

Hyödyn politiikka

Kokemäenjokilaakson ympäristöhistoriaa 1720–1850

TURUN YLIOPISTON JULKAISUJA
ANNALES UNIVERSITATIS TURKUENSIS

SARJA - SER. C OSA - TOM. 365

SCRIPTA LINGUA FENNICA EDITA

Hyödyn politiikka

Kokemäenjokilaakson ympäristöhistoriaa 1720–1850

Sami Louekari

TURUN YLIOPISTO
UNIVERSITY OF TURKU
2013

Kannen kuva: Porinlahti ja Pori Kokemäenjoen jokisuussa. D. Ekmanin vesistökartta, v. 1728. RA, Lantmäteristyrelse leverans, 1850 nr 244b. Kartan tuottaja www.vanhakartta.fi, Historian ja etnologian laitos, Jyväskylän yliopiston julkaisuarkisto.

Taitto Maria Vasenkari

ISBN 978-951-29-5471-1 (Print)

ISBN 978-951-29-5472-8 (PDF)

ISSN 0082-6995

Painosalama Oy – Turku 2013

Kiitokset

Lähes elämänuraksi venähtänyt työ valmistui sittenkin. Nuorena valtiotieteiden maisterina jatko-opintojen ja tutkimuksen tielle lähtiessäni en osannut aavistaakaan, millaiseksi tuleva taival on muodostuva. Hyvä etten aavistanut, sillä on hyvin mahdollista, että en olisi tälle taipaleelle rojhennut lähteä. Hyvä että lähdin. Kokemus on ollut rikas ja opettavainen, samalla myös raskas ja vaikeakin, ja kuitenkin niin palkitseva. Tekijälleen työssä iloa ovat tuottaneet uudet ajatukset ja oivallukset sekä havainnot omien tutkijantaitojen kehittymisestä. Nämä ovat niitä nautintoja, jotka saavat jatkamaan välillä niin mahdottomaltakin tuntuvaa tutkimuksen tekoa.

Olen ollut onnekas ja saanut tehdä tutkimustani monissa innostavissa työyhteisöissä. Keskustelut kollegoiden ja ystäviksi tulleiden työtoverien kanssa niin historiasta ja tutkimuksesta, kuin monista muista paljon tärkeämmistäkin asioista ovat lopulta olleet antoisinta työssäni.

Pitkään taipaleen aikana olen saanut apua useilta henkilöiltä, joita haluan kiittää. Tutkimukseni käsikirjoituksen esitarkastajina toimivat professori Matti Peltonen sekä dosentti Ismo Björn. Kiitän heitä huolellisesta perehtyneisyydestä työhöni sekä arvokkaista neuvoista ja korjausehdotuksista. Matti Peltosta haluan kiittää myös suostumuksesta vastaväittäjäkseni. Työni ohjaajat maisemantutkimuksen professori Maunu Häyrynen ja yliopistonlehtori Simo Laakkonen ovat jaksaneet valaa uskoa työn valmistumiseen ja ohjanneet varmallalla otteella välillä niin hapuilevaakin väitöskirjan tekijää. Kiitos Maunu ja Simo.

Käsikirjoitusta ovat lukeneet ja kommentoineet myös Kimmo Ahonen, Ulla Heino, Mika Kallioinen ja Anna Sivula. Lämpimät kiitokset teille hyödyllisistä neuvoista ja kommenteista. Työn karttojen piirtämisessä apuna ovat olleet Mervi Lehto (Tommila) ja Eeva Raike. Eevan ammattitaito karttojen käsittelyssä työn viimeistelyvaiheessa on ollut korvaamatonta, mistä suuret kiitokset. Haluan kiittää myös kirjan taittajaa Maria Vasenkaria, ilman hänen osaavaa otettaan työ tuskin olisi päätynyt ikinä painoon. Erkki Seppäselle kuuluu kiitos englanninkielisen tiivistelmän käännöksestä.

Maaliin päästään hyvällä lähdöllä. Tästä kiitos kuuluu professori Yrjö Hailalle ja dosentti Mikko Ojaselle. Työskentely heidän tutkimusprojektissaan Satakunnan ympäristöntutkimuslaitoksessa antoi arvokasta kokemusta niin kansainvälisistä seminaareista kuin tieteellisten artikkelien kirjoittamisesta, kaikki uusia asioita aloittelevalle tutkijalle. Porin Reposaari tarjosi upean miljöön ja ilman laitoksen henkilökuntaa tutkimuksen teko olisi ollut tavattomasti tylsempää. Kiitos teille hienosta ajasta Reposaareissa.

Turun yliopiston Suomen historian oppiaine oli tärkeä kiinne kohta varsinkin työn alkuvaiheissa. Oppiaineen tutkijaseminaarit sekä Ulla Heinon ja Jari Niemelän maaseutu- ja ympäristöhistorian tutkimusryhmän tapaamiset antoivat tärkeitä oppeja nuorelle tutkijalle. Tuolloin pääsin myös työskentelemään Suomen Akatemian rahoittamassa Ulla Heinon johtamassa tutkimushankkeessa ”Dimensions of Cultural Space and Natural Environment Individual, Community and Change”. Juslenian pitkän käytävän työhuoneista löytyi seuraava sekä tieteellisten ongelmien ratkomiseen, Ruissalon lenkkipolulle että Aurajoen iltamaisemiin. Kiitos Hannu, Jarkko, Kimmo, Mika ja Terhi.

Työskentely eri tehtävissä Turun yliopiston Kulttuurituotannon ja maisematutkimuksen koulutusohjelmassa Porin yliopistokeskuksessa oli kolmas merkittävä vaihe tutkimusprosessissa. Työ koulutusohjelman tohtorikoulutettavana tarjosi mahdollisuuden tutkimuksen loppuun saattamiseen. Virikkeellisessä työyhteisössä syntyi monia uusia ajatuksia ja ideoita, kiitos Puuvillan porukalle.

Nopeatempoinen tiedepolitiikka, joka tähtää kansalliseen kasvupolitiikkaan ja innovaatioihin, tarjoaa haasteita humanistiselle tutkimukselle, jonka lähtökohdat ovat toisenlaiset. Tärkeitä ovat ne tutkimusta rahoittavat säätiöt, jotka pyrkivät pitämään yllä suomalaista tutkimusta ja sivistystä. Tutkimustani ovat sen eri vaiheissa rahoittaneet Koneen Säätiö, Jenny ja Antti Wihurin säätiö, Turun Yliopistosäätiö, Suomen Kulttuurirahaston Satakunnan rahasto sekä Satakunnan korkeakoulusäätiö. Kiitos luottamuksesta.

Voin tuskin kylliksi kiittää perhettäni, jolle varsinkin työni loppuvaihe on ollut kohtuuton rasitus. Rakkaimmat kiitokset teille.

Riihimäen Sipusaarentiellä 24. heinäkuuta 2013

Sami Louekari

Sisällys

1 Johdanto	9
1.1 Tutkimuksen aihe ja näkökulma	9
1.2 Hyöty ja politiikka	14
1.3 Tutkimuksen keskeiset toimijat	16
1.4 Tutkimuskohteen rajaus	21
1.5 Lähteet	28
1.6 Aiempi tutkimus	29
1.7 Tutkimuksen rakenne	33
2 Kruunu ja valtakunta	34
2.1 Lähtökohdat	34
2.1.1 Ruotsi ja Suomi	34
2.1.2 Ruotsin valtio ja kansainvälisen aseman muutokset	42
2.2 Keskustelu yhteiskunnasta ja sen kehittämisen periaatteista	48
2.2.1 Hyötyajattelu ja Ruotsi	48
2.2.2 Taloudellinen ajattelu ja politiikka	54
2.3 Maatalouden kehittäminen	59
2.3.1 Ulkomaiset vaikutteet, kotimaiset realiteetit	59
2.3.2 Maatalouspolitiikan keinot ja toimenpiteet	65
2.4 Tiedon tuottaminen, kartoitus ja paikalliskuvaukset	70
2.5 Johtopäätökset	79
3 Paikallinen eliitti ja alueen kehittäminen	82
3.1 Valtakunnan itäisen osan kehittäminen	82
3.1.1 Vesitiesuunnitelma rannikon ja sisämaan välille	82
3.1.2 Kokemäenjoen koskenperkaukset	95
3.2 Kokemäenjokilaakson maatalous	102
3.2.1 Maatalouden edistäminen	102
3.2.2 Lammaskartanot ja pitäjänmakasiinit	111
3.3 Johtopäätökset	115

4 Eliitti ja talonpojat: maatalouden paikalliset resurssit	118
4.1 Porin seudun maatalousyhteiskunta	118
4.1.1 Väestö ja sosiaalinen rakenne	120
4.1.2 Porin seutu maatalousalueena	127
4.2 Maatalouden resurssien omistus ja hallinta	133
4.2.1 Johan Kraftman ja Koiviston kartano	133
4.2.2 Kartanoiden resurssit	150
4.2.3 Talonpoikien resurssit	175
4.3 Johtopäätökset	185
4.4 Maanomistaminen ja jakaminen	187
4.4.1 Isojaon toteuttaminen kylissä	187
4.4.2 Vesijättöjen jako	212
4.4.3 Johtopäätökset	224
5 Talonpoikien hankkeet	228
5.1 Järvenlaskut pyrkimyksenä kehittää maataloutta	228
5.1.1 Pyntösjärven laskuhanke	231
5.1.2 Kiistoja ojista ja vesijättöjen jaosta	240
5.1.3 Enäjärven, Kyläjärven ja Rottajärven laskut	245
5.1.4 Johtopäätökset	252
5.2 Talonpoika Mattilan sahananke ja vesimyllyn rakentajat	254
5.2.1 Johtopäätökset	269
6 Kenen hyöty, kenen politiikka?	270
Lyhenteet	276
Karttaviitteet	277
Lähteet	279
Liitteet	297
English summary	305
Henkilö- ja paikannimihakemisto	308

1 Johdanto

1.1 Tutkimuksen aihe ja näkökulma

Olen ympäristöhistorioitsija ja maisemantutkija ja olen kiinnostunut yhteiskuntahistoriasta, vallasta ja politiikasta. Tutkin ympäristö- ja yhteiskuntahistoriaa ja yritän ymmärtää tutkimusajanjaksolleni ominaisia muutoksia Kokemäenjokilaaksossa. Tapaustutkimus mahdollistaa konkreettisen yhteisöllisen elämän historiallisen selvittämisen ja esittämisen. Historiantutkija ei voi tarkastella menneisyydessä elänyttä ihmistä kulttuurisena abstraktiona, sillä ihmiset elivät tietyissä paikoissa ja aineellisissa oloissa. Kokemäenjokilaaksossa ei 1700-luvulla elänyt yhtenäistä väestöä, vaan omistukseltaan, sosiaalisilta suhteiltaan ja tuotannolliselta asemaltaan ja elinkeinoiltaan toisistaan erottuvia ihmisryhmiä. Tutkimassani tapauksessa paikallisyhteisö muutti ympäristöään monin tavoin. Minua kiinnostavat erityisesti aikakauden maataloudelle tyypilliset toimet kuten järvenlaskut, soiden kuivaukset, maanjaot ja uudisraivuu. Moderniin aikaan, teollistumiseen ja saastumiseen painottuneessa ympäristökeskustelussa on usein jäänyt huomaamatta, että maatalousyhteiskunnan aiheuttamat ympäristömuutokset ovat olleet yksi merkittävimpiä suomalaisen maiseman muutoksia. Tämänkin vuoksi aihetta on syytä tutkia.

Kokemäenjokilaakso on vanhaa esihistoriallista asutus- ja maanviljelyaluetta, jonka ympäristöä muokattiin merkittävästi tutkimusajanjaksollani vuosina 1720–1850 osana maatalouden kehittämistä. Maatalous, pellonraivaus, soiden kuivaus sekä järvenlaskut ovat muuttaneet huomattavasti Kokemäenjokilaakson maisemaa.¹ Seutu oli muutoinkin hyödyn ajan tyypillisten suunnitelmien ja hankkeiden kohteena.

Hyödyn ajalla tai aikakaudella viitataan tutkimuskirjallisuudessa Ruotsin tappiollisten Pohjan sotien ja menetetyn suurvalta-aseman jälkeisen ajanjaksoon ja aikakauden henkiseen ilmapiiriin, ajattelutapoihin ja toimintaan, joissa huomio kiinnitettiin maan luonnonvaroihin ja niiden hyödyntämiseen. Aikakautta leimasi voimakas kansallinen optimismi, joka perustui uskoon Ruotsin luonnonvarojen ja ilmaston erinomaisuudesta. Avainkysymys oli, kuinka nämä saataisiin parhaalla mahdollisella tavalla hyödynnettyä. Hyödyn aikakaudeksi katsotaan

1 Satakunnan esihistoriasta Salo 1981; Salo 2008. Poria on pidetty leimallisesti teollisuuskaupunkina, mutta teollisuuden vaikutus alkaa merkittävästi tuntua vasta 1800-luvun jälkipuoliskolla.

tavallisesti ajanjakso noin 1740–1780² (tarkemmin luvussa 2.2.1). Työssäni tutkin hyödyn aikakauden ajattelutapoja ja valtarakennetta yhteiskunnan eri tasoilla ja sitä, miten nämä muovasivat yhteiskunnallista ympäristösuhdetta ja fyysistä ympäristöä. En tutki hyödyn aikakautta itsessään ja hyötyajattelu on tutkimuksessani kontekstina. Minua kiinnostavat ennen kaikkea ne prosessit, jotka lähitivät liikkeelle hyödyn ajalla ja jatkuivat erikestoisina, yhä senkin jälkeen kun hyödyn aikakausi oli jo päättynyt.

Valitsemani tapauksen ymmärtäminen edellyttää, että kuvaan ja selitän menneisyyden konkreettisia tapahtumia ja rekonstruoin yhteiskunnan ja fyysisen ympäristön muutoksia paikallisella tasolla. Temaattisesti keskityn maatalouteen sekä ympäristön ja luonnonvarojen hyödyntämiseen. Keskittyminen maatalouteen ja luonnonvarojen hyödyntämiseen on perusteltua niiden aiheuttamien ympäristömuutosten ohella myös siitä syystä, että maatalous ja luonnonvarojen hyödyntäminen olivat hyödyn ajan valtakunnanpolitiikassa keskeisiä kysymyksiä. Tematiikaltaan ja problematiikaltaan maanomistuksesta sekä peltoihin ja niittyihin sidotusta maataloudesta eroavan kalastuksen olen rajannut työni ulkopuolelle. Kalastuksella oli toki paikoin huomattava merkitys talonpoikien taloudessa, mutta tässä työssä en tutki talonpoikaistaloutta.³

Oheisen asetelman tarkoituksena ei ole esittää teoreettista tulkintaa tieteenaloista ja niiden rajoista, vaan asetelma viittaa tutkimusaloihin ja -traditioihin, joista tämä tutkimus on saanut vaikutteita.

Ympäristöhistoria

Fyysinen ympäristö
Talouden ja teknologian vuorovaikutus
Aatteiden, ideologioiden, myyttien ja uskomusten historia
Ympäristöpolitiikan historia

Yhteiskuntahistoria

Valta ja politiikka
Yhteiskuntarakenne
Talous

Maisemantutkimus

Ihmisen ja ympäristön kulttuurinen suhde
Maiseman muutos ja historia
Tapa nähdä, kokea ja esittää ympäristöä

Aatehistoria

Maailmankatsomukset
Ajattelun historia
Opit, ideologiat

2 Niemelä 1998, 54–61, 72–75.

3 Systemaattinen tutkimus Kokemäenjoen ja Porin rannikon kalastuksesta ja kalastusoikeuksista puuttuu ja se vaatisi oman erikoistutkimuksensa. Kalastuksen tutkiminen on työlästä siitäkin syystä, että merellä ja Kokemäenjoen alajuoksulla kalastivat useiden kylien ja pitäjien asukkaat myös kaukaa sisämaasta. Niinpä esimerkiksi Kokemäenjokilaakon paikallishistorioissakin on vain hajanaisia tietoja kalastusoikeuksia määrittelevistä tuomioista ja kalapaikoista, ks. esim. Lehtinen 1967; Innamaa 1968; Jokipii 1974; Brofeldt 1938.

Ympäristöhistoria tutkii ihmisen ja luonnon⁴ vuorovaikutusta ajassa. Ympäristöhistoria pyrkii analysoimaan sitä tapojen kirjoa, jolla ihmiset ovat pyrkineet muuttamaan luontoa systeemiksi, joka tuottaa resursseja heidän kulutustaan varten.⁵ Monen muun tavoin olen hylännyt käsityksen tasapainossa olevasta luonnosta ja sitä tuhoavasta ihmisestä. Tasapainon ja tuhon käsitteiden sijasta on keskityttävä tutkimaan ja tunnistamaan eriasteisia ja -tyyppisiä muutoksia ja saatettava ne historiallisiin yhteyksiinsä.⁶

Amerikkalainen ympäristöhistorioitsija Donald Worster on kutsunut ympäristöhistorian ensimmäiseksi tasoksi fyysisen ympäristön muutosten jäljittämistä. Talouden, teknologian ja ympäristön vuorovaikutusta Worster kutsuu ympäristöhistorian toiseksi tasoksi. Tällä tasolla kiinnostava kysymys on, kuka on menettänyt ja kuka on saanut valtaa tuotantotapojen muuttuessa.⁷ Erilaisissa historiallisissa ja yhteiskunnallisissa tilanteissa yhteiskuntien tapa muovata suhteensa ympäristöön on erilainen. Kyse on siis niistä moninaisista tuotantotavoista, joilla yhteisö muokkaa ympäristöä tarpeitaan tyydyttämään.⁸ Worster toteaa, että huomiota täytyy kiinnittää myös yhteisön tapoihin, uskomuksiin ja arvo maailmaan ja kutsuu näiden tutkimista ympäristöhistorian kolmanneksi tasoksi. Ympäristöhistorian haasteena onkin, kuinka yhdistää kaikki ympäristöhistorian tasot yhdessä ja samassa tutkimuksessa.⁹

4 Pohjimmiltaan kulttuuri–luonto-suhde on ratkaisematon filosofinen probleema. Onko ihminen osa luontoa vai ovatko luonto ja ihminen kaksi eri kategoriaa? Jos kulttuuri on kehittynyt luonnosta, niin jossain pitäisi olla siis raja, jolloin kulttuuri ei enää ole luontoa. Yrjö Haila on kehottanut, että ei kannata pohtia, milloin kulttuuri on eronnut luonnosta, koska mitään erkaantumista ei ole tapahtunut. Kulttuurin kehitys on luontoon kietoutuva historia, jossa eri prosessit ovat tuottaneet yhdessä kulttuurisen ja yhteiskunnallisen ihmisen. Aatehistoriallisesti kulttuurin ja luonnon vastakkainasettelu on uusi, ”eräs länsimaisen ajattelun luutumia” (Haila 1991, 49–56). Tutkijan on kuitenkin useimmiten välttämätöntä tehdä luonto–kulttuuri vastakkainasettelu. Jotta voisimme tutkia ihmisen luonto-suhdetta, on pakko käsitteellisellä tasolla ainakin jollakin tavalla erotella kulttuuri ja luonto toisistaan, Ilmo Massa sanoin tehdä ”ekohumanistinen leikkaus” (Massa 1994, 15).

5 Worster 1990a, 1087–1106; Worster 1990b, 1–18; Williams, M. 1994, 3–21.

6 Cronon 1990, 1122–1131. Luonnon tasapainon käsitteellä on pitkät perinteet ekologiassa. Varsinkin amerikkalaisiin ympäristöhistorioitsijoihin vaikuttivat 1980-luvulle asti ekologiset teorialat, joiden mukaan ekosysteemit kulkevat kohti tasapainoa ja kliimaksia. Luonnon ajateltiin olevan sarja tasapainossa olevia, tai siihen pyrkiviä ekosysteemejä. Tämä johti helposti ajatukseen, että ihmisen on pyrittävä säilyttämään ympäristö niin luonnontilaisena kuin mahdollista. Kun tasapainon ja kliimaksin käsitteet hylättiin, tilalle tuli joukko eriasteisia ja -merkityksisiä muutosteorioita. Ympäristöhistorian tutkijoille paradigman muutos aiheutti vaikeuksia: ei ollut enää sitä yhtä ainoaa oikeaa luontoa, joka toimi lähtökohtana ja jota vasten ihmisen toimia oli helppo arvioida. (Worster 1977, 210; Worster 1990a, 1087–1106; Worster 1990c, 1142–1147; White 2001, 103–111; Barbour 1995, 233–255; Egerton 1973, 322–350.)

7 Worster 1990a, 1087–1106.

8 Baker 1992, 2–3; Worster 1990a, 1087–1106.

9 Worster 1990a, 1087–1106. Ilmo Massa ja Timo Myllyntaus ovat lisänneet neljänneksi tasoksi vielä ympäristöpolitiikan historian (Massa 1991, 296–297; Myllyntaus 2001, 154).

Ympäristöhistoriallinen tutkimus vilkastui Suomessa 1980–1990-luvulla ja tällöin myös ympäristöhistorian ominaispiirteitä ja traditiota määriteltiin. Myllyntaus katsoi 1991 julkaistussa artikkelissaan ympäristöhistorialla olevan ainakin neljä erityispiirrettä: 1) pitkän aikavälin tutkimus, 2) kansainvälinen ja usein myös globaali aspekti, 3) monitieteisyys ja 4) ongelmakeskeisyys.¹⁰ Myllyntaus on erotellut suomalaisesta ympäristöhistoriasta ilmastohistorian, metsähistorian, vesistöhistorian ja maisemaan keskittyvät tutkimustraditiot.¹¹

Ympäristöhistoriallinen keskustelu on laajentunut tämän jälkeen ja tutkimusten näkökulmat ovat moninaistuneet 2000-luvulla. Oma tutkimukseni liittyy ympäristöhistorialliseen keskusteluun, ja tutkin yhteiskunnan valtarakennetta, mutta lähestymistapani ei pelkistä yksittäiselle ympäristöhistorian tasolle ja tutkimustani on hankala määritellä tiettyjen ympäristöhistorialle annettujen ominaispiirteiden mukaan. Fyysisen ympäristön tutkiminen paikallisesta historiallisesta näkökulmasta liittyy työni tältä osin historialliseen maantieteeseen ja maisemantutkimukseen, joissa fyysisen ympäristön muutoksiin keskittyvällä tutkimuksella on pitkän perinteet.¹²

Resurssien omistaminen ja hyödyntäminen liittävät tutkimukseni talouden ja yhteiskunnan vuorovaikutukseen. Yhteiskunnallisessa toiminnassa on kysymys myös valinnoista, politiikasta ja valtarakenteesta, näin myös hyödyn aikakaudessa ja hyötyajattelussa. Tätä kautta työni liittyy yhteiskuntahistorialliseen tutkimukseen. Tarkastelen hyödyn aikakauden yhteiskunnan valtarakennetta ja hyötyajattelun politiikka. Hyödyn aikaa ja hyötyajattelua voidaan lähestyä

10 Myllyntaus 1991a, 321–331; Myllyntaus 1991b, 93–114; Myllyntaus 1991c, 291–294. Ympäristöhistorian teoreettisista ja metodologisista kysymyksistä keskusteltiin vuosina 1980–1990 vilkkaasti, ks. esim. Colten 1998, 3–4; Cronon 1990, 1122–1131; Worster 1988; Worster 1990a, 1990b ja 1990c. Carolyn Merchant kritisoi keskustelua sukupuolinäkökulman sivuuttamisesta (Merchant 1990, 1117–1121).

11 Myllyntaus 1991a, 321–333; ks. myös Myllyntaus & Saikku 2001, 19.

12 Historiallisen maantieteen ja ympäristöhistorian suhteesta tarkemmin, ks. Louekari 2002, 3–15. Esimerkiksi Carl O. Sauerin ympärille kehittyneen sauerlaisen historiallisen maantieteen koulukunnan tehtävänä oli tutkia sitä prosessia, jossa koskematon luonnonmaisema muuttui ihmisen hyödyntämäksi ja muovaamaksi kulttuurimaisemaksi. Tavoitteena oli maiseman muutoksen kuvaus ja menneen maiseman mallintaminen. Sauerin mielestä historian ja maantieteen erona oli se, että historia koostuu aikaan sidotuista faktoista, jotka muodostavat aikakausia. Maantieteessä vastaavasti paikkaan sidotut faktat muodostavat maisemia (Paasi 1983, 288–290; Williams 1983, 1–28; Raivo 1996, 10–11; Tanskanen 2000, 32–33). Maisemantutkimus edustaa humanistista näkökulmaa ympäristöön. Se on kokoava temaattinen tutkimusnäkökulma, joka yhdistää eri tieteenaloja ja metodeja. Maisemassa on kyse ”jatkuvastä dialektisestä vuorovaikutuksesta diskursiivisen esittämisen, fyysisen ja sosiaalisen tilan sekä eletyn tilan ja paikan välillä. (Häyrynen 2005, 25–27.) Maisema on myös nähty yhtäältä jatkuvassa muutoksessa olevana fyysisenä ympäristönä, kulttuurisena tapana nähdä ja kokea ympäristöä sekä esittämisen tapana ja representaationa (Raivo 1997, 194–200; Jones 1991; Karjalainen 1997, 10). Hyvä katsaus maisemantutkimuksen tieteenalakehitykseen ja näkökulmiin, ks. esim. Raivo 1996; Tanskanen 2000.

aatteiden, ajattelun ja oppien historiana, aatehistoriana, mutta työni ei ole aatehistoriallinen tutkimus.¹³ Työssäni aatehistoria on tutkimuskohteen sijaan konteksti, joka auttaa ymmärtämään aikakauden ajattelutapoja ja ihmistoimintaa.

Tutkin materiaalisia rakenteita, ympäristöä ja maisemaa, koska ihmiset elävät aineellisissa yhteisöissä ja pidän tärkeänä pohtia tuotantotapoja, mutta tämä ei tarkoita näiden ensisijaisuutta selityksiä ja tulkintoja haettaessa.¹⁴ Työni tavoitteena on pikemminkin ymmärtää erään aikakauden ajattelutapojen, ihmisiä ympäröivän aineellisen maailman ja heidän tavoitteellisen toimintansa yhtenä kietoutunutta muutosta, kuin selittää tätä muutosta materiaalisista olosuhteista johdetuilla syillä.

Tutkimukseni kohdentuu maatalousyhteiskuntaan ja maatalouteen ja käsittelee talonpoikia ja agraariyhteiskuntaa ja tarkastelee yhteiskuntaa eri toimijoiden vuorovaikutuksena. Pysin ymmärtämään hyödyn ajan ympäristöään hyödyntävää ja muuttavaa yhteiskuntaa ja liittämään tämän paikallisen tason tapahtumat laajempaan yhteiskuntahistorialliseen rakenteeseen. Pohdin erityisesti sitä, miten hyödyn ajan yhteiskunnallinen ympäristösuhde näyttäytyi kruunun, paikallisen eliitin ja rahvaan ajattelussa ja toiminnassa. Utta tutkimuksessani on näkökulma, jossa ympäristöhistorialliseen tutkimusotteeseen liitetään yhteiskunnan aatehistoria, valtarakenne ja sen eri tasojen toimijat sekä konkretisoidaan nämä paikallisen tason toimintaan. Tämä perustelee kysymyksenasetteluni, joka rakentuu seuraavien pääkysymysten varaan:

- 1) Mitä oli hyödyn ajan politiikka ja mitä se merkitsi kruunulle, paikalliselle eliitille ja talonpojille?
- 2) Mihinkruunu, paikallinen eliitti ja talonpojat pyrkivät ja miten he toimivat?
- 3) Miten hyödyn ajan politiikka ja sen tavoitteet välittyivät paikallistasolle ja mitä tästä seurasi?

Työni on tapaustutkimus, mutta perimmäinen tarkoitus ei ole niinkään tutkia Kokemäenjokilaakson ympäristöhistoriaa, vaan tutkia edellä esitettyjä kysymyksiä ja ilmiöitä Porin ympäristössä Kokemäenjokilaaksossa.

13 Tässä ei ole syytä lähteä aatehistorian, aatteiden historian ja aate- ja oppihistorian syvämpiin määrittelyihin. Määrittelyistä ks. Hyrkkänen 2002, 57–71.

14 Lehtonen 2008, 17–22. Lehtonen erottelee eettisen, ontologisen ja historiallisen materialismin ja tuo esille näiden ongelmallisuuden yhteiskuntatieteiden näkökulmasta. Lehtosen vastaus ei kuitenkaan ole materialismin hylkääminen, koska ”oman ruumiin, olioiden ja kappaleiden aineellisuus on toimintakykymme ja kokemuksemme lähtökohta”. Perinteisten materialismien sijaan viime vuosien materialistisissa keskusteluissa on pohdittu inhimillisten ja ei-inhimillisten asioiden kietoutumista toisiinsa, luonnon ja luonnollisuuden monenlaisia ilmenemistä, ruumiillisuutta ja tilallisuutta.

Jokilaaksot ovat olleet varhaisia asuin- ja maanviljelysalueita, jotka ovat kiinnostaneet niin asutus- ja väestö-, maatalous- kuin ympäristöhistorioitsijoita. Tutkimukseni jatkaa osin tätä laajaa jokilaaksojen maatalouden historian traditiota.¹⁵

1.2 Hyöty ja politiikka

Politiikalla on useita ulottuvuuksia. Englannin kielessä sana *policy* tarkoitti alkuun tietynlaista taito-oppia, mutta jo 1700-luvun lopulla voidaan erottaa käyttöyhteyksiä, joissa sanaa käytettiin jonkun valtion tai henkilön politiikkaa tai linjaa koskevassa, siis toimintaan viittaavassa merkityksessä. Erityisesti englannin kielessä 1800-luvulla ja 1900-luvun alkupuolella termejä *public* (julkinen) ja *political* (poliittinen) käytettiin miltei synonyymeinä, ja politiikka samastettiin vastaavasti julkiseen sektoriin.¹⁶

Usein politiikka ymmärretään poliittisena järjestelmänä, joka määrittelee säännöt yhteiskunnan poliittisten ristiriitojen sovittelulle ja ratkaisemiselle. Tähän ryhmään kuuluvat esimerkiksi puolueet, vaalit, parlamentit ja poliitikot. Toiseksi politiikka on toimintaa eli määrittelyä, kiistelyä ja kamppailua yhteiskunnallisten ratkaisujen sisällöstä. Poliitiikan kolmantena ulottuvuutena voi erottaa politiikan toimeenpanon eli poliittisen kamppailun tuloksen soveltamisen yhteiskunnallisiksi toiminnoiksi, joita valtiiovallan taholta toteuttaa virkakoneisto.¹⁷ Paloheimon ja Wibergin määritelmän mukaan politiikka on ”sellaista ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa esiin nousevien ongelmien käsittelyä, missä ihmiset pyrkivät edistämään omia tavoitteitaan erilaisia vallankäytön keinoja käyttäen”.¹⁸ Määritelmä on hyvä lähtökohta tälle tutkimukselleni.

Politiikka on mielekästä ymmärtää prosessina, erilaisten toimintojen kokonaisuutena ja jatkuvasti muuttuvien tapahtumien sarjana, joka lähtee ihmisten tarpeista, eduista, arvoista ja haluista, joita jokainen pyrkii tyydyttämään. Muista yhteiskunnallisista toiminnoista poliittinen toiminta eroaa siinä, että siihen sisältyy ristiriita tai konflikti. Kun ihmiset ovat erilaisia ja ihmisillä on ristiriitaisia tavoitteita, syntyy väistämättä ristiriitoja, kun on tehtävä valintoja ja ratkaisuja

15 Saikku 2001; Nienhuis, P. H. 2008; Oplinger & Halm 2007. Kosteikkojen ja kuivausten historiaa käsittelevät Fiege 1999; Vileisis 1997; Ravensdale 1974. Toinen laaja kansainvälinen tutkimussuuntaus on jokihistoriat, joita etenkin amerikkalaiset historioitsijat ovat tehneet paljon, esim. Evenden 2007; Webb, Weisheit & Belnap 2007; Henshaw 2011; eurooppalaisista jokihistorioista ks. esim. Cioc 2006.

16 Palonen 2008, 201–202, 208. Suomen kielen 1800-luvun sanakirjatkin tuntevat vielä ”poliittisen” synonyyminä sanoille ”viisas, ovela, viekas, sukkela, kavala” (Palonen 2008, 201).

17 Laine & Jokinen 2001, 47.

18 Paloheimo & Wiberg 2004.

useampien vaihtoehtojen välillä.¹⁹ Poliitiikka liittyy aina tilanteisiin, joissa on vallan, vaikututtamisen ja vastustamisen mahdollisuus. Poliitiikka on prosessi, johon sisältyy mahdollisuus määritellä ja esittää käsillä oleva asia toisin. Poliitiikalle on tunnusomaista se, että aina voi – tai olisi voinut – toimia myös toisin kuin toimitaan.²⁰

Poliitiikka konflikteihin liittyvänä tavoitteellisena toimintana on suoraan sidoksissa valtaan, koska vallassa on kysymys yksilöiden, ryhmien, organisaatioiden tai valtioiden kyvystä toteuttaa tavoitteensa. Valta on kuin pelikenttä, jossa pelaajilla tietty institutionaalinen asema ja käytettävissään erilaisia resursseja pelin voittamiseksi. Tulokseen vaikuttavat pelaajien kyvyt, ominaisuudet sekä heidän valitsemansa strategia.²¹ Intressit ja hyödyt eivät ole aina välttämättä vastakkaisia. Yhteiskunnassa muodostuu myös yhteistyön ja liittoutumien muotoja, joiden edellytyksenä on, että toimijoilla on yhteisesti tavoiteltavia hyötyjä.

Poliitiikkaa tehdään monilla tasoilla valtiosta yksilöiden arkeen. Vielä 1600-luvulla Ruotsin valtio harjoitti eurooppalaista suurvaltapoliitiikka, kruunun ja alamaisten sekä yhteiskuntaryhmien välillä käytiin kamppailuja vallasta ja arjen tasollakin käytiin moninaisia määrittelykamppailuja. Ruotsissa ei ollut vielä 1700-luvulla modernia poliittista puoluelaitosta, mutta yhteiskunnassa oli erilaisia intressiryhmiä, jotka liittoutuivat tilanteen mukaan. Vallan ja politiikan ohella yhteiskunnan toiminnassa ja muutoksissa, ylipäänsä yhteiskunnallisessa elämässä kaikessa kattavuudessaan on kyse myös hyödyistä. Ihminen pyrkii yleensä tekemään sitä, minkä hän kokee hyödylliseksi. Samalla logiikalla toimivat laajemmatkin kokonaisuudet, organisaatiot ja valtiot. Hyötyä ei pidä samastaa hyväksikäyttöön, jolla on negatiivinen ulottuvuus.

Olen kehittänyt käsitteen hyödyn politiikka, joka kulkee punaisena lankana läpi tämän työn. Hyödyn politiikan analyysin tavoitteena on purkaa yhteiskunnan valtarakenteen luonnollisuutta ja neutraalisuutta. Asiat eivät koskaan tapahdu ikään kun itsestään, tai luonnollisena kehityksenä vaikka joku asia esitettäisiinkin neutraalina, luonnollisena, välttämättömyytenä tai epäpoliittisena. Näin toimittaessa ollaan itse asiassa aina tekemässä politiikkaa. Vaikututtamisen ja vallan tehokas muoto on luonnollistaa asioita ja tehdä niistä epäpoliittisia eli siirtää

19 Berndtson 2008, 35–36. Valta voidaan määritellä esimerkiksi A:n kyvyksi saada B tekemään jotain, mitä B ei tekisi ilman A:n vaikutusta, tai marxilaisittain määriteltynä valta voidaan määritellä yhteiskuntaluokan kyvyksi toteuttaa objektiiviset etunsa. Mutta harvoin kenenkään tahto toteutuu sellaisenaan, valta on mielekästä ymmärtää suhteena. Usein on vaikea määritellä, mitä valta todella on, kenellä valta todella on ja missä valta on. Michel Foucault onkin todennut, ettei valtaa voi liittää mihinkään instituutioon tai rakenteeseen, vaan se voidaan ymmärtää vain eri yhteiskuntien monimutkaisena strategisena tilanteena (Berndtson 2008, 37, 43).

20 Berndtson 2008, 32–38; Palonen 2008, 199.

21 Berndtson 2008, 32–38.

ne yhteiskunnallisen keskustelun ulkopuolelle. Kun tässä onnistutaan, kiistanalainen asia luonnollistuu ja samalla poliittinen asia jäähmettyy rakenteeksi.

Hyöty ja politiikka ovat tietenkin ylihistoriallisia käsitteitä siinä mielessä, että niitä on ollut yhtä kauan kuin ihmisyhteisöjäkin. Tässä työssä tarkastelen, mitä erityistä hyöty ja politiikka tarkoittivat juuri tässä käsiteltävällä ajanjaksolla tiettyssä paikassa ja yhteisöissä. Hyöty on kiinnostava nimenomaan tutkimukseni ajanjakson keskustelua määrittelevänä punaisena lankana eri tavoin eri suuntiin politisoituneena käsitteenä, jonka keskeisyyttä mikään osapuoli ei sinänsä kyseenalaistanut.

Hyödyn politiikassa on siis kysymys vallasta, mahdollisuudesta vaikuttaa siihen, mihin suuntaan yhteiskuntaa kehitetään ja kenen ehdoilla. Yhteiskunnan valtarakenteesta seuraa, että hyödyt eivät jakaudu tasaisesti, joku hyöttyy enemmän kuin toinen. Yhteiskunnassa erilaisilla toimijoilla on erilaiset intressit ja erilaiset hyödyt tavoiteltavinaan. Hyödyn erilaiset määritelmät ja kilpailevat intressit siittä, mihin suuntaan yhteiskuntaa tulisi kehittää, ovat kaikki hyödyn politiikkaa, jota analysoidaan tässä työssä. Hyödyn politiikkaan liittyvät läheisesti 1700-luvulla käydyt keskustelut yhteisestä hyvästä ja yksityisestä edusta. Kun puhutaan yhteisestä hyvästä, niin aina herää kysymys, kenen hyvää yhteinen hyvä oli.²²

1.3 Tutkimuksen keskeiset toimijat

Menneisyydessä elänyttä ihmistä ei voi tarkastella tässä tutkimuksessa abstraktiona yleensä, sillä Kokemäenjokilaaksossa ja Porin ympäristössä ei elänyt yhtenäinen väestö, vaan omistukseltaan, sosiaalisilta suhteiltaan, tuotannolliselta asemaltaan ja elinkeinoiltaan toisistaan erottuvien ihmisten ryhmiä. Eri säädyt, omistussuhteet ja erilaiset maanluonnot²³ kytkeytyvät tiiviisti toisiinsa.

Maan ja luonnonresurssien omistusten huomioiminen on tässä tutkimuksessa tärkeää, koska ne olivat keskeinen vaurauden lähde ja valtasuhteiden määrittelijä maatalousyhteiskunnassa. Omistus määritteli mahdollisuuksia hyödyntää luonnon resursseja.²⁴ Pellot ja niityt olivat edellytys viljantuotannolle ja karja-

22 Tätä tematiikkaa käsittelevät teokset Nurmiainen 2009; Runefelt 2005; Magnusson 2001.

23 Maanluonto kertoo maanomistuksen ja siihen liittyvän verotuksen erilaisia muotoja. Kolme pääryhmää olivat perintö- eli verotilat, kruununtilat ja rälssi. Tärkein vero oli maavero. Perintötilat maksoivat maaveronsa kruunulle ja perintötila tila periytyi tilanomistajan jälkeläisille. Kruununtilaa viljelevät maksoivat veronsa kruunulle, mutta tila ei suoraan periytynyt haltijansa jälkeläisille. Rälssitilat oli vapautettu kruunun vuotuisesta maaverosta. Jutikkala 2003, 273. Maanluonnoista tarkemmin liitteessä 1.

24 Lahtinen 2012, 28–29, 44. Omistusoikeuksia ja -suhteita alettiin määrittellä asetuksin ja määräyksen keskiajan ja uuden ajan alussa niin Suomessa kuin muuallakin Euroopassa. Kyse oli valtasuhteiden määrittelystä, jossa uudet etuoikeutetut ryhmät kirkko, hengellinen ja maallinen rälssi tavoittelivat tärkeitä valtaresursseja, kuten maaomaisuutta. Ks. myös Kerkeä 1996, 190–234.

taloudelle, sen sijaan metsien kaupallinen merkitys oli 1700-luvulla yleisesti ottaen vielä melko vähäinen. Ilman luonnonresurssien omistusta ei voinut olla päättämässä ja hyötymässä niistä hyödyn ajan hankkeista, joilla pyrittiin tehostamaan luonnonvarojen käyttöä. Jos ei omistanut osuuksia suosta tai järvestä, ei voinut olla osakkaana kuivaushankkeissa. Jos ei ollut oikeuksia vesialueisiin, ei esimerkiksi päässyt osalliseksi Porin seudulla suuresti ympäristöä muuttaneen maankohoamisen tuomista vesijätöistä. Maanomistus oli tiukasti sidoksissa yhteiskuntarakenteeseen ja yhteiskunnan ryhmiin niiden erilaisine oikeuksineen ja velvollisuuksineen.

Omistussuhteiden ja maanluontojen ohella väestön sosiaalinen rakenne ja yhteisön valtarakenne ovat olennaisia. Tästä syystä kiinnitän tutkimuksessani huomiota maanomistuksen ja luonnonresurssien jakautumiseen yhteisössä ja tarkastelen paikallistasolla etenkin maata omistavia tilallisia. Tutkimus ei ole analyysi koko maaseutuyhteisöstä torppareineen, tilattomineen, mäkitupalaisine ja loisineen. Näiden rajaaminen tutkimustehtävän ulkopuolelle on perusteltua, koska nämä ryhmät eivät omistaneet maata, eikä heillä ollut siitä seurannutta valtaa ja oikeuksia paikallisyhteisössä. He olivat myös säätyasemaan sidottujen poliittisten oikeuksien ulkopuolella.

Sääty-yhteiskunta ja nelisäätyoppi elivät vahvoina Ruotsin valtakunnassa 1700-luvulla. Väestö jakautui säätyihin, joista kullakin oli omat oikeutensa ja velvollisuutensa, joiden mukaan asema yhteiskunnassa määräytyi.

Sääty-yhteiskunnan ideologiaan kuului ajatus muuttumattomuudesta, säätyjako oli selvä ja säätyrajat jyrkät. Sääty-yhteiskunnassa jokaisella oli Jumalan säätämä paikka, jonka tuli ilmetä niin ulkoisesti kuin sisäisestikin. Sääty-yhteiskunnalle on tyypillistä sosiaalisen aseman periytyminen; asema yhteiskunnassa ei perustunut yksilön ominaisuuksiin vaan sukuun, vaikka sosiaalista liikkuvuuttakin säätyjen välillä toki tapahtui.²⁵

Vaikutusvaltaisain, mutta lukumäärältään pienin sääty oli aateli, tämän jälkeen seurasivat papisto ja porvaristo. Säätyläiset muodostivat vain ohuen yläkerroksen ja enemmistö väestöstä kuului talonpoikien, torpparien, itsellisten sekä maaseudun elinkeinonharjoittajien ryhmään.²⁶ Tähän asetelmaan alkoi tulla murtumia 1700-luvulla, kun syntyi uusia yhteiskunnallisia ryhmiä, jotka eivät kuuluneet

25 Ilmakunnas 2011, 13, 15–16; Wirilander 1974, 15–32; Jutikkala 1968, 68. Kaarlo Wirilanderin mukaan kaikin tavoin sääntelyihin, etuoikeuksiin ja velvollisuuksiin nojaava sääty-yhteiskunta muodosti ”koteloituneita etuyhteisöjä” ja kansalaiset olivat ensi sijassa oman säätynsä ja oman etuyhteisönsä jäseniä. Wirilander tosin huomauttaa, että upseeristo tunsu yhteenkuuluvaisuutta ennen kaikkea joukko-osastoittain, ei niinkään kokonaisuutena sotilas-säätyinä (Wirilander 1950, 89–91).

26 Mäntylä 1987, 274; Karonen 1999, 359.

vanhoihin valtiopäiväsäätyihin aateliin, papistoon, porvaristoon tai talonpoikiin. Nämä uudet ryhmät kyseenalaistivat sääty-yhteiskunnan periaatteita.²⁷

Sääty-asema ei aina määritellyt vaurautta ja kulutusta. Maaseudulla kartanossaan asunut aatelismies saattoi olla köyhempi ja elää vaatimattomammin kuin varakas kauppias tai kirkkoherra. Vauraiden suurporvarien elämäntapa oli lähempänä rikkaan aatelin elämäntapaa kuin samaan porvarissäätyyn kuuluneiden pikkukauppiaiden ja käsityöläisten.²⁸ Sääty-yhteiskunta ei ole tutkijoiden jälkikäteen luonnosteleva malli. Se oli omana aikanaan konkreettisesti yhteiskuntaa luokitteleva ja ohjaava reaalin rakenne.

Tämän tutkimuksen toimijat ovat moninainen kokonaisuus, jonka muodostavat instituutiot, yhteiskuntaryhmät ja yksittäiset toimijat. Olen jaotellut keskeiset toimijat kolmitasoisesti kruunuun, paikalliseksi eliitiksi kutsumaani ryhmään sekä talonpoikiin. Asetelman taustalla on Karosen ja Jutikkalan analyysit ruotsalaisen yhteiskunnan keskeisimmistä valtaryhmittymistä. Karonen on analysoinut suurvalta-ajan yhteiskuntaa ja pohtinut etenkin kruunun ja paikallisyhteisön suhdetta sekä paikallisyhteiskunnan toimintastrategioita.²⁹

Näistä vaikutteita saaneena olen hahmotellut tutkimukseni keskeisiksi toimijoiksi kruunun, paikallisen eliitin sekä talonpojat. Tavanomainen säädyttäinen tarkastelu olisi ongelmallinen, koska sääty on annettu asema ja säätyjakaisen tarkastelun on vaikea tunnistaa sitä, että 1700-luvulla yhteiskuntarakenne ja valtasuhteet muuttuivat murentaen sääty-yhteiskunnan perusteita. Nouseva yrittäjäluokka ja vauraimmat talonpojat lisäsivät yhteiskunnallista vaikutusvaltaansa yli säätyrajojen. Paikallistasolla vaikutusvalta ja siitä seurannut toiminta eivät noudatelleet puhtaasti säätyrajoja.³⁰ Tämän vuoksi säätyjakoinen tarkastelu paikallistasolla peittää 1700-luvulla muutoksessa olleen yhteiskuntarakenteen uusia toimijoita ja etenkin valtamuodostelmia.

27 Ilmakunnas 2011, 13; Wirilander 1974, 36. Yksi suurimmista poliittisen vallan ja vaikutusvallan ulkopuolelle jääneistä ryhmistä oli aateliton säätyläistö (*ofrälse ståndspersoner*), joka ei edustanut perinteisiä porvarillisia elinkeinoja. Aatelittomiin säätyläisiin kuului virkamiehiä, upseereita, ruukinpatruunoita, apteekkareita, lääkäreitä, asianajajia ja muita ammattiharjoittajia sekä yliopistomiehiä ja opettajia (Ilmakunnas 2011, 13; Wirilander 1974, 36).

28 Ilmakunnas 2011, 16.

29 Karonen 1999, 266–269; Jutikkala 1983.

30 Paikallisyhteisön merkitys korostui 1700-luvulla, kun sen kannettavaksi tuli entistä enemmän erilaisia maksuja ja rasituksia kuten köyhäinhoito. Samalla itsehallinnon merkitys korostui. Toisaalta paikallisyhteisö alkoi polarisoitua päätös- ja äänioikeutettuihin ja näitä oikeuksia vailla oleviin. Äänioikeus ei ollut yhtäläinen vaan sidottu varallisuuteen, kaupungissa äänet määräytyvät maksettujen verojen mukaan ja maaseudulla manttaaliluvun mukaan (Karonen 1999, 345–346; Mäntylä 1987, 285).

Kruunu

Kruunu tarvitsi kansalta lähinnä väestöä ja veroja.³¹ Väestöä tarvittiin sotaväkeen, työvoimaksi ja veroja maksamaan. Veroja tarvittiin etenkin sotaväen sekä hallinnon ja oikeuslaitoksen ylläpitoon. Rahvaan maksettavina olivat myös kirkolliset verot. Kruunun kulut olivat ennen kaikkea palkkakuluja, sotalaitoksessa tietenkin myös varustautuminen ja sodankäynti kuluttivat varoja. Nämä olivat hyvin pelkistetysti kruunun tarpeet ja tavoitteet. Kruunu pyrki turvaamaan mahdollisimman suuret verotulot ja sen, että maassa oli saatavilla miehiä sotiin ja työvoimaksi. Verotusta ja sotaväenottoja ei voinut loputtomiin kiristää. Talonpoikien verorasitusta ei ollut mieltä lisätä, ellei veroja saatu kerätyksi. Kruunun täytyi siis pitää huoli talonpoikien veronmaksukyvyistä. Kruunu tarvitsi myös luotettavia uskollisia virkamiehiä keskushallinnon lisäksi paikalliselle tasolle.

Paikallinen eliitti

Kutsun tutkimukseni toista keskeistä toimijaa paikalliseksi eliitiksi. Tällä viittaa yhteiskunnassa vaikutusvaltaa omaavaan ryhmään, joka ei ollut ylhäisaatelia tai kruunun lähipiiriin kuuluneita korkeimpia virkamiehiä eikä toisaalta maatalon- ja maanviljelyä rahvasta, vaan näiden välissä olleiden ihmisten moninainen ryhmä, joka ei välttämättä aina noudatellut säätyrajoja. Koska ryhmä ei perustu säätyjakoon, sitä on vaikea määritellä samalla tavalla yksityiskohtaisesti ja tarkasti kuin säätyjä.

Lasken paikalliseen eliittiin kuuluvaksi oppineet, paikallisella tasolla toimineet virkamiehet³² ja vauraimpien maatilojen haltijat, jotka vaikutusvallaltaan ja taloudelliselta asemaltaan erosivat selvästi talonpojista. Tähän ryhmään lasken kuuluvaksi myös upseerit ja papiston. Kirkon merkitys yhteiskunnassa oli vielä 1700-luvulla suuri, ei ainoastaan hengellisissä asioissa vaan myös maallisissa asioissa, joskin suurvaltakaudesta vakiintuneet uskonnollisen elämänmuodot alkoivat muuttua 1700-luvulla. Kirkon oppi Jumalalle kuuliaisuuden maallisesta

31 Kruunun ja paikallisyhteisön suhteista, oikeuksista ja velvollisuuksista ks. esim. Karonen 1999, 267; Nygård 2005, 28–34. Kruunu-sana viittaa hallitsijaan ja hänen asemaansa, mutta sisältää myös hänen lähipiirinsä. Alamaisille kuningas oli abstraktin esivallan personoittu. Hallitsija edusti jumaluuden tahtoa ja käytti jumalallista valtaa. Ajan valtioteoriohin nojaten kruunu legitimoivat verot ja sotaväenotot turvallisuusnäkökohdilla; armeijan ja hallinnon takaaman turvallisuuden saamiseksi oli maksettava veroja (Nygård 2005, 29).

32 Virkamiesten rooli oli moninainen kruunun ja paikallisyhteisön välissä. Valtiopäivillä esimerkiksi porvarisedustajista yli puolet oli kaupungin virkamiehiä. Päätöksenteossa he valitsivat viime kädessä elinkeinonsa, säätynsä ja kaupunkinsa edun, eivätkä niinkään toimineet valtakunnan etua ajavina virkamiehinä. Paikalliset virkamiehet olivat määrä- ja ruotujakoislaitokseen sidottuina riippuvaisia talonpoikien maksamista veroista. Karosen mukaan heidän intresseissään oli toimia paikallisyhteisön – ja samalla oman etunsa mukaisesti, mikä johti helposti kruunun intressien vastaiseen toimintaan. (Karonen 1999, 343.)

siunauksellisuudesta ja onnettomuuksista rangaistuksina synneistä alkoi murentua 1700-luvulla. Rahvaskin alkoi epäillä, että 1700-luvun tappiolliset sodat, kurjuus ja vaikeat ajat eivät mitenkään voineet johtua pelkästään yhteisön sovitamattomista synneistä. Kruunu tarvitsi kirkkoa esivallan kunnioituksen lujittamisen ohella myös moniin käytännöllisiin ja maallisiin tarpeisiin. Papi välittivät saarnastuolistaan kruunun tärkeiksi katsomia asioita rahvaalle. Tässä tehtävässä pappi toimi monessa roolissa: tiedonantajana, opastajana, neuvojana ja propagandistina.³³

Maatalouden kehittäminen oli myös säätyläisten intresseissä ja moni säätyläinen papeista oppineisiin harjoitti maataloutta. Kruunun ja paikallisen eliitin suhdetta määrittivät torpparilaitokseen, työvoiman saantiin ja verotukseen liittyvät säädökset sekä rälssimaahan ja sotaväenottoihin liittyvät velvollisuudet ja vapaudet. Paikallisen eliitin ja kruunun suhteessa olennaista on kruunun eliitille myöntämät etuudet, oli kysymys sitten viroista virkaetuuksineen tai maanomistuksesta ja maaverosta vapautuksesta (rälssimaa) sekä toisaalta tämän ryhmän velvollisuuksista kruunua kohtaan. Paikallisen eliitin ja talonpoikien suhdetta määrittivät monet säädökset, joita muutettiin ja uudistettiin 1700-luvulla. Esimerkiksi torppien perustaminen, kartanoiden ja suurtilojen työvoiman saannin turvaaminen ja isojako olivat valtiopäivillä käsiteltyjä ja päätettyjä asioita, jotka vaikuttivat paikallisen eliitin ja talonpoikien välisiin suhteisiin. Välillä näiden kahden ryhmän edut olivat yhteneviä, välillä ristiriidassa.³⁴

Paikalliseen eliittiin lasken kuuluvaksi myös kauppiat ja elinkeinonharjoittajat, jotka varallisuudeltaan kohosivat säätyläisten tasolle ja ohikin sekä myös oppineet ja virkamiehet. Olennaista on, että paikallisen eliitti oli ryhmä, jolla oli merkittävää yhteiskunnallista vaikutusvaltaa ja nimenomaan paikallistasolla heidän toimintansa ja taloudellisen asemansa vuoksi, mikä ei ollut sidottu säätyasemaan. Kysymys on siis resurssista ja toiminnasta, eikä ainoastaan säädyn tuomasta asemasta yhteiskunnassa. Paikallinen eliitti toimi suhteessa kruunuun ja valtakunnan päätöksentekoon monin tavoin, viime kädessä valtiopäivillä, mutta toisaalta myös suhteessa paikalliseen rahvaaseen ja paikallisiin oloihin.

Talonpojat

Talonpojalle on yllättävän hankalaa antaa yksiselitteistä määritelmää. Arkikielessä talonpojalla saatetaan viitata niihin kaikkiin ihmisiin, jotka harjoittavat maaseudulla maataloutta. Poliittisessa mielessä talonpojat oli 1700-luvulla yksi

33 Karonen 1999, 247–248; Virrankoski 2001, 285, 371–377.

34 Paikallisyhteisön ja talonpoikien vallasta ks. esim. Bäck 1984, 304–312; Aronsson 1992, 306–345. Molemmat tuovat esiin paikallisyhteisön ja talonpoikien moninaiset vaikutusmahdollisuudet.

neljästä säädystä, jolla oli oikeus osallistua päätöksentekoon valtiopäivillä. Valtiopäiväjärjestyksen mukaan jokaisen kihlakunnan oli lähetettävä valtiopäiville yksi talonpoika, mutta Suomessa tuomikunta alkoi vaalipiirinä vähitellen syrjäyttää kihlakunnan. Edustus-oikeus oli perintötalojen omistajilla ja kruunun-tilojen haltijoilla.³⁵ Säätö-yhteiskunnan näkökulmasta talonpoikaissäätö oli sääty, jolla ei ollut vastaavia privilegioita kuin aatelilla, papistolla ja porvaristolla. Talonpoikia määriteltiin myös maanomistusoikeuden perusteella. Pitkin 1600- ja 1700-lukua käytiin kamppailua, kuinka laajaa tai syvällistä talonpoikien omistusoikeus heidän maihinsa on. Perintötalonpojat puolustivat kiivaasti ikaikaista oikeutta maihinsa. Perintötalonpojan tila periytyi hänen jälkeläisilleen, kruununtalonpoika viljeli tilaa vuokraajana eikä omistusoikeus ollut perinnöllinen.³⁶ Joka tapauksessa talonpojat erottuivat selvästi tilattomista ja muusta maata omistamattomasta maalaisrahvaasta. Tutkimuksessani keskityn luonnonresurssien hallintaan ja käyttöön, etenkin maaomaisuuden, minkä vuoksi työni kannalta talonpojan määritelmässä olennaista on omistus- ja hallintaoikeus maahan ja viljeltävään tilaan.

1.4 Tutkimuskohteen rajaus

Historian tapahtumat ilmenevät aina jossain konkreettisesti historiallisessa ajassa ja paikassa. Tämän vuoksi on perusteltua lähteä etsimään vastauksia tutkimalla konkreettisia historiallisia tilanteita.³⁷ Yhteiskuntien kehityksellä on myös alueellinen ulottuvuutensa. Ilmiöt tapahtuvat jossakin ja yhteiskunta rakentuu alueellisesti sisältäen erilaisia hierarkioita ja systeemejä. Kruunun, paikallisen eliitin ja talonpoikien suhteet muodostavat myös alueellisesti jäsentyvän systeemin, jossa talonpojat toimivat pääasiassa paikallistasolla, paikallinen eliitti paikallistason ohella myös alueellisesti ja valtakunnallisesti suhteessa kruunuun. Tukholmasta käsin hallitseva kruunu toimi ennen kaikkea valtakunnantasolla.³⁸ Alueellisesta näkökulmasta tarkasteltuna Kokemäenjokilaakso oli kruunulle yksi niistä lukemattomista alueista, jotka keskusvalta oli historian kuluessa ottanut haltuunsa.

35 Jutikkala 1974, 116–117. Vielä 1700-luvun talonpoikasto oli huomattavasti homogeenisempää kuin seuraavalla vuosisadalla ja sen jälkipuoliskolla, jolloin talonpoikaisto heterogenisoitui (Peltonen 1992, 28–32).

36 Katajala 2006, 792–793; Jutikkala 2003, 273. Tarkemmin tilojen omistusoikeudesta liitteessä 1.

37 Kerkelä 1996, 82–86, 91–92, 95; Raumolin 1973, 355–361.

38 Talonpoikien paikallisuutta ei tule korostaa liiaksi. Maakauppa, kauppamatkat kaupunkeihin ja talonpoikaispurjehdus laajensivat talonpoikien toimintaa alueellisesti. Talonpoikaissäätö osallistui valtiopäiville ja kävi kuninkaissa. Olennaista oli kuitenkin yhteyksien tiiviys, eliittillä tämä toiminta oli aktiivisempaa ja vilkkaampaa.

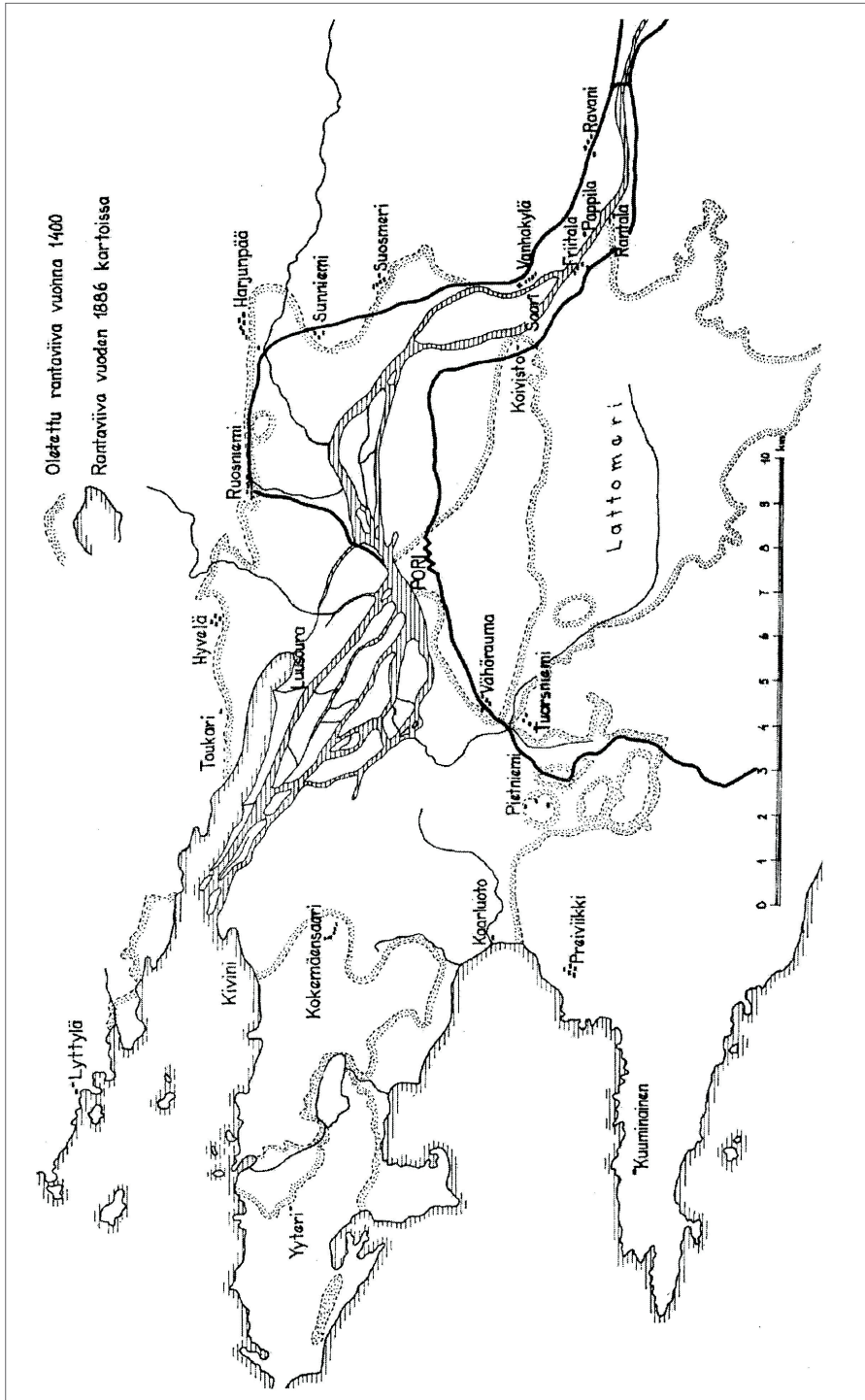
Ympäristöhistorian tutkimuksessa tutkimusalueen määrittely hallinnollisten ja poliittisten rajojen mukaan ei ole aina mielekästä, koska yhteisön hyödyntämä ympäristö ja yhteisön aiheuttamat ympäristövaikutukset eivät noudattele hallinnollisia rajoja.³⁹ Tämän tutkimuksen kohdealueen määrittelyä ei voi kuitenkaan täysin erottaa hallinnollisista rajoista, koska tutkimukseni keskeiset toimijat ja ryhmät toimivat tietyllä hallintoalueella. Heidän tuottamansa materiaali, jota käytän lähteenä, on arkistoissa suurimmaksi osaksi jäsennetty hallintoalueittain.

Olen rajannut tutkimusalueeni Kokemäenjokilaaksoon ja lisäksi yksityiskohtaisemmin tarkastelen Porin maaseurakunnassa sijainneita kyliä. Kokemäenjokilaakso oli kruunun, virkamiesten ja oppineiden kiinnostuksen kohteena etenkin 1700-luvulla, kun Kokemäenjokeen suunniteltiin läpikulkuvesitietä, joen koskia perattiin ja joen tulvia yritettiin helpottaa. Alueella suoritettiin myös mittavia kuivaushankkeita ja uudisraivuuja. Maatalouden yksityiskohtainen tarkastelu ei ole mahdollista koko jokilaaksosta, siksi yksityiskohtainen tarkastelu on rajattu jokisuun kyliin, joissa myös maankohoaminen muutti maisemaa. Yksityiskohtaisemman tutkimuksen kohteeksi on valittu seuraavat kylät: Hyvelä (Hjullböle), Kyläsaari (Inderö, Kokemäensaari), Lyttylä (Lyttskär), Pietniemi (Pänäs), Ruosniemi (Rosnäs), Tuorsniemi (Torsnäs), Vähä-Rauma (Lill-Raumo) ja Yyteri (Ytterö). Lisäksi olen ottanut mukaan Porin rajalla Ulvilassa sijainneen Koiviston kylän Koiviston kartanon sen omistajan professori Johan Kraftmanin merkittävyyden tähden sekä kirkkoherran pappilan, joka myös sijaitsi Ulvilassa (ks. kartta 30, s. 232).

Valitsemisani kylissä laskettiin järviä, kuivattiin soita, jaettiin vesijättöjä ja käytiin isojaon yhteydessä oikeutta liikamaista. Näissä kaikissa toimissa oli kysymys talonpoikien, paikallisen eliitin ja kruunun välisistä suhteista ja paikallisten luonnonvarojen ja hyödyntämisestä. Valitsemani kylät sijaitsivat Kokemäenjokilaaksossa jokisuussa. Kruunun toiminnan perusyksikkö ei kuitenkaan ollut kylä, vaan kruunu toimi laajemmalla tasolla. Satakunnassa huomio oli Kokemäenjokilaaksossa ja Kokemäenjoessa. Siksi tässä työssä käsitellään myös Kokemäenjoen kehittämissuunnitelmia, koska niillä oli merkitystä myös jokisuulle ja tutkimusalueeni kylille.

Kruunun toimintaa hyödyn ajalla ei voi rajata yksittäisiin kyliin, siksi kruunun toiminnan tarkasteluun tarvitaan laajempi alue. Toisaalta vain kylä- ja tilatasolla voidaan tutkia hyödyn ajan vaikutusta konkreettisesti eli sitä, mitä paikallistasolla todella tapahtui. Porin kaupungin olen rajannut tutkimukseni ulkopuolelle, koska tutkin maatalousyhteisön ympäristöhistoriaa. Pori kaupunkina ei ollut toimija järvenlaskuissa, soiden kuivatuksissa eikä juurikaan

39 Myllyntaus 1991a, 321–331.

Kartta 1. Porin ympäristön kylät ja rantaviivan muutokset Achilles Wahloosin vuonna 1890 laatimassa kartassa. Kunkin kartan lähde on ilmoitettu karttaviitteissä (s. 277–278).

maatalouden harjoittamisessa. Porin kaupunki hallinnollisena toimijana ei vaikuttanut talonpoikien järvenlaskuihin, määritellyt isojakoa tai talonpoikien ja kruunun välisiä suhteita. Pori vanhana kaupunkina meren rannalla Kokemäenjoen suistossa oli toki vaikuttanut siihen, että seudulla oli säätyläisiä kartanoineen, upseeristoa ja kauppiaita. Porin kaupunki otetaan huomioon silloin, kun se on ollut osapuolena rajakiistoissa kylien kanssa sekä niiltä osin kuin sillä on ollut merkitystä Kokemäenjokeen suunnitellussa läpikulkuvesitisesuunnitelmassa.⁴⁰

Porin ympäristöä ei ole valittu tutkimuskohteeksi sattumalta. Maatalouden näkökulmasta Porin seutu sijaitsee läntisen peltoviljelyalueen pohjoisosassa ja reuna-alueella.⁴¹ Taloudellisesti alue on Turun ja Tukholman vaikutuspiirissä, mutta suhteessa valtakunnan keskusta Ruotsiin ja Tukholmaan syrjemmässä kuin Turun seutu. Laajemmin tarkasteltuna Kokemäenjokilaakso on esihistoriallista, vanhaa ja vaurasta asutusaluetta; Porissa sijaitsi 1500-luvulla kuninkaan kartano ja jokilaakson varteen perustetut kartanot kokosivat alueelle aatelisia ja säätyläisiä.⁴²

Tutkimusalueeni, ja laajemmin Kokemäenjokilaakso, ei ollut Suomen tärkeintä maatalousaluetta kuten eteläisempi Varsinais-Suomi. Kokemäenjokilaaksossa oli kartanoita, mutta se ei ollut kartanolaitoksen ydinaluetta. Toisaalta Porin seutu eroaa eteläisestä Pohjanmaasta, joka oli vahvasti talonpoikainen ja jonne ei syntynyt kartanotaloutta. Pohjanmaalle oli tunnusomaista Suomen mittakaavassa varhainen vaihdannaistalous ja yksityinen yritteliäisyys.⁴³ Porin ympäristö, laajemminkin Kokemäenjokilaakso ja Satakunta eivät olleet syrjässä kruunun pyrkimyksiltä, mutta sinne ei kehittynyt sellaisia kruunun vahvasti tukemia keskuksia kuten esimerkiksi Falunin kaivosalue, Uudenmaan ruukki-alueet tai Viapori. Näiden kehityksessä kruunun rooli oli keskeinen poliittisten ja taloudellisten edellytysten luojana tai jopa suoranaisena rakennuttajana. Strategiselta asemaltaan Pori ja Satakunta olivat turvallisen syrjässä verrattuna Itä-Suomeen, jossa kruunun huolissa korostui Venäjän uhka. Näin ollen voi lähteä siitä ajatuksesta, että Kokemäenjokilaakso ja etenkin sen alajuoksu on ollut monessakin mielessä eräänlaista semiperiferiaa.⁴⁴

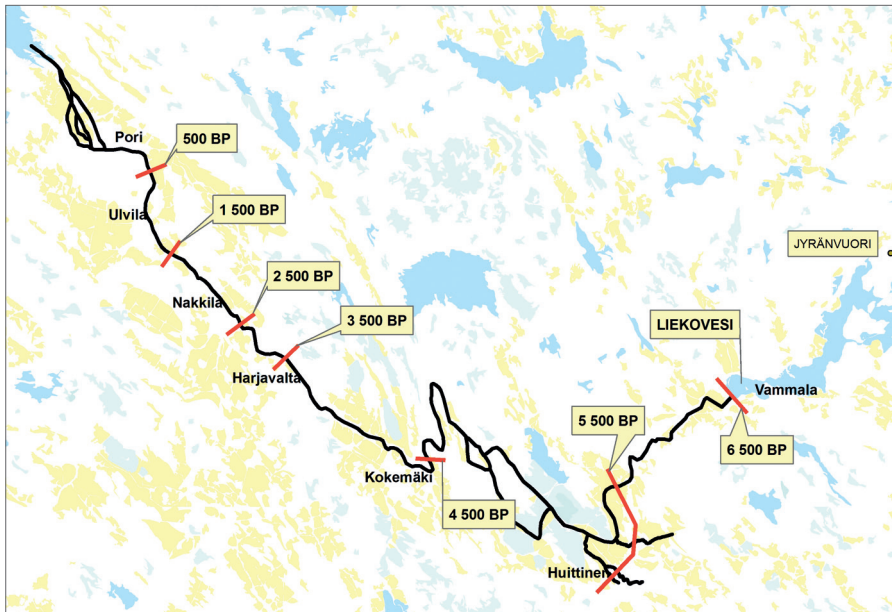
40 Kaupungit kuuluvat myös ympäristöhistorian tutkimuskenttään. Niiden ympäristövaikutukset voivat säteillä laajalle ympäristöön ja aiheuttaa huomattavia ympäristömuutoksia alueellaan, kuten esimerkiksi Cronon on osoittanut tutkimuksessaan *Nature Metropolis: Chicago and the Great West* (1991). On selvää, että kaupungin erottaminen ”ei-kaupungista” ei ole mahdollista muuta kuin hallinnollisesti.

41 Soinen 1974, 19.

42 Jokipii 1974, 63–74; Lehtinen 1967, 92–109.

43 Ylikangas 1984, 334–335.

44 Käsitteet periferia, semiperiferia ja keskus on tuonut sosiologiseen ja historialliseen keskusteluun etenkin Immanuel Wallerstein analysoidessaan kapitalistisen maailmanjärjestelmän syntyä (Wallerstein 1987).

Kartta 2. Rannan siirtyminen Kokemäenjokilaaksossa 1 000 vuoden välein Virkkalan (1946) mukaan.

Oman leimansa ja kiinnostavuutensa ympäristöhistoriaa tutkivalle antavat tutkimusalueen luonnonolot, erityisesti maankohoaminen. Merenkurkun seudulla kohoaminen on noin 0,7 cm vuodessa.⁴⁵ Pitkällä aikavälillä tämä on muuttanut maisemaa perusteellisimmin. Noin 6 500 vuotta sitten rantaviiva oli suunnilleen Vammalan kohdalla ja 1 500 vuotta sitten Nakkilan ja Ulvilan välissä.

Ympäristö muuttuu, mutta ekologian näkökulmasta ei ole olemassa ekologisia muutosta yleensä vaan suuri joukko monimutkaisia ja keskenään yhteen nivoutuvia muutosprosesseja. Ympäristö muuttuu aina jollakin systeemitasolla.⁴⁶ Paikalliset muutokset ovat usein merkityksettömiä laajemmassa mittakaavassa, mutta toisaalta laajoja, yhdenmukaisia alueita kattavat paikalliset muutokset voivat aiheuttaa odottamattomia seurauksia. Erityisen merkityksellisiä toimintoja ovat siis sellaiset, joita harjoitetaan systemaattisesti pitkiä ajanjaksoja laajoilla alueilla.⁴⁷ On tarpeen tunnistaa erilaiset mittakaavatasot ja ymmärtää niiden kaikkien tasojen merkityksellisyys. Ympäristöhistoriaa on tutkittava myös

45 Huhta & Räsänen 2010, 110.

46 Haila & Levins 1992, 184–185.

47 Haila 1998, 87. Paikan paradoksille rinnasteinen on Ilmo Massan käyttämä käsite merkityksettömien muutosten paradoksi: pienet paikalliset ympäristötuhot ovat aluksi huomaamattomia tai näyttävät merkityksettömiltä, mutta jatkuessaan ne voivat kumuloitua ja johtaa nopeaan ja laajaan ympäristökatastrofiin (Massa 1991).

paikallisesti eli siellä, missä ympäristöä muutetaan konkreettisesti lapioin, kuokin, sahoin ja kirvein.

Ympäristöhistorian yhtenä ominaispiirteenä on pidetty tutkimuksen pitkää aikajännettä.⁴⁸ Pitkä aikaväli antaa mahdollisuuden tutkia ei-inhimillistä historiaa, fyysisten, biologisten ja geologisten olosuhteiden historiaa, hitaasti muuttuvia rakenteita sekä ihmisen ja hänen ympäristönsä vuorovaikutusta. Fernand Braudel jaotteli aikaa kolmeen erilaiseen aikatasoon tai keston. Pitkää kestoä voi kuvata myös rakenteeksi, jossa muutokset ovat hitaita, tuskin havaittavia ja yksilöistä riippumattomia. Seuraavana tasona Braudelilla on konjunktuuuri, josta hän käyttää myös nimitystä sosiaalinen aika. Tällä aikatasolla vaikuttavat taloudelliset suhdanteet, nousu- ja laskukaudet eli konjunktuurit. Sosiaalinen aika kulkee tuhansia eri tahteja, joille päivät ja vuodet, joskus jopa vuosisadatkin ovat merkityksettömiä. Viimeisenä tasona Braudelilla on lyhyt kesto eli tapahtumien historia. Tällä tasolla, yksilöllisessä ajassa, tapahtuu ihmisten ja muiden eliöiden jokapäiväinen elämä.⁴⁹

Vaikka pitkälle aikavälille olisi helposti löydettävissä perusteluja ympäristöhistorian teoriasta, sillä on myös heikkoutensa. Pitkän aikavälin tutkimuksessa ei voi kiinnittää huomiota tapahtumiin ja yksilöiden elämään ja nopeasti muuttuvat talouden ja yhteiskunnan suhdanteet saattavat jäädä huomaamatta. Ympäristöhistorian tulee kyetä havaitsemaan myös sosiaalisessa ja yksilöllisessä ajassa tapahtuvat nopeasti muuttuvat ja vaikuttavat prosessit sekä yksilöiden historia.⁵⁰ Siksi rajasin tämän tutkimuksen ajanjaksoksi lyhyehkön 1720–1850. Näin pystyn keskittymään tarkasti paikallisiin olosuhteisiin ja inhimillisessä aikamittakaavassa eläneiden ihmisten toimintaan Braudelilaisittain tutkimukseni aikataso on lähinnä konjunktuuuri eli sosiaalinen aika, jossa vaikuttavat taloudelliset suhdanteet, nousu- ja laskukaudet eli konjunktuurit. Braudelilla sosiaalinen aikakin on tosin niin laaja, että siihen voi laskea kuuluvaksi myös sosiaaliset ja poliittiset rakenteet.⁵¹

Koska tutkimusajanjaksoni ei ole hallinnollinen ajanjakso, sitä ei voi määrittellä tarkasti tiettyinä hetkenä alkavaksi ja päättyväksi. Hyödyn aika on ajanjakso, joka on määritelty tutkimuskirjallisuudessa vuosikymmenien tarkkuudella, mutta hyödyn ajasta seuranneet prosessit ovat paljon moninaisemmat. Ne kulkevat eri aikatasoja ja ovat erikestoisia. Juuri tästä syystä työni aikarajauskin on laajempi kuin varsinainen hyödyn aika.

Aikarajausistani perustelevat myös sekä paikallishistoria että valtakunnallisen tason historia. Porin seudulla alkoi näkyä jo 1700-luvun alkuvuosikymmeninä

48 Myllyntaus 1991b, 93–114; Myllyntaus 2001, 145–146.

49 Braudel 1980, 3–4, 12.

50 Massa 1994, 29.

51 Braudel 1980, 3–4, 12.

monia merkittäviä muutoksia agraarisessa yhteiskunnassa ja maatalouden kehittämisessä. Kruunu suunnitteli Kokemäenjokeen läpikulkuvesitietä, Kokemäenjoen koskia perattiin, Poriin perustettiin lammaskartano ja oppineet laativat selvityksiä ja kuvauksia Porin seudun ympäristöstä. Kuivaukset ja järvenlaskut alkoivat 1700-luvun puolivälissä. Myös isojako käytiin Porin ympäristössä tutkimusajanjaksollani. Aikarajaus on perusteltu myös laajemmassa kulttuurisessa perspektiivissä. Ajanjaksoon 1700-luvun alkupuolelta 1800-luvun jälkipuolelle on liitetty maatalouden ja teollisen vallankumouksen käsitteet, ja kulttuuria muuttivat muun muassa valistus, luonnontieteiden uudet opit ja Ranskan vallankumous.⁵²

Hyödyn ajan korkein innostus hiipui 1700-luvun loppua kohden. Henkistä ilmapiiriä ja tavoitteita 1800-luvun alussa ei voi enää kuvata käsitteellä hyödyn aika siinä merkityksessä, missä sitä käytetään kuvattaessa Pohjan sodan jälkeistä innostuneisuutta, optimismia ja taloudellisiin hyötynäkökohtiin painotunutta politiikkaa. Mutta moni hyödyn aikana esitetty ajatus, suunnitelma tai suoranainen päätös vaikutti vielä 1800-luvulla, tai joissakin tapauksissa niiden vaikutus alkoi vasta näkyä tuolloin. Esimerkiksi järvenlaskujen taustalla oli hyödyn ajan laskuja suosiva politiikka, mutta tutkimusalueellani talonpojat ryhtyivät niihin vasta 1800-luvun alussa aatehistoriallisesti määritellyn hyödyn ajan jo päätyttyä. Tutkimuksessani on tärkeämpää se, mitä hyödyn ajan ajattelutavoista ja päätöksistä seurasi kuin se, milloin hyödyn aika oli aate- ja oppihistorian näkökulmasta ohi.

Suomen kannalta merkittäviä muutoksia valtiollisessa asemassa ja taloudessa oli eurooppalaisten 1700-luvun alussa käytyjen sotien päättymisen.⁵³ Ruotsin politiikka muuttui 1700-luvun alun tappiollisten sotien jälkeen ja katse suunnattiin revanssihakuisesta sotapolitiikasta maan sisäisten olojen kehittämiseen ja luonnonvarojen hyödyntämiseen. Etenkin 1740-lukua on pidetty tärkeänä taitekohtana. Tuolloin Ruotsin poliittisen järjestelmän luonne muuttui itsevaltaisuu- den väistyessä ja ajattelua leimasi lähes rajaton edistysusko.⁵⁴ Suomen asemaa osana Ruotsia muuttivat Uudenkaupungin rauha vuonna 1721 ja Suomen uusi asema 1809. Monet hyödyn aikakauden ja hyötyoppien innoittamat prosessit jatkuivat Porissa vielä 1800-luvun alkuvuosikymmeninäkin, esimerkiksi edellisellä vuosisadalla aloitetut kuivaushankkeet olivat edelleen kesken, mutta niiden innoittamina suunniteltiin uusia kuivauksia.

Aikarajaukseni alkua perustelee murrosvaihe, josta lähtee useita erikestoisia konjunkttureja. Työssäni tutkin näitä tapauksia ja niiden erikestoisia kehityskulkuja. Siksi takarajaa ei ole voi määritellä yhtä tarkasti kuin alkua. Olennaista

52 Kuisma 2009, 71, 90.

53 Kuisma 2009, 71–72.

54 Ylikangas 1986, 77; Ylikangas 2007, 103; Karonen 1999, 332; Klinge 2006, 20.

aikarajauksessani eivät ole tarkat vuodet tai vuosikymmenetkään, vaan tutkimusongelman mukaiset ilmiöt ja prosessit. Takaraja on kuitenkin 1850–1860-luvulla alkaneet prosessit, jotka alkoivat vaikuttaa niin Porin seudulla kuin Suomen suurruthtinaskunnassa kokonaisuudessaan. Tällaisia prosesseja olivat maataloudessa alkaneet rakenteelliset muutokset ja viljelysmenetelmien kehittyminen,⁵⁵ liberalismien oppien murtautuminen talouselämään, rahalaitoksen kehittyminen, liikenneolosuhteiden kehittymien (rautatiet) ja suomalaisen yhteiskunnan teollistuminen.

1.5 Lähteet

Tutkimukseni tärkeimpiä primäärilähteitä ovat arkistojen asiakirja-aineistot sekä aikalaiskirjallisuus ja -kuvaukset. Oppineiden sekä paikallisen eliitin näkemyksiä luonnonvaroista, Porin seudun kehittämismahdollisuuksista ja maataloudesta sekä heidän toimintaansa tutkitaan heidän tuottamansa kirjallisen materiaalin avulla. Oppineiden kirjoitukset, kuten aikakausilehtikirjoitukset, tutkimukset, paikalliskuvaukset ja viranomaistyönä syntyneet mietinnöt ja kuvaukset ovat hyödyllinen lähde työssäni.

Tutkittaessa maatalouden harjoittamista ja rahvaan toimintaa paikallistasolla, jota käsittelem työni luvuissa 4 ja 5, tärkeimmän lähdemateriaalin muodostaa isojako- sekä muissa maanjako ja -mittaustoimituksissa syntynyt arkistoaineisto, kuten kartat, katselmuspöytäkirjat ja lupahakemukset niistä tehtyine valituksineen ja vastineineen. Nämä lähteeni ovat lähinnä maanmittarien sekä paikallisten asukkaiden tuottamaa. Tämä laaja aineisto sijaitsi aiemmin pääosin Turun maanmittauskonttorin arkistossa Turussa, mutta arkistojärjestelmän uudistuksessa 2000-luvun alussa Jyväskylään perustettiin Maanmittaushallituksen kartta-arkisto, jonne osa tästä aineistosta siirrettiin. Osa aineistosta siirrettiin Turun maakunta-arkistoon.⁵⁶ Isojaossa syntyneiden kiistojen tutkimiseksi olen käynyt läpi Kansallisarkistossa sijaitsevat Turun ja Porin läänin maanjako-oikeuden pöytäkirjat vuosilta 1782–1850.

55 Suomen maatalouden haavoituvuus tuli karmaisevalla tavalla esille 1850–1860-luvulla, kun useat katovuodet veivät sadon. Todellinen katastrofi koettiin 1867 ja vuonna 1868 kuoli nälän ja tautien heikentämänä noin 111 700 suomalaista eli noin 6 prosenttia väestöstä (Virrankoski 2001, 524). Maatalouden kehittäminen oli tosin alkanut jo ennen nälkävuosia, mutta nälkävuodet viimeistään osoittivat muutoksen tarpeellisuuden.

56 Perustettaessa Maanmittaushallituksen kartta-arkistoa Jyväskylään saatettiin hajottaa yksittäisen asiakirjan osia. Aiemmin samanssa toimituksessa maanmittarin laatima toimituksen selitysosa ja kartta ovat olleet yhtenä asiakirjakokonaisuutena maanmittauskonttorissa, mutta arkistouudistuksessa tekstiosa on siirretty maakunta-arkistoon Turkuun ja kartta Jyväskylään Maanmittaushallituksen katta-arkistoon. Tutkijan kannalta tällainen järjestely on hankala ainakin niin kauan, kunnes aineisto on digitoitu ja julkaistu verkossa.

Järvenlaskut, soiden kuivaukset ja vastaavat hankkeet ovat prosessi, joka alkaa lähteiden näkökulmasta anomusasiakirjoilla, jatkuu virkaportaisissa katselmuksilla ja lausunnoilla, päätöksillä, valituksilla ja mahdollisilla oikeusprosesseissa syntyneillä asiakirjoilla. Tämä alkuperäisaineisto on tärkeä lähteeni etenkin luvuissa 4 ja 5. Tätä viranomaismateriaalia on sekä Jyväskylän kartta-arkistossa että Turun maakunta-arkistossa. Porin maanmittaustoimistossa samaa materiaalia on mikrofilmattuna.

Maisemantutkija tarvitsee myös karttoja. Karttojen avulla tutkin fyysisen maiseman historiaa. Tutkimukseni tärkein alkuperäinen kartta-aineisto on isojakotoimituksissa laaditut kartat sekä 1600-luvun lopulla veromittauksissa syntyneet maakirjakartat sekä katselmuksissa, selvityksissä ja vastaavissa toimituksissa maanmittarien laatimat kartat. Lisäksi käytän yksittäisiä pitäjakohtaisia karttoja, joita tutkimusalueestani on laadittu erilaisia tarpeita varten. Karttoja lähteinä käytettäessä on muistettava, että ne eivät ole todellisuuden objektiivisia kuvauksia, vaan heijastelevat aina aikakautensa ja yhteiskuntansa arvoja ja tavoitteita. Jokaisella yksittäisellä kartallakin on aina ollut tietty tarkoitus, joka on määritelty, mitä kartta esittää ja mitä siitä on jätetty pois. Tässä mielessä kartatkin ovat ideologisia ja poliittisia esityksiä.⁵⁷

Lähteinä käyttämiäni karttojen luonne vaihtelee. Osa niistä on kruunun laadittamia laajoja alueita kattavia karttoja, joita laadittiin mm. strategisista syistä ja Kokemäenjoen läpikulkuvesitietä suunniteltaessa. Nämä kartat heijastelevat sitä, mitä kruunu ja valtaapitävät näkivät tärkeänä. Osa kartoista on hyvinkin yksityiskohtaisia, suppeaan maantieteelliseen alueeseen rajoittuvia tarkkoja karttoja, kuten maakirjakartat, isojakokartat ja katselmuskartat. Nämä perustuivat maanmittarien tekemiin yksityiskohtaisiin mittauksiin, joiden syntyprosessissa usein myös talonpojat olivat läsnä ja joita he olivat hyväksymässä.

1.6 Aiempi tutkimus

Ihmisen ja luonnon vuorovaikutusta on tutkittu paljon jo ennen kuin tutkimuksessa alettiin käyttää käsitettä ympäristöhistoria. Etenkin Timo Myllyntaus ja Ilmo Massa ovat käsitelleet suomalaisen ympäristöhistorian kehitystä ja päälinjoja artikkeleissaan.⁵⁸ Olen käsitellyt laajemmin suomalaisen ympäristöhistorian

57 Cosgrove 1998, 6–8. Kriittisestä suhtautumisesta karttoihin ks. esim. Monmonier 1996. Suomalaisen historiallisten karttojen synnystä ja laatimisperusteista ks. esim. Rantatupa 2000.

58 Myllyntaus 1991a, 1991b, 1991c; Massa 1991. Ympäristöhistorian vakiintumattomuutta ja uutuutta kansainvälisestäkin vielä 1990-luvulla kuvaa esimerkiksi se, että Peter Burken toimittaman teoksen *New Perspectives on Historical Writing* ensimmäisessä painoksessa 1991 ei käsitelty ympäristöhistoriaa, mutta kirjan uusintapainokseen vuonna 2001 otettiin mukaan ympäristöhistoriaa käsittelevä artikkeli.

tutkimusta artikkelissani ”Ympäristöhistorian monet kasvot”, ja nostan seuraavassa esille vain tämän tutkimuksen kannalta keskeisimmät ympäristöhistorian tutkimukset.⁵⁹

Helmer Smedsin historiallista kulttuurimaantiedettä edustava väitöskirja *Malaxbygden. Bebyggelse och hushållning i södra delen av Österbottens svenskbygd* vuodelta 1935 on lähellä sauerilaista koulukuntaa. Smeds tutki, kuinka ympäristö on muuttunut luonnon ja ihmisen vuorovaikutuksesta. Suomalaisen ympäristöhistorian pioneerityönä voi pitää Sven-Erik Åströmin vuonna 1978 julkaisemaa tutkimusta *Natur och byte*. Hän rakensi historiallis-ekologis-demografisen mallin, jonka avulla hän tarkasteli Suomea luonnonvaroja hyödyntävänä systeeminä ja jonka avulla hän periodisoi Suomen historiaa. Sosiologi Ilmo Massa väitteli tutkimuksellaan *Pohjoinen luonnonvalloitus*, joka tekijänsä mukaan ei ole varsinaista ympäristöhistoriaa, vaan historiallista ympäristösosiologiaa. Vahvaan teoreettiseen osaan perustuen Massa analysoi pitkällä aikavälillä pohjoisen Suomen ympäristöhistoriaa ryöstötalouden käsitteen avulla.⁶⁰ Åströmin ja Massan lähinnä tutkimuskirjallisuuteen perustuvien tutkimusten pyrkimyksenä on mallintaa ja teoretisoida laaja-alaista historiallista muutosta. Oma työni on paikallisempi, empiirisempi ja alkuperäislähteisiin perustuva tutkimus, jossa en pyri rakentelemaan teoretisoivia malleja, vaan ymmärtämään hyödyn ajan yhteiskuntaa ja sen ympäristöhistoriaa valitsemani tapauksen avulla.

Mikko Saikun väitöskirjassa *The Evolution of a Place* tutkitaan tuhansien vuosien aikajänteellä Yazoo-Mississippi tasangon bioregionaalista historiaa käyttäen Yrjö Hailan käsitteitä ”ekososiaalinen kompleksi” ja ”ekohistoriallinen kausi”. Tavoitteena on ollut yhdistää ympäristöhistorian kolme tasoa (luonto, sosioekonominen ja intellektuaalinen/mentaalinen), mutta käytännössä tutkimus pitäytyy vahvasti fyysisen ympäristön muutoksissa.⁶¹

Uudempaa maaseudun ympäristöhistorian tutkimusta edustaa Ismo Björnin väitöskirja *Kaikki irti metsästä*, jossa hän tarkastelee ihmisen metsänkäytön muutosta ja metsäluonnolle aiheuttamia vaikutuksia Pohjois-Karjalan biosfäärialueella 10 000 vuoden aikajänteellä. Keskeinen muutosta selittävä tekijä hänellä on alueen tuotannollisen aseman muutos yhteiskunnan talousjärjestelmässä. Björn asetti vastakkain paikalliset ja ylipaikalliset metsänkäyttäjät sekä luonnon, erilaiset organisaatiot, markkinavoimat ja teknologian. Kulttuuri ja yhteiskunta olivat kuin kirves, joka tunkeutui luontoon.⁶² Tässä tutkimuksessani paikallista ja ylipaikallista tarkastellaan vuorovaikutuksellisenä suhteena.

59 Louekari 2002.

60 Smeds 1935; Åström 1978; Massa 1994.

61 Saikku 2001. Ks. myös Saikku 2007.

62 Björn 2000, 19–22.

Väestökehitystä maatalousyhteiskunnassa tarkastelee myös Martti Rantanen tutkimuksessaan *Tillväxt i periferi. Befolkning och jordbruk i Södra Österbotten 1750–1890*, jossa kiinnostuksen kohteena on alueen erityisen voimakas väestönkasvu. Rantanen selittää voimakkaan väestökehityksen olleen mahdollista institutionaalissa ja talouden rakenteissa tapahtuneiden muutosten vuoksi. Valtion rooli oli keskeinen, kun lainsäädännöllä helpotettiin perheiden perustamista, tilojen halkomista ja uusien tilojen perustamista. Myös isojako oli tärkeä tässä prosessissa, kun uutta maata otettiin viljelykseen takamaita raivaamalla.⁶³ Anna Götlindin *Vardagens teknik. Exemplet Dalarna 1700–1900* on kiinnostava, koska siinä tutkitaan maatalouden ja teollisuuden teknologisia innovaatioita ja muutoksia. Se on samalla kriittinen tutkimus eliitin ja oppineiden merkityksestä innovaatioiden kehittäjinä ja niiden jalkauttajina paikallistasolle. Götlind osoittaa, että oppineiden merkitystä kehityksessä on liioiteltu ja vastaavasti aliarvioitu talonpoikien ja käsityöelinkeinojen harjoittajien ruohonjuuritason merkitys kehityksessä.⁶⁴

Tanskalaisen Thorkild Kierkegaardin *The Danish Revolution 1500–1800: an Ecohistorical Interpretation* käsittelee tanskalaisen yhteiskunnan ajautumista ekologiseen kriisiin ja keinoja, joilla kriisi ratkaistiin. Omassa työssäni lähtökohta on erilainen. Ruotsi ei ajautunut 1600–1700-luvulla ekologiseen kriisiin, vaikka maataloudessa ja elintarviketuotannossa olikin ratkaisuja vaativia ongelmia. Tätä aihetta käsittelee Carl-Johan Gadd tutkimuksessaan *Järn och Potatis. Jordbruk, teknik och social omvandling i Skaraborgs län 1750–1860*, jossa huomio on erityisesti maatalouden ja teknologisen kehityksen suhteessa ja siinä kuinka maataloustuotantoa pystyttiin lisäämään. Väestönkasvun aiheuttama negatiivinen kehitys maatalouden tuottavuudessa pystyttiin katkaisemaan tuotantomenetelmien kehityksen, uusien viljelykasvien ja -menetelmien avulla. 1700–1800-luvulla yhteiskunta pystyi yhä paremmin hyödyntämään lisääntyntä väestöä maataloudessa ja samaan aikaan väestönkasvun aiheuttamiin ongelmiin pystyttiin varautumaan yhä paremmin.⁶⁵

Pertti Haapalan mukaan suomalaisen agraariyhteiskunnan historian tutkimuksesta voidaan erottaa kolme näkökulmaa: maanomistuksen ja verotuksen historia, maanviljelyn ja talonpoikaistalouden historia sekä talonpojan ja agraariyhteiskunnan historia, jossa yhteiskuntaa tutkitaan talonpojan näkökulmasta. Tutkimusten näkökulma on ollut ”alhaalta” paikallisen ja rahvaanperinteen näkökulmasta tarkasteleva ja viranomaisnäkökulmasta eroon pyrkivä tai ”ylhäältä” instituutioista käsin maalaisyhteiskuntaa tarkasteleva.⁶⁶

63 Rantanen 1997, 279.

64 Götlind 1999.

65 Gadd, C.-J. 1983, 282, 285.

66 Haapala 1989, 46–52. Historia alhaalta, ks. esim. Sharpe 1991.

Suomalaisessa maataloushistorian tutkimuksessa Eino Jutikkalan *Suomalaisen talonpojan historia* on perusteos, joka käsittelee etenkin talonpoikien aseman ja talonpoikaisen omistusoikeuden kehitystä.⁶⁷ Suomalaista maataloutta perinteisen maatalouden ajalla ja etenkin viljelymenetelmiä ja -tapoja käsittelee perusteellisesti Arvo M. Soininen tutkimuksessaan *Vanha maataloutemme*. Uutta kokoavaan esitykseen pyrkivää maataloushistoriaa edustaa usean kirjoittajan toimesta laadittu kolmiosainen *Suomen maatalouden historia*.⁶⁸ Veikko Anttilan kansatieteen tutkimuksen *Järvenlaskuista Suomessa* näkökulma on laskuyhtiöissä ja niiden toiminnassa yhteisinä ja vastaa siten eri kysymyksiin kuin tutkimukseni. Uudempaa järvenlaskututkimusta edustaa esimerkiksi Jörgen Lennqvistin (2007) tutkimus *Vätmarkshistoria. Hjälmarens och Kvismarens stränder under 1800- och 1900-talen*.⁶⁹

Hyödyn aikaa ja valistusta on tutkittu aatehistoriallisesta näkökulmasta sekä myös henkilöhistorian kautta. Tutkimusta on tehty myös hyödyn ajan oppineista, heidän ajattelustaan ja toiminnastaan yliopistomiehinä, yhteiskunnallisina kirjoittajina ja kansaa neuvovana ryhmänä.⁷⁰ Vielä on syytä todeta 1700-lukua ja sen poliittista kulttuuria käsittelevät tutkimukset, joissa on tutkittu Ruotsin suurvallan romahduksen jälkeisiä muutoksia valtiojärjestyksessä, vallankäytössä sekä poliittisessa kulttuurissa hallitsijasta alamaisiin asti.⁷¹ Jouko Nurmiainen on tutkinut poliittista kieltä puheissa ja kirjoituksissa erityisesti yhteisen hyvän ja oman edun näkökulmista. Myös upseereita ja papistoa sekä laajemminkin säätyläistöä on tutkittu.⁷² Myös tämä tutkimuskenttä on tutkimukselleni hyödyllinen, vaikkakin sen näkökulma eroaa omastani, joka kiinnittää huomiota tekoihin, toimintaan ja paikallistason konkretiaan.

Yhteenvetona voi todeta, että suomalaisesta ympäristöhistoriasta on laadittu synteisiin pyrkiviä esityksiä ja tutkimuksessa on tarkasteltu pitkällä aikavälillä, miten ihminen on muuttanut ympäristöään. Maatalousyhteiskunnan ympäristöhistoriaa on kuitenkin tutkittu empiirisesti vähän. Hyödyn aikaa on tutkittu pääasiassa oppineiden ajatusmaailman kautta, mutta vähemmälle huomiolle on jäänyt, miten nämä ajatukset vaikuttivat ja konkretisoituivat rahvaan arjessa ja fyysisessä ympäristössä. Tällaisista tutkimuksista puuttuu myös valtarakenteen yhteiskuntahistoria. Tutkimukseni paikkaa tätä aukkoa.

67 Jutikkala 1948, kritiikistä ks. Ahtiainen & Tervonen 1991, 93–96.

68 Soininen 1974; *Suomen maatalouden historia* 1–3.

69 Anttila 1967; Lennqvist 2007.

70 Esim. Niemelä 1998; Manninen 2000; Virrankoski 1984; Lindroth 1975, 1978, 1981. Vuonna 1991 ilmestynyt *Gyllene Äpplen* 1–2 (toim. G. Broberg) on massiivinen ruotsalaista aatehistoriaa ja alkuperäistekstejä esittelevä teos.

71 Esim. Nygård 2005; Nurmiainen 2009.

72 Klassikon asemaan ovat nousseet esim. Kaarlo Wirilanderin teokset *Suomen upseeristo 1700-luvulla* (1950) ja *Herrasväkeä* (1974).

1.7 Tutkimuksen rakenne

Tutkimuksen rakenne perustuu tutkimusajanjakson yhteiskunnan valtarakenteen tarkastelulle. Luku 2 on kontekstualisoiva, ja siinä pohditaan Ruotsin valtakunnan politiikkaa hävityn Pohjan sodan (1700–1721) ja menetetyin suurvalta-aseman jälkeen. Näkökulma on valtakunnallinen ja siinä esitetään, miten yhteiskuntaa ja taloutta järjesteltiin ja millaisin opein pyrittiin kohti parempaa tulevaisuutta. Ympäristöhistorian näkökulmasta tärkeitä taustoja ovat ajatukset siitä, miten ihmisen asema käsitettiin osaksi luomakuntaa sekä näkemykset valtakunnan luonnonresursseista ja niiden hyödyntämismahdollisuuksista. Tämä laajempi konteksti tarvitaan, jotta voidaan ymmärtää yhteiskunnan valtarakennetta sekä paikallistason toimintaa kruunun, paikallisen eliitin ja talonpoikien vuorovaikutuksena. Luku toimii siis osana työn argumentointia.

Luvussa 3 tarkastellaan kruunun ja virkamiesten näkemyksiä Porin seudusta ja Kokemäenjokilaaksosta. Kiinnostuksen kohteena on, minkälaisina alueen mahdollisuudet nähtiin ja minkälaisella politiikalla nämä saataisiin parhaiten hyödynnettyä. Kun luvussa 2 tarkastellaan kruunun tavoitteita valtakunnan kehittämiseksi, niin tässä luvussa tarkastellaan, miten paikallinen eliitti toimi ja miten nämä tavoitteet näkyivät alueellisella tasolla.

Luvuissa 4 ja 5 katse tarkentuu kylätasolle ja konkreettiseen maatalouden harjoittamiseen. Kysymys on siitä, mitä tapahtui ruohonjuuritasolla ja miten hyödyn aika ja hyötyopit konkretisoituivat paikallistasolla. Mitkä olivat ne olosuhteet, joissa maata viljeltiin ja miten näitä pyrittiin parantamaan? Isojakoa tarkastellaan kruunun ja paikallisyhteisön suhteena varsinkin omistusoikeuksien määrittelyn ja kamppailujen näkökulmasta. Luvussa tutkitaan myös paikallisia kuivaus- ja järvenlaskuhankkeita luonnonresursseja hyödyntävänä toimintana. Luvussa 6 esitetään tutkimuksen tulokset ja päätelmät.

2 Kruunu ja valtakunta

2.1 Lähtökohdat

2.1.1 Ruotsi ja Suomi

Kun käsitellään 1700-luvun Ruotsia ja Suomea, hankaluutena on, että käsitteiden Ruotsi ja Suomi merkitys on vaihdellut eri aikoina. Näillä käsitteillä on erilainen sisältö kuin mitä tänä päivänä ymmärrämme Ruotsilla ja Suomella, eikä nykyisin ymmärrettyjä Ruotsin ja Suomen valtioita nykyisine rajoineen ollut 1700-luvulla olemassa. Kustaa Vaasan ajalta vuoteen 1809 käsitteen Ruotsi sisältö vaihteli. Joskus sillä tarkoitettiin ainoastaan Sveanmaata, joskus pelkästään Ruotsin vanhoja maakuntia, joskus sekä Ruotsia että Suomea, joskus koko Ruotsin valtiopiiriä. Tavallisesti Ruotsilla tarkoitettiin Pohjanlahden ja Itämeren länsipuolisia alueita Tanskaan kuulunutta Skånea lukuun ottamatta.⁷³ Ruotsi ei siis ollut selkeä kokonaisuus, vaan se voitiin ymmärtää monella tavalla.

Keskiajalla Suomesta käytetty nimitys Österland korvautui ajan mittaan käsitteellä Finland, mutta Suomi mainittiin usein erillisenä muutamasta maakunnasta koostuvana yksikkönä. Käsitteen Suomi merkitys vaihteli etenkin suurvaltakaudella. Joskus Suomi merkitsi ainoastaan Varsinais-Suomea sekä Satakuntaa, tai näiden lisäksi Hämettä ja Uttamaata, joskus koko valtakunnan itäosaa. Tavallisesti Suomeen ei laskettu kuuluvan Pohjanmaata, joka kuului kyllä Turun hiippakuntaan, mutta oli ajoittain hallinnollisesti yhdistettynä Västerbotteniin. Suomenselkää pidettiin Pohjanmaan ja Suomen luonnollisena rajana. Uudenkaupungin rauhan (1721) jälkeen ne osat Käkisalmen lääniä, joita ei luovutettu Venäjälle, yhdistettiin Ruotsin valtakuntaan ja niistä tuli osa Suomea. Myös Ahvenanmaa alettiin lukea Suomeen kuuluvaksi, kuten myös Pohjanmaa, vaikka sanonta Suomi ja Pohjanmaa (Finland och Österbotten) jäi vielä käyttöön.⁷⁴

Ruotsi oli valloittanut Suomen hitaasti, mutta kuitenkin viimeistään 1100-luvulla Ruotsi ja Rooman katolinen kirkko ottivat Suomen haltuunsa. Miksi Ruotsi valtasi köyhän Pohjanlahden itäpuolisen alueen ts. Suomen, jolta ei ollut odotettavissa suuria verotulojakaan? Syyt olivat poliittisia ja uskonnollisia.

73 Villstrand 2012, 37–44; Bladh & Kuvaja 2006, 21, 40.

74 Villstrand 2012, 37–44; Bladh & Kuvaja 2006, 21, 40. On huomattava, että näissä Suomen erilaisissa määrittelyissä on enimmäkseen kyse Ruotsin hallinnon näkökulmasta eli siitä, miten Ruotsissa erilaisiin tarpeisiin soveltuen määriteltiin ja hallinnoitiin valloitettua Suomea.

Suomen valtaus ei ollut erillistapaus vaan osa yleiseurooppalaista ekspansiota. Rooman kirkon näkökulmasta Suomi oli Itämaa, puskurivyöhyke, jonka tehtävänä oli suojella katolista kirkkoa ja Ruotsia ortodoksista Venäjää vastaan. Kun Suomi oli valloitettu, sinne piti järjestää valloituksen jatkumisen turvaava infrastruktuuri. Samalla kun valloittaja halusi osoittaa kenen käsissä valta oli, infrastruktuurin tuli ilmaista alamaisten suhdetta emämaahan.⁷⁵

Matti Klinge on jäsentänyt Ruotsin valtakuntaa ennen vuotta 1809 keskusta-periferia-mallin avulla. Tällä tavoin hän on katsonut, että keskustaan kuuluivat Sveanmaa, Götanmaa ja Suomi eli nykyisen Suomen lounaisosa, periferiaan kuuluivat Smoolanti, Taalainmaa, Norlanti, Länsipohja, Pohjanmaa, Savo ja Karjala.⁷⁶ Myös Torbjörn Eng on korostanut Suomen aseman keskeisyyttä, hänen mukaan 1700-luvulla Ruotsin neljäksi pääalueeksi kiteytyivät Sveanmaa, Götanmaa, Norlanti ja Suomi.⁷⁷ Keskusta-periferia-ajattelun pohjalta Matti Klinge on erottanut erilaisia systeemejä: territoriaalinen, olennaisesti sotilaallis-verotuksellinen järjestelmä ja toisaalla taas kaupallinen järjestelmä. Territoriaalisena järjestelmänä voidaan hahmottaa 1700-luvulla Suomi, joka oli osa ruotsalaista sotilaallis-verotuksellista järjestelmää. Tämä järjestelmä muuttui radikaalisti 1809. Toisaalta kaupallinen järjestelmä oli ollut koko ajan moninaisempi ja monisuuntaisempi, ja tämä piirre jatkui vuoden 1809 jälkeenkin.⁷⁸ Emämaan vaihdos vuonna 1809 muutti kaupallista järjestelmää huomattavasti vähemmän kuin sotilaallis-verotuksellista järjestelmää. Liikennealueittain tarkasteltuna 1700-luvulla Suomen kaupan keskuksina erottuvat Turku ja Viipuri niihin liittyvine liikennealueineen. Länsirannikolta kauppa suuntautui vielä 1800-luvulla pääasiassa Tukholmaan ja Itä-Suomen kauppa suuntautui Venäjän kasvavaan suurkaupunkiin Pietariin.⁷⁹

Matti Klinge on pyrkinyt eroon sellaisesta Ruotsin valtakunnan ja sen itäosan hahmottamisesta, jota hallitsevat nykyiset valtion rajat ja on hän tuonut esiin maantieteellisten seikkojen ja kulttuurin maantieteen tärkeyden Ruotsin valtakunnan hahmottamisessa. Tarkastelussa on ansionsa, mutta myös ongelmansa.

75 Michelsen 1999, 17–19; Kallioinen 2001, 20–26. Ruotsin kuningasvalta ryhtyi 1300-luvun alussa rakentamaan Turun, Hämeenlinnan ja Viipurin linnoja sotilaallisiksi tukikohdiksi ja vahvistamaan kuninkaanvallan otetta Suomeen. 1400-luvun lopussa rakennettiin vielä Olavinlinna valtakunnan kaakkoisrajalle Savoan sekä joukko pienempiä linnoituksia (Raasepori ja Kastelholma).

76 Klinge 1982, 33. Michelsenin mukaan varsinkin teknologisesta näkökulmasta keskusta-periferia-ajattelu on ongelmallinen, koska siihen sisältyy ajatus ”alikehittyneestä” periferiasta, jonne kehittyneestä teknologiasta siirretään innovaatioita. Hän tarjoaa tilalle *frontier*-mallia, jolloin pohdittavaksi tulee tuntemattoman valloitetun alueen tarjoamat haasteet ja omaehtoinen toiminta (Michelsen 1999, 18–19).

77 Eng 2001, 434–435.

78 Klinge 1975, 29–31.

79 Klinge 1975, 29; Nenonen 1999a, 356–359.

Klingen (1982) mukaan Ruotsin valtakunta ei ollut 1700-luvulla merten jakama vaan merten yhdistämä. Suuret metsät erottivat ja meri yhdisti valtakunnan eri osia. Esimerkiksi Hämeen metsät erottivat Pohjanmaan Hämeestä ja Satakunnasta ja Smoolannin metsät muodostivat luonnollisen raja-alueen etelään.⁸⁰ Tällaiset ”maantieteelliset perustosiasiat” tekevät Klingen mukaan ”tarkoituksettomiksi sellaiset kysymykset, kuin sortiko Ruotsi Suomea, oliko Ruotsi Suomea rikkaampi jne”. Eikö Södermanlannin vauraalla maanomistajalla ollut paljon enemmän yhteistä Turun seudun hyvinvoivan maanomistajan kuin Värmlannin tai Smoolannin köyhän kaskenkaatajan kanssa? Eikö jälkimmäisiä tule pikemminkin verrata Pohjois-Hämeessä ja Savossa asuviin säätyveljiinsä, kysyy Klinge.⁸¹

Klinge käsittelee samaa teemaa 20 vuotta myöhemmin kirjoituksessaan ”Kulttuurin maantiede” ja kysyy, voisiko 1700-luvun jälkipuoliskon Suomesta puhua ”kulttuurisena kokonaisuutena” ennen vuosien 1808–1809 käännekohtaa ja erillisen Suomen syntymistä. Klingen mukaan vastaus on pääosin kielteinen, ja Suomea voisi parhaiten kuvata Tukholman kulttuuripiirin osaksi ja kaukaisemmilta osiltaan sen periferiaksi. Sellaisena se vertautuu Klingen mukaan Ruotsin valtakunnan muihin osiin, jotka niin ikään saivat vaikutteensa Tukholmasta ja ulkomailta. Suomen-puoleisilla valtakunnan osilla oli ominaislaatuunsa, mutta Pohjanmaa erosi varmaankin enemmän Udestamaasta ja Hämeestä kuin Länsipohjasta, esittää Klinge. Länsi-Suomen viljavat alueet vertautuivat Ruotsin vauraisiin maakuntiin, kun taas muun Suomen karut moreenimaat ja kaskialueet muistuttivat Klingen mukaan elinoloiltaan monessa suhteessa Smoolannin, Värmlannin ja Norlannin köyhiä suuralueita.⁸² Mutta jos Suomen-puoleisen valtakunnan osien keskinäinen erilaisuus on osoitus siitä, että Suomi ei ollut kulttuurinen kokonaisuus, niin eivätkö samat kriteerit toimi myös valtakunnan läntiseen osaan? Nähdäkseni sen, että Smoolannin, Värmlannin ja Norlannin köyhät suuralueet muistuttivat elinoloiltaan monessa suhteessa Suomen karuja moreenimaita ja kaskialueita ja että Ruotsin vuraat maakunnat vertautuivat Länsi-Suomen viljaviin alueisiin, täytyy vastaavasti tarkoittaa sitä, että Ruotsikaan ei ollut kulttuurinen kokonaisuus. Tähän Klinge ei ota kantaa samassa yhteydessä, kun hän esittää, että Suomi ei ollut kulttuurinen kokonaisuus.

On helppo yhtyä siihen ansiokkaaseen vertailevaan havaintoon, että talonpojat tietyillä alueilla molemmiin puolin Pohjanlahtea harjoittivat maatalouttaan toisiaan muistuttavissa olosuhteissa, ja vastaavasti erilaisissa olosuhteissa samalla puolen Pohjanlahtea, kuten Klinge esittää. Mutta kuinka hyvin näiden Klingen

80 Klinge 1982, 35–36. Klinge tuo esiin myös, kuinka Smoolannin metsät muodostivat luonnollisen raja-alueen etelään päin, Juutinrauma puolestaan yhdisti Skånen Sjöllantiin.

81 Klinge 1982, 35–36.

82 Klinge 2002, 22.

esille nostamien lähinnä maantieteellisten sekä viljelyolosuhteisiin ja varallisuuteen liittyvien piirteiden pohjalta voidaan ylipäänsä määritellä kulttuurisia kokonaisuuksia? Nähdäkseni esimerkiksi kieli olisi varteenotettava piirre hahmoteltaessa kulttuurisia kokonaisuuksia. Kulttuurista kokonaisuutta arvioitaessa merkitystä on siltäkin, että Suomen väestön ylivoimaisen enemmistön muodosti 1700-luvulla suomen kieltä puhuva maalaisrahvas. Samaten herää kysymys, ovatko nämä edellä esitetyt Klingen esiin nostamat seikat niin keskeisiä Ruotsin ja valtakunnan itäisen osan Suomen suhdetta määrittäviä piirteitä, että niillä voidaan osoittaa tarkoituksettomiksi kysymykset Ruotsin ja Suomen välisestä valta- ja varallisuussuhteista? Nähdäkseni ei.

Olkoonkin, että Suomi, kuten Ruotsikin, voitiin ymmärtää monella tavalla Ruotsin valtakunnan osana, tämä ei tee tarkoituksettomaksi pohtia Ruotsin ja siihen kuuluneen osan – kutsuttiinpa sitä sitten Suomeksi, Itämaaksi tai rajamaaksi – suhdetta ja sitä miten valtakunnan keskus kohteli jo 1100-luvulla valloittamaansa aluetta. Tätä valta-asemaa tarkasteli jo muutama vuosi ennen Klingen teosta *Kaksi Suomea* (1982) Sven-Erik Åström. Hän kuvasi Ruotsin ja Suomen suhdetta niin, että Suomi oli taloudellisesti ja jossain määrin poliittisestikin ”siirtomaan” (sit. Åström) asemassa. Suomi sai maksaa aina vuoteen 1720 ”hyvin korkean veron suojelusta (sekä korkeina ’suojelukustannuksina’ Venäjää vastaan että sekaantumalla Keski-Euroopan sotiin, joista saatava hyöty Suomen kannalta oli lyhytaikainen)”. Reduktion ja isovihan jälkeen verot kuitenkin jäivät maahan, jossa yläluokka ja sotilaat käyttivät ne. Tämä voidaan Åströmin mukaan nähdä korvauksena ”sisäisestä” (sit. Åström) suojelusta, jolla tarkoitetaan lain ja järjestyksen ylläpitoa.⁸³

Myös uudemmassa tutkimuksessa on kiinnitetty huomiota Ruotsi–Suomi valta-asetelmaan. Kari Tarkiainen (2012) kirjoittaa, että Suomi yhdistettiin Ruotsiin vähin erin ja ruotsalainen ja saksalainen maahan muuttanut aines ottivat haltuunsa hallinnolliset ja sotilaalliset virat uudessa maanosassa. Heistä muodostui rälssisääty. Samoin kaikki tärkeimmät viranhaltijat tulivat aina Ruotsista, mutta eivät asettuneet pysyvästi Suomeen. Vasta 1400-luvulta lähtien kotimainen aateli alkoi vähitellen päästä osalliseksi viroista. Tarkiainen kysyykin, eikö muualta tulleet viranhaltijat ole kolonialistinen piirre, jos kolonialismilla tarkoitetaan vierasta valtaa? Hän kuitenkin esittää, että paras kuvaus suhteesta on vuorovaikutus. Siinä toinen osa oli keskustaa, jonne oli kasautunut valta ja hyvinvointi ja toinen osa periferiaa, jolta puuttuivat nämä piirteet.⁸⁴ Suomi ei siis ollut Ruotsin valtakunnan keskustaa vaan periferiaa, joka jäi syrjään keskeisimmästä vallankäytöstä.

83 Åström 1980, 321.

84 Tarkiainen 2010, 175–176, 282.

Samansuuntaisia tulkintoja on esittänyt ruotsalainen tutkija Jonas Nordin (2002). Hän katsoo, että suomalaista valtakunnan osaa syrjittiin monin tavoin 1600–1700-luvulla. Taloudellisesti Suomea lyötiin laimin ja ”alistettiin järjestelmällisesti”. Kun arvioidaan Ruotsin puolustuspolitiikkaa ja taloutta, täytyy Nordinin mukaan muistaa, että Suomi oli Tukholmasta katsottuna vain toisarvoisen rajamaa.⁸⁵ Suomi kokikin kaksi venäläismiehityksen kautta 1700-luvulla ja lopulta sodassa kärsimänsä tappion seurauksena Ruotsi menetti vuonna 1809 Suomen Venäjälle, joka myönsi Suomelle autonomisen aseman.

Klinge on kuvannut tätä prosessia niin, että siinä Suomen itäis- ja läntisperäiset osat yhdistettiin ensimmäistä kertaa yhdeksi suuriruhtinaskunnaksi ja näin muodostui erityinen Suomi. Tämä luomus ei tuntunut mitenkään selvältä, luonnolliselta saati välttämättömältä. ”Suomi oli tehty, ei syntynyt”.⁸⁶ Tämä ei tietenkään ollut mitenkään poikkeuksellista tuolloisessa Euroopassa, jossa valtiot eivät olleet kansallisesti yhtenäisiä ja jossa useita valtioita yhdisti lähinnä hallitsija ja joissa rajat vaihtuivat tiuhaan.⁸⁷ Sanonta ”Suomi oli tehty, ei syntynyt” kuvaa valtiollis-hallinnollista prosessia ja kaikki hallinnolliset alueet rajoineen tehdään, ne eivät synny. Venäjä joka tapauksessa piti alusta pitäen Suomea omana selvänä kokonaisuutenaan, jolle saattoi uskoa autonomian ja keskushallinnon, joita Ruotsi ei ollut koskaan myöntänyt.

Nils-Erik Villstrand (2012) kirjoittaa, että vuoden 1809 jälkeen uudessa valtiolisessa tilanteessa ”uudelleen suuntautumiseen eliittikerrostumalla oli henkinen valmius, jota rahvaalla ei ollut”.⁸⁸ Mutta mikä oli uudelleen suuntautumisen todellinen merkitys ja tarve? Erityisesti virkamieseliitille, joka oli pääosin ruotsinkielistä, muutos oli suuri, ja varsinkin uhat, koska virkamieseliitin piti turvata Ruotsin vallan aikana hankkimat virkansa ja niiden tuoman aseman jatkuvuus. Entä rahvas? Kuninkaaseen rahvas oli toki monesti turvautunut ja esimerkiksi lukuisat oikeusturvan loukkaukset 1700-luvulla lisäsivät rahvaan kaipuuta voimakkaaseen kuninkuuteen.⁸⁹ Mutta kuinka paljon suomenkielinen rahvas ylipäänsä oli kiinnittynyt Ruotsiin ja ruotsalaisuuteen ja kuinka paljon se tarvitsi uudelleen suuntautumista ja miksi? Ruotsin vallan aikaiset lait jäivät joka tapauksessa voimaan ja rahvaalle tärkeä paikallishallintokin pysyi pääpiirteisään ennallaan. Nähdäkseni väestön enemmistölle, suomenkieliselle rahvaalle,

85 Nordin 2002, 46. Nordin väitteli vuonna 2000 Tukholman yliopistossa tutkimuksellaan *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i det svenska riket från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden*. Vuosina 2005–2008 hän toimitti ruotsalaista *Historisk tidskrift* -julkaisua.

86 Klinge 1982, 11–15.

87 Ks. esim. Anderson 2007; Hobsbawm 1994.

88 Villstrand 2012, 355.

89 Nygård 2005, 34–47, 225–233.

emämaanvaihdos ei ollut erityinen ongelma siitäkään syystä, että se ei ollut ruotsalaistunut.

Villstrand tuo esiin yhteyksiä ja muutoksen vaatimat valmiudet, ruotsalainen Jonas Nordin (2002) sen sijaan painottaa eroavaisuuksia ja eron helppoutta. Hän katsoo, että ”suomalaisten kulttuurinen ja historiallinen erityisyys aiheutti silti osalle valtionjohtoa vaikeuksia suhtautua Suomeen yhtä vakavasti kuin emämaahan Ruotsiin. Vaikka valtakunnanosien välillä ei ollut juridisia rajoja, syntyi molemmille puolille emotionaalinen muuri, joka varmasti helpotti valtakunnan jakoa vuonna 1809.”⁹⁰

Nils-Erik Villstrand (2012) tarkastelee myös 1700-luvulla nousseita ajatuksia itsenäisestä Suomesta. Nämä eivät saaneet vastakaikua valtakunnan väestön enemmistössä. Poliittisesti tietoisessa osassa tätä esiintyi ja silloin ”suomalaisesta kansakunnasta puhuva tai kirjoittava sisällytti siihen kaikki valtakunnan osassa asuvat kielestä ja alkuperästä riippumatta. Rajamerkkien pyykittämä Suomi-yhteisö ei ollut rakentunut kulttuurinsa erityisluonteensa perusteella, vaan muodostui yksinkertaisesti siitä syystä, että valtakunnanosan väestö ymmärsi jakavansa yhteisen poliittisen kohtalon.”⁹¹ Jouko Vahtola (2003) puolestaan katsoo, että isovihan jälkeen ”Suomi sai maana, kansana ja kansakuntana oman ylevän huomionsa sivistyneistön pyrinnöissä Daniel Jusleniuksesta alkaen. Voi puhua jo suomalaisesta kansakunnasta (*nation*) ja kansallishengestä, vaikka isänmaa oli yhä yhteinen Ruotsin valtakunta. Kansallishenki oli aatteellista – poliittista sisältöä se ei juuri saanut vielä 1700-luvulla.”⁹²

Mutta oliko Suomessa kulttuurista erityisluonnetta? Jos ei ollut, niin on vaikeasti selitettävissä, että useat ruotsalaiset matkailijat ja virkamiehet kummastelivat kertomuksissaan 1600–1700-luvulla suomalaisten omituisuuksia ja eroavaisuuksia ruotsalaisista.⁹³ Eikö tämä eroavaisuus ollut nimenomaan kulttuurista?⁹⁴

90 Nordin 2003, 46.

91 Villstrand 2012, 354. Ylikankaan selityksen mukaan itsenäisyysvaatimuksia alettiin yleisemminkin esittää 1800-luvulla eikä aiemmin, koska vasta silloin kansa tai sen huomattavan suuri osa ”teki itsenäisyydellä jotain”. Se tarvitsi sitä, koska sillä oli jotakin, mitä puolustaa. Vasta sitä mukaa kuin myös alimpien väestönosien asema parantui, elintaso nousi ja yhteiskunnalliset vaikutusmahdollisuudet laajentuivat, alkoi itsenäisyys merkitä jotakin. (Ylikangas 1986, 158–159.)

92 Vahtola 2003, 183.

93 Ruotsalaisten Suomea kummeksuvista matkakertomuksista ks. esim. Villstrand 2012.

94 Suomen itäisten ja läntisten osien välillä oli kulttuurisia ja elinkeinollisia eroja, mutta murre-eroista huolimatta väestön enemmistö puhui toistensa ymmärtämää kieltä. Villstrand (2012) käsittelee huolellisesti kielikysymystä. Suomen rannikolla asui myös ruotsinkielistä rahvasta. Kielirajoilla, tai paremminkin kosketusvyöhykkeillä, eri kieltä äidinkielenään puhuvien talonpoikien keskenäinen kommunikointi oli ilmeisen sujuvaa ja kieltä käytettiin sekaisin tilanteen mukaan. Mutta Suomen hallinnon kieli oli ruotsi. Villstrand pohtii, olisiko Ruotsin keskushallitus voinut tehdä enemmän suomen kirjakielen hyväksi. Hän vastaa, että niin paljon ei tehty, kuin olisi ollut kohtuullista olettaa.

Jos Suomen aluetta asuttaneella väestöllä ei ollut omaa kulttuuri-identiteettiä tai kulttuurista erityisluonnetta, niin miten on selitettävissä, että tämän väestön enemmistön muodostivat yhä 400 vuotta Ruotsin valloituksen jälkeen suomea puhuva rahvas? Jos tämä väestö on ollut kulttuuriselta identiteetiltään tabula rasa, niin senhän olisi kaiketi pitänyt 400 vuoden aikana täyttyä ruotsalaisuudella ja väestöstä tulla identiteetiltään ruotsalaisia.

Ruotsin valtakunnan kaupallinen järjestelmä suuntautui laajalle Itämeren ympäristöön. Suomen osalta tärkeitä olivat Tallinnan kaupunki sekä vuonna 1703 perustettu Pietarin kaupunki, jonka ympärille syntyi myös merenkulkuun perustuva keskusta–periferia-järjestelmä kuten Tukholman ympärilläkin oli.⁹⁵ Varsinkin Suomen kuuluessa Ruotsiin lounais- ja länsirannikko suuntautuivat kaupallisesti länteen ja Tukholmaan. Rannikolta kannatti laivata viljaa, voita, kaalia ja polttopuita mieluummin Tallinnaan, pohjoissaksalaisiin kaupunkeihin ja Tukholmaan kuin sisämaahan tiettömien korpien taakse.⁹⁶ Talonpoikien käymä kauppa Varsinais-Suomen ja Ruotsin rannikon välillä oli luonnollista: vesireitti ja sitä suojaava saaristo yhdistivät Pohjanlahden rantoja. Sen sijaan suomalaisten tapulikaupunkien kauppa kulki Tukholmaan pakosta, Pohjanlahden kauppapakko oli voimassa vuodesta 1617 vuoteen 1765.

Vallatun Suomen ensimmäinen poliittis-kulttuurinen keskus oli Turku, jonne perustettiin piispanistuin, yliopisto ja hovioikeus. On silti sanottu, että vuonna 1809 venäläiset kohtasivat maan ilman keskustaa.⁹⁷ Tähän on ymmärrettävä selitys: Suomen valloittanut Ruotsi hallitsi valtakuntaa Tukholmasta käsin, Suomeen ei ollut perustettu Ruotsin aikana omaa keskushallintoa ja keskeiset instituutiot oli perustettu lähelle Tukholmaa lounaisrannikolle Turkuun. Tämä asetelma muuttui vuoden 1809 jälkeen, kun venäläiset perustivat uuden keskuksen, Helsingin, kauemmaksi Ruotsin rajasta ja lähemmäksi Venäjää.

Tukholma oli valtakunnan ylivoimaisesti suurin kaupunki. Kaupunki kasvoi etenkin suurvaltakaudella, eikä sen suhteellinen kasvu ollut yhtä suurta enää ajanjaksolla 1749–1810. Turku kasvoi kyseisenä ajanjaksona voimakkaasti ja oli vuonna 1810 suurempi kuin esimerkiksi Norrköping tai yliopistokaupunki Upsala. Verrattuna muihin suomalaisiin kaupunkeihin Turku oli omassa luokassaan: Porin ja Helsingin väkiluku oli alle kolmanneksen ja Oulun neljännes Turun väkiluvusta. Porin väkiluku kasvoi yli kaksinkertaiseksi vuosina 1749–1810.

Ratkaisevaa oli, että ruotsinkieliselle esivallalle ei tuottanut mitenkään suuria ongelmia se, että valtakunnan rajojen sisällä oli toista kieltä puhuvia ihmisiä. (Villstand 2012, 127–139, 357.) Suomenkielisten alamaisten näkökulmasta tilanne näytti toiselta: hallinnon kieli oli vieras ja ilman ruotsin kielen taitoa oli mahdotonta puolustaa omia etujaan hallinnossa saati parantaa yhteiskunnallista asemaansa.

95 Klinge 1982, 43–48.

96 Kuisma 2007, 12.

97 Klinge 1975, 27–28, 31; Klinge 1982, 12.

Taulukko 1. Ruotsin ja Suomen tärkeimpien kaupunkien väkiluku 1749 ja 1810. Luvut arvioita ja pyöristetty. Tukholmaa lukuun ottamatta Ruotsin kaupunkien tiedot ovat vuodelta 1747. (Karonen 1999, 40.)

Kaupunki	1749	1810
Tukholma	60 000	65 500
Göteborg	9 400	14 300
Turku	5 700	10 200
Norrköping	5 900	9 000
Upsala	5 000	4 100
Helsinki	1 500	3 600
Oulu	1 700	3 000
Pori	1 000	2 500

Suomen väestönkasvu oli 1700-luvun ensimmäisellä puoliskolla melko hidasta, ja 1730-luvulla raivonneiden kulkutautien vuoksi väkiluku ei kasvanut välillä lainkaan. Suomen väestökehitys 1700–1800-luvulla vastaa pääpiirteissään eurooppalaista mallia, mutta 1700-luvun jälkimmäisellä puoliskolla Suomessa tapahtui varsinainen väestöräjähdyks, joka haki vertaistaan koko Euroopassa.⁹⁸ Ilkka Mäntylän mukaan selityksenä tähän oli nimenomaan uudisraivaus, mutta Kari Pitkänen katsoo poikkeuksellisen nopean väestönkasvun johtuneen ennen kaikkea suuresta hedelmällisyydestä.⁹⁹ Väkiluvun kehitykseen vaikuttavat eniten syntyvyys ja kuolleisuus, ja etenkin lapsikuolleisuus oli merkittävä. Kuninkaallisen tiedeakatemian vuonna 1746 antaman lausunnon mukaan koko valtakunnassa kuoli vuosittain noin 70 000 henkeä, joista alle kolmevuotiaita oli 15 000.¹⁰⁰

Suomen väestömäärä oli vuonna 1721 noin 350 000, vuonna 1749 noin 410 000 silloisten rajojen mukaan ja kun mukaan otetaan Uudenkaupungin rauhassa 1721 ja Turun rauhassa 1743 menetetyt alueet, niin väkiluku oli noin 480 000 henkilöä. Vuonna 1800 asukasluku oli miljoona ja 1850-luvulla jo 1,64 miljoonaa.¹⁰¹ Koko Ruotsin väkiluku oli 2,3 miljoonaa vuonna 1750 ja 3,3 miljoonaa vuonna 1800.¹⁰² Alueellisesti tarkasteltuna suurin väestönkasvu Suomessa tapahtui vanhalla erämaavyöhykkeellä linjan Etelä-Pohjanmaa-Satakunnan takamaat–Itä-Suomi pohjoispuolella. Sen sijaan vanhalla peltoviljelyalueella läntisessä Suomessa väkiluku kasvoi hitaammin. Väestöräjähdyks tapahtui nimenomaan maaseudulla, kaupungithan olivat pieniä ja niiden asukasluku vähäinen.¹⁰³ Virrankosken mukaan kaupunkien väestö kasvoi 1700-luvun

98 Pitkänen 2007, 59–60; Mäntylä 1987, 337–338.

99 Pitkänen 2007, 60; Mäntylä 1987, 337.

100 Mäntylä 1987, 337–338.

101 Pitkänen 2007, 64.

102 Toivo 2007a, 95.

103 Mäntylä 1987, 337–338.

alkupuolelta 1770-luvulle asti selvästi nopeammin kuin maaseudun, mutta tämän jälkeen maaseudun väestö alkoi kasvaa kaupunkeja nopeammin.¹⁰⁴

Väestön määrän lisäksi olennaista on sen rakenne. Vuonna 1760 Ruotsin valtakunnan väestö jakautui sosiaaliryhmittäin seuraavasti:¹⁰⁵

	Ruotsi (%)	Suomi (%)
Säätyläiset	5	3,5
Alemmat virkamiehet	10	14,5
Kaupunkien elinkeinonharjoittajat	6,5	4
Maaseudun elinkeinonharjoittajat	78,5	78
Yhteensä	100	100

Väestön jakaantumista sosiaaliryhmittäin vaikeuttaa tilastojen puutteellisuus ja erilaiset tilastointikäytännöt säätyläisomistajien ja talonpoikien, talollisten, vuokratilajelijöiden, torpparien ja tilattomien suhteen. Joka tapauksessa voidaan sanoa, että Suomessa maatalousväestön, johon kuuluivat säätyläismaanomistajat, ratsutilalliset ja talolliset, osuus ammatissa toimivasta väestöstä oli 1700-luvun puolivälissä 82 prosenttia ja ajanjaksolla 1754–1875 yli 80 prosenttia. Maatalouden ammatissa toimivista miehistä vuonna 1754 oli 65 prosenttia talollisia ja tilattomia 35 prosenttia.¹⁰⁶

2.1.2 Ruotsin valtio ja kansainvälisen aseman muutokset

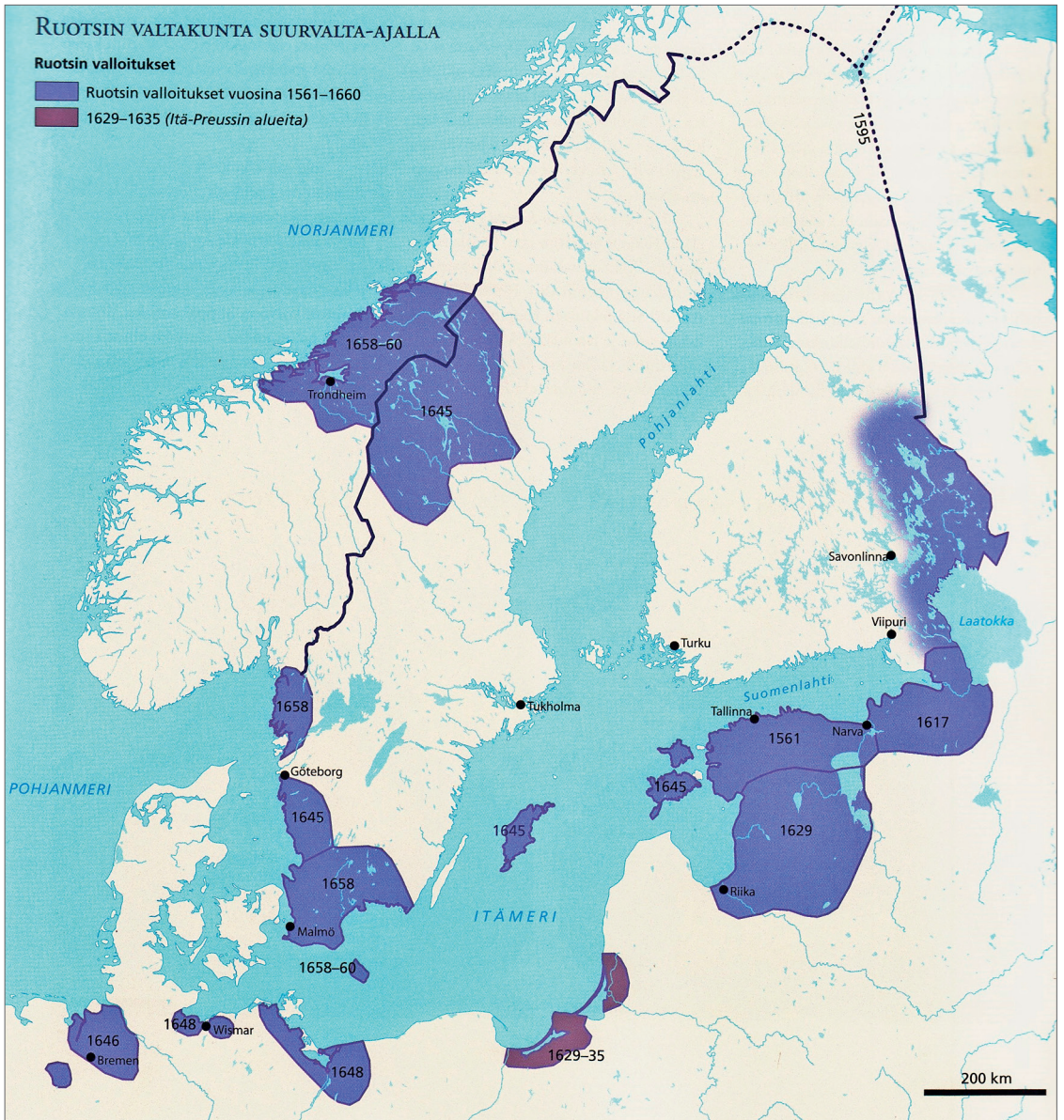
Euroopan suurista valtioista Ruotsin valtion kehitys tapahtui poikkeuksellisen aikaisin. Kristinuskon omaksumisen myötä uskonto ja valtio liitettiin voimakkaasti toisiinsa ja 1600-luvulla Ruotsi oli eurooppalaisen kehityksen eturintamassa ja poikkeuksellisen vahva valtio. Ruotsi nousi 1600-luvulla eurooppalaiseksi suurvallaksi. Tämä asetelma murentui 1600-luvun lopulta alkaen. Karosen kiteytyksen mukaan vanhempi Vaasa-kausi oli valtion perusrakenteiden rakentamista, suurvalta-aika sotimista ja 1700-luku sopeutumista ja yhteiskunnan sisäistä rakentamista.¹⁰⁷

104 Virrankoski 2001, 351.

105 Heckscher 1949, Karosen (1999, 359) mukaan.

106 Soininen 1974, 24, 35.

107 Karonen 1999, 435–436. Usein esitetyn selityksen ”naapurien tilapäinen heikkous” lisäksi Karonen esittää Ruotsin suurvallaksi nousun syiksi strategisesti ja kaupallisesti tärkeiden vientitavaroiden kuten kuparin ja raudan hallinnan, sotatarviketeollisuuden korkean tason, hallitsijan vahvan aseman, onnistuneen itärajan rauhoittamispolitiikan ja ennen kaikkea valtakunnan sisäisen yhteiskuntarauhan.

Kartta 3. Ruotsin valtakunta suurvaltakaudella.

Kustaa Vaasan kaudella valtakunta integroiti entistä enemmän, poliittisen vallankäytön verkot laajenivat ja niiden merkitys kasvoi. Reformaatiossa kruunu oli sitonut yhteytensä ideologiset ja poliittiset vallankäyttöverkot entistä selvemmin. Talouden pohjana oli talonpoikien harjoittama viljan ja karjan tuotanto, kruunun talouden pohjana paikallisten resurssien verottaminen. Uuden ajan alun uudistukset merkitsivät Ruotsin valtakunnan alueellisen integraation

vahvistumista, joka perustui keskusvallan ja paikallisyhteisön yhteen liittämiseen sääty-yhteiskunnan hengen mukaisesti. Kun kruunu sai entistä paremmin selville, minkä verran sillä on käytettävissään resursseja, tämä merkitsi myös mahdollisuutta tehostaa näiden resurssien käyttöä.¹⁰⁸

Suurvaltakaudella valtakunta kehittyi sisäisesti entistä enemmän Tukholman ympärille. Kaupunki nousi 1600-luvulla kiistattomaksi keskuksiksi, jossa yhtyivät hallintoverkoston langat. Tukholmaan kokoontuivat valtiopäiväedustajat ja Pohjanlahden kauppapakko keskitti kauppaa pääkaupunkiin, jolloin Pohjanmaa ja Varsinais-Suomi muodostivat yhdessä Ruotsin itäosan kanssa Tukholman funktionaalisen ympäristön.¹⁰⁹ Kysymys oli tietoisesta ohjailusta: periferian valloittaminen ja saattaminen keskustan hallintaan toteutettiin sekä hallinnollisesti että taloudellisesti 1600–1700-luvulla ja tämän johdosta eliitti alkoi hakeutua keskustaan.¹¹⁰

Tavoitteena oli valtion keskittäminen ja yhtenäistäminen ja Suomenkin kehittämiseen kiinnitettiin huomiota. Tukholman näkökulmasta Suomi näyttäytyi sodista kärsineenä, huonosti hallittuna, kurittomana ja mahdollisesti myös poliittisesti epäluotettavana. Suomen osalta kuitenkin luovuttiin jyrkästä keskittämisestä ja yhtenäistämisestä ja Suomi annettiin kenraalikuvernöörin johdettavaksi. Ensimmäiset kenraalikuvernöörit olivat valtakunnan eturivin virkamiehiä, mikä osaltaan kertoo, kuinka tärkeänä Suomen kehittämistä pidettiin.¹¹¹ Kehittäminen tapahtui kuitenkin keskuksen eli Ruotsin ja Tukholman hyötyjen näkökulmasta.

Valtiollista keskittämistä palveli poliittisen järjestelmän rakentaminen 1500–1600-luvulla, kun yhteiskunnan päätöksentekokoneistoa järjestettiin uudelleen. Samalla se murensi ja muutti talonpökien joukkovoiman käytön perusteita, kun maakuntaperustainen talonpoikien vaikuttamisen traditio purettiin kehittämällä valtiopäivälaitosta. Kaikki maakunnalliset kokoukset kiellettiin lopulta vuonna 1660 ja kruunun kontrolloima poliittisen vaikuttamisen järjestelmä syrjäytti vanhat rakenteet. Samalla poliittisen kulttuurin perustukset liikahtivat uuteen paikkaan.¹¹²

Ruotsi menetti eurooppalaisen suurvalta-asemansa 1700-luvun alkuvuosikymmenien tappiollisten sotien seurauksena. Vuonna 1721 solmitussa Uudenkaupungin rauhassa Ruotsi menetti kokonaan Liivinmaan, Viron, Inkerinmaan, suuria osia Käkisalmen ja Viipurin läänistä sekä Itämeren herruuden kannalta tärkeät Hiidenmaan ja Saarenmaan saaret. Hattujen sodan (1741–1743) aikana

108 Bladh & Kuvaja 2006, 36–37.

109 Bladh & Kuvaja 2006, 40.

110 Klinge 1975, 27; Karonen 1999, 280.

111 Karonen 1999, 234–240.

112 Katajala 2002, 491.

Venäjä sai koko Suomen hallintaansa. Turun rauhassa vuonna 1743 Ruotsi menetti Venäjälle Kymijoen itäpuolella sijainneet alueet ja osia Savosta. Kymijoesta tuli rajajoki. Ruotsin romahdus nosti Venäjän eurooppalaiseksi suurvallaksi ja uuden pääkaupungin Pietarin myötä Itämeren herruuden haltijaksi.

Ruotsin suurvalta-aseman romahdukseen oli useita syitä. Suurvalta-asema oli maan voimavaroihin nähden liian raskas ja satoi runsaasti voimavaroja puolustukseen ja sodankäyntiin. Samaan aikaan vihollismaat kuten Tanska ja Venäjä voimistuivat.¹¹³ Suurvallan taloudellinen pohja oli perin hatara, Ruotsi oli 1600-luvun lopulla agraarivaltio, jonka talous seisoi vuoriteollisuuden menestyksestä huolimatta alkeellisen maatalouden varassa, jota vielä haittasi viileä ilmastokausi, ns. pieni jääkausi.¹¹⁴

Menetetty suurvalta-asema toi paradoksaalisesti etujakin: jäljelle jäänyt valtakunta oli kielellisesti, kansallisesti ja alueellisesti poikkeuksellisen yhtenäinen tuon ajan Euroopassa. Jo reformaatiosta lähtien kansallinen kirkko oli toiminut tiiviissä yhteistyössä maallisen esivallan kanssa ja 1700-luvulle ehdittäessä ruotsalaisia oli kasvatettu jo pari sataa vuotta kuuliaisiksi protestanttisiksi alamaisiksi. Ruotsissa poliittinen ja kirkollinen yhteisö sekä todennäköisesti myös tunnustuksellinen ja kansallinen identiteetti olivat yhtenäisempiä kuin monissa uskonnollisesti moni-ilmeisemmissä valtioissa. Suurvaltakauden jälkeen vain Suomi erottui kielellisesti Ruotsin valtakunnan pääosasta.¹¹⁵ Menetetyn suurvaltakauden mentaliteetti kuitenkin pysyi mielissä ja revanssisuunnitelmat elivät. Myös vahva kansallinen itsetunto säilyi ja sitä pidettiin yllä Ruotsin suuruutta, kunniakasta menneisyyttä ja tulevaisuudenuskoa vahvistavilla historian-tulkintoilla ja kirjoituksilla.¹¹⁶

Hävittyjen sotien jälkeen myös maan hallitusmuoto muuttui. Tappioihin syylliseksi nähty itsevaltainen kuninkuus lopetettiin, vuonna 1720 vahvistettiin uusi hallitusmuoto ja vuonna 1723 annettiin uusi valtiopäiväjärjestys. Vuoden 1720 hallitusmuotouudistuksesta alkanutta kautta kutsutaan usein nimellä vapauden aika, mutta on syytä korostaa, että tällä ei ollut mitään tekemistä liberalismin tai yksilön vapauksien kanssa. Nimitys tarkoittaa nimenomaan säätyjen vapautta kuninkaan vallasta. Tästä syystä ajanjaksoa 1720–1772 Kustaan III:n vallankaappaukseen asti kutsutaan usein myös säätyvallan ajaksi.¹¹⁷

Uuden hallitusmuodon ja valtiopäiväjärjestyksen mukaan kaikki valta oli säädyillä. Valtiopäiväjärjestyksen mukaan jokaisen kihlakunnan oli lähetettävä valtiopäiville yksi talonpoika, mutta Suomessa tuomiokunta alkoi vaalipiirinä

113 Ylikangas 1986, 65; Karonen 1999, 325–328.

114 Lappalainen, M. 2012, 39–40.

115 Nygård 2005, 31; Karonen 1999, 333.

116 Frängsmyr, C. 2000, 27–31; Johannisson 1991, 279–286; Johannisson 1988, 109–113.

117 Mäntylä 1987, 273–276.

vähitellen syrjäyttää kihlakunnan. Edustusosoikeus oli perintötalojen omistajilla ja kruununtilojen haltijoilla.¹¹⁸ Säädyn johtivat ulkopoliittikkaa, määräsivät verot ja vastasivat valtakunnan taloussuunnittelusta antamalla aina seuraaville valtiopäiville asti ulottuvia menosääntöjä. Säädyn hoitivat valtakunnan pankkia, niillä oli tuomiovaltaa ja säädyn säätivät yksin lait. Kuninkaan ja valtiopäivien välissä oli valtaneuvosto, johon kuului 16 aatelijäsentä ja jossa kuninkaalla oli kaksi ääntä. Säätäjien ajalla valtaneuvosto oli valtiopäivien välillä maan hallitus ja samalla säätäjien edustaja. Valtiopäivien olleessa koolla ylintä hallintovaltaa käytti kolmen ylimmän säädyn edustajista koostunut ns. salainen valiokunta. Vaikka korkein vallankäyttö säädettiin uudelleen, niin monet itsevaltiuden ajan käytännöt jatkuivat. Hallintokoneisto säilyi entisellään ja korkeimmat siviili- ja sotilaskivirrat edellyttivät edelleen kuninkaan valtakirjaa. Silti voidaan sanoa, että vallan painopiste siirtyi ylhäältä alaspäin. Vapauden ajan järjestelmässä on nähty ensi askeleita demokraattisesta järjestelmästä ja sen on katsottu edustaneen ajan oloihin nähden kehittynyttä vallanjakoa.¹¹⁹

Uuden poliittisen järjestelmän heikkoutena oli voimakkaan hallituksen puuttuminen säätäjien alettua käyttää toimeenpanovaltaa. Valtiopäivien toiminta perustui valiokuntatyöskentelyyn ja valtiopäivien vallankäytön keskus oli salainen valiokunta, jossa enemmistö oli aatelisilla ja jonne talonpojilla ei ollut lainkaan pääsyä. Talonpoikien näkökulmasta tämä oli räikeä epäkohta. Salainen valiokunta oli muutoinkin konservatiivinen eikä ryhtynyt uudistamaan valtioelämän muotoja.¹²⁰

Kun kolmella ylimmällä säädylä oli omat säätäerioikeudet, yhteiskuntaa vaakasuojaan jakava juopa kulki kolmen ylimmän säädyn ja talonpoikien välillä. Tämä erosi jyrkästi suurvalta-ajasta, jolloin säätäjien välinen juopa kulki aatelin ja kolmen alimman säädyn välillä. Mutta 1740–1750-luvulta lähtien kolmen ylimmän säädyn väliset rajat alkoivat murtua. Vapauden aika merkitsi säätäjien kukoistuskautta, kustavilainen aika säätä-yhteiskunnan murentumista.¹²¹ Toisaalta perustuslakien ja hallitusmuodon merkitystä ei pidä liioitella. Monarkin vallankäyttöoikeuden laajuus 1700-luvulla riippui vielä paljon tilanteista ja

118 Jutikkala 1974, 116–117.

119 Mäntylä 1987, 273; Karonen 1999, 382–383, 478; Virrankoski 2009, 288–290.

120 Virrankoski 2009, 290; Mäntylä 1987, 274–276. Eri ryhmien erilaiset oikeudet vahvistettiin vuonna 1734 hyväksytyssä kauaskantoisessa yleisessä laissa. Tähän yleiseen lakiin koottiin tärkeimmät siviili-, rikos- ja prosessioikeudelliset säädökset. Laki sai Suomessa tärkeän merkityksen, sillä kun Suomi vuonna 1809 liitettiin Venäjään, Aleksanteri I vahvisti myös tämän vuoden 1734 yleisen lain. Laki oli luonteeltaan konservatiivinen, eikä siinä tavoiteltu yhdenvertaisuutta, vaan eri säätäjien erilaisia oikeuksia pidettiin itsestäänselvyytenä. (Mäntylä 1987, 284.)

121 Mäntylä 1987, 346.

hallitsijan henkilökohtaisista ominaisuuksista. Muodolliset säännökset olivat kuitenkin raja-aita, jota ei voinut ylittää.¹²²

Kustaa III:n vuonna 1772 tapahtuneen vallankaappauksen vaikuttimeksi on tarjottu usein sitä, että säätyvallan aikana naapurivaltiot pääsivät estottomasti sekaantumaan Ruotsin valtakunnan sisäisiin asioihin. Toisaalta ajateltiin, että valtio on sitä heikompi, mitä pienempi valta hallitsijalla on. Toivo Nygårdin mukaan myös alamaiset jakoivat tämän käsityksen. Valtakunnan hallinnossa esiintyneiden ongelmien taustalla oli päätöksenteon vaikeus ja hallitsijan heikkous. Myös hallitus oli heikko ja tässä Ruotsi erosi merkittävästi esimerkiksi Englannin poliittisesta järjestelmästä. Rahvas odotti hallitsijalta etenkin oikeutta ja lukuisat oikeusturvan loukkaukset 1700-luvulla lisäsivät rahvaan kaipuuta voimakkaaseen kuninkuuteen. Vuonna 1772 vallan kaapannut Kustaa III hyödynsikin talonpoikaissäätä liittolaisenaan.¹²³

Vallankaappauksen jälkeen kustavilaisella ajalla hallitusmuoto muuttui. Vuoden 1772 hallitusmuoto ja vuoden 1789 yhdistys- ja vakuuskirja olivat tärkeimmät vallanjakoa säätelevät lait. Ruotsi kävi vuosina 1789–1790 sotaa Venäjää vastaan, rauha solmittiin syksyllä 1790 ilman alueluovutuksia. Kustaa III murhattiin vuonna 1792 ja hänen seuraajakseen kuninkaaksi nousi Kustaa IV Adolf, jonka hallituskautta leimasivat virkavaltaisuus ja sensuuri.¹²⁴

Suomen sodan jälkeen Suomi siirrettiin Venäjän alaisuuteen, mutta asemaa ei määritelty rauhansopimuksessa. Keisari kyllä sitoutui pitämään voimassa Suomen perustuslait, mutta perustuslain käsite oli vakiintumaton Venäjällä. Tsaarin yksinvalta ei perustunut valtiosopimukseen, vaan sen katsottiin olevan jumalallista alkuperää. Suomi sai autonomisen aseman, maahan perustettiin keskushallinto ja -virastot, mutta valtiopäiviä ei kutsuttu koolle kertaakaan ajanjaksona 1809–1863. Näin Suomesta puuttui tärkein instituutio, jota oli etenkin vapauden ajalla totuttu käyttämään poliittiseen keskusteluun. Yhteiskuntaelämän puitteiden kehittäminen jäi asetusten varaan. Paikallishallinto pysyi pääpiirteissään ennallaan ja paikallishallinto säilytti pohjoismaista kansanvallan perinnettä talonpoikien ja porvarien osallistuessa päätöksentekoon.¹²⁵ Poliittisen järjestelmän kehitys pysähtyi, mutta infrastruktuurin kehittäminen vauhdittui. Autonomian alkupuolella kehitettiin Suomen perusrakennetta: parannettiin liikenneyhteyksiä, perattiin vesistöjä, rakennettiin tiestöä ja kanavia ja sittemmin 1860-luvulla rautateitä. Valtion rooli näissä oli keskeinen.¹²⁶

122 Nygård 2005, 34.

123 Nygård 2005, 35–47, 225–233.

124 Mäntylä 1987, 328–336.

125 Virrankoski 2009, 406–408, 417–418.

126 Myllyntaus 1980, 357–358.

2.2 Keskustelu yhteiskunnasta ja sen kehittämisen periaatteista

2.2.1 Hyötyajattelu ja Ruotsi

Ruotsalainen 1700-luvulla voimistunut hyötyajattelu ei ollut irrallaan eurooppalaisesta ajattelusta ja vaikutteita saatiin eurooppalaisesta valistusajattelusta. Valistus on usein käytetty monenlaisia merkityksiä sisältävä käsite, ja siksi myös hankalasti määriteltävissä. Valistus voidaan käsittää monitasoiseksi ja monenlaisiksi ryhmäksi ajatuksia tai idearyppääksi, johon kuului sellaisia ihanteita ja pyrkimyksiä kuin uskonnollinen suvaitsevaisuus, ilmaisu- ja sananvapaus, usko järkeen, edistykseen ja tieteseen. Siihen kuuluivat myös usko mahdollisuuteen parantaa aineellisia ehtoja, järkeen perustuva moraalinen ja uskonto sekä lainsäädännön ja yhteiskunnan instituutioiden uudistaminen. Sen sijaan, että nämä määreet kuvaisivat ketään yksittäistä valistusfilosofia tai -ajattelijaa, niissä tulevat esiin ne ideat, mielipiteet ja ajatukset, jotka vaikuttivat 1700-luvulla intellektuaalisessa maailmassa sekä laajemminkin yhteiskunnassa.¹²⁷

Tore Frängsmyrin mukaan valistus-käsitettä tulisi käyttää ainoastaan puhuttaessa niistä filosofien ryhmistä tai filosofisista virtauksista, jotka kuvaavat itseään valistus-käsitteellä. Näin ajateltuna Ruotsissa oli ainoastaan joitakin yksittäisiä valistusajattelijoita, mutta ei mitään valistusliikettä.¹²⁸ Laveampaa valistuksen tulkintaa kannattavat Juha Manninen ja Jouko Nurmiainen. Mannisen mielestä valistusta on tutkittava laajana eurooppalaisena kulttuurin ilmiönä ja Nurmiainen pitää laajemmassa eurooppalaisessa kontekstissa koko kysymystä ruotsalaiskansallisen valistuksen olemassaolosta absurdina.¹²⁹

Alkuvaiheissa ruotsalaiset saivat vaikutteita englantilaisista valistusajatteli-joista, mutta etenkin 1700-luvun puolivälin jälkeen ranskalainen valistusajattelu Voltaire johtotähtenänsä sai suurempaa huomiota. Pentti Virrankosken mukaan Voltairea tunnettiin jonkin verran jo ennen 1750-lukua, mutta yleisesti ottaen ranskalaisia valistusajatteli-joita tunnettiin 1750-luvulla huonosti ja vain ani harva ruotsalainen oli lukenut heitä. Gunnar Brobergin mukaan ranskalaisten suurta *Encyclopédie*-teosta oli kokonaisuudessaan Ruotsissa vain kolmesta neljään kappaletta. Ranskalaisten ajatuksia esiteltiin kuitenkin aikakauslehdissä, selostettiin ja siteerattiin ruotsinkielisissä teksteissä ja ajatukset levisivät myös keskusteluissa.¹³⁰ Klinge pitää ilmeisenä tosiasiana, että kaikki tuon ajan ruotsalaiset

127 Nyman 1994, 11–12; Outram 1995, 3,12; Manninen 2000, 9–10. Perusteellinen tutkimus ruotsalaisesta valistuksesta, ks. Christensson 1996.

128 Frängsmyr, T. 1993, 6–8, 181–185.

129 Manninen 2000, 15–16; Nurmiainen 2009, 28–29.

130 Broberg 1991, 501–502; Virrankoski 1986, 81.

yhteiskunnalliset kirjailijat olivat jossain määrin selvillä aikansa ranskalaisesta debatista.¹³¹

Valistusaatteiden esiintyminen Ruotsissa riippuu myös näkökulmasta. Kuten Katajala on todennut ”suomalaisissa talonpoikaislevottomuuksissa 1700-luvulla ei näy jälkeäkään valistuksen sosiaalisesta päätöksestä lukuun ottamatta Kustaa III:n valtaistuinpuhetta. Ruotsalainen valistus oli pientä hovia lähellä ollutta piiriä lukuun ottamatta pitkälti hyötyajattelua.”¹³²

Ruotsissa menetetyt suurvalta-ajan jälkeen vahvistunutta fysioteologiasta ja valistusajattelusta vaikutteita saanutta ajattelutapaa on kutsuttu hyötyajatteluksi. Se nousi jopa niin hallitsevaksi, että aikakaudesta, jolloin hyötyajattelu oli voimakkaimmillaan, käytetään nimitystä hyödyn aika (*nyttans tidevarv*). Niemelän mukaan tämä ajanjakso kesti 1700-luvun alkuvuosikymmeniltä 1770-luvulle.¹³³ Hyötyopin ja hyödyn ajan eksakti määrittely on hankalaa. Niille on vaikea antaa täsmällisen tyhjentävää määrittelyä ilman, että koko käsite tyhjenee.¹³⁴ Alanen (1963) luonnehti hyödyn aikaa niin, että se ”eläytyi intomielin utilismiin (hyötyoppi), antaen arvoa vain sille, mikä oli ’hyödyllistä ja tarpeellista’, käyttäkäsemme ahkerimmin viljeltyjä termejä”.¹³⁵ Lyhyesti sanottuna hyödyn aikakausi kuvaa Niemelän sanoin tuon ajan ”tieteellistä ajattelutapaa ja ihmisen suhtautumista ympäröivään maailmaan”. Ruotsissa utilismi kehittyi äärimmäiseksi ”talo-udelliseksi entusiasmiiksi ja ekologiseksi optimismiksi”.¹³⁶

Hyötyajattelulla on empirismiin ja rationalismiin ulottuvat historialliset juuret, jotka liittyvät laajaan eurooppalaiseen utilismin ajatukseen. Tämä ei ollut ainoastaan ruotsalainen ilmiö. Jo Francis Bacon esitti, että tieto syntyy havainnoista, joiden pohjalta voidaan esittää luonnonlakeja, joiden avulla voidaan käyttää luontoa hyväksi. René Descartesin kartesiolainen mekanistisrationaalinen maailmankuva tuli Ruotsiin itsensä opin perustajan mukana.¹³⁷

Kun kirjoitetaan ruotsalaisesta hyödystä, hyödyn ajasta ja hyötyajattelusta, nämä käännetään englanniksi *utility*, *utilitarian age* ja *utilitarianism*.¹³⁸ Tässä on mahdollisuus pieneen sekaannukseen. On nimittäin olemassa normatiivisen etiikan teoria tai traditio, jota kutsutaan utilitarismiksi ja joka sai yhtenäisenä

131 Klinge 2006, 123.

132 Katajala 2002, 478.

133 Niemelä kirjoittaa, että aikakautta vuodesta 1719 Kustaa III:n vallankaapapukseen kutsutaan vapauden ajaksi, ja ajan tieteellistä ajattelutapaa ja ihmisen suhtautumista ympäröivään maailmaan on kutsuttu epiteetillä hyödyn aikakausi (Niemelä 1998, 316).

134 Niemelä 1998, 59.

135 Alanen 1963, 443. Alanen on otsikoinut kyseisen luvunkin ”Utilismi”. Nimitys utilismi on tosin syntynyt vasta 1800-luvun alkupuolella, mutta kuvaavaa on, että se on otettu käyttöön nimenomaan Ruotsissa (Niemelä 1998, 60).

136 Niemelä 1998, 59–61.

137 Niemelä 1998, 54–65.

138 Liedman 1989, 23–43. Liedmanin artikkelin otsikkokin on ”Utilitarianism and Economy”.

oppina alkunsa 1700-luvun lopulla Englannissa. Sanalla utilitarismi voidaan tarkoittaa tämän eettisen opin lisäksi myös yhteiskunnallista reformiliikettä. Eettisenä oppina utilitarismin teorian mukaan teot ovat oikeita, jos ja vain jos ne tuottavat maailmaan mahdollisimman paljon onnellisuutta. Mutta käsitteellä utilitarismi voidaan tarkoittaa myös 1800-luvun alkupuoliskoon liittyvää englantilaista reformiliikettä, jonka oppimestareita olivat Jeremy Bentham, James Mill ja John Stuart Mill. Tämä utilitarismi oli radikaali sosiaalisten uudistusten teoria.¹³⁹ Ruotsalaista hyötyajattelua ja hyödyn aikaa ei pidä samastaa näihin.

Ruotsalainen hyötyajattelu oli tiiviisti sidoksissa aikakauden talouspolitiikkaan ja kytkeytyy olennaisesti Ruotsissa 1700-luvulla taloudellista ajattelua luonnehtineisiin piirteisiin. Vapauden ajan taloudellinen ajattelu oli käytännöllistä ja konkreettista, se oli suunnattu ratkaisemaan niitä ongelmia, joiden katsottiin olevan kansallisen hyvinvoinnin ja vaurauden esteenä.¹⁴⁰ Juuri tätä vasten on tarkasteltava hyötyajatteluakin, joka oli soveltavaa ja käytännönläheistä ja eli nimenomaan sovelluksissa. Talouspolitiikka ja hyötyajattelu kietoutuivat toisiinsa erityisesti kansalaisten ja valtiovallan suhteessa.¹⁴¹

Ruotsissa käytiin 1700-luvulla jatkuvasti keskustelua muun muassa väestöstä, työvoimasta ja maataloudesta. Näihin kytkeytyi jatkuvasti erilaisia käsityksiä kansalaisten velvollisuudesta valtiota kohtaan, kysymys valtion ja kansalaisten tarpeiden ensisijaisuudesta sekä oppineiden ja sivistyneistön käsitykset kansalaisista, rahvaasta. Hyötyoppineiden päämääränä oli valtakunnan taloudellinen kehitys, mutta tämän ohella heidän ajatteluun ja toimintaansa ohjasi valistuksen sivistysihanne. Taloudellinen kehitys oli mahdollista vain, mikäli valtakunnan voimavarat yhdistetään isänmaalliseen rakennustyöhön niin talouselämässä kuin tieteissä. Avainkysymys oli, kuinka maan rikkaudet ja mahdollisuudet saataisiin parhaalla mahdollisella tavalla hyödynnettyä. Hyöty oli käsite, joka yhdisti luonnontieteet ja talouspolitiikan 1700-luvun alkuvuosikymmeniltä 1770-luvulle.¹⁴² Ajattelua kuvaa valaisevasti Turun akatemian kaunopuheisuuden professori Henrik Hasselin (1700–1776) toteamus vuonna 1726 erästä väitöstä puolustaessaan, että pelkkä totuus ei yksin riittänyt, vaan tieteet tarvitsivat ”hyödyllisiä totuuksia”, jotka lisäsivät inhimillistä onnellisuutta.¹⁴³

139 Häyry 2001, 9–12, 29–31, 75. Benthamin opin perustana oli universalistisen hedonismin ajatukset, mutta hän sovelsi oppia lähinnä lainsäädäntöön ja sosiaalipolitiikkaan, ei yksilön moraalipulmiin. Sana utilitarismi (*utilitarianism*) tuli englannin kieleen vuonna 1827 tarkoittamaan sitä oppia, jota Benthamin seuraajat teoriassa ja käytännössä kannattivat. Benthamin utilitarismin teoriaa onkin usein kutsuttu klassiseksi utilitarismiksi.

140 Runefelt 2005, 35.

141 Niemelä 1998, 72.

142 Niemelä 1998, 59–65.

143 Manninen 2000, 24.

Ruotsissa hyötyajattelu tarjosi ideologista pohjaa tappiollisen Pohjan sodan jälkeen. Kun maa oli menettänyt suurvalta-asemansa, menetettyä ulkoista suuruutta pyrittiin korvamaan talouden saavutuksilla. Tämä korostui erityisesti 1750-luvulla, kun katseet käännettiin maan sisäiseen taloudelliseen kehittämiseen: huomio kiinnitettiin maan luonnonvaroihin ja niiden hyödyntämiseen. Ajattelutapojen muutokseen sisältyi voimakas kansallinen optimismi, joka perustui uskoon Ruotsin luonnonvarojen ja ilmaston erinomaisuudesta. Lisävärinää entusiasmiin antoivat raamatullinen paratiisimyytti ja göötiläisen historiankirjoituksen kertomukset ruotsalaisesta suurvallasta. Ilmastoteoriat liittyivät merkantilistisiin talousnäkemyskäsityksiin sekä hyötyajatteluun ja toimivat hyödyllisenä työkaluna vahvistettaessa uskoa Ruotsin erinomaisiin mahdollisuuksiin. Ruotsi oli uniikki.¹⁴⁴ Tämä näkyi myös Ruotsin representaatioissa: Ruotsi oli tarpeen kuvata todellista hedelmällisemmäksi ja ilmastoltaan leudommaksi, jotta se voitiin identifioida antiikin taruihin.¹⁴⁵

Mikä sitten oli hyödyllistä? Manninen on kritisoinut laveaa hyötyajattelun käsitettä ja epäillyt sen käyttökelpoisuutta. Se on hänen mielestään käsitteenä liian löysä ja kaikenkattava. Hyötyä kun voi olla kaikki Tukholman suurporvareista tuvanreunan koristekasveihin. Aikalaisistakin hyöty-käsitettä saattoivat käyttää aivan erilaiset, tavoitteiltaan jopa vastakkaiset ryhmät.¹⁴⁶ Näin tosiaan oli, sillä aikalaisten puheissa ja kirjoituksissa sekä politiikassa hyöty-käsitettä todella käytettiin. Sanaa hyöty (*nytt*) viljeltiin runsaasti ja sitä käytettiin, olipa kontekstina Tukholman porvarit tai koristekasvit. ”Nytta” todella kuului aikakauden poliittiseen, tieteelliseen ja taloudelliseen diskurssiin, sanaan törmää niin oppineiden lukuisissa kirjoituksissa kuin vaikkapa talonpoikien anomuksissa heidän perustellessaan järvenlaskuanomustaan (ks. luku 5.1). Tämä laajuus ei kuitenkaan tee siitä käyttökelpotonta, vaan pikemminkin osuvan käsitteen aikakautta kuvaamaan.

Liedmanin mukaan hyödyllisen kriteerit olivat enimmäkseen maallisia ja ennen kaikkea materiaalisia. Hyödyllisyys liitettiin ihmisen elämään liittyviin perusasioihin kuten vaatetukseen, ravintoon ja terveyteen mutta myös taloudenhoitoon yleisellä tasolla. Näin ollen kysymys, mikä on hyödyllistä, on lähellä kysymystä, mikä on taloudellista ja tuottavaa.¹⁴⁷

Leif Runefelt on esittänyt, että hyötykäsitteen suurta merkitystä ei voi selittää pelkästään viittaamalla käsitykseen jokaisen kansalaisen velvollisuudesta osallistua maan jälleenrakentamiseen tappiollisten sotien jälkeen. Hän kritisoi

144 Frängsmyr, C. 2000, 40–48, 65–66; Johannisson 1988, 109–111; Johannisson 1991, 537–538; Niemelä 1998, 54–61, 72–73; Runefelt 2009, 19.

145 Pihlaja 2009, 57.

146 Manninen 2000, 68.

147 Liedman 1989, 23–24.

aiempaa tutkimusta siitä, että se on nähnyt hyötykäsitteen liian välineellisenä ja esittää, että oleellinen käsite hyötyajattelun ymmärtämisessä on hyve (*dygd*). Kun ihminen nähtiin järkiolentona ja yhteiskunnallisena sekä kosmologisena olentona, hyöty oli järjen tuotetta ja synonyymi lähinnä hyveelle tai hyveen yksi puoli. Hyöty näin ymmärrettynä selittää Runefeltin mukaan, miksi hyödyistä tuli niin olennainen osa taloudellista ajattelua. Hyöty ja hyve olivat oman edun, paheen sekä mielenliikutuksen ja kiihtymyksen (*affekt*) vastakohta. Se mikä ei ollut yhteistä hyvää, oli omaa etua, ja itsekäs henkilö oli ei-järjellinen, halujen ja himojen hallitsema.¹⁴⁸

Yhteinen hyvä olikin yksi 1700-luvun ruotsalaisen poliittisen kielen keskeisistä käsitteistä. Kaikissa 1700-luvun Ruotsissa esiintyneissä talousopillisissa suuntauksissa yleinen tai yhteinen hyöty nähtiin kenties tärkeimmäksi taloudellisten olojen järjestämisen periaatteeksi. Varsinkin talousoppineiden kirjoituksissa yleinen hyöty oli jotain tavoiteltavaa, jonka esteinä oli laiskuutta, huonoja lakeja tai ilkeämielistä kilpailua, jota vastaan oli ponnisteltava ahkerasti ja aktiivisesti, siis hyveellisesti. Muutoin seurauksena on hyvän ja hyödyllisen vastakohta, joka voi olla joko valtakunnan kehityksen stagnaatio tai jopa perikato.¹⁴⁹

Mutta yhteisessä hyvässä tapahtui käsitteellisiä muutoksia 1700-luvulla. Yhteisen hyvän ja yksityisen vastakohtaisuus lieveni ja toisaalta yhteinen hyvä alkoi kattaa yhä useampia asioita. Kyse ei ollut enää valtakunnan, kansan tai alamaisen yhteisöllisyydestä, vaan aiempaa abstraktimmasta ja tapauskohtaisemmasta identifikaatiosta, joka kohdistui yhtä hyvin kotiseutuun, omaan säätyyn tai mihin hyvänsä yleiseen ja jaettuun.¹⁵⁰

Hyötyopin ajatusten taustalla oli myös fysio- tai luonnonteologiaksi kutsuttu filosofinen näkemys, joka julisti, että Jumala on luonut maailman ihmisen asuttavaksi ja hyödynnettäväksi ja luontoa pidettiin ihmisen hyväksi suunniteltuna järjestelmänä. Kaikki maailmassa toteutti kahta asiaa: Luojan kunniaa ja ihmisen onnellisuutta. Ajatuksessa, että luonnolla on jumalallinen alkuperä ja että luonto on todistuksena Jumalan suuruudesta, ei ollut mitään uutta, se juontaa juurensa jo antiikista asti. Tämä luonnonteologinen näkemys voimistui ja sai uusia piirteitä eurooppalaisten ajattelijoiden piirissä 1700-luvulla.¹⁵¹

Hyötyopissa luonto nähtiin ihmistä varten olevana hyödyntämisen kohteena, voimakkaimmillaan ihmisen palvelijaksi alistettuna. Kun ajateltiin, että Jumala oli sijoittanut ihmisen luomakunnan huipulle ja luonut luonnon ihmisen hyödynnettäväksi, niin tästä seurasi, että luonnon mahdollisimman tehokas

148 Runefelt 2005, 44.

149 Nurmiainen 2009, 157–158.

150 Nurmiainen 2009, 212.

151 Patoluoto 1986, 44–50; Niemelä 1998, 62–63; Lindroth 1978, 219–228; Runefelt 2005, 33–34.

hyväksikäyttö nähtiin jopa ihmisen velvollisuudeksi ja keinoksi palvella Jumalaa. Ihmisen ei kuitenkaan ollut lupa käyttää luontoa pidäkkeettömästi hyväkseen, vaan utilistit painottivat ihmisen vastuuta sekä kohtuullisuuden noudattamista Jumalan luomia anteja hyödynnettäessä.¹⁵²

Luonnonteologiassa katsottiin myös, että Jumala on luonut maailmaan vakaan rakenteen ja tämä rakenne kuvasi jumalallista suunnitelmaa ja armoa. Tästä puolestaan seurasi, että jokainen yritys kyseenalaistaa tätä oppia katsottiin myös uhkaksi jumalallisesti säädetylle järjestykselle.¹⁵³ Jo keskiajalla esitetty oppi olemisen ketjusta antoi mahdollisuuden luoda rationaalista järjestystä luontoon. Kun ajatusta vakaasta rakenteesta ja olemisen ketjusta sovellettiin yhteiskuntaan, se antoi konservatiiveille tärkeitä perusteluja yhteiskunnan staattisen hierarkian järjestyksen ylläpitämiseen ja muutosten vastustamiseen.¹⁵⁴

Luonnonteologia rohkaisi ajatukseen, että luonnonjärjestelmä on täysin vakaata. Eri lajit voitiin asettaa rationaalisesti järjestettyyn hahmoon, mutta mekaanisesti järjestelmä toimi kuin kellon koneisto. Jos joku laji kuolisi sukupuuttoon tai muuttaisi rakennettaan, luomisen hahmoon ja luonnon tasapainoa ylläpitävään monimutkaiseen saaliiden ja saalistajien suhteiden verkostoon tulisi aukkoja. Tällaisen mahdollisuuden hyväksyminen oli 1700-luvun luonnontieteilijöille vaikeaa, koska se tarkoitti samalla poikkeamaa Luojan aikomuksista.¹⁵⁵

Luonnon tasapainon katsottiin olevan jumalallista alkuperää, mutta kuitenkin sen verran joustava, että ihminen voi esimerkiksi poistaa ja hävittää vahingollisia lajeja. Ajatusta, että ihminen voisi heilauttaa luonnon tasapainoa, pidettiin mahdottomana, vaikka 1700-luvun lopulla Länsi-Euroopassa kiihtynyt teollistuminen ja sen aiheuttamat muutokset ympäristössä alkoivat kyseenalaistaa tätäkin näkemystä.¹⁵⁶

Oppeihin olikin tärkeää sisällyttää ajatus luonnon joustavuudesta, muutenhan ihmisen aiheuttamat muutokset luonnossa olisivat joutuneet sängen epäilyttävään valoon. Joustavuuden periaatteen avulla pellonraivuu, koskenperkaukset

152 Bowler 1997, 143–147; Niemelä 1998, 60–61, 123, 316.

153 Bowler 1997, 143–147.

154 Bowler 1997, 150. Englantilainen filosofi Raymond Williams on todennut, että luontokäsityksiin sisältyy poikkeuksellisen suuri määrä inhimillistä historiaa. Luontoa koskevilla käsityksillä on kyse käsityksistä ihmisestä, ei ainoastaan yksilöinä, vaan ihmisistä yhteiskunnassa ja itse asiassa käsityksistä erilaisista yhteiskunnista. Luontokäsitykset ovat siis ihmisen luontoon projisoimia käsityksiä heistä itsestään. (Williams 2003, 45, 57.) Luonto on ollut käsitteenäkin hyvin moninainen, sillä luonnon käsitettä saatettiin käyttää yhtäältä kuvaamaan moraalisia käsityksiä, ts. luonto eettisenä normina, ja toisaalta luonnolla voitiin viitata ulkoiseen havaittavaan todellisuuteen, jota ihminen voi tutkia ja josta ihminen voi tehdä havaintoja. Luonto taipui moneksi ja ajatusta luonnontilasta saatettiin käyttää konservatiivisesti muutosta vastaan tai uudistavasti rappiollisena ja turmeltuneena pidettyä tilaa vastaan. (Outram 1995, 50.)

155 Bowler 1997, 167.

156 Bowler 1997, 161–162.

ja soiden kuivatukset voitiin nähdä hyväksyttävänä ja oikeutettuina. Ne eivät olleet luojan järjestyksen turmelemista tai siihen sopimatonta puuttumista, vaan Jumalan puutarhan hoitoa. Kun ihminen ajateltiin Jumalan antaman puutarhan hoitajaksi, ei ihmisen toiminnassa ollut tässä suhteessa mitään epäilyttävää. Luonnonmaiseman muutos kulttuurimaisemaksi oli hyödyn aikakauden ihmisille merkki edistyksestä, luonnon antimien runsastumisesta ja ympäristön muuttumisesta kaikin puolin suopeammaksi.¹⁵⁷

2.2.2 Taloudellinen ajattelu ja politiikka

Markku Kuisma luonnehtii ajanjaksoa 1700-luvun alkupuolelta 1800-luvun jälkipuolelle vallankumouksellisten käänteiden ja samalla hiljaisen muuttumattomuuden ajaksi. Kulttuuria mullistivat muun muassa valistus, luonnontieteiden uudet opit ja Ranskan vuoden 1789 vallankumous. Teolliseksi vallankumoukseksi kutsuttu höyryvoiman, koneiden ja muun tekniikan läpimurto alkoi mullistaa tuotantoa, liikennettä ja kauppavirtoja. Samaten kansainväliset voimasuhteet ja niiden myötä rajalinjat muuttuivat. Silti hyvin paljon pysyi ennallaan. Teollistumisen ensiaskeleita ottaneita ydinalueita lukuun ottamatta suurin osa Eurooppaa eli vanhan agraariyhteiskunnan tahdissa ja tavoilla.¹⁵⁸

Maataloudessa 1700–1800-luvulla tapahtuneita muutoksia tuotannossa, maanomistuksessa, viljelysmenetelmissä ja -työkaluissa sekä viljelyskasveissa on kuvattu maatalouden vallankumouksen käsitteellä. Tällaisia muutoksia tapahtui laajalti Länsi-Euroopassa, etenkin ja ensimmäisenä Englannissa. Maatalouden vallankumous oli joka tapauksessa edellytys sille talouden ekspansiolle, joka alkoi 1700-luvulla Länsi-Euroopassa ja Ruotsissa. Yksi tärkeä tekijä tässä oli maataloustuotannon kasvu, se alkoi Ruotsissa 1720-luvulla. Eli Heckscher on arvioinut, että Ruotsin viljantuotanto kasvoi ajanjaksolla 1720–1815 noin 75 prosenttia ja Gustaf Utterström on arvioinut viljan ja perunan tuotannon kasvaneen ajanjaksolla 1815–1860 noin 60 prosenttia.¹⁵⁹ Matti Peltonen on tosin huomannut, että maatalouden vallankumouksen alle on sijoitettu monenlaisia eri aikoina tapahtuneita ilmiöitä. Eräiden mielestä Luoteis-Euroopasta (Alankomaat, Englanti, Pohjois-Ranska) 1600–1700-luvuilla alkanut intensiivisen kehityksen kausi oli maatalouden vallankumousta. Toisen näkökannan mukaan vasta teollisen vallankumouksen jälkeinen maatalous, jossa tuotantopanokset yhä useammin ovat tehdasvalmisteisia, koki maatalouden vallankumouksen.¹⁶⁰

157 Niemelä 2008, 73–75.

158 Kuisma 2009, 71.

159 Gadd, C.-J. 2000, 11–20, 341–346; Magnusson 2000, 1–3.

160 Peltonen 1992, 65–67.

Talouden perusteissa 1700-luvun puolivälissä alkaneet muutokset olivat hidas vuosisatainen muutosprosessi, joka merkitsi liikettä kohti vilkastuvaa taloudellista toimeliaisuutta, talouden kytkeytymistä kansainvälisiin markkinoihin, kohoavaa elintasoja ja laajenevaa demokratiaa. Tämä kehitys ”rakensi perusteita modernille järjestelmälle, sitä sääteleville yhteiskunnallisille suhteille ja suhdverkostoille ja sitä ohjaaville kulttuurisille, poliittisille ja ideologisille syvärakenteille ja ajatustottumuksille”.¹⁶¹ Taloudellisen perustan muutokselle muodosti eurooppalaisen maailmantalouden ekspansio.¹⁶²

Teollistumisessa ei ollut kyse pelkästään tuotannollisista muutoksista, vaan myös henkisistä ja yhteiskunnallisista, mutta nämä muutokset eivät olleet valankumousmaisen äkillisiä.¹⁶³ Murroksessa oli kysymys myös yhteiskunnan rakenteellisista muutoksista, jotka vahvistivat etenkin uudenlaista keskiluokkaa ja yrittäjäkuntaa.¹⁶⁴ Siinä missä Ruotsin yhteiskunnallinen muutos oli 1500-luvulla vienyt kohti aatelijsjohtoista, harvainvaltaista ja epätasa-arvoista yhteiskuntaa, suunta oli 1700-luvulla päinvastainen.

Ruotsin kruunun 1600–1800-luvulla harjoittaman talouspolitiikan perustana oli moraalifilosofinen ja luonnonoikeudellinen ajattelu, jossa valtio nähtiin ihmisjärjen ilmentymänä. Valtion tarkoituksena oli tuoda kaaokseen järjestystä, parantaa ja sivistää kansaa. Samanaikaisesti yhteiskunta nähtiin moraalisen järjestyksenä, jossa jokaisella ihmisellä oli oma paikkansa. Alamaisilla oli moraalinen velvollisuus sitoutua valtakunnan puolustamiseen sekä toimia oman ja sen myötä yhteisen edun hyväksi. Kruunun tehtävä oli ohjata alamaistensa toiminta oikeaan suuntaan, hallita, rangaista ja ylläpitää lakeja ja järjestystä sekä muodostaa uusia instituutioita niitä varjelemaan.¹⁶⁵

Esimerkkinä rationaalisesta suunniteltuun perustuvasta taloudellisesta ajattelusta on Upsalan yliopiston talousopin professori Anders Berchin vuonna 1747 ilmestynyt teos *Economica publica*. Berchin mukaan *politian* eli julkisen talouden ja elinkeinojen järjestyksestä huolehtiminen oli valtion tärkein tehtävä. Politian tuli huolehtia väestön määrästä ja sen oikeasta jakautumisesta eri aloille. Sekä järjestys että hyöty vaativat, että kullakin tuottavalla yhteiskunnan jäsenellä ja yhteisöllä on määrätty tehtävänsä, jotta julkinen talous voi pitää yllä oikeita suhteita eri elinkeinojen välillä. Tämä edellyttää, että tiedetään tarkasti millainen yhteiskunta on, siis tietoa asukkaiden määrästä, iästä, elintavoista, väkiluvun

161 Kuisma 1993, 66.

162 Kuisma 1993, 93. Talouden perusteiden muutos liittyy laajaan kysymykseen Euroopan siirtymisestä feodaalisesta yhteiskunnasta kapitalistiseen yhteiskuntaan. Tätä mm. Rodney Hiltonin, Christopher Hillin ja Eric Hobsbawmin käymää keskustelua on koottu Matti Peltosen toimittamaan teokseen *Uuden maailman synty* (1988).

163 Cameron 1995, 190.

164 Kuisma 2009, 90.

165 Nurmiainen 2009, 136; Keskinen 2012, 39.

lisääntymisestä ja vähentymisestä sekä näiden syistä. Paloposken mukaan Berch tarkasteli julkista taloutta puhtaasti merkantilistista lähtökohdista.¹⁶⁶

Taloutta, hallintoa, sekä hallitsijan ja alamaisten suhdetta pohdittiin ja järjestettiin myös kameralismiksi kutsutussa oppirakennelmassa, johon ruotsalaisessa ja suomalaisessa historiantutkimuksessa on kiinnitetty vähän huomiota. Kameralismi oli olennainen osa Manner-Euroopan saksankielisten alueiden talousopillista ja hallinnollista ajattelua. Kameralistiset oppirakennelmat voimistuivat Saksasta 1700-luvun alkupuolella, levisivät sieltä Itävaltaan, Pohjoismaihin ja Venäjän keisarikuntaan, missä ne vaikuttivat vielä 1800-luvun alkupuoliskolla. Heinosen mukaan kameralismista vaikutteita saaneet ajatukset alkoivat vaikuttaa myös Turun akatemiassa 1700-luvun lopulla.¹⁶⁷

Kameralismi oli hallintoa ja valtiontaloutta järjestävä oppirakennelma. Se oli oppia hallitsijan talouden hoidosta ja järjestyksenpidosta. Hallitsijan vallan ajateltiin perustuvan alamaisten hyvinvointiin. Tavoitteena oli taloudellinen kasvu, joka parantaisi kansalaisten hyvinvointia ja sitä kautta valtion verotuloja ja valtaa. Hallitsijan täytyi huolehtia, että alamaiset pystyivät hankkimaan elantonsa ja maksamaan veronsa hallitsijalle. Kameralistit antoivat tarkkoja ohjeita, kuinka hallinto tulee järjestää. Tähän kuului eri hallinnonalojen välisten työtehtävien tarkka erottelu ja hierarkkinen hallintoaparaatti. Taloutta pyrittiin edistämään monipuolisesti sekä maataloutta että teollisuutta tukemalla. Kameralistit kehittivät myös veronkantotekniikkaa ja julkisen talouden kirjanpitojärjestelmää.¹⁶⁸

Kameralismiin kuului pyrkimys keskittämiseen, rationalisointiin ja tehostamiseen, jotka juontavat juurensa jo 1600- ja osin 1500-luvulle asti. Gustafssonin mukaan monet 1700-luvulla valistuneina itsevaltiaina esiintyneet hallitsijat hallitsivat ja uudistivat valtiotaan juuri tällaisista lähtökohdista, ei siis filosofisista vaan kameraalisista lähtökohdista. Hallitsijan aseman vahvistaminen, hallinnon rationalisointi ja tehostaminen, joita monissa eurooppalaisissa valtioissa 1700-luvulla toteutettiin, oli siis pikemminkin jatkoa jo vuosisatoja aiemmin alkaneelle prosessille, kuin varsinainen uudistus. Valistuksen aikana tämä puettiin uusiin ideologisiin vaatteisiin valistuneeksi itsevaltaisuudeksi, esittää Gustafsson.¹⁶⁹

166 Paloposki 1976, 54–55.

167 Oikeustieteen professori Mathias Caloniuksen (1737–1817) ajattelussa oli kameralistisia vaikutteita, mutta häntä selvemmin kameralismia edusti Daniel Myréen (1782–1831), joka toimi talous- ja kauppaoikeuden professorina vuosina 1811–1828. Turun akatemian taloustieteen professoreina toimineet Pehr Kalm ja Pehr Adrian Gadd eivät olleet ensisijaisesti taloustieteilijöitä ja heille taloustiede oli lähinnä konkreettisia tuotantoprosesseja tai ”kotitaloutta” (*hushållning*). Tässä mielessä heidän ajattelussaan oli sukulaisuutta Manner-Euroopan saksankielisten alueiden talouden hoitoa käsittelevään kirjallisuuteen (*Hausväterlitteratur*) (Heinonen 2011, 170–174).

168 Heinonen 2011, 170–171; Myllyntaus 1986, 345–346; Gustafsson, H. 1985, 65–67.

Talouspolitiikkaa, jota harjoitettiin niin Ruotsissa kuin muuallakin Euroopassa 1600–1700-luvulla on usein kuvattu merkantilismin käsitteellä. Merkantilismiksi kutsuttu talouspolitiikka ei ollut yhtenäinen ajatusrakennelma, vaan joukko käytännön talouspolitiikan harjoittamiseksi kehitettyjä näkemyksiä ja toimenpiteitä. Merkantilismille on pidetty tyypillisenä talouden tiukkaa sääntelyä. Valtiovallan tuli ohjata elinkeinoja niin, että jokaisella talouden alalla olisi optimaalinen määrä elinkeinonharjoittajia ja työväkeä ja monien keskeisten tuotteiden tuotantomääriä tuli säädellä. Myös koti- ja ulkomaankauppaa säännösteltiin tiukasti. Tämä edellytti vahvaa valtiota. Vaihtotase pyrittiin pitämään positiivisena, ettei vauraus katoasi ulkomaille.¹⁷⁰

Merkantilismin teoria oli enimmäkseen teoriaa kaupasta, oikeasta tavasta hoitaa kaupankäyntiä sekä tuotannon ja kulutuksen merkityksestä kaupankäynnille. Taloustieteilijät puhuivat mielellään valtion taloudesta, mutta valtion talous kietoutui yhteen yksityisten intressien kanssa. Suuret eurooppalaiset kauppakomppaniat kasvattivat harvojen varallisuutta, mutta virallisesti ja talousteorioiden mukaan ne palvelivat koko maan etuja.¹⁷¹

Merkantilistisen talouspolitiikan menestys oli Ruotsissa säätyjen ajan alkupuolella taattu, sillä valtaneuvosto, korkea virkamiehistö ja salainen valiokunta tukivat yksimielisesti heille hyödyllistä järjestelmää. Merkantilismin näkemyksiin kuului kaupan pitäminen keskitettynä kaupunkeihin, joissa elinkeinon harjoittamista säädeltiin ammattikuntasäännöksin. Kruunun merkantilistinen talouspolitiikka liittyi läheisesti yksityisiin intresseihin. Porvariston, ruukinpatruunoiden, tehtailijoiden ja heidän edustamiensa elinkeinojen toimintaa tuettiin monin tavoin ja valtiovalta kontrolloi parhaansa mukaan ulkomaankauppaa.¹⁷²

Merkantilistisesti keskitettyä taloutta pyöritettiin keskustan eduksi reuna-alueiden hyvinvoinnin kustannuksella. Vuonna 1647 perustettu tervakomppania sai kruunulta monopolin Nevanlinnan–Tukholman pohjoispuolella tuotetun tervan vientiin. Tällä ratkaisulla suurin osa Suomen koko tervanviennistä annettiin Tukholman suurkauppiaiden hallitsevalle yhtymälle.¹⁷³ Merkittävä lievennys tähän ulkomaankaupan kanavoimiseen Tukholman kautta tapahtui, kun

169 Gustafsson, H. 1985, 65–67.

170 Heinonen 2011, 159–161, 172–175; Niemelä 1998, 72–73; Myllyntaus 1980, 264–265; Myllyntaus 1986, 327–328.

171 Liedman 1989, 25. Taloudellinen tietämys ja oppineisuus Euroopassa 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuoliskolla oli ennen kaikkea käytännöllisissä tehtävissä työskennelleiden ihmisten varassa. Englannissa johtavat taloustieteelliset ajattelijat eivät toimineet maan maineikkaissa yliopistoissa Cambridgessä tai Oxfordissa, vaan Itä-Intian kauppakomppaniassa ja aikakauden uudet talousteoriat syntyivät tämän kauppamaailman inspiroimina ja sitä palvelevina.

172 Karonen 1999, 350; Kuisma 1993, 56; Myllyntaus 1986, 356–357.

173 Kuisma 1993, 33–34.

Pohjanlahden kauppapakko purettiin vuodesta 1765 alkaen. Tämä avasi suomalaisille tapulikaupungeille suorat kauppayhteydet ulkomaille ohi Tukholman.¹⁷⁴

Merkantilistiseen talouspolitiikkaan kuului manufaktuuriin vahva suosiminen 1760-luvulle asti, vaikka tukipolitiikka jatkui tämän jälkeenkin. Vuoriteollisuus oli yhteiskunnan ylimpien kerrostumien tuotannonala ja saavutti erilaisten eturistiriitojen kautta jo 1600-luvulla ehdottoman etusijan ja vuoriteollisuuden ja sitä kautta ruukinpatruunoiden etujen turvaaminen nousi keskusvallan ensisijaiseksi päämääräksi elinkeinopolitiikassa. Vuoriteollisuus oli valtakunnan ylivoimaisesti tärkein vientielinkeino ja korkeaa jalostusastetta sekä voimaperäistä pääomien käyttöä edustavana alana se toi valtakunnalle suurimmat voitot kansainvälisessä tavaravaihdossa.¹⁷⁵

Vuoriteollisuuden vahva asema heijastui muihinkin elinkeinoaloihin ja niitä käsitteleviin säädöksiin. Tämä tarkoitti kapitalistisen kilpailun ja vapaan hinnanmuodostuksen kahlitsemista merkantilistisellä sääntelyllä ja privilegioin. Esimerkiksi metsäpolitiikassa vuoriteollisuutta ja sen energian eli puuhiilen saantia suosittiin muiden elinkeinojen kustannuksella.¹⁷⁶

Merkantilistiselle tiukasti valtion ohjausta ja kontrollia korostavalle näkökannalle esitettiin kuitenkin monia vastakkaisia näkemyksiä. Ruotsissa tervakaupan rinnalle kohosivat vientisahat ja laivanvarustus, joita johtivat rannikkokauppiaiden suurkauppiat ja yrittäjiksi ryhtyneet upseerit ja virkamiehet. Tämän metsävaroihin perustuneen viennin kautta myös Ruotsin itäinen osa Suomi kytkeytyi yhä kiinteämmin kansainvälisen kaupan verkostoihin ja vaurastutti todellisen kultakautensa kokeneita porvarillisia kauppahuoneita.¹⁷⁷ Erytisesti sahayrittäjät ajoivat vapaampaa kauppapolitiikkaa ja sääntelyn purkamista, mutta heidän voimansa ei 1700-luvulla riittänyt Tukholman ”kaupallis-byrokrattisen valtasymbioosin” murtamiseen.¹⁷⁸

Teollisuuden ja ulkomaankaupan ensisijaisuutta valtakunnan vaurauden lähteinä korostavat näkemykset alkoivat heikentyä Ruotsissa 1700-luvun puolivälissä. Vuoriteollisuudesta käyty keskustelu ei ollut ainoa laatuaan, vaan sääntelyn, kieltojen ja rajoitusten sekä valinnanmahdollisuuksien ja vapauksien ympärille kiertyi moni 1700-luvun poliittinen keskustelu, kuten keskustelut väestönkasvusta, työvoimasta ja maataloudesta. Valtakunnan talouden kehittämisen periaatteista keskusteltiin vilkkaasti 1740–1760 valtiopäivillä ja oman lisänsä

174 Myllyntays 1986, 356, 359.

175 Kuisma 1993, 56. Kustaa H. J. Vilkkunan Suomen rautateollisuutta suurvalta-ajalla käsittelevän väitöskirjan otsikko *Valtakunnan eduksi, isänmaan kunniaksi, ruukinpatruunalle hyödyksi* kiteyttää osuvasti vuoriteollisuuden toimijat ja yhteiskunnalliset asetelmat (Vilkkuna, K. H. J. 1994).

176 Kuisma 1993, 58–59.

177 Kuisma 2009, 90.

178 Kuisma 1993, 58–59.

keskusteluihin toivat oppineet sekä yliopistomiehet. Aihetta käsittelevää kirjallisuutta ilmestyi runsaasti.¹⁷⁹

Merkantilismiin on usein liitetty myös maatalouden merkityksen vähätteleminen ja tämä pätee suurvaltakauden Ruotsiin, mutta 1700-luvulla tilanne alkaa muuttua. On liioiteltua sanoa, että ruotsalaiset merkantilistit eivät olisi olleet kiinnostuneita maataloudesta. Ruotsissa maatalouden kehittämiseen kiinnitettiin hyvin paljon huomiota 1700-luvulla, vaikka merkantilismi oli vallitseva doktriini. Esimerkiksi sellaiset näkyvässä asemassa olleet taloudelliset ajattelijat, kuten Anders Berch ja Jacob Faggot korostivat kirjoituksissaan maatalouden suurta merkitystä. Tämä on ymmärrettävää: Ruotsi ei ollut 1700-luvulla teollisuusyhteiskunta vaan agraariyhteiskunta.¹⁸⁰

Autonomian ajan ensimmäiset vuosikymmenet eivät tuoneet mitään uutta vaan Ruotsin vallan aikaiset linjaukset jatkuivat. Maatalouspolitiikalla oli silti keskeinen asema Suomen talouspolitiikassa autonomian ajan alkupuolella. Sen päätehtävät olivat viljanhintojen pitämien vakaana ja maatalouden kehittäminen.¹⁸¹

2.3 Maatalouden kehittäminen

2.3.1 Ulkomaiset vaikutteet, kotimaiset realiteetit

Maatalouden kehittämien alkoi nousta 1700-luvun alkupuolelta ja varsinkin 1740-luvulta lähtien valtiiovallan tärkeäksi tavoitteeksi ja maatalous nähtiin maan tulevaisuuden ja taloudellisen aseman parantamisen kannalta erittäin tärkeäksi. Maatalouden katsottiin edistävän muita elinkeinoja paremmin myös väestön lisääntymistä.¹⁸² Yksi syy maatalouden aseman muuttumiseen oli se, että viljan tuonti lisääntyi Pohjan Sodan jälkeen. Ruotsin lisääntyvä riippuvuus ulkomaisesta tuontiviljasta aiheutti huolta, lisäksi riippuvuus ei sopinut aktiivista kauppatastetta tavoittelevaan merkantilistisen politiikkaan.¹⁸³

Maatalouden arvostuksen nousun yhdeksi syyksi on esitetty fysiokratiaksi luonnehdittua oppisuuntaa. Toisin kuin merkantilismi, fysiokratia oli selväpiirteinen eurooppalainen koulukunta, joka syntyi merkantilistisen talouspolitiikan ja muiden taloudellisten epäkohtien kritiikistä. Ranskalainen Francois Quesnay kiteytti fysiokratian aatesuunnan opit vuonna 1758 teoksessaan *Tableau économique*. Fysiokratia katsoi talouden muodostavan perustan koko yhteiskunnalle.

179 Kerkkonen 1936, 52–61; Paloposki 1976, 54–55.

180 Niemelä 1996, 15; Runefelt 2005, 49; Nurmiainen 2009, 142–143.

181 Myllyntaus 1980, 350; Soininen 1980, 402.

182 Jutikkala 1932, 181–185; Niemelä 1998, 169–177.

183 Niemelä 1996, 15.

Maatalous ei ollut fysiokraateille tärkein elinkeino ainoastaan siksi, että sitä pidettiin moraalisesti muita ylempänä ja se tuotti ihmisen perustarpeita tyydyttäviä tuotteita, vaan siksi, että sen yksin katsottiin tuottavan yhteiskunnalle ylijäämää, nettotuotosta. Kreikan kielestä johdettu käsite fysiokratia tarkoitti luonnon valtaa, maailman varallisuutta ei nähty vakioksi, vaan sitä voitiin työn ja tuotannon avulla kasvattaa. Kaikki tuotantoa tehostavat toimet olivat hyödyksi, mutta vain maatalous sivuelinkeinoineen oli sellaista tuotantoa, joka tuotti uutta varallisuutta. Valtiojohtoisuutta painottaneen merkantilismin sijaan fysiokratia läheni yksilönvapautta korostavaa liberalismia.¹⁸⁴

Vapauden korostaminen on tietenkin suhteutettava aikaansa ja muistettava fysiokratian näkemykset yhteiskunnan rakenteesta. Fysiokraatit jakoivat yhteiskunnan kolmeen luokkaan, tuottavaan luokkaan, omistavaan luokkaan ja steriiliin eli hedelmättömään luokkaan. Tuottavaan luokkaan kuuluivat maatyöläiset ja vuokratyöläiset, omistajaluokkaan kuuluivat mm. tilanomistajat, papit ja virkamiehet. Quesnayn mallissa maatalouden tuottama nettotuotos jakautuu kiertokulkuprosessissa näiden kolmen luokan kesken. Perusoletus oli, että maataloudessa vallalla on vuokratyöläisjärjestelmä.¹⁸⁵

Toivo J. Paloposki luonnehtii Hattujen sodan (1741–1743) jälkeistä aikaa kahden ajattelun väliseksi murroskaudeksi, jolloin tapahtui irtoamista merkantilistisen talous- ja väestöopin säätelevästä doktriinista, mutta jolloin liberalismi ei vielä muodostanut johdonmukaista järjestelmää. Tämän vuoksi hän kutsuu 1740-lukua ja 1750-luvun alkua ”esifysiokratismiin” tai ”reformimerkantilismiin kaudeksi”.¹⁸⁶

Veikko Anttila (1987) katsoo 1700-luvun maatalouspolitiikan ja uudistusten olleen seurausta fysiokratiasta. Pyrkimys väestön aineellisten olojen parantamiseen pohjautui hänen mukaansa maataloutta valtakunnan peruselinkeinona pitäneeseen fysiokratiaan. Koska Ruotsissa maatalouden uudistukset olivat välttämättömiä, ”valtiovallassa oli ryhdyttävä määrätietoisesti, houkutuksia ja pakkokeinojakin käyttäen ohjaamaan talonpoikia fysiokratian viitoittamalle tielle”. Näiksi tienviitoiksi Anttila luettelee mm. suoasetuksen (1740), palkollisääntöjen helpotuksen (1747), viljantuontikiellon, ohjeet kylähallinnon järjestämiseksi (1742) sekä isojaon (1757). Isojako ”oli fysiokratian tuotetta, sen malli oli saatu Englannista”.¹⁸⁷

Myös Rasila (2003) katsoo, että fysiokratian opit, jotka Francois Quesnay kietytti vuonna 1758, nostivat maatalouden uuteen arvoon. Käytännössä tämä tuntui Rasilan mukaan hitaasti, mutta varmasti, ja Suomessa sen kauaskantoisimpia

184 Myllyntays 1986, 347–355; Niemelä 1996, 27; Niemelä 1998, 175; Rasila 2003, 335.

185 Myllyntaus 1968, 350–352.

186 Paloposki 1976, 54–55.

187 Anttila 1987, 365.

seurauksia olivat isojako, kruununtilojen perinnöksiimyynti ja torpparijärjestelmä.¹⁸⁸

Ruotsalainen maatalousinnostus ja -politiikka eivät voineet olla jo kronologisista syistä seurausta fysiokratian opeista, kuten Rasila ja Anttila esittävät. Maatalouden kehittämiseen tähtäävä politiikka oli alkanut jo 1720–1730-luvulla, kolme vuosikymmentä aiemmin ennen kuin fysiokratian opit kiteytettiin ja fysiokraattinen kirjallisuus alkoi varsinaisesti levitä. Esimerkiksi suoasetus annettiin vuonna 1740 ja isojaon tarpeellisuudesta keskusteltiin jo 1740-luvulla ja sen puolesta puhunut Jakob Faggot oli sitä paitsi lähinnä merkantilisti, eikä fysiokraatti. Toki fysiokraattien tekstejäkin luettiin Ruotsissa, mutta niiden leviäminen alkoi varsinaisesti vasta 1760-luvulta alkaen. Suuri ongelma fysiokratia-selityksissä on se, että niissä on lähes samastettu maatalouden edistäminen ja fysiokratia, ikään kuin kaikki toiminta maatalouden kehittämiseksi olisi fysiokratiaa. Näinhän ei missään tapauksessa ole. Ongelmana on myös se, että ranskalainen vuokraviljelyyn perustuva järjestelmä eroaa suuresti ruotsalaisesta maatalousyhteiskunnasta maata omistavine talonpoikineen. Esifysiokratiaselitys on siinäkin mielessä ongelmallinen, että siinä aiemmat ilmiöt selitetään myöhemmillä ilmiöillä ja se sisältää käsityksen historian teleologisuudesta.¹⁸⁹

Herääkin kysymys, mistä fysiokratiaa korostava vino kuva ja virheelliset tulkinnat voivat johtua. Yhtä selitystä voi hakea ranskalaisuuden suuresta vaikutuksesta ruotsalaisessa kulttuurielämässä jo hattujen aikakaudella ja varsinkin Kustaa III:n aikana.¹⁹⁰ Kun on korostettu muualta tulleiden vaikutteiden ja ranskalaisuuden suurta vaikutusta Ruotsiin ja sen kulttuuriin, niin fysiokratia on tarjonnut kätevän ja helpon aatehistoriallisen selityksen myös sille maatalouspolitiikan muutokselle, jonka seurauksena maataloutta pyrittiin edistämään. Tällöin selityksissä ei ole kiinnitetty riittävästi huomiota maatalouden konkreettisiin olosuhteisiin ja harjoitettuihin toimenpiteisiin.

Fysiokratian esiintyminen Ruotsissa riippuu toki paljon siitäkin, miten käsite fysiokratia määritellään ja mitä piirteitä nostetaan esiin. Aate- ja oppihistoriallisesti keskustelu on kiinnostavaa,¹⁹¹ mutta tämän työn kannalta erilaisten oppisuunnan määrittelyjä tärkeämpää on pohtia, keiden hyötyjä erilaisissa oppi-

188 Rasila 2003, 335.

189 Teleologisuudesta ja jatkuvuudesta ks. esim. Kalela 2000, 11–115, 119.

190 Ranskalaisuus oli yhteiskunnan ohuen eliittikerrostuman muotivirtaus, jonka keskipesteenä oli Kustaa III ja hänen hovinsa, jossa ranskalaisuutta imettiin täysin siemauksin. Ranskalaisuus toki levisi laajemmallekin, mutta sellaiset näkyvät ilmaukset ranskalaisuudesta, kuten uusi tapakulttuuri, kahvilaelämä ja ranskalainen seurustelutaito olivat merkityksellisiä tuon ajan rahvaan elämässä.

191 Nurmiainen (2009, 146–153) esittelee tätä keskustelua valaisevasti. Esimerkiksi ruotsalainen historiantutkija Lars Herlitz (1974) puolestaan ei nähnyt Ruotsissa juurikaan merkkejä fysiokratiasta.

rakennelmissa ja ajatusmalleissa ajettiin. Lars Magnussonin esille nostamat fyysokratian piirteet ovat tästä näkökulmasta tärkeitä. Magnussonin mukaan ruotsalaisessa fyysokratiassa oli kyse opista, joka soveltui erinomaisesti vapauden ajan viimeisten vuosien valtaeliitin ja valtakuntaa johtaneen aristokratian poliittisiin pyrkimyksiin. Fyysokratia korosti kauppaa ja markkinoita varten harjoitetun maanviljelyn, eli siis suurten aateliskartanoiden, asemaa kuninkaallista yksinvaltaa suosivalla tavalla. Hetki oli poliittisestikin otollinen, kun samaan aikaan yhä vahvemmat intressiryhmät alkoivat etsiä paluuta säätyvallasta itsevaltaiseen monarkiaan.¹⁹² Ranskalaiset fyysokraatithan kannattivat yksinvaltaa.

Jouko Nurmiainen esittääkin, että ruotsalaisessa fyysokratiassa oli kyse ruotsalaisen eliitin hyödyistä. Fyysokratiassa korostettiin vapautta ja omistusoikeutta, mikä oli käytännössä eliitin luonnollinen oikeus. Suurimassa osassa Ranskaa talonpojat eivät omistaneet viljelemäänsä maata. Merkittäviä maanomistajia olivat aateliset ja kirkko ja nämä omistajat saivat vuokraamistaan maista tuloja rahassa maksettuina maankorkoina. Näiden ansaitsemiseksi maanvuokraajien piti voida harjoittaa tuottavaa maataloutta.¹⁹³

Näin fyysokratia oli eräänlainen ”agraarisen kapitalismin” (sit. Nurmiainen) teoretisointiyritys, jota sellaisenaan oli hankala siirtää Ranskasta Ruotsiin, koska maanomistussuhteet näissä maissa poikkesivat niin suuresti. Ruotsalainen eliitti kuitenkin yritti siirtää fyysokratian oppeja Ruotsiin, koska ranskalainen malli olisi parantanut Ruotsin aatelin taloudellista asemaa samalla, kun koko valtiontalouden piti voittaa ja aatelin poliittisen vallan vahvistua. Tähän liittyy aatelin Ruotsissa 1750-luvulta asti kokema dynaamisuutensa takia uhkaavaksi mielletyn ja aatelista elämäntapaa tavoitelleen porvariseliitin pelko. Aateli pyrki siis säilyttämään asemansa yhteiskunnan huipulla ja johtavana maanomistajana. Maatalouden järjestäminen ranskalaisen mallin mukaiseksi olisi suojannut tätä asemaa.¹⁹⁴

Tällaiset fyysokratian piirteet vievät entistä enemmän pohjaa pois selityksiltä, joissa laaja Ruotsin maataloudellinen innostus selitetään fyysokratian seurauksena. Ulkomailta tulleiden oppirakennelmien ohella on siis mietittävä vaihtoehtoa, että talouspolitiikan ja maatalouspolitiikan muutokset tapahtuivat valtakunnan sisäsyntyisten muutospainneiden vaikutuksista. Myllyntaus katsoo, että epäkohdat olivat niin näkyviä, ettei sisäsyntyistä kritiikkiä varsinkaan vapauden ajalla (1721–1772) ole syytä vähätellä.¹⁹⁵

Vielä 1600-luvulla maatalouteen vaurauden lähteenä ei uskottu, eikä maataloutta juurikaan kehitetty ja kruunun maatalouspolitiikka oli olematonta.

192 Nurmiainen 2009, 146–147; Magnusson 2001, 109–114.

193 Nurmiainen 2009, 151–152.

194 Nurmiainen 2009, 151–152.

195 Myllyntaus 1986, 360.

Hollannin ja Englannin menestyksellisiksi osoittautuneet opit maatalouden uudistuksista eivät olleet rantautuneet Ruotsiin. Tuntuva todiste Ruotsin maatalouden kehittymättömyydestä nähtiin, kun laaja eurooppalainen katovuosien sarja koetteli erityisen rankasti Ruotsia 1690-luvulla ja vei lähes kolmanneksen maan väestöstä hautaan.¹⁹⁶ Ruotsi ei ollut 1700-luvulla teollisuusvaltio vaan agraarinen valtio. Viljasatojen onnistuminen tai epäonnistuminen oli 1700-luvun Ruotsissa olennaisesti yhteiskunnan toimivuuteen ja viime kädessä veroa maksavan kansan ja sotamiesten hengissä pysymiseen vaikuttava tekijä.¹⁹⁷ Jo tästä syystä maatalouskysymykseen täytyi kiinnittää huomiota. Verrattuna aiempaan, tilanne oli 1700-alkupuolella muuttunut, sillä suurvalta-asemansa menettäessään Ruotsi menetti samalla viljan tuotannolle tärkeät Itämeren eteläpuoliset alueet. Ruotsi tuli yhä riippuvaisemmaksi ulkomaisesta viljantuonnista. Tämä oli myös ”opillinen ongelma”. Riippuvaisuus ulkomaista ei sopinut aktiivista kauppasetta tavoittelevan merkantilismin oppeihin.¹⁹⁸

Maatalouden arvostuksen nousuun vaikuttivat 1700-luvun puolivälin jälkeen osaltaan myös taloudelliset suhdanteet: teollisuus kärsi 1760-luvun taloudellisesta lamasta ja viljan hinta nousi koko 1700-luvun loppupuolen. Tämä kasvatti maatalouden houkuttelevuutta liiketoimintana. Tämä näkyi siinä, että kaupunkien porvarit ostivat maaseudulta tiloja. Kaupunkien vauraat kauppamiehet eivät tyytyneet pieniin tiloihin, vaan pyrkivät ostamaan ratsutiloja, jopa sätereitä ja rälssitiloja. Kartanoita ostettiin ja myytiin vilkkaasti ja samalla niiden hinnat nousivat. Maataloudelliset kysymykset ja maatalouteen liittyvien omaisuuksien hoito alkoivat kiinnostaa uudella tavalla myös yliopistomiehiä, virkamiehiä, pappeja sekä virkatilajaan viljeleviä upseereja.¹⁹⁹

Sten Lindroth on pitänyt Ruotsin valtakunnan maatalousinnostusta pääasiasa omaperäisenä eikä englantilaisena tuontitavarana, olihan Ruotsiin perustettu tiedeakatemia jo 1739 ja maataloudelliset kysymykset olivat siinä keskeisellä sijalla. Myös Virrankoski on sitä mieltä, että omassa maassa oli ymmärretty maatalouden merkitys jo ennen kuin ranskalainen talous- ja yhteiskuntapoliittinen kirjallisuus alkoi vaikuttaa. Ranskasta saatiin uusia argumentteja lähinnä yhteiskunnallisten kysymysten käsittelyyn ja elinkeinovapauden lisäämiseen.²⁰⁰

Eli F. Heckscher on todennut, että ainoa alue, jolla fysiokratia on vaikuttanut jollain tavoin, on viljapolitiikka. Viljakaupan vapautus toteutettiin Ranskassa

196 Lappalainen, M. 2012, 11, 57–58.

197 Ks. esim. Teerijoki 1993, 11, 17 ja passim. Viljanviljelyn ja maatalouden aseman tärkeyttä 1700-luvulla kuvaa sekin, että Kustaa III:n aikana vakiintui tavaksi ymmärtää Vaasa-suvun vaakunan kuvio viljalyhteeksi, vaikka alun perin kuvio tarkoitti rakennuksen päätyvasaa (Klinge 2006, 131).

198 Niemelä 1996, 15.

199 Jutikkala 1932, 181–188; Nikula 1977, 7–11; Kuisma 1993, 92–94.

200 Virrankoski 1986, 86; Niemelä 1998, 168–169.

1774, ja vahvasti ranskalaiseen kulttuuriin sidoksissa ollut Kustaa III, joka tunsu maataloudelle suopeita fysiokraattien oppeja, antoi 1775 asetuksen viljakaupan vapautuksesta.²⁰¹ Ruotsissa vaikuttaneet fysiokraattien ajatukset painottuivat opin sosiaalifilosofiseen puoleen ja näkyivät lähinnä sosiaalisen yhteiskuntaideaalien ja poliittisten symbolien muodossa.²⁰²

Niemelä katsoo, että 1700-luvun alkupuolen maatalousinnostus perustui paljolti kotimaisiin lähtökohtiin, mutta sisältö oli suureksi osaksi ”englantilaista tuontitavaraa” (sit. Niemelä). Englannin maatalous oli 1700-luvun alkupuolella selvästi Ranskaa edellä ja se oli kaikkien varhaisten ruotsalaisten maatalouskirjoittajien mallimaa, jonka tuloksia ei kuitenkaan pidetty saavuttamattomina. Ranskalaiset maataloudelliset virtaukset alkoivat tulla Ruotsiin vasta 1700-luvun puolivälin jälkeen, etenkin 1760-luvulta alkaen.²⁰³ Omaperäistä Ruotsissa oli taloudellisen rudbeckilaisuuden ruokkima luja usko Ruotsin valtakunnan suuriin kehitysmahdollisuuksiin ja suunnattomiin luonnonvaroihin, mikä ajoi eteenpäin maatalouden uudistuksia.²⁰⁴ Täytyy muistaa, että Englannin ja Ranskan ohella maataloudellista keskustelua käytiin ympäri Länsi- ja Keski-Eurooppaa, muun muassa Saksassa kameralistit kiinnittivät huomiota maatalouteen.²⁰⁵

Kokonaiskuva 1700-luvun maatalousinnostuksesta ja -politiikasta on nähdäkseni seuraava: Ruotsin valtakunnassa oli sisäisiä, todellisia tarpeita kehittää maataloutta, joista ensimmäiset viitteet saatiin jo 1600-luvun lopulla. Suurvalta-asemansa menettäneen Ruotsin elintarvikehuolto tuli yhä riippuvaisemmaksi ulkomaista, vaikka väestön pääosa asui maaseudulla ja eli maataloudesta. Myös väkiluvun kasvu pakotti lisäämään viljantuotantoa. On siis useita reaalisia sisäsyntyisiä syitä, miksi maatalouteen alettiin kiinnittää huomiota 1700-luvulla. Tämän maatalouden aseman muutoksen perustana ei ollut opillinen herääminen esifysiokratismiin, reformimerkantilismiin, liberalismiin eikä fysiokratismiin, vaan realiteettien ymmärtäminen ja toiminta niiden pohjalta. Vaikutteita ja oppeja saatiin toki ulkomailta. Niitä otettiin niin käytännön viljelystoimiin kuin oman näkökulman mukaisen maatalouspolitiikan puolesta argumentointiin.

201 Niemelä 1996, 18; Niemelä 1998, 181.

202 Nurmiainen 2009, 152; Niemelä 1996, 18.

203 Niemelä 1996, 20–22; Niemelä 2008, 106. Isänmaallisen Seuran (Kungl. Patriotiska Sällskapet) julkaisemassa *Hushållnings Journal* -lehdessä julkaistiin 1770-luvun lopulla kuvauksia Englannin maataloudesta ja aikakauskirjassa *Läsning i blandade ämnen* julkaistiin 1799–1800 kuusi Adam Smithin kirjoitusten käännöstä, joissa käsiteltiin myös maataloutta. Jutikkala 1932, 204.

204 Niemelä 1996, 28–29; Niemelä 1998, 176.

205 Abell 1980, 204–205; Niemelä 1998, 165.

2.3.2 Maatalouspolitiikan keinot ja toimenpiteet

Ruotsin talouden ja maatalouden kehittäminen koettiin siis 1700-luvulla yhä tärkeämmäksi. Kun päämäärä oli tiedossa, piti vielä keksiä keinot, joilla se saavutetaan. Maatalouden edistämisen keinoksi nähtiin yleensä uudisasutus. On luonnollista, että viljan alituotannosta ja katovuosista kärsivässä maassa, jossa oli laajoja asumattomia erämaita, pyrittiin edistämään uudisraivuuta ja -asutusta. Välttämättömyydeksi uudisraivuun teki maatalouden viljelysmenetelmien ja teknologian alhainen taso, minkä vuoksi maan tuottoa ei pystytty juurikaan nostamaan. Ainoa keino lisätä viljan tuotantoa oli viljelysmaan raivaaminen. Varsinkin 1740-luvulla raivaamattomien metsien ja yhteismaiden asuttamien kruunun tukemana nähtiin keinoiksi edistää väestönkasvua ja uudisasutusta. Mutta 1750-luvulta alkaen uskottiin päästävän parempiin tuloksiin suuntaamalla uudisasutus jo olemassa oleville viljelysalueille periferioiden sijaan, kunnes taas 1760–1770-luvulla suurien yhteismaiden ja asumattomien metsien ja erämaiden asuttaminen nousi esille.²⁰⁶

Viljantuotannon kasvattaminen ja väestönkasvu kulkivat käsi kädessä. Viljantuotantoa oli lisättävä, jotta väki kasvaisi, mutta maatalouden laajentaminen, käytännössä uudisraivu, oli vaikeaa, kun väkeä oli vähän.²⁰⁷ Englantilaisen poliittisen aritmetiikan edustajiin tukeutuen uskottiin, että runsas väestö oli aina eduksi eikä väestön voitu kuvitella kasvavan liian suureksi. Ongelmana pidettiin liian pientä väestömäärää, mikä esti luonnonvarojen tehokkaamman hyväksikäytön ja maataloustuotannon kohottamisen. Kun valtakunnan tilasta tehtiin selvityksiä, oli niiden tulos kauhistus: maassa oli vain runsaat kaksi miljoonaa asukasta, kun esimerkiksi Ranskan väkiluku oli 14 miljoonaa. Ruotsin maanviljelyksen nähtiin olevan rappiolla, maahan jouduttiin tuomaan viljaa ulkomailta ja tämä puolestaan johti koti- ja ulkomaankaupan epätasapainoon.²⁰⁸

Maatalouden harjoittaminen ja viljantuotanto kulkivat siis käsi kädessä väestöpolitiikan kanssa. Varsinkin merkantilistiset ihmisenäkemykset antoivat perusteita valtion aktiiviselle väestö- ja asutuspolitiikalle, jossa katsottiin valtion tehtäväksi asuttaa erämaita ja siirtää väkeä uudisasukkaiksi. Valtion pyrkimykset uudisasutuksen edistämiseksi herättivät myös vastustusta. Individualistisen näkemyksen edustajat pitivät periaatteellisista syistä valtion puuttumista alamaisten elämään kielteisenä, osa puolestaan kiisti maanviljelyksen ensisijaisuuden ja painotti kaupan ja teollisuuden merkitystä. Erityisesti vuoriteollisuuden merkitystä korostavat näkivät uudisasutuksen uhkaksi valtakunnan metsille. Metsien katsottiin olevan valtakunnan vaurauden perusta, ilman metsiä maa muuttuisi

206 Rantanen 1997, 133–135.

207 Paloposki 1974, 239.

208 Niemelä 1996, 15–16; Niemelä 1998, 140–141; Johannisson 1988, 97–99; Kovero 1909, 2–4.

ythä kylmäksi kuin Grönlanti. Vielä oli niitä, joiden mielestä valtakunnan pitää keskittää voimansa tietylle alueelle, eikä hajottaa niitä pitkin valtakuntaa. Ennen kaikkea isojaon puolestapuhujana tunnetuksi tullut Jacob Faggot vertasi valtiota talonpoikaan: molemmat joutuvat kärsimään, mikäli heillä on vähän työvoimaa, mutta suuret alat viljelyksessä.²⁰⁹

Uudisasutuksen kautta katsottiin voitavan raivata suot ja rämeet ja muuttaa maan korvet asutuksi. Samalla ilmasto muuttuisi leudommaksi ja maanviljelykselle edullisemmaksi. Soiden kylmentävään ja uudisraivuun ilmasto lämmittävään vaikutukseen todella uskottiin. Tärkeänä syynä ilmaston muuttumiseen pidettiin ihmistoimintaa; ilmaston katsottiin lämmenneen sitä mukaa, kun maata oli otettu viljelykseen. Tämän vuoksi koskien perkauksia, soiden kuivatuksia ja metsän raivuuta pidettiin tärkeänä keinona parantaa ilmasto ja siten edistää maanviljelystä.²¹⁰ Hyvä esimerkki tällaisesta ajattelutavasta on Pehr Kalmin johdolla tehty Esaias Wegeliuksen väitöskirja *Tankar om Nödvändigheten att Utdika och Upodla Kärr och Måssar i Finland* vuodelta 1763. Esikuvia ja todisteita teoksessa haettiin muualta, Saksasta, Hollannista, Ranskasta, Englannista ja niiden ojituksista. Esimerkiksi Pohjois-Amerikan ilmasto on paljon kylmempi kuin Hollannin, koska Hollannissa suuret suot on ojitettu ja kuivattu, Wegelius esittää.²¹¹

Ilmaston lämpeneminen ei ollut pelkästään uskomuksiin perustuvaa toiveajattelua, sillä 1700-luvun jälkipuoliskolle osui lämmin ilmastokausi ja ilmasto todella lämpeni. Varsinkin 1760–1780 oli lämmin ajanjakso ja keskimääräistä lämpimämpää oli koko 1700-luvun loppu. Meteorologinen tietämys ei kuitenkaan 1700-luvulla kyennyt tunnistamaan lämpenemistä normaaliksi ilmastonvaihteluksi ja aikalaiset tulkitsivat ilmaston lämpenemisen ihmisen toiminnan ansioksi. Vaikutelmaa ilmaston lämpenemisestä korosti vielä se, että vuosille 1696–1697 oli osunut poikkeuksellisen ankarat ilmasto-olosuhteet.²¹² Suomessa ja Ruotsissa koettiin Skånea lukuun ottamatta kato vuonna 1696. Suomen väkiluvun on arveltu laskeneen tuolloin 22–32 prosenttia laskentaperusteista riippuen.²¹³

Merkittävin ja kauaskantoinen maatalouspoliittinen uudistus 1700-luvulla oli isojako. Moni hyödyn ajan maatalouspoliittinen toiminta jäi etupäässä suunnitteluksi tai puheeksi, joka ”meni korkealta tavallisen talonpojan pään ylitse”, mutta isojako kosketti omakohtaisesti jokaista talonpoikaa, jonka tila otettiin isojakoon.²¹⁴ Ensimmäisen kerran Ruotsissa tilusten uudenlaista järjestelyä

209 Kovero 1909, 15–20.

210 Niemelä 1998, 65–72; Niemelä 2008, 76–81.

211 Kalm & Wegelius 1763.

212 Tornberg 1988, 71–80; Solantie 1997, 28; Solantie 2007, 150.

213 Jutikkala 2003, 295–297.

214 Soininen 1974, 309.

ehdotti Jacob Faggot 1746. Englannin antaman esikuvan mukaisesti hän toi esiin monia sarkajaon haittoja: kun talojen tilukset olivat monina pikku palasina, niiden viljeleminen oli hankalampaa kuin jos tilukset olisivat olleet yhtenä suurena lohkona. Kaikkien oli välttämätöntä kyntää, kylvää ja leikata yhteisaitauksessa sijaitsevat peltokappaleensa samanaikaisesti, oli sitten aika töihin sovelias tai ei. Koko kylän oli noudatettava yhteisiä käytössä olevia viljelytapoja. Isojako antaisi vireälle talonpojalle mahdollisuuden irtaantua kylän vanhakantaisesta enemmistöstä ja uudistaa viljelyksiään. Tämän vuoksi lukuisten sarkojen sijasta oli kullekin talolle jaettava isoja lohkoja, tästä nimitys isojako.²¹⁵ Uudenlainen maanjakojärjestelmä oli kuitenkin vain yksi osa laajempaa maatalouden kehittämistä, jota Faggot kuuluisassa *Svenska landtbrukets hinder och hjälp* -teoksessaan käsittelee. Noin satasivuuisessa teoksessa isojakoa käsitellään vain kahdella kolmella sivulla.²¹⁶

Ruotsissa toteutettu maanjako ei ollut tavatonta tuon ajan Euroopassa, päinvastoin. Ruotsissa otettiin vaikutteita ulkomailta, etenkin maatalouden mallimaana pidetystä Englannista, jossa teollistuminen ja maatalouden kaupallistuminen oli pidemmällä kuin muualla Euroopassa. Englannissa ryhdyttiin 1700-luvulla entistä pontevampiin maanjaon järjestelyihin, ns. aitaamisliikkeeseen, jonka tavoitteena oli keskittää ja järjestää uudelleen vanha monipalstainen sarkajakoinen maanomistus sekä yksityistää, konkreettisesti aidata, aiemmin yhteisnautinnassa olleet alueet. Maanjärjestelyt vauhdittuivat 1700-luvulla valtiovallan ottaessa johdon ja aloitteen käsiinsä.²¹⁷

Maatalouskirjallisuudesta ruotsalaisille oppineille oli selvinnyt, että maan yhteiskäytön tehostaminen oli tuottanut Englannissa lupaavia tuloksia. Maanjaot tosin hävittivät itsenäiset pienviljelijät miltei kokonaan ja maasta tuli suurmaanomistajien maa, jossa talonpojat vaipuivat maanvuokraajiksi tai maatyöläisiksi.²¹⁸ Maanomistuksen uudelleenjärjestelyä toteutettiin 1760-luvulla myös Preussissa ja Schleswig-Holsteinissa, samaten Tanskassa annettiin isojakoasetuksia 1760–1790-luvulla.²¹⁹

Isojaon ohella merkittäviä ratkaisuja olivat maanomistukseen ja perimiseen liittyvät päätökset. Perinnöksiostoja helpotettiin 1700-luvulla, lähinnä kruunun rahantarpeen vuoksi. Vuonna 1723 kruununtilan sai ostaa perinnöksi tilalta kuuden vuoden aikana saatavia veroja vastaavalla summalla. Vuosina 1741 ruotutilojen ja vuonna 1756 ratsutilojen perinnöksiostohinnaksi määriteltiin kolmen vuoden veroja vastaava summa. Säätyvallan aikana säterirustholleja

215 Gadd, C.-J. 2000, 273–282; Jutikkala 1958, 246.

216 Kuusi 1933a, 23.

217 Huhtamies 2008, 151–152; Williamson 2002, 7–9, 14–15.

218 Niemelä 2008, 65.

219 Huhtamies 2008, 151–152; Bäck 1984, 185.

hankkinut aateli pyrki saamaan etuoikeuden peninkulman etäisyydellä säteristä sijainneiden augmenttien hankintaan.²²⁰ Vuoden 1723 perinnöksiostoasetuksen mukaan tämä oikeus oli tilallisen lähisukulaisilla, mutta vuonna 1756 asetukseen tehtiin kuninkaan päätöksellä aatelin ajama muutos. Talonpoikien onnistui kuitenkin pappis- ja porvarisäätyjen tuella saada asetuksen uusi tulkinta kumotuksi 1760-luvulla.²²¹

Perinnöksiostot lopetettiin vuonna 1773, mutta aloitettiin taas 1789, jolloin talonpojat saivat täyden perinnöksiosto-oikeuden viljelemiinsä kruununtiloihin. Talonpojan omistusoikeus perintömaahan julistettiin myös yhtä täydelliseksi kuin aatelismiehen rälssimaahan. Vuoden 1789 yhdistys- ja vakuuskirja takasi myös maanluonnon muuttumattomuuden, rälssimaan tuli pysyä verovapaana ja perintömaan veronalaisena. Tämä säilytti oikeudellisen eriarvoisuuden maata omistavien kansalaisten välillä.²²²

Perinteisen kruununtilallinen-perintötilallinen ja aatelisto-alustalainen jaottelun rinnalle ja lopulta merkityksellisemmäksi nousi Karosen mukaan 1700-luvulla se, millaisessa suhteessa tila oli ruotujakoiseen armeijaan. Rusthollien eli ratsutilojen haltijoista nousi talonpoikien yläluokka. Ratsumiehen varustamisesta tila sai korvaukseksi aputiloja eli augmentteja, jotka maksoivat vuotuisen veronsa suoraan ratsutilalle. Siitä huolimatta, että talonpoikasväestön verotaakka keveni 1700-luvulla, rusthollien verohelpotus oli tuntuva ja vauraimmat rusthollarit nousivat säätyläisiin.²²³

Kruunu pyrki myös kasvattamaan viljelysalaa ja edistämään uudisraivuuta myöntämällä vuonna 1731 annetulla asetuksella talonpojille ikuisen verovapauden heidän kylien yhteisille takamaille raivaamiinsa viljelyksiin. Suoviljelyyn ja järvenlaskuihin ryhtyminen helpottui olennaisesti, kun vuonna 1740 annettiin nk. suoasetus, jota täydennettiin vielä seuraavana vuonna. Aiemmin laskuomien raivaaminen oli ollut rangaistuksen uhalla kielletty, mutta uusi asetus

220 Talonpoikien asemaa poliittisesti ja sosiaalisesti oli vahvistanut jo 1600-luvulla toteutettu reduktio, mutta taloudellisen hyödyn arviointi on epävarmimmalla pohjalla. Taloudellisesti talonpojat eivät välttämättä päässeet erityisesti hyötymään reduktiosta, sillä kruunu kantoi veronsa siinä missä aatelisherrakin oli kantanut, joissakin tapauksissa ehkä jopa ehdottomammin (Katajala 2002, 328–329; Katajala 2003, 319; Mäntylä 1989, 231; Karonen 1999, 300). Augmentti maksoi veronsa sellaiselle ratsutilalle, jonka vero ja siten myös verohuojennus jäi niin pieneksi, että se ei vastannut ratsumiehen ylläpidosta aiheutuvia kustannuksia (Jutikkala 2003, 273).

221 Katajala 2003, 322–323.

222 Jutikkala 1968, 175–177.

223 Karonen 1999, 370. Kun ruotuarmeija hajotettiin, tilojen ei enää tarvinnut ylläpitää ruotusotamiestä tai ratsumiestä. Tämän sijaan asetettiin erityinen vero, vakanssivero. Tämä vero oli kiistattomasti keveämpi kuin sotilaan ylläpitämisestä aiheutunut rasitus ja suosi etenkin ratsutiloja. Nehän olivat aikoinaan saaneet vapautuksen kruunun vuotuisesta maaverosta juuri sillä perusteella, että olivat varustaneet ratsun ja ratsumiehen kruunulle. (Niemelä 1990, 39; Jutikkala 2003, 453–454.)

suorastaan kehotti kuivaustyöhön.²²⁴ Houkuttimena suoviljelyyn ryhtymiseksi kruunu tarjosi verovapautta.²²⁵ Soinisen mukaan viranomaiset eivät nähneet suoviljelyn tuottamaa hyötyä lisääntyvänä viljantuotantona, vaan siinä, että soiden kuivaamisen uskottiin vähentävän ympäröimäiden hallanarkuutta ja että samalla saatiin lisää niittyä.²²⁶

Uudisviljely helpottui myös, kun vuonna 1743 annetuilla asetuksilla perintömaille perustetuille torpille annettiin verovapaus. Sama oikeus laajennettiin vuonna 1757 myös kruunutiloihin ja vuonna 1770 sallittiin uudistilojen perustaminen jakamattomalla maalla. Vuoden 1789 yhdistys- ja vakuuskirjassa talonpojat saivat privilegioita, jotka vahvistivat talonpoikien asemaa, mutta samalla syvensivät juopaa tilallisten ja tilattomien välillä. Talonpojan omistusoikeus perintömaahan julistettiin yhtä täydelliseksi kuin aatelismiehen oikeus rälssimaahan, kruunun tilalliset saivat pysyvän ja periytyvän nautintaoikeuden tiloihinsa ja oikeuden lunastaa tila perintötilaksi. Yhdistys- ja vakuuskirja takasi myös maanluontojen muuttumattomuuden, rälssimaa oli pysyvä verovapaana ja perintömaa veronalaisena.²²⁷

Kruunu pyrki edistämään uudisasutusta, mutta konkreettiset toimet ja tulokset jäivät ennen vuotta 1775 kovin vaatimattomiksi. Pääosa Suomessa ennen vuoden 1775 liikamaiden²²⁸ erottamispäätöstä syntyneistä tiloista voidaan katsoa sellaisiksi, joissa kruunun toimet rajoittuivat lähinnä tilan verollepanoon. Liikamaiden erottaminen nousi kiistakapulaksi valtiopäivillä ja asian ratkaisi lopulta kuningas. On huomattava, että tässä kysymyksessä kuningas kohteli Suomea ja Ruotsia eri tavoin: Suomesta erotettiin liikamaita, Ruotsista ei. Vuoden 1775 isojakoasetuksessa määrätty liikamaiden erottaminen kruunulle koski vain Pohjanmaata, mutta vuoden 1777 kuninkaallinen asetus laajensi sen kattamaan koko Suomen. Kruunu katsoi tarvitsevänsä maata uudisasutukseen.²²⁹

Liikamaiden erottaminen pääsi vuoden 1775 päätöksen jälkeen alkuun, mutta liikamaiden erottaminen herätti jatkuvasti erimielisyyksiä ja vastustusta ja

224 Asetus Förordning angående Lands=Culturen, Den 25. Nov. 1740, Suomen historian Agricola-verkkosivulla, <<http://koti.mbnet.fi/~jarvipj/dokumentit/asetus1740.htm>> (käytetty 21.3.2012).

225 Anttila 1967, 20. Perintötiloilla kaikkiin soilla ja hyödyttömällä mailla viljelyyn otettuihin tiluksiin myönnettiin verovapaus ikuisiksi ajoiksi ja kruunutiloilla niin pitkäksi aikaa kuin raivaaja tai hänen perillisensä asianomaista tilaa hallitsivat (ks. tarkemmin luku 5.1).

226 Soininen 1974, 149.

227 Jutikkala 1958, 239; Jutikkala 1968, 175–177; Niemelä 1996, 15–17; Soininen 1974, 322–333; Katajala 2002, 479.

228 Isojakoasetuksen mukaan jakokunnalle oli jaettava isojaossa maata maanlaadusta riippuen 600–1 200 tynnyrinalaa manttaalia kohden, tämän yli menevän maan kruunu katsoi liikamaaksi, joka kuului kruunulle tai jonka tilalliset saivat lunastaa veronkorotusta vastaan. Liikamaiden erottamista Kokemäenjokilaaksossa käsitellään luvussa 4.4.1.

229 Huhtamies 2008, 194–195.

sitä koskevia säädöksiä jouduttiin täsmentämään useaan otteeseen seuraavina vuosikymmeninä. Kruunun säädöksissä oli myös ristiriitaisuuksia, mikä aiheutti maaherroille epäselvyyksiä kruunun määräysten toimeenpanossa.²³⁰ Erotetuilla liikamailla kruunu saattoi harjoittaa aktiivista asutustoimintaa ja vuosina 1775–1808 Suomeen perustetut noin 4 200 uudistilaa voidaan Soinisen mukaan katsoa syntyneen kruunun uudisasutustoiminnan tuloksena. Lähteiden hataruuden vuoksi on kuitenkin mahdoton arvioida tarkasti valtion uudisasutustoiminnan tuloksena syntyneiden uudistilojen määrää. Vuodesta 1725 liikamaiden erottamiseen vuoteen 1775 uudistiloja perustettiin noin 3 200, vuosina 1775–1808 noin 4 200 tilaa ja vuodesta 1809 vuoden 1851 metsälakiin noin 3 000 tilaa eli kaikkiaan runsaat 10 000 tilaa. Osa tiloista hävisi ja osa yhdistettiin vanhoihin tiloihin, joten pysyvästi asutuiksi jäi noin 9 100–10 000 uudistilaa.²³¹

Kruunun asutustoiminnan tuloksellisuutta voidaan arvioida vertaamalla tätä noin 10 000 tilan määrää yksityisen uudisasutuksen seurauksena perustettuihin tiloihin. Itsenäisten tilojen kokonaismäärä kasvoi vuosina 1750–1875 likimäärin 60 000 tilalla, minkä lisäksi uusia torppia perustettiin noin 50 000 eli kaikkinaensa noin 110 000 uutta viljelmää. Kruunun toimesta perustettujen uudistilojen määrä on ollut noin viisi prosenttia uusien viljelmien kokonaismäärästä. Voidaan siis todeta, että kruunun uudisasutuksen tulokset jäivät kovin vaatimattomiksi.²³²

2.4 Tiedon tuottaminen, kartoitus ja paikalliskuvaukset

Vuonna 1739 perustettiin Ruotsin tiedeakatemia, *Kungliga Vetenskapsakademien*, joka toteutti baconilaista unelmaa hyödyllistä tietoa kartuttavasta tutkimusyhteisöstä. Ruotsin tiedeakatemia sai vaikutteita Englannin ja Ranskan vastaavista yhteisöistä. Etenkin Englannin vuonna 1660 perustettu *Royal Society* (kokonaisuudessaan *The Royal Society of London for Improving Natural Knowledge*) ja Ranskan vuonna 1666 perustettu *Académie des sciences* toimivat esikuvina ruotsalaisille.²³³ Myös Preussiin oli perustettu tiedeakatemia *Die Königliche Preussische Akademie der Wissenschaften* vuonna 1700 ja Pietari Suuri perusti Venäjän tiedeakatemia vuonna 1725. Ruotsin tiedeakatemia oli siis tässä mielessä ajalleen tyyppillinen.²³⁴

Ruotsin tiedeakatemia tavoitteena oli muodostaa tutkimusyhteisöjä vastapainoksi opetuslaitoksiksi käsitetyille yliopistoille, joissa professorien ei vaadittu

230 Kuusi 1933b, 23–25, 74–87, 92–93, 102–103.

231 Soininen 1974, 327–328.

232 Soininen 1974, 327–328.

233 Paaskoski 2008, 17; Niemelä 1998, 124; Lindroth 1978, 48–49; Manninen 2000, 39–42.

234 Frängsmyr, T. 1989a, 1.

tekevän tutkimusta. Tiedeakatemia syntyi viime kädessä tutkijoiden yhteenliittymän tuloksena, mutta kuninkaallisen oikeutuksen hankkineena ja hattupuoleen myötävaikutuksella. Tiedeakatemia toteutti osaltaan valistuksen henkeä, mutta sitoutui esikuviaan tiukemmin hyötytieteisiin. Alkujaan sitä oli kaavailtu jopa taloustieteelliseksi akatemiaksi ja merkittävä osa sen julkaisutoiminnasta oli tarkoitettu talouden ja varsinkin maatalouden edistämiseksi.²³⁵

Motiivi akatemian perustamiselle oli selvä: luonnontieteet ja niiden soveltaminen elinkeino- ja talouselämään, siis hyötyajattelu. Tiedeakatemia oli myös patrioottinen ja sen tavoitteen asettelu oli kansallinen. Siitä muodostui keskeinen osa vapauden ajan ruotsalaista yhteiskuntaa, jonka piirissä tuli kaikkien voimien yhdistyä edistämään isänmaan materiaalista vaurastumista, taloudenhoitoa ja teollisuutta. Myös taiteet ja tutkimusmatkat kuuluivat akatemian piiriin. Almanakkojen julkaiseminen sekä terveyttä ja maataloutta käsittelevä neuvonta tekivät akatemiasta kansanvalistusta harjoittavan laitoksen, jossa kiinnitettiin huomiota tiedon välittämiseen akatemiasta ruohonjuuritasolle rahvaan pariin.²³⁶

Kansanvalistavaa roolia korosti sekin, että tiedeakatemian julkaisusarjassa *Vetenskapsakademiens Handlingar* kirjoitukset julkaistiin latinan sijaan ruotsin kielellä. Kansanomainen tiedeakatemia ei tietenkään ollut. Jäsenistöä ylimykset, virkamiehet sekä yliopistojen professorit muodostivat 80 prosenttia, apteekkarit, papit, lääkärit ja upseerit olivat myös vahvasti edustettuina. Aatelista valittiin jäseniksi, koska heidän asemansa ja yhteiskunnallisen vaikutusvaltansa uskottiin olevan hyödyksi akatemialle.²³⁷ Jäsenkuntaan kutsuttiin lukuisia ulkomaisia jäseniä, varsinkin ranskalaisia, akatemian arvovallan kohottamiseksi.²³⁸

Puhtaasti luonnontieteisiin keskittynyt Ruotsin kuninkaallinen tiedeakatemia oli Turun akatemiasta katsottuna hyvin Tukholma-keskeinen. Turun akatemiset piirit halusivatkin toimia Suomen maantieteen ja historian tuntemuksen parantamiseksi ja erityisesti haluttiin lisätä valtakunnan itäosan taloutta koskevaa tietämystä. Elokuussa 1770 Henrik Gabriel Porthan, Pehr Juslén ja Karl Frederik Mennander perustivat Turkuun Aurora-seuran ”rakkaudesta isänmaata kohtaan ja Suomen kunniaksi”. Samana syksynä seuran jäseneksi kutsuttiin myös P. A. Gadd ja Pehr Kalm. Seura sai humanististen harrastusten ohella luonnon-

235 Niemelä 1998, 124; Lindroth 1978, 48–49; Manninen 2000, 39–42; Frängsmyr, T. 1989a, 2–3; Götlind 1999, 40–42.

236 Paaskoski 2008, 17; Manninen 2000, 39–42; Niemelä 1998, 124; Liedman 1989, 31; Lindroth 1978, 48–49. Myös tiedeseurat pyrkivät lisäämään isänmaantuntemusta tutkimusmatkoilla ja kuvauksilla. Esimerkiksi jo vuonna 1710 perustettu Kungliga Vetenskaps Societen i Uppsala edellytti, että sen jäsenet tekisivät matkoja kotimaassa ja hankkisivat tietoja historiasta ja kielestä sekä luonnonolosuhteista. Seuroilla ei kuitenkaan juuri ollut varoja tutkimusmatkojen rahoittamiseen. (Niemelä 1998, 124; Lindroth 1978, 48–49.)

237 Frängsmyr, T. 1989a, 4, 6.

238 Pihlaja 2009, 31–32.

tieteellis-taloudellisia piirteitä ja sen tärkein toimintamuoto oli sen oma julkaisu *Tidningar utgifne af et Sällskap i Åbo*, joka alkoi ilmestyä vuonna 1771.²³⁹ Näin Ruotsin valtakunnan läntinen osa Suomikin oli saanut omat seuransa levittämään sivistystä sekä edistämään taloudellisia harrastuksia ja kehittämään maataloutta.

Tukholman tiedemaailmassa elivät rinnakkain kaksi erilaista näkemystä tieteestä, provinsiaalisempi ja välittömämpään yhteiskuntahyötyyn tähtäävä suuntaus sekä kosmopoliittisempi teoreettisempi tieteellinen suuntaus. Näiden välillä tiedeakatemian sihteeri Pehr Wilhelm Wargentin sai tasapainoilla vuosikymmenet.²⁴⁰ Vaaka kääntyi hyödyllisyyteen: tiedeakatemian toiminta keskittyi huomattavasti enemmän luomakunnan kartoitukseen ja maailman äärien hyödyllisten antien tutkimukseen kuin kokeelliseen yleispäteviä lainalaisuuksia etsivään tieteeseen. Akatemian toiminta keskittyi nimenomaan hyödyllisinä pidettyihin aiheisiin ja tieteisiin, monia perinteisesti oppineisuuteen liitettyjä aiheita, kuten antiikin kulttuuria ja klassisia kieliä pidettiin vähemmän tärkeinä. Tässä on nähtävissä ruotsalaisen hyötyajattelun merkittävemmän edustajan Carl von Linnén vaikutusta.²⁴¹ Uskontoa pidettiin hyödyllisenä sielun pelastumisen ja yhteiskunnan järjestyksen takia.²⁴²

Hyötytietoa tavoitteleva Ruotsi sai kansainväliseksi kuuluisuudekseen poliitikkojen ja yhteiskuntafilosofien sijaan luonnon suuren luokittelijan Carl von Linnén (1707–1778), joka oli aikansa suurimpia luonnontieteilijöitä.²⁴³ Hyötyajattelun keskeiseksi auktoriteetiksi nousseen Linnén arvovalta oli kiistaton myös Turun akatemiassa, joka avattiin uudestaan 1722. Linnén oppilaita sijoitui akatemian keskeisille paikoille ja siitä muodostui valtakunnan linneläisin yliopisto.²⁴⁴ Varsinkin fysiikan professori Johan Browalius (1707–1755) sekä hänen oppilaansa Samuel Chydenius (hukkui Kokemäenjokeen koskenperkauksia johtaessaan vuonna 1755), fysiikan professori, Turun piispa Karl Fredrik Menander (1712–1786), Pehr Kalm (1716–1779) ja Pehr Adrian Gadd (1727–1797) vaikuttivat merkittävästi siihen, että Turun akatemia toimi hyödyn ajan hengessä.²⁴⁵

239 Niemelä 1998, 48–49; Urpilainen 2001, 226–227; Villstrand 2012, 32–34.

240 Pihlaja 2009, 39.

241 Manninen 2000, 40–42.

242 Liedman 1989, 31–32.

243 Manninen 2000, 16–17.

244 Urpilainen 2001, 196.

245 Virrankoski 2009, 360–362. Myös uushumanistinen ajattelu alkoi murtautua esille Turun akatemiassa 1760-luvulla etenkin Mathias Caloniuksen (1737–1817) sekä Henrik Gabriel Porthanin (1739–1804) ja Sigfrid Porthanin (1741–1798) johdolla. Uushumanismi lähti liikkeelle Saksasta, mutta oli yleiseurooppalainen aatevirtaus, joka liittyi 1600-luvulla alkaneeseen kiistaan modernin kulttuurin ja antiikin kulttuurin välisestä etevämmyydestä (Urpilainen 2001, 172, 224–225). Gaddin talouspoliittinen ajattelu oli melko hajanais-

Linnén suurena tavoitteena oli selvittää luomisen jumalallinen järjestys ja laatia siitä systemaattinen esitys. Kaikki maailman kasvit ja eläimet, kivilajit ja mineraalit, itse asiassa koko maailman luonto, oli kartoitettava ja koottava jättimäiseen teokseen, jolle Linné oli antanut nimen *Systema Naturae*. Linnén kasvien luokittelujärjestelmä osoittautui käyttökelpoiseksi ympäri maailman ja hänestä tuli maailmankuulu. Mutta suurta tavoitettaan hän ei saavuttanut, maailman kasvien ja eläinten kartoittaminen osoittautui ylivoimaisen suureksi tehtäväksi.²⁴⁶

Linnéä kiehtoi luonnon talous (Naturens ekonomi) ja luonnon kiertokulku, jossa materiaali maatuu ja tulee kiertoon uudessa muodossa.²⁴⁷ Myös hänen ajattelunsa keskeisiin metafysiisiin periaatteisiin kuului ajatus maailman hierarkkisuudesta ja ”olemisen suuresta ketjusta”. Linnélle luonnon kaikki kasvit, kivet ja eläimet ovat osoituksena Luojan erinomaisuudesta ja täynnä hänen kunniaansa. Ne muodostavat ketjun, jossa yksikään olio ei ole olemassa vain itsensä vuoksi, vaan jokaisen täytyy palvella myös jotain muuta oliota. Jos yksikin olio puuttuisi, koko ketjun järjestys järkkäyisi. Ketjun muodostavat oliot eivät kuitenkaan ole tasa-arvoisia, vaan ne ovat täydellisyytensä mukaisessa hierarkkisessa järjestyksessä. Alimpana ovat elottomat kappaleet ja huipulla ihminen.²⁴⁸ Linnén käsitykset vakaasta luonnosta kyseenalaisti hänen aikalaisensa Georges Louis Leclerc, Comte de Buffon (1708–1788). Hän väitti mm. fossiililöytöihin perustuen, että maapallolla on historia, joka on paljon pidempi kuin mitä luomiskertomuksessa esitetään ja että luonnollakin on historiansa.²⁴⁹

Linnékin katsoi, että luomakunnan kruunuksi luodun ihmisen tehtävä on käyttää luontoa hyväkseen. Luonto on luotu ihmistä varten.²⁵⁰ Kaikki ei kuitenkaan ole havaittavissa välittömästi hyödylliseksi, mutta hyödyllisyyden voi selvittää seuraamalla luonnon jalanjälkiä. Ihmisellä on vapaa tahto ja kyky hankkia tietoa ja tiedon avulla ihminen voi selvittämään luonnossa vallitsevan järjestyksen ja havaitsemaan, että kaikki on ihmistä varten.²⁵¹ Tämän takia tiede on hyödyllistä. Tieteet valaisevat ihmisen ominaisuuksia lukuisin tavoin ja tiede johtaa

ta, mutta siitä nousee esiin taloudellisen vapauden ja maatalouden edistämisen tärkeys. Taloudellinen vapaus ei ollut liberalismia, vaan taloudessa tarvittiin myös ylhäältä tulevaa ohjausta, jotta elinkeinojen tasapaino säilyisi ja jotta kansa saataisiin ryhtymään sille itselleen hyödyllisiin uudistuksiin (Niemelä 1998, 161–162).

246 Bowler 1997, 154; Sörlin & Fagerstedt 2004, 6.

247 Sörlin & Fagerstedt 2004, 207.

248 Patoluoto 1986, 41–49; Lindroth 1978, 217–228; Linné 1760, 245.

249 Outram 1995, 58–59.

250 Sörlin & Fagerstedt 2004, 211.

251 Patoluoto 1986, 41–49. Tällainen ajattelutapa oli yleinen ja tulee esiin erityisen selvästi Carl Fredrik Leopoldin väitöskirjassa (1753), jossa Linnén oppilaan Pehr Kalmin osuus on suuri. Myös Anders Chydenius katsoi, että Jumala on maailmaa luodessaan asettanut järjestyksen, luomakunnan huipulla olevalla ihmisellä on vapaa tahto ja kyky hankkia kaikenlaista tietoa, joiden avulla hän voi parhaiten toteuttaa Jumalan suurta päämäärää (Patoluoto 1986, 57–58).

ihmisen hyötyyn ja hyvinvointiin.²⁵² Näin oli luotu ajatusrakennelma, joka tarjosi vahvat maailmankuvalliset ja moraaliset perustelut luonnon tutkimukselle ja luonnon hyödyntämiselle.

Tieteelliset paradigmat ja suuntaukset muuttuivat 1700-luvun loppua kohden ja hyötyoppiin sidoksissa ollut soveltava tutkimustraditio joutui väistymään Ruotsissa luonnontieteiden perusteisiin keskittyvän tutkimuksen tieltä viimeistään 1780-luvulla. Tähän liittyi myös annos pettymystä: tieteen avulla ei löydettykään viisasten kiveä, jonka avulla maan talous olisi saatu toivottuun nousuun ja maa kukoistukseen.²⁵³ Myös tiedeakatemian toiminta alkoi hiipua viimeistään 1780-luvulla. Ruotsin merkittävimmät tiedemiehet olivat kuolleet, uutta vastaavaa sukupolvea ei ollut tullut ja akatemian pitkäaikainen toimintaan merkittävästi vaikuttanut sihteeri Wargentin kuoli vuonna 1783. Kulttuurinen ilmapiirikin muuttui. Aateliston kiinnostus tiedettä kohtaan väheni, muotiin tuli ooppera, baletti, mystismi ja romantismi. Romantikot eivät arvostaneet luonnontieteitä valistusajattelijoiden tapaan, vaan jopa vieroksuivat niitä. Tieteen avulla ei päästy sellaiseen taloudelliseen menestykseen kuin oli toivottu.²⁵⁴

Valistuksen ja hyötyopin innoittamina Eurooppaan perustettiin 1700-luvun puolivälin jälkeen myös elinkeinojen ja erityisesti maatalouden edistämiseen keskittyneitä seuroja. Tarkoituksena oli koota yhteen käytännön viljelijöitä ja uusien menetelmien kehittäjiä. Tukholmaan oli perustettu *Patriotiska sällskapet*, jonka säännöt kuningas vahvisti vuonna 1772. Turun ja Porin läänin maaherra Ernst Gustaf von Willebrandt esitti vuonna 1792 eurooppalaisiin esikuvii viitaten, että Suomeenkin voitaisiin perustaa sivistyneistön johdolla talousseura, joka edistäisi rahvaan tietämystä ja elinkeinojen tasoa. *Suomen Talousseura (Finska Hushållningssällskapet)* perustettiin vuonna 1797 ja ensimmäisen vuoden aikana seuraan liittyi 321 jäsentä. Alkuaikojen jäsenille oli leimallista korkea yhteiskunnallinen asema, mutta myös kokemus maataloudesta kartanoissa ja virkataloissa. Alkuvaiheessa huomattava osa seuran toiminnasta keskittyi Suomen maatalouden epävarmuuden lievittämiseen, mutta uusien kasvilajien ja viljelysmenetelmien levittäminen rahvaan pariin ei tuottanut toivottuja tuloksia Ruotsin ajalla. Vain perunanviljelyn levittämisessä päästiin todellisiin tuloksiin.²⁵⁵

Isänmaata koskevaa tietovarantoa tuotettiin toki muuallakin kuin akatemioiden ja tiedeseuroissa. Jo suurvaltakaudesta 1600-luvun alussa perustettiin kartoitustalaitos ja verollepanon yhteydessä laadittiin maakirjoja ja maakirjakarttoja, vaikkakaan ei vielä koko valtakunnan alueelta. Kartoitukset ja tiedonhankinta olivat

252 Patoluoto 1986, 46–47.

253 Niemelä 1998, 318.

254 Niemelä 1998, 121, 318; Frängsmyr, T. 1989a, 10–11; Williams, R. 2003, 53; Lauerma 1983, 148–155.

255 Niemelä 2010, 41–44; Westerlund 1985, 6–13.

vielä pikemminkin pisteittäistä kuin valtakunnan laajuista ja ne keskittyivät verotuksellisten tarpeiden ohella sotilaallisesti ja hallinnollisesti keskeisiin alueisiin. Tämä toiminta systematisoitui ja laajeni 1700-luvulla.²⁵⁶

Hyödyn aikakaudella valtiovalta kaipasi perusteellisia tietoja valtakunnan eri osien luonnonvaroista ja elinkeinoelämästä. Isänmaan tuntemusta pidettiin poliittisen päätöksenteon ehdottomana perustana ja välttämättömyytenä.²⁵⁷ Taustalla oli Englannista 1600-luvulla alkunsa saanut poliittiseksi aritmiikaksi kutsuttu suuntaus, joka pyrki löytämään inhimillisiä ja yhteiskunnallisia rakenteita aivan kuten luonnontieteet etsivät fyysisiä rakenteita. Ruotsalaisessa yhteiskunnallisessa keskustelussa avainroolissa oli tilastotiede, joka haki vertaistaan 1700-luvun Euroopassa. Ajatuksena oli, että yhteiskunnallinen ilmiö voidaan mitata ja analysoida kuten luonnonilmiöt ja näin voidaan rakentaa parempi ja tehokkaampi yhteiskunta. Teoriassa yhteiskuntapolitiikan tai kehittämisohjelman toteuttaminen nähtiin siis yksinkertaisena: ensiksi täytyy kerätä tarvittavat tiedot, sitten suunnitellaan paras lopputulos ja lopuksi säädellään määräyksin ja asetuksin yhteiskuntaa niin, että tavoite saavutetaan.²⁵⁸ Tiedon tuottamisen muutokset liittyivät myös valtion modernisoitumiseen: moderni valtio keskus- ja paikallishallintoineen tarvitsi valtakunnallista suunnittelua varten tietoa alueestaan, sen asukkaista, elinkeinoista ja luonnonvaroista.²⁵⁹

Hyödyn aikakaudella huomiota kiinnitettiin myös periferioihin, mikä näkyy esimerkiksi tutkimusmatkoissa ja pitäjänkuvauksissa, joiden ajateltiin tuottavan taloudellista hyötyä. Vaikka periferioihin kiinnitettiin huomiota ja niitä pyrittiin kehittämäänkin, ei tämän ajateltu johtavan valtakunnan keskuksen järkkymiseen. Huomio alkoi kuitenkin suuntautua merkantilismin ajattelun mukaisesti koko valtakunnan abstraktista edusta alueellisesti ja sosiaalisesti suppeampien kokonaisuuksien hahmottamiseen ja kehittämiseen.²⁶⁰

Valtakunnan väkiluvun ja sen muutosten selvittämiseksi vuonna 1749 perustettiin taulustolaitos eli tabellilaitos (*tabellverket*). Väestötietojen lisäksi oli saatava perusteellista tietoa valtakunnan tilasta ja taloudellisista olosuhteista, varsinkin luonnonvaroista ja elinkeinoelämästä. Maantieteellisten olosuhteiden ja pinnanmuotojen sekä kasvillisuuden ja eläimistön kuvailuista tuli tiedettä, joka

256 Huhtamies 2008, 87–91, 126–137.

257 Niemelä 1988, 123–125; Lindroth 1978, 42–48, 125–126; Sörlin 1989, 96–123. Tämä näkemys toistuu jatkuvasti myös Turun ja Porin läänin maaherran kertomuksessa 1755–1756 (*Suomen maaherrojen valtiopäiväkertomukset 1755–1756*).

258 Johannisson 1988, 9, 11–12; Teerijoki 1993, 20.

259 Sosiologisessa keskustelussa modernin projekti on ymmärretty tieteeseen ja teknologiaan nojautuvana talouskasvun ja ihmisten hyvinvoinnin kasvun aikakautena. Modernille on ominaista edistysusko; usko siihen, että tieteen avulla pystytään ratkaisemaan kaikki ongelmat.

260 Paloposki 1976, 237.

nousi ennen näkemättömään innostukseen ja laajuuteen vapauden ajalla. Toki aiemminkin oli harrastettu topografista kirjallisuutta ja tutkimusta, mutta ei koskaan vastaavassa käytännöllis-patrioottisessa hengessä.²⁶¹

Vaikutteita tutkimusmatkoihin saatiin Länsi-Euroopasta ja ne kohtasivat Ruotsissa otollisen ilmiin. Vielä kätöksessä olevat suunnattomat luonnonvarat ja ilmaston muuttuminen suopeammaksi mahdollistivat eräänlaiset löytöretket kotimaassakin.²⁶² Hyötyoppi, merkantilistinen talouspolitiikka ja taloudellinen rudbeckilaisuus kulminoituivat kotimaahan suuntautuneissa tutkimusmatkoissa, joskin valtakunnan rajojen sisällä oli mahdollisuus jonkinlaiseen eksotismiin. Lappi ja pohjoisen tutkimus tarjosivat Ruotsin tiedemaailmalle oman erikoistumiskohteen, jonka avulla voitiin osoittaa ja tuoda ruotsalainen panos eurooppalaisille tiedefoorumeille. Lappi toimi ruotsalaisille oppineille porttina kansainväliseen tiede-elämään.²⁶³

Ruotsalaiset tiedemiehet toivat arvokkaan lisän kansainväliseen keskusteluun myös rantaviivan muutosten ja vedenkorkeuden vaihtelujen selittämisessä. Monet johtavat ruotsalaiset tiedemiehet seurasivat mittauksin vedenkorkeuden vaihtelua ja esittivät näihin perustuen empiirisiä havaintojaan ja teorioitaan rantaviivan muutoksista. Heitä kaikkia yhdisti päätelmä, että jostain syystä Itämeren pinta laski. Rantaviivan muutoksia selitettiin veden vähentymisellä (*vattuminskning*), mutta ongelmana oli keksiä selitys, miksi vesi väheni ja minne se katosi.²⁶⁴

Ruotsissa kysymys ei kuitenkaan ollut pelkästään luonnontieteellisistä ja uskonnollisista tulkinnoista. Näkemykset, että vesi vähenee ja Pohjola on muinaisuudessa ollut veden peittäjä, uhkasivat romuttaa mahtipontiset nationalistiset kertomukset Ruotsin maineikkaasta muinaisuudesta. Vedenvähentymiskeskustelun vilkkain vaihe oli 1700-luvun puolivälissä kirjailija Olof Dahlinin kyseenalaistettua teoksessaan *Svea rikets historia* (1747) rudbeckilaisen ja 1700-luvulla ylläpidetyn käsityksen ikivanhasta Ruotsin valtakunnasta ja sen suuruudesta. Tämä sai monet Rudbeckin näkemyksiä puolustavat historioitsijat takajaloilleen ja pappissäädyn kokoontumaan vuoden 1747 valtiopäivillä vastinetta laatimaan.²⁶⁵ Näin luonnonhistoria oli saanut myös kulttuurihistoriallisen ja nationalistisen merkityksen ja politisoitunut.

Empiirisiin havaintoihin ja päätelmiin perustuvat selitykset voimistuivat ja esimerkiksi Carl von Linné ja Upsalan yliopiston astrologian professori Anders Celsius eivät enää 1740-luvulla ottaneet vedenpaisumusta huomioon maapallon

261 Adolfsson 2000, 47–49; Niemelä 1998, 123. Ks. myös Patoluoto 1986, 41–42.

262 Niemelä 1998, 60–62, 123.

263 Pihlaja 2009, 47–51, 279–280; Niemelä 1998, 123.

264 Nordlund 2002, 14–16; Lindroth 1978, 283–289.

265 Nordlund 2002, 15–16; Frängsmyr, T. 1991, 444; Nurmiainen 2009, 100–104.

geologiaan vaikuttavana tekijänä.²⁶⁶ Turun akatemiassa vedenvähentymisteoria kiistettiin lähes yksimielisesti, ainoastaan matematiikan professori Nils Hasselblom osoitti sille jonkinlaista ymmärrystä. Vastineena Dahlinille sekä Raamatun kyseenalaistaville selityksille Turun akatemiasta Turun piispaksi siirtynyt linnäläinen Johan Browallius julkaisi vuonna 1755 kirjoituksen *Betänkande om vattuminskningen*, jossa hän Raamattuun tukeutuen ehdottomasti kiisti ajatuksen maapallon pitkästä historiasta ja vedenvähentymisteorian kannattajien esittämät näkemykset.²⁶⁷

Seuraavalla vuosikymmenellä sen sijaan alettiin oivaltaa, että muutosten syynä ei ollutkaan veden vähentyminen, vaan maankamarassa tapahtuvat hitaat muutokset. Erityisesti uusia näkemyksiä edisti maanmittausjohtajan Efraim Otto Runebergin Pohjanmeren muutoksiin perustuva teos *Om några förändringar på jordytan* (Vetenskapsakademien handlingar 1765).²⁶⁸ Rannanmuutoksia käsiteli myös Turun akatemiassa P. A. Gaddin johdolla väitellyt Ephraim Widenius väitöskirjassaan *Physico-Oeconomisk Afhandling Om Uplanningars Beskaffenhet i Finland*.²⁶⁹ Maankohoamiskeskustelun näkökulmasta kiinnostavia ovat myös Pehr Adrian Gaddin johdolla vuosina 1789–1792 laaditut kolme väitöskirjaa Porin läänin mineraalihistoriasta. Pirkkalassa syntynyt Gadd esitti tärkeitä perusteluja geologisista muutoksista ja veden vähentymisestä omiin Satakunnassa tekemiinsä havaintoihin perustuen. Gadd uskoi rantaviivan olleen Satakunnassa joskus huomattavasti korkeammalla kuin hänen omana aikanaan. Hän risteili useiden todisteiden ja selitysten välillä, mutta ei silti osannut selittää, mistä ilmiö johtuu.²⁷⁰

Uusien näkemysten jälkeen vedenvähentymiskeskustelun laineet laantuvat, eikä geologinen tutkimus enää 1700-luvun lopulla ollut Ruotsissa erityisen

266 Königsson & Frängsmyr 1977, 14–18; Frängsmyr, T. 1976, 20–23; Lindroth 1978, 284–285.

267 Lindroth 1978, 285–289; Urpilainen 2001, 210. Pentti Laasonen kirjoittaa *Suomen kirkon historiassa* (1991) Browalliuksen kirjoittaneen ”terävän kriittisen esityksen ns. vedenvähentymisteoriaa vastaan. Tämä teoria, jota tuettiin esimerkiksi maankohoamisilmiön väärillä tulkinnoilla, sisälsi käsityksen, että maapallon vesivarat olivat jatkuvasti vähenemässä. – – Tiedemiehenä Browallius oli omimmillaan luonnontieteissä.” (Laasonen 1991, 288.) Browallius oli kyllä ansioitunut luonnontieteilijä, mutta Laasonen jättää kertomatta sen, että vedenvähentymiskeskustelussa Browallius argumentoi lähinnä Raamatulla. Browallius julisti, että Mooseksen kertomusta ei ole syytä epäillä ja että Jumala on luonut maapallon luomiskertomuksen mukaisesti (ks. esim. Lindroth 1978, 285–289; Urpilainen 2001, 210). Vedenvähentymisteorian esittäjien havainnot olivat oikeat, mutta heidän teoriansa havaitsemistaan luonnonmuutoksista oli väärä. Sen sijaan Browallius oli täysin väärässä kiistäessään koko ajatuksen maapallon pitkästä historiasta ja luonnonmuutoksista.

268 Lindroth 1978, 285–289.

269 Gadd & Widenius 1772.

270 Nämä Gaddin teokset ovat: *Inledning til Björneborgs läns mineral-historia* I (P. A. Gadd & Carl Gustaf Sanmark, 1789); *Inledning til Björneborgs läns mineral-historia* II (P. A. Gadd & Nils Christian Sanmark, 1792); *Inledning til Björneborgs läns mineral-historia* III (P. A. Gadd & Berndt Johan Gadd, 1792).

aktiivista, vaikka ei loppunutkaan.²⁷¹ Tiede alkoi joka tapauksessa 1700-luvulla erkaantua yhä selvemmin uskonnosta. Tulokset ja päätelmät alettiin yhä enemmän perustaa empiirisiin havaintoihin eikä uskonnollis-metafyysisiin selityksiin. Oppineet eivät enää pitäneet Raamattua luonnontieteiden oppikirjana, vaan sitä alettiin tulkita yhä enemmän symbolisesti.²⁷²

Yksi ilmentymä tieteiden ja hyödyllisyyden ajattelutavan muutoksessa oli paikalliskuvaukset. Kaupunkeja, pitäjiä, maantieteellisiä tekijöitä ja olosuhteita kartoitettiin ja tutkittiin lukuisissa yhteyksissä. Pitäjänkuvauksissa tyypillisiä teemoja olivat maantieteelliset olosuhteet, luonto ja luonnonvarat, talous, väestö, kieli, uskonnolliset olot ja historia. Usein pyrittiin laatimaan myös tilastoja esimerkiksi väestöstä sekä kylvö- ja satoluvuista. Tällaisia pitäjänkuvauksia ilmestyi akateemisina väitöskirjoina, kirjoituksina Tiedeakatemian julkaisuihin ja aikauskirjoihin.²⁷³

Vielä 1600-luvulla kirjallisuus ja paikalliskuvaukset olivat luonteeltaan antiikvaarisia ja historiallisia, mutta 1700-luvun puolivälissä tapahtui muutos. Kuvausten katse kääntyi menneisyydestä nykyhetkeen ja tulevaisuuteen ja ne painottuivat taloudellis-maantieteellisiin asioihin. Taloudellisesti suuntautuneiden kuvausten tavoite oli tulevaisuuden hyvinvointi. Paikalliskuvausten ja -kirjallisuuden uusi suunta oli suoraa seurausta maan muuttuneesta taloudellisesta tilanteesta menetetyt suurvalta-aseman jälkeen sekä hyötyajattelun vahvistumisesta ja panostuksesta luonnontieteelliseen tutkimukseen.²⁷⁴

Vaikka 1700-luvun puolivälin jälkeen julkaistuissa taloudellisiin aiheisiin suuntautuneissa paikalliskuvauksissa tavoiteltiin parempaa tulevaisuutta ja hyvinvointia, niin tämän yhteiskuntakehityksen piti olla maltillista, eikä se saanut murentaa sääty-yhteiskunnan harmoniaa. Yhteiskunnan tuli olla taloudellisesti dynaaminen, mutta sosiaalisesti staattinen.²⁷⁵ Konservatiivista yhteiskuntanäkemystä vahvisti sekin, että moni väitöskirjansa paikalliskuvauksena kirjoittanut opiskeli papiksi. Kirkko oli aktiivinen: tuomiokapitulit kehottivat pappeja kirjaamaan ylös tietoja muinaismuistoista, seurakunnastaan ja kirkostaan sekä laatimaan paikalliskuvauksia.²⁷⁶

271 Lindroth 1981, 61. Teoria mannerjäädästä ja siitä aiheutuvasta maankohoamisilmiöstä sai tiedemaailmassa yleisen hyväksynnän vasta 1870-luvulla ja monimutkainen jääkausiin teoria vakiintui (Bowler 1997, 204–212; Frängsmyr, T. 1989b, 144–156).

272 Frängsmyr, T. 1976, 20–23; Lindroth 1978, 284–285.

273 Lindroth, 1978, 125–126; Adolfsson 2000, passim; Tommila 1982, 294–300.

274 Adolfsson 2000, 47–49; Legner 2004, 190–194.

275 Legné 2004, 194.

276 Tommila 1982, 294–295; Luomanen 2008, 79. Esimerkiksi Turun tuomiokapituli lähetti papeille kirjeen muinaismuistojen keruusta 1729, 1749 ja 1752 muinaismuistojen kirjaamiseksi ja paikalliskuvausten laatimiseksi. Porvoon tuomiokapituli lähetti samanlaisia vaatimuksia 1740-luvulla Hämeen, Karjalan ja Savon papeille. (Tommila 1982, 295.)

Mattias Legnér on kritisoinut aiempaa tutkimusta siitä, että se on tulkinnut liian yksioikoisesti 1700-luvulla alkaneiden topografisten tutkimusten ja pitäjänkuvausten syntyneen valtiollisten instituutioiden tarpeesta saada lisää tietoa. Vaikka valtiolta pyrkikin kehittämään edistämään isänmaantuntemusta, kaikki paikalliskuvaukset eivät olleet seurausta valtiovallan toimenpiteistä tai valtiovallan toimeenpanemista. Väitöskirjoja tehtiin paljon väittelijän kotikaupungista työn hyödyllisyyden ohella kotiseuturakkautta korostaen. Tutkimusretkiä ja tutkimuksia tukeneilla mesenaateillakin oli monasti selvät kytkökset ja omat intressinsä paikkakuntaan, johon tutkimustoiminta kohdistui. Legnérin mukaan ruotsalaisten kuvauksiin verrattuna suomalaisten väitöskirjakuvaukset ovat käytännöllisempiä ja maanläheisempiä ja niiden katse on kaupungin menneisyyden ja historian sijaan enemmän tulevaisuudessa sekä kaupungin taloudellisissa olosuhteissa ja niiden parantamisessa.²⁷⁷ Kokemäenjokilaaksoon kohdistuneita kuvauksia ja tutkimuksia käsittelevän luvun 3.

2.5 Johtopäätökset

Ruotsin ja siihen kuuluneen valtakunnan itäisen osan Suomen suhde on keskusteluttanut paljon tutkijoita. Oliko Suomen asema Ruotsin valtakunnassa tasavertainen vai alisteinen? Riistikö Ruotsi Suomea? Tulkinnat ovat vaihdelleet. Toisissa tulkinnoissa Suomi oli siirtomaata muistuttavassa asemassa, jota Ruotsi systemaattisesti laiminlöi. Toisilla on korostettu Ruotsista tullutta kulttuurivaiikutusta ja sivistystä ja pidetty koko kysymystä Suomen sortamisesta tarkoituksettomana, ja pohdittu, oliko sellaista kokonaisuutta kuin Suomi oikeastaan edes olemassa.

Mitä ylipäänsä olivat Ruotsi ja Suomi? Valtiollisesta näkökulmasta ei ollut erikseen Ruotsia ja Suomea, vain Ruotsin valtakunta. Tähän valtakuntaan kuului alue, jonka Ruotsi oli valloittanut jo 1100-luvun alussa ja valloittaja kutsui tätä aluetta eri aikoina vaihtelevin nimityksin. Suomi oli osa Ruotsin valtakuntaa, mutta se oli silti erilainen. Tukholman näkökulmasta Suomi oli itämaa, rajamaa ja periferiaa, jonka ruotsalaiset tunsivat heikosti ja jonka omituisuuksia ruotsalaiset kummastelivat matkakertomuksissaan. Suomen väestön enemmistön muodosti suomenkielinen rahvas, joka puhui ruotsalaisille vierasta kieltä.

Kuten edellä on esitetty, Suomea on määritelty erilaisin painotuksin riippuen siitä, onko nostettu esiin kulttuurisia, kielellisiä, maantieteellisiä, kaupallisia tai sotilallisia-hallinnollisia-verotuksellisia tekijöitä. Tutkijat ovat keskustelleet ja kiistelleet runsaasti siitä, minkälaista oli suomalainen kulttuurinen identiteetti,

277 Legnér 2000, 529–552; Legnér 2004, 194–199.

kansallisuustunne tai patriotismi 1700-luvulla, vai oliko sellaista ylipäänsä olemassakaan. Tämän tutkimukseni kannalta olennaista on, miten ja mihin tällaisia kulttuurisia määrittelyjä käytetään ja miten ne vaikuttavat Ruotsi–Suomi-suhteen tarkasteluun.

Ruotsin valtakuntaan kuulunut Suomi oli olemassa valloitetuna alueena, hallinnan ja vallan kohteena, sekä territoriaalisena järjestelmänä, joka oli osa ruotsalaista sotilaallis-verotuksellista järjestelmää. Tällöin on perusteltua tarkastella sellaisia asioita, kuin minkälainen suhde Ruotsin ja Suomen välillä oli, miten tätä ruotsalaisen sotilallis-verotuksellisen järjestelmän osaa Suomea kohdeltiin ja miten vauraus ja valtasuhteet jakautuivat. Kun tarkastellaan miten tätä Suomea kohdeltiin, ei ole lainkaan merkityksellistä, oliko tämä Suomi kulttuurinen kokonaisuus vai ei, tai oliko siellä kulttuurista erityisluonnetta ja identiteettiä vai ei. Ruotsin kruunu oli alistanut Kokemäenjokilaaksossa peltojaan viljelevän talonpojan verotuksensa alaisuuteen, eikä tällöin tarvinnut pohtia Suomi-käsitteen merkitysvaihteluja.

Taloudellinen valta ja varallisuus olivat keskittyneet Ruotsiin ja etenkin Tukholmaan. Niitä myös keskitettiin sinne tietoisesti. Kruunu suosi erityisesti 1600-luvulla vuoriteollisuutta, mistä keskustaa lähellä ollut yhteiskunnan eliittikerrostuma hyötyi ja rikastui. Pohjanlahden kauppapakko pakotti suomalaiset käymään ulkomaankauppaa Tukholman kautta, mikä tarkoitti sitä, että Tukholma välikätenä keräsi merkittävät voitot suomalaisten taloudellisesta yritteliäisyydestä. Tämä kauppapakko purettiin vuonna 1765.

Kruunu kohteli suomalaisia ja ruotsalaisia talonpoikia eriarvoisesti esimerkiksi siinä, että isojaon yhteydessä liikamaa-asetusta sovellettiin Pohjanlahden itäpuolella Suomessa, mutta ei koko valtakunnassa. Valtakunnan eri osien erilaista kohtelua liikamaa-asetuksessa tarkasteltaessa ei ole tarpeen pohtia, oliko Suomi kulttuurinen kokonaisuus vai ei tai suomalaiskansallisen identiteetin olemassaoloa. Liikamaita ei erotettu koko valtakunnasta. Se, erotettiin ko liikamaita vai ei, ei perustunut myöskään kulttuurin maantieteeseen niin, että liikamaita olisi erotettu Länsi-Suomen viljavilta alueilta ja niihin vertautuvista Ruotsin vauraista maakunnista ja vastaavasti jätetty erottamatta esimerkiksi Suomen karuilta moreenimailta ja kaskialueilta sekä niitä muistuttaneilta Smoolannin, Värmlannin ja Norlannin köyhiltä suuralueilta. Liikamaita erotettiin Tukholmasta katsottuna Pohjanlahden toisella puolella Suomessa.

Ruotsi–Suomi-suhdetta ei tietenkään ole oikeudenmukaista ajatella sellaiseksi, että aina kaikissa päätöksissä ja ratkaisuissa olisi nimenomaisesti sorrettu vain ja ainoastaan tai erityisesti Suomea. Kysymys on laajemmista yhteiskunnan ja valtion rakenteista sekä politiikasta: nämä tekijät kasasivat vaurautta ja valtaa keskustaan periferioiden kustannuksella. Suomi oli keskuksen näkökulmasta periferiaa. Erityisesti se oli sitä taloudellisena ja sotilaallis-verotuksellisena kokonaisuutena. Tämän kokonaisuuden asema Ruotsin valtakunnassa ei ollut

sellainen, että sinne olisi pyritty suuntaamaan resursseja, vaurautta ja valtaa. Päinvastoin, paljon enemmän kiinnitettiin huomiota siihen, että tältä alueelta saatiin kerätyksi verotuloja ja miehiä taistelemaan kruunun joukoissa eurooppalaisissa sodissa. Suhtautuminen Suomeen muuttui täysin kun Venäjä valloitti Suomen Ruotsilta. Venäläisille Suomi oli myös alusta pitäen oma kulttuuris-politiittinen kokonaisuutensa, jonne perustettiin keskushallinto- ja virastot ja jonka perusinfrastruktuurin rakentamiseen alettiin investoida.

Hyötyajattelu antoi pohjaa monille pyrkimyksille kehittää suurvalta-asemansa menettänyttä Ruotsia. Tämä näkyi monilla yhteiskuntaelämän aloilla ja varsinkin maataloudessa, luonnontutkimuksessa ja tiede-elämässä kasvaneena toimeliaisuutena. Käytännön toteutukset ja saavutukset eivät kuitenkaan yltäneet samalla tasolle kuin hyötyajattelun optimismi ja innostus.

Talouselämyksessä ja maataloudessa purettiin 1700-luvun aikana monia säädöksiä, ja siirryttiin kohti vapaampaa politiikkaa. Mutta liberalismista ei ollut kysymys. Kuten edellä on esitetty, 1700-luvulla vaikuttaneen taloudellisen ajattelun ja politiikan kuvaamisessa on ollut hankaluuksia ja maatalouselämyksessä fysiokratian merkitystä on virheellisesti korostettu. Ruotsissa kiinnitettiin huomiota maatalouteen, mitä merkantilistien on yleensä katsottu vierastaneen. Kun muuttunut todellisuus ei ole sopinut merkantilismiin tai fysiokratian määritelmään, on puhuttu epäonnistuneesti reformimerkantilismista tai esifysiokratiasta.

Voisiko 1700-luvun taloudellisen ajattelun ja käytäntöjen kokoavana käsitteenä ollakin kameralismi? Kameralismihan oli nimenomaan hallintoa ja valtiontaloutta järjestävä rationaalisuuteen ja tehokkuuteen pyrkivä oppirakennelma, jossa hallintoa ja talouden järjestystä edistettiin määräyksin, ohjein sekä suunnittelemalla. Kameralismi oli myös oppia hallitsijan talouden hoidosta ja järjestyksenpidosta. Taloutta pyrittiin edistämään monipuolisesti sekä maataloutta että teollisuutta tukemalla. Kameralistit kehittivät myös veronkantotekniikkaa ja julkisen talouden kirjanpitojärjestelmää.

Nähdäkseni Ruotsissa käydyissä keskusteluissa ja taloudellisessa ajattelussa toimittiin pitkälti näin. Lisäksi hallintoa ja taloutta pyrittiin kehittämään monin määräyksin ja säädöksin ja kruunun rooli oli keskeinen. Tiedon ja suunnittelun tarvetta korostettiin. Hallinnon tarpeisiin, suunnittelun ja päätöksenteon pohjaksi kerättiin tietoa valtakunnan oloista, maantieteestä, elinkeinoista ja väestöstä (Taulustolaitos). Tietovarannon kasvattaminen oli myös mittaamista ja kartoittamista veronkannon perusteiden määrittelemiseksi. Koska sellaisten käsitteiden kuin merkantilismi, liberalismi ja fysiokratismi käytössä on ilmeisiä ongelmia ja ristiriitaisuuksia kuvattaessa 1700-luvun ruotsalaista taloudellista ajattelua, niin tarjoan näiden vaihtoehdoksi ja kokoavaksi käsitteeksi kameralismia.

3 Paikallinen eliitti ja alueen kehittäminen

3.1 Valtakunnan itäisen osan kehittäminen

3.1.1 Vesitiesuunnitelma rannikon ja sisämaan välille

Venäjää vastaan käytyjen tappiollisten sotien jälkeen Ruotsissa harjoitetun jälleerakennuspolitiikan yhtenä iskulauseena oli Suomen taloudellinen auttaminen, *Finlands ekonomiska upphjälpande*. Ruotsin valtakunnan itäisen osan Suomen auttamisella oli myös sotilaallisia tarkoituksia, joita varsinkin upseereita lähellä ollut hattupuolue tuki. Suomen rannikoiden ja merialueiden kartoitus edistyi 1700-luvulla sotilaallisten motiivien vauhdittamana. Suuressa Pohjan sodassa tappion kärsinyt Ruotsi joutui kiinnittämään huomionsa Suomen ja Suomenlahden puolustukseen, kun uudeksi mahtitekijäksi noussut Venäjä pyrki laajentumaan länteen ja turvaamaan voimakkaan laivaston avulla Nevajoen suulle perustetun Pietarin kasvua.²⁷⁸

Helsingin edustalle ryhdyttiin rakentamaan Viaporin ja Loviisan edustalle Svartholman linnoitusta, lisäksi aloitettiin mittava sotilaallinen kartoitustoiminta. Muuttuneet sodankäyntitavat vaativat laajojen alueiden kartoitusta ja upseeriston voimin 1770–1780-luvulla toteutettiin Etelä-Suomen ja rannikon kartoitustyö, ns. rekognosointikartoitus. Malli kartoitusperiaatteisiin ja mittausmenetelmiin saatiin Euroopasta, kartoituksen johtavia maita olivat Saksa, Sveitsi ja Ranska. Suomen rannikolla kartoitus ulottui itärajalta Turun seudulle, Kokemäenjokilaakso jäi yläjuoksua lukuun ottamatta kartoittamatta.²⁷⁹

Suomen kehittämisessä maanmittaus oli tärkeässä asemassa. Sitä tarvittiin itäisen valtakunnanosan tuntemuksen lisäämiseksi, sotilaallisiin tarpeisiin, suunnittelun ja rakentamisen pohjaksi kaupunkien asemakaavoja laadittaessa sekä tietenkin myöhemmin isojaossa. Ylipäänsä maanmittaustoimen ja kartoittamisen aloittaminen nähtiin ensiarvoisen tärkeänä. Suomen auttaminen oli paljolti mittaamista ja kartoittamista.²⁸⁰

Maanmittaus ja kartoitus olivat isänmaan tunnetuksi tekemistä, maiseman tiedollista haltuunottoa sekä esittämistä kuvin, kartoin ja tilastoin. Valtakunnan itäinen osa oli vielä 1700-luvun puolivälissä Tukholman valtaapitäville suurimmaksi osaksi tuntematon ja kartoittamaton maankolkka, siksi 1730–1740-luvulla

278 Tiitta 1999.

279 Alanen, T. 1989, 6; Lappalainen, J. 2010, 10.

280 Huhtamies 2008, 135.

aloitettiin maantieteelliset mittaukset ja astronomiset paikanmääritykset. Tavoitteena oli saada määritetyksi Suomen paikkakunnat kartalla maantieteellisesti oikeaan kohtaan.²⁸¹ Näin valtakunnan itäinen osa saataisiin myös tiedollisesti ja kartografisesti haltuun.

Suomessa aloitti työnsä vuonna 1748 maantieteellinen mittaustoimisto, jonka johdossa oli maanmittaustirehtööri, vuorikollegiomaanmittari Olof Ehrenström, Upsalasta valmistunut linnoitusupseeri, ja pian hänen jälkeensä virassa aloitti E. O. Runeberg.²⁸² Konttorin toimisto sijaitsi Turun sijaan Vaasassa. Osaltaan tämä selittää maanmittauksen Pohjanmaa-keskeisyyden, aloitettiinhan isoja-ko Etelä-Pohjanmaalla.²⁸³ Maanmittarien ammattikunta oli se ryhmä, joka vei mitattavan yhteiskunnan ja talousjärjestelmän ihanteet paikallistasolle ja siirsi ne käytäntöön. Maanmittarit toteuttivat rahvaan parissa niitä valistuksen ja hyötyopin hengen innoittamia pyrkimyksiä ja määräyksiä, joita oppineet Tukholmassa ja akatemioissa esittivät ja joita kruunukin suosi. Tässä mielessä maanmittareilla ja kirkonmiehillä oli yhteinen tehtävä: viedä keskuksista esivallan optimistisia oppeja ja määräyksiä periferioihin rahvaan pariin.²⁸⁴

Tiedollinen ja sivistyksellinen isänmaan kehittäminen ei sellaisenaan riittänyt kehittämään väestön elinolosuhteita. Tiedot ja opit oli saatava siirrettyä rahvaan pariin ja ennen kaikkea tarvittiin konkreettisia toimenpiteitä. Hyötyajattelu piti muuttaa toiminnaksi.

Satakunnassa katseet kohdistuivat varsinkin Kokemäenjokilaaksoon ja Kokemäenjokeen. Huomiota kiinnitettiin 1700-luvulla sekä tiestöön että vesistöihin Kokemäenjokilaakson ja Satakunnan kulkuyhteyksien kehittämiseksi. Maantieteyhteydet Porin seudulla olivat vielä 1700-luvun alussa heikot varsinkin rannikolta sisämaahan. Rannikolla kulki rantatie, Turun ja Ulvilan välillä on ollut useampiakin linjauksia, mutta Ulvilasta Korsholmaan kulki vain rantatie. Rannikkoa pitkin kulki tie Turusta Ulvilaan ja Vaasaan, mutta tie Ulvilasta pohjoiseen oli niin huonokuntoinen, että usein kuljettiin sisämaassa Kyrönkankaan tietä pitkin. Kaikkiaan Pohjanmaan ja Turun välinen maaliikenne oli vähäistä. Rannikon kaupungit kävivät kauppaa meriteitse ja Pohjanmaalta ja Turusta käytiin kauppaa pääasiassa suoraan Tukholmaan tai ulkomaille. Kauppatilanne muuttui, kun Pohjanlahden kauppapakko purettiin 1765.²⁸⁵

281 Huhtamies 2008, 141; Tiitta 1999.

282 Efraim Otto Runeberg (1722–1770) syntyi Drottningholmissa linnasaarnaajan poikana, opiskeli Upsalan yliopistossa, toimi hetken linnoituskonduktöörinä Viaporissa, kunnes hänet nimitettiin Suomen maanmittauskomission johtajaksi vuonna 1750. Runeberg oli kiinnostunut kansantaloudesta ja luki alan modernia kirjallisuutta ja julkaisi useita yhteiskunnallisia kirjoitelmia. (Virrankoski 2006.)

283 Huhtamies 2008, 150.

284 Klinge 2006, 425.

285 Nenonen 1999b, 265–270; rantatiestä ks. Lähteenmäki 2009, 20–21, 35.

Kartta 4. Suomen maantiet 1770-luvulla. Ote Georg Buirmanin vuonna 1776 laatimasta kartasta Wäge-Charta öfwer Finland och Norrland.

Lounais-Suomessa tieverkosto oli jo 1600-luvulla muuhun maahan verrattuna tiheä, uusia 1700-luvun teitä oli Pori–Kristiinankaupunki tie. Tiestö keskittyi rannikolle, eteläiseen ja lounaiseen Suomeen Kokemäenjoen eteläpuolelle. Porista kulki rantatie pohjoiseen ja Turkuun sekä Kokemäen suuntaan, Kokemäenjoen pohjoispuolen karuilla, kallioisilla ja harvaan asutuilla seuduilla kulki vain muutama tie.

Tiestöä suurisuuntaisempia suunnitelmia laadittiin Kokemäenjoen rakentamiseksi vesitieksi. Malleja vesiteiden ja kanavien rakentamiseen saatiin ulkomailta, joskin niissä tarpeet ja syyt olivat erilaisia kuin Suomessa, jossa vesiteihin liittyi strategisia syitä. Vesiteiden rakentamiset, perkaukset, kanavoimiset ja kuivaukset olivat suuria kysymyksiä 1600–1700-luvulla koko Euroopassa, missä ne liittyivät talouden kehittämiseen. Suuria kanavoimistöitä aloitettiin jo 1600-luvulla mm. Hollannissa ja Ranskassa. Hollannissa ryhdyttiin rakentamaan 1630-luvulla laajaa kanavaverkkoa, joka palveli sekä liikkumista että maataloutta, kanavaverkon avulla kasteltiin viljelysmaita.²⁸⁶

Englannin teollistumisessa hyvillä kuljetusyhteyksillä oli suuri merkitys. Maan jokia oli rakennettu kulkukelpoisiksi vesiteiksi, joita varsinkin 1750-luvulta alkaen alettiin yhdistää toisiinsa kanavia rakentamalla ja 1790-lukua on kutsuttu kanavakuumeen ajaksi. Kanavien ja purjehduskelpoisten jokien kautta kaikki tärkeimmät tuotanto- ja kulutusalueet olivat yhteydessä toisiinsa ja tärkeimpiin satamiin. Kanavia ei rakennettu valtiollisina hankkeina vaan yksityisten voittoa tavoittelevien yritysten toimesta, jotka rahoittivat toimintansa kanavamaksuilla.²⁸⁷ Tärkeimmät vaikutteet Suomen suuriin kanavatöihin saatiin kuitenkin todennäköisesti Venäjältä. Pietarin kaupungin perustaminen vuonna 1703 oli johtanut laajoihin maantie- ja kanavatöihin, Laatokan kanavointiin ja vuosisadan lopulla päästiin vesiteitse Kaspianmereltä ja Mustaltamereltä Itämerelle.²⁸⁸

Suomen sisämaan suurten vesistöjen yhdistämistä oli suunniteltu jo Pietari Brahen aikana 1600-luvulla osana valtakunnallista uudistustyötä, mutta suunnitelmat eivät toteutuneet. Suomen taloudellinen ja strateginen asema muuttui ratkaisevasti 1700-luvun tappiollisten sotien ja Ruotsin menettämän suurvalta-aseman vuoksi. Valtakunnan vahvistaminen edellytti myös Suomen voimavarojen, liikenneolojen ja puolustuksen kehittämistä.²⁸⁹ Suomea käsittelevissä suunnitelmissa pyrittiin parantamaan maan liikenneoloja etenkin sisämaasta rannikolle talouselämän edistämiseksi sekä Suomen puolustuksellisen aseman vahvistamiseksi. Nämä edellyttivät koskien perkaamista ja kanavien rakentamista. Samalla maatalouden harjoittamisen olosuhteet paranisivat.²⁹⁰ Suurten sisävesistöjen kanavoiminen olikin Voionmaan sanoin ”vapaudenajan maailmanparantajien” yleiskeino Suomen taloudellisten epäkohtien parantamiseksi.²⁹¹

Uudenkaupungin ja Turun rauhan jälkeen Itä-Suomen asema Ruotsin valtakunnassa muuttui olennaisesti. Ruotsin ja Venäjän raja katkaisi vanhoja kauppaa-

286 Nenonen 1999c, 150; Puramo 1952, 39–45.

287 Cameron 1995, 195–196; Nenonen 1999c, 150.

288 Nenonen 1999c, 161.

289 Nenonen 1999c, 153.

290 Alanen, A. J. 1935, passim. Alanen käsittelee läpikulkuvesitie-kysymystä erittäin seikkaeräisesti tässä laajassa tutkimuksessaan *Läpikulkuvesitie-kysymys Suomessa 1700-luvulla*.

291 Voionmaa 1929, 145.

yhteyksiä ja strateginen asemakin muuttui. Itä-Suomen tieliikenneyhteyksien kehittämisen pelättiin hyödyttävän lähinnä vihollista Venäjää, sisämaahan suuntautuneet tiet olisivat avanneet myös viholliselle reitin sisämaahan. Suuret vesitiesuunnitelmat, etenkin Saimaan kanavoiminen, joka oli ollut esillä jo 1600-luvulla, haudattiin. Huomio keskitettiin Länsi-Suomeen ja Kokemäenjokeen Itä-Suomen jäädessä vähemmälle huomiolle. Itä-Suomen näkökulmasta 1700-luku oli ”vesitiekysymysten toteuttamisen kannalta ainutlaatuisen aikaansaamaton vuosisata”, kuten Puramo on todennut.²⁹²

Kokemäenjokilaakson kehittäminen, siihen suunniteltu läpikulkuvesitie ja koskenperkaukukset olivat suuria kysymyksiä, joihin kiinnitettiin laajaa huomiota valtakunnan tasolla asti. Monet hyödyn ajan oppineet kirjoittivat Kokemäenjokilaakson taloudesta, elinkeinoista ja luonnonvaroista. Osa näistä esityksistä oli akateemisia väitöskirjoja, osa kirjoituksista liittyi virkatehtäviin, osa tarpeeseen saada tietoa valtakunnan eri osista ja osa oli ajan hengen mukaisia paikalliskuvauksia. Vastaavia tiettyyn alueeseen kohdistettuja suunnitelmia tehtiin muuallakin Ruotsin valtakunnassa. Esimerkiksi Taalainmaata kehittämään asetettiin 1700-luvulla useita komissioita, joiden tehtävänä oli tutkia aluetta ja laatia ehdotuksia uudistuksiksi. Nämä jäivät kuitenkin suurimmaksi osaksi paperille, eikä niillä ollut suurempaa vaikutusta alueen kehitykselle. Oppineiden Taalainmaasta laatimissa kuvauksissa tuli jatkuvasti esiin huoli konservatiivisista, taikauskoi- sista ja taitamattomista talonpojista, jotka eivät harjoittaneet menestyksellistä maataloutta eivätkä kaivostoimintaa. Mutta oppineet eivät kyenneet tai halunneet nähdä niitä rajoitteita, joita Taalainmaan alueen ilmasto asetti maataloudelle eivätkä sitä, että talonpojat olivat kehittäneet laajan teknisen ja kaupallisen osaamisen muilla elinkeinoaloilla. Talonpojat harjoittivat menestyksekkäästi käsityöelinkeinoja ja kauppaa.²⁹³

Kokemäenjokilaakson kehittämiseen kiinnitettiin huomiota jo 1700-luvun alkupuolella. Professori Israel Nesselius (1667–1739) kirjoitti useita mietintöjä, joissa hän ehdotti Kokemäenjoen rakentamista vesitiekseksi. Nesselius oli opiskellut Upsalassa ja saanut vuonna 1705 kreikan ja itämaisten kielten professorin viran Turun akatemiasta, mutta joutui pian siirtymään kaunopuheisuuden professoriksi. Isovihaa hän pakeni Turusta Upsalaan, jossa hän hoiti kreikan kielen professuuria vuodesta 1716 aina kuolemaansa vuoteen 1737 asti.²⁹⁴

292 Puramo 1952, 23–25.

293 Göttlind 1997, 58–59, 239–240.

294 Kerkkonen 1949, 5–6. Nesseliuksen mietinnöt on julkaistu toimitettuina alkuperäiskielellä Kerkkosen toimittamassa teoksessa. Suurin osa mietinnöistä on kirjoitettu vuosina 1708–1711, mutta kaikkia ei ole voitu ajoittaa tarkasti. Kun jatkossa viitataan Nesseliuksen, viitataan tiettyyn muistioon vuosiluvulla ja sivunumero viittaa Kerkkosen toimittaman teoksen sivunumerointiin.

Nesselius laati vuosina 1708–1713 useita poliittisille päättäjille ja sotajohdolle suunnattuja mietintöjä. Hänen ohjelmassaan keskeinen merkitys oli kanavilla ja vesiliikenneyhteyksien kehittämisellä.²⁹⁵ Vaikka monipuolisuus olikin ominaista 1600–1700-luvun yliopistomiehille, Nesselius käsitteli kirjoituksissaan vanhojen kielten ja kaunopuheisuuden professoriksi poikkeuksellisen laajasti politiikkaa, talouselämää ja sotataitoon liittyviä kysymyksiä.²⁹⁶ Nesselius kirjoitti mietintönsä aikana, jolloin Ruotsi kärsi Pohjan sodassa jatkuvasti tappioita, joiden seurauksena venäläiset miehittivät Suomen vuonna 1713. Nesselius ei enää isovihan aikana ollut Suomessa, vaan seurasi tilannetta sivullisena emä-Ruotsista.²⁹⁷

Kerkkonen on luonnehtinut Nesseliuksen ajattelun edustaneen valtiollis-taloudellista sivistyssuuntausta ja hänen lähtökohtana olleen korostetun valtakunnallinen ja kansainvälispoliittinen. Nesselius pyrki etsimään keinoja Ruotsin valta-aseman säilyttämiseen ja jopa palauttamiseen vastapainoksi etenkin voimistuvaa Venäjää vastaan. Taloudellinen ajattelu perustui merkantilismin oppeihin. Nesseliuksen ajattelu oli konkreettisempaa ja sotilaallisiin näkökohtiin keskittyvämpää kuin muutama vuosikymmen myöhemmin hyödyn aikakaudella oppineissa piireissä yleistynyt ajattelutapa, jossa siinä kuva vauraasta ja onnellisesta yhteiskunnasta.²⁹⁸ Kerkkonen ja Jaakola ovat silti nähneet Nesseliuksen ajattelussa hyödyn ajalle tyypillisiä piirteitä ja kutsuneet häntä hyödyn aikakauden edeltäjäksi.²⁹⁹

Mietinnöissään Nesselius kirjoitti paljon Suomen oloista ja niiden kehittämisestä, mutta näkökulma oli koko ajan valtakunnallinen. Nesselius ei nähnyt Suomen kehittämisellä erityistä omaa arvoa, vaan Ruotsin valtakunnan etu saneli Suomea kohtaan harjoitettavan politiikan. Jotta Ruotsi voisi vahvistua taloudellisesti ja sotilaallisesti, Suomi olisi liitettävä lähemmin Ruotsin yhteyteen. Yhdenmukaistamispyrkimys näkyi esimerkiksi siinä, että Nesseliuksen mielestä suomalaisten oli opeteltava ruotsia ja Suomessakin tulisi puhua vain ruotsia.³⁰⁰

Ruotsin ja Suomen välttämättömimpinä vesirakennustöinä Nesselius piti purjehduskelpoisen reitin avaamista Örebron ja Göteborgin sekä Porin ja Hämeenlinnan välille. Nesseliuksella oli mielessä erityisesti mahdollinen sota Ruotsin ja Venäjän välillä. Hän perusteli Porin ja Hämeenlinnan välistä yhteyttä sillä, että sen avulla kauppa Suomen ja Ruotsin välillä voisi jatkua, vaikka maa olisikin sodassa Venäjää vastaan. Vesikulkuhytteen avulla Suomen maatalous edistyisi ja

295 Esim. Niemelä 1998, 125–126; Alanen, A. J. 1936, passim.

296 Kerkkonen 1949, 6.

297 Kerkkonen 1949, 11.

298 Kerkkonen 1949, 19.

299 Kerkkonen 1949, 25; Jaakkola 1933.

300 Kerkkonen 1949, 10–13. Myös Nesseliuksen teksteissä tulee ilmi Suomi-käsitteen moninaisuus. Eräässä mietinnössä hän kirjoittaa, että suuria soita on Suomessa, Savossa ja Pohjanmaalla (*i Finland, Savolax och Österbothn*) (Nesselius 1709a, 11).

Porin kaupunki saisi huomattavat tullitulot viedyistä mastoista, lankuista, hampuista, pellavasta ja metsäntuotteista.³⁰¹ Vesitie olisi toisaalta tarjonnut myös Venäjälle hyökkäysreitit läpi Suomen, mutta Nesselius sivuuttaa tämän.

Mikäli Kokemäenjoki perattaisiin niin, että laivoilla voitaisiin kulkea Porista pitkälle sisämaahan aina Ruovedelle ja Näsijärvelle asti, voitaisiin jokea pitkin kuljettaa lankkuja, tervaa ja kaikenlaisia tavaroita Porin kaupunkiin. Jos Porin ja Hämeenlinnan välille kaivettaisiin kanava, kuten Örebron ja Göteborgin välille, niin kaikki aiemmin metsiin lahoamaan jäänyt puutavara voitaisiin muuttaa rahaksi. Lisäksi monet suot kuivuisivat ja niitä voitaisiin vielä kaivamalla kuivata laidunmaiksi, niityiksi ja jopa pelloiksi.³⁰²

Katovuosina viljaa, suolaa ja muita tarpeellisia tavaroita voitaisiin kuljettaa vesiteitä pitkin maan eri osien välillä, kunhan maahan olisi rakennettu kunnolliset kulkuyhteydet. Tällaisten puuttuessa rahvas on joutunut näkemään nälkää ja kokemaan jopa nälkäkuolemia, Nesselius suri. Myös Hämeenlinnan ja Päijänteen välille sekä Päijänteen ja Saimaan välille tulisi rakentaa kanavat ja vesitie, jotka parantaisivat maan sisäisiä kulkuyhteyksiä ja vahvistaisivat maata vihollista vastaan. Ulkomaisiin esimerkkeihin Nesselius ei kuitenkaan kanavoimishankkeista kirjoittaessaan viittaa.³⁰³ Perkausten työvoimakysymykseen Nesseliuksella oli yksinkertainen ratkaisu: se saataisiin Turun ja Porin läänin rykmenteistä sekä rahvaasta, jolla Nesselius ei nähnyt olevan syksyisin ja talvisin erityistä kiirettä. Tuolloin rahvas (*allmogen*) voisi kaivaa maata ja kiviä pois jokiuomasta. Kesäisinkin rahvas voisi nostaa mutaa ja savea joen pohjasta ja viedä niitä kesannoille peltomaita parantamaan.³⁰⁴

Tällainen näkemys oli aikansa oppineille ja säätyläisille tyyppinen. Oli yleistä esittää rahvas laiskana ja joutilaana, eikä Nesseliuskaan nähnyt rahvaalla olleen kiireitä syksyisin eikä talvisin ja kesäisinkin rahvas joutaisi mutaa ja kiveä joesta nostelemaan.

Aikakauden oppineet ja säätyläiset katsoivat, etteivät talonpojat välitä muusta kuin riittävästä ruuasta, viinasta, vaatteista ja tupakasta. He ovat laiskoja, hoitavat tilansa huonosti, eivätkä vaivaudu uudisraivuuseen. Talonpoikien tehtävänä oli maksaa verot ja palvella kruunua sotaväessä. Säätyläisten tehtävä oli toimia esimerkkinä talonpojille, jotka eivät luovu vanhoillisista tavoistaan ennen kuin ovat omin silmin nähneet säätyläisten esimerkin. Taloudellisiin parannuksiin talonpoika ei oma-aloitteisesti ryhtyisi.³⁰⁵

301 Nesselius 1710a, 22–23.

302 Nesselius 1709a, 9–10; Nesselius 1709b, 77–78; Nesselius 1710b, 90–93.

303 Nesselius 1710a, 22–23; Nesselius 1710b, 90.

304 Nesselius 1710a, 26.

305 Jutikkala 1932, 197–200.

Nesselius ei uskonut Ruotsin menestyksen voivan perustua maatalouteen, vaan kirjoitti, että valtion menestys perustuu ennen kaikkea metsiin ja metalleihin, minkä vuoksi näillä tulisi käydä kauppaa. Ruotsin vuoriteollisuudesta huolehtien Nesselius esitti, että mikäli Suomesta ei löytyisi riittävästi malmia, Suomen sisämaasta voitaisiin vesikulkutien avulla kuljettaa hiiliä rannikolle ja sieltä edelleen Ruotsin ruukkeihin. Suomen kauppa ja talous (*commercen*) tulisivat kaikin tavoin kukoistamaan ja näin Suomesta tulisi vahvempi muuri mahtavaa Venäjää vastaan (*en starkare förmur emot den mächtige Ryssland*).³⁰⁶ Suomen auttaminen oli siis Nesseliuksen ajattelussa ennen kaikkea Pohjanlahden länsipuolella sijainneen Ruotsin auttamista ja sen suojaamista, muurin tehtävänähän on ottaa iskuja vastaan ja suojata tärkeintä.

Porin kaupunkia Nesselius ehdotti siirrettäväksi kokonaan uuteen paikkaan, josta olisi vapaa ja avoin purjehdusreitti Ruotsiin. Hän oli tietoinen maankohoamisen aiheuttamista ongelmista ja uskoi, että Porin kaupungilla ei 50–60 vuoden päästä olisi enää kulkuväylää merelle.³⁰⁷ Sopivaksi uudeksi kaupungin paikaksi Nesselius ehdotti Porin kaupungin edustalla sijaitsevaa Reposaarta, jonne purjehdusreitti on niin kapea ja vaarallinen, ettei vihollinen pääsisi sinne tulemaan. Saari on myös niin kaukana maasta, etteivät mitkään pommit ja kanuunan ammuksiset ylittäisi sinne.³⁰⁸ Nesselius perusteli siis esitystään taloudellisilla ja strategisilla syillä ja tarkasteli tätäkin asiaa koko valtakunnan näkökulmasta. Nesseliuksen mietinnöt eivät johtaneet konkreettisiin vesirakennustöihin, mutta ajatus vesitien rakentamisesta säilyi ja suunnitelmiin palattiin sotatilan päätyttyä Uudenkaupungin rauhan (1721) jälkeen.

Vuoden 1723 valtiopäivät päättivät asettaa tutkijalautakuntia selvittämään Suomen oloja. Vuosina 1725–1727 Suomessa toimivat läntinen ja itäinen tutkijalautakunta, joiden tuli muiden tehtäviensä ohella laatia ehdotuksia Suomen talouselämän edistämiseksi. Tutkijalautakuntien näkemykset taloudellisten olojen kehittämismahdollisuuksista olivat optimistiset, mutta lautakunnat totesivat, että ilman sisäisten kulkuyhteyksien parantamista luonnonolojen tarjoamia runsaita mahdollisuuksia ei voida hyödyntää. Läntinen tutkijalautakunta päätyi kannattamaan vesitien rakentamista Päijänteeltä Kokemäenjoen vesistön kautta Pohjanlahteen. Se päätti teetättää yksityiskohtaisen tutkimuksen mahdollisuuksista avata vesireitti rannikon ja sisämaan välille. Tämä työ annettiin Lars Johan Ehrenmalmille.³⁰⁹

306 Nesselius 1710a, 23.

307 Nesseliuksen aikana rantaviivan muutoksia ja lahtien madaltumisia ei osattu vielä selittää maankohoamisella.

308 Nesselius 1710b, 93.

309 Cederberg & Alho 1939. Tutkijalautakuntien mietinnöt on julkaistu teoksessa *Läntisen ja itäisen tutkijalautakunnan asiakirjoja vv. 1725–1727*, toim. A. R. Cederberg & K. O. Alho, Suomen historian lähteitä 3, SHS, Helsinki. Toimittajat ovat myös kirjoittaneet teokseen

Ehrenmalm teki yksityiskohtaisen ehdotuksen Kokemäenjoen läpikulkuvesitien toteuttamisesta. Suunnitelma hyväksyttiin sekä valtiopäivillä että valtaneuvostossa, mutta sen toteuttaminen lykkäytyi vuodesta toiseen, eikä ehdotus lopulta toteutunut. Ajatusta vesitien rakentamisesta ei silti hylätty, vaan asiaa käsiteltiin useaan otteeseen kollegioissa ja valtiopäivillä 1730-luvulla. Vuonna 1734 kamari- ja talousosasto totesi, että läpikulkuvesitie on koko valtakunnalle ja Suomen elpymiselle välttämätön, mutta hanke vaatisi vielä lisää tutkimuksia. Tämän mukaisesti säädyt päättivät, että vesiteiden rakentamisen edellytyksistä ja hyödyistä on laadittava perusteelliset tekniset selvitykset. Tehtävää varten asetettiin eri kollegioiden edustajista muodostettu tutkimusretkikunta. Kauppakollegion edustajan tehtävänä oli laatia esitys taloudellisista olosuhteista ja talouselämän kehittämismahdollisuuksista.³¹⁰

Kauppakollegio valitsi selvitystä tekemään notaarinsa Ulrik Rudenschöldin. Rudenschöld lähti jo toukokuussa 1737 Tukholmasta Turkuun perehtymään Suomen ja Kokemäenjokilaakson oloihin. Hän perehtyi paikan päällä Reposaareen ja Porin kaupunkiin, vieraili Porin lähellä Hyvelän majatalossa sekä Söörmarkun ratsutilalla ja jatkoi matkaansa Kokemäenjokilaaksoa pitkin sisämaahan Tampereelle ja aina Ähtäriin asti.³¹¹ Selvitystensä perusteella hän laati Suomen taloudellisista oloista kuvauksen, jossa hän tarkasteli seikkaperäisesti Satakunnan luontoa, elinkeinoja, maanviljelystä, metsien tilaa ja talouselämää sekä esitti myös omakohtaisia näkemyksiä ja arviointeja kehittämismahdollisuuksista.³¹²

On ymmärrettävää, että Rudenschöldkin kiinnitti huomiota Porin ja meren välisten uomien sekä laajemminkin Kokemäenjoen uoman madaltumiseen, joka aiheutti konkreettisia liikenteellisiä ongelmia, liittyihän hänen toimeksiantonsa läheisesti läpikulkuvesitiesuunnitelmaan. Maankohoamista ei ilmiönä osattu

johdannon (Cederberg & Alho 1939). L. J. Ehrenmalm (1688–1774) oli hyödyn aikakauden, maatalouden edistämisen ja taloudellisen kehittämisen varhaisia edustajia Suomessa ja teki myös merkittävän virkauran. Hän oli toiminut kansliapresidentti Arvid Hornin sihteerinä, edennyt sitten Turun hovioikeuden sihteeriksi ja asessoriksi, Pohjois-Suomen laamanniksi vuonna 1736 ja Turun ja Porin läänin maaherran sijaiseksi vuonna 1744 ja toimi vakinaisena maaherrana 1747–1749. Vuonna 1741 Ehrenmalm esitti valtiopäiville kokonaisvaltaisen ohjelman Suomen taloudellisten olojen kehittämisestä. (Teerijoki 2001; Alanen, A. J. 1935, 114–115; Rantanen 1997, 119–126.)

310 Cederberg & Alho 1939, 26; Alanen, A. J. 1935, 318; Niemelä 1998, 126.

311 Alanen, A. J. 1935, 377–381. Rudenschöld (1704–1765) vietti nuoruutensa Suomessa, sairaalloisuus pakotti keskeyttämään opinnot, vuonna 1726 hän siirtyi ylimääräiseksi kanslistiksi kauppakollegioon, kierteli mannermaalla matka-apurahan avulla 1730–1733, tämän jälkeen kauppakollegion notaariksi, asessoriksi ja vuonna 1747 kauppakollegion neuvokseksi. (Alanen, A. J. 1935, 378.)

312 Ulrik Rudenschölds berättelse om ekonomiska o. a. förhållanden i Finland. Ulrik Rudenschöldin kertomus taloudellisista y.m. oloista Suomessa 1738–1741 on julkaistu alkuperäiskielellä vuonna 1899 sarjassa Todistuskappeleita Suomen historiaan, Suomen Historiallinen Seura, Helsinki, 1899. Jatkossa teokseen viitataan Rudenschöld 1742.

vielä selittää ja Rudenschöld esitti madaltumisen syyksi joen mukanaan kuljettamaa hiekkaa. Hän uskoi, että monet jokisuussa Porin luona ja alempana merenlahdella sijainneet hiekkasärkät ja matalikot olivat saanet alkunsa ”Kokemäenpitäjän korkeilta mäiltä” tulevasta hiekasta. Joki oli aikojen kuluessa vienyt maata mennessään ja kuluttanut huomattavan osan Lammaisten kohdalla joen pohjoispuolella sijainneesta hiekkamäestä. Niinpä tällä kohtaa sijainnut Lammaisten kylä oli menettänyt suuren osaa viljelyksistään ja myös rakennuksia oli jouduttu monesti siirtämään kauemmaksi rannasta, kertoi Rudenschöld.³¹³

Kuten seuraavan sivun kartasta nähdään, Porin kaupungin edustalle oli noussut Pormestarinluoto, lahden keskellä virtaa Luusourin väylä ja lahden etelärannassa näkyvät Vähä-Rauman salmi (Lillraumo sund) sekä Santaniemi (Sandudden), jonne kaupunki perusti lastauspaikan uomien madalluttua. Kartassa näkyvät myös kaupungin pohjoisrannalla sijaitsevat Tuorsniemen (Torbonäs) ja Hyvelän (Hiulböle) kylät sekä lahden eteläpuolella Kyläsaari (Inderöö).

Joki kuljetti mukanaan niin paljon hiekkaa, että Porin edustalle kaupungin ja meren välille oli kasautunut lukuisia särkkiä ja matalikoilla. Vain Luusourin uomaa voitiin käyttää tavaroiden kuljetukseen, Rudenschöld valitteli. Madaltuminen oli haitannut kaupungin kauppaa ja isompia laivoja varten oli jouduttu perustamaan lastauspaikka Santaniemeen (Sandudden) kymmenen kilometrin päähän (ks. kartta 5). Ratkaisuksi Rudenschöld ehdotti ruoppauksia, ilman niitä koko kaupunki olisi siirrettävä lähemmäksi merta, jotta se ei menettäisi kauppaansa. Ruoppaaminen olisi tarpeellista myös kalastuksen vuoksi, sillä madaltumisen takia lohen ja siian nousu jokeen on häiriintynyt.³¹⁴ Ajatuksessa siirtää kaupunki toiseen paikkaan ei ollut mitään uutta, olihan Porikin perustettu vuonna 1558 Ulvilan perilliseksi joen madalluttua ja Porin kaupungin siirtoa Reposaareen oli ehdottanut jo Nesselius muutama vuosikymmen Rudenschöldiä aiemmin.

Ylevien suurisuuntaisten suunnitelmien rinnalla Rudenschöld antoi varsin konkreettisia ja yksityiskohtaisia neuvoja joen rakentamisesta. Hän esitti Kokemäenjoen uomien madaltumisen ratkaisuksi ruoppausta ja lisäksi joen pengertämistä kivimuurein. Kivityssä rännissä joki tekisi vähemmän tuhoa, kun se ei irrottaisi maata uoman pohjasta eikä leikkaisi rannoilta maata mukaansa. Uoman pengertämisestä olisi odotettavissa monenlaista hyötyä, Rudenschöld uskoi. Ensinnäkin joen varrella olevat tilukset eivät enää tulevaisuudessa vaurioituisi, kun joki ei veisi niitty- ja peltomaita mukanaan. Tästä olisi seurannut sekin hyöty, että kruunu välttyisi korvausten maksamiselta ja verojen vähenemiseltä.³¹⁵ Tämäkin perustelu tuo esille, kuinka tarkasti kruunun virkamiehet tarkastelivat

313 Rudenschöld 1742, 96.

314 Rudenschöld 1742, 80–81.

315 Rudenschöld 1742, 97.

Kartta 5. Porin kaupunki ja Porinlahden vesialueet 1728. Yksityiskohta Daniel Ekmanin Kokemäenjoesta laatimasta kartasta vuodelta 1728.

asioita kruunun etujen näkökulmasta. Toiseksi jokiuoma saataisiin kapeammaksi ja syvemmäksi, jolloin kulku joella helpottuisi. Kolmantena perusteluna Rudenschöld esitti sen, että hiekan kulkeutuminen alajuoksun uomiin ja merenlahteen Porin edustalla loppuisi, eikä satama ja kalastus enää vahingoittuisi.³¹⁶

Rudenschöld uskoi, että pengerrys olisi toteutettavissa kohtuullisella työmäärällä ja kustannuksilla. Kuninkaanuoman reunoihin hän esitti tehtäväksi pengeryksen jokiuomasta otetuista kivistä. Penger tiivistetään karhunsammaleella tai vastaavalla ja uoman pohjalle ladotaan tiiviisti mukulakiviä, Rudenschöld neuvoi. Penger olisi tehtävä riittävän suureksi, jotta virtaava vesi ei nousisi maalle asti, vaan pysyisi uomassaan. Tällaisen rännin avulla joen aiheuttamia vahinkoja saataisiin vähennettyä, kun joki ei leikkaisi rannoilta eikä uoman pohjasta maata mukaansa.³¹⁷ Pengertämisestä ei olisi haittaa kruunun verotuloille tärkeälle kalastukselle. Vaikka veden kulku-uoma muuttuisikin ahtaamaksi, joki jäisi silti

316 Rudenschöld 1742, 97.

317 Rudenschöld 1742, 97–98.

riittävän leveäksi kalan nousulle ja pyydyksille. Rudenschöld huomautti vielä, että kala tuskin pelkäisi kanavarakennelmaa sen enempää kuin jo joessa olevia katiska-aitoja (*katzgårdarne*).³¹⁸ Näiden hyötyjen vuoksi pengerrys Lammaisissa kannattaisi, vaikka sen avulla ei saataisikaan vielä tehdyksi kulkureittiä Lammaisten ohi yläjuoksulle. Rudenschöld kehotti myös perkaamaan Lammaisten koskea, jotta kulku joella helpottuisi.³¹⁹

Ruoppaukset eivät jääneet pelkiksi suunnitelmiksi. Kamarineuvosto oli kehottanut jo vuonna 1739 perkaamaan Porin kaupungin ja meren välistä Luusourin väylää, samoin kaupunkilaiset velvoitettiin ruoppauksiin vuonna 1759, mutta nämä määräykset eivät johtaneet mihinkään. Jatkuvasti madaltuvat uomat muodostivat todellisen haitan kaupungin kaupankäynnille ja purjehdukselle. Ruoppaus oli jälleen esillä valtiopäivillä vuonna 1771, kun kaupunki anoi valtiopäivillä varoja uoman perkaamiseen.³²⁰ Kuningas hylkäsi anomuksen ja perusteli päätöstään sillä, että joen avaaminen kruunun varoilla olisi tuottanut Porille kohtuutonta etua muihin saman ongelman kanssa painiviin suomalaiskaupunkeihin nähden. Muutamat porvarit ryhtyivät lopulta itse toimiin, hankkivat omalla kustannuksellaan ruoppausvälineitä ja ruoppasivat uomia sen verran, että heidän aluksensa pääsivät liikkumaan jokiuomia pitkin.³²¹ Kuninkaan päätöksen todellinen syy tuskin oli huoli kaupunkien tasavertaisesta kohtelusta, vaan haluttomuus käyttää kruunun rahakirstua perkauksiin.

Kaupungin ja meren välillä virranneiden uomien ruoppaukset aloitettiin uudestaan 1780-luvun alussa ja niitä jatkettiin seuraavina vuosikymmeninä. Keskeisenä kiistana oli, kuka maksaisi ruoppausten kustannukset: Porin porvarit kokonaisuudessaan vai vain laivanvarustusta ja kauppaa harjoittavat porvarit? Asiasta kehkeytyi vaikeita ristiriitoja porvari yhteisön sisälle. Lopulta maaherran määräyksellä kaikki Porin porvarit velvoitettiin kantamaan kortensa kekoon kaupungin hyväksi ja osallistumaan ruoppausten kustannuksiin.³²² Ruoppauksilla ei silti voitu estää sitä tosiasiaa, että rantaviiva loittooni, uomat madaltuivat ja Santanen sataman yhteydet mereen heikkenivät auttamattomasti. Tämän vuoksi kaupunki aloitti vuonna 1778 sataman rakentamisen Reposaareen. Satama rakennettiin kaikkien porvarien kustannuksella ja sen rakentaminen ja ylläpito veivät niin paljon porvariston varoja, että vanha Santaniemen satama rappeutui ja jäi vähitellen enää pienten alusten käyttöön.³²³ Uuden sataman rakentamisesta

318 Rudenschöld 1742, 97–98.

319 Rudenschöld 1742, 97–98.

320 Ruuth & Jokipii 1958, 460.

321 Keskinen 2012, 169.

322 Keskinen 2012, 169–172.

323 Ruuth & Jokipii 1958, 460, 570–572; Keskinen 2012, 174.

Reposaareen seurasi se hankala tilanne, että kaupunki jäi erilleen satamastaan jatkuvasti madaltuvan jokiuoman taakse.³²⁴

Porin kaupungin huomio kiinnittyi siis kaupungin ja meren välisten uomien ja satamien kulkukelpoisuudesta huolehtimiseen, jotta kaupungin kauppa ei tyrehtyisi huonojen kulku- ja satamayhteyksien vuoksi. Sen sijaan kaupunki suhtautui kruunun ajamaan laajamittaisen läpikulkuvesitien rakentamiseen epäillen. Maistraatti pelkäsi sahojen sekä manufaktuurien perustamisen vahingoittavan Kokemäenjoen lohen- ja siiankalastusta, eikä maistraatti uskonut manufaktuurien, vuorikaivosten ja tiilitehtaiden perustamiseen löytyvän riittävästi varoja. Yhteyttä Hämeeseen maistraatti piti kuitenkin tärkeänä Hämeen runsaiden metsävarojen vuoksi, varsinkin kun sodan aikana venäläiset olivat maistraatin ilmoituksen mukaan hävittäneet Satakunnan metsiä.³²⁵ Enemmän kuin metsien todellista tilannetta tämä ilmentää isovihan jälkeistä taipumusta panna kaikki ongelmat venäläisten miehitysajan tiliin.³²⁶ Kuten Ulrik Rudenschöld kertomuksessaan totesi, kaupungin metsiä kulutti myös Porin puutavarakauppa.³²⁷ Metsiä kulutti toki myös puun runsas kotitarvekäyttö.

Porvariston suhtautuminen läpikulkuvesitiehen vaihteli yksityisten ja kaupunkikohtaisten intressien mukaan, mutta yleisesti ottaen porvarit eivät innostuneet läpikulkuvesitiehankkeesta. Viime kädessä läpikulkuvesitiehänke jäi aatelin ja papiston kannatuksen varaan. Myös aatelilla ja virkamiehistöllä oli omat hyödyt ajettavanaan, mikä näkyi esimerkiksi pyrkimyksinä suunnata läpikulkuvesitietä omien tilusten ohi. Talonpoikaissäätö suhtautui läpikulkuvesitietutkimuksiin epäillen. Talonpoikia epäilytti etenkin ajatus, että varsinainen kaivuutyö tulisi heidän taakakseen päivätöinä ja muina lisärasituksina, näinhän jo Nesselius oli esittänyt. Loppuvaiheessa talonpojat asettuivat kuitenkin hankkeen kannalle. Talonpoikien myönteiseen suhtautumiseen vaikuttivat suunnitelmat perustaa uusia kaupunkeja, mikä olisi parantanut heidän mahdollisuuksiaan käydä kauppa.³²⁸ Läpikulkuvesitie oli kuitenkin viime kädessä kruunun ja yhteiskunnan ylemmän kerroksen ajama hanke.

Miksi innostus läpikulkuvesitietä kohtaan oli Porissa niin laimeaa? Oletettavasti Porissa ajateltiin, että niin kauan kun läpikulkuvesitien suunnitelmat ja rakentaminen kohdistuisivat keski- ja yläjuoksulle, hanke ei juuri Porin kaupunkia hyödyttäisi. Perkausten seurauksena tulvat mahdollisesti vain siirtyisivät alajuoksulle. Porille tärkeää oli saada pidettyä kauppa hallinnassa niin, että sisämaan talonpoikien tuotteet kulkisivat Porin kautta ja että Pori saisi niistä

324 Saarinen 1972, 306–307.

325 Puumala 1936, 120–133.

326 Mäntylä 1987, 279.

327 Rudenschöld 1742, 93; Kaukamaa 1941, 139–140.

328 Alanen, A. J. 1935, 549–551.

tullitulot. Vaikutusvaltaiset Porin porvarit, kauppiaat ja laivanvarustajat kävivät kauppaa Porista merelle ja ulkomaille, ei sisämaahan. Puutavarakauppiaiden ja muidenkaan kauppiaiden hankinta-alueet eivät rajoittuneet Kokemäenjoen varteen ja Porin porvarien suurimpana huolena oli yhteys kaupungista merelle. Vesitie olisi toki toteutuessaan avannut väylän sisämaahan, mutta vain yhden väylän. Kruunun sekä vastaavasti Porin kaupungin ja sen porvarien hyödyt olivat liian erilaiset, eikä yhdestä työläästä ja kalliista vesitiestä olisi vielä ollut liikenneyhteyksien ongelmien ratkaisijaksi.

3.1.2 Kokemäenjoen koskenperkaukset

Läpikulkuvesitien takana olivat valtakunnalliset taloudelliset ja strategiset syyt, mutta talonpojille ja rahvaalle joen mahdollisuudet ja ongelmat olivat konkreettisempia. Suuri ongelma olivat tulvat etenkin joen keskijuoksulla Huittisten seudulla. Talonpojat tarkastelivatkin ajatusta läpikulkuvesitiestä sekä koskenperkauksia mahdollisuuksina vähentää tulvia. Niinpä talonpojat esittivät vuoden 1756 valtiopäivillä, että kruunu ryhtyisi toimiin koskenperkausten edistämiseksi. Tulviva joki vaurioitti heidän viljelyksiään, minkä seurauksena he katsoivat kärsivänsä köyhyydestä ja kurjuudesta. Valtiopäivät myönsivät Kokemäenjoen koskenperkauksiin rahaa ja työt aloitettiin vuonna 1757 Augustin Ehrensvärdin (1710–1772) johdolla. Apureinaan hänellä oli Samuli Chydenius (hukkui Niskakoskeen), koskenperkaajana kunnostautunut pappi Jaakko Stenius (Koski-Jaakko) sekä eversti, linnoitusten ja telakoiden suunnittelija D. Thunberg. Ehrensvärdillä oli kokemusta rakennustöistä, hän oli kierrellyt jo 1730-luvulla Euroopassa perehtymässä eri maiden tykistöihin ja linnoituksiin ja johtanut Viaporin linnoituksen rakentamista.³²⁹

Vuosina 1757–1758 Kokemäenjoella perattiin koskia useissa kohdissa. Putajan koskesta raivattiin 35 540 kuutiokynnärää (1 kuutiokynnärä = 0,209 kuutiometriä) kiviä sekä 19 200 kuutiokynnärää savea ja soraa, Niskakoskesta 850 kuutiokynnärää kiviä, Rukakoskesta 2 130 kuutiokynnärää kiviä, Kankaanpään koskesta 1 600 kuutiokynnärää kiviä ja Ketolan kohdalta 1 000 kuutiokynnärää kiviä. Kaikkiaan näihin töihin käytettiin 29 003 kruunun päivätyötä sekä 2 197 Huittisten ja Kokemäen pitäjäiden talonpoikien päivätyötä. Töitä jatkettiin seuraavina vuosina vuoteen 1762 asti Tyrvällä, Vammaisissa ja Pirkkalassa. Perkauksia Kokemäenjoella jatkettiin edelleen vuosina 1771–1773, jolloin perattiin

329 Voionmaa 1929, 154–155. August Ehrensvärd, sotamarsalkka, linnoittaja ja kreivi, syntyi Västmanlandissa, ryhtyi sotilasuralle, Viaporin linnoitustöiden johtaja 1747–1756, 1762–1765 ja 1770–1772, yleni vuonna 1769 Suomen ylipäälliköksi (Gardberg 1997).

sotilaiden ja yksityisten päivätoiden avulla koskia Tyrvällä, Nokiolla ja Lempäälässä.³³⁰

Myös oppineet kiinnittivät huomiota vesistöihin ja koskenperkauksiin ja Turun akatemiassa valmistui etenkin P. A. Gaddin johdolla aihepiiriä käsitteleviä väitöksiä. Gabriel Stähle laati Gaddin ohjauksessa Turun akatemiassa vuonna 1772 Suomen vesistöjä käsittelevän väitöskirjan *Försök till en Hydrologisk Afhandling om Ursprunget och beskaffenhet af de Största Wattudrag i Finland*.³³¹ Hyödyn hengessä Kokemäenjokea tarkasteli myös Gustav Niclas Idman vuonna 1772 Turun akatemiassa Gaddin johdolla tehdyssä väitöskirjassaan *Strömmrensningars Nytt och Nödvändighet i Björneborg län*. Gadd oli syntynyt ja viettänyt lapsuutensa Pirkkalassa, joten Kokemäenjokilaakso ei ollut hänelle vierasta aluetta. Lapsuuden kotiympäristöstä oli peräisin myös hänen erinomainen suomen kielen taitonsa.³³²

Idman kertoi Kokemäenjoen ja sen pienempien sivuhaarojen koskista, jotka haittasivat veden kulkua. Tämän vuoksi jokivarsien pitäjissä kärsittiin etenkin kevät- ja syystulvista, jotka levittäytyivät niityille ja pelloille. Tulvat aiheuttivat monenlaista vahinkoa, pilasivat heinä- ja viljasatoja ja tulvavedet veivät menessään pelloilta multamaata.³³³ Asukkaat yläjuoksulla Ruovedellä, Orivedellä, Längelmävedellä ja Keuruulla kärsivät myös tulvista. Idman katsoi, että näitä voitaisiin vähentää koskenperkauksilla, joilla saataisiin myös lukuisia soita kuivumaan.³³⁴

Idman perusteli koskenperkauksia myös jo läpikulkuvesitiehankkeen yhteydessä esitetyillä argumenteilla. Perkauksista koituisi yleistä hyötyä, kun sisämaan paikkakuntien välille saataisiin vesitieyhteys ja sisämaahan voitaisiin perustaa kauppapaikkoja ja kaupunkeja. Uudet kauppapaikat ja vesitieyhteys auttaisivat myös talonpoikia, jotka joutuivat käyttämään paljon aikaa saadakseen vietyä valmistamia tuotteita kaupunkeihin ja markkinoille kaupattavaksi. Uusien kulkuyhteyksien avauduttua takamaiden asukkaat näkisivät muiden seutujen ja kaupunkien elintapoja. Näin ollen vesiväylän avaaminen auttaisi näiden seutujen asukkaita pois siitä heikkoudesta ja kurjuudesta mistä he nyt kärsivät, Idman uskoi. Samoin kuin jo Nesselius aikanaan, Idman kannatti myös kauppaloiden perustamista Pispalaan ja Tyrvälle, koska näiden perustaminen tarjoaisi hänen mielestään monia mahdollisuuksia lähiseutujen elinkeinojen ja talouden kehittämiseksi.³³⁵ Idman ei tarkastellut Kokemäenjoen perkausta valtakunnallisena tai puolustuksellisenä kysymyksenä, kuten aikaisempina vuosikymmeninä

330 Idman 1772, 9–10; Jokipii & Ruuth 1958, 479–480; Puumala 1936, 126–128.

331 Gadd & Stähle 1772.

332 Niemelä 1998, 16–18.

333 Gadd & Idman 1772, 3–4.

334 Gadd & Idman 1772, 10–11.

335 Gadd & Idman 1772, 14.

läpikulkuvesitietä oli tarkasteltu. Hän keskittyi taloudellisiin ja varsinkin maa-taloudellisiin kysymyksiin.

Idman suositteli koskenperkauksia, mutta näki niille myös esteitä. Hän oli pe-rehtynyt Euroopan suuriin jokiin ja vertasi Kokemäenjoen virtaamaa Thamesiin ja Seineen. Thamesin virtaama oli vain puolet ja Seinen vain kolmannes Koke-mäenjoen virtaamasta. Näin voimakas virtaus Kokemäenjoessa vaikeuttaisi kos-kenperkaustöitä. Patorakennelmien tekeminen, kivien räjäyttäminen ja uoman kaivaminen olisi hidasta voimakkaasti virtaavassa joessa. Koskenperkaukset ei-vät olleetkaan edenneet niin nopeasti, kuin oli toivottu.³³⁶ Hankaluuksista huo-limatta Idman kannatti perkausten jatkamista, sillä jo tehdyt perkaukset olivat hänen mukaansa todistaneet töiden hyödyllisyyden. Ennen perkauksia Kokemäen-joessa virtasi Putajan kohdalla vettä 180 000 tynnyriä tunnissa, mutta perkausten jälkeen virtaus oli kasvanut 274 680 tynnyriin tunnissa. Samaten Huittisten koh-dalla veden korkeus oli keskimääräisen kevättulvan aikana 16 tuumaa alempana kuin ennen perkauksia.³³⁷

Myös maanviljelys oli Idmanin mukaan hyötynyt perkauksista. Ennen perka-uksia heinäsadon korjuu niityiltä oli ollut vaivalloista, joskus vettä oli ollut jopa niin paljon, että heinää jouduttiin korjaamaan veneistä käsin. Perkausten jälkeen niityt olivat kuivuneet. Niityillä oli kasvanut ennen lähinnä kortetta, saraa ja mui-ta suokasveja, mutta perkausten jälkeen niillä alkoi kasvaa kovanmaan ruohoa (*hårdwalla gräs*), lähinnä lauhaa (*tåtel*). Heinäkin oli muuttunut paljon ravitse-vammaksi ja terveellisemmäksi, kun tulvavedet eivät enää mädännyttäneet sitä. Koskenperkausten ansiosta myös maanteiden kunto oli parantunut joen lähellä varsinkin Huittisissa, kun vesi ei enää tulvinut teille. Tulvavedet eivät myöskään vahingoittaneet myllyjä kuten ennen, Idman mainitsi perkausten etuina.³³⁸

Näiden saavutusten perusteella Idman suositteli, että koskenperkauksia jat-kettaisiin ja seuraavaksi olisi perattava lähimpänä merta olevia koskia, jotta kaikki pääsisivät osallisiksi perkausten hyödyistä. Yläjuoksun perkaukset eivät aiheuttaisi tulvia alajuoksulla, mikäli ensiksi perattaisiin ja levennettäisiin ala-juoksua yläjuoksun virtausta vastaavaksi, Idman ohjeisti. Näin kaikki hyötyisivät perkauksista.³³⁹ Tämä oli tärkeä huomio, sillä koskenperkaus ei vähennä joessa virtaavaa vettä, vaan vain nopeuttaa virtamaa. Kun Kokemäenjoen alajuoksulla-kin kärsittiin tulvista, oli etenkin yläjuoksun virtausnopeuden kasvettua tärkeä kiinnittää huomiota myös alajuoksuun, etteivät tulvat siirtyisi sinne.

Kokemäenjoen mahdollisuuksia ja hankaluuksia pohti myös professori P. A. Gadd vuonna 1783 laatimassaan kertomuksessa Turun ja Porin läänin

336 Gadd & Idman 1772, 5–6.

337 Gadd & Idman 1772, 12.

338 Gadd & Idman 1772, 12–13.

339 Gadd & Idman 1772, 14.

elinkeinoista. Gadd tunsii aihepiirin ja alueen hyvin, hän oli ohjannut Idmanin väitöskirjan ja lisäksi hänellä oli paikallistuntemusta. Gadd oli syntynyt Pirkkälässä ja hänen isänsä toimi Ylä-Satakunnan yllisen kihlakunnan kruununvoutina. Gadd totesi heti alkuun, että tulvien syyt olivat niin moninaiset, että niistä pitäisi laatia erillinen selvitys.³⁴⁰ Näin myöhemmin tapahtuikin, kun Nils Johan Kekonius laati Gaddin johdolla väitöskirjan Suomen tulvien syistä vuonna 1786.³⁴¹

Myös Gadd arvioi mahdollisuuksia rakentaa Kokemäenjokeen vesitie. Hän uskoi, että purjehdusväylän raivaaminen Kokemäenjokeen Porista läänin pohjoisosiin ja Hämeeseen parantaisi myös läänin itäisten osien huonoja kulkuyhteyksiä ja mahdollisuuksia käydä kauppaa talonpoikien tuotteilla.³⁴² Gadd oli maatalousmies ja kiinnitti huomiota tässäkin yhteydessä maatalouteen: jokivarressa voimakkaat tulvat levittäytyvät tasaisille maille ja vaurioittavat viljelyksiä ja niittyjä. Erityisen pahat tulvat koettiin runsassateisena vuotena 1782 Huittisissa. Gadd esitti, että samassa yhteydessä kun Kokemäenjoella avataan purjehdusväylää alajuoksulle Porin asti, voitaisiin varovaisilla koskenperkauksilla saada jokivarren soita ja nevoja kuivumaan niin, että niistä voisi tulla hedelmällisiä viljelysmaita.³⁴³

Gadd siis toisti jo Nesseliuksen ajoista lähtien esillä olleita perusteluja koskenperkauksille ja läpikulkuvesitien avaamiselle. Vesitielle oli tosin monia esteitä. Gadd laski, että jotta Kokemäenjokeen saataisiin kunnollinen kulkuväylä, siihen pitäisi rakentaa 37 sulkulaitosta. Kokemäenjokilaaksossa tekemillä matkoillaan hän oli havainnut olosuhteiden joella olevan niin hankalat, ettei kulkuväylän rakentamiseen ole vielä mahdollisuuksia; sulkulaitosten rakennuskustannukset ylittäisivät saavutettavat hyödyt. Hyödyn ajan lähes rajattoman optimismin sijaan Gadd oli tässä realisti, mutta ei pessimisti. Hän uskoi, että jo pienemmällä koskenperkauksilla olisi mahdollista saada joki tukinuittoon ja tavaroiden kuljetuksen kelpaavaksi, jolloin kaukaisten pitäjien metsätuotteita olisi mahdollista kuljettaa jokea pitkin.³⁴⁴ Gadd ei siis nähnyt joen runsasta vettä, joka tulviessaan aiheutti vahinkoa maataloudelle, pelkästään haitaksi.

Koskenperkauksien resursseja lisättiin valtakunnan tasolla 1700-luvun lopussa. H. G. Porthan seurasi tarkasti aikansa ulkomaiden vesitiekySYMYSIÄ. Hän tunsii Hollannin vesiliikenteen toimivuuden ja kertoi tästä kirjoitussarjassaan *Tankar om Finlands upodling*. Hän seurasi myös englantilaista vesiteiden

340 Gadd 1783, 100–101; Gaddin kertomus Turun ja Porin läänin sekä Ahvenanmaan maalaiselinkeinoista on julkaistu teoksessa *Turun historiallinen arkisto* 5, Turun historiallisen seuran julkaisuja 5, Turku 1936.

341 Gadd & Kekonius 1786.

342 Gadd 1783, 123.

343 Gadd 1783, 121.

344 Gadd 1783, 100–102.

Kartta 6. Kokemäenjoen koskia Kokemäen yläjuoksulla. Kartan alareunassa Niskakoski, johon Samuli Chydenius hukkui. Varsinkin Kokemäen kohdalla joessa oli monia koskia, joita perattiin. Kosket merkittiin myös sotilaallisia tarkoituksia varten laadittuihin ns. rekognosointikarttoihin, joita tehtiin 1776–1805. Karttoihin tuli merkittäviä maastonkohdat ja ne tuli laatia niin tarkoin, että niiden avulla voitiin suunnitella sekä hyökkäys- että puolustustoimet maastoa tuntematta (Rantatupa, www.vanhakartta.fi). Kartassa näkyvät jokivarren pellot ja avoimet alueet sekä mäet ja kalliot. Koskipaikat on merkitty jokeen tummalla aaltoilevalla viivoituksella.

rakentamiseen liittyvää keskustelua ja kirjallisuutta ja otti vaikutteita näistä.³⁴⁵ Porthanin aloitteesta perustettiin vuonna 1799 Kuninkaallinen koskenperkausjohtokunta valtakunnan taloudellisen kehityksen edistämiseksi. Tähän uskottiin päästävän uusia vesireittejä rakentamalla, ehkäisemällä tulvia ja kuivaamalla uutta viljelysmaata. Johtokunnan sotilaallinen painotus näkyi sen kokoonpanossa, puheenjohtajaksi nimettiin Suomen sotilasyliapäällikkö V. M. Klingspor. Johtokunta aloitti työnsä Kokemäenjoesta, jossa työt keskitettiin keskijuoksun oikaisuun rakentamalla kanavaa Huittisten ja Kokemäen välillä. Suomen sota 1808–1809 keskeytti työt.³⁴⁶ Kokemäenjoen koskia kartoitettiin myös sotilaallisia tarkoituksia varten 1700-luvun jälkipuoliskolla ja 1800-luvun alussa.

Suomen sota 1809 ja uusi valtiollinen asema muuttivat myös vesitiesuunnitelmien perusteita. Vielä 1700-luvulla Pohjois-Karjalan ja Pohjois-Savon liikenne suuntautui Pohjanmaalle ja varsinkin Ouluun, josta tuotteita vietiin edelleen Tukholmaan. Vuoden 1809 jälkeen Itä-Suomen kaupalliset reitit alkoivat suuntautua itään Venäjälle, erityisesti kasvavaan Pietariin. Tällöin tuli tärkeäksi kehittää myös Itä-Suomen liikenneyhteyksiä ja vesiteitä, mutta ei pohjoiseen päin tai länteen vaan itään. Näin myös suunnitelmat Saimaan kanavoimisesta saivat uutta pontta.³⁴⁷

Koskenperkausten mahdollisuuksia selvitettiin jatkuvasti. Maaherranviraston pyynnöstä maanmittari Isaac Tillberg laati vuonna 1807 kuvauksen Ulvilan ja Merikarvian pitäjien koskista, niiden uittomahdollisuuksista sekä arvioi, kuinka koskia voitaisiin edullisimmin perata. Myös Tillberg katsoi, että koskenperkauksilla voitaisiin helpottaa tukkien ja puutavaran uittoa sekä auttaa Pomarkkuun, Längelmäelle ja Kaasmarkkuun perustettuja uudistiloja, kun vesi virtaisi paremmin pois niityiltä, soilta ja nevoilta.³⁴⁸

Koskenperkausjohtokunta perustettiin Suomen sodan jälkeen uudelleen vuonna 1816 ja vuonna 1817 sen johtoon nimitettiin Carl Rosenkampff (1793–1846), jolle kansa antoi lisänimen ”koskiparoni”. Toimikunta keskittyi melko pitkälti maataloutta edistäviin koskenperkauksiin sekä soiden ja nevojen kuivausten edistämiseen. Perkauksilla pyrittiin ehkäisemään tulvia ja työt keskittyivät aluksi Kokemäenjoen vesistöön, myöhemmin niitä tehtiin myös Kyrönjoella. Sittemmin työt painottuivat Itä-Suomeen ja 1820-luvulla käynnistyivät myös Koskenperkausjohtokunnan ensimmäiset puhtaasti liikenneolojen kehittämiseen liittyvät hankkeet, joista ensimmäinen kohdistui Oulujoen vesistöön.³⁴⁹

345 Nenonen 1999c, 150; Puramo 1952, 39–45.

346 Puumala 1936, 128–129; Kaukamaa 1941, 4; Mauranen 1999, 414–415.

347 Puramo 1952, 61–87, 280–282.

348 KA, valtiosihteerinvirasto Eb (OD) 230 v. 1821, 25/5: Utdrag af här befintelige Charta Beskrifningar öfwer oländige Kärr och Måssar i Åbo och Björneborgs län.

349 Mauranen 1999, 414–418; Kaukamaa 1941, 4.

Kokemäenjoella ryhdyttiin perkaamaan useita koskia Kokemäen pitäjän yläpuolella esiintyneiden tulvien ehkäisemiseksi. Kesken jäänyttä Kokemäen kanavatyötä ei sen sijaan suurten kustannusten vuoksi ruvettu jatkamaan. Kokemäellä perkaustyöt saatiin päätökseen vuosina 1822–1823, minkä jälkeen ryhdyttiin perkaamaan Huittisten Loimijoen koskia. Kokemäellä aloitettiin perkaustyöt uudelleen vuonna 1828. Kokemäenjoen vesistöalueella perattiin kevättulvien vähentämiseksi useaan otteeseen myös Kaivannon ja Vuolteen salmia vuosina 1818–1832. Tammerkoskea, Nokian- ja Viikinkoskia perattiin 1820-luvulla sekä Tyrväällä Vammaskoskea, missä työt lopetettiin vuonna 1836.³⁵⁰

Läpikulkuvesitien puolesta esitettiin paljon poliittisia puheita, laadittiin selvityksiä ja tutkimuksia sekä tehtiin väliaikaisia päätöksiä, joilla asiaa siirrettiin eteenpäin, mutta lopullinen päätös ja ennen kaikkea sen toteuttaminen jäivät tekemättä. Vastaavia suuria hankkeita ei saatu muuallakaan Ruotsissa päätökseen 1700-luvulla, vaan monet niistä siirtyivät 1800-luvulle. Luonnonolosuhteet asettivat omat rajoituksensa. Hollannin tai Englannin kaltaisista maista saatiin esimerkkejä vesiteiden mahdollisuuksista kuljetusväylinä, mutta näiden maiden luonnonolosuhteet olivat aivan toisenlaiset kuin Suomen, jossa kivikkoiset joet monine koskineen virtasivat mäkisessä ja metsäisessä maastossa. Pohjoisessa talvi olisi joka tapauksessa pitänyt pitkän aikaa vesitien suljettuna. Läpikulkuvesitiesuunnitelma oli aikakauden tekniseen osaamiseen ja käytettävissä oleviin resursseihin nähden liian suuri. Kruunu ajoi läpikulkuvesitietä, mutta ei suunnannut siihen resursseja. Paikallisella tasolla sitä ei koettu yhtä hyödylliseksi. Paikalliseen eliittiin lukeutuneet oppineet ja virkamiehet laativat selvityksiä, mutta heiltä puuttui päätösvaltaa hankkeen toteuttamiseksi.

Läpikulkuvesitiehankke tuotti suuren määrän mittauksia, kartoituksia ja selvityksiä sekä itse joesta että sen ympäristön olosuhteista. Tietovaranto Suomesta kasvoi ja hankkeen aikana nousi esille taloutta hyödyttäviä ajatuksia, mutta Suomen perusinfrastruktuuriin vaikutukset olivat pienet varsinkin Ruotsin aikana. Vaikka läpikulkuvesitietä ei alkuperäisten suunnitelmien mukaisesti rakennetukaan, niin jokea kuitenkin perattiin, mikä vähensi tulvia. Tästä hyötyi jokivarren maatalous. Perkaukset helpottivat myös tukinuittoa, jolla tosin alkoi olla laajempaa merkitystä vasta 1850-luvulta alkaen. Suunnitelma nosti esille myös ajatuksen uuden kaupungin perustamisesta Tammerkosken luokse ja vaikutti täten Tampereen kaupungin perustamiseen.³⁵¹

Ruotsin vallan aikainen Venäjän uhka ja puolustukselliset perustelut läpikulkuvesitielelle poistuivat viimeistään vuoden 1809 jälkeen, kun Suomi liitettiin osaksi Venäjää. Samalla Itä-Suomen vesitiesuunnitelmat saivat entistä suurempaa huomiota Kokemäenjoen jäädessä taaemmalle.

350 Kaukamaa 1941, 4–5.

351 Alanen, A. J. 1936, 553–554; Voionmaa 1929, 145.

3.2 Kokemäenjokilaakson maatalous

3.2.1 Maatalouden edistäminen

Ruotsalaiselle hyötyajattelulle on pidetty tyypillisenä tavatonta optimismia ja katseen suuntaamista talouden kehittämiseen sekä luonnonvarojen käytön laajentamiseen ja tehostamiseen. Seuraavassa tarkastelen, miten nämä yleisen tason luonnehdinnat ilmenevät oppineiden ja virkamiesten näkemyksissä taloudesta, maataloudesta ja Kokemäenjokilaakson luonnonolosuhteista ja mahdollisuuksista. Aikakaudella julkaistussa maataloutta käsittelevässä kirjallisuudessa käsiteltiin yleisellä tasolla paljon hyötyjä ja mahdollisuuksia sekä annettiin ohjeita, kuinka harjoittaa maataloutta, huolehtia paremmin taloudenhoidosta ja kuinka hyödyntää luontoa tehokkaammin. Miten tämä ilmeni paikallisesti ja konkreetistiin tiettyyn maantieteelliseen alueeseen?

Professori P. A. Gadd laati vuonna 1751 paikalliskuvauksen *Försök til en oekonomisk beskrifning öfwer Satacunda häraders norra del* sekä vuonna 1783 kuvauksen Turun ja Porin läänin maalaiselinkeinoista. C. J. Gjers tarkasteli Kokemäenjoen kalastusta Isaac M. Arenanderille omistetussa väitöskirjassaan *Oekonomisk afhandling om orsaker til Cumå Krono Lax och Sik fiskets förminskning, som ock de hjelpemedel som deremot kunna vidtagas* vuodelta 1771. G. N. Idman tarkasteli Kokemäenjoen koskenperkauksia jo edellä mainitussa väitöskesessä.³⁵² Myös Porin kaupungin pormestari Lars Sacklén kirjoitti vuonna 1782 *Uppfostrings Sällskapet* -lehteen kuvauksen Porin kaupungista. Tämä on tosin vain muutaman sivun mittainen suppea kuvaus, joka sisältää yleisluontoisia kuvauksia ja hieman tilastollisia tietoja Porin kaupungista.³⁵³

Hyödyn ajan optimismi välittyi Ulrik Rudenschöldin jo edellä mainitussa kertomuksessa hänen kuvatessaan Porin kaupungin ympäristöä ja jokiuomia. Hän kirjoitti, että kaupunki sijaitsee terveellisellä ja avaralla alueella, jossa esiintyy harvoin tarttuvia tauteja. Porissa on monia muita maakunnan paikkakuntia ja eteläisempiä seutuja lauhempi ilmasto. Kurjet, joutsenet ja villihanhet pesivät kaupungin edustan vesillä ympäri vuoden ja seutu on mitä miellyttävin ja kaunein.³⁵⁴ Tässä Rudenschöld kuvaa Porin ympäristön ohella vähintäänkin yhtä paljon eurooppalaisen sivistyneistön ihanneluontoa ja -maisemaa: se on lempeän idyllinen, vaihteleva, viljelty ja hoidettu maisema, johon kuuluu viljavia vainioita, lehtoja ja puroja.³⁵⁵

352 Gadd 1783; Gadd & Gjers 1771.

353 Sacklén 1782. Lehden toimitus kiittelee kohteliaasti Sacklénin kuvausta ja toteaa otsikkoon liittämässään alanoitissa ”Mätte flera dylika, för Rikets öfrige Städer, meddelas. Denna är et godt Mönster at följa.”

354 Rudenschöld 1742, 79–80.

355 Lauerma 1983, 148–155; Klinge 1982, 88; Suolahti 1912, 154–156.

Porin kaupungin miellyttävän ilmaston syynä oli meri sekä hallaa aiheuttavien soiden kaukaisuus. Ennen kaikkea sijainti rannikolla vähensi yöpakkasia, jotka olivat Rudenschöldin mielestä suuri haitta Suomen maanviljelykselle (*culturen*).³⁵⁶ Rudenschöld ei kertonut tarkemmin, mihin hän perusti väitteensä Porin seudun terveellisyydestä ja lauhkeammasta ilmastosta. Kyse olikin enemmän retoriikasta kuin tosiasioiden kuvailusta. Mutta suopeista ilmasto-olosuhteista kertoivat muutkin ja Gaddilta löytyy yllättäviä vertauksia. Pohjois-Satakunnan kuvauksessaan 1751 hän kirjoitti, että ottaen huomioon, kuinka lähellä Pohjois-Satakunta on Pohjois-Puolaa, pitäisi alueen olla altis hyvin kylmälle ilmalle ja tästä aiheutuville haitoille. Mutta Luojan viisaudesta Pohjois-Satakunta on korkeammalla ja sinne paistaa keskipäivän aurinko, mikä ehkäisee kylmyyttä.³⁵⁷ Yksityiskohtana tämä on kuvaava esimerkki ajan oppineiden kekseliäisyydestä etsiä selityksiä, kun empiiriset havainnot olivat puutteelliset ja eikä niillä pystytty aukottomasti selittämään ilmiöitä.

Hyödyn ajalla etsittiin monia keinoja parantaa maanviljelystä ja maan taloudellista tilaa. Väestön lisääminen, maanmittaus ja uudisasutus nähtiin keskeisiksi tässä työssä. Rudenschöld kirjoitti, että pieni väestö rajoittaa maan laajojen luonnonrikkauksien hyödyntämistä. Maanviljelyksen kehittämiseksi pitäisi huolehtia, ettei yhtään viljelyskelpoista maata jätetä autioksi ja viljelemättä. Maa olisi asutettava uudisasutuksella ja kunnollisilla asukkailla niin laajasti ja runsaasti kuin mahdollista.³⁵⁸ Kun asutus tiheni, erämaat asutettaisiin ja suot kuivattaisiin, niin monia asia paranisi. Halla ja kadot vähenisivät, myös pedot vähenisivät, mikä puolestaan hyödyttäisi myös karjan ja lampaiden hoitoa.³⁵⁹ Tässä ei ollut mitään omaperäistä, vaan Rudenschöld toisti aikakaudella usein esitettyjä ja laajasti jaettuja näkemyksiä ja uskomuksia (uudisasutuksesta ja ilmastosta ks. luku 2.2).

Maatalouden heikkous ja köyhyys eivät johtuneet lainkaan maan luonnonolosuhteista, vaan päinvastoin. Rudenschöld kirjoitti Suomen mahdollisuuksiin uskoen ja epäili jopa, löytyykö koko Ruotsin valtakunnasta ainuttakaan hedelmällisempää maakuntaa kuin Suomi, jossa on kaikkialla tasaisia seutuja ja viljelykseen kelpaavia soita, metsää kasvavia salomaita sekä kalaisia järviä. Suomi tarvitsisi ainoastaan hellää ja kiireellistä huolenpitoa. Muutoin Suomen tilanne ei kohenisi, vaan oli pelättävissä, että maan tila vain huonontuisi entisestään, mikä koituisi lopulta koko valtakunnan vahingoksi, Rudenschöld kirjoitti.³⁶⁰ Perimäinen huoli oli siis valtakunnallinen: jos periferian oloja ei paranneta, se voi

356 Rudenschöld 1742, 91–92.

357 Gadd 1751, 32–33.

358 Rudenschöld 1742, 179.

359 Rudenschöld 1742, 182.

360 Rudenschöld 1742, 179.

koitua lopulta myös keskuksen tappioksi. Rudenschöldin kuvaus oli politiikkaa. Hän halusi esittää, että vaikea tilanne Suomessa johtuu siitä, miten huonosti asioita on siellä hoidettu eikä olosuhteista. Rudenschöldin näkemykset Suomen luonnonolosuhteiden erinomaisuudesta eivät tietenkään faktisesti pitäneet paikkaansa, vaan olivat hyötyretoriikkaa ja politiikkaa.

Uudisasutuksen sekä maanmittauksen ja -jaon tarpeellisuudesta kirjoitti myös Turun ja Porin läänin maaherra Johan Georg Lillienberg. Maaherrat laativat virkatehtävinään keskusvallalle kuvauksia lääninsä tilasta, ja tällaisessa kertomuksessaan 1755–1756 maaherra Lillienberg kuvasi virkalääninsä tilaa. Hän oli osoittanut jo nuorena taitonsa ja lahjakkuutensa edeten virkaurallaan nopeasti. Lillienberg oli syntynyt 1719 Smålannissa ja suorittanut opintoja Lundissa. Hän kiersi 1740-luvulla virkatehtäviä suorittamassa Euroopassa ja Turkissa. Vuonna 1749 Lillienberg nimitettiin vain 35-vuotiaana Turun ja Porin läänin maaherraksi, mistä hän siirtyi vuonna 1757 virkauralle Ruotsiin. Lillienberg nimitettiin Kuninkaallisen Tiedeakatemian jäseneksi sekä vuonna 1778 Kungliga Patriotiska Sällskapetin jäseneksi. Hän kuoli 84-vuotiaana vuonna 1798.³⁶¹

Maaherra Lillienbergin kertomus alkaa toteamuksella, että kaikista ensimmäinen ja tärkein tehtävä valtakunnan maanviljelyksen ja taloudenpidon parantamiseksi olisi laatia varma ja luotettava selvitys valtakunnan laajuudesta (”rymd och *étendue*”). Maata pitäisi tutkia, mitata ja laatia kuvauksia luonnonvaroista. Ilman mittausta ja tutkimusta ei voida tuntea läänissä sijaitsevia ihania luonnon tarjoamia mahdollisuuksia (*härliga naturens förmohner*) eikä parasta tapaa harjoittaa maan elinkeinoja, vaan kaikenlainen taloudenpito ja talouselämän hoito on kuin pimeässä hapuilua.³⁶² Maanviljelyksen suurimpana esteenä maaherra näki sen, että laajat metsät ja viljelemättömät erämaat ovat mittaamatta ja jakamatta. Tämä antoi talonpojille mahdollisuuden vallata metsiä ja niitä hävittämällä hankkia leipänsä samalla, kun peltoviljely laiminlyötiin ja jätettiin sivuelinkeinoksi.³⁶³ Lillienberg ei tarkenna, mitä hän tarkoittaa metsien hävittämällä, mutta viittaa ilmeisemmin kaskeamiseen, koska esittää hävittämisen vastakohtana peltoviljelyyn. Hänen mielestään myös Turun ja Porin läänissä tulisi tehdä mittausta ja metsien erottaminen. Näin kruunu saisi suuren määrän metsiä, yhteismaita ja erämaita uudisasutukseen.³⁶⁴

Nämä maaherran ajatukset olivat tyypillisiä aikakauden poliittisessa aritmeetikassa, jossa uskottiin yhteiskunnan mitattavuuteen ja tätä kautta ongelmien

361 *Nordisk familjebok*, första utgåvan 1876–1899, 528–529. Maaherran kertomus on julkaistu alkuperäiskielellä teoksessa *Suomen maaherrojen valtiopäiväkertomukset 1755–1756*. Jatkossa viitataan tähän kertomukseen maaherran nimellä Lillienberg 1755–1756.

362 Lillienberg 1755–1756, 150–152.

363 Lillienberg 1755–1756, 162.

364 Lillienberg 1755–1756, 151–152.

ratkaisuun.³⁶⁵ Kyse ei ollut vain mittaamisesta, vaan omistusoikeuksista ja verotuksesta. Maaherran mielestä monilla tiloilla oli nimittäin niin suuret tilukset, etteivät ne pystyneet niitä hyödyntämään. Tästä huolimatta rahvas puolusti tiluksiaan uudisasutusta vastaan vetoamalla ylimuistoiseen nautintaan, vaikka heillä ei ollut edes karttoja tai muita todisteita ikaikaisesta nautinnastaan, maaherra valitteli. Tämän vuoksi koko maassa olisi pikimmiten suoritettava kunnollinen mittausta ja selvitys maanluonnosta sekä jaettava jokaiselle jakokunnalle ja tilalle vain sen verran metsää, maata ja vesiä, kuin se pystyy hyödyntämään ja maksamaan veroa.³⁶⁶

Jaon jälkeen jäljelle jääneet ja toistaiseksi viljelemättömät maat voidaan ottaa uudisasutukseen. Uusille tiloille voitaisiin tuoda asukkaita Ruotsista asti. Tätä maaherra ei pitänyt mitenkään erikoisena, olihan maassa ennenkin siirretty väkeä paikasta toiseen, esimerkiksi Taalainmaalta Pommeriin sekä Helsinkiä perustettaessa.³⁶⁷ Ajatus väestönsiirrosta ei ollut maaherra Lillienbergin oma. Jo hänen edeltäjänsä, L. Ehrenmalm, joka oli salaisen valiokunnan jäsen vuosina 1740–1741 ja Turun ja Porin läänin maaherra vuosina 1744–1749, oli ehdottanut vuonna 1740 laatimassaan muistiossa, että uudisasutusta Suomessa edistettäisiin siirtämällä väestöä Ruotsista.³⁶⁸ Lillienberg ei ollut yksin näkemystensä kanssa, myös useat muut maaherrat esittivät kertomuksissaan yhteismaiden jakoa ja liikamaiden erottamista kruunulle.³⁶⁹

Tällainen ajattelu sopi joka tapauksessa merkantilismin ja poliittisen aritmetiikan sävyttämään 1700-luvun ajatteluun, jossa asukkaiden nähtiin olevan pikemminkin valtiota varten kuin valtion asukkaitaan ja valtakunnan etu oli se, joka määritteli monet ratkaisut.³⁷⁰ Tämä tulee esiin myös maaherra Lillienbergin ajattelussa. Kruunun etujen huomioiminen on ymmärrettävää, olihan hän kruunun virkamies, jonka tehtävänä oli ajaa ja valvoa kruunun etua paikallistasolla, ei niinkään edistää paikallista etua. Kuten Bäck on todennut, maaherrat olivat linkkinä keskusvallan poliittisten tavoitteiden ja paikallistason vaatimusten välissä. Tämän tärkeän aseman vuoksi oli välttämätöntä, että virka annettiin henkilölle, jonka ajattelutapa sopi kruunun poliittisiin tavoitteisiin.³⁷¹ Maaherra Lillienbergin ajattelu sopi kruunulle.

365 Johannisson 1988, 11–15, 96.

366 Rudenschöld 1742, 179–180.

367 Rudenschöld 1742, 180.

368 Rantanen 1997, 119–122, 134. Vaikka Ehrenmalmin esitys väestönsiirroista uudisasutuksen edistämiseksi ei saanut yksimielistä kannatusta, muistio vaikutti suomalaisen valiokunnan (Finska deputationen) vuonna 1747 laatimaan mietintöön.

369 Kuusi 1933a, 37.

370 Johannisson 1988, 96–100.

371 Bäck 1984, 284–285. Lääninhallinto alkoi etäännyä paikallishallinnosta säätyvallan aikakaudella 1700-luvulla. Maaherrat eivät enää käyneet säännöllisesti käräjillä, vaan tekivät vain harvakseltaan tarkastusmatkoja, samaten lääninhallitus ja sen alaiset virkamiehet tulivat yhä harvemmin paikalle pitäjänkokouksiin (Virrankoski 2001, 302; Mäntylä 1987, 350).

Maaherran valitus siitä, että tiloilla on liikaa maata, liittyi aikakauden keskusteluihin liikamaista. Liikamaakysymyksestä keskusteltiin jo 1740-luvulla ja vilkkaasti 1750–1760 valtiopäivillä, mutta asiaa ei saatu ratkaistua, vaan lykättiin tuonemmaksi.³⁷² Suomea koskevassa isojakoasetuksessa 1775 lopulta säädettiin, että kullekin tilalle on jaettava maanlaadusta riippuen 600–1200 tynnyrin-alaa maata manttaalia kohden ja tämän ylimenevä on kruunulle kuuluvaa maata, jota alettiin kuvaavasti kutsua liikamaaksi.³⁷³

Lillienberg valitteli rahvaan vetoavan ikaikaisiin nautintoihin, joista heillä ei hänen mukaansa ollut edes esittää mitään karttoja tai muita todisteita. Mutta jos nautinnat olivat ikaikaisia ja talonpoikien kesken sovittuja ilman, että keskusvalta olisi kartoittanut, dokumentoinut ja kirjannut omistukset, niin ei ihme, ettei talonpojilla ollut keskusvallalle kelpaavia todisteita omistuksistaan. Miten suureksi osaksi luku- ja kirjoitustaidottomat talonpojat olisivat voineet tuottaa kruunulle kelpaavia dokumentteja ikimuistoisista nautinnoistaan? Joka tapauksessa talonpojat lähtivät siitä, että heidän ikaikaisesti hyödyntämänsä maat olivat heidän. Kruunu taas lähti siitä, että sen valloittamat alueet kuuluvat sille, olihan jo Kustaa Vaasa julistanut asumattomat erämaat kruunun omaisuudeksi. Liikamaakysymyksessäkin rahvaan näkökulmasta kysymys oli vain siitä, että se puolusti omistusoikeuksiaan kruunun pyrkimyksiltä.

Maaherra koki ongelmalliseksi myös tiedon puutteen. Kasveista, mineraaleista, eläimistä sekä muista luonnon antimista (*Naturens gåfwår*) ei ole tarpeeksi tietoa, jotta näitä osattaisiin käyttää hyödyksi. Tarpeellista tietoa puuttui myös asukkaiden taloudenhoidosta, heidän tavoistaan harjoittaa maanviljelystä ja hoitaa niittyjään, joita maaherra piti huonoina ja vahingollisina. Tiedon puute estää parannuskeinojen etsimisen.³⁷⁴ Aivan tietämättömiä maakunnan oloista ei silti oltu, olihan esimerkiksi Rudenschöld kirjoittanut jo edellä mainitun taloudellisen kuvauksensa vuonna 1743. P. A. Gadd oli käsitellyt Satakunnan taloudellisia kysymyksiä vuonna 1751 teoksessaan *Försök til en oekonomisk beskrifning öfwer Satacunda häraders norra del*. Sittenmin lisävalaistuista Satakunnan luonnon- ja taloudellisiin oloihin toivat Gaddin vuonna 1783 kirjoittama kertomus Turun ja Porin läänin sekä Ahvenanmaan maalaiselinkeinoista sekä vuonna 1789 Gaddin johdolla väitellyt Carl Gustaf Sanmark teoksessaan *Inledning til Björneborgs läns mineral-historia*.³⁷⁵

Myös P. A. Gadd kirjoitti runsaasti Kokemäenjokilaakson maataloudesta. Hän tunsikin hyvin aikansa maatalouden esteet, etenkin niittyjen vähyyden ja siitä seuranneen peltojen heikon lannoituksen ongelmat. Karjalle tarkoitettun rehun

372 Paloposki 1976, 101–102.

373 Isojaosta ja liikamaista tarkemmin luvussa 4.4.1.

374 Lillienberg 1755–1756, 152.

375 Gadd 1751; Gadd & Sanmark 1789.

puute oli yleisesti tiedossa, minkä Gaddkin toi esiin jo vuoden 1751 kuvauksessaan. Rehua on harvoin riittävästi, koska karja on navetassa seitsemän kuukautta vuodessa ja rehun kulutus valtava. Mutta koska heinää oli vähän, kansa oli oppinut valmistamaan rehua lisäämällä siihen lehtipuiden risuja, sekä osittain pihlajan ja haavan kuorta sekä pilkottuja risuja. Lehmille valmistettiin aivan erityistä rehua, jota kutsuttiin nimellä haute. Ottaen huomioon että peltojen puutteellinen lannoitus oli aikakauden yleinen ongelma, Gadd hieman yllättäen kertoo, että lannasta ei ole pulaa. Tämä johtui siitä, että karja oli niin pitkän aikaa vuodesta sisällä ja tänä aikana lantaa saatiin kerättyä talteen ja varastoitua. Lanta levitettiin pelloille syksyisin ensimmäisen lumentulon aikaan, harvoin kesäisin.³⁷⁶

Vuonna 1783 kirjoittamassaan Satakunnan paikalliskuvauksessa Gadd esitti edelleen keinoja maan talouden parantamiseksi. Hän kannatti uudistilojen perustamista sekä tilojen halkomista ja uusien torppien perustamista keinoina edistää maanviljelystä.³⁷⁷ Mutta valtiovalta ei pyrkinyt Gaddin mukaan edistämään näitä tavoitteita riittävästi, vaan oli jopa asettanut esteitä uudisviljelyksille. Uudistilallinen oli maan raivaamiseksi tuskin ehtinyt muuta tehdä, kuin iskeä lapion maahan, niin heti häntä rasiutettiin maksuilla ja veroilla laamannille, tuomarille, silta- ja jahtivoudille sekä monilla muilla maksuilla. Lisäksi talonpoikia rasittivat pappilaan ja kirkkorakennuksilla tehtävät päivätyöt, Gadd moitti. Uudistilallisille olisikin hänen mielestään annettava aluksi vapaavuosia verotuksesta.³⁷⁸

Hyödyn ajan säätyläiset ja oppineet sekä valtiovallan edustajat muistuttivat alati rahvaan vanhakantaisuudesta ja huonosta tavasta hoitaa tiluksiaan. Rudenschöld kertoi myös jotain sellaista, mistä maaherra tai muut virkamiehet eivät maininneet: Rudenschöld nimittäin näki vikaa myös virkavallan edustajissa ja moitti maaherroja ja heidän alaisiaan. Maaherrojen olisi pitänyt huolehtia läänensä kehittämisestä ja talouden ja maanviljelyn edistämisestä, mutta he eivät olleet tähän kyenneet, koska heillä oli niin paljon muita kiireellisiä tehtäviä. Maaherrat olivat siirtäneet tämän tehtävän kruununvoutien vastuulle, jotka olivat edelleen siirtäneet vastuun nimismiesten harteille. Seurauksena oli, että maanviljelyksen kehittäminen oli jäänyt niiden vastuulle, joilla oli vähiten käsitystä ja tietoa, Rudenschöld valitteli.³⁷⁹ Niinpä kuninkaankartanot ja kruununtilat olivat surkeassa kunnossa ja uudistuksia vieroksuva rahvas oli saanut kenenkään asiaan puuttumatta jatkaa vanhoja väärinkäyttöksiään. Toisaalta Rudenschöld tunsu myös tiettyä ymmärrystä rahvasta kohtaan. Rahvas oli joutunut kärsimään sota-aikoina. Sen omaisuutta oli tuhottu, miehet olivat joutuneet rintamalle, lisäksi katovuodet olivat tuhonneet satoa ja karjaa oli kuollut.³⁸⁰

376 Gadd 1751, 110, 114–115.

377 Gadd 1783, 120–121.

378 Gadd 1783, 122.

379 Rudenschöld 1742, 177.

380 Rudenschöld 1742, 177.

Tässä Rudenschöld pureutui ongelman ytimeen, mutta ei kertonut, kenellä parasta tietoa olisi ollut ja miten tämä suurin tieto olisi saatu siirrettyä rahvaan käytäntöihin. Maaherrat olivat toki aikansa yhteiskunnassa ansioituneita ja korkeaa-arvoisia virkamiehiä, mutta maaherraksi ei edetty maanviljelyksen kautta, eivätkä maaherrat olleet maanviljelyksen asiantuntijoita, varsinkaan konkreettisen maataloustyön. Ruotsissa ei ollut vielä 1700-luvulla sellaista organisoitua maatalousneuvontaa ja osaamista, jolla ulkomailta saadut opit ja kotimaan oppineiden osaaminen olisi saatu siirrettyä rahvaan pariin toimiviksi maanviljelyksen käytännöiksi. Vapauden ajalla kyllä suunniteltiin neuvontajärjestelmän perustamista, mutta käytännön tasolla saatiin aikaan vain lääninlampurilaitos, joka sekään ei menestynyt (ks. luku 3.2.2).³⁸¹

Maaherra ja oppineet esittivät yleisten periaatteellisempien ratkaisujen ohella myös konkreettisia ja käytännöllisiä neuvoja maanviljelyksen kehittämiseksi. Maaherra antoi esimerkiksi tarkkoja ohjeita maanviljelyksen ja peltojen parantamiseksi: viljelykseen pitäisi ottaa vain parhaita maita ja saattaa nämä mahdollisimman hyvään kuntoon, koska tynnyrinalalta hyvästä pellostä saadaan yhtä paljon viljaa kuin kolmelta tynnyrinalalta huonosta pellostä. Olisi siis helpompaa ja vähemmän työlästä viljellä yhtä tynnyrinalaa hyvää peltoa kuin kolmea huonoa. Maaherra moittikin talonpoikia siitä, että nämä viljelivät huonoja peltoja ja näin ihan suotta tuplasivat työmääränsä.³⁸²

Lillienberg uskoi valistuksen ja opastuksen voimaan ja esitti, että maaseuduille tuotaisiin päteviä virkamiehiä neuvomaan ja opastamaan talonpoikia. Talonpojille pitäisi esimerkiksi näyttää, kuinka peltomaata parannetaan sekoittamalla siihen muita maa-aineksia. Maaherra ohjeisti, että pellot täytyy kyntää oikealta syvyydeltä, sato on kylvettävä ja korjattava oikeaan aikaan ja kylvöt tehtävä oikealle tiheydelle. Peltojen ojitusta maaherra moitti taitamattomaksi: oli peltoja, jotka ojitamattomina kärsivät kosteudesta ja toisaalta peltoja, jotka kärsivät kuivuudesta, koska ne oli ojitettu turhaan.³⁸³

Maaherra ei tosin pohtinut sitä, miksi talonpojat viljelevät huonoja peltoja hyvien peltojen sijaan. Hän ei myöskään mieti, minkälaisia resursseja kullakin säädylle oli käytettävissään ja kuinka paljon rahvas pystyi valitsemaan eri laatuisten peltomaiden välillä. Esimerkiksi Kokemäenjokilaaksossa kartanot sijoittuivat jokilaakson varrelle, jossa maaperä on pääasiassa savimaata.³⁸⁴ Talonpoikaisten tilojen ja etenkin uudistilojen pellot sijaitsivat yleensä kartanoiden ja säätyläisten peltoja huonommilla mailla. Uudistilallisille oli tarjolla lähinnä sellaista maata,

381 Niemelä 1996, 56.

382 Lillienberg 1755–1756, 169.

383 Lillienberg 1755–1756, 170.

384 Jutikkala 1932, 36, 66.

joka ei ollut aiemmin kelvannut, parhaat maat oli otettu ensimmäisinä viljelykseen. Talonpojat siis viljelivät huonoja peltoja kun parempia ei ollut tarjolla.

Maanviljelyksen ja karjanhoidon kehittämiseksi olisi välttämätöntä, että niittyjen hoitoa parannetaan, maaherra kirjoitti. Niitty, pellon äiti, tarvitsee myös huolellista hoitoa, mutta niittyjäkin hoidettiin huonosti. Lillienberg antoi niittyjen hoidosta hyvin tarkkoja ja yksityiskohtaisia neuvoja, joita ei ole tässä tarpeen toistaa. Niittyjen hoidolle maaherra näki useita esteitä. Niityt sijaitsivat monesti kaukana tiloista ja pitkä matka vaikeutti niiden hoitoa. Tulvat muuttivat kuivan maan niityt vesiperäisiksi ja soistuviksi. Kun niittyjä ei ollut ojitettu riittävästi, syysstateet jäivät niityille. Tästä seurasi maaherran mukaan se, että niityille nousut ja jäänyt merivesi suolaannutti niityt, jolloin heinäkasvu kärsi.³⁸⁵ Maaherra oli oikeassa siinä, että niittyjen puute oli aikakauden tosiasiallinen ongelma. Mutta koska niityt olivat pääasiassa luonnonniittyjä, rahvas ei voinut juurikaan vaikuttaa niiden sijaintiin.

Maaherran mukaan saaristossa asukkaat huononsivat niittyjään polttamalla niillä ruskolevää ja muuta meriheinää, minkä jälkeen nämä kohdat eivät enää miesmuistiin kasvaneet heinää. Niityt myös raivattiin huonosti ja heinä korjattiin niiltä liian aikaisin. Laidunmaita pitäisi vuorotella, niin että yksi laidun ehtii palautua ja kasvaa uutta heinää ennen kuin sitä taas laidunnetaan, maaherra opasti.³⁸⁶

Kun maaherra Lillienberg antoi näin tarkkoja ohjeita ja moitteita, herää kysymys, mihin hän tietonsa Suomen maataloudesta perusti. Hän ei ollut maatalousmies, hän oli syntynyt Ruotsissa ja asettunut Suomeen vasta maaherraksi tultuaan vuonna 1749. Omakohtaisiin viljelykokemuksiin ja havaintoihin ne eivät ole perustuneet. Maaherran näkemykset rahvaasta ja taloudenhoidosta noudattelivat ylempien säätyjen ajattelutapaa. Ohjeet joita hän antaa, osoittavat kuitenkin, että hän on ollut perillä aikakauden maatalouskirjallisuudesta ja keskusteluista.

Lillienberg on varmasti ollut tekemisissä myös Turun akatemian professoreiden ja oppineiden kanssa ja kuulunut samaan sosiaaliseen piiriin. Tätä kautta hän on saanut myös tietoja suomalaisesta maanviljelyksestä. Esimerkiksi vuonna 1751 Turun akatemiassa väitteli Johan Wellin aiheesta *Landt-Hushållningens förbättrande i Finland* professori, rehtori Henrik Hasselin johdolla.³⁸⁷ Ajan tapaan Hasselin väitöskirjan alussa oli dedikaatioita eli omistuskirjoituksia, joilla nuori väittelijä ilmaisi kiitollisuutensa tukijoilleen.³⁸⁸ Hasselin väitöskirjan alussa näitä kiitoksia osoitetaan viidelle henkilölle ja yksi heistä on maaherra Lillienberg. Tämä on osoitus heidän välisistä sosiaalisista ja taloudellisista siteistä. Nämä

385 Lillienberg 1755–1756, 171.

386 Lillienberg 1755–1756, 171–172.

387 Hassel & Wellin 1751.

388 Klinge 2006, 75.

verkostot ja suhteet ovat olleet tärkeitä maaherran perehtyessä lääninsä tilaan. Hän oli kyllä nähnyt vieraita maita Euroopassa virkatehtävissään matkustaessaan ja oli perillä valtakunnan asioista, mutta rahvaan arki ja maan konkreettinen viljeleminen Suomen oloissa oli hänelle etäisempää. Ja kuten edellä on todettu, maaherra Lillienberg toisti samanlaisia ajatuksia, kuin jo hänen edeltäjänsä Ehrenmalm oli esittänyt.

Kolme vuosikymmentä Lillienbergin jälkeen myös P. A. Gadd kirjoitti niityistä ja toivoi parannuksia niiden hoitoon. Rahvas oli kyllä tehnyt monia parannuksia niittyjen hoitoon, mutta parannettavaa oli vielä paljon. Meren rantojen vesijättömailla sijaitsivat Gaddin mukaan läänin laajimmat ja parhaat niitymaat. Läänin pohjoisosissa voisi muuttaa suuria aloja ojittamattomia soita ja merenlahtien rantoja niityiksi. Läänin pohjoisosissa oli myös paljon viljelemätöntä maata, mutta maanviljelyksen laajentamista rajoitti laidunmaiden niukkuus. Ongelmaa pahensi se, että hiekkaharjut sekä mäkinen ja kallioinen maasto rajoittivat mahdollisuuksia laajentaa niittyjä.³⁸⁹

Soiden kuivaus, ojitukset, järvenlaskut ja koskenperkaukset nähtiin hyödyn ajan maatalouskirjallisuudessa yhtenä mahdollisuutena laajentaa viljelyksiä ja niittyjä sekä parantaa niiden tuottavuutta. Samalla ilmaston uskottiin muuttuvan edullisemmaksi. Myös Rudenschöld jakoi tämän käsityksen ja kertoi, että haitallisia soita pitäisi kuivattaa maanviljelyksen edistämiseksi. Suot ja niillä sijaitsevat suonsilmäkkeet ja lähteet (*källsågen*) tekivät maan happamaksi ja nostivat ilmaan vahingollisia höyryjä. Rudenschöld kehotti myös hakkaamaan suuria metsiä, koska sen jälkeen tuulet pääsisivät virtaamaan vapaammin ja haitalliset yöpakkaset vähenisivät. Hallaa esiintyikin nimenomaan kaukaisilla metsäseuduilla. Kun halla vähenisi, niin kadotkin vähenisivät. Tämän vuoksi rahvas tulisi saada ryhtymään ojituksiin ja metsien raivuuseen, Rudenschöld patisti.³⁹⁰

Gaddin tavoin myös maaherra Lillienberg katsoi, että laajat suot ja rämeet sekä viljelemättömät erämaat haittaavat maanviljelystä. Kun toistaiseksi oli kyetty vain vähän auttamaan luontoa (*Naturen blifwa understödd*), yöpakkaset vahingoittivat viljaa ja kärsittiin katovuosista. Katovuosina maamiehet joutuivat vaikeuksiin, koska heillä ei ollut hyvän vuoden sadoista säästöjä varastossa katovuosien varalle. Tästä syystä pitäisikin perustaa viljamakasiineja. Niin kauan kuin suot olivat ojittamatta ja viljelemättä, niistä ei ollut kuin haittaa maanviljelykselle. Hallayöt vähenisivät, jos tällaiset viljelykseen kelpaamattomat ja viljele-

389 Gadd 1783, 107. Vesijättöihin Gadd oli perehtynyt tarkemmin jo aiemmin: Ephraim Widenius laati Gaddin johdolla vuonna 1772 väitöskirjan *Physico-oekonomisk afhandling om upplanningars beskaffenhet i Finland*.

390 Rudenschöld 1742, 91–92, 188.

mättömät maat otettaisiin uudisasutukseen, aivan kuten Kuninkaallisessa suuasetuksessa säädettiin, maaherra opasti.³⁹¹

Myös Gadd katsoi, että erityisesti läänin pohjoisosassa maataloutta vaivaa keväisin pitkä kylmyys sekä satunnaisesti märkyys ja kuivuus, koska siellä oli paljon ojittamattomia soita ja nevoja. Viimeksi kuluneen kymmenen vuoden aikana uutta maata oli raivattu huomattavasti pelloksi ja niityksi, mutta silti viljakauppa ei ollut erityisesti lisääntynyt.³⁹² Nämä Rudenschöldin, Lillienbergin ja Gaddin ilmastonäkemykset olivat tyyppillisiä Ruotsissa etenkin vapauden ajalla käydylle taloudelliselle ilmastokeskustelulle.³⁹³

Soidenkuivaus säilyi tärkeänä valtiiovallan politiikassa 1800-luvulla. Valtiosihteerinvirastosta lähetettiin lääneihin kirje, jossa pyydettiin laatimaan kuvaus sellaisista läänissä olevista soista ja nevoista, joita voitaisiin kuivattaa tai ottaa viljelykseen. Satakunnassa kuvauksen laati Turun ja Porin läänin ensimmäinen maanmittari Johan Tillberg. Helmikuussa 1819 päivätyssä kirjeessään hän ilmoitti, ettei ole pystynyt täyttämään kokonaan velvollisuuttaan laatia häneltä pyydettyä kuvausta, koska kaikista kylistä ei ollut saatavissa kunnollisia tietoja ja koska suuri osa kartoista oli maanmittareilla maaseudulla eikä hänen käytettävissään.³⁹⁴

Aivan täysin tämä väite ei pitänyt paikkaansa, olihan isojaon yhteydessä kylien maat mitattu ja kartoitettu. Kartat tosin saattoivat olla maaseudulla maanmittarien käytössä, eikä Johan Tillbergillä itsellään. On muutenkin ilmeistä, että kentällä työskennelleet maanmittarit tunsivat paikalliset olosuhteet ja mahdollisuudet paremmin kuin läänin ensimmäinen maanmittari. Tillbergin selityksessä tulee kuitenkin esille yksi ongelman ydin eli se, että virkamiehillä ei todellisuudessa ollut tarkkaa tietoa niistä olosuhteista, joissa talonpojat ja maalaisraivas maataloutta harjoittivat. Tämä ei kuitenkaan estänyt heitä arvostelemasta rahvasta. Gaddin kaltaisilla oppineilla henkilöillä oli huomattavasti suurempi merkitys. He tuottivat uutta tietoa, jota he olivat hankkineet ulkomailta kirjallisuuden avulla sekä omiin havaintoihin ja tutkimuksiin perustuen. Näitä tietojaan he pyrkivät levittämään julkaisuillaan.

3.2.2 Lammaskartanot ja pitäjänmakasiinit

Hyödyn ajan maataloudellisessa innostuksessa eri puolille valtakuntaa perustettiin lammaskartanoita, jotta maan villan tarve voitaisiin tyydyttää kotimaisella tuotannolla. Villaa tarvittiin säätyläisten hienoon pukeutumiseen ja armeijan vaatteisiin. Kotimaisten lammasrotujen villan ongelmana oli karkeus. Toinen syy

391 Lillienberg 1755–1756, 157–158, 162.

392 Gadd 1783, 106.

393 Frängsmyr, C. 2000, 48–55, 190–191.

394 KA, valtiosihteerinvirasto Eb (OD) 230 v. 1821, 25/5.

kotimaisen villantuotannon edistämiseen oli talouspoliittinen. Monissa Euroopan maissa villan vienti oli kielletty ja muutenkin merkantilismin hengessä pyrittiin suosimaan kotimaista tuotantoa. Maahan perustettiin kruunun johdolla lammaskartanoita ja lääninlampurin virkoja ja yksittäisten maanviljelijöiden innostamiseksi ulkomaisia rotuja kasvattaville luvattiin tuotantopalkkio. Jo vuonna 1727 Ruotsiin Länsi-Götanmaalle oli perustettu valtion varoin lammastarha.³⁹⁵ Vaikka talonpojillekin myönnettiin tuotantopalkkioita, ei heillä kuitenkaan ollut mitään taloudellisia mahdollisuuksia perustaa suuria lammaskartanoita, vaan näitä perustamaan yritettiin saada säätyläisiä. Säätyläisiä tosin houkutteli monesti enemmänkin mahdollisuus kasvattaa maaomaisuuttaan kuin lampaita.³⁹⁶

Porin mahdollisuuksiin lammaskartanon sijoituspaikaksi kiinnitti huomiota jo Rudenschöld. Hän totesi, että monet saaret kaupungin edustalla jokiuomien välissä kuivuvat ajan mittaan ja niistä voidaan saada hyviä laitumia hevossiitoloille (*stuteriers*), siitoskarjalle (*hållanderiers*) ja lampaanhoidon edistämiseksi. Kuivumista voitaisiin edistää vielä ojittamalla ja patoamalla. Saarilla karja ja lampaat voisivat laiduntaa turvassa petoeläimiltä, jotka ovat kaikkialla Suomessa haittana.³⁹⁷

Porin kaupungissakin innostuttiin lammaskartanosta. Kaupunki sai vuonna 1748 maaherra Ehrenmalmilta etuoikeuden kaupungin edustan saariin, mikäli kaupunki perustaisi sinne lammaskartanon. Jo seuraavana vuonna kaupungin porvarit ostivat espanjalaisia vuohia ja uuhia. Liikkeellä oli myös Turun ja Porin lääninlampuri Mathias Samstedt, joka sai vuonna 1749 virkatalokseen Porin lähellä sijaitsevan Tuorsniemen Östergårdin tilan ja luvan käyttää muutamia kaupungin edustan kruununsaaria laitumina. Porin porvariensa ja Samstedtin välille syntyi kilpailua laidunsaarista, ja kun vuokraoikeuksista ei saatu selvyttä, kaupungin edustan saaret tarjottiin vuonna 1751 huutokaupalla eniten tarjoavalle. Ostajien kilpailu johti ylisuuriin hintoihin ja Samstedt ajautui taloudellisiin vaikeuksiin ja pakeni lopulta maasta.³⁹⁸

Lammaskartanoja kannatti myös maaherra Lillienberg kertomuksessaan 1755–1756. Merkantilismin hengessä hän totesi, että Ruotsi joutui maksamaan kalliisti ulkomailta tuoduista elintarvikkeista ja muista tuotteista, vaikka niitä voitaisiin tuottaa itse. Kotimaan antimia tulisi täydentää ulkomaiden karjakkanoilla ja tuotteilla. Ulkomaista karjaa ja lampaita voisi kasvattaa sellaisilla paikoilla, missä luonnonolosuhteet ovat niille sopivat, mutta lammaskartanoihin ja karjasiitoloihin täytyy kiinnittää paljon enemmän huomiota ja hoitaa niitä

395 Niemelä 1989, 88–89.

396 Niemelä 1989, 88–89, 96.

397 Rudenschöld 1742, 85.

398 Ruuth & Jokipii 1958, 483–484; Niemelä 1989, 97–98.

paremmin.³⁹⁹ Optimistisesti maaherra uskoi, että lammaskartanoiden menestyminen oli riippuvainen paljon enemmän hoidosta kuin ilmastosta. Hän myös kertoi Poriin perustetusta lammaskartanosta ja uskoi, että lammaskartanolaitos tulee vielä kasvamaan koko maassa.⁴⁰⁰

Porin lammaskartano ei kuitenkaan kehittynyt maaherran toivomalla tavalla. Kun Samstedt oli paennut maasta, Porin kaupunki ja porvarit ottivat lammaskartanon vastuulleen. Mutta ulkomaisten rotujen kasvattaminen ei tuottanut toivottuja tuloksia, lammaskartanon toimintaa ei saatu jatkuvaksi, eikä toimintaa yrityksistä huolimatta kannattavaksi. Pormestari Sacklénkin työskenteli kovasti lammaskartanon puolesta, mutta jatkuvien ongelmien ja riitojen kanssa painiskellut Porin lammaskartano jouduttiin lopullisesti lakkauttamaan vuonna 1790. Myös valtiolta oli huomannut lääninlampurilaitoksen kannattamattomuuden ja lopettanut sen jo vuonna 1766.⁴⁰¹

Lammaskartanot, joita perustettiin suurin toivein, eivät menestyneet. Talonpojatkaan eivät kruunun pettymykseksi innostuneet asiasta. Kysymys ei ollut siitä, että he olisivat olleet täydellisen haluttomia uudistuksiin. Talonpojat eivät vain nähneet mitään syytä kasvattaa ulkomaisia lampaita: talviruokinta ja kyläkunnan yhteislaiduntaminen tuottivat vaikeuksia eikä tuotteille kyetty löytämään markkinoita. Sen sijaan talonpojat ryhtyivät esimerkiksi viljelemään tupakkaa, koska katsoivat hyötyvänsä siitä. Kuten tarkkanäköinen aikalainen Pehr Kalm havaitsi, talonpojat seurasivat säätyläisten esimerkkiä vain silloin, kun he näkivät sen todella järkeväksi ja kannattavaksi. Kalm uskoikin, että paras tapa saada talonpojat muuttamaan perinnäisiä tapojaan olivat säätyläisten menestyksekkäiksi osoittautuneet hankkeet. Kun rahvas näki itse uudistusten hyödyllisyyden, se ei aikaillut jäljitellä.⁴⁰²

Kruunu ryhtyi rakennuttamaan myös pitäjänmakasiinien järjestelmää, joka olisi ollut onnistuessaan kruunulle edullinen. Järjestelmän tuli perustua paikalliseen itsehallintoon, niin ettei kruunun tarvitsisi puuttua käytännön toimintaan. Jos järjestelmä olisi toiminut, kruunun huoltotehtävät viljanhankintoihin ympäri Eurooppaa olisivat vähentyneet. Toimiva viljavarastoverkosto olisi vakaannuttanut rahvaan veronmaksukykyä ja tätä kautta turvannut myös virkamiehistön veropalkkajärjestelmää.⁴⁰³

Pitäjänmakasiinijärjestelmä on kuvaava esimerkki oppineiden ja kruunun vireille panemista hankkeista, joita nämä pitivät tärkeinä, mutta joihin rahvasta ei saatu lähtemään mukaan. Porin seudulle ei varsinaisia pitäjänmakasiineja eli

399 Maaherra mainitsee mm. höyhenet ja villat sekä Lyypekestä ja Holsteinista tuodun läskin sekä saksalaisen juuston.

400 Lillienberg 1755–1756, 199.

401 Ruuth & Jokipii 1958, 483–492; Niemelä 1989, 91–92, 97–98.

402 Niemelä 1996, 41; Paloposki 1976, 54–56.

403 Teerijoki 1993, 204.

lainajvästöjä perustettu, lähimmät pitäjänmakasiinit olivat Lapväärtissä, Huittisissa ja Mynämäellä. Ulvilaan yritettiin kahteen otteeseen perustaa yksityisiä makasiineja, mutta keskushallinto suhtautui nuivasti yksityisiin makasiineihin asettamalla näille tiukkoja ehtoja ja rajoituksia. Porin kappalainen Carl Wahlroos oli perustanut makasiinin Ulvilaan vuonna 1783, mutta hallitus ei antanut tälle lupaa lääninhallituksen puoltavista lausunnoista huolimatta. Hallitus perusteli kielteistä kantaansa sillä, että makasiinin perustaminen oli pitäjän eikä yksityisen henkilön asia.⁴⁰⁴

Ulvilaan ryhdyttiin 1780-luvulla ajamaan Koiviston kartanon omistaja Johan Kraftmanin johdolla pitäjänmakasiinia. Kraftman houkutteli rahvasta hankkeen taakse myös häpeään vedoten. Kraftmanin mukaan olisi häpeä kieltäytyä hankkeesta yhtenä viimeisten joukossa. Tästä talonpojat eivät hätkähtäneet, mutta joukko säätyläisiä perusti makasiinin. Rahvas ei lähtenyt tähänkään mukaan ja lopulta makasiini kuihtui. Lainaustoimintaa oli vähän, mutta riitoja sitäkin enemmän.⁴⁰⁵ Ulvilan pitäjänmakasiinia yritettiin tämänkin jälkeen perustaa, mutta heikoin tuloksin. Sen sijaan nakkilalaiset perustivat oman makasiininsa vuonna 1833 ja Ulvilan emäkirkkolaiset perustivat lainajvästön vuonna 1856.⁴⁰⁶

Pitäjänmakasiinijärjestelmäkään ei vastannut sille asetettuihin toiveisiin eikä järjestelmää saatu toimimaan. Aikalaisten mielestä syynä oli makasiinien itsehallinto, viime kädessä siis rahvaan taitamattomuus ja haluttomuus. Tämä seikka on esitetty monasti myös tutkimuksessa selityksenä järjestelmän rakentamisen epäonnistumiselle.⁴⁰⁷ Näin tekee myös Lehtinen, joka toteaa, että ”Ulvilan pitäjäläisillä oli, kuten suomalaisilla talonpojilla Ruotsin vallan aikana yleensä, erinomaisen pitkälle kehittynyt kyky jarruttaa kaikkia uudistuksia. Pitäjänmakasiinikysymyksessä nämä lahjat tulivat erityisen hyvin näkyviin.”⁴⁰⁸

Uusien hankkeiden epäonnistumisia ei voi yksioikoisesti laittaa rahvaan niskoille. Porin lammaskartano epäonnistui, vaikka siitä vastasivat porvarit, eivätkä talonpojat. Ulvilan pitäjänmakasiinikaan ei onnistunut, vaikka sen johdossa oli professori Kraftman ja säätyläisiä. Teerijoki on osoittanut, että pitäjänmakasiinijärjestelmän epäonnistumisen perimmäinen syy ei ollut rahvaan vanhakantaisuudessa, uppiniskaisuudessa ja kyvyttömyydessä. Rahvas pystyi kyllä eliitin tavoin huolehtimaan vaativammistakin ja monimutkaisemmista sille asetetuista tehtävistä, mikäli näistä koitui hyötyä. Ongelman ydin oli, että tarjottu uusi malli ei ollut rahvaan näkökulmasta aiempaa parempi. Makasiinitkin menesivät eri puolilla maata varsin eri tavoin. Makasiinit olivat monasti rahvaalle

404 Teerijoki 1993, 73.

405 Teerijoki 1993, 102.

406 Lehtinen 1967, 443–444.

407 Teerijoki 1993, 206.

408 Lehtinen 1967, 438.

tarpeettomia: hyvillä tuotantoalueilla lainajvästön tarve oli pieni ja hyvinä vuosina viljaa voitiin myydä. Joka tapauksessa ylimääräiselle viljalle löytyi parempiakin käyttökohteita kuin pitäjänmakasiiniin varastoiminen. Katovuosina saatettiin turvautua monin paikoin sijanneisiin kruununmakasiineihin, joihin oli kerätty säilytettäväksi kruunulle veroina maksettu vilja. Monet epäonnistuneet hankkeet eivät olleet omiaan lisäämään rahvaan kiinnostusta makasiinien perustamiseen ja ylläpitoon.⁴⁰⁹

3.3 Johtopäätökset

Hyödyn ajalla kruunun ja paikallisen eliitin katseet suuntautuivat Kokemäenjokilaaksoon. Kokemäenjokilaakso ja Porin seutu eivät olleet valtakunnan ydinaluetta, mutta eivät kaukaisinta periferiaakaan. Kokemäenjokilaakso oli valtakunnallisesta näkökulmasta niin tärkeä, että läpikulkuvesitien suunnitteluun käytettiin paljon resursseja. Resursseja käytettiin myös selvityksiin ja tutkimuksiin, joilla pyrittiin parantamaan maatalouden harjoittamisen edellytyksiä ja keinoja. Resursseja käytettiin myös lammaskartanolaitokseen ja pitäjänmakasiineihin.

Toimiakseen ja vaikuttaakseen paikallistasolla tehokkaasti paikallinen eliitti tarvitsi resursseja, tietoa, taitoa ja valtaa. Näitä paikallisella eliitillä oli vaihtelevasti. Virkamiehistö toimi kruunun alaisuudessa, mutta rahvaan yläpuolella. Se valvoi kruunun etuja ja työskenteli kruunun päätösten viejänä ja toteuttajana paikallistasolla. Sillä oli myös valtaa itsenäiseen päätöksentekoon, mutta tietenkin kruunun määrittämissä puitteissa. Tietoa sillä oli vaihtelevasti, koulutuksesta ja virkauran tuomasta kokemuksesta riippuen, sama päti taitoihin. Virkamiehet olivat harvoin maatalousihmisiä, joilla oli omaa kokemusta maatalouden harjoittamisesta, soidenkuivauksista tai koskenperkauksista. Heillä ollut tieto oli pikemminkin kirjanoppinutta kuin omasta kokemuksesta ja työstä lapionvarressa hankittua. Paikallisten ympäristöolosuhteiden tuntemus oli vaihtelevaa, ja heikkeni mitä ylemmäksi virkaportaassa noustiin. Kun valta kasvoi, paikallistuntemus heikkeni.

Etäisyys paikallisiin konkreettisiin oloihin näkyy selvästi maaherran kertomuksessa. Paikallisiin olosuhteisiin perehtyneisyyden sijaan maaherran kertomus pikemminkin toisti aikakauden eliitin yhteiskunnallista ajattelua ja asennetta. Resursseja paikallisten hankkeiden toteuttamiseen virkamiehillä ei juuri ollut jakaa, he pikemminkin ottivat niitä määrätessään esimerkiksi talonpoikia tekemään päivätöinä koskenperkauksia. Virkamiesten tiedot, taidot ja valta-asema huomioiden heidän antamansa kuva talonpojista oli vino eikä kovin uskottava.

409 Teerijoki 1993, 206–208; Teerijoki 2003, 396–403.

Koskenperkausten suunnittelussa ja toteutuksessa tarvittiin teknistä tietoa ja osaamista. Näitä resursseja oli upseereilla. Linnoitusten rakentaminen, koskenperkaukset ja kanavointi olivat insinööritaitoja, joita linnoitusupseereilta edellytettiin. Myös maastontuntemus ja kartoituksen ymmärtäminen kuuluivat sotilastaitoihin. Kokemäenjoen koskenperkauksissa käytettiin upseerien asiantuntemusta ja osaamista, olihan koskenperkaustoiminta ylipäänsä sotilasvetoista. Myös töiden toteuttamiseen löytyi resursseja, kun ruotusotilaita määrättiin kaivuu- ja perkaustoihin. Ylin upseeristo oli ruotsinkielistä, elinpiiriltään jopa eurooppalaista, eikä varsinaisesti tuntenut paikallisia oloja, luontoa tai yhteiskuntaa kuten paikalliset asukkaat.

Papisto toimi kirkon edustajina, mutta sillä oli myös valtaa ja vastuuta monien maallisten asioiden hoidossa, ja näiltä osin papisto muistutti kruunun virkamiehiä. Papistolla oli niin muodollista kuin auktoriteettiä perustuvaa valtaa toimia paikallistasolla. Papistolla oli koulutuksen kautta opillista tietoa ja paikallisen toiminnan kautta paikallista tietoa. Kirkon opit saattoivat haitata luonnontieteellisen tiedon omaksumista ja välittämistä, kuten papiston toiminta vedenvähentymiskeskustelussa osoittaa. Papit olivat oppineita, mutta heitä ei koulutettu maanviljelijöiksi, soidenkuivaajiksi tai koskenperkaajiksi ja riippui kustakin papista, minkä verran hän näihin asioihin paneutui. Koskenperkaajapappi Jaakko Stenius työskenteli Kokemäenjoen perkauksissa Ehrensvärdin apurina, mutta muutoin papistoa ei tässä käsitellyissä hankkeissa näy. Käytännön hankkeissa papistolta puuttui taitoja, resursseja ja valtaa.

Oppineiston tiedontaso vaihteli, vielä 1700-luvulla esimerkiksi väitöskirjojen taso oli kirjava ja kriteerit epämääräiset. Luonnontieteellisesti suuntautuneet oppineet seurasivat aikansa akateemista keskustelua ja tekivät empiirisiä havaintoja ympäristöstä. Oppineet kuvasivat hyvin yksityiskohtaisesti Kokemäenjokilaakson olosuhteita ja niitä esteitä, joita he näkivät talouden kehitykselle. He tunsivat myös ulkomaista kirjallisuutta ja keskustelua. Mutta Euroopan pohjoislaidalla törmättiin luonnonolosuhteiden aiheuttamiin ongelmiin, joita eteläisemmissä Euroopan maissa ei ollut. Parhaimmillaan oppineet tuottivat käyttökelpoista tietoa paikallisesta ympäristöstä ja maataloudesta, kuten Gadd. Hän oli aikansa etevimpiä maatalousmiehiä ja realisti, joka ei intoutunut Kokemäenjokilaaksoa tarkastellessaan hyödyn ajan ylettömään optimismiin. Valtaa oppineilla ei sen sijana ollut papiston tai virkamiehistön tavoin, kuten ei myöskään mahdollisuutta osoittaa taloudellisia resursseja hyödyllisinä pitämiensä asioiden edistämiseen.

Mitä näillä kaikilla resursseilla lopulta saatiin aikaan? Lukemattomat selvitykset ja tutkimukset tuottivat uutta tietoa alueesta ja sen taloudesta varsinkin viranomaisen ja kruunun tarpeisiin. Mutta käytännön toimenpiteiden toteuttaminen ei onnistunut suunnitellusti. Ojien kaivuu, pengertäminen ja kanavoiminen Hollannin tasangoilla tai Preussin suo- ja kosteikkoalueiden kuivaaminen olivat toista kuin läpikulkuvesitien raivaaminen Kokemäenjokeen tai korpitaivalten

takana olevien nevojen kuivaaminen talonpoikien voimin. Läpikulkuvesitie ei toteutunut suunnitellusti, kuten ei myöskään kruunun toivomat lammaskartano ja pitäjänmakasiinit. Ensinnäkin kruunu osoitti resursseja suunnitelmiin, mutta ei toteutukseen eli viime kädessä rahaa ja työvoimaa. Toiseksi kruunu ja paikallinen eliitti eivät myöskään saaneet talonpoikia varauksettomasti mukaan hankkeisiinsa. Talonpojat eivät kokeneet niitä hyödyllisiksi ja ne jäivät pitkälti kruunun ja paikallisen eliitin hankkeiksi.

Ympäristö kuitenkin muuttui. Koskia perattiin ja perkaukset muuttivat joki-laakson maisemaa. Joen koskisuus väheni, veden paikalliset virtaukset muuttuivat ja rantaniittyjen tulvat vähenivät. Ympäristömuutokset eivät kuitenkaan olleet laaja-alaisia ja jäivät vielä suhteellisen vähäisiksi. Perkauksista huolimatta joki kulki vielä omassa luonnollisessa rytmisään ja vasta 1800–1900-luvun voimalaitosrakentaminen patoineen muutti joen rytmin ihmisen sääntelemäksi teolliseksi rytmiksi.

4 Eliitti ja talonpojat: maatalouden paikalliset resurssit

4.1 Porin seudun maatalousyhteiskunta

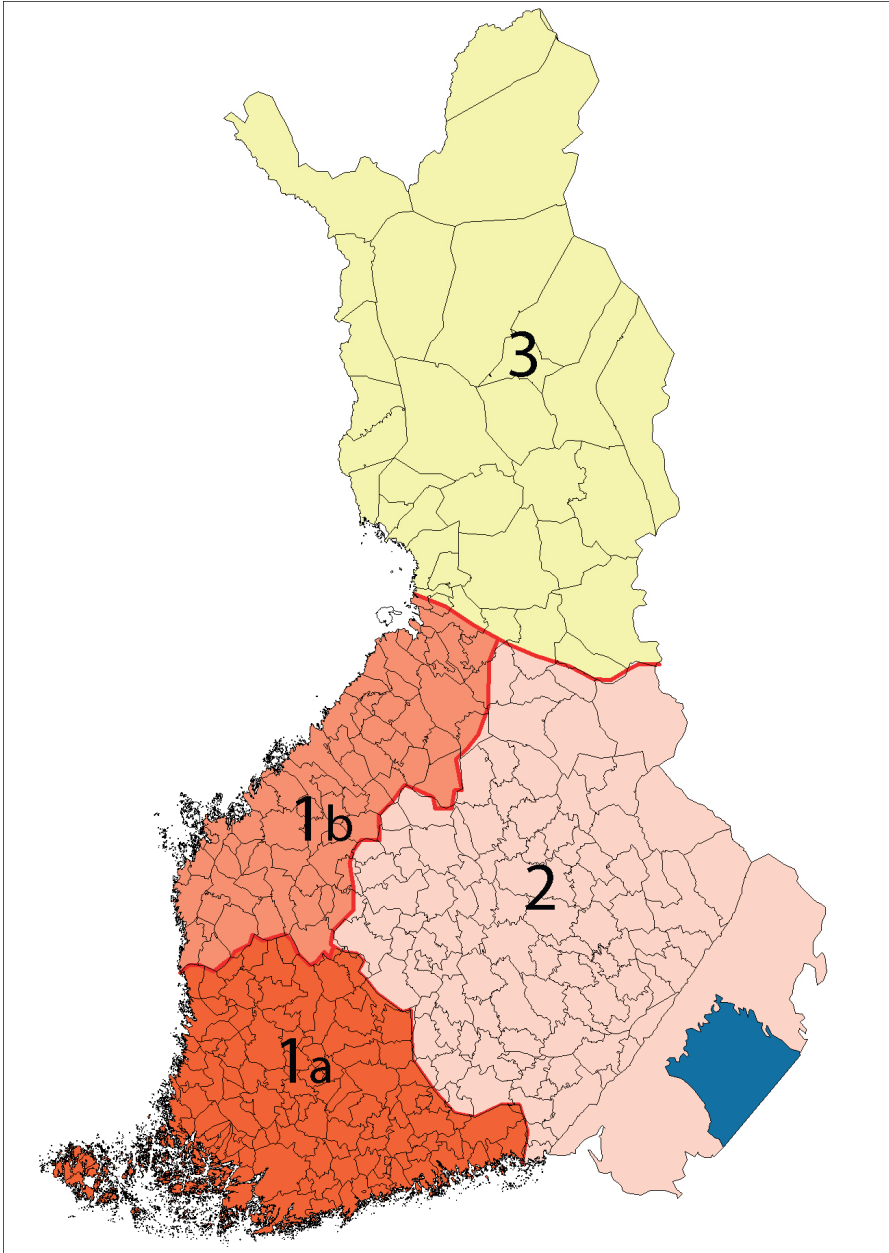
Tässä luvussa tarkastellaan maatalouden muutoksia pitäjä- ja kylätasolla. Maataloutta tutkitaan maankäytön muutosten, resurssien omistusten ja hyödyntämisen näkökulmasta. Maatalous oli Suomen eri osissa 1700-luvulla hyvin erilaista. Itäisessä Suomessa viljantuotanto perustui kaskiviljelyyn, läntisessä Suomessa vilja tuotettiin pääasiassa pellossa, vaikka yksittäisiä kaskia saatettiinkin polttaa. Kokemäenjokilaakson alajuoksu ja Porin seutu kuuluivat Länsi-Suomen peltoviljelyalueeseen ja tarkemmin eteläiseen peltoviljelyalueeseen.⁴¹⁰

Maanviljelyksessä on yksi resurssi, johon ihminenkään ei juuri voinut vaikuttaa, vaikka 1700-luvulla toisin uskottiinkin: luonnonolosuhteet. Maanviljelykselle näistä tärkeimpiä tekijöitä ovat maaperä ja ilmasto, jotka muodostavat maanviljelyksen perustan. Maaperän muokkauskerroksessa esiintyvien maalajien soveltuvuus alkeelliselle viljelykselle vaihtelee suuresti ja tästä johtuen maaperän viljavuus ja muokattavuus ovat vaikuttaneet asutuksen leviämiseen. Kun muokausvälineet olivat yksinkertaisia ja heikkorakenteisia, asutus saattoi sijoittua vain alueille, missä peltojen muokkaus oli suhteellisen helppoa. Jäykät savimaat olivat työläämmän muokattavuutensa vuoksi epäedullisempia kuin kevyet litorinasavet sekä hiesu- ja hietasavet. Varhainen maanviljely sijoittui maaperältään helposti muokattaville alueille ja peltoviljely levisi myöhemmin sellaisille alueille, joiden maaperä oli viljavaa, mutta työläästi muokattavaa jäykkää savea.⁴¹¹

Keskiajan kuluessa Suomeen levisi tehokkaampia maanmuokkausvälineitä, jotka mahdollistivat syvemmälle ulottuvan maanmuokkauksen ja lisäksi niillä

410 Kaskiviljelyn ja peltoviljelyn suhteesta etenkin 1600-luvulla on käyty vilkasta keskustelua. Säätietielijä, ilmastohistorioitsija Reijo Solantie kritisoi voimakkaasti *Suomen maatalouden historia* -teossarjassa (2003–2004) esitettyjä näkemyksiä. Solantien mukaan siinä yliarvioidaan maaperän merkitystä ja vähätellään ilmaston merkitystä maataloustuotannossa. Hän esittää, että kaski oli vielä 1600-luvulla Uudellamaallakin selviämisen ehto (Solantie 2006; Lappalainen, M. 2012, 52).

411 Orrman 2003a, 68–71, 76–77. Etelä- ja Länsi-Suomen alavilla rannikkovyöhykkeillä yleisimpiä hienojakoisia kerrostumia ovat jääkauden jälkeen syntyneet ns. litorinasavet. Ravinto-ominaisuuksiltaan litorinasavet ovat vähemmän viljavia, mutta helpommin muokattavia kuin kauempana sisämaassa esiintyvät vuosikerralliset lustosavet. Litorinasavia esiintyy muinaisen Litorinameren korkeimman rantaviivan alapuolella, joka on Satakunnassa 60–80 metrin tasolla. (Orrman 2003a, 69–70.)

Kartta 7. Suomen maatalousalueet 1800-luvun alkupuolella. Soininen (1974) jakoi Suomen kolmeen pääalueeseen: Länsi-Suomen peltoviljelyalue (1), Itä-Suomen kaskiviljelyalue (2) ja Pohjois-Suomen karjatalousalue (3) sekä jaotteli nämä vielä alaluokkiin. Karttaan on otettu nämä pääalueet sekä Länsi-Suomen peltoviljelyalueesta Soinisen alaluokat eteläinen peltoviljelyalue (1a) ja Pohjanmaan peltoviljelyalue (1b).

voitiin jonkin verran kääntää maata. Tehokkaampien maanmuokkausvälineiden avulla asutus saattoi levitä alueille, jossa oli jäykkää savimaata kuten Loimijoen savitasangoille.⁴¹² Kaiken kaikkiaan Satakunnan jokilaaksot ovat olleet viljanviljelylle erittäin sopivia, jokilaakso on vanhaa ja vaurasta asutus- ja peltoviljelyaluetta.⁴¹³ Kokemäenjokilaaksossa ja Porin seudulla maaperä vaihtelee, kuten viereisellä sivulla olevasta kartasta 8 havaitaan.

Kokemäenjokivarren yläjuoksulla jokirantojen maaperä on pääasiassa savea, kun taas alajuoksulla Harjavallasta Poriin maaperää leimaavat harjujaksoihin liittyvät sora- ja hiekkakerrostumat sekä siltti. Jokilaaksossa kulkee harjuvyöhyke Porista Harjavaltaan ja sieltä edelleen kaakkoon Kokemäen ja Huittisten lounaisosiin. Porin ympäristössä jokivarressa maaperä on pääasiassa hietaa, hiesua ja savea. Yyterinniemeä hallitsevat hiekka- ja soramaat Yyterin kartanon ympäristöä lukuun ottamatta. Kokemäenjoen pohjoispuolella alkavat Hyvelän, Ruosniemen takana moreeni- ja kalliomaat, joissa on vain niukasti viljelykseen sopivia hieta- ja savimaita. Nämä paikalliset luonnonolosuhteet loivat perustan maanviljelyksen harjoittamiselle.

4.1.1 Väestö ja sosiaalinen rakenne

Väestönkasvua ei pystytä seuraamaan pitäjäntasolla tarkasti siitäkään huolimatta, että valtakuntaan ryhdyttiin laatimaan vuodesta 1749 alkaen väestötilastoja. Ulvilan kohdalla ongelmana on, että sen väkilukutiedot ovat joskus pelkkänä emäseurakuntana, joinakin vuosina niihin on yhdistetty Nakkilan ja joskus mukana on vielä Kullaankin väkilukutiedot. Porin maaseurakunta puolestaan oli aina vuoteen 1775 yhdistettynä Porin kaupunkiin. Vasta tämän jälkeen voidaan selvittää maaseurakunnan väkiluku erikseen. Väestötauluissa on myös ilmiselviä virheitä.⁴¹⁴ Seuraaviin väkilukuihin on suhtauduttava tietyin varauksin, mutta niitä voi pitää ainakin oikean suuntaisina.

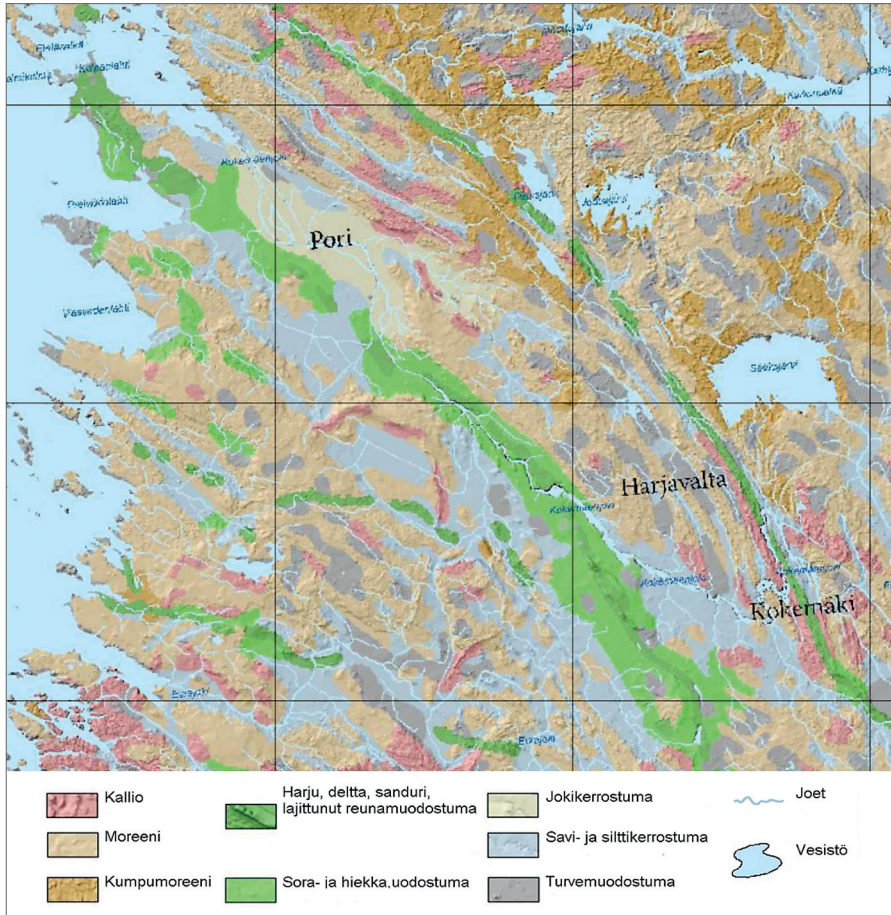
Taulukko 2. Porin maaseurakunnan ja Ulvilan emäseurakunnan väkiluvun kehitys vuosina 1723–1855 (Lehtinen 1967, 315).

Alue	1723	1750	1775	1805	1830	1855
Pori msrk	735	914	1 435	2 291	3 261	3 811
Ulvila	588	731	1 179	1 808	2 393	3 071
Yhteensä	1 323	1 645	2 614	4 099	5 654	6 882

412 Orrman 2003b, 95–96.

413 Suvanto 1973, 212.

414 Lehtinen 1967, 309–310.

Kartta 8. Satakunnan maaperäkartta.

Väkiluku viisinkertaistui ajanjaksolla 1723–1855 ja 30 vuodessa vuosien 1775–1805 aikana väkiluku kasvoi reilut puolitoistakertaiseksi. Näin voimakas väestönkasvu osoittaa taloudellisesti suotuisan yhteiskunnallisen kehityksen. Yleinen varallisuus kasvoi 1700-luvulla ja elintaso nousi. Tärkeä syy elintason ja varallisuuden kasvuun oli verotuksen keveneminen. Vaikka uudisraivuu eteni, maaveroja ei muutettu eli tosiasiallisesti verotus keveni. Talonpoikien taloudellinen ja sosiaalinen asema kohentui 1700-luvulla huomattavasti, kun maatalouden eurooppalaiset suhdanteet paranivat, verot eivät nousseet ja inflaatio söi suuren osan rahana maksettujen verojen arvosta. Lisäksi 1700-luvulle osunut lämmin ilmastokausi paransi maatalouden tuottavuutta. Vauraus ei jakautunut yhteiskunnassa tasaisesti ja varallisuuden lisääntyminen lisäsi entisestään varallisuuseroja.

Maaseutuväestö oli varakkainta rannikolla ja varallisuus väheni lännestä itään. Vauraimmat talonpoikastilat olivat Lounais-Suomessa.⁴¹⁵

Väkiluvun ohella maaseutuyhteisön kehityksestä kertoo tilaluku, joskin tutkimuskirjallisuudessa käytetään myös talolukua, millä ei kuitenkaan viitata rakennuksiin vaan maakirjaan merkittyihin tiloihin. Tilaluku kertoo verotettavien tilojen määrän, mutta tilat, joista ei saatu kerättyä veroja, eivät näy tilaluvussa. Tilaluvussa eivät näy lainkaan torpparit, mäkitupalaiset ja tilaton väestö, joilla ei ollut maakirjaan merkittyä veroa maksavaa tilaa. Tilaluvun kehitys ei varsinaisesti kerro väkiluvun kehityksestä, vaikka niissä samanaikaista kasvua olisikin. Tilaluvun kehitys kertoo omistussuhteiden sekä kruunun ja rahvaan suhteista. Väestönkasvu loi paineita uudisasutukselle ja uusien tilojen perustamiselle ja tilojen halkomiselle. Tilaluvun kehitykseen vaikuttivat myös lainsäädännölliset muutokset, kuten perintö- ja kruunutilojen halkomisen mahdollistanut asetus vuonna 1747.⁴¹⁶

Suomen tilaluku laski suurvaltakaudesta 1600-luvulla. Syiksi on esitetty kasvanutta sotilas- ja verorasitusta ja ankaria ilmasto-olosuhteita, ns. pikku jääkaudta. Vasta 1720-luvulla päästiin vuoden 1560 tilalukuun ja ajanjaksolla 1720–1805 tilaluku nousi vajaasta 33 tuhannesta runsaaseen 58 tuhanteen.⁴¹⁷ Läntisen Suomen tilaluvussa ei tapahtunut niin suuria muutoksia kuin itäisessä Suomessa, jossa oli vielä suuret mahdollisuudet uudisraivuuseen ja uusien tilojen perustamiseen. Etenkin vanhoilla peltoviljelyalueilla Varsinais-Suomessa ja Satakunnassa vastaavia mahdollisuuksia ei ollut. Vanhoilla asutusalueilla viljelyskelpoinen maa oli jo manttaaliin merkittyjen talojen hallinnassa tai kylien yhteisomistuksessa ja uudisasutus saattoi tapahtua vain jonkun jo omistamalla maalla.⁴¹⁸ Porin maaseurakunnan tilaluku kasvoi melko tasaisesti koko 1700-luvun aina 1830-luvulle asti, jolloin kasvu hidastui.

Taulukko 3. Tilaluvun kehitys Porin maaseurakunnassa ja Ulvilassa 1725–1840 (Lehtinen 1967, 307).

Alue	1725	1760	1780	1800	1820	1840
Pori msrk	49	52	62	75	89	91
Ulvila	43	45	49	66	65	66
Yhteensä	92	97	111	141	154	157

415 Mäntylä 1987, 340–342; Karonen 1999, 369. Ilmasto-olosuhteista ks. Tornberg 1988, 71–80; Solantie 1997, 28.

416 Jutikkala 2003, 338–339.

417 Karonen 1999, 44–45; Jutikkala 1980, 160–170; Virrankoski 2009, 203–204.

418 Niemelä 2003, 371–372.

Tilaluvun voimakkain kasvu tapahtui 1700-luvun lopulla, ajanjaksolla 1780–1800 kasvu oli 1,2-kertainen. Väki- ja tilaluku eivät kerro paljoakaan niistä sosiaalisista olosuhteista, joissa ihmiset elivät ja elantonsa hankkivat. Valtarakenteen ja käytettävissä olevien resurssien hyödyntämismahdollisuuksien näkökulmasta merkityksellistä on, että lainsäädäntö ja kruunun politiikka asettivat maanluonnoltaan⁴¹⁹ erilaiset tilat erilaiseen asemaan. Olennaista oli, kuka omisti maan ja oliko maata muokkaamassa talonpoika, torppari vai kartanon palkollinen ja olivatko tilat rälssiä, perintö- vai kruununtiloja. Näillä oli varsin erilaiset oikeudet ja siten myös erilaiset edellytykset luonnonvarojen hyödyntämiseen ja maatalouden harjoittamiseen. Varakkaiden tilojen, suurista aateliskartanoista puhumattakaan, taloudelliset mahdollisuudet maatalouden harjoittamiseen ja kehittämiseen olivat aivan omaa luokkansa verrattuna pieniin talonpoikaistiloihin tai päivätoihinsä sidottuihin torppareihin.

Taulukko 4. Maanluonnon kehitys Porin maaseurakunnassa ja Ulvilassa 1755–1850. Lyhenteiden selitykset: P= perintötila, O= osaksi perintötila, K= kruununtila, R= rälssiä. Plus-merkin jälkeiset luvut viittaavat puustelleihin eli kruunun virkataloihin. Osaksi perintöä olevan tilan manttaaleista osa on lunastettu perinnöksi, mutta osa on vielä kruunulla (Lehtinen 1967, 338).

	Pori msk				Ulvila			
	P	O	K	R	P	O	K	R
1755	5		28+4	3	6		25+7	6
1763	20		13-4	3	24		7+7	6
1773	22	1	10+4	3	26	1	4+7	6
1795	31	1	8+4	2	31		7	6
1800	32	3	5+4	2	31		7	6
1825	35	4	1+4	2	31		7	6
1850	38	2	+4	2	31		7	6

Perinnöksiostot lisääntyivät Porin maaseurakunnassa ja Ulvilassa 1750-luvulta alkaen 1700-luvun lopulle asti. Kun vielä vuonna 1755 perintötilat olivat pienenä vähemmistönä, niin jo vuosisadan lopulla perintötilat olivat selvänä enemmistönä. Kehitykseen vaikuttivat perinnöksiosto-oikeuden helpottuminen ja laajentaminen talonpoikaisiin tiloihin. Ajanjakson 1755–1850 suurena linjana on kruununtilojen siirtyminen talonpoikien perintötiloiksi ja rälssitilojen määrän pysyminen lähes muuttumattomana.

Maanluontojen ohella yhteiskunnan taloudellissosiaalisia oloja voidaan tarkastella väestön sosiaalisen rakenteen avulla. Porin maaseurakunnan ja Ulvilan

419 Maanluonnot on selitetty liitteessä 1.

tietoihin sisältyy paljon epävarmuuksia puutteellisten tai epämääräisten tietojen sekä toisistaan poikkeavien laskentatapojen takia. Karkeasti voidaan arvioida väestön jakaantuneen säädyittäin alla olevan taulukon mukaisesti.

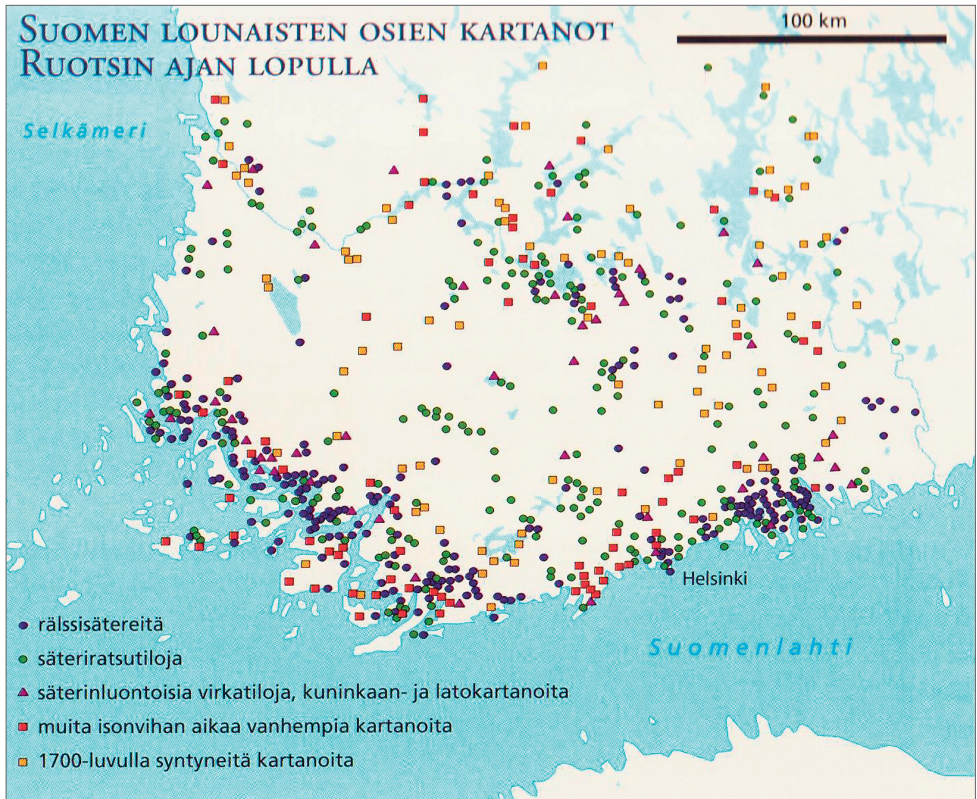
Taulukko 5. Porin maaseurakunnan ja Ulvilan väestön sosiaalinen rakenne 1775–1855. U+N+K tarkoittaa Ulvilaa, Nakkilaa ja Kullaata. (Lehtinen 1967, 321).

	1750 U+N+K	1775 Pori	1805 Ulvila	1805 Pori msk	1855 Ulvila	1855 Pori msk
Aatelisto	11	21	6	34	6	18
Säätyläiset	40	55	33	10	52	32
Talonpojat	1487	1149	1504	1766	2707	3211
Muut	152	252	265	481	306	550
Yhteensä	1690	1477	1808	2291	3071	3811

Näissä luvuissa on otettava huomioon eri vuosien laskentatapaan mahdollisesti sisältyvät eroavaisuudet ja varsinkin epämääräisyys ryhmien talonpojatmuut välillä. Vuoden 1750 sarakkeen luvuissa ovat mukana Ulvila, Nakkila ja Kulla, koska nämä ovat vuoteen 1805 asti väkilukutauluissa erottamattomina. Epätarkkuuksista huolimatta taulukon perusteella voidaan todeta Porin ja Ulvilan paikallisyhteisössä olleen vain pieni aatelista ja säätyläisistä muodostunut yläkerros ja valtaosan väestöstä kuuluneen talonpoikaiseen rahvaaseen. Tämän väestöosan osuus on myös kasvanut voimakkaasti 1775–1850 välisenä aikana, lähes kolminkertaistunut aateliston ja säätyläisten määrän pysyessä lähes ennallaan.

Lukumäärältään vähäinen aateliston ja säätyläisten ryhmä oli kaikin tavoin yhteiskunnassa vaikutusvaltainen ja merkittävä. Jo aikalaiset eli lähinnä säätyläiset itse korostivat säätyläisten merkitystä kansanvalistajana, uudenlaisten katsomustapojen esiintuojana ja maatalouden uudistajana. Kartanoiden ja papiloiden toivottiin näyttävän esimerkkiä talonpojille mallikkaasta maanviljelyksestä. Satakunnassa kartanot olivat keskittyneet Kokemäenjokilaaksoon, joka on vanhaa asutusalueita.⁴²⁰ Koskisenakin joki on tarjonnut kulkuyhteyden ja jokivarsien savinen maaperä oli maanviljelykselle kelvollinen. Maaperä ja joki eivät yksin selitä jokilaakson kartanoiden syntyä. Meri ja kaupunkien läheisyys on ollut tärkeä tekijä kartanoiden sijoittumisessa. Edulliset viljelyolosuhteet antoivat myös talonpoikasille tiloille mahdollisuuden vaurastua. Varsinkin Loimijoen hedelmällisillä tasangoilla talonpoikaistaloja kohosi sellaiseen vaurauteen, että

420 Haikari 2007, 128.

Kartta 9. Eteläisen Suomen kartanot Ruotsin ajan lopulla. Kartanot sijoituivat lähinnä Etelä-Suomen rannikolle. Myös Hämeessä sijaitsi kartanoiden keskittymä. Satakunnassa kartanoita sijoittui etenkin Kokemäenjoen varrelle.

ne saattoivat nousta ratsutiloiksi. Ylinen Satakunta oli Jutikkalan sanoin ”talonpoikaisrusthollien luvattu maa.”⁴²¹

Kartanot tarvitsivat maatalouden harjoittamiseen työvoimaa. Työvoima saattoi olla palkollisia, lampuoteja tai torppia. Joskus maanomistajalla ei ollut mahdollisuuksia, tarvetta tai halua itse viljellä omistamaansa maata. Tällaisia omistuksia olivat esimerkiksi piispoille ja luostarille lahjoitetut tilat sekä muualla asuvien aatelisten ja korkeassa asemassa kruunua palvelevien tilat. Näissä olosuhteissa vuokraviljelmien eli lampuotitilojen synty oli luontevaa. Lampuoti oli koko tilan vuokraaja, viljeli koko tilaa ja maksoi siitä vuokran tilan omistajalle.⁴²² Vaikka lampuodit olivat vuokraviljelijöitä, viljelemäänsä maata omistamattomia, ei lampuodiksi ryhtymiseen liitetty perinteisesti sosiaalisen arvon laskua.

421 Jutikkala 1932, 66.

422 Lehtinen 1967, 341–342.

Taulukko 6. Lampuotien lukumäärä Porin maaseurakunnassa ja Ulvilassa 1750–1850 (Lehtinen 1967, 342).

Alue	1760	1780	1800	1820	1840	1850
Pori msrk	23	20	30	43	48	36
Ulvila	26	35	33	43	42	46
Yhteensä	49	55	66	86	90	82

Verotuksen osalta lampuoti saattoi olla joskus jopa paremmassa asemassa kuin kruununtalonpoika.⁴²³

Lampuoteja määrällisesti suuremmaksi ryhmäksi ajan mittaan kasvoivat torpparit. Vielä 1730-luvulla torppien perustamisoikeus oli sallittu vain rälsesimaalla ja ratsutiloilla torppien perustamisoikeuden laajentaminen liittyi läheisesti uudisasutus- ja työvoimakysymykseen. Varsinkin suurtilalliset pelkäsivät, että valtion uudisasutus lisää maaseudulla työvoiman puutetta. Kruunu uskoi, että yksityisen torppien perustamisoikeuden laajentaminen voi edistää uudisraivuuta ja väestönlisääntymistä ja vuonna 1743 torppien perustamisoikeus myönnettiin perintötiloille ja 1757 myös kruunutiloille. Tämä avasi uusia mahdollisuuksia yksityiselle uudisasutustoiminnalle.⁴²⁴ Viimeiset esteet torppien perustamiselle poistettiin vuonna 1770. Tämä samoihin aikoihin käynnistyneen isojaon kanssa teki torpan perustamisesta talonpojan yksityisasiain, perustamiseen riitti oma halu.⁴²⁵ Tosin niin kauan kun isojako oli kylissä käymättä ja omistukset tarkasti määrittelemättä, talonpoikien mahdollisuudet perustaa torppia mailleen olivat rajalliset.

Torpparilaitos kasvoi eri puolilla Suomea eri tavalla lähinnä sen mukaan, miten väkiluku kasvoi ja miten uutta maata oli käytettävissä. Torppia perustettiin ennen muuta läntiselle peltoviljelyalueelle, mutta myös Savoan. Satakunnassa oli vuonna 1805 torppia 3 955, talojen määrästä tämä oli 36 prosenttia. Talolukuun suhteutettuna enemmän torppia oli vain Etelä-Hämeessä ja Savossa. Torppien lukumäärän kasvu oli ripeää. Vuonna 1772 Suomessa oli noin 8 500 torppaa, 1805 jo yli 24 000 ja vuonna 1830 yli 43 000 torppaa.⁴²⁶ Porin ja Ulvilan seudulle torpparilaitos juurtui kartanoiden välityksellä. Suurilla ratsutiloilla ja kartanoilla oli juridiset ja taloudelliset edellytykset perustaa torppia. Ensimmäisenä torppia perusti Porin ja Ulvilan seudulle Koiviston kartanon isäntä professori Johan Kraftman. Kesti vuosikymmeniä ennen kuin torppia alettiin perustaa muillekin kuin kartanoiden maille, mutta 1700-luvun lopusta alkaen torppien määrä alkoi

423 Katajala 2006, 794–795; Lehtinen 1967, 341–342.

424 Soinin 1974, 323; Rasila 2003, 371–373.

425 Heino 1990, 31; Niemelä 1996, 17.

426 Niemelä 2008, 43; Rasila 2003, 374–375.

Taulukko 7. Torppien määrä Porin maaseurakunnassa ja Ulvilassa 1760–1850 (Lehtinen 1967, 346–347).

Alue	1760	1780	1800	1820	1840	1850
Pori msrk	25	73	99	109	132	169
Ulvila	18	39	74	101	140	224
Yhteensä	43	112	173	210	272	393

kasvaa nopeasti ja voimakkaasti.⁴²⁷ Torpparilaitos keskittyi pitkään kartanoihin vielä 1800-luvun alussakin.

Porin maaseurakunnassa torpparien määrä kasvoi ripeästi ja lähes kymmenkertaistui ajanjaksolla 1760–1860. Vuonna 1760 torppia oli 25, ja vuonna 1860 jo 217. Yksistään Yyterin kartanolla oli vuonna 1850 torppia 18.⁴²⁸ Torppien lukumäärä kasvoi voimakkaasti myös Ulvilassa, jossa lukumääräisesti voimakkain kasvu tapahtuu ajanjaksolla 1820–1850.

4.1.2 Porin seutu maatalousalueena

Läntisen Suomen peltoviljelyalueella ei tapahtunut merkittäviä tuotantosuunnan tai viljelytekniikoiden muutoksia tämän tutkimukseni ajanjaksona. Tutkimuskirjallisuudessa maataloutta aina 1800-luvun puolivälin paikkeille asti kutsutaankin usein perinteisen maatalouden ajaksi.⁴²⁹ Peltoviljelyalueen ongelmat liittyivät pelto- ja niittyalan kehityksen epäsuhtaan varsinkin eteläisellä peltoviljelyalueella. Tekniset vaikeudet keskittyivät peltojen lannoittamisen ympärille. Runsasniittisellä Pohjanmaalla lannoitusongelmat eivät haitanneet vielä 1800-luvun alkupuolella, mutta muualla peltoviljelyalueella oltiin noidankehässä, josta ei perinteisen maatalouden keinoin päästy ulos. Tilannetta vaikeutti entisestään maatilatalouden kasvinviljelyvaltaisuus, tilojen tulot tulivat pääasiassa kasvin- ja viljanviljelystä. Kokemäenjokilaaksossa etenkin jokisuussa helpotusta niittypulaan toivat tulvaniityt ja vesijätöt. Maatalous oli vielä 1800-luvulla ekspansiivista eli tuotannon kasvu perustui tuotantopanosten lisäämisen, vasta 1800-luvun lopulta alkaen pystyttiin olennaisesti nostamaan maatalouden tuottavuutta.⁴³⁰

427 Lehtinen 1967, 345–346.

428 Lehtinen 1967, 347.

429 Soinisen maataloushistorian perusteos on nimeltään *Vanha maataloutemme. Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle* (Soininen 1974). *Suomen maatalouden historia* -sarjan ensimmäinen osa on otsikoitu *Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle* (Rasila, Jutikkala & Mäkelä-Alitalo 2003).

430 Soininen 1974, 396; Ojala & Nummela 2007, 124–139.

Eteläisellä peltoviljelyalueella peltoala kasvoi suunnilleen väkiluvun tahdissa. Viljelymenetelmissä ei Etelä- ja Länsi-Suomen peltoviljelyalueella tapahtunut sellaista muutosta, joka olisi ollut verrattavissa kaskiviljelyn taantumiseen Itä-Suomessa. Peltoviljelyalueen maatalous ei vielä 1800-luvun alkupuolella joutunut samanlaisen kriisin kouriin kuin Itä-Suomessa. Kaskiviljely oli jo 1700-luvulla kutistunut pieneksi, lähes mitättömäksi. Toisaalta peltoviljelytavat eivät olennaisesti muuttuneet 1800-luvun puoliväliin mennessä, vaikka säätyläisten ja suurten tilojen kohdalla oli jo kokeiltu uudenlaisia menetelmiä ja tekniikoita.⁴³¹

Vanhempi tutkimus on vaalinut kuvaa, että säätyläiset ja kartanot olisivat olleet 1700-luvun maataloudessa merkittävästi edistyneempiä kuin talonpojat, jotka pitäytyvät vanhakantaisissa tavoissaan ja viljelymenetelmissään. Tätä käsitystä edusti jo mm. Eli Heckscher. Hän piti selvänä, että kartanoiden maatalous oli 1700-luvulla olennaisesti korkeammalla tasolla ja edistyneempää kuin talonpoikien. Hänen näkemyksensä mukaan Ruotsi joutui maksamaan vapaan talonpoikaiston hintana suuren jälkeenjääneisyyden maataloustekniikoissa ja tämän seurauksena kansan huonomman elintarvikehuollon kuin muutoin olisi ollut mahdollista.⁴³²

Myös Veikko Anttila katsoo maatalouden kehittyneen säätyläisten esimerkkien kautta. Hän kirjoittaa, että papiston, muiden virkamiesviljelijöiden ja kartanonherrojen tuli näyttää esimerkkiä ja opastaa talonpoikia paremmille tavoille, jotta nämä olisi saatu uudistamaan maatalouttaan. Tämä tehtävä oli Anttilan mukaan mittava, mutta ”he täyttivät sen”. Monet heistä kokeilivat ennakkoluuottomasti uusia maatalousmenetelmiä ja opettivat uudet työtavat muille. Maatalousuudistukset siirtyivät aikanaan pappiloiden ja suurtilojen vainioilta osaksi talonpoikaiskulttuuria, kirjoittaa Anttila.⁴³³ Pappiloita onkin pidetty tutkimuskirjallisuudessa esimerkillisinä tiloina, jotka ovat näyttäneet uudistusten tietä rahvaalle (ks. s. 168).

Samanlaista näkökantaa edustaa Erkki Lehtinen, joka esittää Ulvilan seudun maataloudesta, että kartanoiden suuri merkitys korostui edelleen 1700-luvulla, kun kartanot muodostuivat ”valistuspyrkimysten paikallisiksi tukikohdiksi”. Kartanot tulivat näyttämään tietä edistyneempään maanviljelyyn. Erityisesti Lehtinen mainitsee Johan Kraftmanin Koiviston kartanon.⁴³⁴ Myös Jarmo Pelto kirjoittaa, että Ulvilassa, Nakkilassa ja Porin maaseurakunnassa siirryttiin kolmivuoroviljelyyn jo 1700-luvun lopulla ja etunenässä olivat Kraftmanin Koiviston lisäksi Anolan, Pietniemen ja Lyttilän kartanot. Joillakin talonpoikais-

431 Soininen 1974, 384; Niemelä 1996, 56.

432 Heckscher 1949, 201.

433 Anttila 1987, 365.

434 Lehtinen 1967, 328.

tiloilla kaksivuoroinen viljelystapa oli vallalla vielä 1880-luvulle asti, jolloin säätyläisten esimerkkiä seuraten siirryttiin kolmivuoroviljelyyn.⁴³⁵

Kartanon omistajat 1700-luvulla olivat usein samalla myös virkamiessäättyä. Useimmilla maaseudulla asuvilla upseereilla ja virkamiehillä oli siviilivirka ja he olivat virkatehtäviensä vuoksi paljon poissa tiloiltaan. Mutta upseerit hankkivat mielellään itselleen kartanoita itselleen. Oman kartanon hoidon ja kehittämisen he tiesivät koituvan varmasti omaksi hyödykseen, virkataloissa tehdyt parannukset koituivat vieraan ja mahdollisen seuraavan asukkaana hyväksi.⁴³⁶

Ruotsalainen C.-J. Gadd on Ruotsia käsittelevässä tutkimuksessaan osoittanut, että 1700-luvulla säätyläistilojen ja talonpoikaistilojen viljelymenetelmissä ei ollut suuria eroja. Kartanoilla oli kylläkin enemmän resursseja käytettävissään kuin talonpojilla, jotka elivät lähempänä toimeentulon rajaa ja pyrkivät minimoimaan riskinsä. Gadd toteaaakin purevasti, että mikäli konservatiivisuudeksi katsotaan varovaisuus, kunnes uutuudet ovat osoittautuneet taloudellisesti kannattaviksi, voidaan talonpoikia tässä mielessä pitää konservatiivisina.⁴³⁷

Maatalouden kehityksen tutkimista maankäytön muutosten avulla vaikeuttavat lähdeaineistossa olevat puutteet ja eri aineistojen vaikea vertailtavuus. Verollepanoa varten 1600-luvun lopulla tehdyissä maakirjakartoissa eli ns. verokartoissa on merkitty talojen lähellä sijainneet kyläpellot, mutta ei muita peltoja. On vaikea sanoa, eikö ulkopeltoja ollut vai eikö niitä merkitty karttoihin. Ulkopellot olivat yhteisen kylävainion ulkopuolella kylän yhteismaalla sijainneita yksittäisiä peltoja.⁴³⁸ Soininen arvelee, että mittauksissa huomioitiin vain kyläpellot, mutta ei ulkopeltoja. Näin ollen maakirjakarttojen perusteella ei pystyttäisi päättelemään, oliko kylissä 1600-luvun lopulla ulkopeltoja vai ei. Tämä tarkoittaisi sitä, että 1600-luvun veromittausten tiedot eivät ole suoraan vertailukelpoisia isojaon mittausten kanssa, joihin on laskettu mukaan kaikki pellot.⁴³⁹ Toisaalta karttojen laadinnasta annettiin yksityiskohtaiset ohjeet, joiden mukaan maanmittarien tuli mitata tarkasti kylien maat, pellot ja niityt sekä arvioida niiden tuottoa.⁴⁴⁰ Mikäli maanmittarit olisivat toimineet täsmällisesti ohjeiden mukaan, myös ulkopellot olisi tullut kartoittaa.

Isojaon asiakirjoista saadaan ensimmäiset luotettavat mittauksiin perustuvat tarkat tiedot kylien alueella olevista maista ja yksittäisten talojen omistuksista, mutta isojaon jälkeisestä kehityksestä on vain hajanaisia tietoja. Isojaon jälkeen seuraava systemaattinen luotettaviin mittauksiin perustuva tilastoaineisto on vasta 1900-luvun alusta. Jonkin verran maatalouden kehitystä voidaan arvioida

435 Peltola 2006, 56.

436 Wirilander 1950, 14, 76.

437 Gadd, C.-J. 1983, 44–45, 212–213.

438 Jutikkala 1958, 44.

439 Soininen 1974, 317–318.

440 Gustafsson, A. S. 1933, 25–26; Rantatupa 2000, 56.

Suomen Talousseuran sihteerinä vuosina 1813–1833 toimineen Carl Böckerin 1834–1835 keräämän laajan tilastoaineiston perusteella. Böcker pyrki kuvaamaan suomalaista yhteiskuntaa numeerisin tiedoin ja hänen kunnianhimoinen tavoitteensa oli esittää numeerinen kokonaiskuva Suomen maataloudesta.⁴⁴¹ Böckerin keräämän tilastoaineiston hyödyllisyyttä rajoittaa se, että kyselylomakkeissa on pääasiassa tiedusteltu suhteellisia määriä absoluuttisten määrien sijaan. Esimerkiksi laidunmaista ei ole kysytty pinta-aloja, vaan kuinka suuri osa laidunmaista on hyvää laidunta, kohtalaista laidunta ja huonoa laidunta. Tästä huolimatta Böckerin kokoelma valaisee monipuolisesti ja yksityiskohtaisestikin aikansa maataloutta.

Maataloudessa vanhimmat ja parhaimmat pellot oli tavallisesti varattu tärkeimmille viljoille rukiille ja ohralle, ja vähemmän tärkeitä kasvilajeja viljeltiin heikommilla mailla. Viljelyä harjoitettiin raivatuilla pelloilla. Ulvilan ja Porin seudulla ei ollut laajoja suoalueita, joilla olisi harjoitettu suoviljelyä tai kytöviljelyä, joita harjoitettiin etenkin Etelä-Pohjanmaalla. Ulvilan vuotuisesta rukiin kylvöstä 75 prosenttia kylvettiin pelloille, lisäksi kytömaille kylvettiin 10 prosenttia kuten myös uudisviljelmille. Viisi prosenttia kylvettiin maille, joita kuvataan hankalasti tulkittavalla käsitteellä *gräflande som ej bränne*. Nämä ovat ilmeisesti olleet jonkinlaisia kuivaamalla saatuja raiviota, joita ei kuitenkaan poltettu, kuten esimerkiksi kytömaita. Porissa vuotuisesta rukiista kylvettiin pellolle 80 prosenttia, kytömaille 5, uudisviljelmille 10 ja raivuumaille (*gräflande som ej bränne*) 5 prosenttia. Sekä Porissa että Ulvilassa ohraa viljeltiin lähes yksinomaan pellossa (95%), loput kylvettiin uudisviljelmille ja kytömaille. Toissijaisemmasta viljasta kaurasta pellolle kylvettiin noin puolet ja loput kytömaille ja raivuumaille (*gräflande som ej bränne*). Ruis oli tärkein vilja, peltoalasta kylvettiin rukiille 40–45 ja ohralle 30 prosenttia. Peltoalasta kolmannesta lannoitettiin ja kesännöllä oli noin kolmannes eli viljely oli kolmivuoroviljelyä.⁴⁴² Nämäkin luvut osoittavat, että Kokemäenjokilaakso ja sen alajuoksu olivat peltoviljelyyn keskittyneitä vanhaa maatalousaluetta. Suo- saati kaskiviljelyä ei harjoitettu, maatalouden päätuotantosuunta oli viljantuotanto ja vilja tuotettiin pellossa.

Hyödyn ajalla ilmastoon kiinnitettiin paljon huomiota ja etenkin soiden uskottiin tuovan hallaa ja vastaavasti uudisraivuun ja kuivatusten vähentävän hallaa. Varsinkin maatalousoppineet kirjoittivat kuivausten tärkeydestä hallojen vähentämiseksi. Siksi Böckerin oli kiinnostunut hallan esiintymisestä. Ulvilan pelloista 10 ja Porin pelloista 15 prosenttia oli hallan vaikeasti vaivaamia ja noin kolmannes jonkin verran hallan vaivaamia. Sellaisia peltoja, joissa hallaa esiintyi vain harvoin ja vain poikkeuksellisen kylmien ilmojen aikoina oli Ulvilassa 60

441 Böckeristä ks. Luther 2000.

442 KA, Böckerin kokoelma, 2:563.

sekä Porissa 50 prosenttia.⁴⁴³ Hallaa ei siis pidetty erityisenä ongelmana Porissa ja Ulvilassa.

Böckerin kokoelma valaisee myös peltojen tuottavuutta. Mutta tietoja kylvö- ja satomääristä saadaan myös ns. Zakrevskin tilastoista. Vuonna 1824 Suomen kenraalikuvernööriksi nimitetyn Arseni Zakrevskin määräyksestä kruununvoudit ja nimismiehet ryhtyivät keräämään tietoja hallintoalueidensa kylvö- ja satomääristä sekä karjan lukumäärästä. Kerättyjen tietojen luotettavuutta heikentää se, että kansa epäili tietojen keruun liittyvän uuden verollepanon valmisteluun ja pyrki ilmoittamaan kylvönsä, satonsa ja karjavarallisuutensa todellista pienempänä.⁴⁴⁴

Taulukko 8. Porin maaseurakunnan kylvö- ja satotiedot vuosina 1823, 1824 ja 1826 Zakrevskin tilaston mukaan. Kylvöt ja sadot tynnyriä, heinä parmasta. (KA, KK, Hb 9, 311:5–7.)

	1823		1824		
	kylvö	sato	kylvö	sato	kylvö
Ruis	479	2845	490	2900	480
Ohra	388	2031	388	2019	318
Kaura	124	580	136	520	140
Heinä	–	3317	–	2693	–

Näistä voidaan laskea, että rukiin jyväluku on ollut 5,9 vuosina 1823 ja 1824, vuonna 1826 on ilmeisesti ollut katovuosi ja jyväluku jäänyt 3,5:een. Perinnäinen maanviljelys oli hyvin haavoittuvaista ja kadot olivat tavallisia. Ohran jyväluku on vaihdellut 5,2 ja 5,4 välillä ja näitä merkitykseltään vähäisemmän kauran jyväluku oli vuonna 1823 4,7, seuraavana vuonna 3,8 ja 3,6 vuonna 1828.

Böckerin kokoelmasta kerättyjen Porin maaseurakunnan ja Ulvilan rukiin ja ohran jyväluvut on esitetty taulukossa 9.⁴⁴⁵ Vertailun vuoksi taulukossa on myös Soinisen Böckerin kokoelman pohjalta tekemät laskelmat Satakunnan ja koko maan jyväluvuista. Pelkkä jyväluku peittää alleen sen, että sama jyväluku merkitsi harvaan kylvetyn viljan kohdalla tuntuvasti pienempää pinta-alasatoa kuin tiheään kylvetyn.⁴⁴⁶

Zakrevskin ja Böckerin kokoelman tiedot ovat hyvin yhteneväiset. Sadot kylvettyä jyvää kohden ovat olleet Porin maaseurakunnassa ja Ulvilassa suurempia kuin Satakunnassa keskimäärin. Synnä lienee, että Porin maaseurakunta ja Ulvila sijaitsivat maaperältään viljavammassa Kokemäenjokilaaksossa kuin

443 KA, Böckerin kokoelma, 2:564.

444 Soininen 1974, 186.

445 KA, Böckerin kokoelma, 2:564.

446 Soininen 1974, 118–119.

Taulukko 9. Peltoon kylvetyn rukiin ja ohran keskimääräiset jyväluvut Böckerin kokoelman mukaan. Ulvilan tiedot rukiin kohdalta puuttuvat. (Porin maaseurakunta ja Ulvila, KA, Böcker, 2:564; Satakunta ja koko maa Soininen 1974, 118.)

	Pori msrk	Ulvila	Satakunta	Koko maa
Ruis	6	–	5,33	6,59
Ohra	5	5,5	4,86	5,01

pohjoisemman Satakunnan karummilla ja soisemmilla alueilla sijainneet pitäjät. Maaperän erilaisuus on todennettavissa edellä esitetystä maaperäkartasta (kartta 8, s. 121). Maaperän laatuun kiinnitettiin huomiota Böckerin kokoelmassakin. Porin maaseurakunnan peltomaiden maaperä oli pääosin hiesusavea, hiuetta ja multaa, yhteensä nämä muodostivat peltoalasta 70 prosenttia, näiden lisäksi pelto- maista 15 prosenttia oli maaperältään hienoa hiekkamultaa. Ulvilassa pellot jakaantuivat tasaisemmin näiden kolmen maaperälajin välille, mutta kaikkiaan Ulvilan pelloista oli 82 prosenttia hiesusavi-, hiue- ja multa- sekä hienon hiekkamullan mailla.⁴⁴⁷ Pellot olivat siis maaperältään helposti muokattavia.

Ulvilan heinäsadosta saatiin 80 prosenttia aidatuilta kovanmaan niityiltä ja 20 prosenttia oli saraniittyjä (*starr*). Porin maaseurakunnassa heinäsato saatiin useilta erilaisilta maanlaaduilta. Aidatuilta saraniityiltä saatiin 30 prosenttia, puolet heinäsadosta saatiin kovanmaan niityiltä, kymmenen prosenttia meren rannoilta vesijätöiltä ja viisi prosenttia järvenlaskujen avulla saaduilta niityiltä. Lisäksi viisi prosenttia sadosta ilmoitetaan olevan järviruokoa (*sjöfodor*).⁴⁴⁸ Ulvilan laitumista kolmannes oli hyviä, Porin maaseurakunnassa neljännes, koh- talaisia laitumista puolet sekä Ulvilassa että Porin maaseurakunnassa. Ulvilan laitumista huonoja oli viidennes, Porin maaseurakunnassa neljännes.⁴⁴⁹ Porin maaseurakunnan laitumet ovat siis olleet huonompia kuin Ulvilan. Eroa voi selittää se, että maaseurakunnan alueelle sijoittuvat hiekkaisemmat ja karummat alueet kuten laaja Yyterinniemi. Toisaalta merenrantojen vesijätöt lisäsivät kaih- vattuja niittyjä maaseurakunnassa. Niittyjä pyrittiin lisäämään myös järvenlas- kuilla (laskuista ks. luku 5.1).

Tutkimuskirjallisuuden ja Böckerin kokoelman avulla luotu yleiskuva maa- taloudesta jättää avoimeksi monia kysymyksiä. Lisäksi Böckerin kokoelmassa tarkasteluyksikköinä ovat Ulvila ja Porin maaseurakunta, mikä kätkee alleen erot eri kylien ja sosiaaliryhmien välillä. Minkälaiset resurssit kartanoilla, sääty- läistiloilla ja talonpojilla oli käytössään? Kun varallisuutta hankittiin maasta, on olennaista, kuinka paljon maata oli ja minkälaista se oli laadultaan. Kun pellot ja

447 KA, Böckerin kokoelma, 2:563.

448 KA, Böckerin kokoelma, 2:563.

449 KA, Böckerin kokoelma, 2:564.

niityt olivat erilaatuisia, miten hyvät ja huonot maat jakaantuivat? Tämän vuoksi on tarkasteltava yksityiskohtaisemmin kylä- ja tilatasolla, minkälaisia resursseja tiloilla oli käytettävissä ja miten nämä jakaantuivat.

4.2 Maatalouden resurssien omistus ja hallinta

4.2.1 Johan Kraftman ja Koiviston kartano

Ulvilassa sijainneen Koiviston kartanon perustaminen liittyi Kustaa Vaasan uudistuksiin. Hänen aikanaan ryhdyttiin perustamaan kuninkaankartanoita maan hallinnon tehostamiseksi, taloudellisten voimavarojen tehokkaammaksi hyödyntämiseksi ja maatalouden kehittämiseksi. Porin kaupungin perustamisen jälkeen vuonna 1558 Poriin perustettiin Juhana-herttuan määräyksestä kuninkaankartano. Kruunu oli perustanut Ulvilaan kartanon jo vuonna 1549 ja tästä Koiviston kartanosta tuli myöhemmin Porin kuninkaankartanoon kiinteästi liittyvä latokartano.⁴⁵⁰ Sittenmin Koivistosta muodostettiin ratsutila, jota hallitsi majuri Kristian Albert von Hirschleidt vuoteen 1706 asti. Tämän jälkeen tila oli Kokemäen kirkkoherra Johan Pauliniuksen ja hänen perillistensä hallussa aina vuoteen 1744 asti, jolloin professori Johan Kraftman hankki tilan omistukseensa. Erottuaan vuonna 1758 Turun akatemian professorin virasta hän muutti kartanoon asumaan. Kraftman kuoli 1791 lapsettomana ja tila periytyi hänen veljenpojalleen, minkä jälkeen tila vaihtoi omistajaa tiuhaan.⁴⁵¹ Koiviston nimeä käytettiin siis Kraftmanin hankkimasta kartanosta, mutta Koivisto oli myös maakirjaan merkitty maakirjakylä.

Aluksi on syytä tarkastella lyhyesti Kraftmanin näkemyksiä siitä, kuinka valtakunnan talous ja maatalous tulisi järjestää. Sen jälkeen perehdytään hänen käytännön toimintaansa Koiviston tilallaan eli siihen miten hän siirsi oppejaan ja näkemyksiään käytäntöön ja mitä siitä seurasi. Kraftman oli ajan oppineista poikkeuksellisen kiinnostunut maataloudesta. Käytännön maatalouteen hän perehtyi Koiviston tilalla, jossa hän suoritti monenlaisia maatalouskokeiluja. Hänen luentojensa aihepiiri oli uutta Turun akatemiassa ja hän piti luentonsa latinan sijaan ruotsiksi. Kraftman ei ollut luonteeltaan teoreetikko, vaan hän käsittelee maatalouskysymyksiä hyvin käytännönläheisesti. Hänen vuosina 1746–1747 pitämänsä luennot julkaistiin vuonna 1747 nimellä *Utdrag af academiska föreläsningar uti landthushållningen*. Vuonna 1761 ilmestyi hänen *Tankar om den*

450 Vilkuna, A.-M. 2003, 246–254; Lehtinen 1967, 100–101.

451 Avellan 1914, 136–137.

*wanmagt uti hwilken finska landtbönder sig befinner ja vuonna 1786 Tankar öfwer Spannemåls och Penninge-bristen.*⁴⁵²

Kraftman oli yhteiskunnallisessa ajattelussaan konservatiivi. Jokaisella luokalla ja yksilöllä oli oma tietty paikkansa yhteiskunnassa, eikä tätä yhteiskunnan rakennetta ja järjestystä tule muuttaa. Kraftman ajatteli valtion ketjuksi, jossa yksittäiset ammatit ja elinkeinot olivat lenkkejä suuressa ”valtakunnan ketjussa” (*rikskedjan*). Valtion oli huolehdittava ketjun kaikista lenkeistä, niin että se pysyy kasassa.⁴⁵³ Tämä ajatus liittyy luontevasti aikakauden oppineiden ja fysioteologien ajatukseen olemisen suuresta ketjusta (luku 2.2.1). Tiukkana sääty-yhteiskunnan kannattajana Kraftman katsoi, että talonpoikien lasten tuli pysyä talonpoikina eikä säätyihin kuulumattomille pitänyt antaa oikeutta lähettää lapsiaan oppilaitoksiin tai kaupunkiin harjoittamaan porvariselinkeinoja tai oppipojiksi. Palkolliset hän halusi sitoa säätyläisten työvoimareserviksi.⁴⁵⁴

Kraftman piti parempana jopa puutetta maasta kuin puutetta väestöstä. Tässä Kraftman ajatteli useiden aikalaistensa tavoin. Ongelmana pidettiin liian pientä väestömäärää, mikä esti luonnonvarojen tehokkaamman hyväksikäytön ja maataloustuotannon kohottamisen.⁴⁵⁵ Talonpoikien köyhyyden syynä olivat Kraftmanin mielestä huono taloudenhoito ja talonpoikien tavat viljellä maata ja hoitaa karjaa. Talonpoikien pitäisi hoitaa paremmin peltojaan ja karjaansa, käyttää metsiään monipuolisesti ja oikein sekä aloittaa perunanviljely.⁴⁵⁶ Suurena esteenä kehitykselle Kraftman näki myös vanhakantaiset asenteet: isoisien tavat

452 Niemelä 1998, 73.

453 Kraftman 1786, 6.

454 Kraftman 1747, 39. Kraftmanin mielestä koulutetut talonpoikien lapset kaventaisivat säätyläisten lasten mahdollisuuksia saada virka (Kraftman 1761, 109–115). Huoli olikin siinä mielessä aiheellinen, että virkakilpailu kiristyi 1700-luvulla mm. sotalaitoksen supistusten vuoksi ja viroista taisteltiin myös säätyläisten kesken (Karonen 1999, 361–362). Palkolliskysymksen järjestämiseksi Kraftman esitti menettelyä, jossa talojen työvoiman tarve selvitetään, palkolliset luokitellaan työkyvyn mukaan ja lopuksi palkolliset arvotaan talojen kesken. Kun työkyky arvioidaan ja luokitellaan, kaikki irtolaiset, loiset ja laiskurit (*lösdriware, inhysingar och lättingar*) saadaan sijoitettua sellaiseen tehtävään, johon he parhaiten soveltuvat (Kraftman 1761, 133–138). Klingen mukaan Kraftmanin esityksen voi ajalle ominaisen kvantifioivan ja mitattavan rationalismin lisäksi ymmärtää sisältävän humanitäärisen ajatuksen: arpominen esti ”orjamarckkinoiden” tapaisen palkollisille nöyryyttävän työhönottomenettelyn (Klinge 2006, 131). Palkollisten työhönottomenettely on varmasti ollut nöyryyttävää, mutta oliko arpominen yhtään vähemmän nöyryyttävää – siinähan palkolliselta viedään oikeudet valita työnsä ja isäntänsä? Arpomismenettelyllä oli tietenkin se työnantajien kannalta hyvin mieluisa piirre, että estämällä työnantajien välisen kilpailun työvoimasta se samalla esti palkollisten palkkojen nousun (Virrankoski 1984, 108).

455 Esimerkiksi P. A. Gadd, Jacob Faggot ja Upsalan yliopiston taloustieteen professori Anders Berch katsoivat englantilaisen poliittisen aritmetiikan edustajiin tukeutuen, että runsas väestö oli aina eduksi eikä väestön voitu kuvitella kasvavan liian suureksi (Niemelä 1996, 15–16; Niemelä 1998, 140–141; Kovero 1909, 2–4).

456 Kraftman 1786, 6, 25.

olivat muuttumattomina esikuvina ja uudistuksia vieroksuttiin. Kaiken tämän seurauksena talonpoika ja köyhyys olivat ”wänner med hwarandra”.⁴⁵⁷

Kraftman uskoi, että talonpoikia ei saada hylkäämään perinteisiä tapojaan pelkästään laeilla ja määräyksillä vaan ainoastaan esimerkkien kautta. Säätyläisten ja erityisesti kirkkoherrojen oli näytettävä rahvaalle esimerkkiä hyvästä taloudenpidosta, niin että nämä omin silmin näkisivät uudistusten hyödyllisyyden. Vain tätä kautta rahvas omaksuisi uusia tapoja ja menetelmiä.⁴⁵⁸ Esimerkiksi hyödyllisten ulkomaisten kasvien viljely olisi aloitettava korkeakouluissa, sieltä niitä olisi annettava maanviljelystä harjoittaville säätyläisille, jotka sitten levittäisivät niitä rahvaan keskuuteen.⁴⁵⁹ Kraftman oli huomannut, että talonpojat katkeroituvat, mikäli heidät pakotetaan työhön, joka voitaisiin tehdä heille sopivampana aikana tai paremmin toisella tavoin tai josta he eivät itse hyödy.⁴⁶⁰ Tämän näkemyksen muotoutumiseen oli varmasti vaikuttanut talonpoikien haluttomuus lähteä mukaan hänen ajamaansa Lattomerren ojitukseen, mahdollisesti Kraftman on myös seurannut Kokemäenjoen koskenperkauksia, joita teetettiin myös talonpojilla.

Kraftman kiinnitti kirjoituksissaan huomiota yleisesti tunnustettuun maatalouden pullonkaulaan: peltojen tuottavuuden parantamiseen tarvittiin lisää lantaa, mikä edellytti suurempia karjamääriä ja täten suurempia niittyaloja, jotta karjalle saataisiin heinää.⁴⁶¹ Kraftman totesikin, että niittyjen lisäys oli varmin keino parantaa huonon peltomaan laatua. Niin isojaossa kuin uudisraivuussakin on siten huomioitava, että pellon, niityn ja laidunmaan suhde pysyy oikeana, muutoin pellonraivauksesta ei ollut hyötyä. Toisaalta hän kirjoitti, että mitä suuremmat pellot ja niityt tilalla oli, sitä huonommin ne oli hoidettu.⁴⁶² Tilalle optimaalisen maanomistuksen määrä olikin vilkkaan pohdinnan kohteena 1700-luvun puolivälissä. Kysymys oli yksittäisen tilan ohella kruunun taloudesta ja verotuksesta. Isojaon liikamaita määrittelevissä pykälissä tämä keskustelu konkretisoitui, kun määriteltiin, kuinka paljon kylälle tulee jakaa maata mantaalia kohden ja mikä luokitellaan kruunulle erotettavaksi liikamaaksi.

Kraftman moitti maamiehiä siitä, että he olivat laiminlyöneet niittyjen ja peltojen ojituksen, mikä oli monin paikoin vähentänyt viljasatoa neljänneksen ja jopa puoleen. Ojitusta tehostamaan kyliin pitäisi saada kyläjärjestykset, joissa säädettäisiin ojitusvelvollisuudet. Kraftman tunsu jo salaojituksen ja suositteli sitä

457 Kraftman 1747, 16–17.

458 Kraftman 1747, 46; Kraftman 1761, 11.

459 Kraftman 1786, 25.

460 Kraftman 1761, 12–13.

461 Kraftman 1784b.

462 Kraftman 1747, 26–28, 78–79; Kraftman 1761, 32–33, 42.

käytettäväksi tietyissä tapauksissa. Yhtenä esteenä ojitukselle hän katsoi sarkajaon lukuisine erilevyisine sarkoineen.⁴⁶³

Peltojen ja niittyjen huonon hoidon ja ojituksen lisäksi Kraftman valitteli, että soiden ojitukseen ei ole kiinnitetty huomiota. Kraftmanin mukaan maassa oli lukuisia soita, jotka ”niin monta tuhatta vuotta ovat huutaneet ojitusta”. Ojittamattomina suot olivat hyödyttömiä, aiheuttivat hallaa ja vahingoittivat viljelyksiä, minkä vuoksi niitä pitäisi ruveta ojittamaan. Tällöin ne saataisiin kuivumaan ja viljaviksi. Mutta valitettavan usein, kirjoitti Kraftman, maamies oli laiminlyönyt soiden ojituksen ja näin menettänyt monta ”kaunista tilaisuutta” lisätä karjansa moninkertaiseksi. Kaiken tämän laiminlyönnin ja metsänhaaskauksen seurauksena talonpojalla ei ollut jäljellä kuin ”hakattu metsä ja tyhjä ruoka-aitta”.⁴⁶⁴

Soiden ojituksesta Kraftman antoi hyvin tarkkoja ohjeita. Kun suo on ojitettu, neuvoi Kraftman, piti polttaa kuiva suomulta muutaman tuuman syvyyteen vahingoittamatta kuitenkaan sen alapuolella olevaa märkää suomaata. Joka näin soita kohtelee, on kunniakas ja ansaitsee kiitosta, mutta se joka kydöttämällä pilaa suonsa, hävetköön, Kraftman julisti.⁴⁶⁵ Säätyläisten esimerkkiä peräänkuuluttaessaan Kraftman oli sanojensa mukainen mies ja ryhtyi itse näyttämään esimerkkiä omalla kartanolla aloittamalla Lattomeran ojituksen, rakentamalla uudenlaisia navettoja ja pitäjänmakasiinihankkeessaan. Suomen maatalouden historiaa käsittelevässä tutkimuskirjallisuudessa Lattomeran suon ojitusta on pidetty ensimmäisenä laajamittaisena suonkuivaushankkeena ja merkittävänä saavutuksena.⁴⁶⁶

Lattomeran suosta vain osa oli Koiviston kartanon mailla, sillä Lattomeran omistukset jakaantuivat Porin kaupungin, Kraftmanin Koiviston ja Ulvilan kylien välille niin, että kaikkiaan 78 tilalla oli omistuksia suolla.⁴⁶⁷ Kraftman pyrki suon kuivaamiseen niityksi, ei viljanviljelyyn suolla. Olihan maatalouden ongelmana nimenomaan niittyjen puute, mitä Kraftmankin tähdensi kirjoituksissaan.⁴⁶⁸ Kraftman on kuvannut laajasti ja perusteellisesti suoaluetta ja sen kuivauksen vaiheita vuonna 1782 kirjoittamassaan ja vuonna 1785 julkaistussa kuvauksessaan *Berättelse om Lattomeri Kärrs utdikning*. Lisäksi hän kirjoitti suon kuivauksesta samannimisen lyhyemmän kuvauksen, joka julkaistiin vuonna 1784 *Hushållnings Journal* -lehdessä. Tässä ei kuitenkaan ole tarpeen mennä kuivauksen teknisiin yksityiskohtiin, joita Kraftman selostaa tarkasti kirjoituksessaan.⁴⁶⁹

463 Kraftman 1761, 2–4, 32–34.

464 Kraftman 1761, 3–4.

465 Kraftman 1761, 50.

466 Grotenfelt 1899, 74–76; Soininen 1974, 146; Klinge 2006, 109–112; Virrrankoski 2009, 347.

467 Kraftman 1784a.

468 Kraftman 1761, 2–4, 32–34.

469 Kraftman 1784a; Kraftman 1785.

Kartta 10. Lääninkartta vuodelta 1742 Porin ympäristöstä. Karttaan on merkitty kaupungit, kylät ja tiet sekä maasto-kohteista vesistöt ja merkittävimmät suoalueet. Lattomeren suo on otettu mukaan karttaan, suolta laskee oja Tuorsniemen ja Vähä-Rauman kylien välistä Porinlahteen.

Kraftman oli heti ensimmäisinä vuosinaan Koiviston omistajana suota kuivatukseen kaivauttanut Lattomeran Koiviston puoleisesta osasta ojan kartanon maiden läpi Kokemäenjokeen. Vuonna 1748 hän teki maaherranvirastoon aloitteen suon laajemmasta kuivauksesta. Vuonna 1760 kokoonnuttiin maaherran johdolla Ulvilan kirkolle kuivauksesta päättämään, mutta osakkaiden poissa ollessa asiaa ei saatu päätettyä.⁴⁷⁰

Kraftmanin ongelmana oli, että vain osa Lattomeran suosta sijaitsi hänen omistamansa Koiviston mailla ja kuivaaminen edellytti laskuojien kaivamista muiden kylien maiden läpi. Lattomeran suolta olisi saatu hyvä laskuoja luoteeseen Porin lahteen Tuorsniemen ja Vähä-Rauman kylän rajaa pitkin virtaavaan ojaan, mutta tällaisesta muiden kylien kautta kulkevan ojan kaivamisesta Kraftman ei tietenkään voinut päättää omin päin. Hankkeeseensa Kraftman sai arvovaltaista tukea ystävältään Tuorsniemen ratsutilan omistajalta, pormestari Lars Sacklénilta, joka myös lähti ajamaan suon kuivausta. Lisäksi vähäraumalaisia suostuteltiin laskuhankkeeseen maanmittarin voimin. Isojaon katselmuksissa vuonna 1764 maanmittari Åhman nimittäin valitti, että Vähä-Rauman kylän Lattomerellä sijaitsevat niityt kärsivät märkyydestä ja esitti, että näitä niittyjä voitaisiin huomattavasti parantaa, mikäli Lattomeran suo saataisiin kuivattua. Tähän päästäisiin, jos parannettaisiin veden virtausta juuri Tuorsniemen ja Vähä-Rauman rajaa pitkin virtaavassa ojassa.⁴⁷¹ Tämä oli se sama oja, jota pitkin Kraftman olisi kätevästi voinut johtaa laskuojan Lattomereltä.

Kului kuitenkin vielä vuosia ja tarvittiin vielä arvovaltaisempia henkilöitä hanketta edistämään. Maaliskuussa 1773 kokoonnuttiin Porin raatihuoneelle päättämään kuivauksesta. Paikalla ollut maaherra Rappe kertoi myös itse kuninkaan kehottaneen suon kuivaukseen ja lopulta talonpojat saatiin taipumaan suon ojituksen kannalle. Muodollisuuksiin kuului, että maaherra pyysi lopuksi Kraftmania asettumaan työn johtoon, mihin tämä tietenkin antoi suostumuksensa.⁴⁷² Talonpojille kysymys kuivaukseen lähtemisestä ei ollut periaatteellinen, vaan käytännöllinen: minkälainen rasitus kuivaustöistä koituisi heille? Mistä saada työvoimaa ja aikaa ojien kaivamiseen? Kraftmanilla tätä ongelmaa ei ollut, hänellä oli laittaa torppareita suolle päivätöitä suorittamaan. Talonpoikien epäroinnin taustalla saattoi olla pelkoa siitäkin, että kuivaus epäonnistuu tai että suolla sijaitsevien, vaikka märkien, mutta talonpojille kallisarvoisten niittyjen heinänkasvu saattaisi huonontua.

Lattomeran suon kuivaustyöt aloitettiin vuonna 1773 ja laskuhankkeeseen liittyneiden ojien kaivu- ja kunnossapitovelvollisuudet kirjattiin sopimukseen.

470 Lars Sacklén Kraftmanista laatimassaan kirjoituksessa, *Åbo Tidningar* 30.7.1792 ja 6.8. 1792; Klinge 2006, 109.

471 TMA, TPM III, Pori mlk, Vähä-Rauma, 7:o.

472 Sacklén, *Åbo Tidningar* 6.8. 1972; Göös 1909, 199–200.

Töitä tehtiin Kraftmanin patriarkaalisisessa ohjauksessa. ”Niskoittelu on kukistettu, mutta uutteruutta edistetty”, Kraftman totesi tyytyväisenä töiden edistymisestä. Mutta määrällä suolla työ oli hankalaa, ja ojaia jouduttiin uudistamaan monta kertaa, ennen kuin ne olivat tavoitellun kokoisia. Kesällä 1773 ojan vierustaa kulkenut Kraftman upposi itsekkin suonsilmäkkeeseen ja omien sanojensa mukaan oli lähellä, ettei hän päässyt lainkaan suosta ylös.⁴⁷³

Lattomerens suo kasvoi ennen ojitusta saraa ja kortetta (*starr och fräken*) ja heinäkorjuu oli hyvin vaivalloista. Pellot ojittamattoman suon ympärillä olivat hallanarkoja. Ojituksella suota saatiin kuivumaan ja jo kolmen vuoden päästä suo oli Kraftmanin mukaan huomattavasti kuivunut ja heinäns kasvu parantunut.⁴⁷⁴ Vielä ennen Kraftmanin kuolemaa vuonna 1791 tehtiin kirjallinen sopimus, jolla osakkaat sitoutuivat vastaamaan jatkossakin oman osansa laskuojien kunnossapidosta. Tämä ei kuitenkaan estänyt kiistoja, varsinkin kun suo ei kuivunut toivotulla tavalla. Ojien kunnossapitokysymykset aiheuttivat useita oikeudenkäyntejä. Vuonna 1803 Koiviston kartanon silloinen omistaja O. J. Bruus ja Friitalan kyläläiset haastoivat oikeuteen alajuoksun osakkaat syyttäen heitä ojan kunnossapidon laiminlyönnistä. Riita kesti vuosia. Vuonna 1820 tarkistettiin ojat ja kunnossapitovelvollisuudet, jotka kihlakunnanoikeus vahvisti 1825. Lattomerens kuivaus saatiin päätökseen ja alue raivattua pelloksi vasta 1900-luvun alussa.⁴⁷⁵

Kraftman oli mukana aktiivisesti myös Nakkilassa sijainneen Leistilänjärven (laajuus 3 200 ta) kuivauksessa, vaikka ei edes omistanut osuuksia laskettavasta alueesta. Ensimmäinen aloite laskusta tehtiin vuonna 1777, mutta myös Leistilänjärven kuivaus kohtasi monia vaikeuksia yllättävistä luonnonolosuhteista ja paljastuneista kallioista osakkaiden keskinäisiin riitoihin.⁴⁷⁶ Vuonna 1806 työt seisoivat ja eräät osakkaat halusivat jo vetäytyä hankkeesta, koska epäilivät kustannusten nousevan hyötyjä korkeammiksi. Vuonna 1816 mitattiin vesijättöjen kasvaneen 489 tynnyrinalaa isojaon aikaisesta ja vuosien 1814–1816 mittauksen mukaan vesijättöjä oli kaikkinaensa jo tuhat tynnyrinalaa. Maanmittari Tillberg uskoi hankkeeseen ja arvioi vuonna 1817, että kunhan työtä jatketaan vielä kahdenä kesänä neljän kuukauden ajan, saadaan järven sijasta 3 200 tynnyrinalaa maata. Ajan mittaan, kun auringon säteet saavuttavat kasvit, voidaan järveltä saada viljan lisäksi useita satoja aameja heinää, Tillberg maalaili luottavaisena.⁴⁷⁷ Kuivaus tuottikin tulosta, järveä saatiin kuivumaan niin paljon, että siitä saatiin jo 1800-luvun alkupuolella huomattavia heinänsatoja. Böckerin tilaston mukaan Nakkilan heinäsadosta saatiin 1830-luvun alussa puolet Leistilänjärven

473 Kraftman 1784a.

474 Kraftman 1784a.

475 Göös 1909, 205–206.

476 TMA, Lka, päätöskonseptit Db4, 31.10.1801; Lehtinen 1967, 453–455.

477 Tillberg 1817, 36–37; Lehtinen 1967, 456–458.

laskemisen tuloksena syntyneiltä niityiltä.⁴⁷⁸ Järven lopullinen kuivaus pelloksi tapahtui vasta 1940-luvulla.

Lattomerta kuivatessaan Kraftman joutui pohtimaan myös luonnon historiaa ja rantaviivan muutoksia. Ojityön edetessä suon pinnan alta alkoi nimittäin nousta esiin puiden kantoja. Tästä Kraftman päätteli suon olleen aikaisemmin kuivempi ja kiinteämpi, mutta suo olisi vesiperäistynyt laskuoihin rakennettujen myllypatojen vuoksi. Friitalan ja Koiviston kylät olisivat saattaneet hänen mielestään ilman ojitusta viimeistään sadan vuoden kuluttua hävitä kokonaan. Kraftman ei myöskään uskonut, että suolla olisi voinut olla aikaisemmin laivaväylä, kuten kerrottiin eikä hän pitänyt mahdollisena edes sitä, että joen tuomat maamassat olisivat tukkineet laivaväylän.⁴⁷⁹

Kraftman ei ilmeisesti ollut seurannut *vattuminskning*-keskustelua. Kraftmanin täydellinen erehtyminen on joka tapauksessa hieman yllättävää, sillä Kokemäenjoen suistossa maankohoamisen aiheuttamat muutokset ovat nähtävissä jo yhden sukupolven aikana. Paikkakunnalla asuvana, entisenä Porin triviaalikoulun rehtorina ja oppineena miehenä hänen on täytynyt olla tietoinen esimerkiksi siitä, että sisämaassa sijaitseva Ulvilan kaupunki oli perustettu aikoinaan meren rannalle. Ja olihan Kraftmanin aikana purjehdusyhteyttä merelle menettämässä vuonna 1558 meren rantaan perustettu Porin kaupunki.

Mutta ei Kraftman ollut sen kyvyttömämpi selittämään maankamaran muutoksia kuin muutkaan aikalaisensa. Hänen aikanaan ei osattu selittää rantaviivan muutoksia siten kuin nykyisen geologisen tietämyksen valossa. Sen sijaan Kraftmanin esittämän pelon Koiviston ja Friitalan kylien hukkumisesta nousevan veden alle voi tulkita myös hänen oman Lattomerän suon kuivaustoimintansa puolusteluksi ja suurenteluksi. Talonpojathan olivat lähteneet hyvin vastahankaisesti suon ojitukseen ja ojitus poiki toistuvia riitoja. Suuresta työmäärästä ja kovista ponnisteluista huolimatta suo ei kokonaisuudessaan muuttunut Kraftmanin toivomaksi hyväksi niityksi. Suo kyllä kuivui, mutta ei niin paljon, kuin Kraftman oli toivonut ja julistanut. Ehkä Kraftman keksikin toisen argumentin ojittamisen puolesta: ilman ojittamista kaksi kylää tulisivat hautautumaan veden alle. Loistavien niitty maiden sijaan ojituksen avulla saataisiin sentään pelastettua kaksi kylää tulvilta. Samalla Kraftman sai tuotua esiin myös omaa kaukonäköisyyttään ja korostettua suunnitelmansa merkitystä.

Käytännön maanviljelystä Koiviston kartanossa voidaan tarkastella maanmittausasiakirjojen avulla. Vuoden 1697 veromittauksessa Koiviston peltoalaksi mitattiin 44 tynnyrialaa. Kartanon pellot eivät olleet sarkajaossa vaan lohkoissa.⁴⁸⁰

478 Anttila 1967, 34.

479 Kraftman 1784a, 76.

480 Tämän tuo esiin myös Lars Sacklén Kraftmanista laatimassaan kirjoituksessa, *Åbo Tidningar* 24.7.1792.

Omistuksia kartoitettiin ja mitattiin uudestaan vuonna 1780 maanjakoja varten. Kylään kuului pellot, niityt, metsät ja laidunmaat mukaan laskien maita 2 448 tynnyrinalaa sekä Lattomerren suosta 370 tynnyrinalan osuus. Kartanon maatalouden kehitys näkyi maiseman muutoksina. Karttapari 11 ja 12 esittää maankäytön muutoksia vuoden 1697 veromittauksen ja isojaon välillä. Kylän alue on muuttunut rajankäyntien seurauksena. Koiviston kartano sijaitsi Kokemäenjoen rannalla ja pellot olivat kartanon välittömässä läheisyydessä. Kartanon ympärillä oleva peltoalue oli laajentunut huomattavasti reilun sadan vuoden aikana, lisäksi uusia pieniä peltoja on raivattu kylän takamaille. Näitä uudempia vuoden 1697 jälkeen raivattuja peltoja viljelivät lampuodit ja torpparit. Myös kylän niittyjä on laajennettu, uusi suuri niittyalue on kylän lounaisreunassa Lattomerren suolla, jota oli saatu kuivumaan Kraftmanin aloittamalla kuivauksella. Myös kylän halki kulkevan tien linjaus on muuttunut. Kraftman halusi tielle uuden linjauksen, koska vanha linjaus kulki kartanon peltomaiden poikki. Uudelle tielle vedettiin suora linjaus kartanon peltomaiden ohitse, tiestä tehtiin 12 kynnärää leveä ja sen molemmille puolille kaivettiin ojat.⁴⁸¹

Koiviston ratsutilan maiden mittausta ja kartoitusta jatkettiin vuonna 1801. Tämän mittauksen yksityiskohtaiset tiedot pelloista, niityistä, ojista kartanon, lampuotien ja torpparien kesken on esitetty liitteessä 3. Kaikkienensa Koivistoon kuului peltoa 248 tynnyrinalaa 10 kapanalaa, niittyjä 985 tynnyrinalaa 3 kapanalaa.⁴⁸²

Niittyjä oli lähes nelinkertaisesti peltoon nähden, mikä on hieman parempi suhde kuin ajan maataloudessa keskimäärin. Kun 1800-luvulla maanviljelyskokouksissa keskusteltiin pellon ja niityn suhteesta, arvioitiin, että yhden tynnyrinalan lannoitukseen tarvittavan karjamäärän ruokkimiseen tarvitaan kolmesta neljään tynnyrinalaa heinää. Niittyjä oli eteläisellä peltoalueella 1700-luvulla kolminkertaisesti peltoihin nähden, mutta uudisraivuun seurauksena 1800-luvulla niityn ja pellon suhde muuttui lannoituksen kannalta epäedullisemmaksi.⁴⁸³

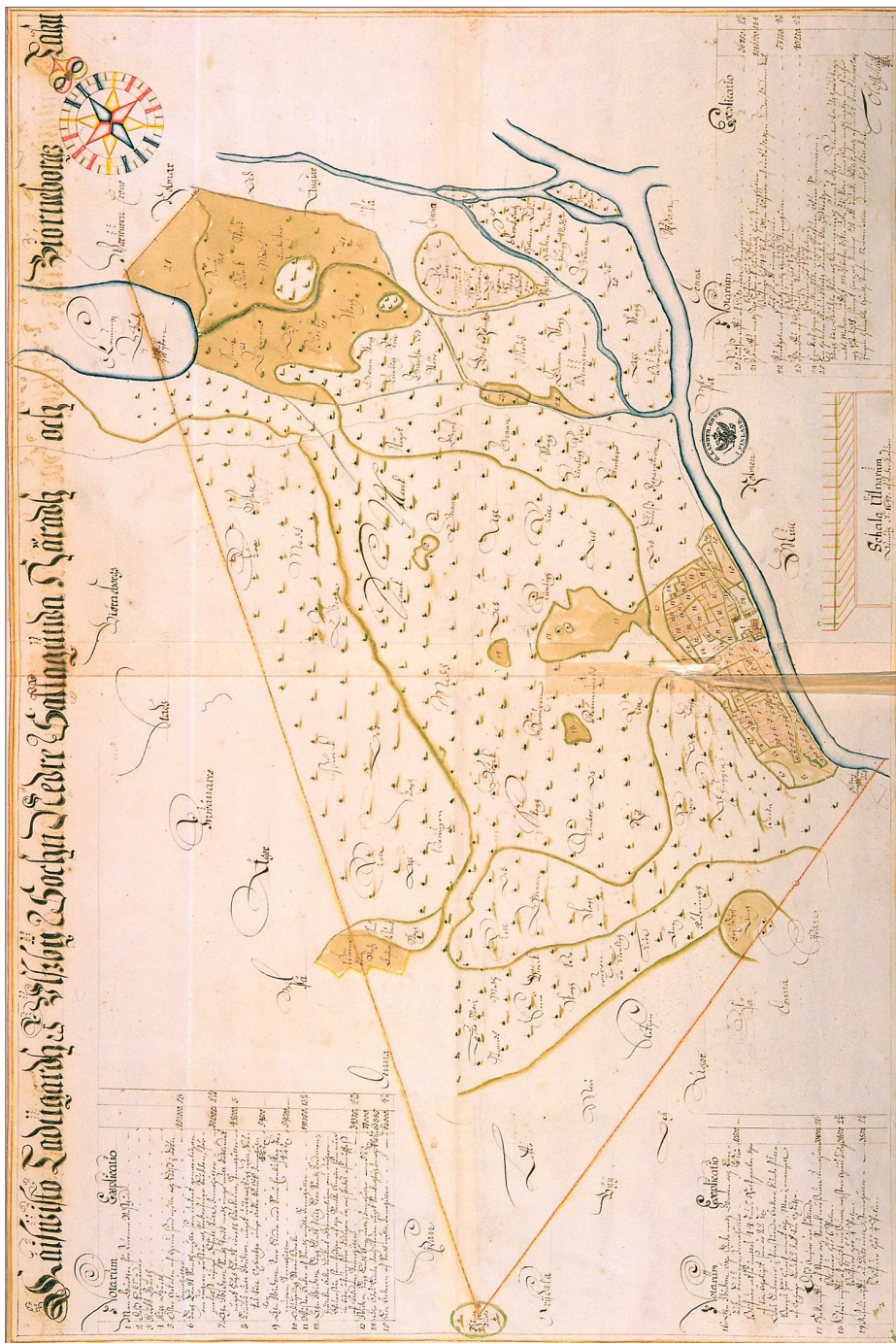
Koiviston peltojen ojitus oli laajaa, ojat veivät yli kymmenen prosenttia pinta-alasta, mikä kertoo runsaasta ojituksesta ja maanviljelyksen edistyksellisyydestä. Maatalouskirjallisuudessa 1700-luvulla heikkoa ojitusta pidettiin yhtenä syynä maatalouden matalaan tuottavuuteen. Länsi-Suomen tasaisilla pelloilla ojittaminen oli kyllä 1700-luvulla yleistä, mutta se oli maatalousasiantuntijoiden mukaan heikkoa ja riittämätöntä. Ojat olivat matalia ja seurasivat usein maastonmuotoja tai ojitus oli maataloustöiden kannalta hankalasti ruutumainen.⁴⁸⁴ Koiviston isojakokarttaan piirretyt ojat ovat pääasiassa pitkänomaisia sarkaojia, mikä on

481 Sacklén Kraftmanista laatimassaan kirjoituksessa, *Åbo Tidningar* 30.7.1792

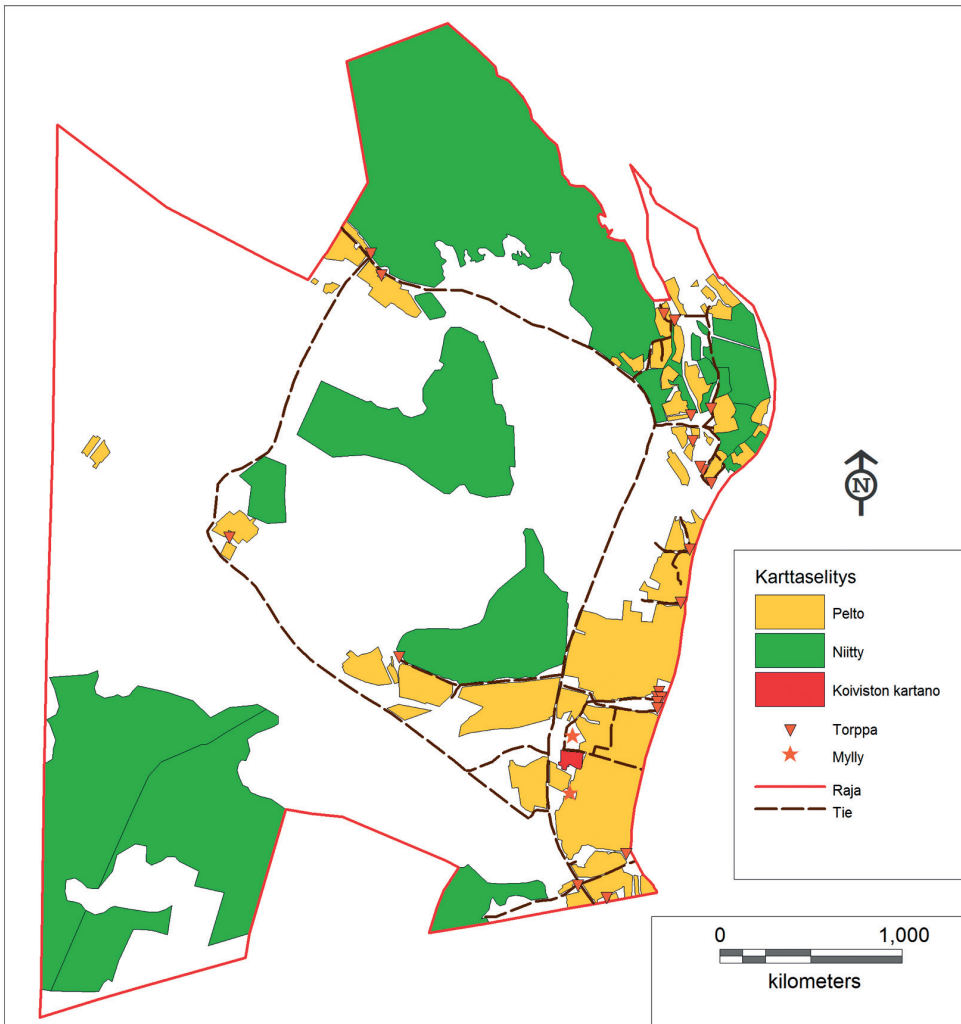
482 TMA, TPM III, Ulvila, Koivisto, 5:2.

483 Soininen 1974, 105–106; Korhonen 2003, 411.

484 Soininen 1974, 113–114.

Karta 11. Koiviston verollepanokartta vuodelta 1697. Kylistä 1600-luvulla laadittujen karttojen nimitys on vaihteleva, mutta yleensä 1630–1650-luvulla laadittuja karttoja kutsutaan maakirjakartoiksi (ruots. *geometriska jordeböcker*) ja 1680-luvulla alkaneiden kartoitusten tuloksena syntyneitä karttoja kutsutaan verollepanokartoiksi. (Huhtamies 2008, 78–80; Talvitie 2013, 226–229.)

Kartta 12. Koiviston maankäyttö vuonna 1801.

myös merkki kehittyneestä ojitustavasta. Kraftman kiinnitti huomiota myös karjanhoitoon. Hän kehitteli parempia rakennuksia karjanhoitoa varten ja rakennutti tilalleen monikerroksiset kivistä tehdyt navetat, joissa pyrittiin saamaan lanta tehokkaasti talteen. Näistä rakennuksista hän kirjoitti yksityiskohtaisen kuvauksen *Hushållnings Journal* -lehteen.⁴⁸⁵

Miten kartanon maataloutta tulisi sitten hoitaa ja työt järjestää? Yleisellä tasolla Kraftmanilla oli selkeä kanta, tulisiko maatalouden perustua pienviljelykseen

485 Kraftman 1784b.

ja talonpoikien omistaa viljelemänsä maa, vai tulisiko maatalouden perustua kartanoiden harjoittamaan suurviljelykseen palkollisineen. Kraftman uskoi enemmän kartanoihin ja suurtiloihin perustuvaan viljelykseen kuin talonpoikien uudisraivuuseen ja uudistiloihin perustuvaan politiikkaan.⁴⁸⁶ Tästä seurasi, että Kraftman kantoi huolta kartanoiden ja suurviljelmien työvoimasta ja näki näiden työvoiman riittävydestä huolehtimisen ensisijaiseksi. Rahvaalle ei pidä antaa oikeutta asettua asumaan haluamaansa paikkaan ja raivata asumattomia seutuja viljelykseen. Tämä johtaisi siihen, että ne tilat ja kartanot, joilla palkolliset työskentelevät, menettäisivät työvoimaa ja uhkaisivat jäädä autioksi.⁴⁸⁷

Aikalaiskeskusteluissa esitettiin useita puheenvuoroja, joissa laskettiin paljon kartanoiden ja suurtilojen varaan ja talonpoikia kritisoitiin huonoista tavoista hoitaa tilaa, viljellä peltoja ja hoitaa karjaa. Kartanon omistajilla oli tähän oma intressi. Oli tarpeen esittää talonpoikien hoitavan tilansa huonosti, jopa kykenemättömiksi itsenäiseen tilanhoitoon, koska tällä perustella voitiin väittää, että tehokkain ja tuottavin tapa maatalouden järjestämiseen ovat suurtilat alustalaiseen ja palkollisineen.

Koiviston kartanon työt hoidettiin renkien, piikojen, torpparien ja lampuotien voimin (ks. taulukko 10 seuraavalla sivulla).

Taulukon tiedoissa Jutikkala on käyttänyt lähteinään henkilöuuteloita, Lehtinen viittaa Kansallisarkiston asiakirjoihin, yksityiskohtaisen viitteen numeroiden jäädessä selittämättä. Vuosien 1780 ja 1801 lähteinä on maanmittari Tillbergin isojaon toimituksiin liittyvät katselmusasiakirjat.⁴⁸⁸

486 Esimerkki Eurajoelta kertoo, kuinka Kraftman ajoi kartanoiden etuja: Vuojoen kartano ryhtyi valmistelemaan 1780-luvun alussa lampuotitilojensa verotuksen korotuksia, vanhoilleen jäänyt verotus ei ollut kartanon etujen ja isäntäväen toiveiden mukainen. Kartanon isäntäväki kääntyi edistykselliseksi maatalousmieheksi tiedetyn professori Kraftmanin puoleen kysyäkseen hänen mielipidettään. Imarreltu Kraftman katsoi, että veronkorotukset ovat suorastaan kartanon omistajan yhteiskunnallinen velvollisuus. Hän perusteli korotuksia myös kartanoiden hoidon tehostumisella ja esitti päivätöiden korottamista kahdesta kolmeen. Lampuotien kovasta vastustuksesta huolimatta tämä toteutettiin. (Heino 1990, 91–92.)

487 Kraftman 1747, 26–28. Ajan maatalouskeskusteluissa käsiteltiin paljon sitä, mikä tapa hoitaa kartanoita olisi edullisin. Olenainen kysymys oli, tulisiko kartanon omistajan itse asua tilalla ja osallistua sen taloudenhoitoon vai antaa tilanhoito voutien tehtäväksi, jolloin kartanon omistajat saattaisivat keskittyä viranhoitoon tai muihin askareisiin. Laajemmin kysymys oli myös siitä, tulisiko maatalouden perustua pienviljelykseen ja talonpoikien omistaa viljelemänsä maa, vai tulisiko maatalouden perustua suurviljelykseen palkollisineen. Keskustelu laajeni myös kiistoiksi säätyläisten harjoittaman maanviljelyn etevämyydestä talonpoikaistalouden rinnalla. (Jutikkala 1932, 195–215.)

488 Jutikkala mainitsee *Läntisen Suomen kartanolaitos* -teoksessaan (1932) eri kartanoiden tilanhoidon järjestelyjä vertaillen Koivistosta lyhyesti: ”Erikoisesti kiinnittyy huomio 14-lampuotiseen Koiviston rustholliin, missä Kraftmanin arennijärjestelmä oli käytössä?” Koiviston kartanossa oli Jutikkalan mainitsemat 14 lampuotia vasta vuonna 1807, mutta Kraftmanhan oli kuollut jo vuonna 1791.

Taulukko 10. Koiviston kartanon tilanhoito 1727, 1771, 1780 ja 1807 (vuodet 1727, 1771 ja 1807 Jutikkala 1932, 237; vuodet 1744 Sacklén 1793; vuosi 1780 TMA, TMK III 5:1, Ulvila; vuosi 1790 Lehtinen 1967, 330; vuosi 1801 TMA, TMK III, 5:2).

Vuosi	Tilan luonto	Tilan hoito	Renkejä	Piikoja	Lampuoteja	Torppareita
1727	ratsutila	talonpoikaisissa käsissä	–	–	–	–
1744	ratsutila		10–12		4	4
1771	ratsutila	omistaja	5	7	5	11
1780	ratsutila	omistaja	ei tietoa	ei tietoa	5	14+3
1790	ratsutila	omistaja	4	6	5	15
1801	ratsutila	–	ei tietoa	ei tietoa	11	11
1807	ratsutila	omistaja	4	4	14	6

Lampuoteineen ja torppareineen Koivisto erosi silti kaikkein suurimmista kartanoista, joita hoitivat voudit eli palkatut tilanhoitajat tai vuokraajat. Kartanon vuokraaja oli tavallisesti säätyläinen, lampuuti oli talonpoika ja tässä oli Jutikkalan mukaan oleellisin ero: kartanon vuokraaja harjoitti suurviljelystä ja maksoi rahavuokraa, lampuuti harjoitti pienviljelystä ja maksoi parseliveron. Kartanoiden maat olivat tavallisesti niin suuret, että maat oli jaettu useamman lampuodin kesken, jotka ”yhteisvoimin primitiivisellä asteella olevan kyläyhteisön tapoja noudattaen viljelivät maataan”. Miksi sitten antaa tila lampuotien ”primitiivisesti” viljeltäväksi? Jutikkalan mukaan syy oli kannattavuudessa, oli tuottoisampaa antaa tila lampuotien viljeltäväksi, kuin viljellä kartanoa oman työväen avulla.⁴⁸⁹ Kartanotalouden kasvu ja kehittyminen suurviljelykseksi 1700-luvun loppupuolella perustui kuitenkin vain vähäisessä määrin vakinaiisiin palkollisiin ja vain yksittäistapauksissa lampuotien päivätyövelvollisuuksien lisäämiseen. Ratkaisevaa kasvulle oli torppien perustaminen.⁴⁹⁰

Kun Kraftman hankki Koiviston kartanon, se oli Kokemäen kirkkoherran ja hänen perillistensä jäljiltä surkeassa kunnossa. Omistajat eivät olleet asuneet tilalla lähes 40 vuoteen, maita viljeli neljä lampuotia ja neljä torpparia. Pellot ja niityt olivat hoitamatta ja tuottivat korkeintaan kaksin kolminkertaisen sadon, kaikkiaan viljoja saatiin 33 tynnyriä. Sacklénin mukaan torppareilla ja lampuodeilla ei ollut moneen vuoteen jauhojen puutteessa kunnollista leipääkään ja jotkut heistä kiertelivät pitkin pitäjää kerjäämässä. Kraftman palkkasi 10–12 renkiä kunnostamaan peltoja, ensimmäiseksi kunnostettiin lampuotien pellot, myöhemmin karjanhoito järjestettiin uudelleen ja rakennettiin uudet karjarakennukset. Uudisraivuun, ojituksen ja paremman lannoituksen avulla kartanon

489 Jutikkala 1932, 131–132, 137.

490 Jutikkala 1932, 224.

vilja- ja heinäsadot nousivat. Sacklén kertoo Kraftmanin saaneen 7 tynnyrin 26 kaban kylvöstä jopa yli 123 tynnyriä ruista ja kartanon kokonaistuoton olleen vuonna 1789 jopa 561 tynnyriä viljaa, vuotta 1791 pidettiin huonona ja sato jäi 471 tynnyriin.⁴⁹¹ Maanmittari J. Åhman kertoi kaikkien torppien olevan hyvin pidettyjä ja hyvässä kunnossa.⁴⁹²

Koiviston torpparien ja lampuotien viljelykset vuonna 1801 on esitetty liitteessä 3. Vuonna 1790 Koivistossa oli vain viisi lampuotia. Kraftmanin aikana torpparien määrä vaihteli 11 ja 17 välillä lampuotien määrän ollessa viisi. Lampuotien määrä on siis lähtenyt huomattavaan kasvuun vasta Kraftmanin kuoltua. Miksi näin? Selitys voi olla se, että hankittuaan Koiviston Kraftman ryhtyi laajoihin kunnostus- ja raivuuoihin. Rakennusten kunnostamiseen ja uusien rakentamiseen, uuden tielinjauksen tekemiseen, uudisraivuuseen, niittyjen ja peltojen ojitukseen sekä Lattomerén ojitukseen tarvittiin alkuvaiheessa paljon työvoimaa. Niinpä heti aluksi palkattiin 10–12 renkiä entisten lampuotien ja torpparien lisäksi. Vuoden 1780 rengeistä ja piioista ei ole tietoa, päivätyötorppia oli 14. Palkollisiin Kraftman suhtautui epäilevästi ja kirjoitti vuonna 1741 (siis ennen Koiviston hankkimista), että he aiheuttavat isännälleen kolmenlaista huolta, ensinnäkin palkollisia on vaikea saada, toiseksi heidän palkkauksensa ja kolmanneksi heistä saatava hyöty. Viimeksi mainittu vaikeus johtuu palkollisten pahantapaisuudesta ja haluttomuudesta palvella isäntäänsä.⁴⁹³

Sacklénin mukaan Koiviston torpparit tekivät kaksi päivätyötä viikossa.⁴⁹⁴ Päivätyötorpparit sopivat hyvin työvoimaa vaatineeseen tilanteeseen, koska raivuu- ja kaivuutyöt voitoin teetättää heillä päivätöinä. Lampuodit taas maksoivat vuokransa tavallisimmin erilaisina tuotteina kuten viljana tai rahana, Koiviston kartanossa lampuodit maksoivat vuokrana puolet viljasadostaan, lisäksi villaa, voita ja osan karjasta ja lampaista.⁴⁹⁵ Raha- tai viljavuokraa isännälleen maksavat lampuodit olivat kartanon omistajalle päivätyötä suorittavia torppareita sopivampi järjestely siinä vaiheessa, kun työläimmät ja välttämättömimmät kunnostus- ja raivuuotyöt oli tehty ja maat saatu viljaviksi eli siinä vaiheessa kun alustalaisten viljelyksiltä alkoi kertyä ylijäämää. Lampuotien viljelykset olivatkin monin verroin laajemmat kuin muutaman tynnyrinalan peltojaan viljelevien torpparien (ks. liite 3).

Jutikkala on pitänyt Koiviston kartanoa ainoana suomalaisena esimerkkinä kartanosta, jossa olisi toteutettu maaomaisuuden jako englantilaiseen tapaan farmeihin, jossa maa oli annettu vuokralle ja jossa vuokraajat maksoivat vuotuisen

491 Sacklén 1792; Klinge 2006, 109–112.

492 TMA, TPM III, Ulvila, 5:1.

493 Kraftman 1741, 125.

494 Sacklén 1792.

495 TMA, TPM III, Ulvila, 5:2.

raha-arennin ja maanomistaja olisi ollut pelkkä koronnauttija.⁴⁹⁶ Klinge puolestaan esittää, että Koivisto olisi päinvastoin ollut esimerkki tehokkaasta suurviljelmästä, jossa kartanon omistaja itse osallistui kaikin tavoin maatalouteen sen kaikissa muodoissa.⁴⁹⁷

Oliko isäntä ”koronnauttija” vai ei? Kysymykseen ei voi antaa ehdotonta vastausta. Jutikkala perustelee tulkintaansa sillä, että Kraftmanin Koivistossa ei pidetty omassa viljelyksessä kuin kuuden tynnyrin vuotuinen kylvöala. Kun uutta peltoa saatiin raivatuksi, pyrittiin perustamaan uusi tila, jota viljelemään palkattiin lampuoti. Lampuodeille annettiin pysyvä nautintaoikeus, kiinteä vero ja velvollisuus hoitaa tilaansa samalla tapaa kuin kartanossa. Kartano olikin lähinnä mallitila alustalaisia varten.⁴⁹⁸ Tätä vastaan on todettava, että lampuotien määrä pysyi Kraftmanin aikana neljässä viidessä ja lähti kasvuun vasta Kraftmanin kuoltua, kuten taulukosta 10 ilmenee. Vuonna 1801 Koivistossa oli jo 11 lampuotia, sekä saman verran torppareita, mutta myös kartanon omien peltojen ala oli kasvanut. Niitä oli vuonna 1801 tynnyrinalaa, vastaavasti useilla lampuodeilla oli peltoa 17 tynnyrinalaa, monilla vähemmänkin ja torppareilla peltoa oli neljästä viiteen tynnyrinalaa.⁴⁹⁹ Kraftman ei ollut pelkkä koronnauttija. Hän ei ollut absenttisti, vaan asui Koiviston kartanossa ja oli läsnä tilanhoidossa. Käytännön maamiehenä hän osallistui itse aktiivisesti kartanon hoitoon ja kehittämiseen.

Oman käytännön maanviljelystoiminnan lisäksi Kraftmanin erottaa monista muista aikansa kartanonomistajista se, että hänellä ei ollut siviilivirkaa. Hän oli jättäytynyt vuonna 1758 Turun akatemian talousopin professorin virasta keskittyäkseen maanviljelyyn tilallaan. Hän ei myöskään harjoittanut maatalouden ohella muuta liiketoimintaa, kuten oli tavallista. Samalla seudulla esimerkiksi Lyttylän kartanon omistaja Fredrik Wallenstråle ja Tuorsniemen ratsutilan omistaja pormestari Lars Sacklén harjoittivat laajaa liiketoimintaa. Koiviston kartano oli keskittynyt maatalouteen, eikä siihen kuulunut esimerkiksi sahaa, laivanvarustusta ja kauppapapujehdusta, ruukista tai muista vastaavista puhumattakaan. Näyttää siis siltä, että Kraftman pyrki organisoimaan kartanotaloutensa englantilaisperäisesti, mutta toteutus ei ollut niin tyylipuhdas kuin Jutikkala esittää. Toisaalta on liioiteltua sanoa, että Kraftman olisi osallistunut maatalouteen kaikin tavoin sen kaikissa muodoissa. Työt kartanon viljelyksillä kuten muutkin raskaat työt suorittivat tietenkin lampuodit, torpparit, rengit ja piiat.

Kraftmanin kuoltua pormestari Sacklén kirjoitti ystävästään laajan muistokirjoituksen *Åbo Tidningar* -sanomalehteen. Sacklén ylisti Kraftmanin merkitystä Koiviston kartanon kehittäjänä ja maatalouden edistäjänä sekä tähdensi

496 Jutikkala 1939, 196, 549.

497 Klinge 2006, 113.

498 Jutikkala 1932, 213.

499 TMA, TPM III, Ulvila, 5:2.

Kraftmanin ja hänen alustalaistensa lämmintä suhdetta.⁵⁰⁰ Tämän näkemyksen jakaa myös Klinge.⁵⁰¹ Muistokirjoituksen lämpimiin sanoihin Kraftmanin persoonasta tulee suhtautua kriittisesti. Ensinnäkin äänessä eivät ole osapuolet itse, vaan Kraftmanin ystävä Sacklén. Suhteen toisen osapuolen, alustalaisten kuvausta suhteen luonteesta ei ole lainkaan. Sacklén ja Kraftman olivat ystäviä, he kuuluivat Porin seudun paikalliseen eliittiin, joka oli tekemisissä keskenään. On vaikea kuvitella, että pormestari Sacklén olisi voinut kirjoittaa kielteisesti samaan paikalliseen eliittiin kuuluneesta maineikkaasta kartanonomistajasta ja professorista varsinkaan muistokirjoituksessa.

Kuva Kraftmanista riippuu myös siitä, mitä lähteitä käytetään. Jos lähteinä ovat hänen omat kuvauksensa Koiviston kartanon tilanhoidosta ja hänen ystävänsä pormestari Lars Sacklénin laaja muistokirjoitus, Kraftman näyttäytyy ansiokkaana maatalousmiehenä, joka suhtautui lämpimästi palkollisiinsa, torppareihin ja lampuoteihin ja yleensäkin köyhyyden piinaamaan rahvaaseen. Näistä teksteistä puuttuu se yhteiskunnallinen ankaruus ja konservatismi, mikä näkyy useissa Kraftmanin luentojen pohjalta syntyneissä kirjoituksissa. Hänen kirjoituksissaan näkyy, että hän piti merkantilistien tapaan maatyöläisiä lähes yhteiskunnan orjina. Heidän velvollisuutenaan oli työskennellä ahkerasti, mutta tyytyä pieneen palkkaan ja epävapaaseen asemaan. Tämän on myös Virrankoski todennut.⁵⁰² Viitteitä Kraftmanin suhteesta alustalaisiinsa antaa myös Kraftmanin kuvaus Lattomerén suon ojituksesta, jossa hän kertoo, että uutteruutta on edistetty, mutta niskurointi kukistettu.⁵⁰³ Samaten edellä esitetty esimerkki Eurajoelta Vuojoen kartanosta kertoo Kraftmanin ajaneen kartanon etuja lampuotien kustannuksella.⁵⁰⁴ Samoin Kraftmanin kirjoitukset palkollisten isännilleen aiheuttamista vaikeuksista kertovat kaikesta muusta kuin lämpimästä suhtautumisesta palkollisväkeen. Kraftmanin ajattelu näyttää kyllä lieventyneen ajan mittaan. Vanhoilla päivillään viisi vuotta ennen kuolemaansa hän pohti esimerkiksi kirjoittamassaan pamfletissa *Tankar öwfer Spannemåls och Penninge-Bristen* (1786) köyhien asemaa ja vetoaa köyhien puolesta ylellisyyttä vastaan.⁵⁰⁵

Kraftman oli hyödyn ajan tinkimätön maatalousmies, joka uskoi maatalouden mahdollisuuksiin ja näki sen valtakunnan tärkeimpänä elinkeinona. Kraftmanin suuri merkitys oli siinä, että hänen oma tilansa ja toimintansa näyttivät monin tavoin esimerkkiä uudemmissa viljelystavoista ja tilanhoidosta. Hän nosti rappeutuneen tilan uuteen kukoistukseen. Tilanhoito perustui taloudelliseen rationalismiin, suunnitteluun ja kehittämiseen, torppien ja lampuotien

500 Sacklén 1792.

501 Klinge 2006, 113.

502 Virrankoski 2000.

503 Kraftman 1785.

504 Heino 1990, 91–92.

505 Klinge 2006, 129–130.

perustamiseen sekä uusiin maatalouskokeiluihin. Kraftman ajoi myös pitäjänmakasiinin perustamista, joskin tässä onnistumatta. Hyvätkään esimerkit eivät silti välttämättä juurtuneet käytännöiksi. Porin seudulla toiminut maanmittari Tillberg joutui toteamaan vuonna 1817, että Kraftmanin näyttämää esimerkkiä peltojen viljelystä ja lannoituksesta ei ole enää moneen vuoteen seurattu.⁵⁰⁶

Vaikka Kraftman uudistikin Koiviston tilan hoitoa, yhteiskunnallisessa ajattelussaan hän oli konservatiivi ja halusi säilyttää vallitsevan eriarvoisen yhteiskuntarakenteen. Talonpoikien tuli pysyä talonpoikina eikä esimerkiksi päästää heitä opintielle. Palkollisten tuli olla säätyläisten edullisena työvoimareservinä. Rahvaan tuli pysyä ruodussaan ja yhteiskunnan pysyä sen ohutta ylintä kerrosta suosivana.

506 *Underrättelser från Kejsarliga Finska Hushållningssällskapet* 6:1817.

4.2.2 Kartanoiden resurssit

Yyteri

Yyterin kartano kuului Nuijasodan jälkeen Käkisalmen läänin käskynhaltijalle ja 1600-luvulla ennen isoreduktiota tila kuului Turun hovioikeuden presidentille Juhana Munckille. Isoreduktion jälkeen kartano ja kaksi muuta tilaa yhdistettiin rustholliksi, josta vain toisella puolella oli säterivapaus. Tilalla oli augmenttina Kyläsaaren Savo, Levanpellon T. Äijä ja Leistilän Y. Mattila. Rustholliä hallitsi kuolemaansa vuoteen 1705 asti eversti Gustaf Eneskiöld, jonka leskeltä porilainen kauppias Kustaa Juhonpoika Aretelius osti tilan vuonna 1725. Areteliuksen kuoltua tilaa hallitsivat hänen leskensä sekä perilliset, näiden jälkeen muutaman vuoden Lyttylän omistaja Bernt Johan Eneskiöld sekä vuodesta 1757 kuolemaansa 1786 asti Ulvilan kirkkoherra Mikael LeBell. Tämän jälkeen tilan omisti kapteeni Juhana Petter Blum, joka vuonna 1791 osti sen perinnöksi. Blumin jälkeläiset myivät vuonna 1802 tilan sukelluskomissaari Isak Fellmanille ja rovasti Abraham Fellmanille. Vuonna 1815 tilan osti everstiluutnantti Anders Gyllenbögel, jonka pojan kautta tila siirtyi Tuorsniemen lasitehtaan ja kartanon omistajalle apteekkari Frans Vilhelm Palanderille. (Avellan 1914, 151–154; Lehtinen 1967, 286.)

Yyterin tilanhoidon organisointi vaihteli. Oheisen taulukon tietojen perustella voidaan todeta, että kauppias Areteliuksen kuoleman jälkeen vuodesta 1725 Yyteri oli lampuotien ja pehtoorin viljeltävänä. Tilahan kuului Areteliuksen leskelle, sitten Lyttylän omistajalle Bernt Johan Eneskiöldille sekä vuodesta 1757 kuolemaansa 1786 asti Ulvilan kirkkoherra Mikael LeBellille. Yyterissäkin torppien lukumäärä alkaa kasvaa 1700-luvun lopulla. Yyterin kartanotalous perustui vahvasti torppareille, lampuoteja ei ollut kuin muutama.

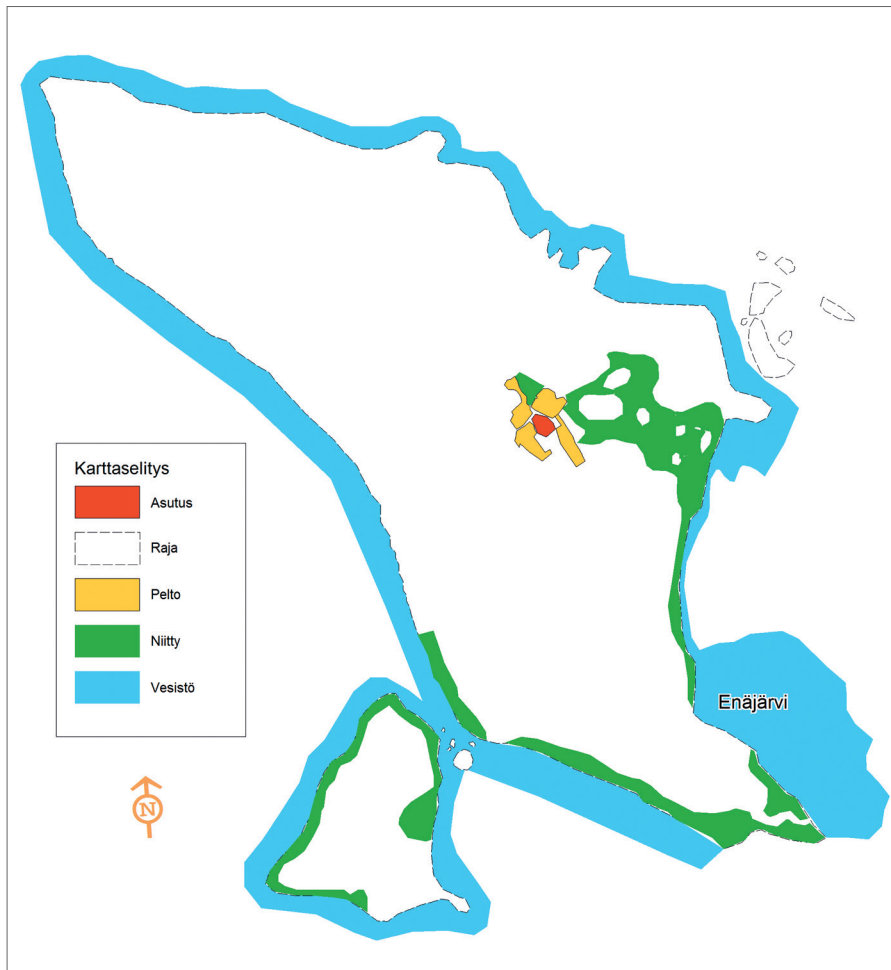
Yyteri (Ytterö) oli vielä 1600-luvun lopussa saari, joka sittemmin kuroutui kiinni Inderöhön eli Kokemäensaareen eli Kyläsaareen ja lopulta mantereeseen. Varhaisimmat mittauksiin perustuvat tiedot Yyterin maankäytöstä saadaan vuodelta 1689, jolloin maanmittari Olof Mört mittasi ja kartoitti kylän. Tuolloin Yyterissä oli peltoja 21 tynnyrinalaa (ta) ja 20 kapanalaa (ka). Seuraavan kerran

Taulukko 11. Yyterin tilanhoito 1727, 1771 ja 1807 (vuodet 1727, 1771 ja 1807 Jutikkala 1932, 238; vuosi 1790 Lehtinen 1967, 331).

Vuosi	Tilan luonto	Tilan hoito	Renkejä	Piikoja	Lampuoteja	Torppareita
1727	säterirustholli	lampuoti	–	–	3	–
1771	säterirustholli	pehtoori	1	3	1	9
1790	säterirustholli	omistaja	4	7	2	11
1807	säterirustholli	omistaja	7	7	1	17

tilan tilukset mitattiin isojaossa vuonna 1805, jolloin pellot, niityt ja metsät jakaantuivat alla olevan mukaisesti.⁵⁰⁷ Kaikkienensa Yyterin kartanon tilukset olivat 2909:18.⁵⁰⁸

	Ta:ka
Peltoa	120:3
Niittyä	515:16
Laidunmaata	395:15
Metsää	1878:16

Kartta 13. Yyterin maankäyttö vuonna 1689.

507 TMA, TPM III, Pori mlk, Yyteri, 13.

508 TMA, TPM III, Pori mlk, Yyteri, 13.

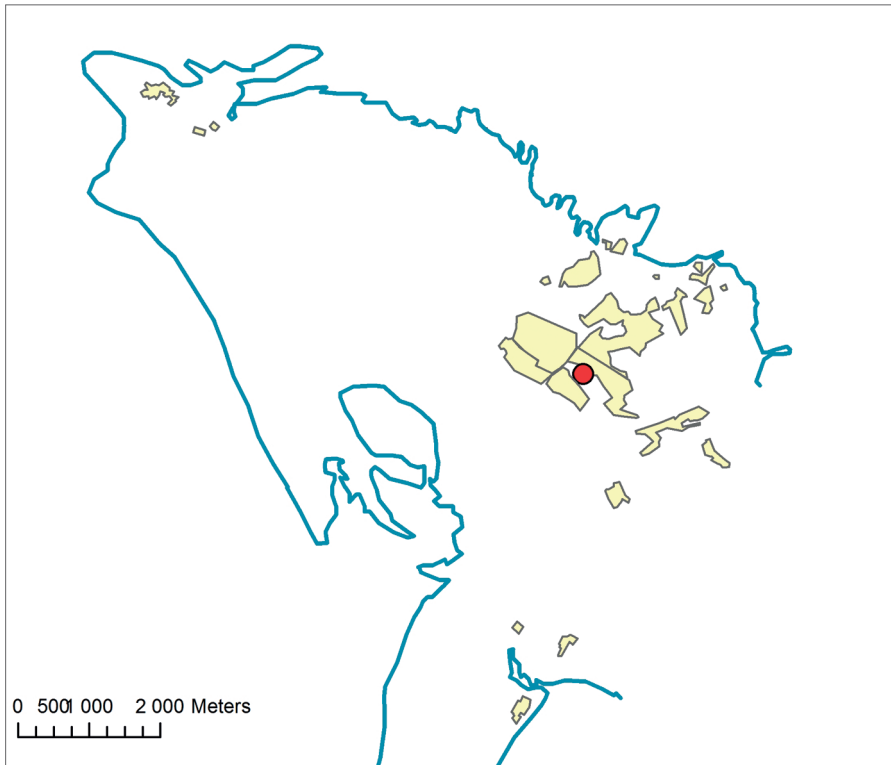
Yyterissä vanhimmat pellot sijaitsivat kartanon ympärillä. Pelloilta jatkui niittyalue aina meren rantaan asti. Niittyjä oli myös muualla rannoilla kylän eteläosissa. Peltojen sijainti saa luonnollisen selityksen, kun verrataan peltojen sijoittumista maaperäkartaan. Pellot on raivattu maille, jotka ovat olleet maaperältään hienoa hietaa ja joiden muokkauskerroksena on savi. Muualla Yyterinniemen maaperä on suurimmaksi osaksi hiekka- ja soramaata. Yyterin varhaisimpien peltojen ja niittyjen rajat seurailevat maaperälajien rajoja.

Isojakoon mennessä peltoalaa oli laajennettu, varsinkin niittyjä rannan ja kartanon välissä on raivattu pelloksi. Merkittävä osa pellonraivuusta selittyy torpparien uudisraivuulla. Kartanon torpparit, joita oli vuonna 1790 jo yksitoista, raivasivat peltotilkkuja ympäri kylän maita sijaitsevien torppiensa luokse. Torppia oli niin Preiviikin lahden tuntumassa, kartanon ympäristössä kuin aivan Yyterinniemen kärjessäkin. Kun verrataan isojakokarttaa maaperäkartaan, havaitaan, että myöhempi uudisraivuu ja torppien pellot on tehty hiekkaperäisemmille ja siten vähemmän tuottaville maille kuin kartanon vanhat pellot. Alueen peltoalan kasvu 1700-luvulla on ollut huimaa, se kuusinkertaistui 115 vuoden aikana. Tosin Yyterissä pätee sama kuin monessa muussakin tapauksessa: suuret suhteelliset kasvut johtuivat perin alhaisista lähtötasoista. Kuten Koivistonkin kohdalla, ojitetut pellot osoittavat maanviljelyn kehittyneisyyttä. Vuonna 1805 ojat veivät pelto- ja niittyalasta lähes 13 tynnyrinalaa.⁵⁰⁹

Kartta 14. Yyterinniemen maaperä. Maaperäselitykset ks. kartta 8.

509 TMA, TPM III, Pori mlk, Yyteri, 13.

Kartta 15. Yyterin pellot vuoden 1805 isojakokartasta piirrettynä.

Lyttylä

Lyttylän tila peruutettiin isoreduktiossa vuonna 1682, mutta annettiin pian Gustaf Eneskiöldille elinkaudeksi viljeltäväksi, hänen kuoltuaan Lyttylää hallitsivat kapteeni Berndt Johan Eneskiöld sekä yliluutnantti Berndt Gustaf Eneskiöld. Hän myi vuonna 1793 Lyttylästä 5/7 kenraaliadjutantti Carl Konstantin De Carnalille pitäen itsellään loput 2/7. De Carnalin omistama osa siirtyi 1800-luvun alussa hänen vävyllään laivastokapteeni Fredrik Frans Wallenstrålelle, joka osti myös Eneskiöldin osuuden. Wallenstråle osti Lyttylän perinnöksi vuonna 1853. Vuonna 1858 tilan osti ratsutilallisen poika Carl Gustaf Ingberg, jonka hallinta päättyi vuonna 1869 pakkohuutokauppaan. (Avellan 1907, 172–173.)

Lyttylän kylä oli yhden talon muodostama niin sanottu yksinäiskylä. Lyttylän säterirustholli oli pitkään Eneskiöldin suvun hallussa. Lyttylän kartanossa oli 1720-luvulla palkollisia sekä torppareita ja renkejä tilaa viljelemässä. Vuonna 1771 tilalla oli 12 torppaa. Vuonna 1802 Lyttylän säterillä oli jo 14 torpparia sekä

lisäksi sepän ja rakuunan torpat ja kolme lampuotia.⁵¹⁰

Vuonna 1807 oli 18 torpparin lisäksi vielä yksi muonatorppari. Lyttylässäkin torppien määrä kasvoi 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa.

Taulukko 12. Lyttylän tilanhoito 1727, 1771 ja 1807 (vuodet 1727, 1771 ja 1807 Jutikkala 1932, 238; vuosi 1790 Lehtinen 1967, 331).

Vuosi	Tilan luonto	Tilan hoito	Renkejä	Piikoja	Lampuoteja	Torppareita
1727	säterirustholli	lampuoti	1	3	2	–
1771	säterirustholli	omistaja	6	6	–	12
1790	säterirustholli	omistaja	2	6	1	10
1807	säterirustholli	omistaja	5	11	3	18(+1)

Lyttylässä isojaon mittaukset tehtiin vuonna 1802. Tuolloin peltoa oli 75 tynnyrinalaa, niittyjä 310, viljelyskelpoista maata 2 246 sekä metsää 1 755 tynnyrinalaa.⁵¹¹ Lyttylän kartanotalous perustui tuolloin siis torppareihin ja muutamiin lampuoteihin sekä heidän viljelemiinsä peltoihin. Maiden jaosta isojaossa kehkeytyi riita Eneskiöldien välille, riitaa käsiteltiin maanjako-oikeudessa ja isojako saatiin vahvistettua vasta 1809.⁵¹²

Lyttylän kartanon maatalous alkoi kehittyä uudella tavalla, kun Frans Fredrik Wallenstråle nai Noormarkun ruukin omistajan kenraaliadjutantti, vapaaherra Carl Constantin de Carnallin tyttären Catharina Maria Charlotta de Carnallin ja sai vaimonsa myötäjäisinä hallintaansa $\frac{5}{7}$ Lyttylän kartanosta. Wallenstråle oli ollut jo viidentoista vanhana Itä-Intian kauppakomppanian aluksilla Itä-Intiasa ja Kiinassa asti ja matkalta palattuaan vuonna 1787 hän jäi laivastoon. Hän kuitenkin erosi armeijan palveluksesta vuonna 1805 ja suuntasi tämän jälkeen tarmonsaa kaupankäyntiin ja laivanvarustukseen. Keväällä 1806 Wallenstråle osti Porista vanhan tupakkatehtaan ja myöhemmin syksyllä hän anoi Porin maistraatilta kauppiaosoikeuksia. Yhtenä perusteluna oikeuksien myöntämisen puolesta hän esitti hakemuksessaan sen, että ”kaupungin kauppiaskunnan asema ei vaarannu minun tulevaisuuden suunnitelmistani, sillä ne koskevat lähinnä maatalouden harjoittamista.”⁵¹³

Todellisuudessa Wallenstråle suuntautui kuitenkin ennen kaikkea kauppaan ja merenkulkuun. Isäntämaan vaihtuminen Ruotsista Venäjäksi ei ollut mikään ongelma hänelle, päinvastoin. Hän teki tuottoisaa kauppaa yhdessä appensa kanssa toimittaessaan viljaa ja tupakkaa Suomessa oleville venäläisille sotilaille.

510 TMA, TPM III, Pori mlk, 5:2. Jutikkala 1932, 238. Lyttylän lampuodit ja torpparit liitteessä 3.

511 Lehtinen 1967, 411.

512 TMA, TPM III, Pori mlk, Ryttylä, 5:3.

513 Keskinen 2012, 264–265; Kaukamaa 1938, 291–292.

Vuonna 1853 hän kirjoittikin noita aikoja muistellessaan: ”Niin on liikeasioita hoidettava sota-aikoina!” ja ”Ne olivat oikein hyviä aikoja, kunpa sellaisia tulisi!” Wallenstråle lakkautti tupakkatehtaan 1820-luvulla, ja keskittyi tämän jälkeen laivanvarustukseen ja kauppaan. Laivanvarustus oli kiinteässä yhteydessä puu-tavarakauppaan, Wallenstråle osti talonpojilta puutavaraa, laivasi ne ulkomaille ja toi paluukuormissa suolaa ja muita talonpoikien tarvitsemia tarvikkeita. Hän perusti jo Suomen sodan aikaan Lyttilän kartanoon varvin, vuonna 1827 hän rakennutti kivimakasiinin Poriin ja sai maistraatilta luvan rakentaa yksityislaiturin Reposaareen. Jostain syystä laituria ei koskaan rakennettu. Vuonna 1838 hänen laivastonsa oli laajimmillaan (5 alusta ja 1 362 lästiä), yksityishenkilöistä vain Pietarsaaren Malmilla oli suurempi laivasto.⁵¹⁴

Wallenstråle kuului siihen uuteen kauppiassukupolveen, jonka uudenlainen tapa harjoittaa liiketoimia aiheutti perinteisessä kauppiasyhteisössä lukuisia konflikteja. Hän ajautuikin ristiriitoihin Porin kauppiasyhteisön kanssa ja hänet suljettiin sosiaalisesti kauppiasyhteisön ulkopuolelle. Wallenstrålen liiketoiminta poikkesi monin tavoin Porin muun kauppiasyhteisön harjoittamasta ulkomaankaupasta. Hän oli oppinut ulkomailta ollessaan liiketoiminnan periaatteita ja hänen näkemyksen mukaan liiketoiminnan korkeimpana periaatteena oli voitto, vaikka se syntyisi yhteisön kustannuksella. Uutta oli myös keskittyminen vain liiketoimiin, vielä 1700–1800-luvun taitteessa Porin kauppiaskunnan ylin luokka piti hallussaan myös maistraatin virkoja, mutta uuden sukupolven kauppiat eivät nähneet tätä tarpeelliseksi. Liiketoiminta erotettiin myös perinteisestä perhe- ja yhteisökeskeisestä toimintamallista 1800-luvulla. Wallenstråle oli *entrepreneur* – uudenlainen kauppias.⁵¹⁵

Laivanvarustuksen ja kauppatoimien ohella Wallenstrålella oli vastuullaan Lyttilän kartanon tilanhoito. Saatuaan kesällä 1806 Lyttilän kartanon hoitoonsa kartano oli apen de Carnallin jäljiltä ilmeisen heikosti hoidettu. ”Kaikki pellot ja niityt olivat lampuotien ja torpparien hallussa, navetat ja riihet rappeutuneita. Isäntäväki otti vain vastaan vieraita, joita lampuotien ja torpparien oli vuorotellen kyydittävä”, Kaukamaa kuvaa laiminlyötyä kartanon hoitoa.⁵¹⁶

Lampuotien ja torpparien pitäminen itsessään ei tietenkään osoita kehnoa tilanhoidtoa. Olihan Kraftmanin esimerkillisenä pidetyn Koiviston kartanonkin maanviljelys torppien ja lampuotien avulla järjestetty. Jokaisen vähääkään suoremman tilan oli jollakin tapaa ratkaistava työvoiman järjestäminen. Työvoimakysymys voitiin ratkaista ottamalla renkejä, torppareita tai antamalla vuokralle lampuotien viljeltäväksi. Kysymys oli siis erilaisista tavoista organisoida tilanhoito, mutta ei välttämättä näiden välisestä paremmuudesta. Lyttilän kolmen

514 Keskinen 2012, 265–271; Kaukamaa 1938, 290–310.

515 Keskinen 2012, 283–285.

516 Kaukamaa 1938, 328.

lampuodin peltoalat vaihtelivat 8–15 tynnyrinalan välillä, torpparien pellot olivat laajuudeltaan kahdesta vajaaseen neljään tynnyrinalaan.⁵¹⁷ Lyttylän säteri koostui siis pitkälti pienviljelmistä.

Lyttylän viljasato oli Wallenstrålen ottaessa tilan hoidon vastuulleen korkeintaan 70 tynnyriä, karjaa oli 14 lehmää, 16 lammasta ja kolme hevosta ja lisäksi hän sai apeltaan seitsemän lehmää ja hevoson. Wallenstråle otti tiukemman otteen tilanhoidosta ja ryhtyi vähentämään vähitellen lampuotien määrää. Ensimmäisinä kuutena kahdeksana vuonna keskityttiin kivisten peltojen perkaukseen ja soitten ojittamiseen. Vuosina 1815–1816 hän osti appensa 5/7 osuuden omakseen sekä jäljelle jääneet osuudet talonpojilta. Wallenstråle uusi myös kartanon talousrakennuksia, joita rakennettiin seuraavasti: vuonna 1816 puotirivi, 1820 toinen puotirivi, 1827 paririihi, 1830 navetta, 1831 lammasnavetta, 1832 paririihi, 1837 aitta ja sauna, 1844 viinakota eli pränni, 1847 sikala, 1848 talli, 1849 työkaluvaja ja neljäs asuinrakennus.⁵¹⁸

Myös kartanon päärakennus todettiin vuosina 1851–1852 pidetyssä katselmuksessa hyvin pidetyksi. Katselmus pidettiin, koska Wallenstråle halusi lunastaa tilan perinnöksi. Päärakennuksessa oli viisi lämmitettävää huonetta ja keittiö, kaksi siipirakennusta, joissa yhteensä kahdeksan huonetta. Lisäksi kartanoon kuului kaksi mukavuuksilaitostakin (*hemlighetshus*). Päärakennuksen lisäksi renkejä varten oli oma erillinen kahden huoneen ja keittiön rakennus. Tilan talousrakennuksiin kuuluivat navetta, talli, sauna, viisi makasiinia ja tuulimylly. Viinan saannista huolehti oma viinanpolttimo. Lyttylän talonpoikaisesta taloudesta erottuvaa vaurautta todistaa myös päärakennuksen merenpuoleiselle sivustalle perustettu puutarha, jossa kasvatettiin hedelmäpuita ja marjapensaita.⁵¹⁹

Katselmuksessa tila todettiin muutenkin hyvin pidetyksi. Pellot ja niityt olivat hyvässä kunnossa. Peltoala oli noussut isojaon aikaisesta eli vuoden 1802 runsaasta 75 tynnyrinalasta alasta 200 tynnyrinalaan. Pellot olivat hyvin aidattu ja ojitettu ja pääosin savimaita. Kartanon pelloille oli rakennettu riihiä sekä latoja. Niittyala puolestaan oli noussut vuoden 1802 mittauksen 310 tynnyrinalasta viiteen sataan tynnyrinalaan.⁵²⁰ Karjaa tilalla oli lampuotien ja torpparien eläimet

517 TMA, TPM III, Pori mlk, 5:2.

518 Kaukamaa 1938, 330–331.

519 TMA, TPM III, Pori mlk, Lyttylä, 5:8. Valitettavasti asiakirjoissa ei mainita tarkemmin, mitä hedelmäpuita puutarhassa kasvatettiin. Puutarhojen kehittämiseen olivat patistelleet jo 1700-luvulla oppineet kuten Gadd ja Kalm, jotka harjoittivat omilla puutarhoillaan (*plantager*) ulkomaisten kasvien ja hyötykasvien viljelyä. Nämä olivat vielä hyötypuutarhoja ryytimäiseen ja istutuksineen esteettisen merkityksen jäädessä taka-alalle. Pappiloilla ja säätyläistiloilla nähtiin puutarhojen ja hyötyviljelyn edistämässä tärkeä rooli. Myöhemmin luonnonihanteiden muuttuessa romantiikan suuntaan alkoi korostua myös puutarhojen ja puistojen esteettinen puoli: kartanon ikkunoista tuli avautua miellyttävä näköala puiston ja luonnon muodostamaan maisemaan. (Suolahti 1912, 155–159; Niemelä 1998, 75–80.)

520 TMA, TPM III, Pori mlk, Lyttylä, 5:8.

Kartta 16. Lyttylän kartano lähes huomaamattomana vuoden 1855 Kalmbergin kartassa. Lyttylä kartan yläreunassa keskellä merkinnällä Lyttyskärs Gd.

mukaan laskettuna 210 pöytä. Perunkirjoituksessa vuonna 1858 tila arvioitiin 15 000 hopearuplan arvoiseksi.⁵²¹

Lyttylän maatalousmaan muutokset kertovat maatalouden ekspansiivisesta kehityksestä 1800-luvun alussa. Kasvu perustui ennen kaikkea uuden viljelysmaan raivuuseen ja suurempiin kylvöaloihin ja suurempiin laidunmaihin. Lyttylän peltoala 2,7-kertaistui vajaassa viidessäkymmenessä vuodessa ja niittyalakin 1,6-kertaistui samassa ajassa. Huomattavaa on, että vuonna 1851 niittyala oli yhä

521 Kaukamaa 1938, 331–332.

2,5-kertainen peltoalaan verrattuna. Tuohon aikaan oli tavallista, että niittyjä raivattiin pelloiksi, mikä vähensi niittyalaa ja entisestään heikensi karjanpidon mahdollisuuksia ja täten peltojen lannoitusta, mutta Lyttylässä niittyala ei voimakkaasta pellonraivuudesta huolimatta vähentynyt, vaan jopa kasvoi. Lukuihin tulee suhtautua varauksella, koska niittyjen määritelmät ovat vaihdelleet, tosin maankohoaminen ja sijainti rannikolla saattaa olla yksi selitys niittyjen kasvulle.

Katsastusmiehet kiittelivät myös niittyjen hyvää hoitoa. Niityille oli rakennettu tarpeelliset ladot ja laajat niityt mahdollistivat suuren karjamäärän. Tilan karjamääräksi laskettiin hevoset ja vasikat mukaan luettuna 210.⁵²² Suuri karjamäärä viittaa jo karjatalouden harjoittamiseen, karjaa ei enää pidetty pelkästään lannan vuoksi vaan karjataloustuotteiden vuoksi. Lyttylän metsät kasvoivat pääasiassa koivua, mäntyä ja kuusta ja niidenkin kuntoa katselmuksessa kiiteltiin. Maanmittari Cederin kehui metsiä käytetyn säästäväisesti ja suunnitelmallisesti ja niinpä puuta riitti yli kotitarpeiden.⁵²³

Kaikki edellä osoittaa, että Wallenstråle kehitti monin tavoin Lyttylän kartanon maataloutta. Tilalla tehtiin merkittävää uudisraivuuta, viljelysalat ja karjamäärä kasvoivat ja tilan arvo nousi. Voi olettaa, että kartanon maatalous oli tuottoisaa, mutta ei ole mahdollista erotella, kuinka paljon Lyttylän kartanon maatalous tuotti ja kuinka paljon vauraudesta tuli Wallenstrålen muista liiketoimista. Joka tapauksessa menestyneiden liiketoimiensa turvin Wallenstråle pystyi suuntaamaan pääomia kartanon maatalouden kehittämiseen.

Wallenstråle ei ollut pohjimmiltaan maatalousmies, kuten esimerkiksi Kraftman. Kartanoon hän pääsi osalliseksi naimakauppojen kautta ja hoiti tilaa muiden liiketoimiensa ohella. Hän muutti Ruotsiin jo 1820–1830-lukujen taitteessa. Jo muutto pois tilalta osoittaa, että kartanon maatalous oli lähinnä liiketoimi. Vanhemmiten hän alkoi kuitenkin selvästi kiinnostua maataloudesta yhä enemmän. Kirjeissään 1850-luvun alussa hän kertoo asuvansa mieluusti maaseudulla Ekebyssä Ösmön pitäjässä, jossa hän myös harjoitti maataloutta. Wallenstråle kirjoitti myös ojituksen hyödyistä ja kertoi valvovansa tyttärensä omistaman tilan hoitoa sekä osallistuvansa muidenkin tilojen hoitoon ja kohottaneensa niiden tuoton kaksinkertaiseksi.⁵²⁴ Varmasti näissä kirjeissä on myös oman maineen nostamista, mutta silti ne osoittavat hänen kiinnostustaan maatalouden kehittämiseen. Nuorena merillä liikkuneesta sotilaasta tuli laivanvarustaja ja kauppias ja vielä vanhoina päivinään innokas maanviljelijä ja maatalousmies. Wallenstråle kuoli vuonna 1857 korkeassa 80 vuoden iässä.

522 TMA, TPM III, Pori mlk, Lyttylä, 5:8.

523 TMA, TPM III, Pori mlk, Lyttylä, 5:8.

524 Kaukamaa 1938, 322–324, 334.

Tuorsniemi

Tuorsniemen kylään kuului vuoden 1759 maakirjan mukaan neljä tilaa: 1) Tuorsniemen perintöratsutila, 2) Savon augmentti, joka maksoi veronsa Tuorsniemen ratsutilalle, 3) Östergårdin perintötila ja 4) Mattilan augmentti, joka maksoi veronsa Tuorsniemen ratsutilalle.*

Kauppaneuvos ja Porin kaupungin pormestarina vuosina 1750–1791 toiminut Lars Sacklén osti Tuorsniemen ratsutilan, jota myös Pappilaksi kutsuttiin, perinnöksi vuonna 1760. Savo oli ostettu perinnöksi 1750-luvulla, myöhemmin Sacklén hankki omistuksiinsa myös Savon sekä Östergårdin tilan. Östergård oli vuonna 1749 myönnetty lääninlampuri Matias Samstedtille, joka sittemmin lammaskartanon ylläpidossa epäonnistuttuaan pakeni maasta. Vuonna 1750 Östergård ostettiin perinnöksi.** Sacklén kuoli vuonna 1791, minkä jälkeen ratsutilaa hallitsivat hänen perillisensä. Tila vaihtoi taajaan omistajaa perillisten kesken seuraavina vuosina. Tila päättyi vuonna 1816 Johanna Elisabeth Stengrundin ja Yyterin kartanon omistajan everstilutnantti Anders Gyllenbögelin ainoalle tyttärelle Anna Sofia Gyllenbögelille, joka meni naimisiin eversti Karl Aadolf af Lefrénin kanssa. Vaimonsa kuoltua eversti hankki koko tilan omistukseensa vuonna 1824.***

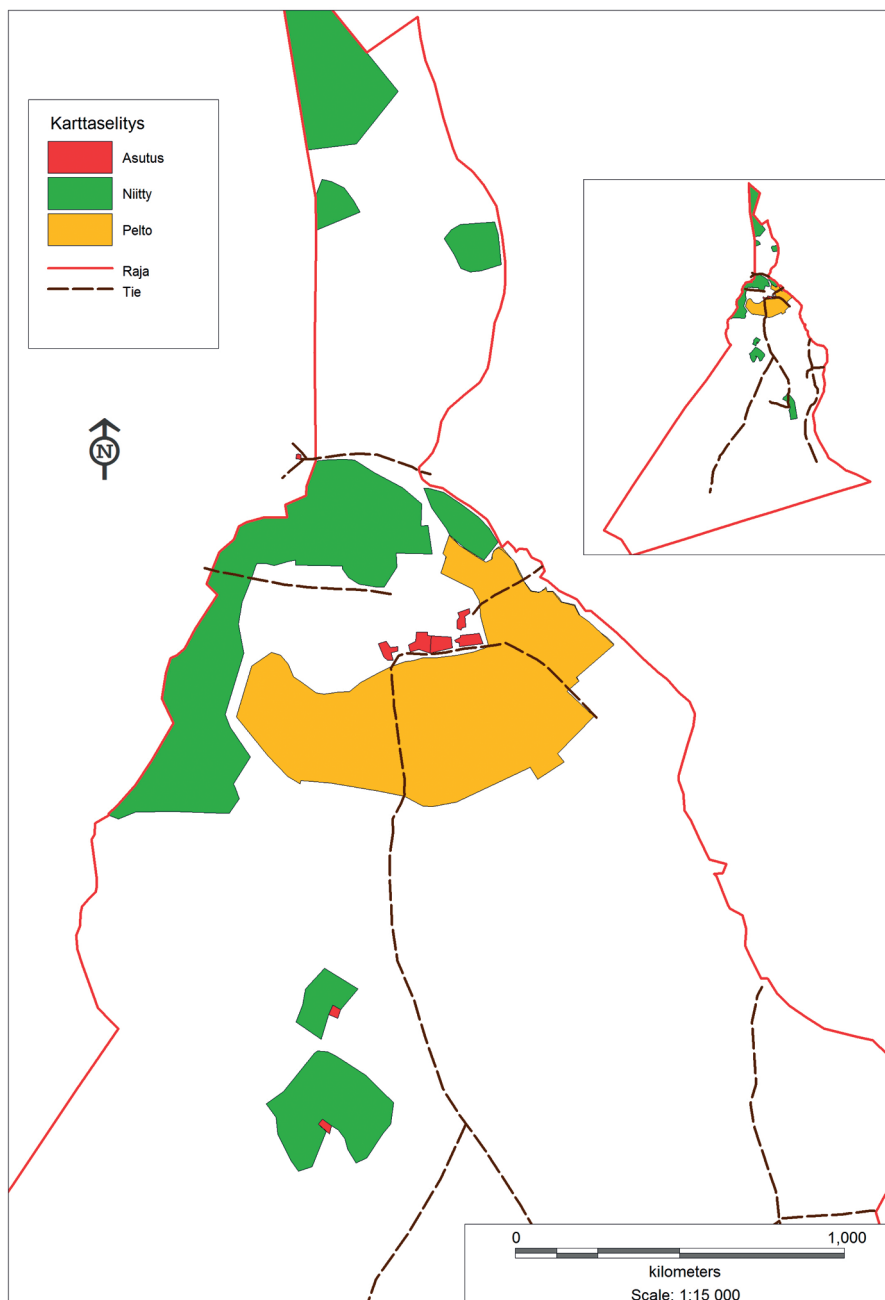
* TMA, TPM III, Pori mlk, Tuorsniemi, 10:1. Augmentti maksoi veronsa sellaiselle ratsutilalle, jonka vero ja siten myös verohuojennus jäi niin pieneksi, että se ei vastannut ratsumiehen ylläpidosta aiheutuvia kustannuksia. Jutikkala 2003, 273. Kysymys oli siis verojärjestelystä, mutta ei aina suinkaan alistussuhteesta.

** TPM III, Pori mlk, Tuorsniemi, 10:1; KA, MMH, 46:2 Turun ja Porin läänin maakirja 1875, mf MMH:18; Lehtinen 1967, 334.

*** Avellan 1925, 105.

Tuorsniemen kylän maat mitattiin isojakoa varten vuonna 1770. Kylän maankäyttö ja maiden jakaantuminen tiloittain on esitetty liitteessä 4.

Kylä muistutti muodoltaan pitkulaista kolmiota, jonka kärjessä kylänmäki sijaitti. Pellot ja niityt sijaittivat kylämäen ympärillä. Pellot olivat kylätontin eteläpuolella ja niityt Pietniemen kylän vastaisella rajalla sekä Ulasoorin niityt hiekan kauempana pohjoisessa. Torpparien yksittäiset viljelykset olivat kylämäestä etäämpänä etelässä. Kylän pellot, niityt, laitumet, metsät ja muut omistukset mitattiin ja arvioitiin isojaossa. Maanmittari Åhman on sisällyttänyt isojakoaasiakirjoihin näistä varsin tarkan kuvauksen. Kylän pellot olivat pääosin savi- ja hiekka- maata sekä savimultaa ja ne tuottivat 6–9 jyvän sadon eli paremmin kuin tuohon aikaan keskimäärin.⁵²⁵ Maaperän laatu voidaan todentaa myös maaperäkartasta: kylämäen ympärille kiertyvä peltoalue sijaitti hiekka-, hieta- ja savimaalla.

Kartta 17. Tuorsniemen maankäyttö vuonna 1770.

Kylän niityt maanmittari Åhman jakoi tuoton perusteella kahteen luokkaan. Kakkosluokan niityt tuottivat keskimäärin $\frac{6}{10}$ aamia⁵²⁶ tynnyrinalalta ja kolmosluokan niityt $\frac{5}{10}$ – $\frac{6}{10}$ aamia tynnyrinalaa kohden. Kakkosluokan niittyjä kylässä oli 17 tynnyrinalaa 13 kapanalaa, jotka antoivat yhteensä satoa 7,667 aamia ja kolmannen luokan niittyjä oli yhteensä 67 tynnyrinalaa 27 kapanalaa, joista saatiin vuosittain heinää 30,706 aamia.⁵²⁷

Kylällä oli myös Lattomerellä suuret niittyalueet, joita nautittiin yhteisesti. Lattomerellä kakkosluokan niittyjä oli 33 tynnyrinalaa 14 kapanalaa, joista saatiin 12,75 aamin sato ja kolmannen luokan niittyjä 231 tynnyrinalaa 19 kapanalaa, joista saatiin noin 71 aamin sato. Näihin Lattomerellä sijaitseviin yhteisessä nautinnassa oleviin niittyihin verrattuna kunkin tilan omat niityt olivat kovin vähäiset.⁵²⁸ Tämä osoittaa, kuinka merkittävä niittyalue Lattomeri oli. Ei siis ihme, että Lars Sacklén lähti heti mukaan Kraftmanin aloittamaan Lattomerensuon ojitushankkeeseen.⁵²⁹

Peltoja viljeltiin, kuten paikkakunnalla tavallisestikin, kolmessa lohossa, niin että yksi lohko kylvettiin syksyllä rukiille, toinen lohko kylvettiin keväällä ohralle, kauralle, pellavalle, hampulle, herneille ja nauriille. Kolmas lohko oli kesannolla ja sille kylvettiin jälleen syksyllä ruista. Metsä kasvoi mäntyä, kuusta, koivua, haapaa ja leppää, joita riitti kotitarpeiksi ja jopa myytäväksikin. Tuorsniemen ja Vähä-Rauman kylän välillä virtasi Lattomerestä Porinlahteen laskeva puro, jossa kyläläisillä oli yhteinen vesimyly. Syksyisin ja keväisin sillä voitiin jauhaa jopa yli kotitarpeiden.⁵³⁰ Tämä oli se oja, jonka perkaamista Åhman suositteli vähäraumalaisille, ja johon Kraftman olisi voinut johtaa laskuojan Lattomerestä.

Kylän kalavedet olivat varsin niukat eikä kalastuksen kannattanut Åhmanin mukaan suuremmin käyttää aikaa eikä panostaa pyydysten hankkimiseen. Keväisin kylän asukkaat pyrkivät kalastamaan rysillä ja katiskoilla Ulasoorin kupeessa.⁵³¹ Sivuelinkeinoja kyläläisillä ei ollut, paitsi vähäistä kalastusta. He käyttivät voimansa peltoviljelyyn ja niittyjen hoitoon sekä karjatalouteen. Koska peltoviljely oli etusijalla, kylään ei ollut perustettu puutarhoja eikä kasvimaita mausteiden viljelykseen ja humalaa kasvatettiin vain vähän tonttien kupeessa omaan vaatimattomaan tarpeeseen.⁵³²

526 Aami on heinämittana $\frac{1}{4}$ kuormaa.

527 TMA, TPM III, Pori mlk, Tuorsniemi, 10:1.

528 TMA, TPM III, Pori mlk, Tuorsniemi, 10:1.

529 Heino 2006.

530 TMA, TPM III, Pori mlk, Tuorsniemi, 10:1.

531 TMA, TPM III, Pori mlk, Tuorsniemi, 10:1.

532 TMA, TPM III, Pori mlk, Tuorsniemi, 10:1. Myös vuoden 1830 arviomiesten lausunnossa todetaan, että Tuorsniemen kartanossa kalastusta harjoitetaan ainoastaan kesäisin nuotalla ja rysillä Ulasoorin edustalla, mutta kalastus ei ole erityisen tuottavaa (Avellan 1925, 106).

Kun Tuorsniemessä alettiin vuonna 1770 toimittaa isojakoa ja arvioitiin tilukset, maanmittari Åhman ei jättänyt kehumatta Tuorsniemen tilusten hyvää hoitoa, osin syystä, osin varmasti miellyttääkseen tilan isäntää pormestari Sacklénia. Mahtimiehen kanssa kannatti pysyä hyvissä väleissä. Pellot oli hyvin ojitettu ja hoidettu. Myös niityt oli aidattu ja niitä oli lisätty raivauksella huomattavasti. Karjalaitumet olivat hyvät ja niitä oli riittävästi. Laitumia oli parannettu etenkin ojittamalla, mikä oli maanmittarin mukaan aiheuttanut huomattavia kustannuksia. Kunnia kaikesta tästä tilan hoidon kehittämisestä kuuluu Sacklénille, kehui Åhman. Sen jälkeen kun Sacklén oli tullut Tuorsniemen ratsutilan sekä Savon ja Östergårdin tilojen omistajaksi, hän oli sangen kiitettävästi, suurella huolella ja vaivalla ja suurin kustannuksin perustanut useita torppia ja uudisasutusta kylän maille. Nämä olivat Åhmanin mukaan niin hyvässä kunnossa, että ne pystyivät huolehtimaan vuokristaan joko päivätöitä tekemällä tai erilaisia maksuja suorittamalla.⁵³³

Ratsutilan omistaja, pormestari Lars Sacklén vaikutti monin tavoin Porin seudun talouselämään ja politiikkaan. Valtakunnan politiikkaan hän vaikutti ollessaan useaan otteeseen porvarissäädyn edustajana valtiopäivillä. Hän perusti Poriin kaupungin ensimmäisen tiettyjen tuotteiden, tupakan ja lasitavaran myyntiin erikoistuneen liikkeen, sijoitti varojaan tupakkatehtaan uudistamiseen ja perusti mailleen Tuorsniemeen 1780-luvun alussa lasitehtaan. Vuonna 1783 hän sai kauppaneuvoksen arvonimen. Sacklén kehitti monin tavoin myös maataloutta, otti tiluksillaan käyttöön maatalouden uusia menetelmiä, perusti mailleen torppia ja lähti mukaan professori Kraftmanin aloittamaan Lattomeren kuivatukseen.⁵³⁴ Sacklén edusti sitä vanhaa porvarisukupolvea, jossa yhdistyivät hallinnollinen, poliittinen ja taloudellinen toiminta ja valta.

Tuorsniemen ratsutila, Savo ja Östergård arvioitiin vuonna 1830 Suomen Pankilta haetun lainan vuoksi. Ratsutilan arvoksi arvioitiin 128 495 ruplaa, Savon arvoksi 31 413 ruplaa ja Östergårdin arvoksi 32 792 ruplaa, yhteensä kiinteistöjen arvoksi laskettiin siis 398 258 ruplaa. Tämän arvon Lehtinen uskoo olleen liian suuren.⁵³⁵ Joka tapauksessa tilat kertovat suuresta vauraudesta. Ratsutilan eli Pappilan päärakennus oli komea kaksikerroksinen rakennus, jossa oli 20 tapetoitua ja kaakeliuunein varustettua asuinhuonetta. Päärakennuksen ympärillä oli kahden tynnyrinalan kokoinen ryytimaa, jossa oli marjapensaiden lisäksi

533 TMA, TPM III, Pori mlk, Tuorsniemi, 10:1.

534 Heino 2006; Lehtinen 1967, 334. Valtiopäiväedustajana Sacklén ajoi ahkerasti kotikaupunkinsa etuja. Hänen valtiopäivillä tekemistään aloitteista suurin osa käsitteli Porin talouden kehittämistä, tai ”yhteisen hyvän” kehittämistä. 1700-luvulla ei ollut tavatonta, että valtiopäiväedustajana toiminut yritysjohtaja ajoi valtiopäivillä puhtaasti oman yrityksensä etuja. Mutta Sacklén istuu huonosti tähän malliin, hän ei pyrkinyt valtiopäiväaloitteissaan suoraan ja puhtaasti omien liiketoimiensa etujen ajamiseen. (Karonen 2004, 84–86.)

535 Lehtinen 1967, 334.

Taulukko 13. Tuorsniemen ratsutilan tilanhoito 1727, 1771 ja 1807 (vuodet 1727, 1771 ja 1807 Jutikkala 1932, 236; vuosi 1790 Lehtinen 1967, 331).

Vuosi	Tilan luonto	Tilan hoito	Renkejä	Piikoja	Lampuoteja	Torppareita
1727	ratsutila	lampuoti	4	3	–	–
1771	ratsutila	omistaja	2	2	2	8
1790	säterirustholli	lampuoti	–	–	3	12
1807	ratsutila	omistaja	7	2	4	14

kasvimaa, karviais- ja viinamarjapensaita sekä ja omena- ja kirsikkapuita. Puutarhan ja kasvimaan hoitoon oli palkattu puutarhuri. Eversti af Lefrén rakennutti ryytimaan viereen lehtipuupuiston sokkelokäytävineen. Puistoa ympäröi kanava ja puiston lähellä kanavassa oli kaksi pientä saarta ja sekä sulkuja, joilla ryytimaan ja puiston vesimäärää voitiin säädellä.⁵³⁶

Vuonna 1830 ratsutilalla oli 375 nautaa ja 24 hevosta. Tilaan kuului 20 torppaa, jotka suorittivat vuokransa päivätöinä sekä halkoina, teurasnautoina ja lampaina, villoina ja voina. Torpparien lisäksi tilalla oli pehtoori, vouti, 11 renkiä ja 10 piikaa.⁵³⁷ Tuorsniemen ratsutilan vuosittaiseksi heinäsadoksi mainittiin arviossa 2,37 kolmenkymmenen leiviskän kuormaa eli 71,1 leiviskää.⁵³⁸

Eräässä vuoden 1861 rajankäyntiasiakirjassa mainitaan kylässä aiemmin tehdyistä mittauksista ja tässä yhteydessä mainitaan, että J. Åhman on mitannut kylän maat isojakoa varten vuonna 1770 ja vuonna 1838 maanmittari T. E. Lindebäck olisi mitannut kylän maat uudelleen.⁵³⁹ Lindebäckin mittaukset antaisivat mahdollisuuden seurata maanviljelyksen ja uudisraivuun kehitystä kylässä, mutta harmillisesti tällaista Lindebäckin mittauksista kertovaa asiakirjaa ei kuitenkaan ole löytynyt Turun maakunta-arkiston arkistoluettelosta.

536 Avellan 1925, 106.

537 Avellan 1925, 106–107. Leiviskä on n. 8,5 kg.

538 Avellan 1925, 106.

539 TMA, TPM III, Pori mlk, Tuorsniemi, 10:7.

Pietniemi

Pietniemen säteriratsutila kuului Lagermarckin suvulle. Kamarineuvos Johan Lagermarckin kuoltua 1722 tila siirtyi hänen vanhimmalle pojalleen kapteeni Gustaf Lagermarckille, jonka kuoltua 1734 tila siirtyi hänen pojalleen vänrikki Juhana Lagermarckille. Ennen kuolemaansa tämä luovutti tilan pojilleen kapteeni Axel Ludvick Lagermarckille ja kapteeni Carl Gustaf Lagermarckille. Nämä veljekset jakoivat Pietniemen vuonna 1797 siten, että Axel Ludvick sai haltuunsa Uusikartanoksi kutsutun ja Carl Gustaf Vanhakartanoksi kutsutun osan. Axel Ludvig myi tilansa Porin porvari Jakob Inbergille, jonka kuoltua 1837 Uusikartano jaettiin kahtia Alikartanoon ja Ylikartanoon. Carl Gustaf Lagermarck möi Vanhakartanon vuonna 1810 assessori Erik Taxellille, jonka tehtyä vararikon tila myytiin vuonna 1823 kauppias Mikko Maneliukselle. Hän myi tilan vuonna 1857 Juho Kustaa Kestille. (Avellan 1914, 154–157.)

Pietniemen kylässä näkyvät hyvin ne hyödyt, joita maankohoamisesta saattoi koitua. Kylän pohjoispuolella Porinlahden suunnalla olevat alueet olivat vielä vuoden 1698 verollepanokartassa (ks. kartta 18) vesijättöinä ja Päärnäisten lahden maatumaa on käytetty laitumena. Nämä alueet olivat kuivuneet sadassa vuodessa niin, että ne on isojaossa luokiteltu niityiksi. Kylä oli siis saanut entisistä vesijättöistä laajat niittyalueet ja näille alueille perustettiin torppa sekä raivattiin hieman peltoa. Kylän pelot sijaitsivat lähes puoliympyrän muodossa kylätontin koillis-kaakkopuolella. Tämä kylämäen kupeessa oleva peltoalue laajeni huomattavasti sadan vuoden aikana. Kylän eteläosien metsäisissä ja soisissa takamaissa ei tapahtunut muutoksia maakirjakartoituksen ja isojaon mittausten välillä, vaan raivuu keskittyi paremmille maille ja lähemmäksi kylänmäkeä (ks. kartta 19).

Peltoalan kasvu sadan vuoden aikana on ollut voimakasta. Vuoden 1698 veromittauksessa kylän peltoalaksi saatiin lähes 40 tynnyrinalaa, isojaossa peltoja oli jo yli 160 tynnyrinalaa.⁵⁴⁰ Isojaossa Pietniemen säteriratsutilan tilukset jaettiin luutnantti Axel Ludvig Lagermarckin ja luutnantti Carl Gustf Lagermarckin kesken. Carl Gustaf Lagermarckin puoliskolle (Vanhakartano) jaettiin peltoa vajaat 81 tynnyrinalaa, niittyjä 366 tynnyrinalaa ja viljelyskelpoista maata noin 318 tynnyrinalaa sekä metsää 1 161 tynnyrinalaa. Vastaavasti Axel Ludvig Lagermarckille (Uusikartano) jaettiin peltoa hieman alle 84 tynnyrinalaa, niittyjä 395 tynnyrinalaa, viljelyskelpoista maata 457 ja metsää runsaat 991 tynnyrinalaa. Kaikkiaan tilusala oli runsaat 3 853 tynnyrinalaa ja lisäksi joutomaata oli vielä noin 240 tynnyrinalaa.⁵⁴¹

540 TMA, TPM III, Pori mlk, Pietniemi, 6:3; Lehtinen 1967, 416.

541 TMA, TPM III, Pori mlk, Pietniemi, 6:3.

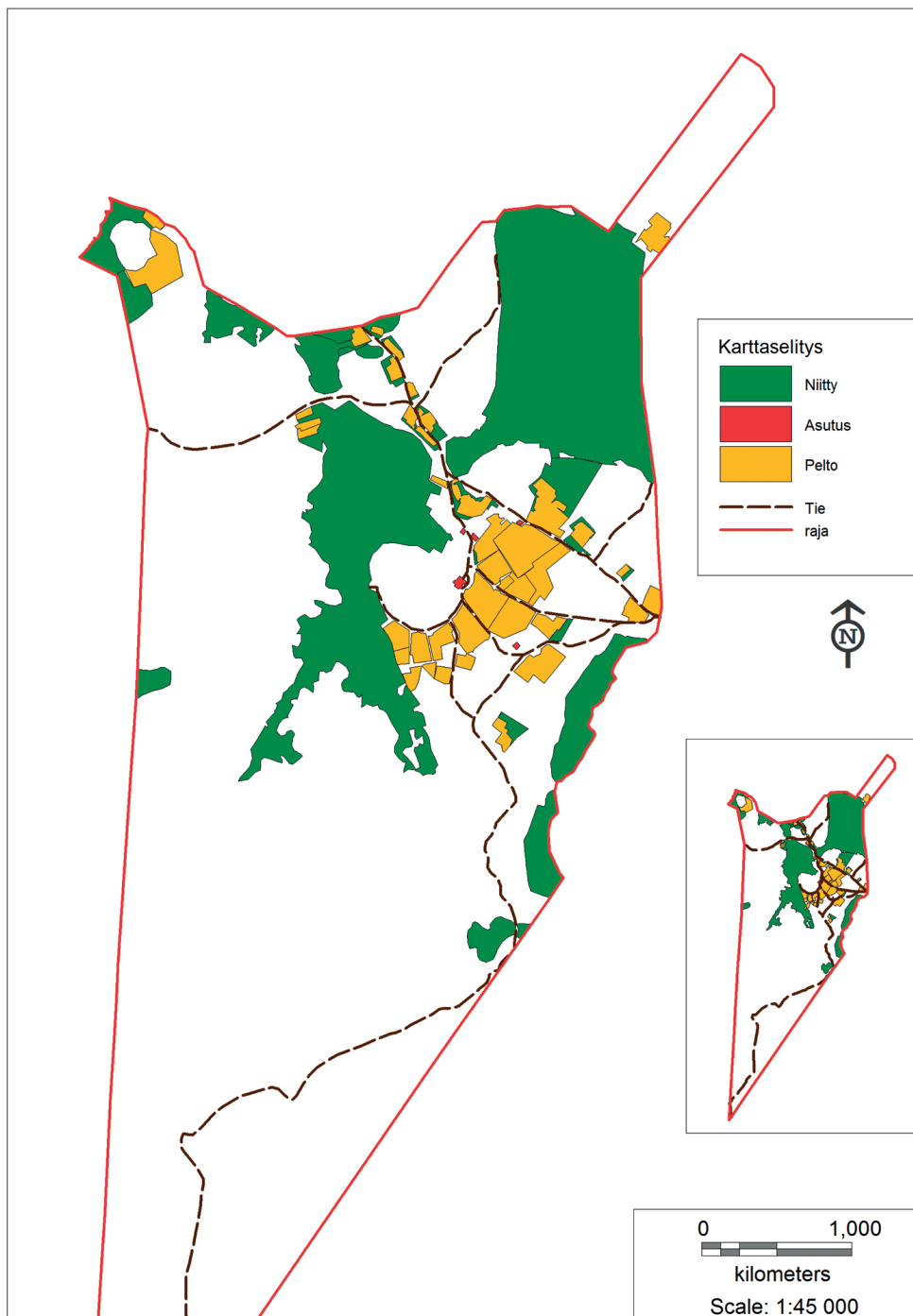
Kartta 18. Pietniemen vuoden 1698 verollepanokartta. Karttaa tekstityksineen ei ole suunnattu neulapohjoiseen, kartan oikeaan reunaan on piirretty kompassineula osoittamaan pohjoiseen. Niityt on merkitty karttaan kellertävällä värillä, kylän pellot alempana olevan niittyalueen vasemmalla puolella harmahtavalla värillä.

Pietniemen kartanokin oli perustanut mailleen torppia ja lampuotitiloja. Vuonna 1727 kartanolla oli neljä lampuotia, vuonna 1771 ei yhtään lampuotia, mutta 12 torppaa, vuonna 1790 lampuoteja oli viisi ja torppia 12, vuonna 1807 lampuoteja oli 11 ja torppia 8 (taulukko 14). Vuonna 1858 pidetyssä katselmuksessa mainitaan torppareita Pietniemen Uusikartanossa 18, mutta lampuodeista ei ole mitään mainintaa.⁵⁴²

Pietniemen Uusikartano oli $1\frac{1}{2}$ manttaalin rälssi, johon kuului $\frac{7}{12}$ manttaalin Ylikartano sekä $\frac{7}{12}$ manttaalin Alikartano. Uusikartanon maat mitattiin ja arvioitiin vuonna 1858, koska $\frac{7}{12}$ manttaaliin Alikartanon osuuden omistaneen Magnus Rambergin perilliset halusivat, että heidän osuutensa erotetaan tilasta. Koska vuonna 1795 laadittu isojaon kartta todettiin vanhentuneeksi, maanmittari Johan Henrik Wahlroos mittasi heinäkuussa 1858 tilan pellot, niityt ja metsät sekä arvioi muut tilan varallisuuteen vaikuttaneet tekijät. Kaikkiaan Uusikartanon tilusten alaksi saatiin lähes 1 995 tynnyrinalaa, josta peltoa oli 188 tynnyrinalaa, peltomaata 199 tynnyrinalaa, niittyä 521 tynnyrinalaa, niittymaata 217 tynnyrinalaa. Samassa yhteydessä talojen kesken jaettiin myös vesijätöt ja rantaniityt, joita kumpikin sai noin 30 tynnyrinalaa.⁵⁴³ Pelto- ja niittyalojen kasvu

542 Jutikkala 1932, 237; Lehtinen 1967, 331; TMA, TPM III, Pori mlk, Pietniemi, 6:8.

543 TMA, TPM III, Pori mlk, Pietniemi, 6:9.

Kartta 19. Pietniemen maankäyttö vuonna 1797.

Taulukko 14. Pietniemen tilanhoito 1727, 1771 ja 1807 (vuodet 1727, 1771 ja 1807 Jutikkala 1932, 236; vuosi 1790 Lehtinen 1967, 331).

Vuosi	Tilan luonto	Tilan hoito	Renkejä	Piikoja	Lampuoteja	Torppareita
1727	säteriratsutila	omistaja	1	2	4	–
1771	säteriratsutila	omistaja	3	6	–	12
1790	säteriratsutila	omistaja	2	5	5	14
1807	säteriratsutila	omistaja	6	7	11	8

isojaosta on siis ollut huomattavaa, sillä isojaossa 60 vuotta aiemmin Uusikartanolle jaettiin peltoa hieman alle 84 tynnyrinalaa ja niittyjä 395 tynnyrinalaa.

Maanmittari Wahlroosin vuonna 1858 toimittaman katselmuksen mukaan viljaa viljeltiin Pietniemen Uusikartanossa ainoastaan pellossa ja kahdessa lohossa (*i två skiften*) niin, että toinen puoli kylvettiin rukiille ja toinen puoli oli kesannolla lukuun ottamatta pientä lohkoa, jolle kylvettiin kotitarpeiksi ohraa, kauraa, perunoita ja herneitä.⁵⁴⁴ Viljelys oli siis kehittymätöntä kaksivuoroviljelyä. Tuntuu oudolta, että Pietniemessä olisi siirrytty jo 1700-luvulla kolmivuoroviljelyyn, kuten Peltola esittää⁵⁴⁵ ja palattu myöhemmin kaksivuoroviljelyyn. Maanmittarin kuvaus vuoden 1858 Uusikartanon kaksivuoroviljelystä on kuitenkin täysin yksiselitteinen. Keskimääräinen sato oli viisi tynnyriä tynnyrinalalta ja sato saatiin melko varmasti. Vain poikkeuksellinen halla pilasi sadon. Tilalla harjoitettiin myös puutarhanhoitoa sekä humalan, pellavan ja hampun viljelyä kotitarpeiksi. Pelloille saatiin lannoitetta niityiltä, ojista ja soilta kaivetusta turpeesta, mutta merkeliä (*mergel*) eli kalkkipitoista savea ei ollut löydetty. Laitumet kasvoivat hyvin ja tarjosivat mahdollisuuden tehdä lehdeksiä.⁵⁴⁶

Sen sijaan Uusikartanon niityt olivat vain osittain erinomaisia, melkein puolet niityistä oli erittäin huonoja. Maanmittari esittikin keinoja parantaa niittyjen kuntoa: osalta pitäisi poistaa turvetta, osaa voitaisiin viljellä ja niittykiertoviljelyn (*ängs cirkulations bruk*) avulla parantaa. Mutta kaikkia näitä maanmittari piti turhina parannuksina niin kauan, kun niittyjä ei ollut ojitettu kunnolla. Niittyjen ja peltujen tuottoa voitaisiin lisätä myös siirtymällä vuoroviljelyyn (*växelbruk*), mihin olisi helppo siirtyä senkin vuoksi, että tilan pellot sijaitsivat lähekkäin.⁵⁴⁷

Maanmittari Wahlroos arvioi, etteivät Uusikartanon metsät enää riittäisi kotitarpeiksikaan kuin muutamaksi vuodeksi, ellei niitä ryhdyttäisi käyttämään säästeliäämmin ja savulukua vähennettäisi. Savuluvun vähentämisellä hän ilmeisestikin viittasi tilan 18 torppaan. Torppien ja niihin liittyvien rakennusten

544 TMA, TPM III, Pori mlk, Pietniemi, 6:9.

545 Peltola 2006, 56.

546 TMA, TPM III, Pori mlk, Pietniemi, 6:9.

547 TMA, TPM III, Pori mlk, Pietniemi, 6:8.

arvoksi maanmittari laski 1 164 ruplaa. Mitään erityisen arvokkaita maan laatuja tai kivilajeja ratsutilan mailta ei löytynyt. Kalastusta voitaisiin harjoittaa kotitarpeiksi, mutta näin ei kuitenkaan maanmittarin mukaan tehdä.⁵⁴⁸ Uusikartano ei siis ollut mitenkään edistynyt säätyläisten hoidossa ollut mallitila, päinvastoin. Niittyjen kuivauksesta ei ollut huolehdittu, peltoviljely perustui vielä 1858 kaksi-vuoroviljelyyn ja metsätkin olivat kuluneet.

Uvilan pappila

Kartanoiden ohella täytyy vielä tarkastella pappeja ja pappiloita, sillä kirkon ja papiston merkitys yhteiskunnassa oli vielä 1700-luvulla hengellisten asioiden lisäksi suuri myös maallisissa asioissa. Kirkkoherrat edustivat valtiota paikallistasolla ja saivat vastuulleen mm. väestökirjanpidon sekä pitäjänkokouksien järjestämisen ja niiden puheenjohtajana toimimisen.⁵⁴⁹ Papisto alkoikin käsittää itsensä 1700-luvun lopulla ei ainoastaan hengellisenä johtajana, vaan oppineena säätyinä, joka katsoi päätehtäväkseen tiedon ja valistuksen levittämisen kansalle.⁵⁵⁰

Hyödyn aikana syntyi myös taloudellisesti orientoitunut pappistyyppi ja pappien tuli edistää myös maataloutta. Maatalous olikin pappeja lähellä, maatalous oli valtakunnan pääelinkeino, suurin osa pappiloista sijaitsi maaseudulla ja pappiloiden itsessään tuli olla maatiloja. Pappien palkkaus perustui pitkälti maatalouteen, talonpojat maksoivat kirkollisia verojaan viljana ja muina maataloustuotteina.⁵⁵¹ Papit saivat kymmenysten lisäksi tuloja erilaisista toimitusmaksuista. Lisäksi on huomioitava, että talonpoikien seurakunnallisiin velvollisuuksiin kuului osallistuminen kirkkojen ja pappiloiden rakentamiseen ja ylläpitoon.⁵⁵² Pappilat olivat säätyläiskulttuurin ja vallan keskuksia ja erottuivat maisemassa ympäristönsä talonpoikaistiloista, joskin monet maaseudulla asuneet papit saattoivat olla elintasoltaan lähellä vauraimpia talonpoikia. Mutta pappiloiden vauraus ei silti todista niiden harjoittaman maatalouden edistyksestä.

548 TMA, TPM III, Pori mlk, Pietniemi, 6:8.

549 Markkola 2007, 79–80; Karonen 1999, 248; Villstrand 2012, 109–110. Papiston tärkeä rooli kruunun ja rahvaan välissä 1700-luvulla on ymmärrettävä, koska kirkko tavoitti maan kolkat tehokkaammin kuin muu esivalta. Kirkollisen hallinnon virkoja oli Suomessa vuonna 1721 noin 660, kun taas maallisen hallinnon virkoja oli alle 300. Vuonna 1770 kirkolliset virat olivat nousseet noin 740:een, maalliset noin 390:een. (Markkola 2007, 79–80.)

550 Mäntylä 1987, 352; Juva 1968, 90–94. Häggman (2007) kyseenalaistaa perustellusti näkemyksen papistosta kansan lukutaidon opettajana.

551 Markkola 2007, 84. Esim. P. Kalm näki papiston tehtävän yhteiskunnallisesti hyvin laajaksi (Ahonen 2005).

552 Mäkelä-Alitalo 2003, 199; Juntumaa & Rasila 2003, 403–404.

Taalainmaahan kohdistuneessa tutkimuksessaan Anna Götlind toteaa, että pappien merkitystä innovaatioiden kehittäjinä ja levittäjinä on liioiteltu. Edistykselliset papit, jotka kehittivät teknologiaa jäivät yksittäistapauksiksi ja heidän toimintansa jäi pikemminkin ”edistyneeksi leikiksi” ja kokeiluksi, jonka vaikutus pitkällä aikavälillä jäi suorastaan minimaaliseksi. Oppineiden ja pappien kokeilut eivät levinneet rahvaan pariin sitä mukaa kuin papit ja oppineet saarnasivat.⁵⁵³

Suomalaisessa historiantutkimuksessa esimerkkinä uudenlaisen ajattelutavan edustajasta mainitaan usein taloudellisen vapauden ja Pohjanlahden kauppapakon purkamisen puolesta toiminut pappi Anders Chydenius.⁵⁵⁴ Käytännölliseen toimintaan ja sivistystehtävään suuntautuneesta papista hyvänä esimerkkinä on Mynämäen kirkkoherra Anders Lizelius, joka kiinnitti huomiota köyhien aseman parantamiseen, aloitti jo Pöytyällä pappina toimiessaan perunanviljelyn ja alkoi julkaista ensimmäistä suomenkielistä sanomalehteä *Suomenkieliset Tieto-sanomat* (1775–1776).⁵⁵⁵ Myös uudisraivaajina ja koskenperkaajina kunnostautuneet Jakob Stenius vanhempi, ”Korpi-Jaakko”, ja hänen samanniminen poikansa ”Koski-Jaakko” olivat kirkkoherroja.⁵⁵⁶

Papeista ja pappiloista kirjoitetaan yhä maatalouden edistäjinä. Pirjo Markkola kirjoittaa *Suomen arjen historiassa* (2007): ”Papin virkatalo oli usein mallimaanviljelystila, jonka esimerkin kautta levisi tietoa uusista menetelmistä ja lajikkeista, mm. perunanviljelystä” tosin lisäten, että talonpojat pysyivät mieluusti omissa totutuissa tavoissaan ja asenteissaan.⁵⁵⁷ Timo Åvist kirjoittaa *Suomalaiset pappilat* -teoksessa (2009) ykskantaan: ”Luonnonhistorian ja talousopin professori Pehr Kalmin (1716–1779) johdolla tuleva papisto oppi maanviljelyksen, metsätalouden ja terveydenhuollon käytännön toimet.”⁵⁵⁸ Tutkimuskirjallisuudessa on siis esitetty esimerkillisiin pappeihin viitaten yleistyksiä papistosta, mutta harvemmin on pohdittu näiden yleistysten vastaavuutta todellisuuteen.

Olivatko nämä usein esille nostetut esimerkkipapit tyypillisiä vai poikkeuksia pappien joukossa? Olenainen kysymys on, harjoitettiin pappiloissa kehittyneempiä viljelysmenetelmiä, hoidettiin karjaa ja tiluksia paremmin, tuottivatko pellot parempia hehtaarisatoja kuin talonpoikaistilojen? Minkälaisia Porin seudun papit ja pappilat olivat? Porin kaupungin papin virka-asunto oli Porin kaupungissa ja Kokemäenjoen varressa Ulvilassa sijaitseva Ulvilan kirkkoherran pappila Gammelgård. Kuten edellä on todettu, pappien virkatilana ollut Koiviston kartano oli surkeassa kunnossa Kraftmanin hankkiessa tilan itselleen

553 Götlind 1997, 234–235. Tämän Götlindin näkemyksen jakaa myös Villstrand 2012, 109.

554 Markkola 2007, 85; Laasonen 1991, 320–322.

555 Laasonen 2012.

556 Mäntylä 1987, 352; Juva 1968, 90–94.

557 Markkola 2007, 84.

558 Åvist 2009, 12.

vuonna 1744.⁵⁵⁹ Ulvilan Gammelgårdilla oli pitkä historia pappilana jo ennen kuin se määrättiin kuningas Kaarle XI päätöksellä vuonna 1691 kirkkoherran virkatilaksi. Ulvilan kirkkoherrana toimi vuodesta 1746 alkaen Mikael LeBell, vuosina 1789–1819 hänen poikansa Fredrik LeBell ja vuodesta 1825 vuoteen 1827 Bengt Jacob Ignatius.⁵⁶⁰

Kun Gammelgårdista tuli papin virkatila, siinä pidettiin katselmus vuonna 1706. Tällöin pappilan rakennus todettiin huonokuntoiseksi ja korjausta vaativaksi. Samassa yhteydessä rakennettiin uusi talli, navetta sekä rehulato. Pappilaan kuului myös riisiä, kahdeksan niitty latoa, joista suurin osa sijaitsi Kokemäenjoen saarilla, mutta osa kovalla maalla, osa märillä soilla. Tilalla oli myös oikeus kalavesiin.⁵⁶¹ Pappilan kunto tarkastettiin jälleen vuosina 1748–1749, jolloin asuinrakennuksen todettiin kaipaavan uudistuksia. Katselmuksissa todettiin myös useiden talousrakennuksien vaativan korjauksia. Kirkkoherra LeBellillä oli Pomarkussa hirsirakennus, jonka hän myi seurakunnalle, joka lupasi pystyttää Lebellin rakennuksen Gammelgårdin uudeksi asuinrakennukseksi. Kirkkoherra itse asui kaupungissa kuten edeltäjänsäkin ja ilmoitti antavansa pappilan vuokraajan hoidettavaksi. Pappilassa ei ollut tuolloin puutarhaa, vaan vain pieni ryyti-maa. Peltoja oli 24 ½ tynnyrialaa, niittyistä saatiin 45 aamia heiniä.⁵⁶²

Seuraavan kerran pappilassa pidettiin tarkastus vuonna 1780. Tuolloin todettiin, että vuonna 1760 palaneen päärakennuksen tilalle ei ollut vielä rakennettu uutta. Samoin talousrakennuksia määrättiin korjattavaksi. Uusi päärakennus rakennettiin 1781–1782, mutta sen todettiin jälleen vuoden 1819 tarkastuksessa olevan rappiolla. Myös peltojen hoito todettiin laiminlyödyksi ja pellot huonosti aidatuiksi. Samoin ojitusta piti uusaa ja umpeutuneita ojia korjata. LeBellin kuoleman jälkeen pappila oli nimismies Löfvenmarkilla vuokratilana, kunnes vuonna 1825 kirkkoherrana aloitti B. Ignatius.⁵⁶³ Ulvilan kirkkoherra LeBell oli ilmeisen omintakeinen henkilö, jonka viranhoito oli kaikkea muuta kuin esimerkillistä. Kirkkoherran ja seurakunnan välillä oli useita erimielisyyksiä, ja Johan Kraftmankin puuttui useaan otteeseen kirkkoherran menettelytapoihin ja viranhoitoon. Pappilan tilanhoito ja viljelyksetkään eivät lainkaan vastanneet aikakauden ja myöhemmän kirjallisuuden toistamaa ihanteellista kuvaa pappiloista maatalouden edistyskeskuksina. Tosin pappilan huono hoito ei riippunut LeBellistä. Hänhän oli antanut pappilan vuokralle ja keskittynyt virkatilansa hoidon sijaan Yyterin tilaansa. Virkatilaan sijoitetut pääomat eivät koituneet omaksi, ja perillisten hyödyksi kuten omaan tilaan sijoitetut pääomat. Siksi

559 Sacklén 1792.

560 Hirsijärvi 1932, 158–160, 182; Lehtinen 1967, 659.

561 Hirsijärvi 1932, 158–160, 182; Lehtinen 1967, 659.

562 Hirsijärvi 1932, 158–160.

563 Hirsijärvi 1932, 162–164.

pappien ja virkamiesten kannatti sijoittaa mahdolliset pääomansa omiin tiloihin ennemmin kuin virkatiloihinsa.⁵⁶⁴ Mistään pappien ja pappiloiden esimerkillisyydestä tuskin voidaan tällöin puhua.

Vähä-Rauma

Vähä-Rauman kylässä oli isojakoa aloitettaessa vuonna 1764 seitsemän tilaa.

1) Liinaharjan ratsutila, jonka omisti kauppias, raatimies Carl Indebetou. Hän toimi myös kaupunginvanhimpana, mutta maistraatti erotti hänet v. 1739. Porissa kaupunginvanhimmat nousivat merkittäväksi hallinnolliseksi toimijaksi maistraatin rinnalle 1700-luvun aikana (Keskinen 2012, 165). Indebetou oli ostanut tilan vuonna 1767 perinnöksi. 2) Kaprali ja 3) Pecka, jotka olivat Liinaharjan ratsutilan augmentteja. Kauppias Indebetou oli ostanut Kapralin ja Peckan perinnöksi vuonna 1760. 4) Langi oli kruunun puustelli. 5) Phrisi eli Friisi ja 6) Tulonen olivat puustelleja. Friisi ostettiin perinnöksi vuonna 1790 ja Tulonen vuonna 1791. 7) Pormestarin tila vuoden 1585 laamannintuomioissa määrättiin Porin kaupungin perustamiskirjaan vedoten 1/12 osa Vähä-Rauman kylää Porin kaupungille kuuluvaksi. Tähän perustuen Pormestarin tila kuului Porin kaupungille, ja tilan verot maksettiin Porin pormestarille osana hänen palkkaetujaan. (KA, MMH 46:2 Turun ja Porin läänin maakirja 1875, mf MMH:18; Lehtinen 1967, 286–288.)

Maanmittari Jean Åhman mittasi ja arvioi Vähä-Rauman kylän maita vuonna 1764 isojakoa varten. Åhmanin mukaan kylän kahden jyvän arvoisiksi luokitellut pellot koostuvat savimullasta, kolmen jyvän arvoisiksi arvioidut kovanmaan pellot olivat mullansekaista hiekkaa ja neljän jyvän arvoiset pehmeämmällä maaperällä sijaitsevat pellot olivat kuivaa hiekkamaata. Peltoja viljeltiin kolmessa lohossa (*i tresåde*) niin, että vuosittain yhdelle osalle peltoa kylvettiin ruista, yhdelle osalle ohraa, hernettä, kauraa, vehnää ja nauriita ja yksi puolisko jätettiin kesannolle. Peltojen sato oli keskimäärin neljästä kuuteen jyvään. Minkäänlaisia puutarhaistutuksia (*planteringar*) kylässä ei ollut.⁵⁶⁵ Maiden jakaantuminen tiiloittain esitetään liitteessä 5.

Niityistä pieni osa oli kovanmaan niittyjä, mutta suurin osa niityistä sijaitsi soisella ja märällä Lattomerellä, jossa niityt kärsivät märkydestä. Niityillä kasvoi saraa, röyhysaraa sekä kortetta. Näitä niittyjä voitaisiin Åhmanin mukaan

564 Suolahti tarjoaa muutamia esimerkkejä papeista, joilla oli suuria omaisuuksia yksityisissä tiloissa. Tämä yksityinen suuromistus oli tietenkin omiaan kiinnittämään papin huomiota maanviljelykseen (Suolahti 1910).

565 TMA, TPM III, Pori mlk, Vähä-Rauma, 7:o.

huomattavasti parantaa, mikäli Lattomerens suo saataisiin kuivattua tai vettä johdettua suolta paremmin pois. Tämä onnistuisi parantamalla veden kulkua Tuorsniemen ja Vähä-Rauman rajaa pitkin virtaavassa ojassa, joka laskee Porinlahteen.⁵⁶⁶ Åhman pyrki siis edistämään Koiviston kartanon omistaja Kraftmanin alulle panemaa Lattomerens kuivausta, johon talonpojat olivat lähteneet perin niikeästi mukaan. Kraftmanhan oli jo 1740-luvulla kaivanut omien maiden läpi laskuojan Lattomerestä, mutta ei saanut talonpoikia mukaan kuivaushankkeeseen.

Vähä-Rauman kylän vaikeasti tulkittavaan isojakokarttaan on merkitty suuret laitumet (*muhlbete*) kylän pohjoisosiin ja nämä on merkitty karttaan 20 niityiksi. Koillisreunan vesijätöistä maanmittari on merkinnyt, että ne laajenevat vuosittain ja että niitä käytettiin laitumina. Kylän itäreunalla Lattomerens suoalueeseen rajoittuvalla alueella sijaitsevat soita ja niittyjä. Jako-asiakirjan mukaan kylässä oli peltoa 69:20 ja niittyjä 401 tynnyrinalaa.

Kylän kuivat ja hiekkamailla sijaitsevat metsät ja takamaat olivat vähäiset ja niin hakatut, ettei niissä kasvanut kuin pieniä kuusia, joitakin mäntyjä ja pientä koivumetsää. Kyläläiset saivat niistä hädän tuskin polttopuunsa ja aidaksensa. Tukkimetsiä ei kylällä ollut lainkaan, metsistä saatiin ainoastaan vähän puita latojen rakennusaineeksi. Metsiä käytettiin karjanlaitumina, mutta näitä ei ollut airtauksin erotettu.⁵⁶⁷

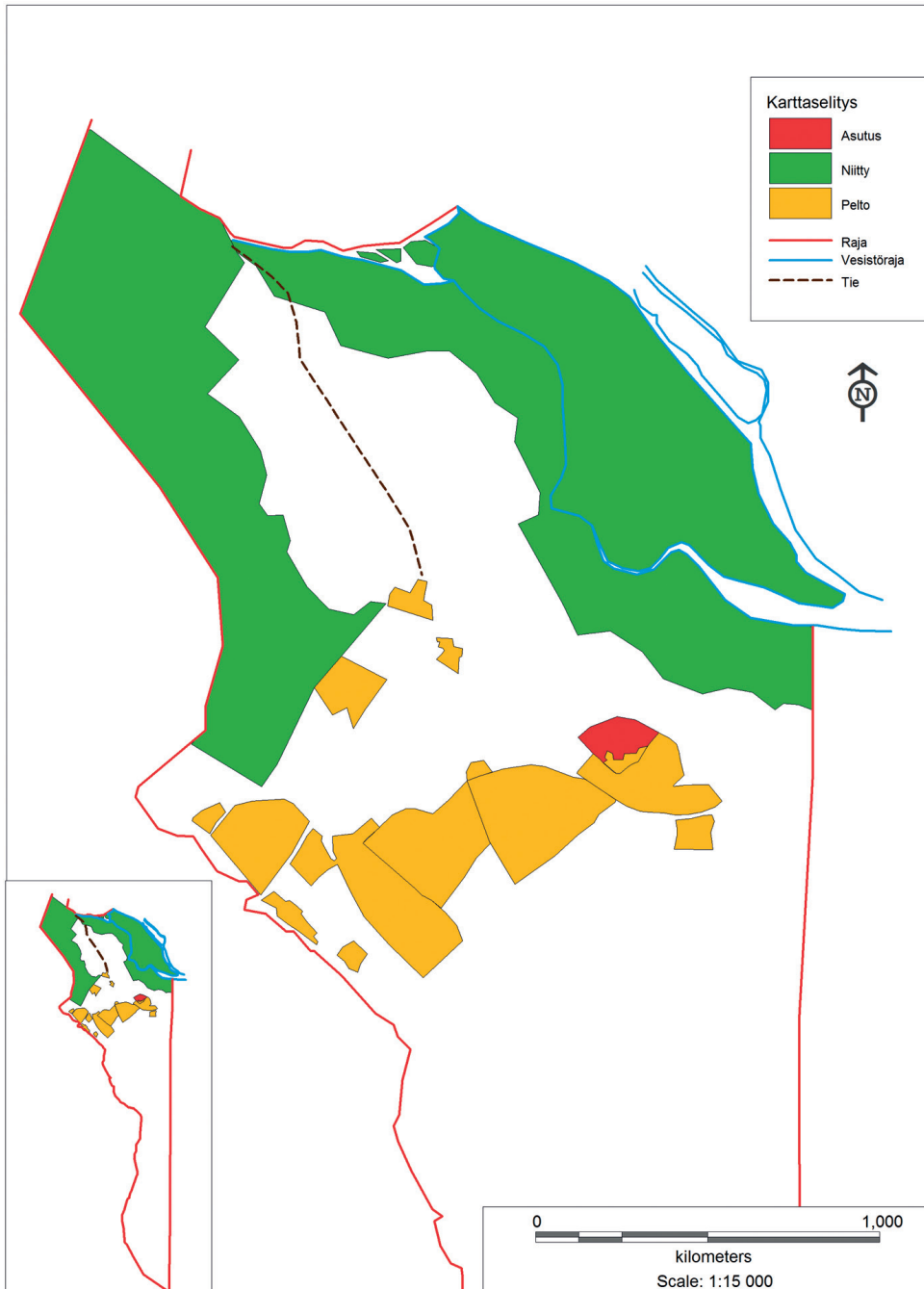
Niittyjen pinta-ala suhteessa peltoalaan oli huomattavan suuri. Pelkkien pinta-alojen perusteella arvioituna tämä olisi mahdollistanut tuon ajan mittapuun mukaan runsaan karjan ja sitä kautta hyvän lannoituksen pelloille. Pinta-ala ei tietenkään kerro heinäsadon määrästä, josta ei ole tietoja. Maanmittari kuitenkin valitti niittyjen märkyyttä, mikä viittaa siihen, että karjan ruokinta ei ollut niin hyvällä tasolla kuin pelkistä niittyjen pinta-aloista voisi päätellä. Vähä-Raumalla oli tosin niittyjen lisäksi myös vesijättöjä helpottamassa karjan ruokintaa. Vuonna 1802 toteutetussa vesijättöjen jaossa vesijättöjä ja laidunmaita laitettiin jakoon 443 ta: 26 ka, minkä lisäksi kylän pohjoisosissa oli vielä 54:18 vesijättöjä ja kaislikkoa (*säfning*) Ulasoorissa kaupungin ja Tuorsniemen palttojen välissä.⁵⁶⁸ Kaiken kaikkiaan kylällä oli käytettävissään runsaasti niittyjä ja laitumia. Kylän pelloista ja niityistä noin puolet kuului kauppias, raatimies Indebetoun omistamille tiloille (Liinaharjan ratsutila, Kopräli ja Pecka).

Kylällä oli myös oikeus Lattomerens takamaihin, jonka metsiä käytettiin kotitarpeisiin. Sieltä hankittiin myös suurin osa kylän turpeista. Mikäli metsiä käytettäisiin säästeliäämmiin ja niin, että ne ehtisivät kasvaa, kyläläisillä olisi metsiä yli kotitarpeen, uskoi maanmittari. Kalavesiä kylällä oli vähän, Ulasoorin ojan suussa pyydettiin keväällä kutuaikaan merroilla ja rysillä säynäviä ja haukia ja

566 TMA, TPM III, Pori mlk, Vähä-Rauma, 7:0.

567 TMA, TPM III, Pori mlk, Vähä-Rauma, 7:0.

568 TMA, TPM III, Pori mlk, Vähä-Rauma, 7:4.

Kartta 20. Vähä-Rauman maankäyttö vuonna 1764.

muuta pikkukalaa sekä kesäisin Porinlahdella katiskoilla siihen aikaan kun siellä oli lupa kalastaa. Katiskoilla pyydettiin haukia, ahvenia, särkiä, pieniä lahnoja, mutta tämän merkitys oli vähäinen, varsinkin kun samassa paikassa kalastaa niin moni ja vielä liian lähellä toisiaan, maanmittari kirjoitti.⁵⁶⁹

Lattomerestä Vähä-Rauman ja Tuorsniemen kyliin laskevaan ojaan oli rakennettu kylien yhteinen mylly. Myllyllä jauhettiin vain keväisin ja syksyisin, mikä riitti kylien tarpeisiin ja myllyä annettiin ulkopuolistenkin käyttöön. Pääasiallisen elannon kyläläiset hankkivat peltoviljelystä ja karjanhoidosta, lisäksi rengit tekivät päivätöitä kaupungissa maksua vastaan.⁵⁷⁰

Langin puustellilla pidettiin vuonna 1861 katselmus, jossa tilan tilukset arvioitiin ja mitattiin. Tilalla oli tuolloin kolme torppaa: Wiinämäki, Grönroos ja Törnroos. Tilalla ei viljelty humalaa eikä mitään teollisuuskasveja (*fabriksvexter*), mutta näistä ei kerrota tarkemmin, mitä nämä olivat. Viljaa viljeltiin vain pellossa ja tavallisesti kolmivuoroviljelyssä niin, että yksi kolmasosa oli kesannolla, muilla viljeltiin ruista, ohraa, kauraa ja perunaa. Sato oli tavallisesti neljä tynnyriä tynnyrinalta.⁵⁷¹ Heinäniityt olivat keskinkertaiset, mutta metsät kasvoivat vain pientä kuusta, eikä niistä riittänyt edes kotitarpeiksi, vaan tilan täytyi ostaa kaikki puutavaransa. Tilan mailla ei ollut malmiesiintymiä, mutta yksi vesilähde (*mineralisk källa*), jota välillä käytettiin. Peltoa tilalla oli (ta:ka) 32:660, niittyjä 85:750, niittymaita 38:840, tarvemetsää 122:580, nevoja ja puita kasvavia soita 3:600, kaikkiaan 288 tynnyrinalaa 130 kapanalaa.⁵⁷²

Kun vuoden 1764 isojaon mittauksissa Langin tilalla oli peltoa 9:11 ja niittyjä 54:4, niin tilan peltoala lähes sadassa vuodessa oli yli kolminkertaistunut ja niittyala kasvanut noin puolitoistakertaiseksi. Niittyala ei kasvanut samassa suhteessa peltoalan kanssa, koska niittyjä raivattiin usein pelloiksi. Lisäksi uutta peltoa voitiin raivata sopivista metsistä, mutta mahdollisuuksia uusiin niittyihin oli vähän. Niitä voitiin raivata lähinnä soilta, mutta Porin seudulla myös vesijätöistä voitiin saada niittymaata tai ainakin laitumia. Vähä-Rauman isojaossa vuonna 1764 todettiin kylän sadon olevan keskimäärin neljästä kuuteen jyvään, lähes sata vuotta myöhemmin Langin katselmuksessa sadoksi todettiin edelleen neljä jyvää. Sadassa vuodessa tuottavuus ei ollut siis kasvanut lainkaan. Maatalouden kehitys perustui ekspansiivisuuteen.

569 TMA, TPM III, Pori mlk, Vähä-Rauma, 7:0.

570 TMA, TPM III, Pori mlk, Vähä-Rauma, 7:0.

571 Hattujen talouspolitiikassa haluttiin edistää sellaisten raaka-aineiden tuotantoa, jotka oli aiemmin tuotu ulkomailta. Tällaisia olivat silkki, hieno villa, tupakka sekä tekstiiliteollisuuden tarvitsemat väriaineet, jotka olivat tuontitavaraa. Kalm ja Gadd tekivät puutarhoissaan istutuskokeiluja ja Turun akatemian puutarhassakin kasvatettiin väri- ja teollisuuskasveja. (Niemelä 1998, 77–97.)

572 TMA, TPM III, Pori mlk, Vähä-Rauma, 7:16.

4.2.3 Talonpoikien resurssit

Kyläsaaren kylä

Kyläsaari (Inderö, käytetty myös nimeä Kokemäensaari) oli nimensä mukaisesti alkujaan saari, joka maankohoamisen myötä kuroutui kiinni mantereeseen ja Yyterin niemeen. Kylän tilat olivat:

- 1) Landmätari, ratsutila, joka oli isojaon aikaan jaettu neljään osaan. Näiden perinnöksiostot tapahtuivat vuosina 1797, 1812, 1826 ja 1848.
- 2) Mattila, ratsutila, halottu kahteen osan, jotka ostettiin perinnöksi 1793. Augmenttitiloina saman kylän Pryssä (Riutta) ja Piili (Pihl).
- 3) Kleemola, ratsutila, halottu, toinen puolisko ostettiin perinnöksi 1794, toinen kruunun. Kaksi augmenttitilaa Preiviikissä ja yksi Nakkilan Ruhaden kylässä. Nämä maksoivat osan kruunun vuotuisesta verostaan Kleemolalle.
- 4) Rieskala, ratsutila, ostettu perinnöksi 1794. Augmenttitiloina samat tilat kuin Kleemolalla.
- 5) Savo, ostettu perinnöksi vuonna 1752, Yyterin kartanon augmentti.
- 6) Pihl eli Piili, halottu, toinen puoli ostettu perinnöksi 1771, toinen puoli 1791. Mattilan augmenttitila.
- 7) Pryssä (Riutta), ostettu perinnöksi 1790.

(KA, MHA A85, 2/15; KA, MMH, 23 Turun ja Porin läänin maakirja 1845, mf MMH:8.)

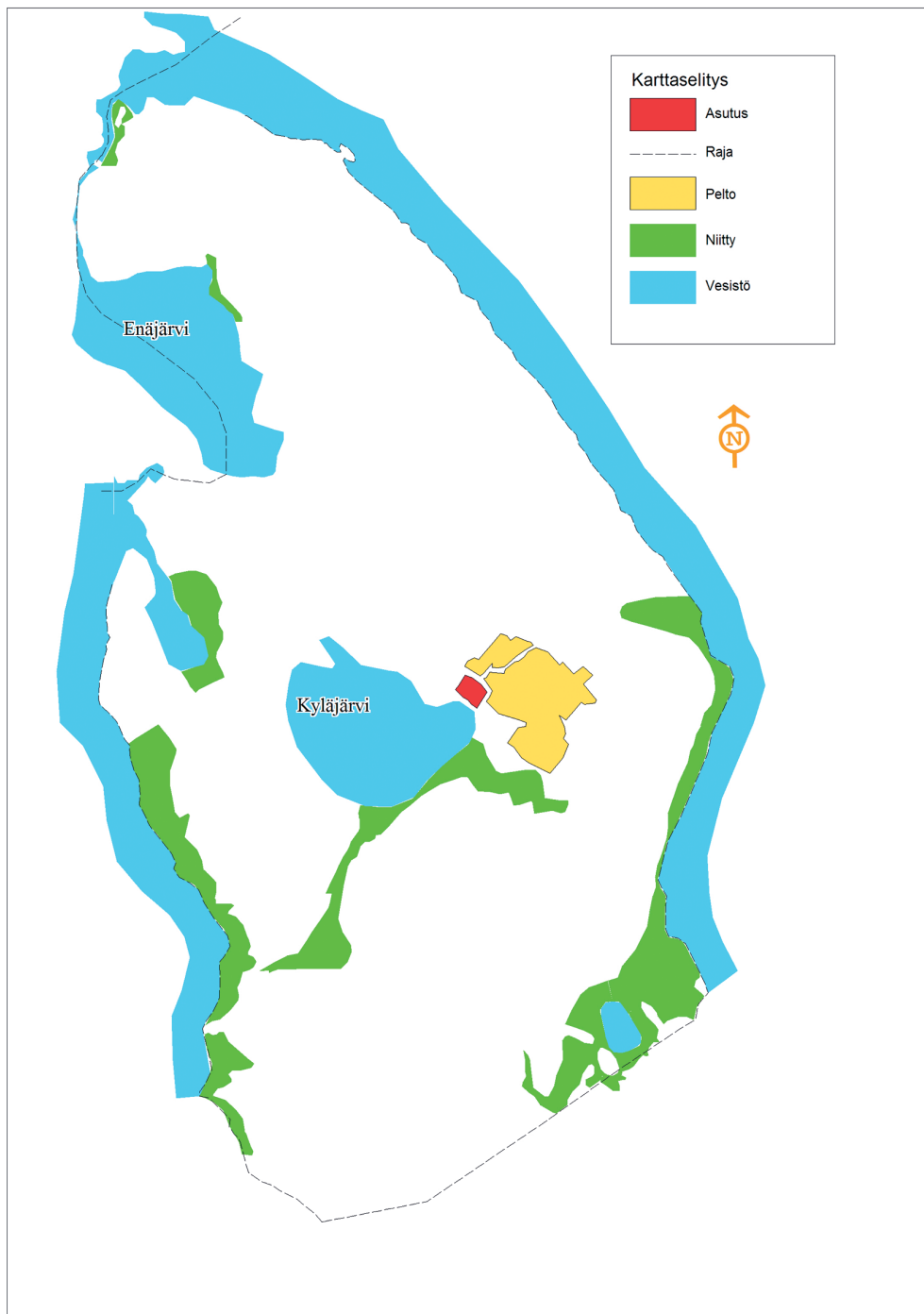
Kyläsaarella oli huomattavan paljon ratsutiloja. Savon ratsutilan omisti isojaon aikaan kauppamies Gabriel Backman, sittemmin tilan hankki itselleen Yyterin kartanonkin omistanut kapteeni Blum.⁵⁷³ Maanmittari Magnus Bergman mittasi ja kartoitti Kyläsaaren tilukset vuonna 1688.⁵⁷⁴ Kylän talot olivat rivissä Kyläjärven rannalla ja aidatut pellot talojen takana. Niityt sijaitsivat pääasiassa Kyläjärven rannalla ja järveltä Kuuminaistenlahdelle ulottuvalla kaistaleella sekä meren rannalla Kuuminaistenlahden ja Pihlavanlahden puolella. Isojakoa varten pellot mitattiin ja kartoitettiin vuosina 1766–1767 sekä niityt vuonna 1781.⁵⁷⁵

Kylän talot sijaitsivat rivissä Kyläjärven rannan läheisyydessä vuoden 1688 verollepanokartassa. Sittemmin Kyläjärveä kuivattiin (ks. luku 5.3.3). Kylän niityt olivat kapeina kaistaleina molemmin puolin Yyterinniemeä Kuuminaistenlahden ja Porinlahden rannalla. Kapea niittyalue kulki myös kylämäeltä Kuuminaistenlahden rantaan. Pieni, mutta yhtenäinen peltoalue on sijainnut kylämäen välittömässä läheisyydessä. Pellot ovat kahdessa lohossa. Verollepano- ja isojakokirjakarttoihin ei ole merkitty korkeussuhteita korkeuskäyrin, mutta

573 MHA A85, 2/15–1.6.

574 MHA A85, 2/15–1.6. Kartta 1600-luvun maakirjakarttojen verkkopalvelusta, <www.virtuaaliyriopisto.fi/maakirjakartat/>.

575 TMA, TPM III, Pori mlk, Kyläsaari, 3:0.

Kartta 21. Kyläsaaren maankäyttö vuonna 1688.

uudemmissa kartoista näkee, kuinka kylän talot on rakennettu ympäröivästä maastosta kohoavalle kylämäelle, jonka tänäkin päivänä voi havaita maastossa. Maankohoamisen vuoksi kylä menetti vähitellen sen merellisyyden, mikä sillä vielä 1600-luvulla oli: meren ranta molemmin puolin Yyterinniemeä oli melko lähellä vielä 1600-luvun lopussakin.

Kun verrataan verollepanokarttaa ja isojakokarttaa (kartta 22), huomataan suuri maiseman muutos. Jo kylän muoto on muuttunut maankohoamisen myötä. Kylämäen pohjoispuolelta alkaa moreeniselänne, jonne peltoja ei ole voitu raivata. Kylän rajojen sisällä on myös paljon karuja hiekkamaita, jotka soveltuvat huonosti viljelyyn. Pellonraivuu on kohdistunut kylämäen vierestä koilliseen Porinlahden suuntaan, Kyläjärven etelärannalle sekä kylän eteläosiin hiesu- ja hietamaille. Kartoissa näkyvää maankäytön muutosta voi tarkastella myös numeerisesti.

Taulukko 15. Kyläsaaren maankäyttö 1688, 1792 ja 1881. Mukaan on otettu myös vuosi 1881, koska se on isojaon jälkeen ensimmäinen ajankohta, jolloin on saatavissa mittauksiin perustuvia kyläkohtaisia tietoja maankäytöstä. (MHA A1B, 2 maakirjakartta 1688; MHA A85 2/15; KA, KKK, Em 7.)

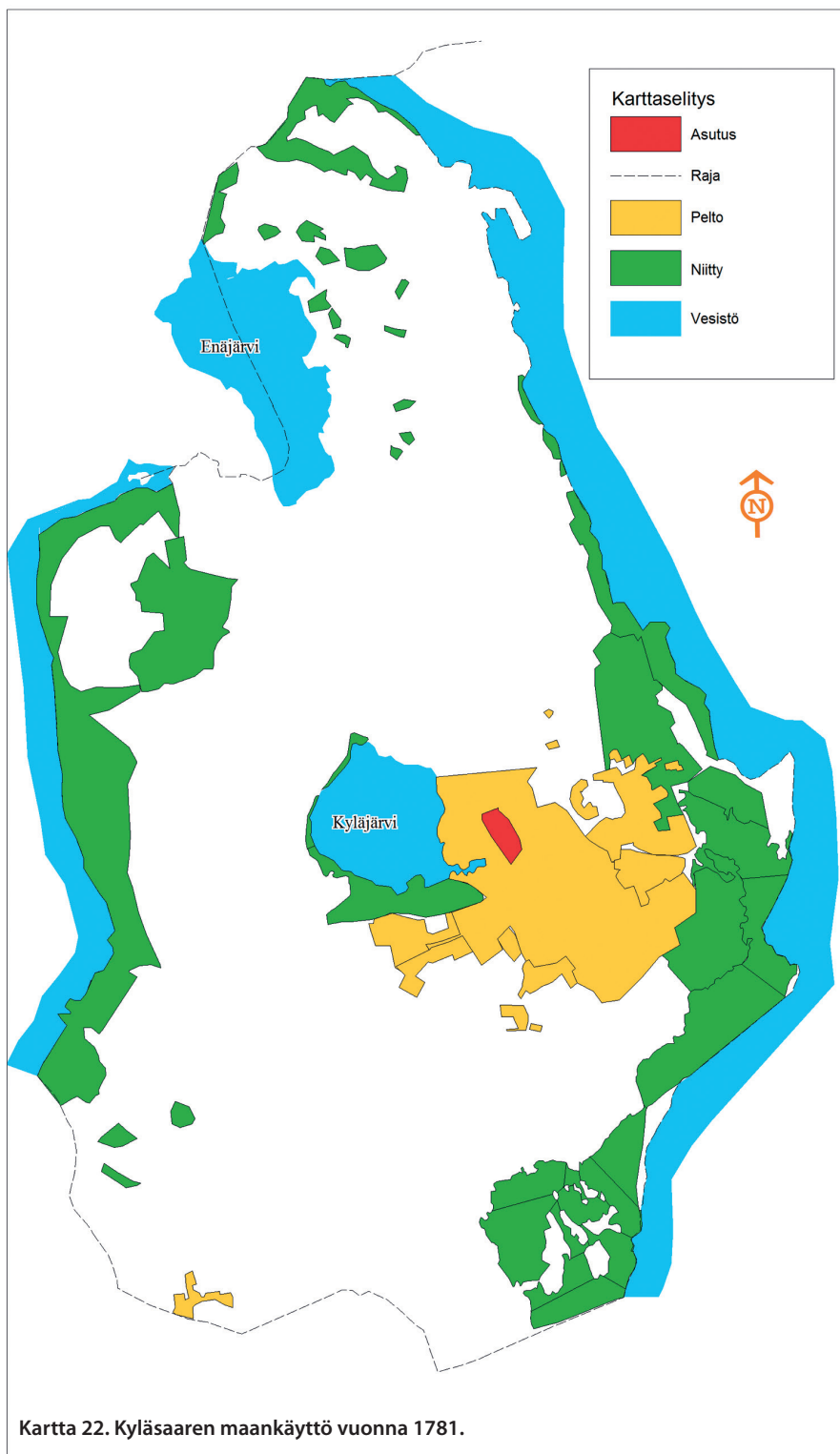
Vuosi	Pellot (ta)	Luonnonniittyjä (ta)	Metsää (ta)	Joutomaata (ta)
1688	70	370	–	–
1792	172	1 055	3 831	305
1881	378	444	2 202	224

Myös Kyläsaarella pelto- ja niittyalat ovat kasvaneet 1700-luvulla huomattavasti. Peltoala on yli kaksinkertaistunut vuoden 1688 veromittauksen ja isojaon mittauksen välillä, samoin niittyala on moninkertaistunut. Kyläsaarella niittyalaa kasvatti maankohoaminen ja sen myötä syntyneet vesijätöt, joita jaettiin kylälaisten kesken 1800-luvun alkupuolella moneen otteeseen (ks. luku 4.3.2).

Kyläsaaren vilja tuotettiin pellossa, mutta yksittäisiä pieniä kaskimaita oli vielä 1700-luvulla. Esimerkiksi I. Grundströmin vuosina 1766–1767 Yyterin, Pietniemen ja Kyläsaaren rajankäyntiä varten laatimassa kartassa on Enäjärven pohjoispuolella merkintä ”sved mark, glesskog” eli vanha kaskimaa tai yksittäinen kaski. Aikaa myöten nämä raivattiin pelloksi, otettiin niityiksi tai jätettiin metsittymään. Kylän rannat kasvoivat kastikkaa.⁵⁷⁶

Kyläsaarassakin viljelys laajeni ja karjanmäärä kasvoi isojaon jälkeen, vaikka kokonaiskuvaa ei lähteiden puuttuessa pystytäkään hahmottamaan. Viitteitä antaa Landmätarin ratsutilan neljänneksen halkomistoimitusta varten laadittu katselmuspöytäkirja vuodelta 1844. Siinä rakennusten todettiin olevan melkoisen hyvässä kunnossa. Pellot olivat hiekkamaata ja niitä oli kuudessa aitauksessa

576 TMA, TPM III, Pori mlk, Kyläsaari, 3:01.

yhteensä 19 tynnyrinalaa, josta vuosittain kuusi tynnyrinalaa oli kesannolla, käytössä oli siis kolmivuoroviljely. Vuotuinen kylvö oli kuusi tynnyriä ruista, viisi tynnyriä ohraa ja kaksi tynnyriä kauraa. Tilan niityille oli rakennettu kymmenen latoa ja vuotuinen heinäsaato oli 25 aamia heinää, millä pystyttiin pitämään kymmenen lehmää ja 20 lammasta sekä yksi härkä ja nuorta karjaa. Laitumet olivat kohtuullisen hyviä, mutta metsää riitti vain kotitarpeeksi. Kalastusta harjoitettiin merellä, mutta vain kotitarpeisiin. Tilalla oli myös yksi torppari, Johan Sandelin, jonka päivätoiden määräksi määrättiin vuoden 1835 sopimuksessa kaksi, mutta torpparille annettujen maiden heikon laadun vuoksi vuokra oli alennettu 8 ruplaan 58 kopeekkaan hopeassa.⁵⁷⁷

Hyvelän kylä

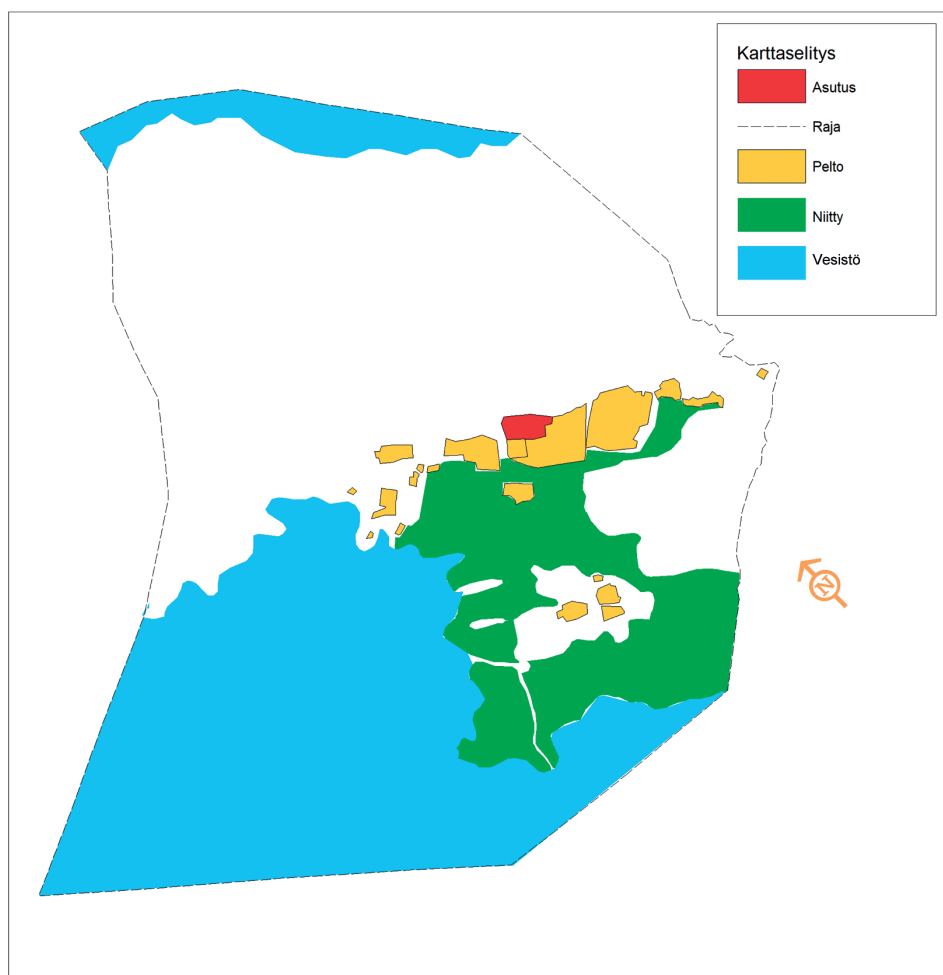
Kylä muodostui 1600-luvulla neljästä talosta. Kylä liitettiin vuonna 1651 perustettuun Porin kreivikuntaan. Isoreduktiossa kaksi taloa peruutettiin silloiselta haltijalta kreivi Kaarle Hornilta ja liitettiin Liewenin rykmentin Hammarin komppanian torvensoittajan etuisuustiloiksi ja kaksi muuta jätettiin jakamattomiksi kruununtiloiksi. Kylän kantatilat ovat olleet

- 1) Noukka, kornetin puustelli, jota upseerit viljelivät palkkatilana ja joka sittemmin oli vuokratilana.
- 2) Seppä eli Kuuri, ostettiin perinnöksi vuonna 1760.
- 3) Näsi, ostettiin perinnöksi vuonna 1790 ja halottiin 1809.
- 4) Sippola eli Kesti, ostettiin perinnöksi vuonna 1760 ja 1700-luvun lopulla tila halottiin Ali- ja Yli-Kestiksi.

(KA, MMH, 46:2 Turun ja Porin läänin maakirja 1875, mf MMH:18.)

Hyvelän kylän maisema muuttui huomattavasti 1700-luvulla. Merenlahdella maankohoaminen on siirtänyt rantaviivaa. Kylän talot oli rakennettu ryhmäksi kylänmäelle metsän laitaan. Pohjoisessa alkoi aina Pyntösjärvelle ulottuva metsä- ja suoalue, jossa ei ollut peltoja eikä niittyjä (kartta 23). Kylän pellot sijaitsivat itä-länsisuunnassa kylänmäen eteläpuolella. Kylänmäestä etelään avautui laaja niittyalue aina meren rannalle asti, joka ulottui tuolloin vielä noin 800 jalan eli 240 metrin päähän kylän taloista. Kylän rakenne on ollut hyvin tiivis: talot sijaitsivat ryhmänä kylänmäellä, pellot tiivistä talojen lähellä ja kylän yhtenäinen niittyalue jatkui välittömästi pelloista rantaan saakka. Ulkopalstoja, erillisiä raivioita tai niittyjä ei kartassa näy, mutta kuten todettu, ei ole varmuutta, onko kyse siitä, että niitä ei ollut vai siitä, että niitä ei merkitty maakirjakarttoihin. Kylän rajojen

577 TMA, Ulvilan nimismiespiiri, katselmuspöytäkirjat v. 1832–1865, Cc 2.

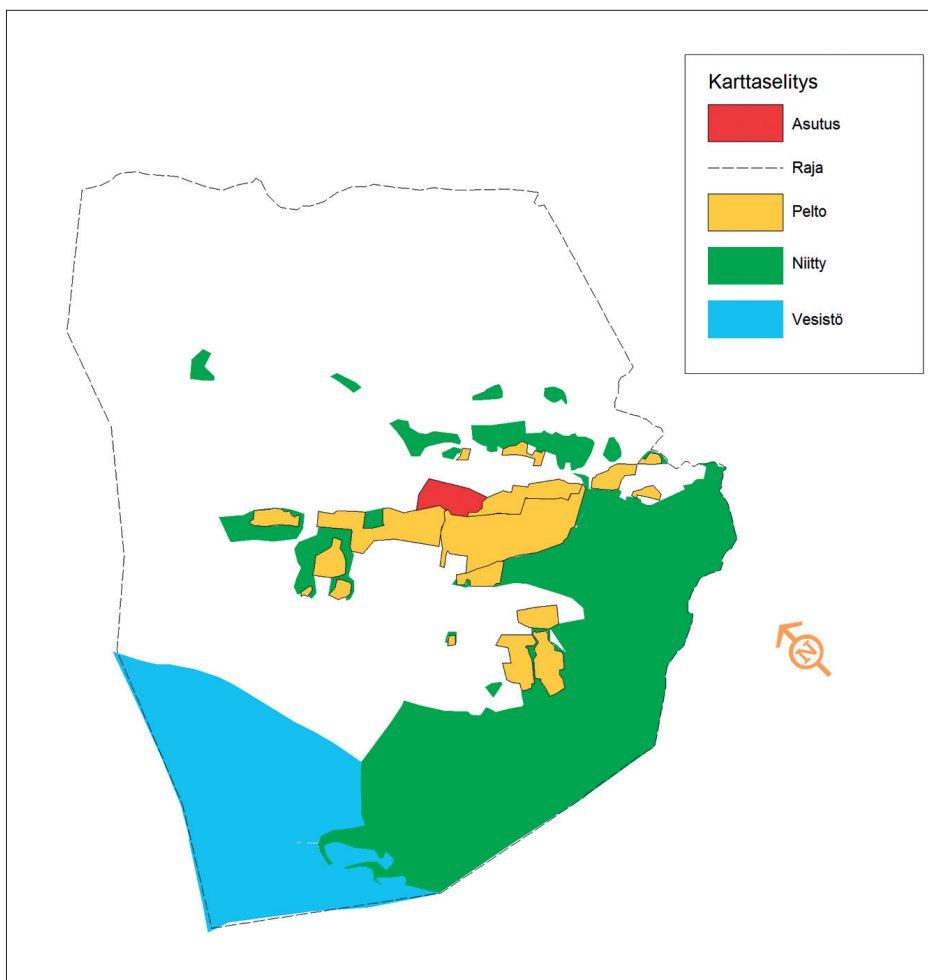

Kartta 23. Hyvelän maankäyttö vuonna 1700.

sisällä olevasta alueesta oli tuolloin vielä runsas kolmannes vettä ja kylällä oli pitkä poimuileva rantaviiva.

Huomattavimmat muutokset maisemassa isojakoon tullessa on aiheuttanut maankohoaminen. Kylän vesialue oli supistunut noin puolella ja vastaavasti kylä oli saanut lisää rantaniittyjä. Merenlahden kohdalle maanmittari on vielä kirjoittanut karttaan, että alue maatuu vuosittain. Jonkin verran niittyjä oli raivattu myös kylänmäen pohjoispuolelle. Voimakkaasta suhteellisesta kasvusta huolimatta (pelto-ala kaksinkertaistui 1700–1772) pellonraivuu ei vielä suuremmin näkynyt maisemassa.

Kun maanmittari Mört mittasi Hyvelän maat verollepanoa varten vuonna 1700, peltoa oli 28 tynnyrialaa 10 kapanalaa. Seuraavan kerran kylän maat mitattiin reilun 70 vuoden kuluttua, kun kylässä ryhdyttiin toimittamaan isoja-

Kartta 24. Hyvelän maankäyttö vuonna 1772.

koa maanmittari Jean Åhmanin johdolla vuonna 1772. Kun kylän sarkajakoiset pellot mitattiin, saatiin niiden alaksi 43 tynnyrinalaa 17 kapanalaa ja näiden lisäksi tiloilla oli yksittäisiä peltopalstoja 16:29 eli kaikkiaan peltoja oli 60 tynnyrinalaa 12 kapanalaa. Niittyjä kylässä oli 350 ja metsää 614 tynnyrinalaa. Kylän pellot olivat savimultaa ja hiekkaa ja osin hiekkamaata, jossa oli vähän multaa sekä osittain hedelmällistä savea (*speck lera*) ja heikompilaatuista hiekkamaata.⁵⁷⁸ Pellot ja niityt tiloittain esitetään liitteessä 6.

Taulukossa 16 on esitetty Hyvelän maankäytön muutos 1700–1881. Lähteenä on käytetty vuoden 1700 maakirjakarttojen mittauksia ja isojaon mittauksia.

578 TMA, TPM III, Pori, Hyvelä, 2.

Taulukko 16. Hyvelän pellot ja niityt 1700, 1772 ja 1881, pyöristetty tynnyrinaloiksi (MHA, a84 5/1–2; TMA, TPM III, Hyvelä, 2; KA, KKK, Hb 9.311).

Vuosi	Peltoa	Niittyä	Metsää	Joutomaata
1700	28	–	–	–
1772	60	346	303	–
1881	178	178	252	188

Mukaan on otettu myös vuosi 1881, koska se on isojaon jälkeen ensimmäinen ajankohta, jolloin on saatavissa mittauksiin perustuvia kyläkohtaisia tietoja maankäytöstä. Näitä vuosia ei voi verrata suoraan keskenään mittaustekniikoiden sekä pelto- ja niitykäsitteiden muutosten vuoksi. Oheinen taulukko antaa silti karkean kuvan muutoksista.

Isojaon toimituksessa kyläläiset arvioivat maastossa yhdessä maanmittarin kanssa niittyjen heinäkasvua ja vertailivat parempia ja huonompilaatuisia niittyjä keskenään. Parhaiden niittyjen arvioitiin tuottavan kaksi kuormaa tynnyrinalalta, heikoimpien vain ½ kuormaa tynnyrinalalta. Kylän niityistä 9 tynnyrinalaa 24 kapanalaa todettiin olevan niin huonoja, että ne luokiteltiin laidunmaiksi eikä niityiksi. Vähä- ja Isoluodon kohdalla maa oli kohonnut vuoden 1772 mittauksen jälkeen sen verran, että vuonna 1774 pidetyssä kokouksessa todettiin, että sieltä on otettava vielä jaettavaksi vesijättöä reilut viisi tynnyrinalaa.⁵⁷⁹

Kylän tiloilla oli peltoja viisin kuusinkertaisesti peltoalaan verrattuna, mikä oli samaa tasoa kuin pellon ja niityn suhde koko Porin maaseurakunnassa.⁵⁸⁰ Tätä voi pitää melko hyvänä suhteena, kun esimerkiksi 1800-luvulla arvioitiin, että yhtä peltotynnyrinalaa kohti tarvittiin niittyä kolmesta neljään tynnyrinalaa, jotta pystyttiin pitämään lannoituksen nähden riittävästi karjaa. Koko maassa oli 1800-luvulla niittyjä vain kaksinkertaisesti peltoalaan nähden.⁵⁸¹

Hyvelän kylän maankäytön muutoksia voi tarkastella lyhyemmällä aikavälillä kahden tilan kohdalla. Näsin eli Fribergin tila mitattiin jakotoimituksessa vuonna 1816. Tuolloin tilalla oli peltoa 22 tynnyrinalaa 3 kapanalaa ja niittyä 120 tynnyrinalaa 25 kapanalaa. Vuonna 1772 tehdyssä mittauksessa tilalla oli peltoa 10:27 ½ eli 46 vuodessa tilan peltojen pinta-ala oli yli kaksinkertaistunut. Niittyjä tilalla oli vuoden 1772 mittausten mukaan 61:21 ½ ja vuonna 1816 melkein kaksinkertainen määrä.⁵⁸² Noukan kornetin peltoala vuonna 1772 oli 20:10. Vuosien 1859–1865 välillä tehdyssä mittauksessa tilan peltoalaksi saatiin

579 TMA, TPM III, Pori, Hyvelä, 2.

580 Lehtinen 1967, 410–411.

581 Soininen 1974, 105, 159–162.

582 TMA, TPM III, Pori, Hyvelä, 2:2.

29:12.⁵⁸³ Fribergin tilalla uutta peltoa on raivattu ahkerasti, sen sijaan Noukan puustellilla uudisraivuu on ollut vähäistä. Virkatalojen haltijat eivät välttämättä olleet innokkaita edistämään tilansa maataloutta, koska viran tai virkapaikan vaihtuessa myös virkatila vaihtui ja tilalla suoritettavat parannukset jäivät seuraajan hyödyksi.

Ruosniemen kylä

Ruosniemeen kuului kahdeksan tilaa:

- 1) Hokkonen, Kokemäen Havingin ratsutilan agumentti, ostettiin perinnöksi vuonna 1760.
- 2) Noukka, kruunun puustelli.
- 3) NuiKKinen, Ala-Satakunnan komppanian hevostila, ostettiin perinnöksi vuonna 1760.
- 4) Päkärä, puustelli, ostettiin perinnöksi vuonna 1760.
- 5) Kesti, puustelli, ostettiin perinnöksi vuonna 1766.
- 6) Tormilainen, ostettiin perinnöksi vuonna 1760.
- 7) Sippola, ostettiin perinnöksi 1760, Suosmeren ratsutilan agumentti.
- 8) Jaakola, Ala-Satakunnan komppanian hevostila, ostettiin perinnöksi vuonna 1760. (KA, MMH, 46:2 Turun ja Porin läänin maakirja 1875, mf MMH:18.)

Marraskuussa 1772 ryhdyttiin Ruosniemen kylän peltojen isojakoon. Maanmittari Jean Åhman mittasi ja kartoitti kylän maat. Sarkajaossa olevien peltojen alaksi saatiin mittauksissa 89 tynnyrinalaa 11 kapanalaa. Näiden lisäksi tiloille kuului ulkopeltoja ja yksityisiä raivioita noin 14 tynnyrinalaa.⁵⁸⁴ Ruosniemessäkin kylätontti sijaitsi peltojen keskellä. Kylämäen pohjoispuolella oli kylän toinen peltoalue, toinen kylätontin eteläpuolella. Suurimmat niittyalueet olivat kylän eteläreunassa alavilla mailla meren läheisyydessä. Nämä alueet olivat syntyneet maankohoamisen seurauksena, mutta eivät olleet enää vesijättöinä vaan kuivuneina. Kylän takamailla oli pienempiä niittyalueita kallioisten ja soisten metsäalueiden takana. Ruosniemen maat isojaon mittauksessa esitetään liitteessä 7.

Ruosniemen kohdalla isojaon jälkeistä uudisraivuuta voidaan arvioida yhden tilan avulla, kun Jaakolan tilukset mitattiin isojaossa ja vuonna 1832 tehdyssä halkomisessa.⁵⁸⁵

583 ”Företeckning å alla inom Ulfsby sockens Länsmans distrikt belägna Krono Boställen”, päiväämätön vihkonen vuosien 1859–1865 uudisasutuskertomuksessa; TMA, Ulvilan nimismiespiiri, katselmuspöytäkirja v. 1832–1861, Cc 2.

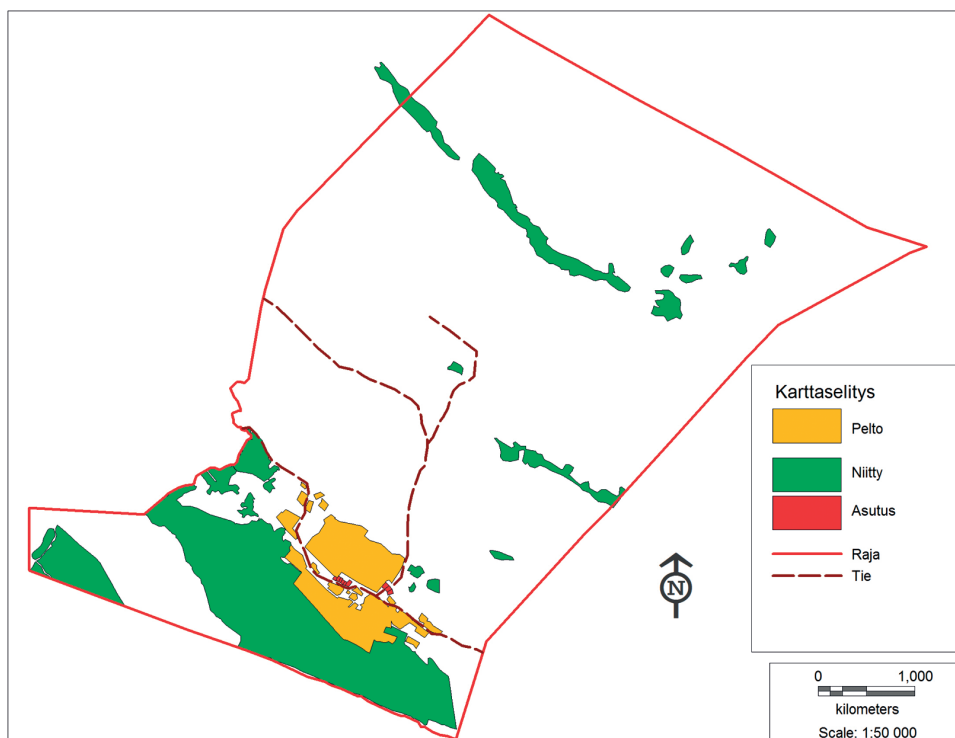
584 TMA, TPM III, Pori mlk, Ruosniemi, 8.

585 TMA, TPM III, Pori mlk, Ruosniemi, 8:3.

Taulukko 17. Ruosniemen Jaakolan tilukset vuosina 1772 ja 1832 (ta:ka).

	1772	1832
Peltoa	12:10	33:151
Niittyä	86:5	182:21

Vuonna 1832 Jaakolan tilaan kuului lisäksi Riihikorven pellostä peltoa 7 tynnyrinalaa ja niittyä 11:2, Wikerin pellostä 6:16 ja sen niittyä 22:28 eli yhteensä 37:24. Joutomaita oli 41:25. Tila jaettiin kahteen osaan kruununvouti Anton Grönlundin ja Mickel Mickelssonin kesken.⁵⁸⁶ Myös Jaakolan viljelykset ovat laajentuneet, peltoala on kasvanut noin kolminkertaiseksi 60 vuodessa.⁵⁸⁷

Kartta 25. Ruosniemen maankäyttö vuonna 1772.

⁵⁸⁶ TMA, TPM III, Pori mlk, Ruosniemi, 8:3.

⁵⁸⁷ Laajempaa perspektiiviä kylässä tapahtuneesta uudisraivuusta antaa vuoden 1897 isojaon täydennysmittaus. Tuolloin peltoja oli 570 tynnyrinalaa ja niittyjä 1 140 tynnyrinalaa. TMA, TPM III, Pori mlk, Ruosniemi, 8:30.

4.3 Johtopäätökset

Yhteiskunta oli epätasa-arvoinen juridisesti ja taloudellisesti. Maataloudessa erilaiset oikeudet ja velvollisuudet ja niihin liittyvät maanluonnot olivat muovanneet epätasa-arvoisen maanomistusrakenteen. Kartanoiden ja ratsutilojen vaurauden taustalla olivat vuosisataiset etuoikeudet, vanhat läänitykset, palkkatilat ja muut etuisuudet, joita kruunu myönsi ylimmille säädyille. Kartanoiden ja säätyläistilojen suurempi varallisuus ja maaomaisuus mahdollistivat tietenkin volyymiltaan suuremman tuotannon ja sitä kautta suuremmat tulot ja mahdollisuudet kartuttaa varallisuutta.

Tässä työssä tutkittujen tapausten perusteella voi esittää, että tämän luvun alussa esitellyssä tutkimuskirjallisuudessa kartanoiden ja säätyläistilojen edistykseellisyys on esitetty liian yksioikoisesti, yleistäen ja liioitellen. Kaikki säätyläistilat eivät olleet edistykseellisiä, eivätkä erot olleet aina niin jyrkkiä, kuin on esitetty. Jos tässä työssä olisi tutkittu Satakunnan ja Kokemäenjočilaakson suurimpia kartanoita, kuva säätyläisviljelyksen edistykseellisyydestä saattaisi näyttää toiselta. Mutta suurimmat ja vauraimmat kartanot eivät ole niinkään tyyppillisiä vaan poikkeuksellisia säätyläistiloja. Vaikuttaa siltä, että aiemman tutkimuksen päätelmät ja yleistyksiset säätyläisviljelyksen edistykseellisyydestä 1700-luvulla on tehty suurimpien, vauraimpien ja edistykseellisimpien tilojen perusteella. Tämä pätee myös pappeihin ja pappiloihin, jotka eivät nouse esille edistykseellisinä, vaan päinvastoin. Ulvilan pappila oli huonosti hoidettu, eivätkä papit olleet näyttämässä rahvaalle esimerkkiä. Tutkimusalueeni kylien tilojen omistajina ja haltijoina tavataan myös upseereita. Maatalouden kehittäjinä upseerit eivät nouse esiin. Sen sijaan kehittymättömästä tilanhoidosta on esimerkkinä Pietniemen Uusikartano. Sen niityt ja metsät oli huonosti hoidetut ja pelloillakin harjoitettiin vielä kaksivuoroviljelyä 1850-luvulla.

Selvästi muista erottuvana poikkeuksena tässä tutkituista säätyläisistä on Koi-viston kartanon Johan Kraftman. Kraftman oli edelläkävijä uusissa maatalouskokeiluissa, mutta Kraftman oli valtakunnallisestikin merkittävä maatalousmies, ei mikään tyyppillinen säätyläisviljelijä. Muut tässä työssä esiintyvät säätyläistilat eivät erotu merkittävästi talonpoikaisista tiloista. Lähdemateriaali on tosin niukka tämän suhteen, kartanoiden talonpoikastiloihin verrattuna edistykseellisemmistä viljelystavoista ei ole mainintoja maanmittarien kuvauksissa. Maanmittarien kuvauksissa ei myöskään ole mainintoja, että talonpojat olisivat hoitaneet tilojansa huonosti.

Oikeastaan ainut seikka, johon maanmittarien kuvauksissa säätyläistilojen kohdalla kiinnitetään erityistä huomiota, on ojitus sekä epämääräisen yleinen kehu tilusten hyvästä hoidosta. Tosin Pietniemen Uusikartanon kohdalla arvostellaan huonoa ojitusta. Ojitus ja kuivaaminen olivat 1700-luvun maatalouden suuria projekteja, ja näissä säätyläistilat näyttävät olleen pidemmällä kuin talonpoikaistilat. Vaikka ojitusta tehostettiin ja uusia alueita kuivattiin, niin tätä

tuskin voi pitää minään innovaationa. Ojittaminen riippui paljon myös työvoimasta. Ojien kaivuu alkeellisilla työkaluilla oli aikaa ja voimia vievää, eikä talonpoikaistiloilla ollut siihen vastaavaa mahdollisuutta kuin säätyläistiloilla, joilla oli käytettävissään myös torpparien ja lampuotien päivätyöt.

Kartanoiden ja säätyläistilojen edistyksellisyys oli siis ennen kaikkea runsaampia resursseja, varallisuutta ja työvoimaa, joiden avulla luonnonresursseja pystyttiin hyödyntämään laajamittaisemmin ja monipuolisemmin kuin talonpoikaistiloilla. Ennen kaikkea tämä merkitsi runsaampaa ojitusta ja runsaampaa uudisraivuuta. Kartanoilla oli tilanhoitoon käytettävissään torppareita, lampuoteja ja palvelusväkeä. Kun oli laittaa väkeä peltotöihin, uudisraivuuseen ja muihin tilan töihin, niin peltoja ja niittyjä pystyttiin hoitamaan paremmin kuin oman työvoiman varassa olleet talonpojat. Talonpojat tekivät itse kaikki tilansa työt, heillä ei ollut samalla tavalla työvoimaa käytettävissä kuin kartanoilla torppareineen ja lampuoteineen.

Kartanoiden kasvu perustui pitkälti uudisraivuuseen, jota suorittivat torpparit ja lampuodit. Koiviston kohdalla Sacklén puhuu huippusadoista, mutta muuten säätyläistilojen peltojen tuottavuudessa, jyväluvussa, ei ilmene olennaisia eroja talonpoikastiloihin verrattuna. Tuntuksikin suorastaan yllättävältä, jos muutaman tynnyrinalan peltoja viljelevistä torppareista muodostunut kartanon maanviljelys olisi ollut edistyksellisempää kuin talonpoikaistiloilla naapurissa.

Tuotannon kasvu perustui kartanoissakin vielä 1700-luvulla ja 1800-luvun alussa ennen kaikkea ekspansiivisuuteen eikä intensiivisyyteen. Uudisraivuun edistyminen on todennettavissa maanmittarien sanallisista kuvauksista, mittauksista sekä heidän laatimistaan kartoista. Uudisraivuuta tehtiin kartanoiden lisäksi myös talonpoikien tiloilla ja kokonaiskuvana Ulvilan ja Porin seudun maatalous kasvoi tutkittuna ajanjaksona.

Paikallisesta eliitistä voidaan tehdä tyypittelyjä. Muista erottuvana on Koiviston kartano ja Johan Kraftman. Hän kiinnitti erityistä huomiota peltojen ojitukseen, kuivauksiin, kuten myös karjanhoitoon uusine navettarakennuksineen ja lannoittamisineen. Hän laajensi peltoja ja niittyjä ja kasvatti myös tuottavuutta. Kraftman kehitti voimakkaimmin maataloutta omistamassaan Koiviston kartanossa laajentamalla sen viljelyksiä, ryhtymällä uudistuksiin ja Lattomeren kuivaukseen. Hän oli poikkeuksellisen edistynyt ja kokeileva maatalousmies ja malliesimerkki hyödyn ajan maatalouden parissa työskentelevästä säätyläisestä. Kraftman oli toiminut Porin triviaalikoulun rehtorina ja Turun akatemian professorina, hänellä oli siis jo varallisuuttakin Koivistoa hankkiessaan, mitä oli myös auttanut tietenkin sukutausta.

Tuorsniemen ratsutilan omistaja Sacklén kehitti myös tilansa hoitoa, mutta Sacklénille maatalous oli yksi toiminnan muoto ja elanto muiden joukossa. Hän oli pormestari, valtiopäiväedustaja ja menestynyt liikemies, jonka varallisuus ja menestys eivät olleet yksin maatalouden varassa. Sacklénia voisi luonnehtia

yhteiskunnalliseksi talousmieheksi, joka toimi monella saralla, politiikassa, hallinnossa ja yrittäjänä, liikemiehenä. Hänen liiketoimintansa ja tilanhoitonsa oli pikemminkin pitkäjänteistä ja suunniteltua kuin lyhytjänteistä ja spekulatiivista. Kauppiaana, liikemiehenä sekä maatilan viljelystä harjoittavana Sacklén ei ollut ainoa laatuaan vaan pikemminkin yksi monista aikansa porvareista. Varsinkin 1700-luvun puolivälin jälkeen kaupunkien porvaristosta alkoi erottua henkilöitä, jotka hankkivat maatiloja kaupunkiensä läheisyydestä taloudellisena sijoituksena.⁵⁸⁸ Sacklén ja Vähä-Raumalta tiloja hankkinut raatimies, kauppias Indebetou, Kyläsaaren Savon omistanut kauppias Backman sekä Pietniemen Uusikartanon omistajana ollut porvari Jakob Ingberg olivat juuri tällaisia liiketoimiensa ohella maanomistukseen ja maatalouteen suuntautuneita porvareita. Lyttylän 1800-luvulla kukoistukseen nostanut Wallenstråle on omassa luokassaan. Hän loi vaurauden liiketoimillaan, harjoitti kauppaa ja laivanvarustusta ja siirtyi vaurastuttuaan Lyttylään, jonka maataloutta hän alkoi kehittää. Wallenstråle oli yrittäjä, jolle maatalous oli yksi sijoitus ja vaurastumisen lähde muiden joukossa. Lyttylästä Ruotsiin muutettuaan hän alkoi vanhemmalla iällä kiinnostua erityisemmin maataloudesta.

4.4 Maanomistaminen ja jakaminen

4.4.1 Isojaon toteuttaminen kylissä

Kruunu alkoi toteuttaa läntisen Suomen peltoviljelyalueella 1300-luvulta alkaen sarkajakoa, jolla korvattiin olemassa olleet maanjaon käytännöt ja muodot. Keskiaikaisten lähteiden perusteella on vaikea luoda tarkkaa kuvaa sarkajakoa edeltäneistä maanjakojärjestelmistä. Mitään kattavaa ylhäältä johdettua yhteinäistä järjestelmää ei ilmeisestikään ollut, vaan maanomistus oli muotoutunut aikojen kuluessa maankäytön, kaupanteon ja perinnönjakojen yhteydessä. Yksittäinen tila omisti erikseen kunkin pelto- ja niittylohkon, kalastuspaikan tai muun jatkuvasti hyödynnettävän kohteen. Niinpä tilalla oli useita omistuksen kohteita. Keskiajalla maaomaisuuden kauppa laajeni ja kruunu rakensi järjestelmää, jonka avulla se pystyi verottamaan valtaamiensa alueiden talonpoikia. Tällöin tuli tarpeelliseksi muodostaa selkeitä tilakokonaisuuksia, joille voitiin määritellä arvo ja veroluku. Läpi myöhäiskeskiajan toteutettiin tilaisuuden tullen kylä kylältä sarkajakoa. Se merkitsi koko maanomistuksen perusteen muuttamista. Tila ei saanut olla kokoelma omistuksia vaan määräosuus koko laajasta kylän alasta. Seurauksena oli myös yksittäisen tilan omistusten pirstoutuminen

588 Nikula 1977, 7–11.

lukemattomiin sarkoihin kylän pelloilla.⁵⁸⁹

Kun kruunun ajamaa sarkajakoa oli toteutettu yli kolme sataa vuotta, kruunu ja eliitti alkoivat arvostella sitä ja pyrkiä sarkajakoisesta maanjaosta pois. Huomattavaa on, että talonpojat eivät vaatineet sarkajakoa, mutta eivät sitä myöskään 1700-luvulla kritisoinet.

Isojaon puolesta puhuneet maatalousoppineet ja kruunun edustajat esittivät isojaon etuina maanomistuksen selkiyttämisen ja sen, että yksityisomistuksen vakiinnuttua tilanomistajat voisivat ryhtyä kokeiluihin ja uudistuksiin naapurista riippumatta. Mutta on syytä korostaa, että isojako ei ollut mikään yksittäinen 1700-luvun maatalouspoliittinen toimenpide, vaan se liittyy tiiviisti Suomessa toteutettuihin kartoituksiin, maanmittauksiin, verotuksen tarkistuksiin sekä vielä laajempiin tavoitteisiin kuten maatalouden kehittämiseen, uudisasutuksen edistämiseen ja pyrkimykseen kasvattaa väestöä. Aikalaisoppineille ja virkamiehille sekä valtiopäiväkeskusteluissa nämä muodostivat kokonaisuuden, jonka yksi osa oli maanjakojärjestelmän muutokset.⁵⁹⁰

Tutkimuskirjallisuudessa ja paikallishistorioissa on käsitelty paljon yleisellä tasolla isojaon käytännön toteuttamista, maanjaon tekniikoita ja jyvittämisen periaatteita, talojen ulosmuuttoja ja ryhmäkylien hajoamista sekä jaon onnistumista tavoitellun lohkoluvun pienentämisessä, eikä niitä ei ole tässä tarpeen toistaa.⁵⁹¹ Sen sijaan tutkimuskirjallisuudessa on vähemmän tarkasteltu isojakoa kruunun, kylien ja talonpoikien suhteena ja vähemmälle huomiolle on myös jäänyt isojakoon liittynyt liikamaiden erottaminen.

Isojako oli kaikinensa niin laaja kokonaisuus, että yleisesityksissä sitä kuvattaessa on tietenkin täytynyt karsia pois monia asioita ja tiivistää sanomaa. Juuri tästä syystä on kiinnostavaa tarkastella Suomen historian yleisesityksiä ja katsoa, mitä niissä on sanottu isojaosta. Mitkä ovat ne seikat, jotka kirjoittaja on katsonut olennaisimmiksi ja millaista kuvaa isojaosta välitetään?

Ann-Catrin Östman esittää, että suomalaiset tutkijat tarkastelevat isojakoa kielteisenä ilmiönä, uudistuksena, jonka vullanpitäjät pakolla langettivat talonpojan niskoille. Ruotsalaiset tutkijat katsovat Östmanin mukaan, että osa talonpojista osallistui mielellään uudistukseen.⁵⁹² Tämä on tietenkin yleistys, mutta vaatii silti tarkennusta. Suomalaiset tutkijat eivät tarkastele kielteisenä ilmiönä isojakoa itsessään, vaan suomalaisessa tutkimuksessakin tuodaan esiin isojaon myönteiset vaikutukset. Sen sijaan varsinkin vanhemmassa suomalaisessa tutkimuskirjallisuudessa toistuu talonpoikien kielteinen suhtautuminen isojakoon.

589 Alifrosti 2000, 75–76.

590 Kuusi 1933a ja 1933b; Paloposki 1974; Rantanen 1997, 118–135.

591 Isojaon periaatteista ja toteutumisesta Saarenheimo 2003, 349–364; Huhtamies 2008, 157–173; Ulvilan seudun isojaon jakomenettelystä ks. Lehtinen 1967, 397–408.

592 Östman 2007, 35.

Toivo Paloposki kuvaa *Suomen historia* -teossarjassa (1987) isojaon toimeenpanoa niin, että se ei saavuttanut Suomessa suosiota pitkiin aikoihin ja kertoo Laihialla nousseesta vastarinnasta, jossa pitäjän asukkaat ja kirkkoherra nousivat täyteen vastarintaan. Isojaon tärkeimmät vaikutukset olivat Paloposken mukaan lähes yksinomaan myönteisiä, peltojen kasvu parani, koska ne pysyivät saman omistajan hallussa ja niiden hoitoon kannatti panostaa. Isojako myös hajotti ryhmäkyliä ja purki kollektiivisuuden tuntua muutoinkin.⁵⁹³

Myös Juhani Saarenheimo aloittaa *Suomen maatalouden historiassa* (2003) isojakoa käsittelevän osuuden kertomalla talonpoikaisesta vastarinnasta Laihialla, Hämeessä ja Kainuussa. Suurimmaksi syyksi talonpoikien vastarintaan Saarenheimo epäilee muutoksen pelkoa. Lisäksi hän toteaa, että ”maanmittari joutui sarkajakoalueen kylissä peltoja jakaessaan kovan painostuksen kohteeksi”, koska jyvityksen oikeudenmukaisuutta epäilevät talonpojat halusivat peltonsa monena kappaleena eri puolilta kylävainiota. Talonpoikaista vastusta suuremmaksi isojaon viivästymisen syyksi Saarenheimo katsoo kuitenkin rajariidat, sillä ennen kuin maat voitiin jakaa, oli selvitettävä kylien ja jakokuntien väliset rajat. Järjestelmällinen vastarinta loppui Saarenheimon mukaan 1770-luvulla.⁵⁹⁴ Yleiskuvaksi Saarenheimon esityksestä jää, että talonpojat suhtautuivat isojakoon vastahankaisesti ja epäillen. Pentti Virrankoski (2009) toteaa, että isojako sujui käytännössä hitaasti, koska tekniset vaikeudet olivat suuret ja talonpojat suhtautuivat kustannuksia tuottaviin jakotoimiin penseästi.⁵⁹⁵ Näin olikin, kun maanmittareita oli niukalti ja maa laaja, mutta talonpoikien penseys ei ole yhtä yksiselitteinen.

Ylikangas on kyseenalaistanut tulkinnot laaja-alaisesta talonpoikaisesta vastustuksesta. Vastarintaa esiintyi muuallakin kuin Laihialla, mutta myös myönteistä suhtautumista. Lisäksi isojakoa toteutettiin pitkän ajan kuluessa ja talonpoikienkin suhtautuminen muuttui.⁵⁹⁶ Ylikangas pohtii syitä talonpoikien myötämieliseen suhtautumiseen isojakoon. Kruunun yksi tavoite, viljantuotannon kasvattaminen, oli tilatasolla tietenkin talonpojille järkevä pyrkimys, vaikka he eivät koko valtakunnan viljeltilanteesta ja merkantilismin erityistarkkailussa olleesta vaihtotaseesta huolta kantaneetkaan. Valtakunnan väkiluvun kasvattaminen taasen tuntuu talonpojan näkökulmasta mahdottoman etäiseltä seikalta, Ylikangas toteaa.⁵⁹⁷

Talonpoikien näkökulmasta isojaon esittäminen mahdollisuutena uusiin kekeiluihin jäi melkoisen teoreettiseksi eikä realisoitunut. Isojaossa tavoitelluille

593 Paloposki 1987, 144–145.

594 Saarenheimo 2003, 349–364, sitaatti 35; Saarenheimo 1983, 24–25.

595 Virrankoski 2009, 346.

596 Ylikangas 2004.

597 Ylikangas 2004, 504.

viljelysmenetelmien ja -tekniikoiden muutoksille ei yksinkertaisesti ollut edellytyksiä, sillä perinteisen maatalouden menetelmät pysyivät lähes muuttumattomina ja hallitsivat peltoviljelyä 1800-luvun jälkipuoliskolle asti.⁵⁹⁸

Ylikangas esittääkin, että avain talonpoikien myötämielisyyteen isojakoa kohtaan ei löydy halusta uudistaa maanviljelystä eikä lisätä väkeä vähäväkisessä maassa. Syy löytyy halusta saada selvyys kylien yhteismaiden, takamaiden ja metsien omistuksille sekä halusta vakiinnuttaa yksityisomistus niissä, ottaa uudisasutus omaan kontrolliin sekä mahdollisuudet perustaa torppia omille maille.⁵⁹⁹ Talonpoikien näkökulmasta nämä olivat reaalisia asioita, jotka vaikuttivat konkreettisesti mahdollisuuksiin viljellä tilaa ja käyttää metsiä. Ylikankaan selityksessä painottuu se, että isojaossa ei ollut kysymys pelkästään maanjaosta sarkojen sijasta isompiin lohkoihin, vaan paljon laajemmista omistusoikeuksien määrittelyistä ei ainoastaan kylän sisällä vaan myös talonpoikien ja kruunun välillä.

Tutkimuskirjallisuudessa on käsitelty myös sitä, mistä aloite jakoon tuli. Isojakoasetus antoi mahdollisuuden käynnistää isojako, jos yksikin osakas niin vaati. Tätä asetuksen suoma mahdollisuutta monet kartanon tai virkatalon omistajat käyttivätkin.⁶⁰⁰ Myös ruotsalaisessa tutkimuksessa on havaittu sama seikka. Kalle Bäck on osoittanut, että aloitteellisia kartanomistajien lisäksi olivat myös ruukinpatruunat, joka halusivat turvata ruukkien toiminnalle elintärkeän metsänomistuksen.⁶⁰¹ Tyypillinen varhainen isojaon paikkakunta oli suuren merikaupungin läheisyydessä sijainnut laaja peltoviljelyalue, johon liittyi usein puutavaraa tarvitseva linnoitusalue. Myös ruukkien ja teollisuuslaitosten ympärillä isojakoon ryhdyttiin varhain. Yhdistävänä tekijänä näissä oli säätyläisten vahva asema sekä kaupalliset yhteydet ulkomaille.⁶⁰²

Ruotsalainen maataloushistorioitsija C.-J. Gadd on esittänyt, että myös työvoiman saatavuuden kasvu saattoi lisätä halukkuutta ryhtyä maanjakoon. Tilatomien määrä kasvoi 1700-luvulla, mikä tarkoitti työvoiman tarjonnan kasvua. Kartanot torppareineen ja suurimmat talonpoikastilat pystyivät hyödyntämään tilattomia työvoimanaan. Tämä teki suuret tilat riippumattommiksi kylän yhteisesti tehdyistä töistä sarkajakaisilla pelloilla ja johti siihen, että kylän merkitys työorganisaationa väheni. Tämä edisti halua erottaa omat viljelykset kylän sarkajakaisista viljelyksistä ja ryhtyä viljelemään niitä omistajan parhaaksi katsomalla tavalla.⁶⁰³

Bäck on havainnut jo 1984, että tutkimuskirjallisuudessa on liioiteltu säätyläisten roolia isojaon aloitteen tekijöinä. Myös talonpojat olivat aloitteellisia ja

598 Soininen 1974, 394–397; Niemelä 2008, 48–81; Saarenheimo 2003, 363.

599 Ylikangas 2004, 505–506.

600 Ylikangas 1986, 80–81; Niemelä 2008, 68.

601 Bäck 1984, 207–208; ks. myös Huhtamies 2008, 165–168.

602 Bäck 1984, 203–208; Huhtamies 2008, 157.

603 Gadd, C.-J. 1983, 220–221.

lähettivät lääninkansliaan anomuksia isojaon suorittamiseksi.⁶⁰⁴ Tutkimukseensa Itä-Götanmaan isojaosta Bäck on havainnut, että maanmittarit merkitsivät jakoasiakirjoihin herkemmin aloitteen tekijän, mikäli tämä oli säätyläinen, mutta mikäli aloitteentekijänä oli talonpoika, aloitteentekijä merkittiin jakoasiakirjoihin harvemmin.⁶⁰⁵ Värmlantia ja Smålantia käsittelevissä tutkimuksissa on osoitettu, että talonpoikien osuus isojakohakemuksissa oli jopa lähes 80 prosenttia.⁶⁰⁶ Samoin Patrick Svensson on osoittanut Skånea käsittelevässä tutkimuksessaan, että talonpojat suhtautuivat myönteisesti ja aktiivisesti maiden jakoon. Varsinkin keskimääräistä suurempien talonpoikaistilojen omistajat olivat aloitteellisia ja anoivat maiden jakoa.⁶⁰⁷ Isojakoasiakirjat eivät siis välttämättä kerro koko totuutta, mistä päin aloite oli tullut. Länsi-Uudellamaalla lähes 60 prosenttia kaikista aloitteentekijöistä oli talonpoikia. Säätyläiset olivat siinä mielessä isojaon pioneereja, että säätyläismaanomistajista 62 prosenttia käytti aloiteoikeuttaan, kun talonpoikien kohdalla vastaava luku oli 29 prosenttia. Kaikista Uudellamaalla 1700-luvulla laadituista anomuksista joka toinen oli yhden tai useamman säätyläistäustaisen maanomistajan laatima, kun talonpoikien osuus oli 44 prosenttia.⁶⁰⁸

Turun maanmittauskonttorin isojakoa käsittelevät jakoasiakirjat eivät kerro, miksi isojakoa käytiin Porin seudulla juuri siinä järjestyksessä kuin käytiin. Isojakoasiakirjojen alussa on usein ainoastaan maanmittarin toteamus, että hän on ryhtynyt toimittamaan isojakoa maaherran määräyksestä. Poikkeuksena on Ulvilan Koivisto, jonka kohdalla mainitaan, että maanmittari saapui kylään suorittamaan rajankäyntejä maaherran määräyksestä Johan Kraftmanin pyydettyä isojaon toimittamista.⁶⁰⁹ Sen selvittäminen, mistä aloite tuli, edellyttäisi laajan lääninkansliaan tulleista aloitteista muodostuneen lähdemateriaalien läpikäyntiä, ja vaatisi oman erityistutkimuksensa.

Isojako oli pantava toimeen, jos yksikin osakas sitä vaati. Siellä missä maanmittarit suorittivat verollepanomittauksia, oli isojakoon ryhdyttävä, vaikkei sitä olisi anottukaan. Juuri tätä syystä isojako käynnistyi Etelä-Pohjanmaalla. Isojako saattoi käynnistyä myös ilman erillistä anomusta, pelkällä viranomaispäätöksellä. Vuosina 1757–1766 aloiteoikeus oli annettu läänikohtaisille taloudellisille deputaatioille ja vuonna 1766 annetuilla määräyksillä Turun ja Porin, Uudenmaan ja Hämeen ja Pohjanmaan läänien maaherroille annettiin valtuudet määrätä isojako toimitettavaksi jossain pitäjässä ilman paikallisten maanomistajien

604 Bäck 1984, 210–215.

605 Bäck 1984, 210–215.

606 Gadd, C.-J. 2000, 281.

607 Svensson 2001, 126–129.

608 Talvitie 2013, 123.

609 TMA, TPM III, Ulvila, Koivisto, 5.

anomusta.⁶¹⁰ Ruotsissa tilanne oli toinen. Ruotsalaisten läänien maaherroille annettiin vuoden 1762 isojakoasetuksessa aloiteoikeus sellaisissa kylissä, jossa oli vain kruununtiloja, ja aloiteoikeutta myös jossain määrin käytettiin.⁶¹¹

Saarenheimo ja Huhtamies esittävät, että kaiken kaikkiaan yksityisiä isojakoaloitteita – talonpoikien tai säätyläisten – tehtiin Suomessa vähän ja suurin osa jaoista toteutettiin maaherran päätöksellä verollepanojen yhteydessä.⁶¹² Asiaa on tutkinut tarkemmin Talvitie ja osoittanut, että luonteeltaan hallinnollisena toteutettu isojako rajoittui 1700-luvulla lähinnä Pohjanmaalle, Savoan ja Karjalaan.⁶¹³

Isojakotoimituksiin liittyy olennaisesti myös ns. liikamaiden (*överlopsjord*) erottaminen kruunulle. Liikamaiden erottaminen ei ollut isojaon keksintöä, vaan kruunun ja yksityisen maanomistuksen välistä rajanvetoa oli käyty pitkään. Kustaa Vaasasta Kaarle XI:een kruunu oli pyrkinyt ottamaan erämaat ja takamaat itselleen. Kaarle XI oli julistanut, että kylien tai talojen rajojen ulkopuoliset alueet kuuluivat kruunulle, talonpojat puolestaan pitivät kiinni siitä, että erämaat kuuluivat seudun ensimmäisten valtaajien jälkeläisille. Vuoden 1734 laki sääti, että nautinta ei riittänyt saantiperusteeksi avoimessa, kylien välisessä metsässä, jossa ei ollut rajoja. Mutta näitä metsäaloja halkoivat talonpoikien keskenään sopimat valtausrajat, joita ei ollut virallisesti vahvistettu, mutta jotka olivat tulleet mainituiksi asiakirjoissa, jopa kuninkaan päätöksissä naapurien riidellessä keskenään.⁶¹⁴ Ruotsin puolella Ångermanlannin metsien jaosta ja kruunumetsien erottamisesta päätettiin jo 1742, joskin päätöksen toimeenpano jäi lepäämään.⁶¹⁵ Pohjanmaalla verollepanomittauksia suoritettaessa määrättiin vuonna 1750 manttaalia kohden erotettavaksi vain 200–300 tynnyrinalaa maata, myöhemmin tämä asetus kumottiin.⁶¹⁶

Liikamaista määrättiin vuoden 1775 isojakoasetuksessa ja vuonna 1777 liikamaiden erottamista koskevat säädökset ulotettiin koko Suomea koskevaksi. Säännösten mukaan jakokunnalle (usein kylä muodosti oman jakokuntansa) oli jaettava manttaalia kohden maata 600–1 200 tynnyrinalaa maan laadusta riippuen. Tämän yli menevää maata alettiin kutsua liikamaaksi. Jos kylän rajojen sisälle jäi vielä jakamatonta maata tämän jälkeen, kruunu katsoi sen liikamaaksi. Vuonna 1777 määrättiin, että talonpojalla oli oikeus saada nautintaansa vanhaa manttaalia vastaava osuus liikamaasta veronkorotusta vastaan. Se osa liikamaasta,

610 Talvitie 2013, 102–103, 124.

611 Talvitie 2013, 109.

612 Saarenheimo 1983, 22, 29; Huhtamies 2008, 160.

613 Talvitie 2013, 124.

614 Jutikkala 1958, 253.

615 Kuusi 1933a, 18–19, 31–33, 35–37, 41–46; Saarenheimo 1983, 21–22; Jutikkala 1958, 252–253.

616 Alanen, A. J. 1964, 146.

josta talonpojat eivät kyenneet tai halunneet maksaa lisävero, joutui kruunulle. Itä-Suomessa kaskitalonpojat käyttivät tätä oikeutta runsaasti, mutta peltoviljelyalueella Länsi-Suomessa liikamaat jäivät suureksi osaksi kruunun omistukseen.⁶¹⁷ Vuonna 1780 vapautettiin aateliston rälssi- ja säteritilat ja vuonna 1795 säteriratsutilat liikamaan erottamisesta, näin oli tosin menetelty jo näitä vuosia ennen toimitetuissa isojaissa. Pappissäädyn anomuksesta pappilat vapautettiin liikamaiden erotuksesta vuonna 1803.⁶¹⁸

Säteriratsutilojen vapauttamisessa liikamaiden erottamisesta kyse oli säätyläisten vastustuksen lieventämisestä, rälssimaan osalta myönnytyksessä voi nähdä Jutikkalan mukaan myös feodaalisen omistusoikeuskäsityksen vaikutusta: peruutuksen perintömaalla teki mahdolliseksi kruunun yliomistusoikeus, mutta rälssimaan kruunulla ei ollut minkäänlaista valtaa. Asutustarkoituksiin hankittiin siis maata pakkoluovuttamalla sitä talonpoikaistiloista, mutta luovutusvelvollisuudesta vapautettiin rälssimaan herraskartanot ja säteriratsutilat, jotka saivat tehdä takamaansa tuloa tuottaviksi perustamalla sinne torppia. Jutikkala katsookin, että tämä edisti suurmaanomistuksen syntyä Suomessa kenties enemmän kuin mikään muu agrariipoliittinen toimenpide.⁶¹⁹

Liikamaiden erottaminen pantiin lopulta toimeen vain Suomessa.⁶²⁰ Onkin mielenkiintoista, että ruotsalainen maataloushistorioitsija C.-J. Gadd ei mainitse vuonna 2000 julkaistun teoksensa *Det svenska jordbrukets historia 1700–1870* -teoksen isojakoa käsittelevässä luvussa lainkaan liikamaiden erottamista, kuten ei myöskään teokseen *The Agrarian History of Sweden* (2011) kirjoittamassaan luvussa, jossa hän käsittelee isojakoa.⁶²¹

Paloposki kirjoittaa liikamaiden erottamisesta, että ”siihen laajoja kansankerroksia hyödyttäneeseen päätökseen, johon kansanvaltaa edustaneet säädyt eivät kyenneet, pystyi yksinvaltan itselleen hankkinut monarkki.”⁶²² Paloposki ei kuitenkaan kerro, keitä nämä laajat kansankerrokset olivat ja miten liikamaiden erottaminen hyödytti laajoja kansankerroksia. Ilmeisesti hän tarkoittaa sitä, että kruunu harjoitti liikamaina erotetuilla mailla uudisasutusta, muutoin on vaikea ymmärtää, miten liikamaiden erottaminen olisi voinut hyödyntää laajoja kansankerroksia. Soininen on kuitenkin arvioinut, että vuosina 1750–1870 vain noin viisi prosenttia uudistiloista syntyi kruunun uudisasutuksen kautta,⁶²³ joten liikamaiden erottamisen hyöty laajoille kansankerroksille jäi vähäiseksi.

617 Soininen 1974, 313; Saarenheimo 1983, 47–53.

618 Kuusi 1933b, 82.

619 Jutikkala 1958, 255–256.

620 Alanen, A. J. 1964, 151; Karonen 1999, 357–358; Huhtamies 2008, 194–195.

621 Gadd, C.-J. 2000, 273–304; Gadd, C.-J. 2011, 149–154.

622 Paloposki 1987, 144.

623 Soininen 1974, 327–328.

Petri Karonen katsoo, että tärkein uudisasutusta edistänyt valtion toimenpide oli liikamaiden erottaminen, jolla tarkoitettiin ”ennen muuta erämaa-alueiden siirtämistä paikallisyhteisöltä valtiolle”. Kaikki kyläyhteisölle ”tarpeeton” maa julistettiin kruunun omaisuudeksi, mikä herätti suurta vastustusta. Karonen toteaa myös, että muutos pantiin toimeen vain Suomessa ja paikallisia erityispiirteitä huomioimatta.⁶²⁴ *Maanmittaus Suomessa* -teoksessa (1983) Juhani Saarenheimo käsittelee tarkkaan liikamaiden erottamista, mutta *Suomen maatalouden historiassa* (2003) hän mainitsee liikamaista lyhyesti, että esillä oli vaatimus tiloille tarpeettomaksi katsottavien metsämaiden erottamisesta kruununmetsiksi, joille voitaisiin perustaa uudistiloja ja että asia hautautui vuoteen 1775 asti.⁶²⁵

Henrik Meinander käsittelee teoksessaan *Finlands historia* (2007) lyhyesti isojakoa ja kertoo, miten maanjakotapa muuttui ja että isojako edisti ojitusta ja uusia viljelysmenetelmiä. Liikamaiden erottamisen hän kuvaa napakasti siten, että jakojen yhteydessä jaettiin myös kylien ja pitäjien jakamattomat yhteismaat (*allmänningar*) tilojen ja kruunun välillä, minkä seurauksena muodostui laajat kruununmaat uudisasutukseen. Näin kruunusta ja sittemmin Suomen valtios- ta tuli suurten metsäalueiden omistaja.⁶²⁶ Huhtamies käsittelee isojakoa laajas- ti ja monipuolisesti maamittauslaitoksen historiassa *Maan mitta* (2005). Hän suhtautuu kriittisemmin liikamaiden erottamiseen ja katsoo, että vuoden 1775 liikamaapäätöksessä oli kyse siitä, että kruunu alkoi pakkoluovuttaa talonpoikas- kylien maata. Hän myös muistuttaa, että liikamaita erotettiin Suomesta, mutta ei Ruotsista.⁶²⁷ Kaikkinensa isojako oli pitkä prosessi, jonka asetuksia ja määräyk- siä muutettiin ja täsmennettiin lähes jatkuvasti ensimmäisistä isojakoasetuksista alkaen. Myös alueelliset erot säädöksissä ja toteuttamistavassa olivat suuria.

Ulasoorin jako

Tarkastelen aluksi Porin edustalla sijainneen Ulasoorin saaren ja siihen liittyvien vesijättöjen ja niittyjen jakoa, koska tämän alueen omistuksesta ja jaosta syntyi pitkä kiista kylien välille. Ulasoorin jaon jälkeen tarkastelen isojakoa kylittäin, koska isojako käytiin jakokunnittain ja tutkimusalueeni kylät muodostivat kukin oman jakokuntansa. Porin edustalla sijainneessa Ulasoorin saarella kohtasivat Kyläsaaren, Pietniemen, Tuorsniemen, Vähä-Rauman ja Porin kaupungin rajat ja rajalinjojen kulkua ratkottiin oikeusteitse pitkään. Tämä keskeneräinen omis- tuskysymys hidasti myös yksittäisten kylien isojaon loppuunsaattamista, sillä

624 Karonen 1999, 357–358.

625 Saarenheimo 1983, 47–53; Saarenheimo 2003, 350.

626 Meinander 2007, 76–77. Liikamaita ei jaettu kruunun ja tilojen välillä, vaan kruunun sekä jakokuntien välillä.

627 Huhtamies 2008, 194–195.

yksittäisen kylän isojakoa ei voitu toteuttaa, jos sen rajat muiden kylien kanssa olivat epäselvät. Isojako alkoikin tavallisesti kylien välisten rajojen käynnillä.

Maankohoamisen vaikutuksen näkyivät erityisen selvästi jokisuistossa, jossa maan kohotessa saaret muuttuivat niemiksi, uusia saaria nousi ja rantaviiva muuttui. Tällaisissa muuttuvissa ympäristöissä vanhat rajanmäärittelyt tulivat ongelmallisiksi ja rajoja oli tuon tuosta käytävä uudestaan. Rajankäynneissä syntyi herkästi kiistoja naapurustojen kesken varsinkin ennen isojakoa, kun rajoja ei ollut systemaattisesti käyty ja vahvistettu. Porin kaupungin kupeessa Ulasoorissa rajoja käytiin vuonna 1757. Maanmittari I. Lithow mittasi ja suoritti saaren isojaon Kyläsaaren, Porin kaupungin, Vähä-Rauman, Tuorsniemen ja Pietniemen kesken. Saarta ei jyvitetty lainkaan, vaan kaikille annettiin yhtä suuri noin 86 tynnyrinalan kokoinen lohko, koska oltiin sitä mieltä, että kokonaisuudessaan saaren alueet ovat laadultaan yhtä hyviä. Porin kaupunki sai lohkonsa saaren kaupungin puoleisesta osasta, seuraava lohko jaettiin Vähä-Rauman kylälle, seuraava Tuorsniemelle ja viimeinen Kyläsaaren omistuksiin rajoittuva lohko Pietniemelle.⁶²⁸ Pietniemen ja Tuorsniemen välinen raja käytiin vuonna 1759.⁶²⁹

Tämä jako ei ehkäissyt myöhempiä kiistoja, vaan Ulasoorin ja Pärnäistenlahden (Porinlahden) omistusoikeudesta riideltiin pitkään 1700-luvun lopulta alkaen. Ulvilan kihlakunnan oikeus määräsi vuonna 1793 maanmittari Isaac Tillbergin ratkomaan kiistaa.⁶³⁰ Maaliskuussa 1793 pidetyssä aloituskokouksessa kaupungin edustajana kokouksessa ollut varapormestari Mustelin ja vähäraumalaiset esittivät hyvin erilaiset näkemykset rajalinjan kulusta Porinlahdella. Seuraavina päivinä jalkauduttiin maastoon tarkistamaan rajojen kulkuja. Useista maastokäynneistä ja neuvotteluista huolimatta rajoista ei päästy sopuun. Lopulta Tuorsniemen ratsutilan omistaja, kauppaneuvos ja Porin pormestarina vuoteen 1791 asti toiminut Sacklén sekä kaupungin edustajat totesivat, että rajalinjasta ei päästä sopuun ja asia on vietävä maanjako-oikeuden ratkaistavaksi.⁶³¹ Vuosikymmeniä pormestarina toiminut Sacklén oli nyt siis Tuorsniemen rusthollin omistajana uudessa roolissa suhteessa kaupunkiin, jonka etuja hän oli pormestarinä ajanut.

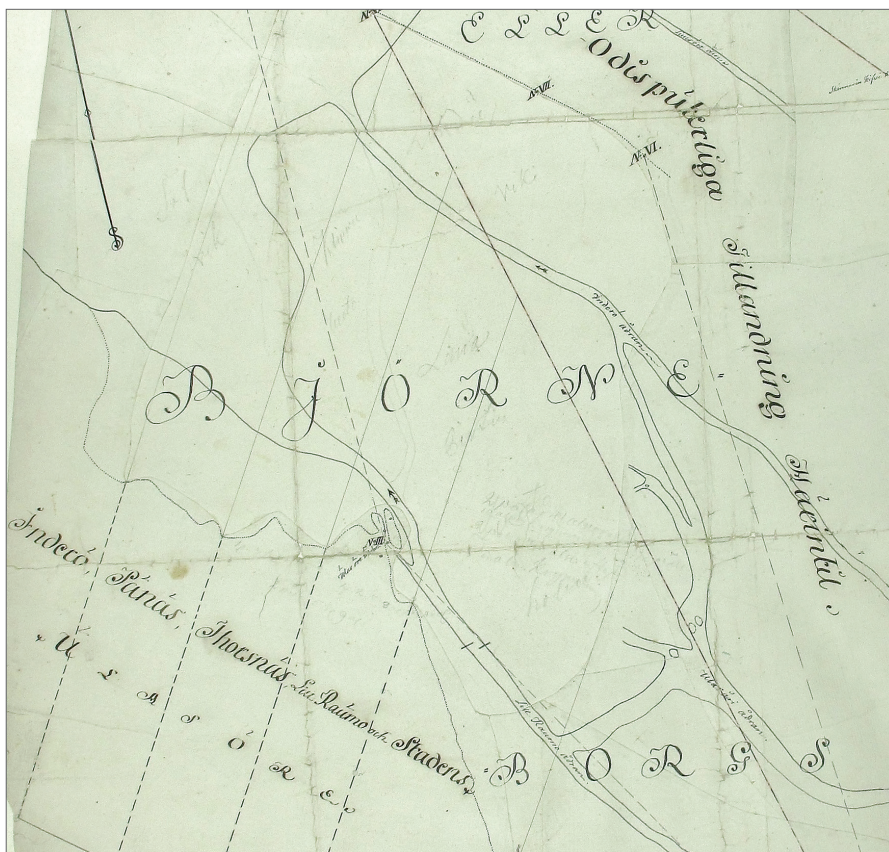
Maanjako-oikeus antoi kiistasta helmikuussa 1794 päätöksen, joka kuitenkin sittemmin kuninkaallisella päätöksellä kumottiin ja asia palautettiin uudelleen maanjako-oikeuden käsittelyyn. Kiistaa alettiin käsitellä uudelleen maanjako-oikeudessa toukokuussa 1798. Eri osapuolten kuulemisen jälkeen kiistanalaisista vesijätöistä ja rajalinjoista pidettiin maastossa katselmus, jossa huomattiin muun muassa, että Isaac Tillbergin vuonna 1793 laatimassa kartassa on puutteita ja

628 TMA, TPM III, Pori mlk, Pietniemi, 6.

629 TMA, TPM III, Pori mlk, Pietniemi, 6:1.

630 TMA, TPM III, Pori mlk, Vähä-Rauma, 7:1.

631 TMA, TPM III, Pori mlk, Vähä-Rauma, 7:1.

Kartta 26. Isaac Tillbergin vuonna 1793 laatima kartta Ulsoorin kiistellyistä vesijätöistä. Kyläsaaren, Pietniemen, Tuorsniemen, Vähä-Rauman ja kaupungin lohkot kovalla maalla olivat selvät, mutta kiistoja aiheuttivat rajalinjat ja -pyykki vesijätöillä ja vesialueilla.

virheitä. Tillberg laatikin uuden korjatun kartan vuonna 1798. Ratkaisua kiistaan saatiin odottaa viisi vuotta, kunnes saatiin maanjako-oikeuden päätös. Päätöksessään maanjako-oikeus katsoi ensinnäkin, että kruunu omistaa kiistanalaisen alueen kalavedet, eikä kalastusoikeuksia sen vuoksi oteta asiaa ratkaistaessa huomioon, vaan kiista koskee vain kaupungin ja Vähä-Rauman kylän maita ja viime kädessä sitä, mistä rajalinja Ulsoorissa kulkee. Maanjako-oikeus asettui rajalinjan alkuosan kulkupaikassa kaupungin esittämälle kannalle vedoten vuoden 1764 isojaon karttaan sekä käräjäoikeuden vuoden 1755 päätökseen.⁶³²

Kaupungin ja vähäraumalaisten välillä oli kiistaa myös rajalinjan loppuosan paikasta. Kaupunki vetosi vaatimuksissaan maaherra Creutzin vuoden 1691 pää-

632 KA, TPL, MO, tk 47, 11.5.1798, 18.5.1798.

tökseen, vuoden 1724 katselmukseen sekä aina vuoden 1586 verollepanoon ja vuoden 1585 laamannintuomioon asti. Maanjako-oikeus katsoi kuitenkin, että nämä asiakirjat koskevat vain kruunun kalavesien erottamista Porinlahdella, mutta eivät mitenkään ole kaupungin ja sen rajanaapurien rajankäyntejä. Näin ollen kaupunki ei pystynyt todistamaan omakseen vaatimaansa aluetta, kuten ei toisaalta vähäraumalaisetkaan. Kun aluekin oli muuttunut ja tuli yhä muuttumaan maan kohotessa, maanjako-oikeus katsoi aiheelliseksi hylätä molempien osapuolten vaatimukset, jotka koskivat Galbackådran pohjoispuolella olevaa aluetta ja vahvisti aiemmin vahvistetun ja Isaac Tillbergin karttaan merkityn rajalinjan.⁶³³

Kiista ei loppunut tähän. Porin kaupungin edustajat pormestari Mörtengrenin johdolla valittivat maanjako-oikeuden päätöksestä kuninkaalliseen korkeimpaan oikeuteen, joka antoi päätöksensä kiistasta toukokuussa 1801. Päätöksessä vahvistettiin maanjako-oikeuden päätös, jonka mukaan rajalinja jatkuu Kallion rajapyykiltä suoraan Vähä-Rauman kylän ja muiden asianosaisten eli Pietniemen säteriratsutilan ja Tuorsniemen kylän omistuksiin asti Porinlahden länsirajalle. Tämä raja erotti kaupungin ja muiden osapuolten omistukset.⁶³⁴

Kun asiasta oli saatu korkeimman tason päätös, rajoja alettiin käydä ja lokakuussa 1801 kokoonnuttii Liinaharjan ratsutilalle maanmittari Tillbergin johdolla. Kokouksessa Vähä-Rauman kylän, Tuorsniemen ja Pietniemen edustajat esittivät kuninkaalliseen päätökseen vedoten, että kaupunki voi saada Ulasoorin vesijätöistä ja saarista ainoastaan rajojensa sisäpuolelle jäävän alueen. Kaikki muut kuuluivat ainoastaan heille. Nämä maat tulee jakaa niin, että Pietniemi ja Tuorsniemi saavat heidän Ulasoorin palstansa levyisen osuuden kuninkaallisen päätöksen rajalinjojen mukaisesti ja loppuosa jaetaan Vähä-Raumalle. Vähäraumalaiset sopivat jakavansa keskenään nämä maat niin, että $\frac{1}{12}$ jaetaan pormestariille, jonka palkkaetuuteen kuului $\frac{1}{12}$ kylästä ja loput muiden kyläläisten kesken uuden manttaalin mukaan ja niin, että jokainen sai osuutensa kahdessa palstassa.⁶³⁵

Kaupungin edustajat eivät tyytyneet tähän. He myönsivät kyllä, että Pietniemen ja Tuorsniemen osuudet vesijätöistä tulee erottaa heidän Ulasoorin palstansa leveyden mukaisesti. Sen sijaan he kiistivät vähäraumalaisten vaatimukset ja vaativat, että kaupungille kuuluu myös osuus vesijätöistä. Kun asiasta monine yksityiskohtineen ei taaskaan päästy sopuun, se jouduttiin jälleen viemään maanjako-oikeuden ratkaistavaksi.⁶³⁶ Maanjako-oikeus vahvisti päätöksellään toukokuussa 1802 Vähä-Raumalle kuuluvat vesijätöt sekä rajat Pietniemen,

633 KA, TPL, MO, tk 47, 11.5.1798, 18.5.1798.

634 TMA, TPM III, Pori mlk, Vähä-Rauma, 7:3.

635 TMA, TPM III, Pori mlk, Vähä-Rauma, 7:3.

636 TMA, TPM III, Pori mlk, Vähä-Rauma, 7:3.

Kartta 27. Maanmittari G. J. Elghin laatima kartta Porin kaupungille kuuluvista saarista kaislikoista vuodelta 1806. Yksityiskohtainen kartta kuvaa upeasti jokisuiston uomien ja kasvillisuuden mosaiikkia.

Tuorsniemen, Vähä-Rauman ja Porin kaupungin välillä ja määräsi, että vielä jakamattomat maat on jaettava.⁶³⁷

Maanmittari Tillberg ryhtyi toimittamaan Vähärauman jakoa sekä Ulasoorin vesijättöjen jakoa kylien kesken elokuussa 1802. Ulasoorin vesijättöjen rajat

637 TMA, TPM III, Pori mlk, Vähä-Rauma, 7:4.

kylien ja kaupungin kesken merkittiin maastoon ja kartalle vielä saman kuun aikana. Vesijätöt Ulasoorista jaettiin niin että Porin kaupunki sai vesijättöjä 122:2 ta:ka Pietniemi 113:20 ja Tuorsniemi 83:10 ta:ka.⁶³⁸

Vuosikausia kestäneessä kiistassa oli kyse hyödyllisen maaomaisuuden hallinnasta. Vesijättöjä voitiin käyttää laitumina ja ne olivat myös hyviä niittyjä, joilta sai korjattua heinää karjalle. Samaan aikaan kun Ulasoorista kiisteltiin, isojako oli jo käynnissä monissa Porin ja Ulvilan seudun kylissä. Kiistan osapuolten on täytynyt ymmärtää, että ratkaisulla Ulasoorin maiden omistuksesta tulisi olemaan kauaskantoiset seuraukset. Kun rajat on käyty ja merkitty, niihin on vaikea enää jatkossa saada muutosta. Siksi omistuksista kannatti taistella.

Kiistassa olivat lopulta vastakkain Porin kaupungin sekä Vähä-Rauman, Tuorsniemen ja Pietniemen kylät. Kaupungin ja naapurikylien välejä oli hirtänyt moni asia jo kaupungin perustamisesta lähtien. Kun Porin kaupunki perustettiin, sille myönnettiin etuoikeuksia ja omistusoikeuksia mm. Lattomerensuo-alueeseen, Pärnäisten kylän (jonka maalle kaupunki perustettiin) maihin sekä saariin mereltä. Oikeuksia laajennettiin useaan otteeseen ja omistusoikeuksista sekä rajalinjoista ja kalastusoikeuksista kiisteltiin jatkuvasti kaupungin ja lähikylien välillä. Kalastusalueesta ja -oikeuksista riideltiin myös Ulvilan pitäjän asukkaiden kanssa. Vähä-Raumalla välejä hiersi omistusriita kylässä sijainneesta Pormestarin tilasta, jota Porin pormestari nautti palkkaetunaan. Tästä oli käyty pitkät riidat ja valitukset 1600-luvun lopulla, ennen kuin tila lopullisesti määrättiin kaupungille kuuluvaksi.⁶³⁹

Riidoilla kaupungin ja lähikylien kanssa oli siis pitkät perinteet. Kaupungille eri vaiheissa myönnetty etuoikeudet ja omistukset törmäsivät ulvilalaisten ja Porin kaupungin lähikylien ikiaikaisiksi kokemuksiin oikeuksiin ja omistuksiin ja Ulasoori oli yksi osa tätä kamppailua omistuksista.

Kun Ulasoorin kiista oli saatu ratkaistua, voitiin myös Vähä-Rauman kylän jo vuonna 1764 aloitettu isojako käydä loppuun. Maanmittari Jean Åhman oli mittannut ja kartoittanut kylän maat vuonna 1764 ja laittanut kylän pellot isojakoon, mutta niityt monijakoon (*mångskifte*). Metsiä päästiin jakamaan vasta vuonna 1771. Sen sijaan kylän vesijätöt Pärnäisten- eli Porinlahdella jäivät tuolloin jakamatta edellä mainitun Ulasoorin alueen vesijättöjen ja saarien omistuskiistan vuoksi.⁶⁴⁰ Vähä-Rauman kylän jaossa kyläläiset sopivat, että vielä jakamattomista maista jaetaan $\frac{1}{12}$ pormestari Carl Mörtengrenille, jolle kuului virkapalkkana $\frac{1}{12}$ kylästä, ja loput $\frac{11}{12}$ osaa jaetaan muille kyläläisille heidän uuden manttaalinsa mukaan.⁶⁴¹

638 TMA, TPM III, Pori mlk, Vähä-Rauma, 7:4.

639 Jokipii & Ruuth 1958, 274–276, 371–377, 494–501; Avellan 1925, 127–128.

640 TMA, TPM III, Pori mlk, Vähä-Rauma, 7:0.

641 TMA, TPM III, Pori mlk, Vähä-Rauma, 7:4.

Laidunmaat sekä kaislaa ja ruokoa kasvavat vesijätöt sovittiin jaettavaksi ilman jyvitystä pelkästään pinta-alojen perusteella. Jaon ulkopuolelle jätettiin hiekanottoaikka kaikille yhteiseksi. Kun jaosta oli päästy sopuun, voitiin rajatkin merkitä maastoon ja saattaa jako päätökseen joulukuussa 1802.⁶⁴² Lisäksi kylällä oli Lattomerellä ulkopalstoja, joiden metsiä ja niittyjä jaettiin vuosina 1808, 1822 ja 1836.⁶⁴³

Koivisto

Koiviston kartanon omistaja professori Kraftman oli tehnyt maaherralle anomuksen, jossa hän esitti, että Lattomerellä käytäisiin rajat ja suoritettaisiin isojako niiltä osin, kuin Ulvilan Saaren kartanolla ja Ulvilan Vanhakylällä oli niitypalstoja Koiviston rajojen sisällä. Maaherran määräyksestä rajat käytiin vuonna 1759. Kraftman esitti, että jako suoritettaisiin vuoden 1691 verollepanossa määriteltujen aamilukujen perusteella. Vanhakylän ja Saaren edustajat ehdottivat, että jaon perusteina ei käytettäisi aamilukuja, vaan että palstat jaettaisiin sen mukaan, mitä he olivat siihenkin asti käyttäneet (*at de skulle blifva bibehållne vid det de härtils innehafvt och nyttiat*). Näin tehtiinkin ja rajat käytiin ja pyykitettiin vanhojen omistusten ja käytäntöjen mukaisesti 1759.⁶⁴⁴

Koiviston ratsutilan jakoja jatkettiin vuonna 1780, jolloin todettiin, että rajat on käyty ja maastoon merkitty. Kylän pellot, niityt, metsät ja laidunmaat olivat yhteensä 2 448 tynnyrinalaa, lisäksi Koivistolla oli Lattomerens suosta 370 tynnyrinalan osuus. Yhteensä maiden pinta-ala oli 2 818 tynnyrinalaa. Jakoa jatkettiin vuonna 1801, jolloin pellot ja niityt mitattiin uudelleen, näiden pinta-alaksi saatiin 1 233 tynnyrinalaa, muut maat mukaan laskettuna 1 529 tynnyrinalaa.⁶⁴⁵ Tämä teki manttaalia kohti hieman yli 600 tynnyrinalaa. Maanmittari Tillberg kuitenkin vaati, että näiden lisäksi laskelmiin täytyy ottaa mukaan vielä kaikki kylän rinta- ja takamaat, jotka on mitattava ja laitettava kartalle. Syynä maanmittarin ponnekkuuteen oli maaherran kiertokirje vuodelta 1782, jossa velvoitettiin liikamaita arvioitaessa huomioimaan sekä rinta- että takamaat.⁶⁴⁶

Tillbergin sairastelujen ja muualla toimitettavien isojakojen vuoksi maiden mittausta ja kartoitusta päästiin jatkamaan vasta toukokuussa 1806. Tuolloin mitattiin ne metsät ja maat, joita ei ollut otettu mukaan vuoden 1801 mittaukseen. Mittauksissa huomattiin, että Koivistolla on vuoden 1801 mittauksen ulkopuolelle jääneitä viljelyskelpoisia maita noin 1 390 tynnyrinalaa ja joutomaita noin

642 TMA, TPM III, Pori mlk, Vähä-Rauma, 7:4.

643 TMA, TPM III, Pori mlk, Vähä-Rauma, 7:5, 7:8, 7:11.

644 TMA, TPM III, Ulvila, Koivisto, 5.

645 TMA, TPM III, Ulvila, Koivisto, 5:1.

646 TMA, TPM III, Ulvila, Koivisto, 5:2.

32 tynnyrinalaa. Vuoden 1801 ja 1806 mittaukset yhdistettynä Koiviston maiden alaksi saatiin 2 951 tynnyrinalaa.⁶⁴⁷ Tämä teki yli 1 200 tynnyrinalaa manttaalia kohti, ja maanmittari siirsi liikamaiden erottamisen maaherran ratkaistavaksi. Maaherra Knut von Troil päätti, että Koiviston manttaaliluku $2 \frac{1}{3}$ pysyi entisellään ja että Koivisto sai pitää kaikki sille laillisesti kuuluneet maansa. Koivisto siis säästy liikamaiden erottamiselta.⁶⁴⁸

Maaherra oli siis hyvin armollinen Koivistoa kohtaan, kun siitä ei erotettu liikamaita. Asetus olisi antanut kruunulle mahdollisuuden erottaa liikamaita jo yli 600 tynnyrinalaa manttaalia kohden menevältä osalta ja 1 200 tynnyrinalaa oli takaraja, jos kylän maat olivat heikkolaatuisia. Koivistossa 1 200 tynnyrinalan raja ylittyi, vaikka maat eivät olleet heikkolaatuisia. Koivistoa pikemminkin keuhuttiin. Lattomeri tosin oli vielä suota, mutta talonpoikia ojitukseen houkutellessaan Kraftman oli korostanut suon arvoa ja niitä suuria mahdollisuuksia, jota suosta voidaan ojittamalla saada. Myös pormestari Sacklén oli muistokirjoituksessaan kehuut Koiviston kartanoa, kuten edellä on todettu. Maaherra suhtautuminen liikamaiden erottamiseen näyttää vaihdelleen. Kyläsaarella maaherra määräsi tiloille jaettavaksi 600 tynnyrinalaa manttaalilta, ja loput erotettavaksi kruunulle liikamaina. Ruosniemessä maaherra määräsi tiloille jaettavaksi 700 tynnyrinalaa manttaalilta ja loput liikamaiksi. Näistä päätöksistä valitettiinkin, tähän palataan jäljempänä tässä luvussa.

Mutta miksi Kraftman oli aloitteellinen ja lähti anomaan maiden jakoa? Kraftman ryhtyi varsin pian Koiviston hankittuaan kehittämään kartanonsa maataloutta ja erityisesti hän kiinnitti huomiota kylän takamailla sijaitsevaan Lattomereen ja sen ojitukseen. Tästä hän oli tehnyt aloitteen jo 1748, mutta ei saanut suunnitelmansa taakse muita, joilla oli omistuksia laajalla Lattomeren suolla eikä hanke tahtonut edetä. Lisäksi Lattomerellä Koiviston rajojen sisällä oli myös naapurikylien maita. Näissä olosuhteissa tuntuu luontevalta, että Kraftman anoi maiden jakoa, koska näin hän sai omat maansa selvästi erotettua muiden maista ja pystyi kehittämään maataloutta parhaaksi katsomallaan tavalla. Aloitteellisuus isojaossa vain vahvistaa kuvaa Kraftmanista taloudellisen tuoton kasvattamiseen pyrkivänä maatilansa kehittäjänä. Maaherran toiminta sen sijaan osoittaa, että kruunun virkamiehet eivät kohdelleet kaikkia samalla tavoin tasapuolisesti laki- ja asetusten mukaan.

Tuorsniemi

Tuorsniemessä isojakoa käytiin vuonna 1770, jolloin maanmittari Jean Åhman mittasi ja kartoitti kylän maat. Kylän alue oli jaettu äyri-luvun mukaan ja tämän

647 TMA, TPM III, Ulvila, Koivisto, 5:2.

648 TMA, TPM III, Ulvila, Koivisto, 5:2.

perusteella kylän niityt oli aikoinaan laitettu sarkajakoon. Pellot oli jo aiemmin laitettu isojakoon niin, että jokaisella tilalla oli omat yksittäiset peltonsa. Mattilan tilalla oli myös niityt suurissa erillisissä lohkoissa ja erotettuna muiden talojen niityistä.⁶⁴⁹ Valitettavasti isojakoa käsittelevistä asiakirjoista ei löydy tarkempaa mainintaa jo aiemmin tehdystä peltojen jaosta. Selitys, miksi isojakoon oli ryhdytty jo varhain, tulee esiin pormestari Sacklénin vuonna 1770 isojaon kokouksessa pitämästä puheenvuorosta. Kokouksessa Sacklén ilmoitti, että koska hän omistaa kylän neljästä tilasta kolme, hän voi jakaa näiden kolmen tilan maat kuten parhaaksi näkee ja alkaa harjoittaa niillä viljelystä sopivimmiksi katsomiltaan paikoillaan. Jaossa olisi siis, Sacklén totesi, kysymys vain oikeastaan Mattilan tilan (omistajina Fredrik Johansson Mattila ja Petter Mattila) niittyosuuden erottamisesta sekä yhdestä peltopalstasta, joka laitettiin vaihtoon. Muutoin pellot olivat jo isojaossa.⁶⁵⁰ Sacklénin puheenvuorossa tulee esiin sama, mikä havaittiin Koiviston kartanon kohdalla. Kartanon omistaja halusi omat maansa erotettua pystyäkseen hoitamaan ja kehittämään niitä parhaaksi katsomallaan tavalla. Maiden yhteisomistus tuntui haittaavan tilanhoidon kehittämistä tai ainakin rajoittavan toimintamahdollisuuksia, kun maat olivat jakamatta ja täsmällisesti määrittelemättä.

Vuoden 1770 jaossa oli siis kysymys vain niittyosuuden erottamisesta ja peltopalstan vaihdoista sekä osuuksista Ulasoorin vesijätöihin, mutta tästä kehkeytyi sitkeä riita. Mattilan tilaan kuului Westeri-niminen peltopalsta ja jaossa sovittiin tilusvaihdoista niin, että Mattilan tilasta luovutetaan Westerin pelto Sacklénille ja Mattila saa vastineeksi Sacklénin omistuksiin kuuluneen Salo-nimisen peltopalstan. Mattilan omistajat hyväksyivät tämän ehdotuksen ja näin maanmittari Åhman saattoi kirjoittaa jakoasiakirjaan, että jakomenettelystä on päästy sopimukseen, maat mitattu ja jaettu sekä jako maastoon merkitty ja asianosaiset ilmaisseet tyytyväisyytensä tähän.⁶⁵¹

Tuorsniemelle kuuluvista Ulasoorin vesijätöistä todettiin, että kylän osuus niistä on 86 tynnyrinalaa, josta puolet oli viljelyskelpoista maata ja puolet kivistä metsää. Isojaossa sovittiin, että pormestarille jaetaan koko 86 tynnyrinalan osuus, koska hän oli jo ryhtynyt viljelemään Ulasoorissa ja perustanut sinne yhden torpan.⁶⁵² Jaon kitkattomasta alusta huolimatta Mattilan omistajien ja Sacklénin välille kehkeytyi riita Ulasoorin vesijätöistä. Osapuolet eivät päässeet sopuun siitä, millaisia maita Mattilan tilalle tulee myöntää korvaukseksi pormestarille jaetuista Ulasoorin vesijätöistä.

649 TMA, TPM III, Pori mlk, Tuorsniemi, 10:1.

650 TMA, TPM III, Pori mlk, Tuorsniemi, 10:1.

651 TMA, TPM III, Pori mlk, Tuorsniemi, 10:1.

652 TMA, TPM III, Pori mlk, Tuorsniemi, 10:1.

Kun Mattilan omistajat ja Sacklén eivät päässeet asiassa sopuun, kiista vietiin maanjako-oikeuden ratkaistavaksi. Maanjako-oikeus antoi tuomionsa vuonna 1802, mutta Mattilan omistajat valittivat tästä päätöksestä kuninkaalle. Kuningas otti Mattilan omistajien valituksen käsittelyyn ja katsoi heidän olevan oikeutettuja saamaan korvauksena Sacklénille jaetuista Ulasoorin vesijätöistä vastaavan alueen muualta Mattilan tilaan kuuluvien maiden yhteydestä ja palautti kiistan maanjako-oikeuden käsiteltäväksi.⁶⁵³

Lokakuussa 1804 kokoonnuttiin Mattilan tilalla sovittelemaan maanvaihtoa. Paikalla olivat lautamiehet, maanmittari Tillberg ja asianosaiset eli Fredrick ja Petter Mattila sekä Tuorsniemen ratsutilan puolesta luutnantti Anders Gyllenbögel (josta vielä erikseen asiakirjassa mainitaan, että ei esittänyt kirjallista valtakirjaa), Lars Sacklénhan oli kuollut jo 1791.⁶⁵⁴ Kokouksessa Mattilan omistajat kertoivat, että suurin osa Ulasoorin vesijättöjä kasvaa heinää, lisäksi niillä kasvaa kortetta, kaislaa ja ruokoa, joita kaikkia voidaan korjata karjan rehuksi. Mattilan omistajat ehdottivat, että heille annettaisiin korvaukseksi $\frac{3}{8}$ uuden manttaalin mukaan vastaava alue heidän peltojensa välissä sijaitsevalta Pahaperkon niityltä sekä Tukkisilta-nimiseltä niityltä. Gyllenbögel suostui siihen, että Mattilan tilalle jaetaan maata $\frac{3}{8}$ manttaalin mukaan, mutta ei hyväksynyt Mattilan omistajien esittämiä niittyjä, vaan esitti vaihdettavaksi eräitä toisia maa-alueita.⁶⁵⁵

Maiden arvioimiseksi ja mittaamiseksi menttiin maanmittarin johdolla maastoon, jossa maat, niiden kasvillisuus ja laatu arvioitiin yksityiskohtaisesti ja kirjattiin asiakirjoihin. Molemmat osapuolet hyväksyivät Tillbergin arvion maiden laadusta, mutta eivät kuitenkaan päässeet yksityiskohdista sopuun, mistä vaihtoon menevät maat tulisi ottaa. Gyllenbögel pyysi vielä 5. lokakuuta 1804 harkinta-aikaa lokakuun loppuun asti, jona aikana osapuolet vielä yrittäisivät päästä sopuun vaihdosta. Kun Gyllenbögel ei kuun loppuun mennessä ottanut asiassa yhteyttä maanmittariin, vei maanmittari asian jälleen maanjako-oikeuden käsiteltäväksi.⁶⁵⁶

Maanjako-oikeudessa asiaa alettiin käsitellä helmikuussa 1805. Kokouksessa Mattilan omistajien asiamiehenä toiminut kruununvouti Palmén totesi, että Mattilan tilalle vaihdossa tarjotut maat (Hankreetin torpan luota ja Karhusuolta) ovat pääosin kelvottomia soita, jotka oli jo isojaossa luokiteltu joutomaiksi.

653 TMA, TPM III, Pori mlk, Tuorsniemi, 10:2.

654 TMA, TPM III, Pori mlk, Tuorsniemi, 10:2; Lehtinen 1967, 333. Tuorsniemi päätyi Sacklénin vanhimman tyttären ja leskeksi jääneen Anna Margareta Sacklénin omistukseen. Hänen tyttärensä Johanna Elisabeth Stengrund (1778–1803) oli naimisissa Anders Gyllenbögelin kanssa (Avellan 1925, 195). Tämä selittää miksi Gyllenbögel edusti oikeudessa Tuorsniemen ratsutilaa. Gyllenbögelistä tuli vuonna 1815 Yyterin kartanon omistaja (Avellan 1914, 151–154).

655 TMA, TPM III, Pori mlk, Tuorsniemi, 10:2.

656 TMA, TPM III, Pori mlk, Tuorsniemi, 10:2.

Kuninkaan päätöksessä kuitenkin todettiin, että Mattilan tilan on saatava vastavaanlaatuista maata korvaukseksi. Mattilan omistajat eivät siis voineet ottaa vaihdossa vastaan ehdotettuja viljelykseen kelpaamattomia maita, Palmén ilmoitti. Vastapuolta edustanut käräjätuomari Pontelius vastasi tähän, että kuninkaan päätöksen mukaan vaihtoon laitettavat maat on otettava sieltä, missä ne vähiten rikkovat toteutettua isojakoa. Sitä paitsi Ulasoorin vesijättöjä ei millään voi pitää valmiina niittyinä, eivätkä nämä tulvista kärsivät saviset ja hiekkaiset maat voisi koskaan kasvaa hyvin heinää. Niiden arvo ei siis ole niin hyvä, kuin Mattilan omistajat väittävät, Pontelius totesi. Muutenkin Ulasoorin maat olivat Ponteliuksen mielestä huonompilaatuisina kuin mitä Mattilan omistajat väittävät ja Mattilalle nyt tarjotut alueet vastasivat täysin Ulasoorilla sijaitsevia maita.⁶⁵⁷

Kiisteltyään aikansa maa-alueiden laadusta, niiden kelvollisuudesta niityiksi ja siitä, kuinka suurella ojitustyöllä Mattilan tilalle ehdotetut maa-alueet voisi saada heinää kasvaviksi, Mattilan omistajat esittivät, että heille annettaisiin maata Lattomerén niittypalstalta. Mutta Gyllenbögel ei suostunut tähän vaan vaati, että Mattilan omistajien on otettava vastaan hänen aiemmin tarjoamansa maat. Kokouksen puheenjohtaja ehdotti, että Mattilan omistajat ottaisivat vastaan niittyjä Gyllenbögelin tarjoamasta paikasta sillä ehdolla, että niiden jyvitys muutettaisiin $\frac{1}{10}$ aamista $\frac{1}{20}$ aamiin eli niin, että Mattilat saisivat kaksinkertaisesti Gyllenbögelin ehdottaman maa-alan. Sen sijaan oikeuden jäsenet Nordström ja Tervaselkä asettuivat Mattiloiden ehdotuksen taakse ja esittivät, että Gyllenbögelin on annettava Mattilan tilalle maata Lattomerén niittypalstalta.⁶⁵⁸

Pitkällisten keskustelujen jälkeen maanjako-oikeus antoi päätöksensä: Mattilan tilalle on annettava Ulasoorin maista korvaukseksi maita Lattomerén niittypalstalta ja erotettavan alueen pinta-alaa laskettaessa on huomioitava alueen jyväluku, jonka maanmittari Tillberg oli arvioinut olevan puolet Mattiloiden alun perin ehdottamista niityistä. Erotettava palsta on otettava Woltis-niityn vierestä Mattilan tilaan kuuluvien vanhojen niittyjen luota, josta viimeinen sarka on kuitenkin erotettava Tuorsniemen ratsutilalle kuuluvaksi.⁶⁵⁹ Kun maanjako-oikeuden päätös sai vuoden 1806 Ulvilan talvikäräjillä lainvoiman, oli kiista vihdoin saatu päätökseen.⁶⁶⁰

Mattilan omistajien sekä Sacklénin ja hänen jälkeensä Tuorsniemen ratsutilan omistaneiden välinen riita on kuvaava esimerkki niistä moninaisista kiistoista, joihin isojaossa jouduttiin. Isojaossa määriteltiin kaikelle jakokunnalle kuuluvalla maalla omistaja ja omistussuhteet tilojen välillä. Isojaossa päätettyihin ja lainvoiman saaneisiin jakoihin oli myöhemmin vaikea ellei mahdoton

657 KA, TPL, MO tk 55, 15.2.1805, 16.2.1805, 4.7.1805, 5.7.1805.

658 KA, TPL, MO tk 55, 15.2.1805, 16.2.1805, 4.7.1805, 5.7.1805.

659 KA, TPL, MO tk 55, 15.2.1805, 16.2.1805, 4.7.1805, 5.7.1805.

660 TMA, TPM III, Pori mlk, Tuorsniemi, 10:2.

saada muutosta. Kun isojako oli konkreettisimmillaan sitä, millaiseen arvoon maat jyvitetiin ja mistä päin kylää kukin maansa sai, on luonnollista, että itse kukin pyrki parhaansa mukaan pitämään puolensa ja välillä ehkä vähän hyötymäänkin muiden kustannuksella.

Tuorsniemen riidassa kiisteltiin maatalousyhteiskunnan tärkeistä resurssista eli niityistä. Kiistanalainen maa-alue oli vain pieni osa paikalliseen eliittiin kuuluneiden Tuorsniemen omistajien omaisuudesta, mutta talonpoikaisten Mattiloiden taloudelle sillä oli huomattavasti suurempi merkitys.⁶⁶¹ Maatalous oli vain yksi osa Sacklénin taloutta, hänellähän oli monenlaista liiketoimintaa, lasitehdas ja pormestarin virasta saadut tulot. Pormestari Sacklén ja hänen kuoltuaan hänen perillisensä olivat Porin vaikutusvaltaisinta ja vaurainta sukua. Mattilan tilan omistajat puolestaan olivat talonpoikaista rahvasta, toki keskimääräistä vauraampaa. Tästä epäsuhtaisesta taloudellisesta ja valta-asetelmasta huolimatta Mattilan omistajat uskalsivat ja kykenivät lähtemään taisteluun paikalliseen eliittiin kuuluvia vastaan. Tuorsniemeä edustanut Gyllenbögel yritti vedättää Mattiloita tarjoamalla heille johdonmukaisesti vastineeksi vähempiarvoista maata kuin mitä hän oli saanut. Mattilan omistajat eivät tähän tyytyneet, vaan haastoivat paikallisen valtarakenteen ja lähtivät taistelemaan entisen pormestarin jälkeläisiä vastaan. Mattilat eivät täysin saaneet alkuperäisiä vaatimuksiaan läpi, mutta paljon kuitenkin. Vastapuoli joutui joka tapauksessa antamaan periksi ja luopumaan vaatimuksistaan Mattilan omistajien hyväksi. Nähdäkseni Mattilat saivat oikeutta.

Hyvelä

Hyvelän kylässä isojakoa alettiin käydä vuonna 1772, jolloin maanmittari Jean Åhman mittasi ja laittoi kartalle kylän tilukset. Kylän maat oli jaettu aiemmin sarkajaossa neljän kyynärän mittaisella tangolla. Isojaon kokouksessa kukaan ei kuitenkaan osannut sanoa, mistä tanko oli aikoinaan tullut ja oliko maat aikoinaan jaettu veroäyriluvun vai manttaalin mukaan. Kun tankoa verrattiin äyri- ja manttaalilukuihin, havaittiin, että maat oli aikoinaan jaettu sarkajakoisessa systeemissä veroäyriin eikä manttaalin mukaan.⁶⁶²

Kylän tilalliset esittivät, että jokainen saisi isojaossa maansa kahdessa, enintään kolmessa lohossa ja niin, että jokainen saisi tiluksia kaikista kolmesta maanlaadusta. Tämä tekisi jaosta yksinkertaisemman, koska erilaisia maanlaatuja ei tarvitsisi jyvittää, vaan kaikki maa voitaisiin luokitella kuuteen jyvään.⁶⁶³ Niityt käytiin arvioimassa maastossa, jyvitetiin tämän arvion mukaan ja jaettiin.

661 TMA, TPM III, Pori mlk, Tuorsniemi, 10:1.

662 TMA, TPM III, Pori, Hyvelä, 2.

663 TMA, TPM III, Pori, Hyvelä, 2.

Jokainen tila sai pitää ne raivaamansa niityt, jotka olivat heille tähänkin asti kuuluneet.⁶⁶⁴

Metsät jaettiin maanjako-oikeuden jako-ohjeiden mukaisesti vanhan manttaalin mukaan. Myös metsät arvioitiin ja sovittiin, että tynnyrinala parasta metsämaata vastaa kuutta tynnyrinalaa huonompaa metsämaata ja huonoin metsämaa kahdeksaa tynnyrinalaa. Metsät päätettiin jakaa niin, että jokainen saa metsänsä yhdessä lohkoissa. Kylän länsipuolella Tuorsniemen rajaa vasten sijaitseva tasainen laidunmaa, jota kutsuttiin nimellä Wijken ja siellä olevat lohkot, jotka kulkevat metsänrajasta rantaan asti, jaettiin niin, että jokainen pääsee hyötymään isojaon jälkeen tapahtuneesta maankohoamisesta ja vesijätöistä. Yhteiseksi jätettiin joitakin kalliomäkiä rannassa ja kylän reilun 48 tynnyrinalan kokoinen katajapuskia kasvava kallioinen ja kivikkoinen sikomaa. Kun jako oli tehty, se merkittiin maastoon ja kaikki hyväksyivät jaon.⁶⁶⁵

Näsin eli Fribergin tilaa, jonka omistivat talonpojat Isaac Michelsson ja Matts Johansson Friberg, ryhdyttiin halkomaan vuonna 1815. Kun komissiomaanmittari Georg Johan Elgh saapui syksyllä 1815 jakamaan tilaa, otettiin esille isojaossa tehdyt kartat ja mittaukset. Michelsson ja Friberg kertoivat, että he ovat sitten viime mittauksen raivanneet huomattavasti peltoja ja niittyjä, jotka olisi mitattava jakoa varten. Jakoa jatkettiin toukokuussa 1816, jolloin paikalla olivat myös lautamiehet Johan Kesti ja Matts Jaakola Ruosniemen kylästä, Hyvelästä Matts ja Isaac Näsi/Friberg, Kustaa Gabrielsson Kesti, Anders Andersson Kuuri ja Nounkan sotilasvirkatalon puolesta kruunun etuja valvomassa nimismiehen sijainen Löfvenmark ja assessor, kruununvouti Taxell. Kokouksessa Matts Jaakola ja Johan Kesti Ruosniemestä väittivät eräästä luodosta ja mäkialueesta, että ne kuuluvat Ruosniemen kylälle vanhan kihlakunnanoikeuden tuomion mukaisesti, eikä näitä maita pitäisi näin ollen ottaa mukaan Hyvelän kylän omistuksiin. Tämän vaatimuksen muut kiistivät ja vetosivat Hyvelän kylän isojaossa vahvistettuihin rajoihin.⁶⁶⁶

Mutta Jaakola ja Kesti väittivät voivansa todistaa, että raja kulkee heidän esittämällään tavalla ja vetosivat vuonna 1673 toimitettuun katselmukseen sekä kihlakunnanoikeuden päätökseen vuodelta 1677. Tästä asiasta virisi pitkä kiista, jota puitiin monessa kokouksessa toukokuun 1816 aikana. Erimielisyydet päättyivät lopulta maanjako-oikeuden ratkaistavaksi, joka päätti saman vuoden kesäkuussa hylätä ruosniemeläisten vaatimukset. Maanjako-oikeus vetosi päätöksessään Hyvelän kylän isojaossa vahvistettuihin rajoihin, jotka ovat jo saaneet lain voiman.⁶⁶⁷ Myös tämä tuomio osoittaa isojaon merkityksen omistusten

664 TMA, TPM III, Pori, Hyvelä, 2.

665 TMA, TPM III, Pori, Hyvelä, 2:2.

666 TMA, TPM III, Pori, Hyvelä, 2:2

667 TMA, TPM III, Pori, Hyvelä, 2:2. Maanjako-oikeus käsitteli kokouksessaan myös Hyvelän

vahvistajana. Kun rajat oli isojaossa käyty ja maat jaettu, sen jälkeen oli turha enää yrittää vedota ikimuistaiseen nautintaan, vanhoihin oikeuksiin tai päätöksiin. Tässä mielessä isojako hyödytti sitä, joka osasi jakotoimituksessa puolustaa etujaan, pystyi todistamaan aiempia omistuksiaan, oikeuksiaan ja sai asiaansa ajetuksi. Oman asian ajamista edisti, mikäli pystyi esittämään kirjallisia todisteita, vanhoja päätöksiä ja kartoja. Näiden hyödyntäminen edellytti lukutaitoa tai tulkin käyttöä. Uutta käräjöintiä ei tietenkään talonpojille ollut.

Kyläsaari

Kyläsaaren rajoja alettiin käydä isojakoa varten vuonna 1766 ja seuraavana vuonna maanmittari Jean Åhman kartoitti kylän pellost, mutta varsinaista jakoa päästiin toteuttamaan vasta paljon myöhemmin. Maanmittari Isaac Tillberg jatkoi jakotoimitusta ja mittasi sekä laittoi kartalle kylän maat ja talojen omistukset vuonna 1781. Kyläläiset sopivat pellost jaettavaksi vuoden 1671 sarkajaon mukaisesti ja muut maat vuoden 1701 maakirjan mukaan. Seuraavana vuonna kylän pellost jaettiin ja merkittiin maastoon.⁶⁶⁸

Erimielisyydet ja liikamaiden erottaminen pitkittivät Kyläsaaren isojakoa. Kylän peltojen ja niittyjen jaosta syntyi kyläläisten kesken erimielisyyksiä, joita ratkottiin maanjako-oikeudessa. Maanmittari Tillbergin suorittamaan jakoon olivat tyytymättömiä useat tilalliset ja maanjako-oikeudessa käsitelty valituslista oli pitkä. Jaosta valittivat Mattilan ratsutilan toisen puolikkaan omistaja Samuel Boel, talonpojat Johan ja Matts Pihl, leski Brittha Simontytär Pryssä, Kleemolan kruunun ratsutilan omistajat Margareta Boel, Isaac Adamsson ja Anders Johansson Klemola sekä Landmätarin kruununratsutilan neljänneksen omistaja Jacob Mört. Tyytymättömiä oltiin niin jaossa saatujen niittyjen ja peltojen suuruuteen, jaon perusteina olleisiin jyvityksiin, kuin jaossa saatuihin korvauksiin sekä moiniin muihin yksityiskohtiin. Anders Kleemolan valituksen, että hänelle on jaettu liian kapeita osuuksia niityistä, maanjako-oikeus hylkäsi. Kleemola valitti myös, että Mattilan torppa jakaa hänen peltonsa kahteen osaan, mutta isojakokarttaan vedoten maanjako-oikeus hylkäsi tämän valituksen perusteettomana. Myös Johan Pihlin valitukset niittyjen jaosta maanjako-oikeus hylkäsi.

Matts Pihlin ja Isaac Kleemolan valitukset erään niityn jyvityksen muuttamisesta oikeus hylkäsi, koska nämä olivat aiemmin isojaon toimituksessa hyväksyneet jyvityksen. Samuel Boelin valituksen eräiden hänen ja Isaac Norrlundin kesken jaettujen niittyjen ja vesijättöjen tuoton arvioinnista maanjako-oikeus otti käsiteltäväksi ja määräsi, että maanmittari Tillbergin on tulevana kesänä

kyläläisten kiistoja tonttimaiden koosta ja yksittäisten lohkojen omistuksista, mutta näihin yksityiskohtiin ei ole tarpeen mennä tässä.

668 TMK, MHA, A85.

parhaaseen kasvu-aikaan arvioitava uudestaan ruokojen kasvu ja rajalinjaan on tehtävä muutos niin, että karja pääsee molempien niityiltä kesäaikaan vapaasti kulkemaan rantaan.⁶⁶⁹

Kylälle kuuluvista kalavesistä maanjako-oikeus määräsi, että niitä on jatkosakin käytettävä yhteisesti kuten tähänkin asti. Kyläläiset eivät olleet päässeet sopimukseen kylän vesialueisiin kuuluvien saarien jaosta, ja maanjako-oikeus määräsi, että näilläkin on toimitettava isojako. Vain vähäpätöiset kiviset saaret sekä kylän yhteinen lastauspaikka jätetään jaon ulkopuolelle kylän yhteisiksi.⁶⁷⁰ Kylän vesijättöjen jako oli oma pitkä prosessinsa, joita käsittelen luvussa 4.4.2.

Lukuisat maanjako-oikeuteen jätetyt valitukset osoittavat, että jako Kyläsaarella ei toteutunut toivotulla tavalla. Johtuiko tämä maanmittarin menettelystä, kyläläisten keskinäisistä suhteista vai jostain muusta? Maanmittareille jakotehtävä oli haastava, ja maanmittarin täytyi jakoa tehdessään yrittää sovittaa yhteen tilallisten erilaisia näkökulmia. Tähän oli selvä taloudellinenkin motiivi: maanmittari sai palkkion toimittamastaan jaosta, viivästynyt tai keskenjäänyt jako olisi vaarantanut palkkion saannin.⁶⁷¹

Maanmittarille hankaluuksia ja lisätöitä Kyläsaarella aiheutti maankohoaminen. Suuret alat niittyjä sijaitsivat meren rannoilla rannansuuntaisina kais-taleina, joita maankohoaminen vielä koko ajan muutti. Tällaisissa olosuhteissa maanjakaminen kullekin tilalle mahdollisimman vähissä lohkoissa ja mahdollisimman yhtenäisinä kokonaisuuksina oli erittäin hankalaa, ja oli vaikea saada aikaiseksi kaikkia tyydyttävää jakoa.

Kyläsaaren jaosta tehdyistä valituksista moni käsitteli jyvitystä ja niittyjen tuottoa. Maankohoaminen muutti ympäristöä varsinkin rantaniittyillä nopeasti. Maankohoaminen kuivatti rantaniittyjä ja synnytti uusia vesijättöjä. Myöhempiä vuosina isojaon jälkeen osa niityistä on ollut laadultaan jo toisenlainen, kuin mitä jyvitetäessä on arvioitu, eivätkä aiempien mittausten ja jyvitysten luvut enää vastanneet muuttuneita olosuhteita. Voi olettaa, että tämä on yksi syy runsaisiin valituksiin. Vesijättöjen jaon hankaluutta osoittaa sekin, että Kyläsaaren vesijätöt jaettiin erikseen omana jakotoimituksenaan. Joissakin tapauksissa on havaittavissa myös valittajan ymmärtämättömyys: jos on aiemmin ollut mukana isojakotoimituksessa, kun maita on jyvitetty, jyvitykseen on vaikea myöhemmin saada muutosta ja valitus turhaa.

Kyläsaarelaisten keskinäisiin suhteisiin ei tämän tutkimuksen aineistolla voi varmuudella ottaa kantaa. Kovin suurissa riidoissa he eivät silti voineet keskenään olla, koska he pystyivät yhteistoimintaan kamppaillessaan kruunua vastaan liikamaiden erottamisessa. Kyläsaarella liikamaiden erottamisesta kehkeytyi

669 KA, MO, tk 35/1, 21.3.1793, 22.3.1793.

670 KA, MO, tk 35/1, 21.3.1793, 22.3.1793.

671 Bäck 1984, 276.

nimittäin pitkä riita, eikä kovin riitaisa kylä olisi pystynyt moniportaiseen valitusprosessiin kruunua vastaan liikamaiden erottamista vastustaessaan. Myöhempään kykyyn toimia yhdessä viittaa myös se, että kyläläiset jättivät vuonna 1811 maaherranvirastoon aloitteen Kyläjärven laskemisesta.

Isojaon mittauksissa kylän maiden alaksi laskettiin 4904 tynnyrinalaa, mutta kun tästä vähennettiin hyödyttömät maat, saatiin alaksi 4747 tynnyrinalaa. Liikamaiden laskentaperusteeksi otettiin vuoden 1701 maakirjasta saatu kylän manttaaliluku 4 5%. Tämä tarkoitti sitä, että jos tiloille jaetaan 600 tynnyrinalaa manttaalista, liikamaaksi jää 1847 tynnyrinalaa. Isojaon toimituksessa vuonna 1782 oli todettu, että kylän pellot olivat hyvin kivisiä ja enimmäkseen hiekkamaata ja savea, niittyala oli suurehko, mutta niityt olivat melko kuivia ja huonosti tuottavia. Suuri osa niityistä oli vesijättöjä. Niinpä kyläläiset esittivät, että heiltä ei pitäisi erottaa lainkaan liikamaata, koska kylän maat olivat näin heikkolaituisia.⁶⁷² Vesijätöt tosin saattoivat olla hyviä laitumia ja niiltä saatiin korjattua karjalle rehua, vaikka kyläsaarelaiset toista väittivätkin.

Maaherra päätti elokuussa 1784, että kylän tiloille tulee jakaa maata 600 tynnyrinalaa manttaalia kohden ja tämän ylimenevä osa maista erotetaan liikamaana kruunulle. Tästä kylän tilalliset valittivat eteenpäin kamarikollegioon, jonka ratkaisu saatiin jo saman vuoden joulukuussa. Kamarikollegio nosti liikamaiden erottamisen rajan 800 tynnyrinalaan manttaalia kohti. Kyläläiset eivät tyytyneet tähän, vaan valittivat vielä kuninkaalle. Ratkaisu asiaan saatiin keväällä 1787. Kuningas päätti, että vaikka kylällä on maata 982 tynnyrinalaa manttaalia kohden, kylälle myönnetään kaikki kylän rajojen sisällä oleva maa ilman veronkorotusta ja liikamaiden erottamista.⁶⁷³ Tilallisten aktiivisuus siis kannatti ja kylä sai pitää itsellään ne yli 1800 tynnyrinalaa, jotka maaherra oli määrännyt liikamaiksi. Kyläsaaren tapauksessa maaherra sovelsi liikamaa-asetusta kaikkein tiukimmin, kamarikollegio tuli jo vastaan kyläläisten vaatimuksiin, ja lopulta kuningas päätti asian kylän anomuksen mukaisesti.⁶⁷⁴

Ruosniemi

Ruosniemen kylän isojako on kiinnostava esimerkki kruunun, paikallisen eliitin ja talonpoikien suhteista, koska kyläläiset kävivät pitkän kamppailun virkamiesten ja kruunun kanssa liikamaiden erottamisesta. Tämän osoittamiseksi on

672 KA, MO, 2, 7.5.1782.

673 TMA, Ulvilan kihlakunnan kruununvouti, Päätökset ja välipäätökset 1782–1808, Eg 2.

674 Myös Pietniemessä liikamaiden erottaminen herätti vastustusta. Vuonna 1795 aloitetussa isojaossa maaherra määräsi tilalle jaettavaksi 1000 tynnyrinalaa manttaalia kohti ja että tämän yli menevälle osuudelle on perustettava uusi tila. Kamarikollegio kuitenkin kumosi tämän päätöksen 3.2.1796 eikä kylästä erotettu liikamaita ja kylä sai pitää kaikki vanhat maansa. TMA, TPM III, Pori mlk, Pietniemi, 6:3.

syitä avata kylän isojakoprosessia. Vuonna 1765 alettiin Ruosniemessä käydä rajoja isojakoa varten. Vuosina 1765–1766 käytiin Ruosniemen rajat Hyvelän, Harjunpään ja Söörmarkun kylien välillä. Marraskuussa vuonna 1772 ryhdyttiin Ruosniemen kylän peltojen isojakoon. Kylän sarkajaossa olevien peltojen alaksi saatiin mittauksissa 89 tynnyrinalaa 11 kapanalaa, näiden lisäksi tiloille kuului ulkopeltoja ja yksityisiä raivioita noin 14 tynnyrinalaa. Pelot sovittiin jaettavaksi talojen kesken vanhan manttaalin perusteella.⁶⁷⁵

Isojaon toimitus kylässä keskeytyi liikamaiden erottamisesta syntyneiden erimielisyyksien sekä Venäjää vastaan syttyneen sodan vuoksi.⁶⁷⁶ Maaherra oli määrännyt huhtikuussa 1785, että Ruosniemen kylälle pitää jakaa maata isojaossa 700 tynnyrinalaa manttaalia kohti ja tämän yli menevälle maalle on perustettava uusi tila. Ruosniemeläiset hakivat tähän päätökseen muutosta ja esittivät, että maata jaettaisiin 1 200 tynnyrinalaa manttaalia kohti. Kamarikollegio otti ruosniemeläisten valituksen käsittelyyn ja totesi päätöksessään, että koska kylä sijaitsee lähellä Porin kaupunkia ja Pohjanlahtea sekä viljelysmaiden hyvyys ja satoisuus huomioon ottaen, on maiden jakaminen 700 tynnyrinalaa manttaalia kohden perusteltua. Mutta kamarikollegio kiinnitti huomiota siihen, että kylän niityt sijaitisivat alavilla mailla, joita tulvavesi vaivaa ja peltojakin on runsaasti lannoitettava, minkä vuoksi 700 manttaalia tynnyrinalalta on liian vähän. Kamarikollegio päätti, että kyläläisille on jaettava maata 900 tynnyrinalaa manttaalia kohden. Ruosniemeläiset eivät tyytyneet tähänkään päätökseen, vaan jättivät joulukuussa 1786 kamarikollegiolle uuden valituksen. Siinä he esittivät, että 900 tynnyrinalaa manttaalia kohti on riittämätön, ja että kylälle tulee jakaa maata 1 200 tynnyrinalaa manttaalia kohden.⁶⁷⁷

Kamarikollegio päätti 27. heinäkuuta 1787 korottaa jaettavan maan tuhanteen tynnyrinalaan manttaalia kohti ja että ylimenevä maa on erotettava liikamaaksi. Kamarikollegio perusteli päätöstään kylän viljelysmaiden laadulla ja sillä, että kyläläisille on varattava riittävästi maata tulevaisuuden tarpeita varten. Ruosniemeläiset eivät kamarikollegion päätökseen tyytyneet, vaan vetosivat asiassa kuninkaaseen. He anoivat, että kylän runsaan 900 tynnyrinalan laajuinen liikamaa jaettaisiin kyläläisten kesken veronkorotusta vastaan eikä kylään perustettaisi uutta tilaa. Kuningas ei myöntynyt talonpoikien anomukseen, mutta lievensi asiaa ruosniemeläisten eduksi. Kuningas piti vuonna 1795 antamassaan päätöksessä kamarikollegion päätöksen voimassa, mutta muutti sitä niin, että liikamaiksi lasketusta maasta voitiin muodostaa maakirjatalo. Tämän tilan veroista kylän talolliset olisivat yhteisesti vastuussa.⁶⁷⁸ Ruosniemen kohdalla toistui sama kuin

675 TMA, TPM III, Pori mlk, Ruosniemi, 8.

676 TMA, TPM III, Pori mlk, Ruosniemi, 8.

677 TMA, Ulvilan kruununvoudin päätökset ja välipäätökset, Eg 1.

678 TMA, TPM III, Pori mlk, Ruosniemi, 8:1.

RUOSNIEMEN LIIKAMAIDEN EROTTAMINEN

- Kylän rajojen käynti alkaa 1765.
- Kylän peltojen jako alkaa 1772.
- Maaherran määräys 1785: 700 ta/manttaali, ylimenevälle perustettava tila.
- Ruosniemeläisten valitus kamarikollegioon 1785: jaettava 1 200 ta/manttaali.
- Kamarikollegion päätös 1785: jaettava 900 ta/manttaali.
- Ruosniemeläisten valitus 1786 kamarikollegioon: jaettava 1 200 ta/manttaali.
- Kamarikollegion päätös 1787: jaettava 1000 ta/manttaali, tästä ruosniemeläiset valittavat kuninkaalle.
- Kuninkaan päätös 1795: liikamaaksi katsotulle maalle perustettava maakirjatalo, jonka veroista kyläläiset vastuussa.
- Liikamaiden jako 1797.

Kyläsaaren isojaossa: paikallista eliittiä edustava maaherra oli herkimmin erottamassa maita kruunulle ja kuningas oli lähimpänä talonpoikien näkemyksiä.

Varsinaista jakotoimitusta jatkettiin lokakuussa vuonna 1792, jolloin kyläläiset vaativat, että viljelyskelpoiset maat, metsät ja niityt on mitattava uudelleen ja kartoitettava uudestaan. Tätä he perustelivat sillä, että he olivat vuonna 1772 tehdyn mittauksen jälkeen laajentaneet tiluksiaan, joita ei näy kartalla. Uusiin mittauksiin ryhdyttiinkin ja jako saatiin päätökseen vuonna 1796. Kaiken kaikkiaan Ruosniemen isojako kesti kolme vuosikymmentä kylän rajojen käynnistä liikamaiden ratkaisuun ja jaon loppuun saattamiseen.⁶⁷⁹

Maanmittausasiakirjojen mukaan Ruosniemessä suoritettiin vuonna 1797 liikamaiden jako kylän tilallisten kesken. Liikamaat jaettiin tilojen kesken kahdessatoista palstassa, kaikkiaan runsas 892 tymmyrinalaa.⁶⁸⁰

Näyttää siis siltä, että kuninkaan vuoden 1795 päätöksen mukaisesti Ruosniemeen perustettiin uudistila Simula, josta kylän tilalliset vastasivat yhdessä. Vuoden 1875 maakirjan mukaan Simula (nro 10) on perustettu 9.10.1774 annetun päätöksen mukaisesti, laitettu verolle vuonna 1805 ja käytetään kylän yhteisenä. Vuonna 1807 Carl Hoskanen, Michel Päkärä, Johan Mattila, Matts Sippola, Michel Gesti, Johan Jaakola, Johan ja Simon Tervaselkä, Matts Tormilainen sekä Henrik ja Johan Nikkinen ostivat Simulan verotilaksi eli perinnöksi.⁶⁸¹ Maanmittari Henrik Wahlroosin vuoden 1879 kuvauksessa Ruosniemen tiloista mainitaan, että Simula (tila nro 10) on $\frac{7}{8}$ manttaalin tila, joka on muodostettu

679 TMA, TPM III, Pori mlk, Ruosniemi, 8:1.

680 TMA, TPM III, Pori mlk, Ruosniemi, 8:3.

681 Vuoden 1875 maakirja, Maanmittaushallituksen maakirjat ja kruununmaaluettelot -arkisto, Ulvilan kihlakunta, 46:2.

jakokunnan liikamaille ja jaettu tämän jälkeen 12 osaan kylän talojen kesken. Simulaan kuuluu 900 tynnyrinalaa viljelyskelpoista maata ja 102 tynnyrinalaa joutomaita.⁶⁸² Vuonna 1837 Simulan pellot ja niityt mitattiin ja laitettiin kartalle tihunnin eli kymmenysten määräämistä varten. Niittyjä tilaan kuului runsas 17 tynnyrinalaa ja peltoa runsas 10 tynnyrinalaa. Tuolloin Simulan mainitaan olleen kruunun uudistila.⁶⁸³ Ilmeisesti Simulan tilan vuonna 1807 perinnöksi ostaneet kyläläiset eivät suoriutuneet tilan veroista, kun tila on 30 vuotta myöhemmin jälleen kruununtila.

Laki määräsi myös, että uudistila, silloinkin kun se joutui entisen omistajan haltuun, oli muodostettava erilliseksi uudisasumukseksi, mutta määräystä noudatettiin harvoin. Tavallista oli, että uudistilasta tuli vanhan talon lisämaata. Erityisesti kaskiviljelyalueilla huomattava osa uudistiloista jäi vain paperille eli ne olivat olemassa ainoastaan verotuksellisinä yksikköinä maakirjoissa, mutta eivät maastossa rakennuksineen ja asukkaineen.⁶⁸⁴ Entä Simula, oliko se asuttu tila rakennuksineen vai pelkkä maakirjatila, jolla oli maakirjaan merkitty manttaali ja maastoon merkityt rajat, mutta ei rakennuksia asukkaineen? Vuosien 1810 ja 1820 henkikirjassa Ruosniemeen on merkitty yhdeksän tilaa, mutta ei merkintää tilasta numero 10 eli Simulasta eikä sen asukkaista. Vuoden 1830 henkikirjaan Simula on merkitty Matts Simulalle ja tilalla asui kaikkiaan seitsemän henkilöä. Tila on ollut asuttuna myös vuonna 1840.⁶⁸⁵ Ilmeisesti pitkään on ollut niin, että tilalla ei ole ollut rakennuksia asukkaineen. Kyläläiset viljelivät tilalle kuuluvia peltoja ja maksoivat tilaan kuuluvat maakirjan mukaiset verot. Näin kylään ei tullut uudisasutusta. Liikamaiden erottaminen ei tässä tapauksessa edistänyt uudisasutusta vaan lähinnä kruunun verotulojen kasvattamista.

4.4.2 Vesijättöjen jako

Porin seudulla Kokemäenjokilaaksossa erityisen voimakas maankohoaminen vaikeutti monien elinkeinojen harjoittamista, esimerkiksi mataloituva jokiuoma hankaloitti jokiliikennettä ja muutti kalapaikkoja. Mutta maataloudelle maankohoamisesta oli ollut myös hyötyä. Porin kaupungin edustalle kohonneita saaria voitiin käyttää karjan ja lampaiden laitumina. Karja ja lampaat saivat ravintonsa saarilla kasvavasta heinästä ja saarilla eläimet olivat pedoiltakin turvassa. Vesijätöistä saatiin lisämaata, jota voitiin monin paikoin hyödyntää laitumina ja niittyinä, joilta voitiin korjata luonnonheinää karjalle. Rantaniityt toivat tärkeän lisän maatalouden käytettävissä oleviin resursseihin ja helpottivat niittyä.

682 TMA, TPM III, Pori mlk, Ruosniemi, 8:30.

683 TMA, TPM III, Pori mlk, Ruosniemi, 8:8.

684 Soininen 1974, 325–326.

685 KA, Turun ja Porin läänin henkikirjat, henkikirja 1810 T:2, henkikirja 1820 T:12, henkikirja 1830 T:22, henkikirja 1840 T:36.

Kun elettiin maatalousyhteiskunnassa, jossa laitumien ja lannan vähyys oli yksi suurimmista maatalouden pullonkauloista, niityt ja laitumet olivat ratkaisevassa asemassa, eikä ollut yhdentekevää, kenen eduksi ja millä periaatteilla tämä arvokas luonnonresurssi jaettiin. Maanjakolainsäädännössä ei ollut ennen vuotta 1848 erillisiä säädöksiä vesijättöjen jakamisesta. Isojakoasetuksissakaan ei ollut erillisiä säädöksiä vesijättöjen jakamisesta.⁶⁸⁶ Vesijätöt pystyttiin jakamaan ilman erillistä lainsäädäntöä ja niihin sovellettiin samaa periaatetta kuin vesialueisiin eli niiden ei katsottu kuuluvan rannan omistajalle, vaan ne luettiin kylän yhteisiksi. Yhteisessä omistuksessa olevat alueet jaettiin talojen kesken yleensä samoin periaattein kuin muutkin maat isojaossa eli kukin sai manttaalinsa mukaisen osuuden yhteisestä maasta. Tällainen menettely oli oikeudenmukainen, sillä varallisuus- ja omistussuhteet kyläläisten välillä eivät muuttuneet. Toki vesijättöjen jako tuotti uusia palstoja, mikä oli vastoin isojaon pyrkimyksiä.

Vesijättöjen jakamisesta laadittiin ohjeita maanmittareille ainakin Vaasan seudulla. Vöyrin maanmittaustoimiston jako-ohjeissa oli Suomen maanmittaustoimiston johtajan E. O. Runebergin laatimat ohjeet vesijättöjen jakamisesta. Aihepiiri oli hänelle tuttu, vuonna 1765 Runeberg oli julkaissut kirjan, jossa hän pohti maankohoamisilmiötä. Maanjako-oikeuden ohjeissa maanmittareita kehoitettiin huomioimaan, että jakoon laitettut vesijätöt vastaisivat mahdollisimman tarkasti jokaisen maanomistajan manttaalilukua. Vesijätöt tulisi jakaa niin, että tulevaisuudessa niiden jakaminen onnistuisi jatkamalla maalla olemassa olevia rajoja vesijätöille. Mutta siellä missä rantaviiva on epäsäännöllinen, tulee merkitä tarkasti rajapyykkit omistusten ja rantaviivan välille, jotta myöhemmin voidaan erottaa jo jaetut omistukset ja jaon jälkeen syntyneet vesijätöt, maanmittareita ohjeistettiin.⁶⁸⁷ On hyvin todennäköistä, että näitä ohjeita levitettiin myös muualle Suomeen maanmittareille, jotka tekivät jakoja rannikkokylissä ja jakoivat vesijättöjä. Porin seudun vesijättöjen jaossa ei ole mainintaa näistä ohjeista, mutta voi olettaa, että jaon toimittanut kokenut maanmittari Isaac Tillberg on ollut tietoinen niistä.

Kyläsaaren vesijättöjen jaot: vuoden 1800 jako

Kokemäenjoen suistoon rajoittuvista kylistä Yyteri ja Lyttylä olivat ns. yksinäiskylä eli yhden talon muodostamia kylä, joten niissä vesijättöjen jako ei isojaon yhteydessä muodostanut ongelmaa. Vesijättöjen omistussuhteita täytyi ryhtyä miettimään näissä kylissä vasta sitten, jos tiloja halottiin ja omistussuhteet alkoivat jakaantua talojen kesken. Sen sijaan Kyläsaaren kylässä vesijättöjä jaettiin useaan otteeseen kyläläisten kesken ja kylä tarjoaa hyvän esimerkin vesijättöjen

686 Jones 1987, 74–75.

687 Jones 1987, 57.

jaon periaatteista ja käytännön ongelmista. Vesijättöjen jaossa törmäsivät myös kruunun ja kylän intressit. Kyläsaassa vesijättöjä jaettiin isojaon jälkeen vuosina 1800, 1832, 1848 ja vielä 1900-luvun alussa.

Vesijättöjä ryhdyttiin jakamaan kesällä 1800, kun useimmat kyläläiset olivat lähettäneet maaherralle anomuksen, että kylän vesijätöt jaettaisiin. Jako annettiin maanmittari Tillbergin tehtäväksi. Jakotoimitus alkoi heinäkuussa pidetyllä kokouksella. Kokouksessa todettiin, että jakoon laitettavat vesijätöt ja kaislikot (*säf*) eivät sisällyneet vuonna 1792 päätökseen saatuun isojakoon, koska nämä alueet olivat olleet vielä isojaon aikaan vähäpätöisiä. Mutta isojaon jälkeen tapahtuneen maankohoamisen seurauksena nämä alueet olivat kuivuneet ja tulleet maastossa näkyviksi (*synlige*).⁶⁸⁸ Isojakoahan oli käyty Kyläsaassa pitkään, pelto oli mitattu isojakoa varten jo vuonna 1761, mutta Ulasoorin kiista ja liikamaakysymys viivyttivät jakoa niin, että se saatiin päätökseen vasta vuonna 1792. Mutta eikö isojaon aikaan ollut mitään ”näkyviä” vesijättöjä, vaan vasta vuonna 1800? Vesijättöjä on tietenkin ollut jo isojaon aikana, niitä oli muodostunut koko ajan maan kohotessa ja vuonna 1800 on jälleen ollut uusia ”osynlige” vesijättöjä odottamassa tulevia jakoja. Asiakirjojen esittämä perustelu ei siis yksinään tunnu riittävältä eikä kovin uskottavaltakaan.

Kyläsaaren ja koko Porin maaseurakunnan sekä Ulvilan isojakojen käyminen oli pitkä ja raskas prosessi kaikkine valituksineen ja oikeusprosesseineen niin kyläläisille kuin maanmittareillekin, joiden vähyys hidasti koko maan isojakoa. Todennäköisesti isojaon yhteydessä ei ole pystytty tai edes yritetty jakaa peltoihin nähden vähempiarvoisia vesijättöjä. Jaossa on täytynyt keskittyä tärkeimpiin resursseihin eli peltoihin ja niittyihin. Tämä selittäisi, miksi vesijättöjen jakoon ryhdyttiin Kyläsaassa vasta monta vuotta isojaon jälkeen, mutta täsmällistä vastausta, miksi vesijättöjen jakoa anottiin juuri vuonna 1800, ei voi antaa.

Jakotoimitus aloitettiin jyvittämällä vesijätöt (*tillandning*) ja kaislikot (*säf, säf-vik*) sekä arvioimalla niiden heinäntuotto tynnyrinalaa kohti. Asiakirjoissa ei tarkemmin selitetä käsitteitä *tillandning* ja *säfskörden*. Sananmukaisesti *tillandning* käännetään vesijätöksi, *säf* puolestaan tarkoittaa kaislaa. Tämä ero on tehty jakokartoissakin, joihin vesijätöt on merkitty vihreällä ja kaislikot vihreillä pisteillä rantaviivan ja avoimen vesialueen väliin. Jakoasiakirjoissa vesijätöt (*tillandning*) on jyvitetty tuottoisammaksi kuin kaislikot.⁶⁸⁹

Jyvityksen periaatteet kyläsaarelaiset tunsivat jo isojaosta, jossa kunkin maan laatu arvioitiin jakoa varten. Periaatteena oli, että huonompaa eli alhaisemman jyväluvun omaavaa maata sai pinta-alaltaan enemmän kuin hyvää maata. Näin maat voitiin jakaa oikeudenmukaisesti. Mutta toisin kuin pellot, joiden

688 TMA, TPM III, Pori mlk, Kyläsaari, 3:2.

689 TMA, TPM III, Pori mlk, Kyläsaari, 3:2. Joissakin 1900-luvun alun asiakirjoissa kaislikko-alueita on kutsuttu sävistöksi.

maanlaatu ja siitä johtuva tuottavuus eivät juuri muuttuneet ilman ihmisen toimia, vesijätöt muuttuivat huomattavasti vuosien aikana. Maan kohotessa vesijätöt kuivuvat ja muuttuvat vähitellen rantaniityiksi ja lopulta rantametsiksi. Jyvityksen mukainen maanlaatu ei siis maatuville ranta-alueilla ollut pysyvää. Maa ei kohoa tasaisesti ja maanmuodoista ja maaperästä riippuen saman jyväluvun saaneet alueet saattoivat kehittyä tuotoltaan erilaisiksi. Oletettavasti tästä syystä Kyläsaaren vesijättöjen jaossa sovittiin määräaika, jonka jälkeen jako on uusittava. Vaihtelut tuottoisuudessa eri alueiden välillä olivat joka tapauksessa suuret. Maanmittari Tillberg arvioi kylän vesijätöt hyvin yksityiskohtaisesti kasvillisuudeltaan ja tuotoltaan. Esimerkiksi Kyläjärven rannalla heinän tuotoksi tynnyrinalaa kohden arvioitiin vuoden 1800 jaossa enimmäkseen $\frac{1}{16}$ –1 heinäkuormaa tynnyrinalalta. Meren rannalla niityt olivat parempia ja siellä parhaat alueet arvioitiin 3 kuormaa/ta arvoisiksi. Luonnollisesti tuottavimmat niityt eivät olleet aivan rantaviivassa, vaan hieman etäämpänä rantaviivasta jo kuivuneemmilla ja vähemmän tulvaherkillä alueilla. Merenrannan lisäksi Kyläjärven rannalla oli vesijättöjä ja kaislikkoja, jotka myös laitettiin jakoon.⁶⁹⁰ Kaikkiaan jaettavia vesijättöjä oli kylässä noin 718 tynnyrinalaa.

Jaon yleisistä periaatteista päätettiin, että vesijätöt jaetaan kuten kylässä on jaettu muutkin tilukset eli manttaalin mukaan. Vesijättöjen jaossa pyrittiin noudattamaan isojaossa määrättyjä rajoja sekä jakamaan uudet maat vanhojen omistusten yhteyteen.⁶⁹¹ Toisin sanoen isojaossa määriteltyjä maa-alueiden rajoja pyrittiin jatkamaan vesijätöille. Pyrkimys oli järkevä, muutenhan maanjaon seurauksena palstojen määrä olisi kasvanut ja rantavyöhykkeelle olisi syntynyt tilkkutäkki, jossa kukin olisi omistanut pienen lohkon sieltä täältä. Tämä olisi levittänyt yksittäisten tilojen maanomistukset ympäri kylää. Tämä olisi ollut paluuta tilanteeseen, josta isojaossa nimenomaan pyrittiin eroon.

Kyläsaarella vesijättöjen jakamista vanhojen tiluslohkojen yhteyteen helpotti se, että kylän maat ja talojen omistukset oli jo isojaossa suureksi osaksi jaettu lohkoihin, jotka olivat melko suoraan meren rantaviivaa vasten. Jokaisella talolla oli siis rantaan rajoittuvia lohkoja. Mutta rantaviiva polveili muodostaen lahtia ja poukamia, eivätkä vesijätöt jakautuneet tasaisesti manttaalilukua vastaavasti kunkin tilan omistusten yhteyteen. Siksi kyläläiset sopivat, että mikäli tila ei saanut omien lohkojensa kohdalta manttaalin mukaista osuutta, tuli hänelle antaa korvausta sopivasta paikasta jonkun muun tilan lohkojen kohdalta. Vaikka jako oli siis periaatteessa tuttua ja yksinkertaista – kullekin manttaalinsa mukaan – käytännössä se oli monimutkaista.

Kullekin tilalle jaettiin monta lohkoa (3–6 lohkoa/tila) ja kustakin näistä lohkoista eroteltiin jyvitykseltään eriarvoisia vesijättöjä ja kaislikoita. Toteuttaminen

690 TMA, TPM III, Pori mlk, Kyläsaari, 3:2.

691 TMA, TPM III, Pori mlk, Kyläsaari, 3:2.

vaati siis isojaosta tuttujen toimenpiteiden (tilusten mittaaminen ja jyvittäminen) ohella aikamoista sovittelua ja laskemista, jotta rantavyöhykkeellä sijaitsevat vesijätöt saatiin sovittettua olemassa olevaan isojaossa tehtyyn tilusjakoon ilman, että omistukset hajoaisivat lukuisiin lohkoihin pitkin rantoja. Vesijättöjen jaossa tilusrajoja jatkettiin rannalta vesialueille vanhojen tilusten mukaisesti. Missä näin ei voitu tehdä, tilalle jaettiin korvauksena vesijättöjä muualta. Tämä jako laitettiin kartalle ja vesijättöjen rajat merkittiin maastoon keväällä 1801. Näin jako oli saatu tältä osin päätökseen. Kyläsaarella tilat saivat vesijättönsä 3–6 lohkoissa, mitä voi pitää melko onnistuneena jakona, kun ottaa huomioon ympäristöolosuhteet ja maastomuodot.

Mutta jaossa ei ollut kyse pelkästään resurssien jakamisesta kylän tilallisten kesken, vaan myös omistusoikeuksista kruunun ja kylän välillä. Myös vesijättöjen jaossa nousi nimittäin esille liikamaiden erottaminen. Kyläsaarelaiset olivat jo isojaon yhteydessä anoneet, ettei kylästä erotettaisi liikamaita, missä he onnistuivatkin, kun kuninkaallisella päätöksellä 1787 kylälle myönnettiin kaikki sen alueella ollut maa.⁶⁹² Mutta nyt oli kysymys uudesta asiasta eli vesijättöjen tuomasta lisämaasta ja sen vaikutuksesta kylän manttaalilukuun ja liikamaiden erottamiseen. Kylä oli saanut vesijätöistä lisämaata. Tästä seurasi, että manttaaliluvun ja kylän maa-alan suhde, jonka perusteella kylästä ei isojaossa erotettu liikamaita, ei enää pitänyt paikkaansa.

Kun vesijättöjen jako oli maanjako-oikeuden harkittavana vuonna 1801, kruununvouti H. J. Palmén vaati, että vesijätöt on erotettava liikamaina kruunulle. Maanjako-oikeus velvoitti vuonna 1803 maanmittari Tillbergin laatimaan tarkemman selvityksen kylän vesijätöistä, jotta voidaan arvioida, tuleeko kylästä erottaa liikamaita vai ei.⁶⁹³ Selvityksessään Tillberg esitti, että Kyläsaaresta ei pitäisi erottaa kruunulle liikamaita, ja että vesijätöt ja kaislikot jaettaisiin kyläläisille ilman, että heidän verolukuaan nostettaisiin. Perusteluissaan hän vetosi siihen, että nyt jaettujen vesijättöjen kokonaisalasta (718 ta) runsas 345 tynnyrinalaa oli veden alla 2–4 kyynärän syvyydessä. Nämä alueet eivät tulisi vielä sataan vuoteen maatumään niin, että niistä tulisi kelvollisia (*icke heller få namn af jordmon*). Näin ollen kylä oli saanut vesijätöistä kelvollista maata ainoastaan runsas 148 tynnyrinalaa manttaalia kohden, jolloin kylän kokonaisala manttaalia kohden jäi alle 1 200 tynnyrinalaan. Tämän Tillberg kertoi olevan vähemmän kuin mitä yleensä Ulvilan ja Eurajoen pitäjissä, joissa on jaettu vesijättöjä niin, että niitä ei ole otettu pinta-alalaskelmiin liikamaita erotettaessa. Lisäperusteluina Tillberg esitti vielä, että kylän metsälaitumet ovat niukat, niittyjen heinäkasvu heikko ja

692 TMA, Ulvilan kihlakunnan kruununvouti, Päätökset ja välipäätökset 1782–1808, Eg 2; TMA, TPM III, Pori mlk, Kyläsaari, 3:2.

693 TMA, Ulvilan kihlakunnan kruununvouti, Päätökset ja välipäätökset 1782–1808, Eg 2; TMA, TPM III, Pori mlk, Kyläsaari, 3:2.

maaperä heikkokasvuista keinoa hiekka- ja soramaata.⁶⁹⁴ Tillberg liioitteli: sadan vuoden aikana rantaviiva ja niityt muuttuivat huomattavasti enemmän kuin hän antoi ymmärtää. Tämänhän pystyi jokainen toteamaan esimerkiksi vertailemalla Kyläsaaren vuoden 1688 maakirjakarttaa ja isojakokarttoja. Tillberg oli siis selvästi asettunut puolustamaan kyläsaarelaisia.

Liikamaiden erottaminen vietiin lopulta Kuninkaalliseen korkeimpaan oikeuteen, mutta se palautti asian elokuussa 1804 antamallaan päätöksellä maaherralle. Maaherran tuli selvittää, ovatko kiistanalaiset maat liikamaita vai ei, ja mikäli vouti katsoo ne liikamaiksi, toimia kuten määräykset sanovat. Kyläsaarelaiset lähettivät maaherralle oman selvityksensä liikamaista. Kyläsaarelaiset väittivät, että kyseiset vesijätöt olivat vain vähän hyödyllisiä (*föga nyttig*) ja ne pitäisi sen vuoksi luokitella joutomaikeksi.⁶⁹⁵ Tämä perustelu ei ole kovin uskottava. Jos vesijätöt olisivat olleet kovin vähäpätöisiä, niin miksi niitä olisi edes vaivauduttu jakamaan? Vesijätöt eivät olleet vähäpätöisiä: niiltä saatiin karjalle saraa ja heinää rehuksi. Myös pitkä kiista Ulasoorin vesijätöistä osoittaa, että vesijätöt oli haluttu luonnonresurssi. Tämän olivat todenneet myös ajan maatalousoppineet. P. A. Gaddkin oli todennut, että läänin pohjoisosien parhaimmat niityt sijaitsivat rantojen vesijättömailla.⁶⁹⁶ Mutta talonpojat eivät tarvinneet Gaddia vesijättöjen arvon ymmärtämiseen. Siihen riittivät omat havainnot ja kokemukset.

Maaherra antoi päätöksensä marraskuussa 1804. Hän tulkitsi vesijätöt kruunulle kuuluviksi liikamaiksi. Päätöstään hän perusteli sillä, että vesijätöt lisääntyvät vuosittain ja kylä on jo isojaossa 1787 vapautettu liikamaiden erottamisesta. Maaherran mielestä kylä oli jo tuolloin saanut pitää suuremman maa-alan, kuin mitä isojaon säädöksiä perusteella yleensä myönnettiin. Mutta kiistellyt vesijättömaat olivat laadultaan sellaisia, ettei niille voi perustaa uutta tilaa. Siksi maaherra määräsi, että ne tulee jakaa kylän tilojen kesken veronkorotusta vastaan. Vesijätöille määrättävän veron arvioimiseksi maaherralle tuli vielä toimittaa vesijätöistä kuvaus, josta selviäisi jokaisen palstan pinta-ala ja jyvitys.⁶⁹⁷ Näin lähes viisi vuotta kestänyt vesijättöjen jako oli ratkaistu: kylästä ei erotettu liikamaita, mutta he saivat pitää vesijätöt veronkorotusta vastaan. Jo maaherran toteamus, että kiistellyille vesijätöille ei voi perustaa uutta tilaa, todistaa että liikamaita ei oltu erottamassa uudisasutukseen vaan kruunun rahantarpeeseen. Isojaossa maaherran kanta, että kylältä tulee erottaa liikamaita, jäi tappiolle. Vesijättöjen jaossa päädyttiin kuitenkin maaherran liikamaiden erottamista kannattavaan näkemykseen.

694 TMA, TPM III, Pori mlk, Kyläsaari, 3:2.

695 TMA, Ulvilan kihlakunnan kruununvouti, Päätökset ja välipäätökset 1756–1829, Eg 1.

696 Gadd 1783, 107.

697 TMA, Ulvilan kihlakunnan kruununvouti, Päätökset ja välipäätökset 1782–1808, Eg 2.

Vuoden 1832 jako

Seuraavan kerran Kyläsaaren vesijättöjen jakoon ryhdyttiin huhtikuussa vuonna 1832, kun maaherra määräsi uudelleen jaettavaksi isojaon jälkeen syntyneet vesijätöt. Jako käynnistyi ripeästi. Samana päivänä kun kyläläiset olivat kokoon-tuneet komissiomaanmittari Philip von Schantzin johdolla ensimmäisen kerran jakoa varten, merkittiin jo rajoja kovan maan ja vesijättöjen välille. Kun vesijättöjen rajat oli saatu merkityksi, ryhdyttiin toukokuussa 1832 mittaamaan vesijättöjen pinta-aloja sekä jyvittämään niitä. Maanmittari antoi kyläläisten itse arvioida jaettavana olevien palstojen arvon, joskin käytännössä hänellä on varmasti ollut tärkeä rooli jyvityksessä.⁶⁹⁸

Kyljärven vesijätöistä päätettiin jakaa jokaiselle tilalle kolme lohkoa. Lisäksi sovittiin, että Kyljärven kuivatuksesta aiheutuneista haitoista kylän tilallinen Isaac Langen saa korvauksena tynnyrinalan ja tilallinen Johan Landmätari 12 kapanalaa maata. Kyljärven länsipuolella olevat vesijätöt sovittiin jaettavaksi ilman jyvitystä sekä niin, että jokaiselle jaetaan maata vanhojen tilusten yhteydestä. Asiakirjoista ei ilmene, miksi nämä jätettiin jyvittämättä. Ilmeisesti Kyljärven vesijätöt olivat niin samanlaatuisia, että ne voitiin jakaa pelkästään pinta-alojen perusteella. Enäjärven vesijätöt jaettiin jokaiselle yhdessä lohossa ja täälläkin pyrittiin siihen, että jokainen saisi lohkonsa vanhojen omistustensa yhteyteen. Samaa pyrittiin myös kylän pohjoislaidalla Pihlavanlahden rannalla sijaitsevien vesijättöjen jaossa. Jaon voimassaoloajaksi sovittiin 15 vuotta, minkä määräajan jälkeen vesijätöt sovittiin arvioitavaksi uudelleen.⁶⁹⁹

Lyhyt määräaika johtunee siitä, että vaikka tiedettiin ympäristön muuttuvan nopeasti, ei kuitenkaan osattu ennakoida tarkasti, kuinka yksittäiset vesijätöt ja rantaniityt muuttuisivat vuosien mittaan. Maankohoamisen, vesijättöjen synnyn ja niittyjen kuivumisen tarkka ennustaminen oli mahdotonta. Tällainen epävarmuus johti siihen, että kyläläiset eivät halunneet tehdä pitkäaikaisia sopimuksia luonnonresurssien jaosta. Saattoihan vuosien kuluessa kahdesta samanlaatuiseksi arvioidusta niitystä toisesta kehittyä erinomainen ja toisesta keho niitty. Määräajan kuluttua tällaisia epäkohtia oli mahdollista tarkistaa.

Kaiken kaikkiaan jaettavana oli vesijättöjä hieman enemmän kuin edellisessä vuoden 1800 jaossa eli 749 tynnyrinalaa ja 18 kapanalaa. Tämän lisäksi jaon ulkopuolelle jätettiin teitä noin kolme tynnyrinalaa. Suurimmat yksittäiset vesijätöt olivat Kyljärvellä runsaat 97 tynnyrinalaa, Enäjärvellä reilut 45 tynnyrinalaa ja Sältingin niityllä reilut 99 tynnyrinalaa. Launastenlahdella jaettiin noin 107 tynnyrinalaa ja Kyljärven länsipuolella Yyterinniemen toisella puolella Poh-

698 TMA, TPM III, Pori mlk, Kyläsaari, 3:5; MHA A85 2/36, isonjaontäydennys ja vesijättömaiden jako Kokemäensaaren kylässä 1901–1904.

699 TMA, TPM III, Pori mlk, Kyläsaari, 3:5.

janlahden rannalla Kuutilon rannassa reilut 108 tynnyrinalaa. Jako toteutui melko ripeästi ja rajat merkittiin maastoon joulukuussa 1832 ja vahvistettiin Ulvilan kihlakunnanoikeudessa keväällä 1834.⁷⁰⁰

Kun vuonna 1832 otettiin jakoon vesijättöjä 749 tynnyrinalaa, niin tämä ei tarkoita, että nämä 749 tynnyrinalaa olisivat uusia vuoden 1800 jaon jälkeen syntyneitä vesijättöjä. Vuoden 1832 jakoasiakirjassa sanotaan, että maaherra on käskennyt ”att i laga ordning skifta Inderö byamen emellan sedan storskiftet skeddä tilländningar” eli kaikki isojaon jälkeen syntyneet vesijättöt. Erkki Lehtinen toteaa *Suur-Ulvilan historiassa*, että vuoden 1832 jaossa on kyse isojaon jälkeen syntyneistä vesijätöistä, ja pitää pinta-alan lisäystä vuodesta 1800 hämmästyttävän vähäisenä.⁷⁰¹ Mutta Lehtinen erehtyy, sillä vuonna 1800 jaossa ollutta 718 tynnyrinalaa ja vuonna 1832 jaossa ollutta 749 tynnyrinalaa ei voi verrata keskenään, koska näissä oli erilaiset luokitteluperusteet. Jaettavana ollut alue oli kasvanut, mutta tästä ei voi laskea vesijättöjen kasvua.

Syynä on se, että vuonna 1800 ei jaettu ainoastaan vesijättöjä, kuten Lehtinen ilmeisesti ajattelee, vaan jaossa ollut 718 tynnyrinalaa piti sisällään myös kaislikoita. Kaislikot ja vesijättöt on eroteltu myös tilakohtaisessa jakoselityksessä. Tästä, kuten myös Tillbergin vuonna 1803 laatimasta kuvauksesta selviää, että suurin osa vuonna 1800 jaossa olleista alueista (718 ta) on ollut kaislikkoja ja pieni osa vesijättöjä. Esimerkiksi Savon tilalle jaetusta 52 tynnyrinalasta kaislikoita oli 40 tynnyrinalaa ja vesijättöjä vain 12 tynnyrinalaa. Sen sijaan vuoden 1832 jaossa on jaettu ainoastaan vesijättöjä ilman kaislikkoja. Vertaamalla vuoden 1800 ja 1832 jakokarttoja huomataan, että jaossa ollut alue on ollut lähes sama, mutta ne alueet, jotka on vuonna 1800 luokiteltu kaislikoiksi, on luokiteltu vuonna 1832 vesijätöiksi. Toisin sanoen moni vielä vuonna 1800 kaislikkona ollut alue on jo vuonna 1832 ollut vesijättöä. Vesijättöjen lisääntyminen on siis todellisuudessa ollut 32 vuodessa huomattavaa, eikä vähäistä, kuten Lehtinen hämmästelee.

Vuoden 1848 jako

Seuraavan kerran Kyläsaassa ryhdyttiin jakamaan vesijättöjä vuoden 1832 sopimuksen mukaisesti vuonna 1848. Tuolloin kyläläiset kokoontuivat myös edellisen jaon toimittaneen komissiomaanmittari Philip Wilhelm von Schanztin johdolla jakamaan kylän vesijättöt. Kokouksessa oltiin yhtä mieltä siitä, että vesijättöt ja kaislikot ovat edellisen mittauksen jälkeen muuttuneet sekä laajuudeltaan että kosteusolosuhteiltaan niin paljon, että ne on mitattava ja jyvitetävä uudelleen ennen jakoa.⁷⁰²

700 TMA, TPM III, Pori mlk, Kyläsaari, 3:5.

701 Lehtinen 1967, 465–466.

702 TMA, TPM III, Pori mlk, Kyläsaari, 3:8.

Vesijättöjen ja kaislikkojen jaossa noudatettiin samoja periaatteita kuin edelliselläkin kerralla eli ne jaettiin manttaalin mukaan. Kylän kalapaikat päätettiin jättää yhteisiksi. Lisäksi sovittiin, että niityt ja kaislikot jaetaan tilojen kesken erikseen ja kuten edellisilläkin kerroilla niin, että jokainen saa niityt ja kaislikot oman rantansa kohdalta. Jos tilan omien rajojen sisällä ei ollut vesijättöjä tilan manttaalin edellyttämää alaa, niin tila saisi korvauksena maita muista vesijätöistä. Myös kaikki Kyläsaaren itärannalla sijaitsevat niityt ja kaislikot sekä Launastennokan nuotta-apaja jätettiin yhteisiksi. Jaon voimassaoloajaksi sovittiin 25 vuotta.⁷⁰³

Kaikkiaan tätä jakoa varten mitattuja alueita oli 703 tynnyrinalaa 28 kapanalaa, joista niitymaita 229:16 ja kaislikoita 474:12. Kun tästä vähennettiin yhteisiksi jätetyt alueet, niin jakoon meni ainoastaan 585 tynnyrinalaa 17 kapanalaa. Olivatko nämä maat kokonaan uusia alueita, vai sisältyikö näihin edellisessä jaossa mukana olleita alueita? Jakokartoista selviää, että suurin osa alueista oli ollut jo edellisessä jaossa, mutta toisin kuin vuoden 1832 jaossa, tällä kertaa mukana oli myös kaislikoita. Lisäksi vuoden 1848 jakoasiakirjoissa puhutaan vesijättöjen sijaan niityistä ja jakokirjassa on eroteltuna, kuinka paljon kullekin tilalle jaettiin niittyjä ja kaislikoita. Tämän täytyy tarkoittaa sitä, että osa vuonna 1832 jaetuista vesijätöistä oli 15 vuodessa kuivunut niin paljon, että niitä voitiin vuonna 1848 jo kutsua niityiksi. Kaiken kaikkiaan kolmen eri jaon (1800, 1832, 1848) jakoja on hankala vertailla keskenään, koska erilaisten käsitteiden käyttö vaihtelee. Tämä kuvastaa myös suiston kasvillisuusvyöhykkeiden moninaisuutta ja suiston nopeaa muuttumista.

Suistoalueen muutosta havainnollistaa oheinen karttapari vuoden 1800 ja 1848 jaoista, jotka ovat samalta alueelta Kyläsaaren koillisrannasta. Vuonna 1800 kaislikkoina jaetuista alueista osa on jo niittynä, osa kaislikkona. Myös jako on kehittynyt. Vuoden 1800 monimutkaisista lohkokuvioista on päästy vuonna 1848 jo säännöllisempiin lohkoihin.

Vesijätöt oli siis mitattu helmikuussa 1848, mutta niiden jyvitys piti siirtää otollisempaan vuodenaikaan eli se toteutettiin vasta kesällä. Tämän jälkeen ryhdyttiin miettimään vesijättöjen lohkomista. Kun vesijätöt oli saatu jaettua kartalla, niitä ryhdyttiin merkitsemään maastoon. Mutta korkean meriveden vuoksi toimitus jouduttiin siirtämään syksystä seuraavaan kevääseen. Huhtikuussa 1849 kokoonnuttii jälleen maanmittari von Schantzin johdolla merkitsemään rajoja maastoon. Mutta huono sää yllätti jälleen: juuri kun asiakirjat oli luettu asianosaisille ja oltiin siirtymässä maastoon, alkoi sataa lunta. Toimitus jouduttiin siirtämään seuraavaan päivään. Rajoja merkkausta jatkettiin seuraavina päivinä ja kaikkiaan rajoja ehdittiin merkata viiden päivän aikana 25 000 jalkaa eli

703 Asiakirjoista ei ilmene miksi.

Kartta 28. Kyläsaaren vesijättöjen jakokartta 1800.

Kartta 29. Kyläsaaren vesijättöjen jakokartta 1848.

7,425 kilometriä. Mutta kun työtä piti jatkaa 26. huhtikuuta, Kokemäenjoen jää oli jo heikentynyt niin paljon, että työtä piti jälleen lykätä.⁷⁰⁴

Rajoja yritettiin merkitä jälleen kesäkuussa, mutta Kokemäenjoen vesi oli tuolloin niin korkealla, että työhön oli mahdotonta ryhtyä. Rajojen paalutus siirrettiin syksyyn ja syyskuussa työ saatiin vihdoinkin päätökseen. Paalutus oli työläs urakka, sillä kaikkiaan rajoja merkittiin maastoon 60 000 jalkaa eli 18 kilometriä. Rajojen merkitsemisen jälkeen pidettiin loppukokous, jossa asianosaisille luettiin jakokirja jaon hyväksymistä varten. Mutta vielä kerran luonto aiheutti harmia. Kokouksessa muutama tilanomistaja kertoi, että jäät olivat vieneet mennessään muutamia keväällä maastoon iskettyjä paaluja ja vaativat, että irronneiden paalujen paikat on näyteltävä heille ennen paalutustodistuksen esittämistä. Niinpä kokoonnuttiin vielä vuoden 1849 viimeisenä päivänä, ennen kuin maanmittari von Schantz sai vietyä jakotoimituksen lopultakin päätökseen.⁷⁰⁵

Kaikkiaan kylässä jaettiin vuosina 1800–1848 vesijättöjä yli 2 000 tynnyrinalaa, mutta tärkeää huomata, että tämä kertoo jakoon otetun alan laajuuden, ei kylässä tuona aikana syntyneiden vesijättöjen alaa. Vuoden 1832 jakoon sisältyi jo vuoden 1800 jaossa mukana olleita alueita, kuten edellä on osoitettu. Samoin vuoden 1848 jaossa on mukana jo edellisessä jaossa olleita alueita. Lisäksi kun vuonna 1848 vesijätöt ja kaislikot mitattiin, alaksi saatiin 703 tynnyrinalaa, mutta tästä otettiin jakoon vain vajaat 590 tynnyrinalaa. Ei siis ole mahdollista laskea, kuinka paljon kylän vesijätöt kasvoivat 1800–1848, koska asiakirjoista ei ole mahdollista erottaa aiemmissa jaoissa olleiden ja uusien vesijättöjen pinta-aloja. On myös muistettava, että vesijättöjen kokonaisala ei kumuloidu: sitä mukaa kun maa kohoaa ja syntyy uusia vesijättöjä, vanhat vesijätöt kuivuvat ja muuttavat kuivaksi maaksi.

Pietniemen kylässä vesijättöjen jakoon ryhdyttiin vuonna 1836. Jako oli huomattavasti yksinkertaisempi kuin esimerkiksi Kyläsaaren kylässä, koska ratsutila oli halottu kahteen osaan, joista toisen omisti kauppias Michael Manelius ja toisen ratsutilallinen Stickala. Jaossa sovittiin, että Manelius saa lohkonsa Ulasoorista Kyläsaaren kylän vierestä sekä kaikki vesijätöt Carlön rannalta, ja Stickala saa lohkonsa Ulasoorista Tuorsniemen vierestä sekä vesijättöjä Ulasoorista korvauksena Maneliukselle Carlösta jaetuista vesijätöistä.⁷⁰⁶

Stickala sai Ulasoorista 25 kynnärää (14,85 m) leveämmän lohkon kuin Manelius korvauksena monista hänen lohkonsa läpi kulkevista pienistä ojista ja

704 TMA, TPM III, Pori mlk, Kyläsaari, 3:8.

705 MHA A85 2/36. Isonjaontäydennys ja vesijättömaiden jako Kokemäensaaren kylässä. Vuoden 1848 jaossa sovittiin, että seuraavaan jakoon ryhdytään 25 vuoden päästä, mutta näin ei kuitenkaan jostain syystä tehty. Vesijättöjen jakamiseen ryhdyttiin seuraavan kerran vasta 1900-luvun alussa. A. Ahlström Oy, joka oli hankkinut omistukseensa Rieskalan perintötilan (ent. Klemola) anoi isojaon täydennystä.

706 TMA, TPM III, Pori mlk, Pietniemi, 6:6.

Taulukko 18. Kyläsaaren vesijätöjen jako 1800, 1832, 1848. Jaetut vesijätöt tilaa kohti (ta:ka). Viiva taulukossa tarkoittaa, että tila ei vielä tuolloin ollut olemassa eli sitä ei ollut halottu kantatilasta. Pyörityksistä johtuen summissa on kokonaisuuden kannalta merkittömiä heittoja.

Tila	1800	1832	1848
A. (5) Sauvo	34:8	62:24	57:23
B. (nro 7) Pryssä eli Riuta	52:21	42:19	41:29
Ba. (nro 7) Riuta	–	21:13	21:16
C. (nro 2:1) Mattila	55:7	86:1	37:9
Ca. (nro 2:2) Mattila	–	–	35:30
D. (nro 2:2) Mattila	97:23	42:28	32:27
D. (nro 2:3) Mattila	–	43:17	39:15
E. (nro 3:1) Klemola	56:16	47:1	44:12
F. (nro 3:2) Klemola	58	44:9	40:29
G. (nro 4) Klemola	60:12	60:1	40:23
H. (nro 6:1) Pihl	58:28	68:11	36:7
I. (nro 6:2) Pihl ½	68:23	67:15	37:8
K. (nro 1:1) Landmätari	34:16	37:15	27:13
L. (nro 1:2) Landmätari	54:28	39:12	31:8
M. (nro 1:3) Landmätari	46:11	37:2	29:5
N. (nro 1:4) Landmätari	40:8	45:18	34:22
Summa	718:9	749:18	585:17

uomista, joita ei kesällä jakoa tehtäessä kovin tarkkaan voitu havaita. Maneliukselle varattiin Syväjuovan ojan luota 2 ½ tynnyrinalan lohko, jolla hän voi kuivata Fräkenin lahdelta korjaamaansa heinää. Jaon sovittiin olevan voimassa kymmenen vuotta, minkä jälkeen vesijätöt jyvitetään ja jaetaan uudelleen. Kalavesiin ei tässä jaossa puututtu. Kaikkiaan vesijätöjä meni jakoon 99 tynnyrinalaa 6 kapnalaa, mistä kummallekin jaettiin hieman yli 49 tynnyrinalaa.⁷⁰⁷

Vuonna 1859 jaettiin Pietniemen ratsutilan jaon yhteydessä myös vesijätöjä. Pietniemen Uusikartanon B $\frac{7}{12}$ manttaalin ratsutilan (omisti leski Lovisa Ramberg) sekä Pietniemen Uusikartanon A niin ikään $\frac{7}{12}$ manttaalin ratsutilan (omisti Ingbergin perilliset) kesken. Rambergin tila sai jaossa niittyjä 24,612 tynnyrinalaa sekä kaislikoita 3,330 tynnyrinalaa eli yhteensä 27,912 tynnyrinalaa. Ingbergin perillisten osalle jaettiin niittyjä 27,918 sekä kaislikoita 2,58 tynnyrinalaa eli yhteensä 30,498 tynnyrinalaa. Molemmat saivat omistuksensa kahdessa

707 TMA, TPM III, Pori mlk, Pietniemi, 6:6.

lohkossa ja jako paalutettiin maastoon kesällä 1859.⁷⁰⁸ Seuraavan kerran Pietniemen vesijättöjä jaettiin uudestaan vuosina 1887–1892.⁷⁰⁹

Hyvelän kylässä vesijättöjen jakoon ryhdyttiin vasta 1905, kun Hyvelän kylän tilojen omistajat olivat anoneet vuonna 1903 kylän yhteisen vesiviikin jakamista.⁷¹⁰ Asiakirjoista ei selviä, miksi kylässä ryhdyttiin jakoon vasta näin myöhään. Yksi syy voi olla maaston- ja rantaviivan muodoissa. Isojaossa päätettiin, että Toukarin rajan kupeessa sijaitsevalla Wijken-nimisellä laitumella (Viiki) tiloille jaettuja lohkoja jatketaan metsästä rantaviivaan asti ja kukin tila sai hyödykseen palstansa edustalla syntyvät vesijätöt ja maatumat.⁷¹¹ Kylässä oli vain neljä tilaa ja jokaisella oli lohkonsa metsästä rantaviivaan. Näissä olosuhteissa maankohoamisen tuottama lisämaa ei ilmeisesti synnyttänyt ongelmia samalla tavalla kuin kylissä, joissa kaikilla ei ollut samanlaista osuutta rantaviivasta. Jaolle ei ollut tarvetta, vaan rantaniittyjä ja vesijättöjä voitiin käyttää isojaon mukaisesti.

Michael Jones on tutkinut vesijättöjen jakamista Vaasan seudulla. Myös hänen esimerkkitapauksissaan, kuten Kyläsaressakin, vesijättöjä jaettiin isojaon jälkeen useaan otteeseen (Kärklaxin kylässä isojaako 1769–1783, vesijättöjen jako 1796 ja 1842, Maxmon kylässä isojaako 1769–1795 ja vesijättöjen jako 1845).⁷¹² Jones tarkastelee vesijättöjen jakoja jakoteknisesti ja yksityiskohtaisesti. Hän ei pohdi, miten kruunu suhtautui jakoon, eikä sitä, korotettiinko kylien verolukua, tai erotettiin ko kylistä liikamaita, joten tässä asiassa vertailuja Porin ja Vaasan seudun välillä ei voi tehdä.

Maankohoaminen lisäsi rannikolla sijainneiden kylien maa-alaa, mikä koi-tui kylien eduksi. Tilat saivat lisää maata ja rantaniityiltä sekä vesijätöiltä saatiin mainiota karjan rehua. Kaikki kyläläiset eivät päässeet osalliseksi tästä hyödystä, maankohoaminen ja vesijätöt hyödyttivät tilallisia. Maata omistamattomat eivät päässeet hyötymään maankohoamisesta ja vesijätöistä, mikä kasvatti varallisuus-eroja kylissä.

4.4.3 Johtopäätökset

Isojaossa ei ollut kysymys ainoastaan maanjakojärjestelmän muutoksesta, vaan se oli osa laajaa politiikkaa, johon kuuluivat kruunun pyrkimys lisätä uudis-asutusta, väestöä ja maataloustuotantoa. Isojaossa toteutettiin systemaattinen maanjakojärjestelmä, jossa jaettiin kaikki kylän (jakokunnan) maat, vaikkakin ensimmäisissä jakotoimituksissa keskityttiin peltoihin ja niittyihin jaon

708 TMA, TPM III, Pori mlk, Pietniemi, 6:9.

709 TMA, TPM III, Pori mlk, Pietniemi, 6:29.

710 Avellan 1925, 138–140.

711 TMA, TPM III, Pori, Hyvelä, 2.

712 Jones 1987, 58, 60, 75, 90.

jäädessä myöhemmin toteutettavaksi. Isojaon tavoite, koota kunkin tilan maat lukemattomien sarkojen sijaan harvalukuisiin lohkoihin, ei ollut varsinainen uudistus. Olihan länsisuomalaisissa kylissä talojen pellot olleet lohkojaossa omina lohkoinaan, ennen kuin kruunu alkoi toteuttaa sarkajakoa. Isojako oli siis peltojen jakojärjestelmän näkökulmasta pyrkimystä palata sarkajakoa edeltäneeseen maanjakoon.

Poliittista kamppailua isojaosta oli käyty jo valtiopäivillä maanjako-asetuksia säädettäessä, mutta määräykset ja asetukset oli vielä vietävä käytäntöön, jossa poliittisen ja hallinnollisen järjestelmän määräykset saivat konkreettisen sisällön. Talonpojille vaikutusvaltaa antoi pykäliin kirjattujen oikeuksien ohella se, että he asuivat ja elivät vesiensä, metsiensä, niittyjensä ja peltojensa läheisyydessä niitä hyödyntäen ja ne tuntien. Tämän seurauksena talonpojilla oli paikallista asiantuntemusta, mikä tulee esiin heidän anomuksissaan ja valituksissaan. Niissä he esittivät tarkkoja väitteitä ja todisteita osoittaakseen oikeutensa kiistanalaisina oleviin omistuksiin. Läsnaolo ja kokemusperäinen paikallinen asiantuntijuus antoivat talonpojille resurssin, jota ei etäisemmillä virkamiehillä ja kruunulla ollut. Lisäksi talonpoikien toiminta osoittaa, että he olivat hyvin tietoisia, mistä isojaossa oli kyse. He ymmärsivät jyvityksen periaatteen ja että isojaossa päätetään, kuka omistaa mitäkin ja mistä.

Tässä käsittelemieni tapausten valossa sellainen tulkinta, että talonpojat olisivat suhtautuneet isojakoon vastahankaisesti, on virheellinen. Samansuuntaiseen tulokseen on tullut samanaikaisesti tämän tutkimuksen kanssa Talvitie (2013). Mitään merkkejä kielteisestä suhtautumisesta itse isojakoon ei näy. Isojako kyllä synnytti riitoja ja oikeusprosesseja, mutta nämä liittyivät liikamaiden erottamiseen sekä kyläläisten keskinäisiin erimielisyyksiin jaon yksityiskohtien oikeudenmukaisuudesta. Sen sijaan talonpojat olivat aktiivisia. He tunsivat isojakoon liittyvät vaikutus- ja valituskanavat ja osasivat myös käyttää niitä. Ruosniemen isojaossa talonpojat yrittivät ensiksi välttää liikamaiden erottamiselta, mutta eivät onnistuneet ja ottivat mieluummin liikamaaksi otetun maan ja sen verot kontolleen kuin uudisasukkaan kyläänsä. Tämä tukee Ylikankaan tulkintaa, että talonpoikien myötämielisyydessä isojakoa kohtaan oli myös kysymys halusta pitää uudisasutus omissa käsissään. Nähdäkseni talonpoikien myötämielisyyttä voi selittää myös sillä, että maata omistava ryhmä halusi vahvistaa asemaansa ja oikeuksiaan suhteessa ylös eli kruunuun ja suhteessa alas eli torppareihin ja tilattomiin.

Suomen harvaanasutuilla ja asumattomilla seuduilla oli alueita, joiden omistajaa ei pystytty yksiselitteisesti määrittelemään. Kiistoja tällaisten alueiden omistuksesta oli käyty jo vuosisatoja kruunun ja talonpoikien välillä. Tutkimissani tapauksissa ei ollut kysymys tällaisista asumattomista maista. Kruunun liikamaiksi hamuamat maat kuuluivat selvästi kylien rajojen sisälle, eikä kruunukaan kiistänyt tätä. Silti kruunu katsoi oikeudekseen erottaa niiltä liikamaita.

Kruunulle liikamaiden erottaminen oli tietenkin hyödyllistä. Se sai haltuunsa lisää maata tai verotuloja, mikäli talonpojat pitivät liikamaiksi luokitellut maat itsellään veronkorotusta vastaan. Näin kävi Ruosniemessä. Kruunun pyrkimys verotulojen kasvattamiseen näkyy myös siinä, että se vaati Kyläsaaren vesijätöjen erottamista liikamaiksi, vaikka vesijätöille ei olisi voinut perustaa uudistiloja. Tutkimuskirjallisuudessa liikamaiden erottaminen on usein nähty liittyneen kruunun pyrkimyksiin edistää uudisasutusta, näin aikalaiskeskusteluissa esitettiin. Mutta Länsi-Suomen vanhoilla asuinalueilla paikallistasolla tilanne näyttää toiselta. Tässä työssä tutkituissa tapauksissa kruunu ei edistänyt uudisasutusta, vaan kasvatti verotulojaan liikamaita erottamalla.

Liikamaiden erottaminen oli jatkumoa pitkään jatkuneelle kruunun politiikalle. Kruunu oli pyrkinyt jo Kustaa Vaasasta lähtien ottamaan itselleen kylien takamaat ja erämaat. Kun vielä tiedetään, että liikamaiden erottamisen tuloksena syntyi kovin vähän uusia tiloja, niin liikamaiden erottaminen ei näytä kruunun keinolta edistää yhteistä hyvää ja uudisasutusta, vaan keinolta lisätä kruunun maaomaisuutta ja verotuloja.

Liikamaiden erottaminen on jäänyt usein tutkimuksessa isojakoa käsiteltäessä suppean maininnan varaan ja se voi tuntua suhteellisen vähäpätöiseltä asialta. Mutta näin ei ole. Tälle on monta perustelua. Ensinnäkin asetusta sovellettiin vain Suomessa, mutta ei Ruotsissa. Tämä osoittaa, että Ruotsia ja Suomea ei aina kohdeltu tasavertaisesti ja eikä samoin periaattein.

Toiseksi yhteiskunnan valtarakenteen (kruunu, eliitti, talonpojat) näkökulmasta liikamaiden erottaminen kohteli eriarvoisesti yhteiskunnan eri ryhmiä. Usein jää mainitsematta, että aateli ja rälssimaa vapautettiin liikamaiden erottamisesta ja liikamaita erotettiin vain talonpoikaisilta mailta. Liikamaa-asetus kohteli eri ryhmiä eriarvoisesti ja tämä lisäsi entisestään maanomistukseen perustuvaa eriarvoisuutta yhteiskunnassa. Koiviston tapaus osoittaa, että eriarvoistavaa liikamaa-asetusta myös sovellettiin säätyläistä suosien. Liikamaiden erottamisessa kysymys oli talonpoikaisten maiden pakkolunastamisesta, kuten Jutikkala ja Huhtamies ovat asian sanoneet.

Kolmanneksi liikamaiden erottamista ei koskaan kumottu. Se ei ollut ohimenevä ilmiö, vaan sen vaikutus oli pitkäaikainen, suorastaan pysyvä. Liikamaiden erottaminen vaikutti merkittävästi siihen, että kruunusta tuli suurten maaomaisuuksien haltija. Valtio on yhä Suomessa merkittävä maan ja metsävarojen omistaja. Liikamaiden erottaminen oli siis paljon laajempi, pitkäaikaisempi ja merkittävämpi osa isojakoa kuin esimerkiksi paikallisesti esiintynyt talonpoikien vastahankaisuus isojaon toimenpanoa aloitettaessa, joka on niin usein nostettu historiantutkimuksessa esiin isojakoa käsiteltäessä. Vastahankaisuus oli paikallista ja ohimenevää, liikamaiden erottaminen oli laaja-alaista ja pysyvää.

Kun arvioidaan isojaon onnistumista kokonaisuutena, tärkeintä ei ole, kuinka moneen lohkoon varhaisissa jaoissa päästiin vaan se, että jako ylipäänsä saa-

tiin suoritettua. Jaon toimeenpaneminen kesti toki vuosikymmeniä ja jatkui aina 1800- ja jopa 1900-luvulle asti täydennysjakoina, mutta joka tapauksessa jako vietiin läpi. Isojako oli ruotsalaisen yhteiskunnan voimannäyte. Sen onnistumiseen tarvittiin kruunua, eliittiä ja talonpoikia. Säätyläisten ja kartanon omistajien myönteisyys ja aloitteellisuus oli toki tärkeää, mutta ratkaisevaa oli suurimman ryhmän eli talonpoikien suhtautuminen ja toiminta. Ilman talonpoikien aktiivisuutta, myönteistä suhtautumista ja konkreettista paikallistason yhteistyötä maanmittarien kanssa isojako ei olisi toteutunut kuten se toteutui. Ilman paikallista talonpoikien tukea isojako olisi voinut jäädä kruunun ja eliitin suurisuuntaiseksi suunnitelmaksi, jonka toteutus olisi jäänyt puolitiehen, kuten niin monissa hyödyn aikana suunnitelluissa hankkeissa kävi.

Miksi näkemys, että talonpojat suhtautuivat nuivasti isojakoon on elänyt niin pitkään? Selityksiä voi olla monta. Jo aikalaiset, ts. yhteiskunnan eliitti, esitti talonpojat saamattomina, vastahankaisina ja uudistuksia vieroksuvina. Isojakoa vastustavat talonpojat sopivat hyvin tähän aikalaiseliitin luomaan kuvaan, mikä lienee osaltaan vaikuttanut näkemyksen siirtymiseen tutkimuskirjallisuuteen. Yhtenä selittävänä tekijänä voi olla se, että historian tutkimuksessa kiinnitetään – perustellusti – huomiota murroksiin ja uudistuksiin ja siihen, minkälaisia reaktioita ne saavat aikaan, jolloin huomio kiinnittyy herkästi pitkien prosessien alkuvaiheisiin. Samaten yksittäiset kiistat, konfliktit ja dramaattiset tapahtumat kiinnittävät helposti enemmän huomiota kuin hitaampi rauhallinen muutos. Hitaasta rauhallisesta muutoksesta jää usein myös vähemmän jälkiä historian tutkijan käyttöön kuin yksittäisistä konflikteista, jotka saattavat lisäksi olla hohdokkaampia esittämisen kohteita. On mahdollista, että näistä syistä historiankirjoituksen huomio on kiinnittynyt korostuneesti isojaon alkuvaiheen talonpoikaiseen vastustukseen ja dramaattisiin tapahtumiin, jolloin kokonaiskuva isojaosta on vinoutunut. Taustalla voi olla myös enemmän tai vähemmän julkituotu ajatus siitä, että yhteiskunnallinen edistys tulee ylhäältä eikä tällaiseen ajateluun sovi aktiivinen rationaalisesti toimiva talonpoika.

5 Talonpoikien hankkeet

5.1 Järvenlaskut pyrkimyksenä kehittää maataloutta

Järvenlaskut olivat hyödyn ajan hengen mukaisia ja liittyivät tiiviisti maatalouden edistämisen, uudisraivuun ja väestönkasvun kolmiyhdyteen. Kruunu näki järvenlaskut keinoina kehittää maataloutta, lisätä uudisraivuuta ja väestönkasvua. Päätökset laskuihin ryhtymisestä tehtiin kuitenkin paikallisella tasolla, jossa kruunun tavoitteet erämaiden asuttamisesta ja väestönkasvusta olivat vain välillisesti vaikuttamassa. Ratkaisevaa olivat paikalliset olosuhteet ja maata omistavien toiminta.

Ensimmäiset tunnetut yritykset järven pinnan laskemiseksi lienee tehty Saimaalla 1500-luvulla ja suurinta osaa Suomen suurimmista vesistöistä perattiin ja laskettiin 1600–1700-luvulla. Nämä olivat suuria valtiojohtoisia hankkeita, joissa tavoitteena oli rakentaa pitkiä vesireittejä kulkukelpoisuuden ja sotilaallisen puolustuksen parantamiseksi. Varsinaisesti järvenlaskujen voi sanoa alkaneen 1700-luvun puolivälissä ja eniten niitä tehtiin 1800-luvun puolivälissä ja sitä seuraavina vuosikymmeninä.⁷¹³

Jo edellä on kerrottu professori Kraftmanin tehneen aloitteen Lattomerren kuivauksesta, mutta aina ei tarvittu säätyläistä aloitteen tekijäksi. Uudistilallinen talonpoika Lassi Nuutinen ryhtyi laskemaan Pohjois-Karjalassa sijainnutta Sarvinkijärveä jo kesällä 1741. Järvenlaskut mahdollistava suoasetus oli annettu edellisenä vuonna. Myöhemmin Nuutisesta kehittyi menestyksekkäs järvenlaskija.⁷¹⁴

Vuoden 1740 asetuksessa puhutaan vain soista, mutta asetusta sovellettiin myös järvenlaskuihin ja niiden tuloksena saatuihin vesijättöihin ja rantaniittyihin. Ennen tätä asetusta vesistöjen pinnan lasku oli kiellettyä. Uudisraivuuseen kannustettiin myös verohelpotuksin, asetuksen tarkoittamille maille raivatuille tiluksille perintötilalliset saivat verovapauden ikuisiksi ajoiksi ja kruununtilalliset niin pitkäksi aikaa, kun raivaaja tai hänen perillisensä hallitsivat tilaa.⁷¹⁵

713 Anttila 1967, 17–29; Alanen, A. J. 1935, 16–32; Nenonen 1999c, 150–154.

714 Myller 1999, 123–137; Palmén 1902, 25–27. Suoasetus annettiin vuonna 1740, mutta laki, jonka mukaan kylän rajojen sisällä olevan alueen kuivattamiseksi tarvittiin käräjien lupa ja usean kylän alueella sijaitsevan järven kuivaamiseen maaherran lupa, annettiin lokakuussa 1741. Kun Nuutinen oli liikkeellä ennen tätä asetusta, hän ei tarvinnut periaatteessa kuin naapurien suostumuksen. (Myller 1999, 135.)

715 Anttila 1967, 20.

Vuoden 1740 asetus ja siihen vuosina 1741, 1747 ja 1752 liitetyt selitykset määrittelivät järvenlaskujen ehdot, jotka olivat voimassa vuoteen 1868 asti. Kylän rajojen sisällä olevan järven laskemista suunnittelevien henkilöiden oli tarkastuttava järvi kahdella lautamiehellä ja sen jälkeen kuulutettava asia käräjillä, jotka myönsivät luvan. Kylien yhteismailla sijaitsevan järven laskuun oli anottava lupa maaherralta, joka kuulutti hankkeesta julkisesti. Kuulutus oli voimassa kolme kuukautta, tämän jälkeen hanke tarkastutettiin maanmittarilla.⁷¹⁶

Lainsäädäntö pani pääpainon taloudelliseen riskiin ja katsoi, että on kohtuullista, että jokainen tilallinen on oikeutettu ryhtymään järvenlaskuun riippumatta siitä, kuinka moni osakas oli halukas ryhtymään yritykseen. Jos järvi oli kylän yhteistä vesialuetta, kaikilla kylän tilallisilla oli oikeus liittyä hankkeeseen. On huomattava, että laskua suunniteltaessa kysymys oli nimenomaan oikeudesta, ei pakosta liittyä hankkeeseen. Ketään kylän tilallista ei voinut pakottaa osallistumaan hankkeeseen, ellei kyse ollut maaherran määräyksestä osallistua tulvia helpottaviin koskenperkauksiin. Kyläläisten toimintavapaus oli suuri, sillä lasku voitiin toteuttaa, vaikka osa olisi sitä vastustanutkin. Vasta vuoden 1868 asetuksen jälkeen laskuihin vaadittiin enemmistö päätös. Järvenlaskun avulla saattoi myös tilattomalle avautua mahdollisuus itsenäiseen maatalouteen, sillä vuoden 1805 metsäasetus antoi oikeuden kylien ulkopuolisilla yleismailla olevien suomaiden viljelemiseen.⁷¹⁷

Järvenlaskut olivat keino yrittää päästä irti maatalouden noidankehästä – vähän niittyjä, vähän karjaa, huonosti lannoitetut pellot. Myöhemmin järvenlaskuja tehtiin myös peltoalan kasvattamiseksi, mutta alkuvaiheessa järviä laskettiin ennen kaikkea niittyjen saamiseksi ja rantapeltojen tulvien vähentämiseksi. Pellonraivaus eteni yleensä niin, että metsä raivattiin ensin niityksi ja vasta sitten pelloksi. Näin ollen pellonraivaus osaltaan kärjisti karjan ruokintaongelmaa muuttamalla niittyjä pelloiksi. Soisten alueiden kuivauksilla tavoiteltiin myös hallan arkuuden poistamista. Järvenlaskuihin ryhtyminen on osoitus myös paikallisten elinkeinojen ajautumisesta vaikeuksiin. Kun perinteiset menetelmät eivät enää taanneet toimeentuloa, täytyi ryhtyä kokeilemaan uusia menetelmiä elannon hankkimiseksi.⁷¹⁸

Keski- ja etenkin Pohjois-Pohjanmaalla järvenlaskut olivat yhteydessä tervatalouden muutoksiin. Tervanpoltto siirtyi sopivien mäntymetsien vähetessä jokilaaksojen yläosiin, ja lähempänä rannikkoa maatalouden ja karjatalouden asema vahvistui. Laajeneva karjatalous tarvitsi yhä enemmän niittyjä. Etelä-Pohjanmaalla ja Satakunnassa 1700-luvulla tehtyjen järvenlaskujen taustalla ei

716 Anttila 1967, 40–41; Kuusi 1933a, 15–16.

717 Anttila 1967, 42–43.

718 Soininen 1974, 162–164.

Anttilan mukaan ollut niinkään elinkeinojen painopisteiden muuttuminen, vaan maakunnissa harjoitettu suoviljelyn perinne.⁷¹⁹

Koko 1700-luvun järvenlaskutoiminta oli aika sattumanvaraista ja sillä saavutettiin aika kirjavia tuloksia, vuonna 1799 perustettu koskenperkausjohtokunta tehosti hieman toimintaa. Varsinaiseksi innostukseksi järvenlaskut puhkesivat 1800-luvun alkupuolella, onnistuneet laskut innoittivat muitakin kokeilemaan ja olihan toiveikkaana mahdollisuutena saada lisää arvokasta niittymaata. Laskut lisääntyivät 1850-luvulle asti, mutta sitten laskuinto alkoi laskea. Vuosina 1800–1809 Suomessa tehtiin Veikko Anttilan laskelmien mukaan 35 järvenlaskualoitetta, vuosina 1830–1839 jo 98 ja vilkkaimpana vuosikymmenenä 1850–1859 peräti 274 anomusta. Turun ja Porin läänissä tehtiin vuosina 1800–1809 kuusi laskualoitetta, 1830–1839 jo 30 aloitetta ja vuosina 1850–1859 aloitteita tehtiin 58 kappaletta.⁷²⁰

Turun ja Porin läänissä tehdyistä järvenlaskuista suurin osa tehtiin Satakunnasta ja varsinkin 1800-luvun lopulla Satakunnassa laskettiin paljon järviä. Varsinais-Suomessa laskuja tehtiin vähän. Tähän vaikuttivat luonnonmaantieteelliset olosuhteet, Varsinais-Suomessa oli järviä ja soita huomattavasti vähemmän kuin Pohjois-Satakunnassa. Maanviljelyn harjoittamisen edellytykset olivat muutoinkin paremmat Varsinais-Suomessa kuin metsäisessä ja soisessa Pohjois-Satakunnassa, jossa järvenlaskuihin oli turvauduttu vaikeiden viljelyolosuhteiden parantamiseksi.

Kun vuonna 1867 tehtiin tutkimus laskujen hyödyistä ja haitoista, havaittiin, että laskut eivät olleet vastanneet odotuksia. Tutkimus tosin perustui arvioihin, mutta sen mukaan vain 20 prosentissa laskuista olisi saatu tyydyttävä tulos ja 40 prosentissa hyöty olisi vastannut kustannuksia. Vuoden 1868 asetuksella lupaehtoja kiristettiin. Järveä ei saanut laskea, jos yli puolen järven omistajat sitä vastustivat. Tällä pyrittiin estämään hetken hyödyn huomassa tehdyt suunnittelemattomat laskut sekä välttämään ikävät yllätykset ja saamaan laskut tarkempaan viranomaisvalvontaan.⁷²¹

Monet laskut epäonnistuivat. Dramaattisimmillaan järvi ryöstäytyi käsistä, tuhosi alajuoksun viljelmiä ja niittyjä sekä aitauksia. Tunnetuin epäonnistunut järvenlasku lienee Pohjois-Karjalassa sijaitsevan Höytiäisen lasku vuonna 1859, jossa järvi riistäytyi laskijansa käsistä.⁷²² Laskut aiheuttivat kalastukselle tappioita. Yksi suuri syy laskujen vähenemiseen oli pettymykset: rehevän heinänkasvun sijasta järven alta saattoikin paljastua karua hedelmätöntä maata. Laskut kestivät kauan, vaativat paljon työtä ja aiheuttivat paljon kustannuksia. Vesijätöt

719 Anttila 1967, 24–25.

720 Anttila 1967, 30.

721 Palmén 1902, 97–99.

722 Saloheimo 1978.

saattoivat olla aluksi hyviä, mutta huonontuivat vuosien mittaan. Lisäksi kuiva-uksella saatu maa jakaantui epätasaisesti, toiset hyötyivät, toiset eivät, mikä synnytti ristiriitoja.

Silti laskuista oli hyötyäkin. Ne takasivat kriittisinä hetkinä kotieläimille ainakin jonkinlaisen toimeentulon, mutta eivät aikanaan ratkaisseet maatalouden rakenteellista perusongelmaa. Peltojen lannoituksen ja karjanruokinnan noidankehä pystyttiin ratkaisemaan vasta 1800-luvun lopulla, kun siirryttiin kylvöheinään.⁷²³ Vaikka laskuista ei ollut maatalouden perusongelmien ratkaisijaksi, niin paikallisesti laskuilla saattoi erittäin suuri merkitys. Esimerkiksi Böckerin tilaston mukaan Nakkilan heinäsadosta saatiin 1830-luvun alussa puolet Leisti-länjärven laskemisen tuloksena syntyneiltä niityiltä.⁷²⁴

5.1.1 Pyntösjärven laskuhanke

Porin kaupungin ja Kokemäenjoen suiston pohjoispuolella Toukarin, Hyvelän, Ruosniemen ja Söörmarkun kylien takamailla sijaitseva vielä 1700-luvun puolivälissä pitkulainen Pyntösjärvi⁷²⁵. Järvi oli tuolloin niin matala, että kesäisin sen yli voitiin kulkea jalan. Esimerkiksi maanmittari Jean Åhmanin vuonna 1762 laatimaan rajankäyntikarttaan järven yli on merkitty katkoviivalla tie ja kirjoitettu ”sommar landsvägen”.⁷²⁶ Myös vuoden 1807 pitäjänkarttaan tien poikki kulkeva on merkitty tie.

Isojaossa järvi oli luokiteltu hyödyttömäksi joutomaaksi ja jätetty jakamatta. Helmikuussa 1811 ratsutilalliset Johan ja Ephraim Kartano Söörmarkusta anoivat yhdessä saman kylän perintötilonpoikien Johan Antilan ja Johan Ingemarin sekä hyveläläisten perintötilonpoikien Matts Sepän ja Matts Näsin kanssa maaherralta lupaa kuivata Pyntösjärvi. Hakijat ovat olleet hyvin tietoisia vuoden 1740 suoasetuksesta, sillä hakemuksensa perusteluissa he esittivät maaherralle alustavia laskelmia, kuinka Pyntösjärven kuivaus olisi yksi mahdollisuus tehdä ”hyödyttömistä järvistä, soista ja nevoista – – hyödyllisiä ja hedelmällisiä”.⁷²⁷ Tämä kohta hakemuksessa on lähes suoraan vuonna 1740 annetusta suoasetuksesta.⁷²⁸ Hakemuksessa ei viitata muihin jo käynnistettyihin kuivaus- ja laskuhankeisiin, mutta on selvää, että vaikutteita on saatu Kraftmanin aloittamasta

723 Soininen 1974, 165; Björn 2003, 613.

724 Anttila 1967, 34.

725 Kutsuttu myös nimillä Hiuhböle träsk ja Pyndäsjärvi.

726 TMA, TPM, Toukari, 9:03.

727 ”onyttige Sjöar, Kärr och moss – – till nyttige och fruktbarande”. TMA, LkA, Eba 7, AD 212/164 1811.

728 Vrt. suoasetuksen sanamuoto ”Och aldenstund, til at gjöra fruktbarande Jord af Kiärr, Mäs-sar och annan oländig ödesmark...”, <<http://koti.mbnet.fi/~jarvipj/dokumentit/asetus1740.htm>> (käytetty 20.7.2013).

ilmoittivat haluavansa osallistua hankkeeseen ja sen kustannuksiin. Vaatimukseenaan he esittivät, että maanmittari on veloitettava yhdessä kruununvoudin kanssa pitämään alueella kunnollinen katselmus, jossa selvitetään veden virtausolosuhteet lasku-uomassa. Lisäksi ruosniemeläiset talonpojat Isak Johansson Tervaselkä, Simo Simonpoika Tervaselkä, Matts Tormilainen, Johan Jakola, Johan Kesti, Matts Sippola, Matts Johansson Hokkonen, Michel Päkärä, Matts Mattila, Henrik ja Johan Nuikinen sekä Isak Näsi Hyvelästä ilmoittivat maaherralalle lähettämässään kirjeessään, että he haluavat isojaon mukaisen osansa kuivaamisen kautta syntyvästä lisämaasta. He vaativat myös, että kuivauksessa vesi johdetaan Pyntösjärvestä niin, että se ei vahingoita heidän viljelyksessä olevia maitaan eikä heidän muita viljelykseen kelpaavia maitaan.⁷²⁹

Kaikki maanomistajat uskoivat yksimielisesti, että järvestä voidaan saada kuivaamalla viljelyskelpoinen. Maaherran määräyksestä Pyntösjärvellä aloitettiin toukokuussa 1814 kruununvoudi Taxellin ja maanmittari Georg Johan Elghin johdolla katselmus, jossa selvitettiin, onko järven kuivatus mahdollinen ja onko järven pohja viljelykseen kelpavaa. Katselmuksessa järven syvyydeksi mitattiin kahdesta neljään kyynärää (kyynärä = 59,4 cm) ja pohjan huomattiin olevan savea ja mutaa: järveä pidettiin viljelyskelpoisena.⁷³⁰

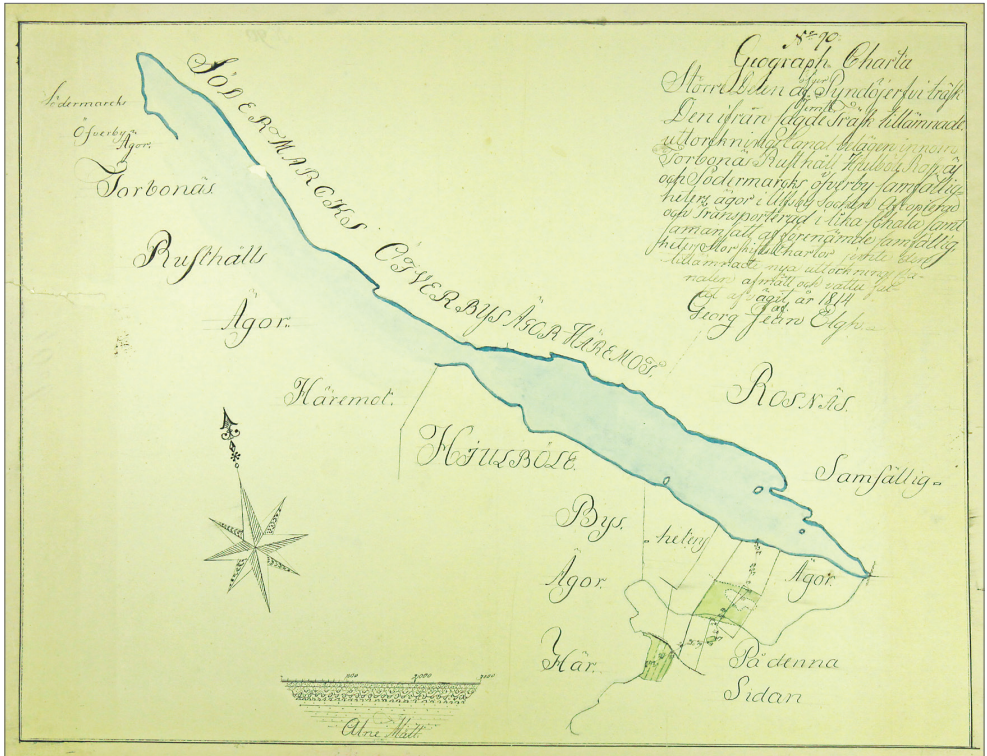
Järven koillispuolella oli mereen laskeva luonnonpuro, mutta tätä pidettiin liian pienenä laskuvesien johtamiseen. Niinpä asianosaiset esittivät, että järvestä kaivettaisiin uutta oikaisevaa uomaa etelään 700 kyynärän (416 m) matkalta niin pitkälle, että vanha luonnollinen lasku-uoma tulee vastaan. Maanlaatuakin olisi tällä kohtaa helpommin kaivettavaa suomaata, jolloin lasku-uoma voitaisiin kaivaa mahdollisimman pienin kustannuksin.⁷³¹

Katselmuksessa Toukarin ratsutilan ja Söörmarkun Kihlakallion tilan omistaja, kamreeri Nordström piti kuivaamista hyödyllisenä, mutta epäili toisaalta kuivauksesta aiheutuvia suuria kustannuksia. Sen sijaan Söörmarkun Eliegårdin isäntä kapteeni von Schantz ja Ruosniemen Noukan puustellin haltija kapteeni

729 TMA, LkA, Eba 7, AD 212/164 1811.

730 TMA, Ulvilan kihlakunnan kruununvoudi, katselmukspäytäkirjat 1785–1825, Ca 1. Paikalla oli kaikkiaan 30 henkilöä eli Toukarin rusthollin omistaja kamreeri Johan Nordström, talonpoika Henric Gustaf Gustafsson Gesti, Gustaf Gabrielson Gesti, Anders Andersson Kuuri, Matti Johansson Näsi, Isac Michelsson Näsi, kapteeni Axell Granfelt Hyvelän Noukan puustellista, Ephraim ja Johan Gustafsson Kartano, Johan J:son Lind, Isak J:son Lind, Eliagårdin verotilan haltija kapteeni Johan Eberhard von Schantz, talonpojat Johan Gustafsson Ingemar, Johan J:son Ingemar, Samuel Henriksson Valli, Matss M:son Valli Söörmarkusta, ylitiemestari August Granfeltin hallitsemasta Ruosniemen Naukan puustellista kapteeni Axell Granfelt, talonpojat Mats Carlson Hockonen, Matts Johansson Haikonen, Mickell Pettersson Ylimattila, Johan Mickelsson Päkärä, Matts Johansson Sippola, Fredric Johansson Gesti, Johan Johansson Jakola, Matts Johansson Jakola, Isaac Johansson Tervaselkä, Petter Pettersson Tervaselkä, Mickell Mickelsson Tormilainen, Henric Andersson Nuikinen ja Johan Simonsson Nuikinen, kaikki Ruosniemestä.

731 TMA, Ulvilan kihlakunnan kruununvoudi, katselmukspäytäkirjat 1785–1825, Ca 1.

Kartta 31. Maanmittari G. J. Elghin vuonna 1814 laatima katselmuskartta Pyntösjärvestä. Järven oikeasta laidasta lähtevä puro on luonnollinen lasku-uoma ja keskellä oleva numeroitu oja on suunniteltu uusi lasku-uoma. Hakemusta varten tehty kartta on melko ylimalkainen, hankkeelle uskottiin saatavan maaherran lupa ilman yksityiskohtaista kartoitusta.

Granfelt uskoivat, että laskuhanke tulee korvaamaan siitä aiheutuneet kustannukset, sillä laskemisen tuloksena saaduista maista tullaan saamaan runsaita satoja. He myös iloitsivat siitä, että kaikki asianosaiset ovat lopultakin lähteneet mukaan hankkeeseen. He esittivätkin toivomuksen, että jokainen vaivaa säästelemättä ryhtyisi jouduttamaan tätä työtä, joka on odottanut jo useita vuosisatoja, kuten he liioitellen asian ilmaisivat. Myös muut läsnä olleet pitivät hanketta kiitettävänä ja hyödyllisenä, koska se edistää maanviljelystä. Niin isojaon jälkeen syntyneet kuin kuivauksella saatavat vesijätöt asianosaiset halusivat jakaa osakaiden kesken mantaaliin mukaan.⁷³²

Maaherra Knut von Troil antoi elokuussa 1814 päätöksensä hakemuksesta. Perusteluissaan hän esitti muun muassa, että järven pohja on katselmuksessa havaittu viljelykseen kelpaavaksi ja järvi voidaan kuivata aiheuttamatta haittaa

732 TMA, Ulvilan kihlakunnan kruununvouti, katselmuspöytäkirjat 1785–1825, Ca 1.

niille, joilla on omistuksia rannalla. Kun hyveläläiset, ruosniemeläiset ja söörmarkkulaiset olivat ilmoittaneet halukkuutensa osallistua hankkeeseen, eikä kukaan vastustanut kuivausta, maaherra myönsi hankkeelle luvan. Maaherra halusi vielä muistuttaa, että kuivaajien on tarkkaan pidettävä huolta, että laskuvesi ei vahingoita alajuoksulla olevien tiluksia.⁷³³

Kuivaushanke näytti siis lupaavalta. Mutta kun varsinaiseen kuivaukseen ryhdyttiin, ilmeni ongelmia ja osakkaiden yksimielisyys alkoi repeillä. Tarkkaa tietoa töiden edistymisestä ei ole saatavissa, mutta maaherralle vuonna 1825 lähettämässään kirjeessä eräät osakkaat kertoivat, että kuivaustyö oli annettu Ala-Satakunnan kihlakunnan kruununvouti Erik Johan Taxellin⁷³⁴ ja asessori, tohtori Jakob Lindebäckin⁷³⁵ johdolla suoritettavaksi. Tästä työstä heille oli päätetty antaa tiettyjä etuisuuksia vesijätöistä ja muille osakkaille määrättiin päivätöitä kuivauksen edistämiseksi.⁷³⁶ Lindebäck oli innokas järvenlaskija ja ollut mukana jo Leistilänjärven laskussa ja hänet mainitaan Kyläsaaren Kyläjärven laskun hakijaksi (ks. luku 5.1.3). Kun Leistilässä oli 1800-luvun alussa törmäty räjähdyksiä vaativiin kallioihin, monet osakkaat alkoivat epäillä kustannuksia. Lindebäck osti heiltä osuuksia ja pääsi mukaan laskuhankkeeseen ja ryhtyi räjäyttelemään kallioita lasku-uoman tieltä.⁷³⁷

Pyntösjärveä ehdittiin laskea Taxellin ja Lindebäckin johdolla jonkin aikaa, mutta sitten Taxell ajautui vararikkoon ja Lindebäck kuoli. Niinpä työt seisoivat aina kesään 1825 asti.⁷³⁸ Töiden pysähtymiseen kyllästyneet 18 osakasta kääntyivät Söörmarkun Eliegårdin kartanon Carl R. Branderin⁷³⁹ johdolla maaherran puoleen lokakuussa 1825. Kirjeessään he ilmoittivat, että sen jälkeen kun maaherra oli myöntänyt kuivaamiselle luvan, muutamat yksittäiset osakkaat (tällä viitataan ilmeisesti Taxelliin ja Lindebäckiin) olivat kaikkien osakkaiden

733 TMA, LkA, Eba 24, AD 1783/184 1825.

734 Taxell oli ostanut Pietniemen Vanhakartanon vuonna 1810, mutta joutui vararikon tehtyään myymään sen (ks. luku 4.2.2).

735 Lindebäck, Jacob, armeijan sotasairaalan lääkäri Turussa 1789–1790. Oulun lasaretin lääkäri 1792. Porin läänin jalkaväkirykmentin rykmentinvälskäri 1798, joutui sotavangiksi 1808, jonka jälkeen lääkärinä venäläisissä hospitaaleissa, ero Ruotsin palveluksesta 1810. Asessori 1802. Porin piirin piirilääkäri 1813, samalla Porin kaupunginlääkäri. Kuoli Porissa 2.4.1820, (Kotivuori 2005.)

736 ”därtill bifallit öfverenskommit med Assessoren Taxell och nu mera afledne assessoren doctor Lindbäck om värkställigheten deraf, emot af desse herrar efter – – uttorkning förbehållne vissa förmoner af tillandningen, och dagsverken af oss vid arbetet”. Lehtinen on tulkinnut tämän niin, että Taxell ja Lindebäck olivat ottaneet kuivauksen urakalla tehtäväkseen (Lehtinen 1967, 459).

737 Lehtinen 1967, 456–457.

738 TMA, LkA, Eba 24, AD 1783/184 1825.

739 Muut allekirjoittaneet olivat Johan Kartano, Juhan Antila, Samuel Walli, Carl Fred. Akander, I/J Nyberg, Caisa Kartano, Johan Lind, Fredric Gesté, Matts Jacola, Johan Päkärä, Stina Sippola, Michel Mattila, Matts Hockonen, Maria Hockonen, Anders Kuri, Isaac Friberg ja Isaac Tuori.

hyväksymin ehdoin tehneet huomattavan paljon töitä järven kuivaamiseksi. He olivat kuitenkin jättäneet sitoumuksensa täyttämättä ja näin menettäneet kaikeuden oikeuden saada korvausta tekemästään työstä. Kun vielä syksyllä 1825 useat osakkaat olivat vastoin suullisia sopimuksia vetäytyneet kokonaan hankkeesta, järven kuivaamisesta ei ollut kyetty tekemään mitään yhteistä sopimusta.⁷⁴⁰ Alkuinnostuksen jälkeen into oli siis hiipunut. Ehkä intoa latistivat kuivauksen työläys ja havainnot, että kuivausta ei ollut mahdollista suorittaa niin nopeassa aikataulussa kuin aluksi oli uskottu. Osakkaat ovat varmasti ymmärtäneet, että kestäisi vielä vuosia ennen kuin järven pohjasta saataisiin hyvää niittytaata saati että järvenpohja lainehtisi viljaisana peltona.

Carl Brander kumppaneineen tekivät keskenään uuden sopimuksen saadakseen kuivaustyöt uudelleen käyntiin. He sopivat kuivauksen ehdoista ja kunkin osapuolen velvoitteista ja hakivat lokakuussa 1825 maaherralta vahvistuksen laatimalleen sopimukselle. Sopimuksen mukaan kuivaustöitä tehdään vuosittain neljä viikkoa, yksi viikko ennen juhannusta, kaksi viikkoa juhannuksen jälkeen ja vielä viikko syyskuussa. Jokaisen talon tuli lähettää kuivaustöihin päivittäin manttaalia kohden neljä miestä. Miehet tuli varustaa kelvollisin lapioin ja kirvein. Työpäivät olisivat pitkiä: ne alkaisivat kello kuudelta aamulla ja päättyisivät kello seitsemän illalla, ellei pimeys jo sitä ennen estä töitä. Kuivaajat osasivat jo tässä vaiheessa odottaa, että edessä ei olisi mikään helppo työ. Kaikkien osakkaiden kustannuksella aiottiin palkata tarmokas ja taitava mies, joka kantasi vastuun töiden järjestämisestä, tiedottamisesta osakkaille sekä valvonnasta. Töiden valvojalle annettiin tehtäväksi hankkia osakkaiden kustannuksella tarvittavia työkaluja ja ruutia kivien räjäyttämiseen.⁷⁴¹ Räjäytyksiin osattiin varautua, olihan niitä tarvittu aiemmin Leistilänjärvelläkin.

Myös työvelvollisuus määriteltiin tiukaksi: myöhässä saapuneet tai etuajassa lähtevät menettäisivät korvauksen päivätyöstään. Osakas, joka kolmena työpäivänä peräkkäin on poissa eikä välittömästi hyvitä poissaolojaan ja tekemätöntä työtään, menettäisi kaiken korvauksen työstään ja osuutensa kuivaamalla saaduista vesijätöistä. Vesijätöt sovittiin jaettavan manttaalin mukaan kaikkien niiden kesken, jotka ovat loppuun asti hoitaneet sopimuksen mukaisesti työvelvollisuutensa.⁷⁴² Talonpojat olivat siis ilmeisen kyllästyneitä töiden etenemättömyyteen ja osakkaiden luopumiseen hankkeesta ja halusivat nyt päättäväisesti saada työn tehdyksi. Tiukalla ja sitovalla sopimuksella he yrittivät varmistaa, että kukaan ei karkaisi kesken pitkäjänteisyyttä ja suunnitelmallisuutta vaativaa urakkaa.

Allekirjoittaneet muistuttivat, että asian tärkeys vaatii päättäväisyyttä, ja toivoivat maaherralta, että heidän tekemänsä sopimus annettaisiin vielä Söör-

740 TMA, LkA, Eba 24, AD 1783/184 1825.

741 TMA, LkA, Eba 24, AD 1783/184 1825.

742 TMA, LkA, Eba 24, AD 1783/184 1825.

markun, Ruosniemen, Hyvelän ja Toukarin jakokunnille hyväksyttäväksi ja vahvistettavaksi. Lisäksi allekirjoittaneet 18 osakasta esittivät, että ne jotka eivät tämän jälkeen liittyisi sopimukseen tai tulevaisuudessa rikkoisivat sopimusta, menettäisivät kaiken osuutensa Pyntösjärveen, sitten kun järvi on saatu viljelyskelpoiseksi.⁷⁴³

Anomus ei kuitenkaan edustanut Pyntösjärven kaikkien osapuolten näkemystä. Tähän viittaa hakijoiden kirjeensä lopussa esittämä huomautus, jossa he syyttävät ”eräitä omapäisiä henkilöitä” siitä, että nämä ovat omaa etuaan ajatellen ja ehkä pyrkimyksensä korjata muiden työllä ja tuskalla aikaansaamat hedelmät aiheuttaneet sen, että vapaaehtoisesti päätettyä sopimusta ei ole saatu aikaan. Lopuksi hakijat vielä vaativat, että heidän tähän mennessä käyttämänsä työmäärä laskettaisiin heidän hyväkseen tulevaisuudessa, sitten kun kaikkien sopimukseen liittyneiden kesken ryhdytään tekemään yhteistä työnjakoa. Hakijat toivoivat maaherralta myönteistä suhtautumista sopimukseensa, varsinkin kun monelta kannalta hyödyllinen hanke on vuosikaudet ollut täysin pysähdyksissä.⁷⁴⁴

Maaherra ei kuitenkaan halunnut oikopäätä tehdä päätöstä, vaan halusi tietää, keillä muilla henkilöillä oli osuuksia kyseiseen järveen. Helmikuussa 1826 järven muut osakkaat⁷⁴⁵ lähettivät maaherralle vastineen, jossa he esittivät oman näkemyksensä kuivaushankkeesta ja arvostelivat maaherralle lokakuussa 1825 Branderin johdolla hakemuksensa lähettäneen ryhmän toimintaa.⁷⁴⁶ Vastineessaan he esittivät maaherralle oman näkemyksensä siitä, miten kuivaus on edennyt ja mistä syystä työt ovat pysähtyneet. Ei ole yllättävää, että tämä näkemys erosi huomattavasti hakijoiden näkemyksestä. Ensin he kylläkin ilmoittivat olevansa tyytyväisiä siihen, että kaikkien yhteisellä päätöksellä ja kaikkien parhaaksi on ryhdytty järven kuivaukseen. Töitä oli vastaajien mukaan ehditty tehdä jonkin aikaa maanmittari G. J. Elghin ohjeiden mukaisesti, mutta sitten kun Taxell oli ajautunut vararikkoon ja Lindebäck kuollut, työt olivat seisseet aina kesään 1825 asti.⁷⁴⁷

Kun työt oli taas aloitettu kesällä 1825, vastaajatkin olisivat olleet halukkaita osallistumaan töihin, mikäli laskuojan kaivamista olisi jatkettu maanmittarin ohjeiden mukaisesti. Mutta vastaajat väittivät, että hakijat eli Brander ja 18 muuta osakasta olivat ryhtyneet kesällä 1825 kaivamaan ojaa kokonaan uudesta paikasta toisesta päästä järveä. Vastaajat pelkäsivät, että mikäli ojan kaivamista tällä

743 TMA, LkA, Eba 24, AD 1783/184 1825.

744 TMA, LkA, Eba 24, AD 1783/184 1825.

745 Johan Jakola, Isaaq Tervaselkä, Michel Tormilainen, Lena Nuikinen, Gustaf Nuikinen, Lena Pietilä, Johan Grönman, Eric Johansson, Gustaf Gest, Johan Kesti, Henrik Friberg, Carl Nordström, Gustaf Kesti eller Nygård, Maria Nordström, Israel lind, Tobias Kihlakallio ja Gustaf Walli.

746 TMA, LkA, Eba 24, AD 1783/184 1825.

747 TMA, LkA, Eba 24, AD 1783/184 1825.

suunnalla jatketaan, laskuvedet vahingoittaisivat järven alajuoksulla sijaitsevia vastaajien ryhmään kuuluneiden Johan Kestin ja Henrik Fribergin peltoja sekä Isac Tervaselän, Kustaa ja Lena Nuikkisen ja Noukan puustellin niittyjä. Tämä olisi täysin vastoin maaherran päätöstä, jossa nimenomaan säädettiin, että veden johtaminen ei saa aiheuttaa mitään haittoja alajuoksulla sijaitseville tiluksille.⁷⁴⁸ Vastaajat siis tunsivat laskuja säätelevän normiston ja osasivat käyttää sitä perusteluissaan.

Niinpä vastaajat kiistivät hakijoilta kaiken oikeuden saada korvausta siitä työstä, jonka he olivat tehneet uuden ojan kaivamiseksi. Uuteen paikkaan kaivettua ojaa he pitivät kelvottomana. Ensinnäkin se voisi vahingoittaa alajuoksun tiluksia. Toiseksi se sijaitsi kivisellä ja mäkisellä paikalla, minkä vuoksi ojaa ei ehkä koskaan saataisi kaivettua valmiiksi ja järveä kuivattua. Vastaajat epäilivätkin, että järven kuivaus ei ollutkaan hakijoiden todellinen tarkoitus, vaan hakijat ovat pyrkineet uutta ojaa kaivamalla ainoastaan parantamaan omia järveen rajoittuvia kytömaitaan. Tästä huolimatta vastaajat eivät halunneet sanoutua irti periaatteessa hyödylliseksi katsomastaan kuivaushankkeesta ja yhteistyöstä hakijoiden kanssa. Vastaajat asettivat liittymisensä ehdoksi, että ojan kaivuuta jatketaan alkuperäisestä suunnasta maanmittari Elghin määräämästä paikasta. Lisäksi Noukan kruununtilan vuokraajat Johan Grönman ja Erik Johansson esittivät, että se työ määrä, jonka he kruununtilan vuokraajina tekevät ja tästä Noukan tilalle koituvat vesijätöt annettaisiin heidän omaisuudekseen tai että he saisivat korvauksen tekemästään työstä tilan seuraavilta vuokraajilta.⁷⁴⁹

Maaherran välipäätöksen velvoittamina hakijat eli Brander ja 18 muuta osakasta antoivat lokakuussa 1826 maaherralle oman selityksensä kuivaushankkeen kiemuroista. Ensinnäkin he kiistivät, että he olisivat alkaneet kaivaa uomaa eri paikasta, kuin minkä maanmittari Elgh oli osoittanut ja mistä Taxell ja Lindebäck olivat jatkaneet. Vastaajat olivat yksinkertaisesti erehtyneet syytteissään, sillä valittu kaivuusuunta oli ainoa mahdollinen ja vastaajien mainitsema uusi oja olikin itse asiassa vanha laskuoja. Aloittamalleen ojan kaivuulle he esittivät luonnollisen selityksen: ojaa oli perattu, jotta he olivat voineet rakentaa ojaan padon. Patoa tarvittiin, jotta ojasta voitaisiin helpommin poistaa kiviä sekä myös vastaajien ojaan asettamia kalastuslaitteita. Tähän työhön hakijat ilmoittivat käyttäneensä 36 päivätyötä, minkä he vaativat laskettavaksi heidän hyödykseen työn loputtua.⁷⁵⁰

Kiistoista huolimatta hakijat ilmoittivat, että vastaajat voivat edelleen liittyä kuivaushankkeeseen. Mutta hakijat halusivat jatkaa yhteistyötä omilla ehdoillaan eli heidän sopimuksensa mukaisesti. Sopimustaan ja töiden aikataulua he

748 TMA, LkA, Eba 24, AD 1783/184 1825.

749 TMA, LkA, Eba 24, AD 1783/184 1825.

750 TMA, LkA, Eba 24, AD 1783/184 1825.

pitivät kaikkein sopivimpana, varsinkin kun sopimuksen mukaan kuivaustyöt tehtäisiin sellaiseen vuodenaikaan, jolloin maamiehillä on vähän muita töitä. Noukan kruununtilan vuokraajien Grönmanin ja Johanssonin anomukseen hakijat eivät katsoneet voivansa ottaa kantaa. Lisäksi kapteeni Debeche Hyvelän Noukan puustellista lähetti helmikuussa 1827 maaherralle oman kirjeensä. Hän ilmoitti haluavansa osallistua järvenlaskuun tilan osuudella sillä ehdolla, että työ alistetaan Keisarilliselle koskenperkaustoimikunnalle, jonka johdolla työ voidaan tehdä varmimmin, nopeimmin ja pienimmin kustannuksin.⁷⁵¹ Kapteeni ei siis luottanut paikalliseen talonpoikaisvetoiseen järvenlaskuhankkeeseen, vaan halusi siihen mukaan valtiollisen organisaation. Koskenperkausjohtokunnan jäsenenä oli jo vanhastaan ollut korkea-arvoisia upseereita ja johtokunta vastasi parhaillaankin käynnissä olleista Kokemäenjoen perkauksista. Ei siis ole erikoista, että puustellissa asuva upseeri halusi Koskenperkausjohtokunnan mukaan paikalliseen järvenlaskuhankkeeseenkin.

Maaherra antoi päätöksensä helmikuussa 1827. Kuivaustöiden eri vaiheisiin perehdyttyään hän joutui toteamaan, että osakkaat eivät ole kyenneet laatimaan mitään yhteistä sopimusta kuivaustyön toteuttamistavasta ja sen ehdoista. Tähän oli ollut syynä ”ajattelutapojen muuttuminen” ja omistajien vaihtuminen useilla tiloilla. Tällaisen hankkeen nopea ja varma toteutuminen edellytti kuitenkin maaherran mielestä, että työssä noudatetaan kaikkien hyväksymiä ehtoja ja järjestystä. Maaherra tulkitsi kiistaa niin, että monista erilaisista näkemyksistä huolimatta niin hakijat kuin vastaajatkin olivat ilmoittaneet, että he haluavat johtaa vettä nimenomaan maanmittari Elghin vuoden 1814 katselmuksessa merkitsemästä uomasta. Koska vastaajilla ei myöskään ollut mitään huomauttamista hakijoiden kirjeessään 4.10.1825 esittämiin ehtoihin, maaherra katsoi aiheelliseksi vahvistaa tämän sopimuksen ja määrätä kaikki osapuolet sitä noudattamaan.⁷⁵² Kulut ja hyödyt maaherra määräsi jaettavaksi osakkaiden kesken manttaalin mukaan, paitsi Ruosniemen kylässä, jossa ne jaettiin kyläläisten toivomuksen mukaisesti tasan taloluvun mukaan. Maaherra ei ottanut ratkaistavakseen kysymystä, tulisiko hakijoiden saada korvausta niistä 36 päivätyöstä, jotka he ovat ojan kaivamiseen käyttäneet, kuten ei myöskään Noukan kruununtilan vuokraajien vaatimuksia saada korvausta tekemästään työstä. Maaherra kehotti hakijoita halutessaan viemään kiistan asianomaisen tuomioistuimen ratkaistavaksi.⁷⁵³

Asiakirjoista ei selviä, miten Pyntösjärven kuivaustyöt tämän jälkeen organisoitiin ja lähtivät käyntiin. Mutta todennäköisesti töitä jatkettiin osakkaiden kesken määrätietoisesti ja yhteistyötä tiivistäen, sillä kesäkuussa vuonna 1837 osakkaat perustivat Hyvelän Noukan tilalla pidetyssä kokouksessa Pyntösjärven

751 TMA, LkA, Eba 24, AD 1783/184 1825.

752 TMA, LkA, Db 24, päätös nro 366, 24.2.1827.

753 TMA, LkA, Db 24, päätös nro 366, 24.2.1827.

kuivausyhtiön (Bolaget för Pyndäsjärvi uttorkningsarbetet). Koska kokouksesta kuulutettiin kirkossa asianmukaisesti, poissaolevien oli tyytyminen läsnä olevien päätökseen. Kokouksessa sovittiin järven kuivausohjeista sekä velvollisuuksista ja hyötyjen jaosta. Maanmittari Philip W. von Schantzille annettiin tehtäväksi järven pitoisuuden ja leveyden sekä lohkojen mittaus ja paalutus sekä järveä ympäröivän raja-aidan merkitseminen. Tuolloin kaikkien osapuolten on oltava paikalla ottamassa vastaan lohkonsa aitauksesta ja sopimassa mahdollisista vaihtoista naapuriensa kanssa.⁷⁵⁴ Koko järvi päätettiin aidata, mutta jako osakkaiden kesken tehtäisiin vasta sitten, kunnes järvi on täydellisesti kuivattu. Osittaista jakoa kesken kuivaushankkeen ei kuitenkaan kokonaan suljettu pois, mutta se edellyttäisi kaikkien osakkaiden suostumusta. Vesijätöiltä korjattu rehu päätettiin tarjota vuosittain huutokaupassa eniten tarjoavalle. Ensimmäisenä kesänä vuonna 1837 rehua saatiin niin vähän, ettei sen myyntiä varten ryhdytty käymään huutokauppaa. Osakkaat saivat itse, ”eikä kukaan muu”, korjata ensimmäisen kesän sadon mielensä mukaan.⁷⁵⁵

Uuden lasku-uoman kaivamisesta sovittiin, että sitä jatketaan vain siihen asti, mistä vanha Ruosniemen ja Hyvelän maiden läpi kulkeva laskuoja alkaa. Tämän arveltiin olevan edullisin tapa johtaa laskuvedet ja kuivattaa järvi, uoman kaivaminen pidemmälle olisi vain aiheuttanut lisää kustannuksia. Vanha uoma päätettiin perata jo samana kesänä ja uutta lasku-uomaa päätettiin perata tarpeen mukaan joka kevät. Veden virtauksen helpottamiseksi järven yli johtavaan tukkisiltaan sovittiin tehtävän kesäisin ainakin kaksi aukkoa, joiden kohdalle rakennettaisiin kulkusillat. Kymmenen hopearuplan uhalla kiellettiin tulevan aitauksen rikkominen ja vahingoittaminen sekä kaikenlainen tallominen sekä muu vahinko järven rantamailla. Samalla uhkasakolla kiellettiin myös laittamista jokeen tai järveen kalastuslaitteita, kiviä, puita ja mitään sellaista, joka voisi estää tai hidastaa veden virtausta.⁷⁵⁶ Sopimuksen tekeminen osaltaan vahvisti talonpoikien kykyä laatia tapaoikeuden pohjalta lainopillisia sopimuksia.

5.1.2 Kiistoja ojista ja vesijättöjen jaosta

Vaikka sopimus oli yksityiskohtainen ja tarkka, se ei kuitenkaan estänyt kiistoja osapuolten välillä. Riitoja syntyi ojien kunnossapitovelvollisuuksista sekä vesijättöjen jaosta. Erimielisyydet kärjistyivät niin pahoiksi, että joukko ruosniemeläisiä talonpoikia haastoi muut osakkaat ojien kunnossapitovelvollisuuden laiminlyönnistä käräjille. Ulvilan syyskäräjillä vuonna 1853 haastajat väittivät,

754 TMA, TPM III, Pori mlk, kunnan yhteisiä asiakirjoja, 18:1.

755 TMA, TPM III, Pori mlk, kunnan yhteisiä asiakirjoja, 18:1.

756 TMA, TPM III, Pori mlk, kunnan yhteisiä asiakirjoja, 18:1. Tämä asiakirja koskee vesijättöjen jakoa vuonna 1873, jossa yhteydessä viitattiin aikaisempiin tapahtumiin ja asiakirjoihin.

että vastaajat eivät olleet sopimuksen mukaisesti kaivaneet ja pitäneet kunnossa Korpimylyyn kohdalta alkanutta ja vastaajien maiden läpi virtaavaa ojaa. Haastetut puolestaan väittivät, että kyseinen laskuojan kohta on jo siinä kunnossa, mitä veden virtauksen saaminen Pyntösjärvestä ja järven kuivuminen edellyttää. Tällä perusteella he vaativat syytteen hylkäämistä.⁷⁵⁷

Käräjillä haastajien asiamies varaherrastuomari August Barck ei uskonut vastaajien selityksiin ja väitti, että oja ei ollut sopimuksen edellyttämässä kunnossa. Asian todellisen tilanteen selvittämiseksi hän ehdotti katselmusta, jossa kyseisen ojan virtaukset ja vedenkulku tarkistetaan. Tähän vaatimukseen käräjäoikeus suostui ja velvoitti haastajat järjestämään omalla kustannuksellaan katselmuksen. Siinä maanmittarin tuli tarkastaa ojan kunto ja mitata ojan viettävyys koko kiistanalaiselta osuudelta. Samalla tuli arvioida, kuinka syvä ja leveä ojan tulisi olla, jotta se olisi maaherran helmikuussa 1827 antaman luvan ja osakkaiden heinäkuussa 1837 laatiman sopimuksen mukainen.⁷⁵⁸

Seuraavan kerran kiistaa selvitettiin Ulvilan käräjillä helmikuussa 1854, jossa haastajat selittivät, että he eivät olleet ehtineet teetättää maanmittarilla katselmusta ja anoivat asian käsittelyn lykkäämistä, kunnes katselmus on pidetty. Pienoinen ihme olisikin ollut, jos katselmus olisi ehditty pitää, olihan oikeuden velvoittava päätös annettu vasta edellisvuoden syyskuussa eikä katselmusta tietenkään voinut tehdä talviaikaan. Niinpä oikeus päätti lykätä asian käsittelyä seuraaville syyskäräjille.

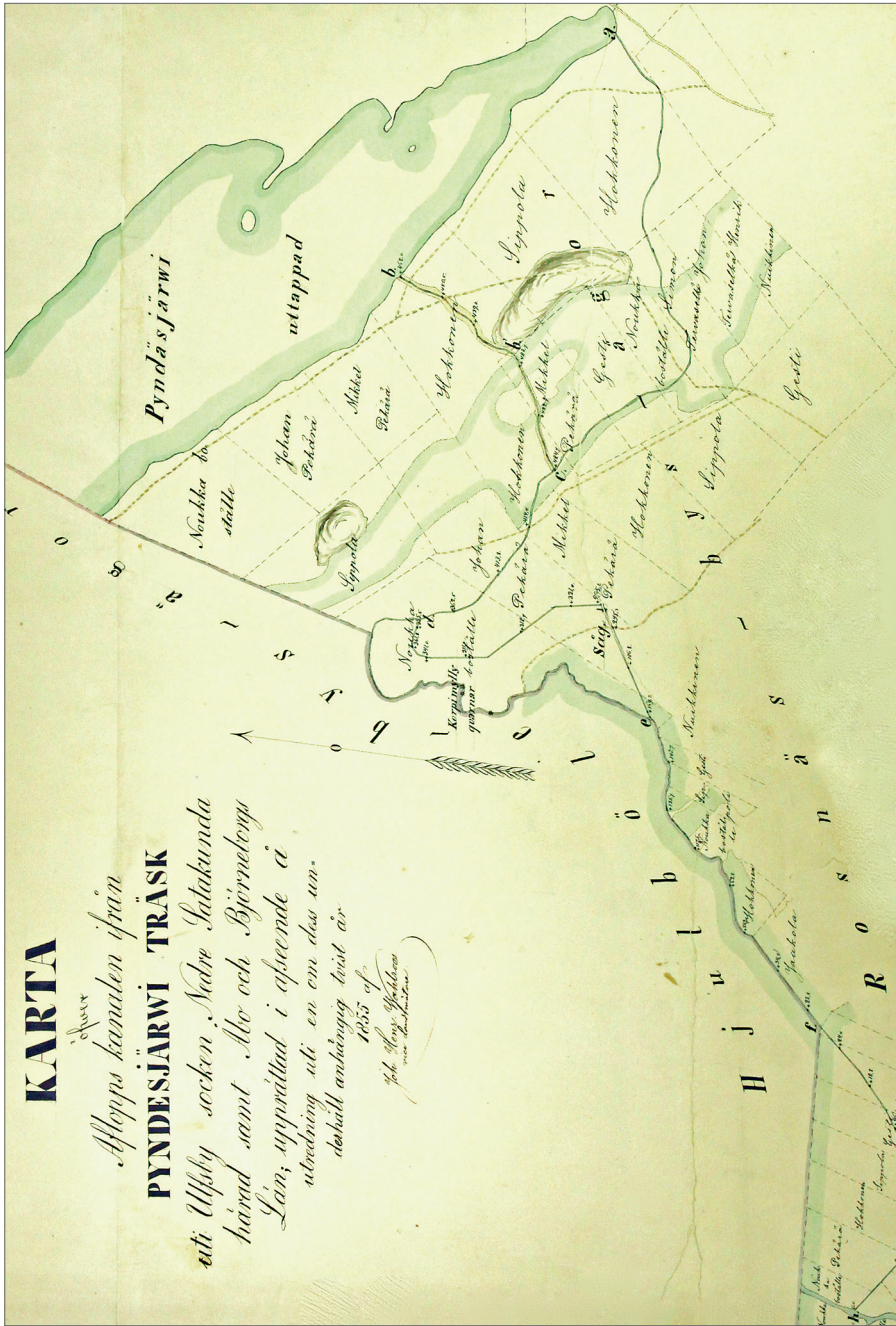
Käräjäoikeuden velvoittama katselmus aloitettiin heinäkuussa vuonna 1855 maanmittari Henrik Wahlroosin johdolla toimitusmiesten ja asianosaisten läsnä ollessa. Kokouksessa asianosaisille esitettiin asiaan kuuluvat asiakirjat ja painotettiin Pyntösjärven kuivausyhtiön perustamissopimuksen kohtaa, jossa mainitaan vesijättöjen jaon tapahtuvan vasta, kun järvi on kokonaan kuivattu. Kun katselmuksessa vuonna 1855 menttiin maastoon tarkistamaan järven kuivumista, huomattiin, että rannat kasvavat kovan maan heinää, keskiosasta järvi kasvoi kortetta ja kokonaisuutena kuivuminen oli edennyt niin, että siltä voitiin korjata ruohoa sateisinakin vuosina.⁷⁵⁹

Kiistojen synnyttyä ei enää riittänyt suurpiirteinen kartta, kuten vuonna 1814 tehdyssä anomuksessa. Maanmittari mittasi uoman kohta kohdalta yksityiskohdaisesti. Pienellä alueella sijaisi monta uomaa, joihin tiivistyi monen hyödyn tavoittelijan intressit: Pyntösjärven laskemiseksi oli kaivettu oja, joka näkyy kartassa pisteiden b ja c välillä. Pyntösjärven luonnollinen laskuoja yhtyi tähän kaivettuun lasku-uomaan kohdassa c. Luonnollinen lasku-uoma jatkui tästä eteenpäin kohtaan d, josta haarautui sahamyllyä varten kaivettu uoma. Pisteestä d

757 TMA, TPM III, Pori mlk, kunnan yhteisiä asiakirjoja, 18:1.

758 TMA, TPM III, Pori mlk, kunnan yhteisiä asiakirjoja, 18:1.

759 TMA, TPM III, Pori mlk, kunnan yhteisiä asiakirjoja, 18:1.

Kartta 32. Maanmittari Wahlroosin vuonna 1855 tekemä katselmuskartta Pyntösjärven lasku-uomasta.

eteenpäin jatkuneessa uomassa puolestaan sijaitti Korpimylly. Luonnollinen uoma ja sahaa varten kaivettu uoma yhtyivät kohdassa e.

Järvenlaskua varten kaivettu uoma (b–c) oli maanmittarin mielestä kelpolisessa kunnossa. Väillä c–d oja oli 2–2½ kyynärää syvä ja tällä kohtaa ojassa oli monin paikoin virtausta hidastavia kiviä. Pisteestä d haarautuva sahaa varten kaivettu oja oli maanmittarin mukaan kokonaisuudessaan pidetty hyvässä kunnossa. Korkeuseroksi järvenpinnan ja meren välillä maanmittari Wahlroos laski 46 jalkaa ja kaksi tuumaa (n. 13,7 metriä).⁷⁶⁰

Mittaustensa perusteella toimitusmiehet katsoivat, että 1 360 kyynärää (808 m) pitkä kaivettu uoma järveltä vanhan uoman risteykseen (b–c) on riittävän hyvässä kunnossa ja tulee jatkossakin pitää sellaisenaan. Tästä risteyksestä seuraavaan haaraan (c–d) eli 1 150 kyynärän (683 m) matkalta uoma tulisi pitää kolme kyynärää syvänä sekä pohjalta neljä ja pinnalta seitsemän kyynärää leveänä. Sahan kautta kulkeva 1 706 kyynärän (1 013 m) pituinen haara (d–e) on pidettävä kolme kyynärää syvänä, pohjasta neljä ja pinnalta kuusi kyynärää leveänä, kuten myös väli e–f (2 633 kyynärää) samoin kuin seuraava osuus aina merelle asti. Tästä osuudesta (f–g), jonka pituudeksi saatiin 1 861 kyynärää, määrättiin ruosniemeläisten osuudeksi eli ojan kaivuuvollisuudeksi puolet. Lisäksi määrättiin, että ojan leveyttä ei saa laskea pientareelle heitettyjen maakasojen tasosta vaan veden pinnan tasosta.⁷⁶¹

Kyläläisten yksimielisyys ei rakoillut ainoastaan ojien kunnossapitovelvollisuuksista, vaan myös vesijättöjen jaosta, josta käytiin pitkiä riitoja. Osakkaat olivat sopineet vuonna 1837, että vesijätöt jaetaan vasta sitten, kun järvi on kokonaan kuivunut. Ilmeisesti vuonna 1837 ei osattu aavistaa, kuinka kauan järven kuivaamiseen menee aikaa. Mikäli osakkaat olisivat vuonna 1837 tienneet kuivauksen vievän vuosikymmeniä, he tuskin olisivat sopineet, että vesijätöt jaetaan vasta järven kuivuttua kokonaan. Tällainen sopimus johti käytännössä siihen, että kuivauksen työn hedelmistä pääsivät nauttimaan vasta tulevat sukupolvet, mikä asetti kuivausyhtiön hankalaan moraaliseen tilanteeseen.

Kiista vesijättöjen jakamisesta kärjistyi, kun yksi järven osakkaista, Tobias Johansson Mattila anoi maaherralta vesijättöjen jakoa. Maaherra määräsi väli päätöksellä tammikuussa 1843 komissionimaanmittari Philip W. von Schantzin jakamaan Pyntösjärven vesijätöt. Jakokiista siirtyi senaatin talousosaston päätettäväksi, joka antoi päätöksensä 11. joulukuuta 1845. Päätöksessään senaatin talousosasto vetosi osakkaiden vuonna 1836 tekemään sopimukseen ja totesi, että Mattila ei ole kyennyt osoittamaan järven kuivuneen kokonaan. Näillä perusteilla senaatti kumosi maaherran päätöksen, eikä jakoon siis vielä ryhdytty.⁷⁶²

760 TMA, TPM III, Pori mlk, kunnan yhteisiä asiakirjoja, 18:1.

761 TMA, TPM III, Pori mlk, kunnan yhteisiä asiakirjoja, 18:1.

762 KA, Senaatin talousosaston registraattorinkonttorin arkisto, Da:44, BD 8/372 FR 91/409, 11.12.1845.

Vesijättöjen jakoon ryhdyttiin vasta kesäkuussa 1873, kun maaherra määräsi maaliskuussa 1873 maanmittari Arwid Wahlroosin toimittamaan vesijättöjen jaon. Kokouksessa kaikki muut paitsi F. E. Grönvallia edustanut Hydén vastustivat senaatin päätökseen vedoten vesijättöjen jakoa. Hydén vaati vesijättöjen jakoa, koska Pyntösjärven kuivaus oli hänen mukaansa saatu päätökseen joi-takin merkityksettä lätäköitä lukuun ottamatta. Muut osakkaat eivät olleet ainoastaan eri mieltä Hydénin kanssa, vaan kiistivät hänen oikeutensa edustaa Grönvallia sillä perusteella, että hän ei ollut suorittanut oikeustieteellistä tutkin-toa ja vaativat vielä korvausta kokoukseen käyttämästään ajasta.⁷⁶³ Kokouksessa päädyttiin lausuntoon, jossa todettiin senaatin päätökseen viitaten, että järven kuivaaminen on saatava päätökseen ennen kuin vesijätöt voidaan jakaa. Vuoden 1837 sopimus antoi kyllä mahdollisuuden jakaa pienempiä osuuksia tätä ennen-kin, mutta tällaista jakoa varten tuli laatia erillinen sopimus, jollaista ei saatu aikaan. Niinpä jakoa vaatinut F. E. Grönvall veloitettiin järjestämään järvellä katselmus, jossa selvitettäisiin, onko järvi kuivunut kokonaan vai ei. Hakija veloitettiin myös luovuttamaan katselmuksessa tehdyt kaitselmuskirjat asianosai-sille niin hyvissä ajoin, että heille jäisi riittävästi aikaa harkita ja tehdä halutes-saan valitus käräjäoikeudelle.⁷⁶⁴

Tämän päätöksen mukaisesti maanmittari Wahlroos ryhtyi pitämään kat-selmusta Pyntösjärvellä elokuussa 1873. Paikalla olivat myös talonpojat Robert Tormilainen, Johan Tervaselkä ja Viktor Nuikkinen Ruosniemestä, syynimies Mickel Kesti Hyvelästä ja Emanuel Anttila sekä Fredrik Ingemari Söörmarkusta. Katselmuksessa todettiin, että järven itäosa oli kuivunut lähes kokonaan, mutta sitä vastoin järven länsipuoli vaati vielä kuivaamista. Näin ollen voitiin todeta, että kun järvi ei ole vielä täysin kuivunut, vesijättöjen jaolle ei ole edellytyksiä.⁷⁶⁵ Ensimmäisestä aloitteesta järven kuivaamiseksi oli siis kulunut jo yli 60 vuotta, mutta vielääkään ei pystytty jakamaan syntyneitä vesijättöjä. Kuivaus oli osoittau-tunut paljon odotettua vaivalloisemmaksi ja hitaammaksi.

763 TMA, TPM III, Pori mlk, kunnan yhteisiä asiakirjoja, 18:8: Asiakirjoja Pyntösjärven kuiva-uksesta ja vesijättöjen jakamisesta, toimitus nro 51517. Läsnä kokouksessa olivat talon-poika Emanuel Anttila, Fredrik Ingemari, Isak Kuuri, Johan Lind, Josef Tornelius Mattila Söörmarkusta, Wilhelm Kesti, Michel Kesti, Gustaf Kuuri, Karl Näsi, Gustaf Kuuria edusti jahtivouti Gustaf Rindell Hyvelästä, Robert Stormilainen Ruosniemestä, joka edusti myös seuraavia: Johan Nuikkinen, Johan Kesti, Albert Jaakola, Johan Tervaselkä, Robert Jaakola, Frans Mattila, Johan Hokkonen, Johan Päkärä, Mikka Hokkonen Ruosniemestä, paikalla oli Ruosniemestä vielä Viktor Nuikkinen, Tuokarista Thomas Granqvist, Isak Tuori sekä Gustaf Hydén valtakirjalla F. E. Grönvallin puolesta.

764 TMA, TPM III, Pori mlk, kunnan yhteisiä asiakirjoja, 18:8: Asiakirjoja Pyntösjärven kuiva-uksesta ja vesijättöjen jakamisesta, toimitus nro 51517.

765 Paikalla olivat myös Ruosniemestä talonpojat Robert Tormilainen, Johan Tervaselkä ja Vik-tor Nuikkinen, katselmusmies Mickel Kesti Hyvelästä, Emanuel Anttila ja Fredrik Ingemari Söörmarkusta.

PYNTÖSJÄRVEN KUIVAUKSEN VAIHEET

- Anomus maaherralle helmikuu 1811.
- Asianosaisten kuuleminen ja vastaus maaherralle helmikuu 1811.
- Katselmus järvellä toukokuu 1814.
- Maaherran lupa laskea järveä elokuu 1814.
- Eräiden osakkaiden kirje maaherralle 1825: muut osakkaat jättäneet velvollisuutensa hoitamatta.
- Eräiden osakkaiden uusi sopimusluonnos maaherralle hyväksyttäväksi lokakuu 1825, muiden osakkaiden vastine helmikuu 1826.
- Brander ym. vastine maaherran välipäätökseen lokakuu 1826.
- Maaherran päätös helmikuu 1827: vahvisti 1825 sopimuksen.
- Pyntösjärven kuivausyhtiö perustetaan 1837.
- Yhden osakkaan anomus maaherralle vesijättöjen jakamiseksi ja maaherran määräys 1843: maanmittari jakamaan vesijätöt.
- Senaatin talousosasto kumoaa maaherran päätöksen 1845.
- Osa ruosniemeläisiä talonpoikia haastaa muut käräjille ojien kunnossapidosta 1853.
- Kiista jatkuu käräjillä 1854, käräjäoikeuden velvoittama katselmus kesällä 1855.
- Maaherra määrää 1873 maanmittarin toimittamaan vesijättöjen jaon, maanmittarin toimittama katselmus syksyllä 1873: jätettiin jakamatta, koska ei ollut kuivunut v. 1837 sopimuksen edellyttämällä tavalla.

Kannattiko järven kuivaus? Yksiselitteistä vastausta ei ole. Laskuhankkeen aloittajille hanke ei kannattanut. He eivät päässeet nauttimaan niistä hyödyistä, joihin he hakemuksessaan vuonna 1811 viittasivat. Rantaniityiltä kylläkin saatiin heinää, mutta alkuvuosikymmeninä vähänlaisesti. Alkuvuosikymmenien hyödyt olivat laihat. Toisaalta laskuhanke ei aiheuttanut tulvia alajuoksulle, eikä mitakaan vastaavia odottamattomia paikallisyhteisölle haitallisia ympäristön muutoksia, olihan järvinen pieni ja matala. Järvellä ei ollut kalataloudellista tai muuta merkitystä, joka kuivauksella olisi menetetty. Järvenlaskun hintana oli siihen käytetyt suuret työmäärät ja yhteisön sisälle syntyneet riidat, joita ratkottiin käräjillä asti. Vasta 1800-luvun jälkipuoliskolla järvenlaskusta alettiin saada niitä hyötyjä, joita alun perin tavoiteltiin. Lopullisesti järvi kuivattiin pelloksi vasta 1930-luvulla. Tuona aikana eläneille järvenlasku oli kannattava, suurin työ oli jo tehty ja he pääsivät nauttimaan sen hedelmistä.

5.1.3 Enäjärven, Kyläjärven ja Rottajärven laskut

Pyntösjärven laskuhankkeen vaikeudet eivät vieneet lähialueen kyläläisten intoa järvenlaskuihin. Kyläsaarelaiset lähettivät maaherralle lokakuussa 1845 anomuksen saada laskea Kyläsaaren ja Yyterin rajalla sijainnutta Enäjärveä.

Karta 33. Enäjärvi sijaitsi Yyterin ja Kyläsaaren välissä ja kylien rajalinja kulki järven halki. Ote Kalmbergin kartasta vuodelta 1855. Kartassa näkyvät myös Kyläsaaren kylä (Inderö) sekä Kyläjärvi, jota myös kuivattiin 1800-luvulla.

Kyläsaarelaisten anomus on lyhyt eikä sisällä oikeastaan muuta kuin pyynnön saada laskea järveä. Hakijat olivat enimmäkseen ratsutilallisia, Kyläsaaressahan oli monta ratsutilaa.⁷⁶⁶

Tähänkään järvenlaskuun ei voitu noin vain ryhtyä, vaan ensiksi oli käytävä lupaprosessi tarkkoine selvityksineen. Maaherra edellytti, että ennen kuin lupa laskuun voidaan myöntää, maanmittarin täytyy järjestää katselmus, jossa paikalla olisivat asianosaiset sekä ylä- ja alajuoksulla asuvat henkilöt. Katselmuksessa tuli selvittää erityisesti seuraavat seikat:

- 1) Järven laajuus ja syvyys mitataan.
- 2) Tutkitaan maanomistussuhteet järven ympärillä.
- 3) Selvitetään järven luonnollinen laskuoja ja mihin vesialueeseen tämä laskee.

766 TMA, Turun ja Porin lääninhallitus, LkA, Eba 486, AD 360/172, 1848.

- 4) Selvitetään, ovatko hakijat suunnitelleet toteuttavansa järvenlaskun luonnolista laskuojaa leventämällä ja syventämällä vai kaivamalla kokonaan uuden uoman.
- 5) Molemmissa tapauksissa tulee selvittää laskuojan maanomistussuhteet.
- 6) Arvioidaan järven korkeus suhteessa siihen vesistöön, johon järven vedet aiotaan johtaa.
- 7) Lisäksi on huolellisesti selvitettävä, millaista vahinkoa järvenlasku voisi aiheuttaa ylä- ja alajuoksulla asuville.

Ehdot laskuun ryhtymiselle ovat siis jo selvästi tiukemmat kuin mitä oli Pyn-tösjärven laskussa, jossa alkuvaiheessa riitti melko suurpiirteinen selvitys. Kesä-kuussa 1846 Enäjärvellä aloitettiin maanmittari Wilhelm von Schantzin johdolla maaherran määräämä katselmus. Syynissä olivat läsnä myös lautamiehet sekä järven osakkaat.⁷⁶⁷ Syynissä todettiin seuraavaa:

- 1) Järven pinta-ala on 189 ta 24,75 ka, josta Yyterin ratsutilan alueella 69 ta 18 ka ja loput 120 ta Kyläsaaren kylän alueella. Järven alasta 23 ta kasvaa kortetta, ruokoa sekä jonkin verran kaislikkoa.
- 2) Järvi on reilut neljä jalkaa korkeammalla kuin Pohjanlahti siitä kohtaa, missä vesi luonnollista uomaa pitkin virtaa järvestä mereen.
- 3) Laskuoja järvestä mereen on 1 820 kyynärää (1 082 m) pitkä ja uomaa täytyy huomattavasti leventää ja syventää.
- 4) Kyseinen laskuoja virtaa sekä Kyläsaaren että Yyterin kylän niittyjen läpi.
- 5) Järveä ympäröi hetteisiä vesiperäisiä niittyjä ja viljelykseen kelpaavia metsiä.
- 6) Veden syvyys vaihtelee puolesta kyynästä puoleentoista kyynärään, järven pohja on savista, joskin Yyterin puolella kivikkoisempaa ja hiekkapitoisempaa.
- 7) Järven ympärillä on omistuksia vain Yyterin ja Kyläsaaren kylillä ja järven laskuoja muodostaa rajan näiden kylien välille. Laskusta ei aiheudu mitään haittaa laskuojan ylä- ja alapuolen asukkaille.

Kun katselmus oli pidetty, osakkaat sopivat keskenään kuivauksen säännöistä ja osakkaiden velvollisuudesta osallistua kuivaustyöhön. Osakkaat päättivät, että jokainen talo osallistuu työhön manttaalinsa mukaan ja järven kuivaamisella saadut vesijätöt jaetaan myös manttaalin mukaan tilojen kesken. Manttaalia kohti velvollisuudeksi laskettiin kuuden miehen päivätöitä vastaava työ päivää

767 Lautamiesten lisäksi paikalla olivat järven seuraavat osakkaat: laamanni, kylänvanhin Isak Lithenius, Isak Landmätari, Edvard Wallin, Frans Inberg, Erhard Bouelius eli Mattila, Carl ja Isak Nordlund (Mattila), Gustaf Riuta, Gustaf Pihl, Isak Langen, Wilhelm Landmätari, Johan Sundell (Mattila), majuri Weisensteinin leskeä edusti ratsutilallinen Erhard Boelius.

kohden niin kauan kuin kuivaustyö kestää. Mikäli joku osakkaista jättäisi saapumatta kuivaustöihin kolmena päivänä, tuli hänen neljäntenä työpäivänä suorittaa laiminlyömiensä työvelvollisuus. Muutoin hän menettäisi osuutensa vesijätöistä, eikä saisi mitään korvausta suorittamistaan päivätöistä.⁷⁶⁸ Hakijat olivat varsin optimistisia työn sujuvuudesta, sillä työt päätettiin suorittaa loppuun yhden kesän aikana, mikäli mitään odottamattomia suuria esteitä ei ilmenisi. Lisäksi Isaac Langenille sovittiin maksettavaksi korvaus niistä haitoista, joita hänelle aiheutui laskuojasta, joka kulki hänen niittynsä läpi.⁷⁶⁹

Saatuun kyläläisten katselmusasiakirjoilla täydennetyin lupahakemuksen maaherra pyysi vielä lausuntoa Tie- ja vesirakennushallitukselta, joka puolsi hanketta. Mutta kuivausyritykselle tuli muita esteitä, kun huomattiin, että kaikkia asianosaisia ei ollut kuultukaan lupaa haettaessa. Tämän vuoksi kyläläisten täytyi lähettää toukokuussa 1848 uusi täydennetty hakemus maaherralle.⁷⁷⁰ Maaherran päätös järvenlaskusta saatiin jo saman kuukauden aikana. Perusteluissaan maaherra kiinnitti huomiota mm. siihen, että hankkeesta oli pidetty maanmittarin johdolla asianmukainen katselmus, kukaan osakkaista ei vastustanut hanketta, hanke ei aiheuttaisi vahinkoa laskuojan ylä- ja alajuoksulla sijaitseville eikä Tie- ja vesirakennushallitukseen nähnyt esteitä hankkeelle. Näillä perusteilla maaherra myönsi laskuhankkeelle luvan ja vahvisti osakkaiden sopimat säännöt kuivauksen ja hyötyjen jaon periaatteista.⁷⁷¹

Lähteiden puuttuessa on mahdoton arvioida yksityiskohtaisesti, miten tästä eteenpäin toimittiin. Voi olettaa, että innokkaasti järvenlaskua hakeneet kyläläiset ovat ryhtyneet ripeästi kuivaustyöhön sen jälkeen, kun maaherralta helitti lupa järven laskemiseen. Mutta kuten niin monissa muissakin järvenlaskuhankkeissa, Enäjärven laskussakaan kaikki ei mennyt niin mutkattomasti kuin oli toivottu ja suunniteltu. Järveä ei saatu kuivattua yhden kesän aikana, kuten oli suunniteltu, vaan kuivaus jatkui vuosikymmeniä eikä järveä ole vielä tänä päivänäkään kuivattu kokonaan.⁷⁷² Ojituksista ja vahingonkorvauksista syntyi kyläläisten välille riitoja, joita ratkottiin käräjillä vuosina 1873 ja 1874 ja lopulta Turun hovioikeudessa asti.⁷⁷³ Viime kädessä näissä riidoissa oli kysymys siitä, onko laskuoja aiheuttanut vahinkoa sen varressa sijainneille niityille ja kunnosapitovelvollisuuksista osakkaiden kesken.

768 TMA, Turun ja Porin lääninhallitus, LkA, Eba 486, AD 360/172, 1848.

769 TMA, Turun ja Porin lääninhallitus, LkA, Eba 486, AD 360/172, 1848.

770 TMA, Turun ja Porin lääninhallitus, LkA, Eba 486, AD 360/172, 1848.

771 TMA, Turun ja Porin lääninhallitus, LkA, Db 84, päätös nro 1620, 22.5.1848.

772 Nykyään järvi on yksi Suomen parhaista pienistä lintujärvistä, jonka ympärillä kiertää luontopolku.

773 TMA, Ulvilan tuomiokunnan arkisto, Ulvila Ca1:113, 1873, Ulvila Ca1:114, 1874;

TMA, Turun hovioikeus (THO) Db 59:498, 13.3.1874.

Yyterinniemellä Kyläsaassa sijaitsi myös Kyljärvi, jonka rannalle Kyläsäärin kylä aikanaan muodostui. Kyljärven laskusta tehtiin anomus maaherranvirastoon 1800-luvun alussa. Hankkeen myöhemmistä vaiheista ei ole tietoa. Järveä on jossain vaiheessa 1800-luvun jälkipuoliskolla laskettu, sillä vesijättöjen jakoa varten tehdyssä kartassa vuodelta 1904 suuri osa entistä järveä on niittynä. Niittyalueen keskellä on kartassa enää pieni vesialue. Tästäkään hankkeesta ei lähteiden puuttuessa voi tietää enempää.⁷⁷⁴

Kuivauksiin ryhdyttiin myös Ruosniemessä, jonka metsäisissä pohjoisosissa sijaitsi pieni suojärvi Rottajärvi. Ruosniemen tilalliset Mikael Tormilainen, I. Tervaselkä, I. Pietilä ja M. Kesti tekivät vuonna 1846 anomuksen järven laskeamisesta.⁷⁷⁵

Kartan 34 vasemmassa alanurkassa on Ruosniemen kylä peltoineen, Rottajärvi sijaitsi kylän takamailla, kartalla oikeassa ylänurkassa. Laskuoja suunniteltiin kaivettavaksi Rottajärvestä pohjoiseen, eikä kylän metsämaiden läpi Porinlahteen.

Anomuksen johdosta maanmittari G. W. Leidenius järjesti heinäkuussa 1846 katselmuksen, jossa arvioitiin mahdollisuuksia laskea Rottajärveä ja kuivata kahden hakijoiden mailla olevaa suota.⁷⁷⁶ Rottajärven pinta-alaksi laskettiin tuolloin 8 tynnyrinalaa 11 kapanalaa ja järveä ympäröivien soiden alaksi 78 tynnyrinalaa 21 kapanalaa. Järven syvyydeksi mitattiin neljä kyynärää (2,4 m) ja järven pohjalla todettiin olevan kahden kyynärän syvyinen mutakerros. Soiden maaperä oli mustamultaa (*svartmylla*) sekä hiekkansekaista savea. Suot kasvoivat harvaa männikköä ja koivikkoo.⁷⁷⁷ Maaperän tutkiminen oli tärkeää, koska se kertoi laskettavaksi aiotun alueen soveltuvuuden niityksi ja viljelysmaaksi.

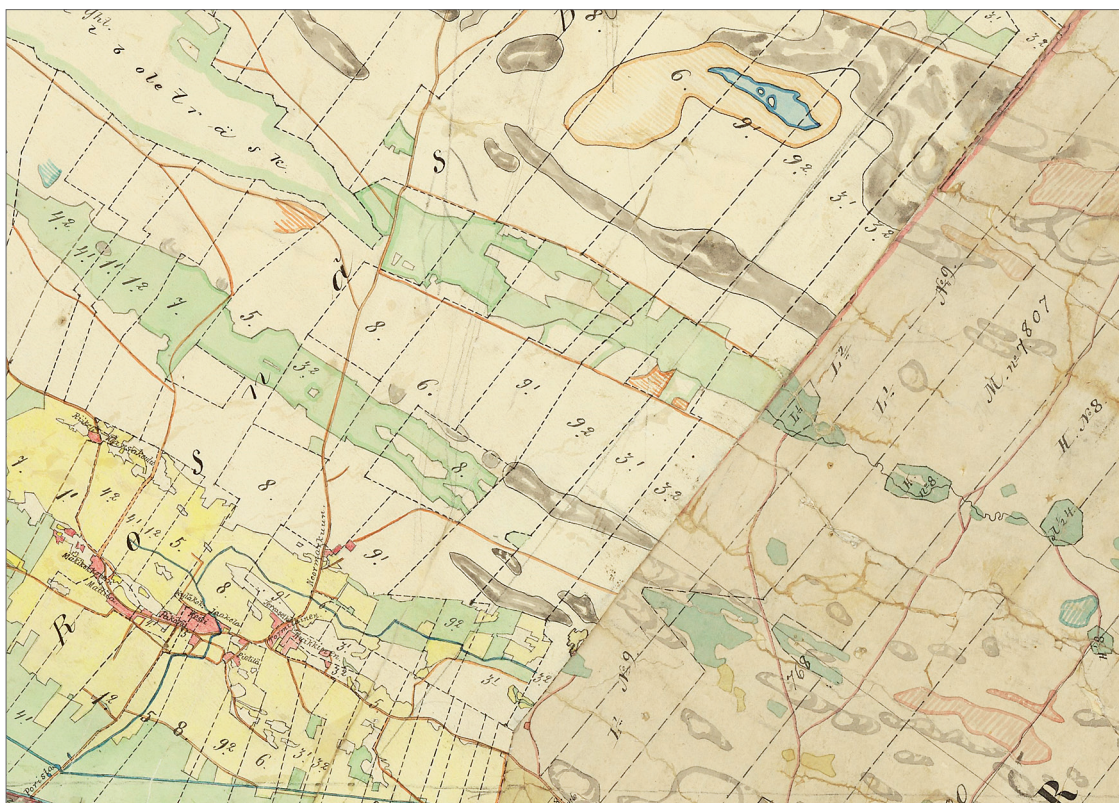
Metsäisessä maastossa laskuojille piti löytää reitit mäkiä ja kallioita väistellen. Rottajärven laskuoja suunniteltiin kallioiden välistä mutkittelevalle. Katselmuksessa todettiin, että Rottajärven kuivaamiseksi järveltä pitäisi kaivaa pohjoiseen 1 273 kyynärää (756 m) pitkä oja Pietilän niitylle, mistä aiheutuisi kustannuksia 170 ruplaa 20 kopeekkaa. Kuivattaviksi aiotuista soista suuremman pinta-alaksi laskettiin 40 tynnyrinalaa 23 kapanalaa, joskin maaperä arvioitiin paikoitellen niin huonoksi, ettei siinä kasvaisi kuin metsä. Kuivausta varten suolta olisi kaivettava 288 kyynärän pituinen ja seitsemän jalan syvyinen uoma, jonka kustannuksiksi

774 Turun maakunta-arkiston vesiasioiden hakemistossa mainitaan anomusdiaari vuodelta 1810, hakijana Jac. Lindebäck ja päätösdiaari 25.10.1810. Asiakirjoja ei kuitenkaan löydy.

775 TMA, TPM III, Pori mlk, Ruosniemi, 8:14. Lehtinen kirjoittaa *Suur-Ulvilan historiassa* vuoden 1847 päätökseen viitaten virheellisesti, että ”nähtävästi aie toteutui, koska maaherra on antanut päätöksensä suoraan, eikä asiasta näy mitään selvityskokouksia tarvitun. Lääninhallituksen päätöstä ei tunneta” (Lehtinen 1967, 462). Lehtinen ei ole käyttänyt maanmittauskonttorin arkistoa, vaan lääninkanslian anomus- ja päätösdiaareja, jotka ovat prosessin osalta epätäydelliset ja kaiken lisäksi arkistosta puuttuu päätöskonsepti. Näin vuoden 1846 anomus ja katselmuksukset ovat jääneet huomaamatta.

776 TMA, TPM III, Pori mlk, Ruosniemi, 8:14.

777 TMA, TPM III, Pori mlk, Ruosniemi, 8:14.

Kartta 34. Rottajärvi Ruosniemen 1800-luvun pitäjänkartassa kartan yläreunassa. Ruosniemen ja Rottajärven välissä näkyy laskettua Pyntösjärveä niityn värillä vihreällä merkittynä. Pitäjänkarttoja alettiin laatia 1840-luvulla isojoassa ja sen jälkeen tehdyissä mittauksissa syntyneestä materiaalista. Pitäjänkartat eivät siis perustuneet yhtenä ajankohtana tehtyihin mittauksiin ja olivat epätarkkoja. (Rantatupa 2011, 16–17.)

maanmittari laski 41 ruplaa 52 ½ kopeekkaa hopeaa. Kuivatuksi aiotuista soista pienempi sijaitsi kokonaan Tormilaisen mailla ja oli alaltaan 6 tynnyrialaa 31 kapanalaa. Tämä pienempi suo olisi helpompi kuivata, koska suon läheisyydessä 168 kynnärän päässä oli oja, jonne laskuedet voitaisiin johtaa. Tämä olisi niin pieni työ, ettei maanmittari esittänyt siitä edes kustannusarvioita. Maanmittari ei katselmuksen lopuksi esittänyt mitään näkemystä, kannattiko vai vastustiko hän suunniteltuja kuivauksia. Asiakirjassa ilmoitetaan ainoastaan edellä mainitut tarvittavat ojankaivuut ja kaivamisen kustannukset.⁷⁷⁸

Kun katselmus oli pidetty ja maanmittari laatinut siitä katselmuskirjan ja -kartan, hakijat lähettivät asiakirjat syyskuussa 1847 maaherralle ja pyysivät

778 TMA, TPM III, Pori mlk, Ruosniemi, 8:12.

Kartta 35. Ote Rottajärven katselmuskartasta vuodelta 1846. Järvestä pohjoiseen lähtee maanmittarin hahmottelema laskuoja.

lupaa järvenlaskuun ja soiden kuivaukseen. Maaherra pyysi suunnitelmasta vielä lausunnon Tie- ja vesirakennushallitukselta, joka puolsi näin hyödyllistä hanketta (*nyttig företag*). Maaherra katsoi kuitenkin välttämättömäksi kuulla vielä asianosaisia eli Ruosniemen Hokkosen, Jaakolan ja Sippolan tilan omistajia. Nämä eivät halunneet itse olla osallisina kuivauksessa, mutta eivät sitä vastustaneetkaan.⁷⁷⁹ Tästä eteenpäin järven ja soiden kuivauksista ei ole tietoa, mutta jossain vaiheessa Rottajärveä ja sitä ympäröiviä soita on kuivattu. Järveä ympäröiviltä soilta laskee tänä päivänäkin suo-ojia kuivatun Pyntösjärven halki kulkevaan Rottabäckinojaan.⁷⁸⁰ Myös itse järvi on vielä olemassa.

779 TMA, LkA, Eba 501, AD 1059/178 1847.

780 Maanmittaushallitus, peruskartta. Kansalaisen karttapaikka, <<http://kansalaisen.karttapaikka.fi/kartanhaku/osoitehaku.html?e=228925&n=6831676&scale=16000&tool=siirra&width=600&height=600&lang=fi>> (käytetty 23.7.2011).

5.1.4 Johtopäätökset

Järvenlaskut olivat kruunun suosimia hankkeita, joihin rohkaistiin monin etuuk-
sin. Kruunulle järvenlaskut ja kuivaukset näyttäytyivät mahdollisuutena edistää
uudisasutusta ja laajentaa maanviljelystä. Järvenlaskuihin ja kuivaushankkeisiin
kannustivat myös oppineet ja maatalouskirjallisuus. Järvenlaskuilla ja kuivauk-
silla voitiin saada useita hyötyjä. Ne nähtiin yhtenä keinona laajentaa niittyalaa
maassa, jonka viljanviljelyn laajentamisen hankalana pullonkaulana oli niittyjen
vähyys, joka puolestaan rajoitti karjan määrää. Vähäisestä karjan määrästä puo-
lestaan seurasi riittämätön peltojen lannoitus ja pienet sadot.

Järvenlaskut olivat myös hyödyn ajan ideologis-luonnontieteellisen ajattelun
mukaisia. Aikakauden ilmastokäsityksissä kuivauksia ja koskenperkauksia pidet-
tiin tärkeänä keinona parantaa ilmastoa ja siten edistää maanviljelystä. Järvenlas-
kut eivät olleet Jumalan luoman järjestyksen turmelemista tai siihen sopimatonta
puuttumista, vaan Jumalan puutarhan hoitoa: luonnonmaiseman muutos kult-
tuurimaisemaksi oli hyödyn aikakaudella merkki edistyksestä.

Järvenlaskut eivät olleet ylhäältä johdettua tai määrättyä toimintaa, vaan
aloite lähti paikalliselta tasolta. Ratkaisevaa olivat paikalliset olosuhteet ja maa-
ta omistavien suhtautuminen. Kaikkia järviä ei laskettu, vaan vain niitä järviä,
joiden laskulla uskottiin saavutettavan hyötyjä ja joiden laskuun oli resursseja.
Porin ympäristössä täyttyivät nämä molemmat edellytykset. Myös paikallisen
eliitin toiminnalla oli merkitystä. Johan Kraftmanin aloittama Lattomeran kui-
vaus ja Leistilänjärven kuivaus olivat alkaneet jo 1700-luvulla, mutta niiden kui-
vaukset jatkuivat vielä koko 1800-luvun. Pyntösjärven, Kyläjärven ja Rottajärven
1800-luvulla alkaneet laskuhankkeet olivat siis myös samanaikaisia prosesseja
Lattomeran ja Leistilänjärven kuivausten kanssa ja laskuista saatiin esimerkkejä
ja vertailukohtia.

Kraftmanin ohella merkittävänä henkilönä näyttäytyy myös asessori Linde-
bäck, joka oli mukana niin Leistilänjärven, Pyntösjärven kuin Kyläjärvenkin
hankkeissa. Huomattavaa on, että hän ei ollut hankkeissa mukana sitä kautta,
että hän olisi ollut kylän tilallinen. Hän oli erityisen kiinnostunut järvenlaskuis-
ta ja hankki osuuksia järviin tai muutoin hankkiutui mukaan laskuhankkeisiin.
Vaikuttaa siltä, että hän osallistui laskuihin myös, koska hän näki ne taloudellise-
na mahdollisuutena ja sijoituksena.

Lattomeran ja Leistilänjärven kuivauksista kumpikaan ei sujunut ongelmitta,
vaan monenlaisten vaikeuksien sävyttämänä ja suorastaan tuskastuttavan hitaas-
ti. Pyntösjärven ja muiden järvien laskijat ovat olleet näkemässä nämä vaikeudet.
Tästä huolimatta talonpojat uskoivat laskujen hyödyllisyyteen. Laskut osoittavat
myös, kuinka vaikeaa sekä oppineiden että talonpoikien oli aavistaa fyysistä ym-
päristöä muuttavien toimien seurauksia. Laskut eivät riistäytyneet käsistä, niin
kuin pahimmillaan järvenlaskuissa saattoi käydä. Mutta se, mitä ei osattu en-
nustaa, oli kuivauksen hitaus, työläys ja näistä aiheutuvat kustannukset. Porin

ympäristön järvenlaskuihin ei siis sovi Björnin yleistys, että järvenlaskut muuttivat maisemaa äkillisesti.⁷⁸¹

Tutkimani tapaukset osoittavat myös, että talonpojat pyrkivät aktiivisesti kehittämään maatalouttaan. Järvenlaskuissa tarvittiin myös yhteistoimintaa talonpoikien sekä eri kylien välillä, kun järvi sijaitti usean kylän takamailla. Toisaalta talonpoikien yksituumaisuutta ja yhteistoimintaa ei pidä romantisoida: laskuissa syntyi pitkäjänteisiä käräjille asti päätyneitä riitoja talonpoikien kesken. Pidetyt kokoukset, äänestykset, tehdyt kirjalliset sopimukset ja oikeusprosessit tuovat esiin laskuhankkeiden sosiaalisen yllätyksellisyyden. Mutta tehdyt sopimukset ja erimielisyyksien ratkaisuyritykset käräjillä kertovat myös sopimukseen ja oikeuteen perustuvasta toimintatavasta. Sopimukseen osattiin vedota ja käräjiä käydä. Oikeuden ratkaisut osoittivat myös, että sopimuksista oli pidettävä kiinni.

Veikko Anttila on suomalaisia järvenlaskuyhtiöitä käsittelevässä tutkimuksessaan (1967) sekä myöhemminkin (1987) esittänyt, että Satakunnassa tehdyt kruunun johtamat koskenperkaushankkeet, joihin talonpojatkin velvoitettiin osallistumaan, olisivat vaikuttaneet järvenlaskujen toimintamalleihin niin, että laskuyhtiöt olisivat laatineet osakaskuntaa sitovia sääntöjä. Toisena selittävässä tekijänä Anttila esittää sen, että satakuntalaisessa maatalousyhteiskunnassa ”suurmaanomistuksella” on ollut merkittävä asema. Talonpoikien on täytynyt varautua suurmaanomistajien ”yksilöllistä taloudellista ajattelua” vastaan ja nämä tekijät ovat johtaneet sääntöihin, virallisiin kokouksiin ja äänestyksiin yhtiön toiminnassa.⁷⁸²

Sopimukseen perustuvan yhteistoiminnan syiden hakeminen kartanoiden ja ratsutilojen mistajien sekä talonpoikien vastakohtaisuudestakin tuntuu kaukaa haetulta. Se korostaa säätyläisten ja talonpoikien vastakohtaisuutta, josta ei kuitenkaan laskuhankkeissa ole mitään merkkejä. Toinen ongelma Anttilan selityksessä on, että hän näkee talonpojat reaktiivisina: talonpojat eivät toimi itsenäisesti, aloitteellisesti ja suunnitellusti, vaan heidän toimintansa selittyy reaktion johonkin ulkoiseen. Anttilan esittämien syiden sijaan selityksiä on etsittävä muualta. Ensinnäkin kun järvenlaskuissa oli mukana kymmeniä osakkaita, on loogista, että yhteisistä pelisäännöistä laadittiin sopimuksia. Toiseksi tämä ei ollut uusi keksintö. Talonpoikien arkiset paikallisen tason yhteistoiminnan ja sopimisen käytännöt olivat muotoutuneet jo vuosisatoja. Talonpojat olivat myös tottuneet asioimaan ja käymään oikeutta virkamiesten ja kruunun kanssa, mitä moninaisimmassa asioissa, kuten tässä työssä on osoitettu. Kysymys oli siis pitkän muotoutuneista talonpoikien toimintatavoista. Tämän vuoksi ei ole uskottavaa sekään, että talonpoikien kyky laatia sopimuksia keskenään olisi tullut ylhäältä kruunun Kokemäenjoella suorittamien koskenperkausten kautta.

781 Björn 2003, 612.

782 Anttila 1967, 212–213; Anttila 1987, 369–370.

Talonpoikien kyky sopimuksiin, yhteistyöhön ja toimintaan, olkoonkin että välillä nousi erimielisyyksiä, loi edellytykset hankkeille ja ympäristön muuttamiselle. Järvenlaskut muuttivat maisemaa ja niiden laskeminen oli suorastaan totta: kaikkia Porin ympäristön laskemiskelpoisia järviä laskettiin. Mistä tämä kertoo? Ensinnäkin laskut kertovat tarpeesta. Kruunu ei määrännyt laskuihin, vaan antoi niihin mahdollisuuden. Työläisiin hankkeisiin ei olisi lähdetty ilman tarvetta. Niityistä oli pulaa ja vaikka suoranaista pulaa ei olisi ollutkaan, niin lisää niittyjä tarvittiin sitä mukaa kun uutta peltoa raivattiin ja lannoituksen tarve kasvoi. Laskuihin ryhtyminen kertoo myös luottamuksesta niiden hyödyllisyyteen: uskottiin, että niiden avulla voidaan saada lisää niittyjä. Talonpojat suhtautuivat aluksi nihkeästi Kraftmanin Lattomerän kuivaussuunnitelmiin, mutta olivat myöhemmin mukana aktiivisesti järviä laskemassa. Jos talonpojat olivat vanhakantaisia, niin miten heidän aktiivisuutensa järvenlaskuihin voidaan selittää? Selitys onkin, että talonpojat eivät olleet vanhakantaisia, vaan lähtivät suuriinkin ympäristöä muokkaaviin ponnistuksiin, jos kokivat ne tarpeellisiksi ja uskoivat niiden olevan hyödyllisiä.

Kaikkien suurehkojen Porin seudun järvien laskujen vaikutus maisemaan on ollut pysyvä. Lattomeri ja Leistolänjärvi aukeavat nykyään laajoina peltoaukeina ja Pyntösjärvin on yhä viljelyksessä. Järvenlaskut ovat osa laajempaa jokilaakson maiseman historiaa. Maatalouden uudisraivuu ja järvenlaskut muuttivat merkittävästi Porin seudun ja Kokemäenjokilaakson maisemaa. Uudisraivuusta huolimatta pellot olivat yhä 1700-luvun lopulla nykypäivään verrattuna lähinnä pieniä laikkuja kylämäen ympärillä ja yksittäisinä raivuuina kylien takamailla. Kylätkin olivat vielä yksittäisiä asutus- ja viljelysaarekkeitä toisistaan metsien erottamina. Vasta 1800–1900-luvulla toteutetut kuivaukset ja uudisraivuu loivat eri kyliä toisiinsa yhdistävät laajat peltoaukeat ja Kokemäenjokilaaksolle yhä tyyppillisen avoimen viljelysmaiseman.⁷⁸³

5.2 Talonpoika Mattilan sahananke ja vesimyllyn rakentajat

Edellä kuvattujen järvenlaskujen ohella vesistöihin ja niiden vesivoimaan kohdistui myös pienempien ryhmien ja yksittäisten tilallisten intressejä. Niissä kohtasivat talonpoikien erilaiset intressit ja samalla niissä määriteltiin myös talonpoikien ja kruunun välistä suhdetta. Talollinen Johan Gustafsson Mattila Ruosniemen kylästä lähetti vuonna 1846 kuvernöörinvirastoon anomuksen, jossa hän anoi lupaa saada rakentaa saha Pyntösjärven laskuojan sivuojaan.⁷⁸⁴

783 Louekari 2012.

784 Mattilan hakemuksesta on Turun maakunta-arkistosta diaaritiedot, mutta itse hakemus puuttuu. TMA, Turun ja Porin lääninhallitus, LkA, Eba 479, akti 1092/98 1846. Päätös löytyy päätöskonsepteista: TMA, LkA, Db 85, 1848, 2. päätös nro 4107.

Mistä tässä hankkeessa oli kysymys ja mitä sillä tavoiteltiin? Mattilan hankkeen ymmärtämiseksi sitä on tarkasteltava osana aikakauden talouspolitiikkaa ja paikallisia olosuhteita.

Sahateollisuus ei nauttinut hyödyn aikakaudella eikä vielä 1800-luvun alkupuolellakaan kruunun erityistä suosiota. Sahateollisuus jäi valtakunnan vaurauden kannalta tärkeämpänä pidetyn vuoriteollisuuden ja valtakunnan pääelinkeinon maatalouden jalkoihin. Ruotsin metsälainsäädännön tärkeimmät tavoitteet 1700-luvulla olivat metsien loppumisen ehkäiseminen ja pyrkimys ohjata metsävaroja kruunun kannalta edullisimpiin tarkoituksiin. Suomen metsiä kohtaan kruunulla ei ollut sellaisia erityisiä intressejä kuin Keski-Ruotsin vuoriteollisuusalueilla tai Baltian maakunnissa, joista saatiin runsaasti arvokasta laivanrakennuspuuta.⁷⁸⁵

Metsävarojen hallinta ja hyödyntäminen ja tätä kautta valtiovallan ja yrittäjien ristiriitojen sävyttämä vuorovaikutus olivat silti olennainen osa 1700-luvulla heräävää suomalaista varhaiskapitalismia. Sahateollisuuden pioneerit ja 1700-luvulla perustetut vientisahat ovat hyvä esimerkki 1700-luvun uuden yrittäjäluokan ja valtiovallan suhteiden ristiriidasta ja suomalaisen sahatöiden kytkeytymisestä kansainvälisen kaupan rakenteisiin ja suhdanteisiin.⁷⁸⁶ Uusien vientisahojen nousu Suomessa törmäsi ennen kaikkea merkantilistiseen ulkomaankauppa- ja kaupunkipolitiikkaan. Varsinkin vuoden 1724 tuotepilakaatti, joka oli säädetty edistämään kotimaista kauppamerenkulkua, rajoitti ulkomaisien kauppalaivojen käyttöä rahtiliikenteessä ja esti maaseudun lastauspaikkojen käytön laivauksiin. Vienti oli suunnattava harvalukuisten ja helposti ohjattavien tapulikaupunkien ja niiden kauppaporvariston kautta.⁷⁸⁷

Pori ei ollut vielä 1700-luvulla merkittävä sahapaiikkakunta, vaan laivanvarustajien ja kauppiaiden kaupunki. Kauppakaupungiksi Pori alkoi kehittyä, kun Pohjanlahden kauppapakko kumottiin ja kaupunki sai tapulioikeudet vuonna 1765. Porilaiset laivanvarustajat veivät vielä 1770-luvun alussa kauppalaivoissaan puutavaratuotteista pääasiassa lehtereitä ja tervaa. Tämä vienti koki kolauksen, kun lehtereiden hakkaaminen kiellettiin vuonna 1775, minkä seurauksena porilaisten oli etsittävä uusia tuotteita laivattavaksi.⁷⁸⁸ Voidakseen kaupata sahatavaraa Porin porvarit perustivat sahalaitoksen kaupungin edustalle jokisuistoon Luusouriin. Kun höyrysahoja ei voinut perustaa, Porin porvarit yrittivät ratkaista sahan käyttövoiman tuulivoiman avulla: Luusourin saha oli tuulisaha. Saha ei menestynyt toivotulla tavalla, eikä se ilmeisesti toiminut muutamia vuosia pidempään. Pormestari Sacklén mainitsee sahan *Uppfrostrings Sällskapet*

785 Tasanen 2004, 143–144.

786 Kuisma 1993, 66.

787 Kuisma 1996, 54–55; Meinander, N. 1968, 155–159.

788 Ahvenainen 1984, 101–102; Ruuth & Jokipii 1958, 552–556.

Tidningar -lehteen vuonna 1782 kirjoittamassaan kuvauksessa Porin kaupungista, mutta asiakirjoissa sahasta ei löydy mainintaa vuoden 1784 jälkeen.⁷⁸⁹

Autonomian ajan alussa Pori ei vielä ollut sahanomistajakaupunki, mutta vuosisadan puolivälissä tilanne oli täysin muuttunut: Porin porvarit omistivat parikymmentä sahaa ja laivatun sahatavaran määrillä laskettuna kaupunki oli 2.–5. suurimman joukossa Suomessa.⁷⁹⁰ Puutavaran kysynnän voimakas kasvu 1800-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä Euroopassa, rahtimahdollisuuksien avautuminen etenkin Englantiin, mutta myös aina Välimerelle asti, loivat perustan myös Porin metsätuotteiden kaupalle.⁷⁹¹

Pori kehittyi seuraavina vuosikymmeninä ja autonomian ajan alussakin ennen kaikkea sahatavaran vientikaupungiksi, ei niinkään sahalaitosten kaupungiksi. Porin porvarit ja yrittäjät suuntasivat yhä suuremmissa mittakaavassa varojaan ja tarmoaan sahatavaraan ja laivanvarustukseen. Mutta kauppiaat eivät olleet itse innostuneita sahalaitosten perustamisesta ja omistamisesta, vaan keskittyivät sahatavaran kauppaan ja vientiin ulkomaille. Porin lähistöllä ei ollut vesisahoille kelvollisia koskipaikkoja. Sahat olisi pitänyt sijoittaa koskien partaalle sisämaahan, jonne kulkuyhteydet olivat vielä 1800-luvun alussa kehnot ja joista kuljetuskustannukset olisivat nousseet korkeiksi. Porin lähiseudulle perustettiin 1800-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä sahalaitoksia, mutta ne olivat sangen pieniä ja tuotantokapasiteetiltaan vaatimattomia. Ne eivät kyenneet millään täyttämään sitä tarvetta, jota vientikauppaa harjoittavilla merenkulkijoilla oli. Tässä tilanteessa laivanvarustajat joutuivat turvautumaan myös maaseudun talonpoikien käsin sahattuun lautatavaraan, jonka laatu ei ollut kilpailukykyinen sahoissa sahattujen lautojen ja lautatavaran rinnalla.⁷⁹²

Vuojoen säterillä oli Irjanteen saha Eurajoella, Kauttuan ruukilla saha Eurasassa, lisäksi Köyliössä sijaitsi Tuiskulan kotitarvesaha, joka kuului Köyliön kartanolle. Sahalaitos oli myös Huittisissa, Tyrvällä ja Karkussa, lisäksi kauempana sisämaassa Kokemäenjoen vesistöalueen varrella Pirkkalassa ja Ikaalisissa oli muutama saha.⁷⁹³ Huomionarvoista on, että Porin kauppapiirin sahojen omistajat olivat tuolloin lähinnä ruukin- ja kartanonherroja ja vain muutama saha oli talonpoikainen.

Suomen sahateollisuus kasvoi voimakkaasti 1830-luvulla. Kauppa ja meriliikenne vilkastuivat 1830-luvulla ulkomaisen kysynnän kasvaessa ja Välimeren satamien avauduttua rahtiliikenteelle. Puutavaran kysynnän kasvun vuoksi puutavarakauppiaiden täytyi laajentaa puutavaran hankinta-alueita. Suomeen

789 Sacklén 1782; Ruuth & Jokipii 1958, 584; Ahvenainen 1984, 166.

790 Ahvenainen 1984, 167–168.

791 Kaukamaa 1941, 135–140, 175–176.

792 Kaukamaa 1941, 127–129.

793 Kaukamaa 1941, 132.

Taulukko 17. Porin kauppapiirin sahat vuonna 1819 maaherran senaattiin toimittaman sahaluettelon mukaan (Kaukamaa 1941, 130–132).

Saha	Omistaja	Vero, hopearuplaa	Sahausoikeus tukkia/vuosi
Noormarkun eli Saha-kosken saha, Ulvila	Maaherra de Carnall	26	1950
Lampin eli Ahlaisten saha, Ulvila	Maaherra de Carnall	22	1650
Levanpellon eli Kosken saha, Ulvila	Senaatin jäsen, vapaa-herra Axel Mellin	–	Ei ollut verosaha
Uksjärven saha, Ulvila	Maanmittaustirehtööri Gottskalck	6½ tolttia lautoja ja 3 ruplaa 20 kopeekkaa hopeaa	–
Lauttijärven saha, Merikarvia	Lauttijärven talonpojat	–	–
Kankun eli Alakylän saha, Merikarvia	–	–	Kotitarvesaha, hävitetty v. 1830
Långforsin eli Lankosken saha, Merikarvia	Långforsin ja Otamon talonpojat	1 ⅔ tolttia lautoja, 80 kopeekkaa hopeaa	Kotitarvesaha
Peräkylän saha, Eurajoki	Tullikirjuri Nyberg	3 ½ täyspuhtaita ja 6 ⅔ puolipuhaita lautoja sekä 4 ruplaa 80 kopeekkaa hopeaa	Käytössä vain keväisin

perustettiin tuolloin huomattava määrä uusia sahoja. Kuopion ja Vaasan lääneihin perustettiin suuria yli 10 000 tukkia vuodessa valmistavia sahoja.⁷⁹⁴ Sahatavaran vienti Suomesta ylsi 1700-luvun lopun tasolle, 200 000 tolttia vuodessa (toltti 12 kpl lautoja), vasta 1830-luvun puolivälissä.⁷⁹⁵ Sahatavaran vienti Porista alkoi kasvaa nopeasti 1830-luvulla, vuonna 1840 vietiin kolminkertainen määrä 1830-luvun tasoon nähden. Sahatavaran vientiin kytkeytyi laivanvarustustoiminta, joka eli Porissa kukoistustaan aina Krimin sotaan asti. Pori oli vuonna 1830 Suomen neljänneksi suurin sahatavaran vientisatama vajaan kymmenen prosentin osuudella kokonaisviennistä. Kokonaisvientii Porista vuosina 1845–1849 vastasi noin viittä prosenttia koko Suomen viennistä.⁷⁹⁶

Sahatavaran myyntialueet seurasivat kuljetussyistä vesistöjä, halkokauppa keskittyi rannikolle, tervakauppa Suomenselälle ja Oulun ja Kainuun seudulle. Sahapuun ja veistetyyn puun kauppa keskittyi eteläiseen Suomeen. Puutavara-kaupan vilkastuessa 1830-luvulla myös aiemmin puutavaran ostoon ja myyntiin

794 Kaukamaa 1941, 176–177.

795 Tasanen 2004, 187.

796 Saarinen 1972, 48–50, 57.

keskittyneet kauppiaat ryhtyivät perustamaan sahoja. Suurin osa Porista viedystä puutavarasta oli vielä talonpoikien valmistamaa ja kaupunkiin kuljettamaa.⁷⁹⁷ Vesisahoissa sahatuista laudoista maksettiin ulkomailla paljon talonpoikien käsin sahaamia lautoja parempi hinta. Tämä teki sahan perustamisen taloudellisesti houkuttelevaksi. Tähän oli myös lähes pakottava tarve: pystyäkseen kilpailemaan Suomen muiden rannikkokaupunkien ja naapurimaiden laadultaan paremman sahatavaran kanssa porilaisten kauppiaiden oli hankittava talonpoikien käsin sahattuja lankkuja laadukkaampaa tavaraa. Ensimmäiset porilaiset kauppiaat, jotka ryhtyivät perustamaan sahoja olivat C. F. Björnberg, C. F. Rosenlew ja A. W. Björkman. He anoivat vuonna 1836 lupaa saada perustaa saha Parkanoon. Yksi perustelu sahan perustamiselle oli, että saha antaisi talonpojille mahdollisuuden muuttaa metsiensä runsaat puuvaransa rahaksi sen sijaan että ne lahoaisivat ja mätänisivät metsään.⁷⁹⁸ Tämä oli taitava perustelu: saha ei auttaisi ainoastaan heitä itseään, vaan koituisi hyödyksi myös talonpojille. Metsien loppumista pelkäävässä maassa kannatti vedota myös siihen, että on parempi käyttää puut hyödyksi kuin jättää ne mätänemään metsiin.

Porin puutavarakauppiaiden kiinnostus sahaiteollisuutta kohtaan laimeni nopeasti 1840-luvulla. Selitykset löytyvät markkinatilanteesta ja tullipolitiikasta: kotimaisia vientituloja korotettiin ja Englanti otti vuonna 1842 käyttöön uuden tullitariffin, joka yhdistettynä kansanvälisen rahaliikenteen epävarmuuksiin sai sahaiteollisuuden tulevaisuuden näyttämään synkältä.⁷⁹⁹ Mutta tämä oli vain hetkellistä. Englanti alkoi jo 1840-luvulla siirtyä kohti vapaampaa kauppapolitiikkaa ja purki tullisuojeluaan.⁸⁰⁰ Vuosisadan puolivälissä Porin porvarien omistuksessa oli jo parikymmentä sahaa.⁸⁰¹

Porin seudulla Merikarvia nousi tärkeäksi puutavaran osto- ja varastopaikaksi, vaikka sillä ei virallisesti tällaista oikeutta ollutkaan. Virallisesti seudun asukkaiden olisi pitänyt viedä puutavaran lähikaupunkeihin myytäväksi, mutta todellisuudessa laitton metsätuotteiden kaupankäynti jatkui Merikarvialla vilkkaana vuodesta toiseen ja Merikarviasta muodostui 1830–1840-luvulla keskus, jonka kautta runsasmetsäisten Pohjois-Satakunnan pitäjien puutavaran kauppaa käytiin.⁸⁰² Kun puutavaran hinnat olivat nousseet, kysyntä kohdistui käsin sahatun puutavaran sijaan sahalaitoksissa valmistettuun puutavaraan ja sahatavaraa ostavia kauppiaita liikkui rannikkoseudulla. Näissä olosuhteissa myös talonpojat huomasivat sahalaitosten perustamisen tuomat mahdollisuudet. Lyhyessä aika-

797 Kaukamaa 1941, 150; Saarinen 1972, 62.

798 Kaukamaa 1941, 174–175; Saarinen 1972, 62–63.

799 Kaukamaa 1941, 260; Saarinen 1972, 50–51.

800 Kuisma 1993, 163–167.

801 Ahvenainen 1984, 168.

802 Kaukamaa 1941, 430–431.

taulussa Satakunnan rannikon läheisyyteen rakennettiin useita sahoja, joiden perustajina oli talonpoikia.⁸⁰³

Sahojen perustamista vaikeuttivat monet seikat. Ruotsin kauppa- ja teollisuuspolitiikka perustui tiukkaan säätelyyn, rajoitukseen ja valvontaan, minkä lisäksi sahateollisuus oli kaikkea muuta kuin valtiovallan erityissuojeluksessa. Tätä suojaa nautti pikemminkin ruukkiteollisuus, joka tarvitsi paljon metsiä ja jonka tarpeista valtiolta pyrki huolehtimaan. Sahateollisuuden katsottiinkin uhkaavan ruukkiteollisuutta kilpailevana metsänkäyttömuotona.⁸⁰⁴ Vuosisatainen pelon ja erilaisten intressien sävyttämä puhe metsien loppumisesta eli vahvana, maaherrat, ruukinpatruunat ja Suomen Talousseura kiinnittivät toistuvasti huomiota metsävarojen loppumiseen.⁸⁰⁵ Myös Ulvilan nimismies valitti 1830-luvulla, että hänen alueensa metsät ovat niin hakattuja, että puuta riittää vain kotitarpeisiin, mutta ei laivanrakennukseen eikä rakennuspuiksi.⁸⁰⁶

Raaka-aineen hankinnan lisäksi sahalaitosten perustajilla oli ratkaistavanaan käyttövoiman hankinta. Kun höyrysaivat olivat tyystin kiellettyjä, sahayrittäjille jäi käytännössä ainoaksi mahdollisuudeksi perustaa vesivoimaa hyödyntäviä vesisahoja. Vesisahojen ongelmana oli riittävän vesivoiman saanti ja vesivoiman kausiluontoisuus. Mitä pienempi uoma, sitä suuremmalla todennäköisyydellä sahaa pystyttiin pyörittämään vain runsasvetisinä kausina keväisin ja syksyisin.

Eikä vesisahojakaan noin vain perustettu, vaikka yrittäjällä olisikin ollut saatavilla riittävät metsävarat ja käyttökelpoinen vesiuoma sahan paikaksi. Sahojen perustaminen oli monimutkainen prosessi hakemuksineen, katselmuksineen, eri virkaportaiden lausuntoineen ja mahdollisine lisäselvityspyynnöineen sekä mahdollisten kilpailijoiden valituksineen. Kaiken kaikkiaan sahan perustamista suunnittelevan henkilön hakemus kiersi usein vuosia, joskus jopa vuosikymmeniä byrokratian rattaissa, ennen kuin asiasta saatiin päätös.⁸⁰⁷

Nämä realiteetit nousivat esille myös Pyntösjärven sahanhankkeessa, kun talollinen Johan Gustafsson Mattila Ruosniemestä anoi vuonna 1846 lupaa saada rakentaa Pyntösjärven laskuojan sivuojaan kaksiraaminen tulli- ja myllysaaha. Sahalaitoksen perustamiseen liittyen Mattila pyysi lupaa saada kaivaa Myllyjoaan uuden 237 metriä pitkän sivuhaaran veden kulkua edistääkseen ja turvatakseen

803 Näitä sahanhankkeita, joissa talonpojat olivat osakkaana tai yksinään olivat Lankosken eli Långforsin saha, Bålsbäckin saha, Koitankosken saha, Pirttijärvenkosken saha ja Sahakosken saha Merikarvialla, Isobäkinonjan saha ja Koskenniskan saha Siikaisissa, Pohjakosken saha Ahlaisissa sekä Salmusojan saha Pomarkussa (Kaukamaa 1941, 433–434).

804 Tasanen 2004, 175.

805 Tasanen 2004, 180.

806 TMA, Ulvilan nimismiespiiri, Dc 1, ”Statistiska anteckningar rörande Ulfby Distrikt, 12.8.1839”.

807 Porin seudun talonpoikaisten sahojen lupahakemusprosessien monimutkaisuudesta ks. esim. Kaukamaa 1941, 432–470.

sahan veden tarpeen. Kaivanto alkaisi 200 kyynärän eli 148,5 metrin päästä Korpimyllyn rajapyykistä ja päättyisi sahalaitosta varten suunnitellun padon kohdalle.⁸⁰⁸

Mattilan suunnitelmaa vastaan asettuivat saman kylän talonpojat Malakias Kesti ja Mikael Tormilainen. Heillä oli omat etunsa ja intressinsä vastustaa Mattilan suunnitelmia, sillä he suunnittelivat vesimyllyn rakentamista vanhalle myllyn paikalle Pyntösjärvestä laskevaan Myllyjoaan.⁸⁰⁹ Heidän myllynrakentamishankkeensa oli edennyt vuonna 1846 jo niin pitkälle, että komissionimaanmittari G. W. Leidenius oli pitänyt kesäkuun toisena päivänä katselmuksen myllyn rakentamisesta. Maanmittari teki perusteellista työtä ja mittasi erittäin tarkasti ja yksityiskohtaisesti Myllykosken ojan leveyden, syvyyden ja pudotuksen koko ojan matkalta. Mittaustensa perustella maanmittari päätyi kesäkuussa 1846 suosittelemaan myllyn rakentamista.⁸¹⁰ Jostain syystä Mikael Tormilainen on kuitenkin yhdessä Malakias Kestin kanssa jättänyt seuraavana vuonna 1847 uuden anomuksen myllyn rakentamisesta Pyntösjärven ojaan eli Myllykosken ojaan. Anomusakti ei ole säilynyt ja tältä osin syyt uuteen hakemukseen jäävät epäselviksi. Komissiomaanmittari G. W. Leidenius on joka tapauksessa pitänyt uuden hakemuksen johdosta katselmuksen, jossa on todettu veden pudotus suunnitellulla kohdalla niin vähäiseksi, että myllyä on vaikea pitää toiminnassa. Lisäksi katselmuksessa todettiin, että jokainen patoaminen aiheuttaisi epäilemättä tulva-aikoina vahinkoa lähimmille viljelyksille ja ylempänä virrassa olevalle myllylle. Myllylle ei myönnettykään lupaa 27.12.1847 annetussa päätöksessä.⁸¹¹ Näiden asiakirjojen valossa tapahtumien yksityiskohtainen kulku jää epäselväksi.

Toisin kuin Tormilainen ja Kesti, muut yläjuoksun maanomistajat sekä Noukan sotilasvirkatalon asukas tukivat Mattilan suunnitelmaa kaivannosta. Heidän mielestään uusi oja olisi hyödyllinen, sillä keväisin Pyntösjärven oja tulvi, mikä aiheutti vahinkoa heidän ”osin viljelyille, osin viljelyskelpoisille maille” ja Noukan tilan laidunmaille.⁸¹² Runsas vesi oli haitaksi yläjuoksulla tiluksia

808 Mattilan hakemus puuttuu Turun maakunta-arkistosta, vaikka siitä on diaaritiedot: TMA, Turun ja Porin lääninhallitus, LkA, Eba 479, akti 1092/98 1846. Päätös löytyy päätöskonsepteista: TMA, LkA, Db 85, 1848, 2. päätös nro 4107.

809 TMA, TPM III, Pori mlk, Ruosniemi, 8:12. Myllyt jaettiin kotitarvekäyttöön jauhaviin kotitarvemyllyihin ja tullimyllyihin, jotka jauhoivat veroa vastaan vieraidenkin viljaa. Tämä ero poistui vuonna 1882, kun valtion kantama myllyvero poistettiin.

810 TMA, TPM III, Pori mlk, Ruosniemi, 8:12. Myllyn seuraavista vaiheista ei ole tietoa, mutta vuoden 1875 myllyluettelossa Ruosniemen kylälle on merkitty Rännerinkoskeen kaivetussa ojassa sijaitseva Päkärän mylly, jonka verollepano on ollut vuonna 1874 mutta jota ei ollut lopullisesti vahvistettu. TMA, Ulvilan kihlakunnan kruununvoudinarkisto, Sahoja ja myllyjä koskevat asiakirjat 1817–1902, 3:1.

811 Anomusakti AD 1060/178 1847 puuttuu TMA:sta, TMA, LkA, Db 83, päätös nro 4263. Myös katselmuksen yhteydessä laadittu katselmuskartta on säilynyt.

812 TMA, LkA, Db 85, 1848, 2. päätös nro 4107.

omistaville, mutta hyödytti alajuoksun maanomistajia eikä Mattila ollut ainoa, jolla oli intressejä Myllykosken veden hallintaan. Ruosniemen talonpoikien Tormilaisen ja Kestin lisäksi naapurikylän Hyvelän talonpojat havittelivat Myllykosken virtausta myllyänsä varten. Mattilan hanke olisi vaarantanut tämän. Hyvelän talonpojat Johan Yli-Kesti, Kustaa Kuuri sekä Henrik ja Matts Friberg väittivät, että hyveläläisillä oli ollut ikiaikaisesti mylly Myllykoskessa ja että he olivat anoneet lupaa kylän vanhastaan ilman lupaa rakennetulle myllylle tai vaihtoehtoisesti lupaa rakentaa samaan ojaan uusi kotitarvemylly. Mikäli Mattila saisi oikeuden kaivaa haluamansa uoman, kaikki vesi virtaisi pois Myllykoskesta. He eivät siis vastustaneet itse sahan perustamista, vaan ainoastaan Mattilan suunnitelmia kaivaa uoma ja johtaa vettä sahan käyttövoimaksi.⁸¹³

Hyveläläiset eivät puhuneet perättömiä, sillä esimerkiksi vuoden 1700 maakirjakarttaan Hyvelän kylälle on merkitty mylly kyseiseen ojaan.⁸¹⁴ Ikiaikaisen käyttöoikeuden puolesta puhuvat myös vuosien 1585 ja 1587 myllyluettelot, joiden mukaan Hyvelässä oli kaksi puromyllyä, myös Ruosniemessä oli yksi puromylly.⁸¹⁵ Hyveläläiset rakensivatkin uuden myllyn ja katselmuksessa syyskuussa 1848 mylly todettiin rakennetun lupaehtojen mukaisesti. Vielä saman vuoden marraskuussa suoritettiin myllyn luona katselmus verollepanoa varten ja myllyn verollepano vahvistettiin maaliskuussa 1849. Vuotuiseksi veroksi määriteltiin 16 kappaalaa viljaa, puolet rukiina ja puolet ohrana. Myllyn osakkaiksi merkittiin Sepä (Kustaa Kuuri), Näsi (Henrik Friberg), Näsi (Mats Friberg) ja Sippola (Johan Kesti).⁸¹⁶

Vastustusta herättäneen Mattilan sahan perustaminen eteni seuraavaksi katselmuksen pitämiseen. Mattilan hakemuksen asiakirjat lähetettiin lausuntoa varten myös Tie- ja Vesirakennuksen ylihallitukselle, joka piti niitä niin puutteellisina, ettei katsonut voivansa ottaa kantaa koko hankkeeseen. Tämän seurauksena katselmusoikeus järjesti kesäkuussa 1847 perusteellisen katselmuksen, jossa laskettiin kohta kohdalta erittäin yksityiskohtaisesti, kuinka paljon Pyntösjärvestä Pohjanlahteen johtava laskuoja kulkee kenenkin mailla ja kuinka leveänä. Kun oja ja maaston korkeussuhteet oli tarkasti mitattu, katselmusoikeus arvioi, että vesiputous Rännerinkoskessa oli sopiva sahalaitoksen perustamiselle. Lisäksi oikeus katsoi, että Mattilan suunnittelema saha ei aiheuttanut vahinkoa sen yläpuolisille tai ympärillä oleville tiluksille.⁸¹⁷

Varsinaisen sahan rakentamispaikan lisäksi huomiota kiinnitettiin siihen, että sahalla olisi puutavaran hankinnan turvaavat metsät. Katselmusoikeus arvioi

813 TMA, LkA, Db 85, 1848, 2. päätös nro 4107.

814 KA, MHA 82, 5/2.

815 Lehtinen 1967, 153.

816 TMA, Ulvilan kihlakunnan kruununvouti, katselmuspöytäkirjat v. 1828–1916, Ca 2.

817 TMA, LkA, Db 85, 1848, 2. päätös nro 4107.

Mattilan tilan omat metsät kelvollisiksi ja laski, että niistä voisi saada sahattavaksi vuosittain 250 puuta, joista saataisiin 500 sahatukkaa. Lisäksi Mattila oli tehnyt naapurikylien asukkaiden kanssa kirjalliset sopimukset siitä, että nämä myisivät hänelle yhteensä 745 tukkia vuodessa, tarpeen vaatiessa mahdollisesti enemmänkin.⁸¹⁸ Mattila oli siten hyvin valmistautunut sahanhankkeeseensa ja varautunut tarkkaan syyniin metsien ja raaka-aineiden riittävydestä.

Katselmusoikeus laski, että sahaa voisi käyttää vuodessa neljä viikkoa ja valmistaa 240 tolttia (2 880 kpl) lautoja. Kun sahan käyttöajaksi laskettiin vuodessa vain neljä viikkoa eli lähinnä tulva-aikoina, niin katselmusoikeus ei uskonut, että saha voisi aiheuttaa haittaa hyveläläisten Myllykosken ojaan suunnittelemaalle kotitarvemyllylle. Veden uskottiin riittävän tulva-aikoina molempien myllyjen pyörittämiseen.⁸¹⁹

Katselmusoikeus puolsi Mattilan anomusta ojan kaivamiskysymyksessä ja yhtyi niin Mattilan kuin yläjuoksulla tiluksia omistavien pyyntöön saada tehdä kaivanto eli uusi haara Myllykoskeen. Oikeus painotti, että kaivantoa ei saa tehdä leveämmäksi kuin tarpeellista eikä sitä saa kaivaa syvemmäksi kuin mitä Myllyoja on. Tällä katselmusoikeus halusi varmistaa, ettei Mattilan uoma vie kaikkea vettä ojasta ja että vettä riittää myös Hyvelän kyläläisten tuleviin myllytarpeisiin. Katselmusoikeus siis hylkäsi hyveläläisten valitukset ja katsoi Mattilan olevan oikeutettu rakentamaan koskeen yksiraamisen sahan, jolle hän hankkii tukit joko omasta metsästään tai muiden metsistä ostamalla.⁸²⁰

Hyveläläiset Johan Kesti, Kustaa Kuuri sekä Matts ja Henrik Friberg eivät tyytyneet katselmusoikeuden päätökseen, vaan tekivät siitä valituksen kuvernöörinvirastoon. Kun he vielä alkuvaiheessa esittivät periaatteessa hyväksyvänsä sahan rakentamisen, kunhan heidän myllynsä vedentarve turvataan, niin kuvernöörinvirastoon tekemässään valituksessa he olivat siirtyneet vastustamaan koko sahalaitoksen perustamista. Valittajat väittivät seudun kärsivän jo entuudestaan tukkipulasta, metsän tuotteet tarvittiin heidän mukaansa kotitarvekäyttöön eikä metsiä näin ollen riittänyt sahan tarpeisiin. Edelleen he katsoivat, että mikäli saha perustettaisiin, se tarjoaisi ”metsävarkaille tilaisuuden ryövätä seudun viimeisetkin metsävarat”.⁸²¹ He olivat ilmeisen tietoisia kruunun luvattomaan metsienkäyttöön ja metsien häviämiseen liittyvistä peloista ja vetosivat retoriikallaan taitavasti tähän.⁸²²

818 Kaukamaa 1941, 470.

819 TMA, LkA, Db 85, 1848, 2. päätös nro 4107.

820 TMA, LkA, Db 85, 1848, 2. päätös nro 4107.

821 Kaukamaa 1941, 470.

822 Huoli metsien hupenemisesta ja toisaalta väärinkäytöksistä oli vanhaa perua, joka nosti päätään toistuvasti. Turun ja Porin läänin maaherra L. G. Haartman kirjoitti vuonna 1839 senaattiin lähettämässään kertomuksessa, että olisi ryhdyttävä toimenpiteisiin, jotta sahoissa ei sahattaisi alamittaisia tukkeja eikä ylitettäisi sahauskiintiöitä. Erittäin kireää

Valituksen johdosta Mattilaa kuultiin ja kuvernööri pyysi hankkeesta lausunnon myös Tie- ja vesirakennusten ylihallitukselta, joka antoi lausuntonsa marraskuussa 1847. Lausunnossa todettiin, että Myllykoskessa on riittävästi vettä sekä sahalle että myllyille, kunhan katselmusoikeuden päätöksen mukaisesti oja ei kaiveta Myllykoskea syemmäksi. Kuvernööri teki Mattilan kannalta myönteisen päätöksen, jossa hän vetosi sekä maanmittarin puoltavaan katselmuslausuntoon että Tie- ja vesirakennusten ylihallituksen puoltavaan kantaan. Kun puutakin katsottiin olevan saatavissa riittävästi, maaherra hylkäsi valitukset ja myönsi Mattilalle luvan yksiraamiseen hienoteräiseen sahaan, jota saa pyörittää neljä viikkoa vuodessa. Vuotuiseksi sahausoikeudeksi myönnettiin 240 tolttia (2 880 kpl) lautoja ja puut oli hankittava joko Mattilan omasta metsästä tai naapurien metsistä ostettuna. Lisäksi maaherra määräsi, että sahan on oltava kahden vuoden kuluessa täydessä käyttökunnossa ja välittömästi tämän jälkeen pantava verolle.⁸²³

Vesioikeuksien hyötyjen ja haittojen jakaminen ei kuitenkaan käynyt näin helposti, sillä Johan Kesti, Kustaa Kuuri sekä Henrik ja Matts Friberg eivät luovuttaneet, vaan valittivat maaliskuussa 1849 kuvernöörin päätöksestä vielä senaattiin. Keisarillisen senaatin talousosasto antoi päätöksensä 20. marraskuuta 1851 hyläten valitukset sahan perustamisen ja kanavan kaivamisen osalta, mutta muutti kuvernöörin päätöstä puunhankintaa koskevin kohdin. Senaatti kiinnitti huomiota siihen, että katselmusoikeus oli tarkastanut katselmuksessaan ainoastaan Mattilan omat metsät, mutta ei arvioinut muiden metsiä, joista Mattila oli aikonut ostaa puuta. Näin ollen senaatti leikkasi 500 tukin sahausoikeuden 400 tukkiin vuodessa. Sahan käyttämien tukkien varastointi oli järjestettävä niin, etteivät tukit karkaisi vesiväylään. Lisäksi senaatti määräsi, että jos sahan katsotaan olevan esteenä koskenperkaukselle tai jollekin suuremmalle viljelyshankkeelle, sahaa pitää omistajansa kustannuksella siirtää tai purkaa.⁸²⁴

Lukuisten valitusten ja pitkällisten lausuntokierrosten jälkeen koitti vihdoin toukokuussa 1852 sahan verollepanon vuoro. Tuolloin laskettiin vuotuisiksi sahausoikeudeksi 400 tukkia, ja jokaisesta tukista laskettiin saatavan kolme täysi- ja kaksi puolipuhdasta lautaa, mikä tekee sata tolttia täysipuhdaita ja

sahalaitosten valvontaa ehdotti myös läänin vt. kuvernööri A. Cronstedt vuonna 1841 senaatin talousosastoon lähettämässään muistiossa. Sahateollisuuden pelättiin harjoittavan liikasahausta, mitä piti kitkeä ankaralla kontrollilla, valvomalla ja leimaamalla jokainen metsästä hankittu ja sahattu tukki. Vuosia kestäneiden julkisen mielipiteiden vaihdon ja komiteatyöskentelyn jälkeen annettiin vihdoin vuonna 1851 uusi metsäasetus. Siinä näkyi vahvasti L. G. Haartmanin vaikutus ja asetus kiristi metsien ja sahausoikeuden valvontaa ja toiminnan rajoituksia ennennäkemättömän tarkasti. (Kaukamaa 1941, 255–259; Tasanen 2004, 229–235.)

823 TMA, LkA, Db 85, 1848, 2. päätös nro 4107.

824 KA, Senaatin talousosaston registraattorikonttori, Ca:168, mf SEN:190, 20.9.1851.

66 ja $\frac{2}{3}$ puolipuhdasta lautaa. Kuvernööri hyväksyi tämän, mutta kamarikonttori kiinnitti huomiota siihen, että seudulla oli aiemmin suoritetuissa verollepanoissa tavallisesti laskettu jokaisesta tukista saatavan kaksi täysi- ja kaksi puolipuhdasta lautaa, yksi sydänvakoinen sekä yksi parempi ja yksi huonompi hylkylauta. Kamarikonttori muuttikin hieman sahan vuotuista valmistusoikeutta ja veroa. Lopulliseksi valmistusoikeudeksi ja veroksi tuli siis 400 tukkia vuodessa, joista saatiin lautoja ja maksettiin veroja seuraavasti:⁸²⁵

- 66 $\frac{2}{3}$ täysipuhdasta lautaa ja veroja 5 $\frac{1}{2}$ tolttia,
- 66 $\frac{2}{3}$ puolipuhdasta lautaa, joista veroja 5 $\frac{1}{2}$ tolttia,
- 33 $\frac{1}{3}$ sydänrakoisia lautoja, joista veroja 2 $\frac{3}{4}$ tolttia,
- 33 $\frac{1}{3}$ parempia hylkulautoja (*utskott bräder*), joista veroja 2 $\frac{3}{4}$ tolttia,
- 33 $\frac{1}{3}$ huonompi hylkulautoja (*utskott bräder*), joista veroja 2 $\frac{3}{4}$ tolttia.

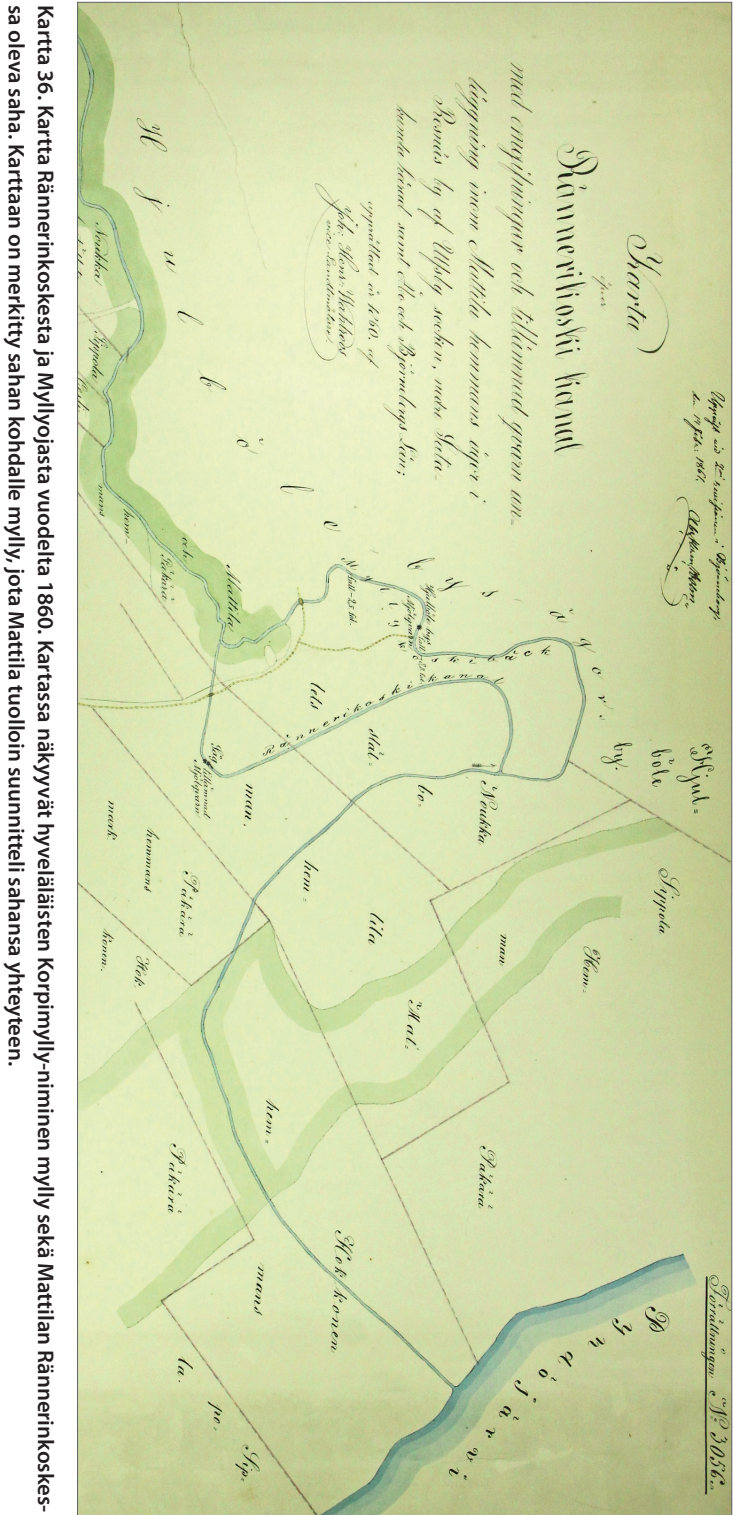
Veronmaksu määrättiin alkamaan vuoden 1854 alusta. Talousosasto hyväksyi tämän ehdotuksen, mutta muutti veronmaksun alkamaan jo vuoden 1853 alusta.⁸²⁶ Näin vuonna 1846 alkanut hakemusprosessi oli vihdoinkin saanut päätöksensä ja jokainen osapuoli oli saanut osansa hyödyistä ja jotkut haitoistakin.⁸²⁷

Talonpojilla ei ollut vapaus käyttää omia metsiään haluamallaan tavalla, vaan käyttöä rajoitti kruunun metsäpolitiikka. Kruunu piti tässäkin tapauksessa metsäpolitiikan ohjaukset tiukasti käsissään ja moniportainen virkakoneisto oli valvonut tarkasti talonpoikaista metsänkäyttöä. Kruunun ja esivallan politiikka oli ristiriitaista. Esimerkiksi isojaon perusteina esitettiin, että se antaa talonpojille vapauden yksilöllisiin ratkaisuihin ja uudistuksiin tilanhoidon kehittämiseksi. Isojakoa perusteltiin myös sillä, että se johtaa vastuullisempaan ja taloudellisempaan metsänkäyttöön, kun metsien yhteisomistus loppuu. Talonpoikia pidettiin myös laiskoina ja vanhakantaisina. Mutta kun talonpoika Mattila ryhtyi uudistuksiin ja kehittämään talouttansa luonnonresursseja hyödyntämällä, niin kruunu ei tällaista toimintaa hevin hyväksynyt ja asetti tiukkoja rajoituksia ja ehtoja. Ehdot ja rajat olivat niin tiukat, että niistä selviäminen vaati poikkeuksellista

825 TMA, Ulvilan kihlakunnan kruununvouti, H3; Kaukamaa 1941, 471–472.

826 Kaukamaa 1941, 472.

827 Mattilan sahan kiemuroista löytyy vielä yksi epäselväksi jäävä asia. Ulvilan kruununvoudin arkiston saapuneiden kirjeiden joukossa on asiakirja, jossa mainitaan Turun hovioikeuden 23.1.1852 antama päätös. Se liittyy syytöksiin, että Mattila olisi laittomasti valmistanut lautoja. Turun hovioikeuden taltioista ei kuitenkaan tällaista päätöstä löydy. On toki mahdollista, että Mattila olisi aloittanut luvattomasti sahauksen jo ennen kuin verollepano olisi vahvistettu, kestäväthän lupaprosessit vuosikautia. Luvattoman sahauksen aloittaminen ei olisi tavatonta: Merikarvialla ja Ulvilassa tavataan useita tapauksia, joissa talonpojat ovat aloittaneet sahauksen ennenaikaisesti luvatta. Kaukamaa 1941, 434; TMA, Ulvilan kruununvoudin arkisto, Ea 14, asiakirja nro 32/13, 1852.

MATTILAN SAHAN VAIHEET

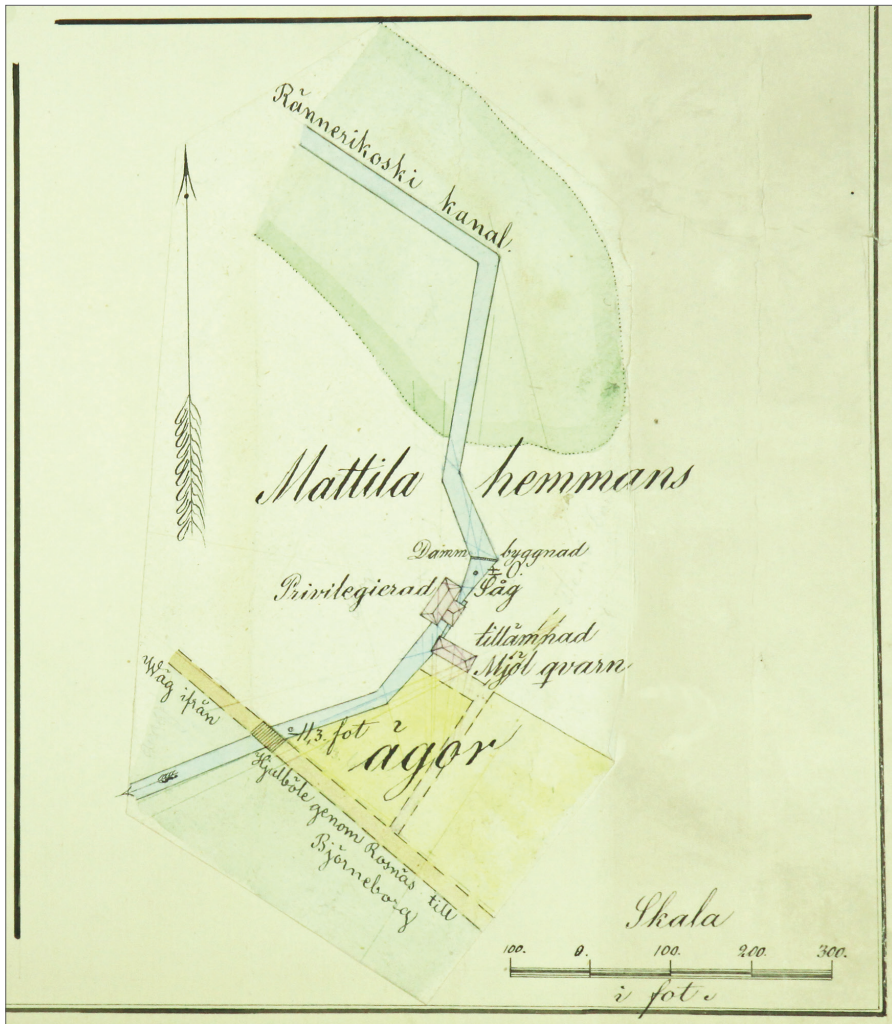
- Mattilan anomus sahan perustamisesta 1846.
- Eräät talonpojat vastustavat.
- Tie- ja vesirakennushallituksen lausunto, katselmus 1847 ja katselmusoikeuden puolto hankkeelle.
- Vastustajien valitus kuvernöörinvirastoon.
- Mattilan sekä Tie- ja vesirakennuksen ylihallituksen lausunnot 1847.
- Kuvernöörin puoltava päätös 1848.
- Vastustajien valitus senaattiin 1849.
- Senaatin päätös 1851: hylkäsi valitukset, mutta pienensi sahausoikeutta.
- Sahan verollepano ja sahausoikeuksien määrittely 1852.
- Kuvernöörin vahvisti, mutta senaatin kamarikonttori teki muutoksen.
- Senaatin vahvistus 1853.

sinnikkyyttä ja asiantuntemusta niin lainsäädännön, kruunun virkaportaiden kuin metsävarojenkin tuntemuksessa.

Kun Mattilan saha oli pantu verolle ja toiminta käynnistetty, kruunu alkoi saada kaipaamiaan verotuloja ja taloudellista hyötyä. Naapurikylä Hyvelän talonpojat eivät pystyneet estämään Mattilan sahan perustamista, mutta onnistuivat turvaamaan omat tarpeensa, kun lupaehdoissa otettiin huomioon heidän myllynsä vedentarve. Heidän valituksensa seurauksena asia eteni senaatin käsittelyyn ja vaikka saha saikin perustamisluvan, senaatti pudotti vuotuisen sahausoikeuden 500 tukista 400 tukkiin.

Tässä tapauksessa näyttää siltä, että kruunu pyrki talonpoikien välillä jonkinlaiseen tasapuolisuuteen ja oikeudenmukaisuuteen jakaessaan veden ja metsän käyttöoikeuksia. Kaukamaa on todennut 1830-luvun Porin seudun sahanhankkeista, että katselmustoimituksissa läsnä olleet kruunun ja konsistorin asiamiehet puolsivat yleensä hankkeita perustellen niitä seudun asukkaille koituvalla hyödyllä. Samoin metsiä omistavat talonpojat suhtautuivat yleensä myönteisesti sahayrittäjien halukkuuteen vuokrata koskia ja ostaa talonpoikien metsästä tukkeja. Talonpojat eivät silti antaneet mielin määrin oikeuksia hakata metsiään, vaan he esittivät usein katselmustoimituksissa varauksen, että toimitettavan puun määrä ja hinta sovitaan kunakin vuonna sen mukaan, mitä metsien kasvua uudistumista vaarantamatta voidaan tehdä.⁸²⁸ Sama talonpoikien myönteinen suhtautuminen uusiin sahayrittäjiin oli havaittavissa jo 1700-luvulla: talonpojat odottivat sahoilta etenkin rahatuloja ja rahvas huomasi, että uudet laitokset olivat omiaan aiheuttamaan kilpailua ja siten nostamaan puun hintaa. Rahvaan

828 Kaukamaa 1941, 209–210.

Kartta 37. Mattilan sahalaitos vuonna 1860.

ansiot hyödyttivät myös kruunua, joka sai verotuloja.⁸²⁹ Talonpojat siis tunsivat metsiensä arvon ja halusivat olla mukana niiden hyödyntämisessä. Talonpojat ilmiselvästi oivalsivat puun hinnan nousevan, eivätkä halunneet sitoutua pitkäaikaisiin myyntisopimuksiin.

Katselmusmiesten ja maaherrojen useimmiten puoltaessa hankkeita vastustus löytyi monesti talonpoikien omasta keskuudesta. Aivan samoin kuin saharittäjät olivat käyneet keskenään kovaa taistelua sahojen perustamisoikeuksista ja puutavaran hankinta-alueista ja koskivoimasta, niin 1840-luvulla talonpojat

829 Kuisma 1993, 104–105.

kävivät keskenään kamppailua vastustaessaan toistensa sahanhankkeita.⁸³⁰ Kyse oli yksinkertaisesti kilpailusta. Näin oli myös Mattilan sahan kohdalla. Kun talonpoikien kiistat oli saatu sovitetua ja hakemus eteni senaatin vahvistettavaksi, niin vielä loppuvaiheessa, sahauskiintiöitä ja verollepanoa vahvistettaessa, senaatin kamarikonttorilla oli usein huomautettavaa. Kamarikonttori muutti monessa tapauksessa katselmusmiesten ja kuvernöörinkin vahvistamaa veroa aiemmin seudulla vallinneen laskukäytännön mukaiseksi.⁸³¹

Kamarikonttori näyttää olleen se kruunun viimeinen portinvartija, joka piti huolen kruunun intressien toteutumisesta ja metsäpolitiikan noudattamisesta, mutta toisaalta se myös kiinnitti huomiota eri paikkakuntien talonpoikien tasa-vertaiseen kohteluun. Näin toimiessaan se yhtenäisti sahojen verojen laskuperusteita ja verotusta.

Nämäkin esimerkit osoittavat, ettei taloudellinen ajattelu ollut vierasta talonpojille. Vielä täytyy miettiä, miksi Ruosniemestä löytyi talonpoika, joka halusi perustaa sahan. Yksi selitys Mattilan toimeliaisuuden taustalla lienee se, että Ruosniemen kylän peltomaat olivat niukkoja ja maaperä karuhkoa. Maatalouden harjoittamiselle epäedullisista olosuhteista todistaa sekin, että kamarikollegio totesi liikamaakiistassa kylän Kokemäenjoen rannoilla sijaitsevien niittyjen kärsivän tulvista ja peltojen vaativan runsasta lannoitusta. Lisäksi kylän takamaat olivat maaperältään karuhkoja suo- ja kalliomaita, jotka tarjosivat niukasti mahdollisuuksia uudisraivuuseen. Näissä olosuhteissa huomiota oli kiinnitettävä niihin lisäresursseihin, joita oli käytettävissä. Metsät ja laskettavat järvet olivat tällaisia.

Kylän tilallisilla oli metsää, eikä Ruosniemeä käsittelevissä tutkimissani asiakirjoissa tapaa valittelua, että kylän metsät olisivat loppuun hakatut, kuten moneen muun tässä tutkimuksessa käsittelemäni kylän kohdalla. Lisäksi kylällä oli Myllykoski, vaikkakin pieni, niin siinä oli kuitenkin sen verran virtausta, että runsaan veden aikoina vesi riitti sahamyllyn pyörittämiseen. Kun vielä taloudelliset suhdanteet 1840-luvulla olivat otolliset ja muuallekin Porin ympäristöön perustettiin talonpoikaisia sahoja, tulee mahdolliseksi, että löytyi talonpoika, joka halusi kokeilla mahdollisuuksiaan ja parantaa toimeentuloaan. Mutta vielä vaadittiin oikeanlainen tilanteeseen sopiva tyyppi. Mattilan persoonallisuuden piirteistä ei ole tietoa, mutta joka tapauksessa hän näyttää olleen varsin toimelias ja yritteliäs talonpoika. Tästä todistaa myös hänen lääninkansliaan jättämänsä anomus saada ojittaa hänelle kuuluva Isohokkasuo.⁸³²

830 Kaukamaa 1941, 441.

831 Kaukamaa 1941, 435–473.

832 TMA, Ulvilan nimismiespiiri, katselmuspöytäkirja v. 1832–1861, Cc 2.

5.2.1 Johtopäätökset

Kuten tässä työssä on aiemmin esitetty, hyödyn ajalla kruunun politiikassa ja oppineiden ajattelussa pyrittiin taloudelliseen kehittämiseen ja luonnonvarojen käytön tehostamiseen. 1700-luvun yhteiskunnallisessa hyötyajattelussa rahvaan tuli olla väestöainesta, joka viljelee maata, turvaa valtakunnan elintarvikehuollon sekä tietenkin maksaa veroja ja tarjoutuu tarpeen mukaan sotaväkeen. Yhteiskunta ja ajat olivat kuitenkin muuttuneet eikä talonpoika Mattila enää istu tähän 1700-luvulla talonpojille ylhäältä annettuun rooliin.

Mattila ei tyytynyt ainoastaan viljelemään maata eikä tehostaman kotitarvekäyttöään, vaan halusi perustaa sahan. Uutta ei ollut se, että talonpoika toimii suunnitelmallisesti ja kehittää hallussaan olevien luonnonresurssien hyödyntämistä, vaikka säätyläiset toisin ajattelivatkin. Uutta Mattilassa oli ensinnäkin se, että hänen taloudellinen toimeliaisuutensa – yrittäjäyhtensä – ei perustunut pelkästään oman tilan resursseihin, peltoon, niittyyn ja metsään. Hän laajensi toimintaansa ja hankki sopimuksin puuta muilta talonpojilta. Vielä merkittävämpää on se, että hänen toimintansa suuntautui niin selvästi kotitalalta ulospäin: saha ei ollut kotitarvesaha. Se oli tuotantolaitos, jonka tarkoitus oli valmistaa sahatavaraa myyntiin taloudellista voittoa tuottaen. Kapasiteetiltaan saha oli toki vaatimaton, mutta Mattilan toimintaa ohjasi samanlainen taloudellinen logiikka ja voitontavoittelu kuin porilaisilla sahayrittäjillä Björnbergillä, Rosenlewilla ja Björkmanilla. Mattila oli siis uudenlainen tyyppi, talonpoikainen yrittäjä ja liikemies.

Mattilan toiminta haastoi vallitsevan yhteiskunnallisen ajattelun rahvaasta. Hän näytti, että talonpojallakin on halua ja kykyä harjoittaa liiketoimintaa, kun siihen vain annetaan mahdollisuus. Kysymys oli myös siitä, että yhteiskunta ja rahvas olivat muuttuneet. Säätyjakoinen merkantilistinen kullekin paikkansa ja roolinsa määräävä yhteiskunta oli muuttunut ja murtumassa. Sitä mursivat myös Mattilan tapaiset talonpoikaiset yrittäjätyypit.

6 Kenen hyöty, kenen politiikka?

Politiikkaa tehdään kaikkialla ja kaikilla yhteiskunnan tasoilla ja monissa tilanteissa. Sitä ei tehdä ainoastaan valtiopäivillä, vaan myös turuilla ja toreilla. Politiikkaa tehtiin, kun valtiopäivillä keskusteltiin Suomen asemasta ja kehittämisestä ja kun kruunu ja paikallinen eliitti suunnittelivat läpikulkuesitietä. Politiikkaa tehtiin myös, kun tuorsniemeläiset taistelivat isojaossa oikeuksista niittyihinsä pormestaria vastaan ja kun ruosniemeläiset puolustivat maitaan kruunun vaateilta. Nämä kaikki tapahtumat ovat osa suuresta prosessista, jossa ruotsalaisen yhteiskunnan muuttuessa määriteltiin uusia yhteiskunnallisia rakenteita. Kun perinteisiä rakenteita ja valta-asetelmiä koeteltiin, niiden rajat tulivat esiin.

Jakaantunut hyöty

Hyödyn käsite leimasi yhteiskunnallista keskustelua, sitä todellakin viljeltiin runsaasti. Lukemattomat ovat ne esitykset ja suunnitelmat, joiden perusteluna oli, että ne olivat ”nyttig” tai peräti ”högst nyttig”. Hyödyillä todella voitiin perustella lähes mitä tahansa. Kukapa järkevä voisi vastustaa hyödyllistä asiaa? Hyödyn käsite oli siis hyvin käyttövoimainen. Mutta olennaista on, kuka puhui ja kenen hyödyistä. Ruotsin yhteiskunta oli hierarkkinen kruunusta paikalliseen eliittiin ja talonpoikiin. Näillä kaikilla oli erilaiset hyötynsä. Hyöty oli jakaantunutta.

Ruotsin kruunu

Suurvalta-aikana valtio keskittyi armeijan ja laivaston ylläpitoon ja sodankäyntiin, mikä hyödytti kruunua ja aatelista vahingoittaen erityisesti talonpoikien etuja. Hyödyn aikakauden taustalla oli Ruotsin valtion huomion siirtyminen Itämeren piiristä maan sisälle ja sodankäynnistä rauhanajan yhteiskunnan kehittämiseen. Ruotsi pysyi silti konservatiivisena keskusjohtoisena valtiona. Hierarkkinen sääty-yhteiskunta esitettiin -luvulla, kuten aikaisempina vuosisatoinakin, luonnollisena Jumalan tahdon mukaisena rakenteena, joka oli ainoa mahdollinen, oikea ja muuttumaton. Valtarakenteen esittäminen luonnollisena ja jumalallisena oli mitä suurimmassa määrin politiikkaa, koska näin haluttiin pitää maailmankuva ja valtarakenne keskustelun ja vaikuttamisen ulkopuolella. Ruotsin kruunu ja kirkko onnistuivat tässä niin hyvin, että voi puhua ideologi-

sesta voitosta. Hyödyn aikakautta leimasi siten Ruotsissa poliittinen konservatiivisuus.

Ruotsissa suurvalta-aseman menetys oli kruunulle traumaattinen kokemus ja hyötyajatteluun liittyi siksi vahva kansallinen eetos, yltiöoptimismikin. Hyötyajattelua käytettiin palauttamaan uskoa Ruotsin valtion mahtavuuteen ja korvaamaan suurvalta-ajan mentaliteettia. Hyödyn politiikka oli selvityksiä ja suunnitelmia, mutta myös uskoa ja unelmia, paatosta ja propagandaa.

Hyödyn ajalla oli tunnusomaista uudenlainen taloudellisesti orientoitunut ajattelutapa. Kruunun politiikan keskiössä oli maataloustuotannon kasvattaminen, uudisasutuksen ja uudisraivuun edistäminen sekä väestönkasvu. Näillä pyrittiin vahvistamaan valtakunnan taloutta, mikä merkitsi kruunulle verotulojen kasvattamista. Silti kruunun pyrkimys kehittää maan taloudellisia oloja ja maataloutta perustui konservatiiviseen näkemykseen yhteiskunnasta: Talonpoikien oli syytä pysyä talonpoikina, ei kartuttaa omaisuuttaan eikä varsinkaan vaurastua ilman, että kruunu ja sen osana paikallinen eliitti saivat siitä osansa veroina, omistuksina tai vastaavina etuina.

Paikallinen eliitti

Paikallista eliittiä hyödytti olemassa olevan yhteiskuntarakenteen ja eliittiä suosivan yhteiskunnallisen tilanteen säilyttäminen. Keskusjohtoisesti hallittu valtio hallinnon tehtävineen tarjosi eliitille virkoja ja muita tehtäviä. Hyödyn ajalla laadittiin paljon erilaisia suunnitelmia, tutkimuksia, paikalliskuvauksia ja pyrittiin edistämään tiedon hankintaa ja leviämistä. Tässä oppineet ja virkamiehet olivat keskeisessä asemassa. Eliitillä oli tärkeä tehtävä hyödyn politiikassa asetettujen tavoitteiden saavuttamiseksi. Tämä vahvisti heidän yhteiskunnallista asemaansa. Harjoitetussa maatalouspolitiikassa oli myös eliitille hyödyllisiä piirteitä. Isojaossa suurtilat saivat tiluksensa erotettua kyläyhteisön maista ja metsien jako oli tärkeä etenkin saha- ja ruukkiteollisuutta harjoittaville. Eliitti, jolla oli suuria tiloja ja paljon työvoimaa käytettävissään, hyötyi myös politiikasta, joka rohkaisi suuriin ympäristöä muuttaviin ja paljon työvoimaa vaatineisiin toimiin kuten kuivauksiin, ojituksiin, uudisraivuuseen.

Paikallinen eliitti alkoi -luvulla kuitenkin myös kyseenalaistaa vakiintuneita käsityksiä ja opetettua maailmankuvaa. Uudet luonnontieteen havainnot kyseenalaistivat raamatulliset selitykset maailmansynnystä ja luonnon muutoksesta. Luonnonhistorian havainnot haastoivat myös rudbäckläisen kulttuuri-identiteetin, jossa Ruotsi nähtiin jo muinaisena suurvaltana. Auktoriteettien asema ei ollut enää yhtä kyseenalaistamaton kuin suurvaltakaudesta. Eliitti alkoi myös sisäisesti erilaistua uudenlaisen taloudellisen toimeliaisuuden ja liiketoiminnan harjoittamisen myötä.

Suomalaiset talonpojat

Väestön suuren enemmistön ja talonpoikien hyöty oli erilainen kuin kruunun ja paikallisen eliitin. Talonpoikaiston ja paikallisen eliitin välillä oli selvä taloudellinen, sosiaalinen, poliittinen ja kulttuurinen juopa. Tämä on olennaista hyödyn aikakaudessa ja sen vaikutuksissa, joita on usein tarkasteltu vain kruunun ja sivistyneistön näkökulmasta. Tarkastelussa ylhäältä käsin jää helposti tavoittamatta politiikan konkreettiset saavutukset ja epäonnistumiset sekä vaikutukset rahvaan arjessa. Huomaamatta jää helposti myös talonpoikien päivittäisen toiminnan kautta tapahtunut kehitys.

Kruunun maatalouspolitiikassa oli talonpojille sekä hyödyllistä että hyödyttöä. Talonpoikia hyödytti ensinnäkin heidän asemansa vahvistuminen valtiopäiväpolitiikassa. Useita talonpojille tärkeitä oikeuksia vahvistettiin -luvulla ja talonpoikien asema parantui etenkin suurvaltakauteen verrattuna. Maatalouden suosiminen kruunun politiikassa ja pyrkimykset kehittää maataloutta hyödyttivät myös välillisesti talonpoikia, jotka elivät ennen kaikkea pellon tai kaskan tuoton varassa. Talonpoikien kannalta hyödynajan merkittävimpiä uudistuksia oli perinteisen lohkojaon periaatetta soveltanut isojako. Mutta monet hyödyn ajan hankkeista ja suunnitelmista jäivät talonpojille hyödyttömiksi, eivätkä ne siksi edes kiinnostaneet heitä.

Talonpojat eivät lähteneet mukaan siihen hurmokselliseen hyötyajatteluun ja tulevaisuudensuunnitelmaan, joka oli leimallista kruunulle ja jota myös paikallinen eliitti propagoi. Sen sijaan rahvas toteutti itse omatoimisesti monia merkittäviä hankkeita ilman kruunun tai paikallisen eliitin tukea. Hyödyn ajan uudisraivuu oli ennen kaikkea talonpoikien ja torpparien toteuttamaa. Tätä pitkää maataloustuotannon perusedellytyksiin olennaisesti vaikuttavaa muutosta on syytä korostaa, koska se jää helposti maataloushistoriassa dramaattisempien tapahtumien ja kamppailujen varjoon. Uudisraivuu ja peltoalan kasvu olivat aivan ratkaisevassa asemassa maatalousyhteiskunnassa, jonka väestö kasvoi ja joka ei kuitenkaan samaan aikaan kyennyt olennaisesti nostamaan maatalouden tuottavuutta. Tämän takia politiikka, joka suosi ja edisti uudisraivuu, hyödytti talonpoikia ja samalla tietenkin myös verottavaa kruunua sekä paikallista eliittiä.

Suomenkielinen talonpoikaisto valitsi Ruotsista tulleesta hyötyajattelusta jyvät akanoista pitäytyen omaan poliittiseen toimintansa, taloudelliseen etuunsa, sosiaalisiin rakenteisiinsa ja kulttuuriseen identiteettiinsä. Talonpojat eivät lähteneet mukaan yltiöoptimistiseen hyötyajatteluun ja siitä seuranneisiin kokeiluihin. He eivät osallistuneet edes lammaskartanoihin tai pitäjänmakasiineihin eksoottisimmista yrityksistä puhumattakaan, koska eivät kokeneet hyötyvänsä niistä. Maailmankuvallisena katsomustapana hyötyajattelu liudentui matkalla hovista ja akatemioista talonpoikaistupiin. Hyötyajattelu ja -puhe ei silti ollut paikallis- tai valtiotasolla talonpojille vierasta. Talonpojat omaksuivat tarpeiden mukaan puheeseensa retorisia elementtejä kruunulta ja paikalliselta eliitiltä. He

osasivat perustella esimerkiksi saha- ja järvenlaskuhakemuksia hyödyillä. Muiden yhteiskuntaryhmien tavoin myös talonpojat viljelivät ahkerasti ”nyttä” saanaa. Talonpojat omaksuivat siten hyötypuheen ja käyttivät sitä ajaakseen omia asioitaan.

Kokonaisuus

Kruunun ja eliitin viljelemä hyötyajattelu läpäisi yhteiskunnan kruunusta talonpoikiin. Mutta tämä ei suinkaan tapahtunut niin, että ensiksi oppineet ja kruunu olisivat luoneet edistyksellisempää kulttuuria, joka olisi sitten säteillyt yhteiskunnan alempiin kerroksiin ja vielä jalkautettu talonpoikiin asti, ja niin että lopulta talonpojatkin olisivat oivaltaneet ja oppineet uudenlaisen hyödyllisen ajattelu- ja toimintatavan ja muuttaneet käytäntöjään. Talonpojille hyöty ei ollut monitahoinen ajatusrakennelma, johon oli sovitettu kruunun poliittiset tavoitteet, kirkon näkemykset ja opit, olemisen suuret ketjut sekä ihmisen oikeus tavoitella vaurautta luontoa hyväksikäyttämällä. Talonpoikien hyöty oli irti oppineiden filosofisista ajatusrakennelmista. Hyöty oli arjen realismia, savipelloilla lapion varressa kokemuksen kautta syntynyttä tietoa ja ymmärrystä, jonka pohjalta talonpojat arvioivat omasta näkökulmastaan kruunun ja eliitin suunnitelmien realistisuutta ja hyödyllisyyttä.

Kruunun ja eliitin silmin talonpoikien toiminta saattoi näyttää uppiniskaisuudelta ja vastahankaisuudelta sekä kyvyttömyydeltä uudistuksiin ilman pakkoa. Mutta talonpoikien poliittisesti ja juridisesti taitava toiminta osoittaa perusteettomiksi väitteet talonpojista typeränä omaa etuaan ymmärtämättömänä ja uppiniskaisena väestöosana. Ensinnäkin talonpojat olivat aktiivisia ja ryhtyivät hyödyllisiksi katsomiinsa uudistuksiin. Toiseksi talonpojat puolustivat aktiivisesti omatoimisuuttaan ja omistusoikeuksiaan paikallisen eliitin ja kruunun vaatimuksia vastaan.

Maatalousyhteiskunnassa varsinkin luonnonresurssin käyttöä, hallintaa ja omistusta määrittelevät sopimukset ovat tärkeitä. Mielivalta on vahvemman etua heikomman tappioksi ja siksi talonpoikia hyödytti yhteiskunta, jonka toiminta perustui sopimuksiin. Yhteiskunta perustui Ruotsissa -luvulla lakiin ja oikeuteen siinä määrin, että epäoikeudenmukaisuutta kokeneen kannatti lähteä hakemaan oikeutta oikeuslaitoksen eri asteista. -luvulla siirryttiin vähitellen kohti sopimukseen ja oikeuteen perustuvaa tasa-arvoisempaa yhteiskuntaa. Säätö-yhteiskunnan epätasa-arvoinen perusta säilyi, mutta siihen alkoi tulla murtumia.

Hyödyn politiikan ulottuvuudet

Hyödyn politiikasta voidaan erotella myös erilaisia hyödyn käsitteitä. *Ideologinen* hyödyn käsite oli oppineiden ja yhteiskunnan ylempien kerrosten kansainvälisiin

esikuviin perustuvaa hyötyä. Se oli yritystä seurata kansainvälisiä virtauksia ja uudistuksia, joita ei kuitenkaan haluttu tai osattu toteuttaa sellaisenaan Ruotsissa. Ideologinen hyödyn käsite oli käyttökelpoinen kruunulle, kun suurvalta-aseman menettäneen Ruotsin itsetuntoa ja uskoa tulevaisuuteen rakennettiin ja kun perusteltiin poliittisia uudistuksia. Sitä tarvittiin, kun luotiin kuvaa paremmasta, vauraammasta ja onnellisemmasta Ruotsista.

Toiseksi voidaan puhua *retorisesta* hyödystä ryhmien välisenä keskusteluna politiikan määrittelykamppailuissa. Hyöty oli politiikan tekemisen retorinen työkalu. Retorista hyötyä tarvittiin hallinnossa ja politiikan areenoilla. Retorisen hyödyn omaksuivat niin kruunu, eliitti kuin talonpojatkin, jotka kaikki käyttivät sitä omiin tarpeisiinsa soveltuen. Tämä ei suinkaan tehnyt siitä käyttökelvotonta käsitettä, vaan laaja käyttö nimenomaan osoitti, kuinka tärkeästä poliittisesta käsitteestä oli kyse.

Kolmanneksi voidaan puhua *konkreettisesta* hyödystä. Konkreettista hyötyä olivat esimerkiksi juridiset muutokset, jotka vahvistivat eri ryhmien oikeuksia ja toimintamahdollisuuksia. Suorat konkreettiset hyödyt näkyivät viime kädessä talonpoikien viljelemillä pelloilla, sadoissa ja vuodentuloissa – eloonjäämisessä. Se oli talonpoikien hyödyn politiikkaa konkreettisimmillaan.

Keskustelu

Oliko hyödyn aika Ruotsin ideologista jälleenrakennusta ja eliitin keskinäistä ideologista itsetunnon ja aseman nostatusta ilman, että saatiin mitään suurempaa aikaan? Vai voiko hyödyn aikaa esittää eräänlaisena investointina infrastruktuuriin ja mekanismien rakentamiseen, jotka vaikuttivat vasta sukupolvien päästä? Varmasti molempia. Suuri osa hyödyn politiikasta oli ideologista ja retorista hyötyä, joka ei konkretisoitunut. Se oli politiikkaa sekä ylioptimistista toiveajattelua mahdollisuuksien maan aurinkoisesta tulevaisuudesta. Mutta hyödyn politiikka tuotti myös pitkäkestoisia rakenteellisia muutoksia. Suurvaltakauden sotilaalliset tappiot päättivät suursotien aikakauden, mitä seurasi Ruotsissa käytännössä noin vuoden rauhan ajanjakso, joka keskeytyi vain harvojen lyhytaikaisten sotien takia. Merkittävää oli myös kirkon ja uskonnon roolin väheneminen, rationaaliseen tietoon perustuvan yhteiskunnan kehitys.

Merkittävin hyödyn aikakauden tulos oli kuitenkin maatalouden kehitys. Vaikka maataloudessa ei vielä saatu aikaan merkittävää kehitystä, alkoi kuitenkin pitkä uudistus- ja kehittämisprosessi. Sen vaikutuksia ja tuloksia tosin saatiin odottaa pitkälle seuraavalle vuosisadalle asti. Hyödyn politiikalla oli myös ympäristövaikutuksensa. Se tuotti maisemassa rakenteellisia muutoksia, jotka näkyvät yhä kuivattuina järvinä, soina ja raivattuina peltoina sekä pitkän ajan kuluessa myös asutus- ja kylä rakenteen muutoksina.

Oleennaista on myös talonpoikien juridisen ja taloudellisen aseman vahvistuminen. Yhteiskunta ei ollut -luvun alkupuolellakaan tasa-arvoinen, mutta se oli kuitenkin alkanut muuttua tasa-arvoisemmaksi, oikeudenmukaisemmaksi sekä enemmän lakiin ja oikeuteen perustuvaksi. Erityisesti talonpoikien keskinäiseen tasa-arvoon perustuvan sopimusyhteiskunnan kehittymisen kautta alkoi vähitellen syntyä edellytyksiä modernin poliittisen järjestelmän kehitykselle.

Tämä tutkimus antaa myös aihetta pohtia, kenen näkökulmasta historiaa tutkitaan ja mitä olemassa oleva tutkimus kertoo Suomen asukkaiden enemmistöstä. Kansallisbiografioiden tapainen vain eliittiin rajoittuva kertomus antaa vinon kuvan menneisyydestä, koska se sivuuttaa väestön enemmistön historian. Eliitin kulttuurihistorian näkökulmasta kirjoitettuna Ruotsin ajan uudistusten virta näyttäisi kulkevan länneistä itään ja ylhäältä alas. Mutta tämän työn pohjalta näyttää siltä, että eliittiin keskittyvä kulttuurihistorian tutkimus ei anna riittävää kuvaa esimerkiksi siitä, millaiset olivat kulttuurivaikutusten ja uusien ajatusten välittymisen mekanismit ja todelliset vaikutukset väestön enemmistön keskuudessa. Samaten ylhäältä alas katsovan tutkimuksen on vaikea havaita paikallistason omaehtoista toimintaa.

Suomen ja Ruotsin monisatavuotinen yhteinen historia on yksi historiantutkimuksen suuria ja yhä ajankohtaisia kysymyksiä. Mistä lähtökohdista tällaista tutkimusta tulisi tehdä ja kenen historiaa siinä kirjoitetaan? Oliko Ruotsin aika yhteinen menestystarina molemmille osapuolille? Mikä oli Suomen asema osana Ruotsia ja sen jälkeen osana Venäjää? Ketkä hyötyivät näistä muutoksista? Nämä ovat kysymyksiä, jotka ovat nousseet esille tämän työn aikana. Tässä työssä tutkituissa tapauksissa valtion vaihtuminen ei nouse paikallisen tason toiminnassa ja arjen käytännöissä esille. Näyttää siltä, että valtiollisen aseman muutos ja vallan virrat eivät sellaisenaan siirry paikallistasolle, eivätkä määrää kulttuuri-identiteettejä. Suomen väestön enemmistön muodostivat vuonna yhä suomenkielinen rahvas. Se ei sulautunut ruotsalaiseen kulttuuriin seitsemän sadan vuoden aikana. Tämän tutkimuksen pohjalta vaikuttaa siltä, että jaettu yhteinen todellisuus, jossa vallan virta on ollut melko yksisuuntainen, olisi tasapuolinen tulkinta Suomen ja Ruotsin suhteista ja yhteisestä ajasta.

Hyödyn aikaa tutkimalla tässä työssä on noussut esille uusia näkökulmia ruotsalaisesta ja suomalaisesta yhteiskunnasta, Suomesta ja Ruotsista. Esiin on noussut myös uusia kysymyksiä: aihetta on hyödyllistä tutkia jatkossakin.

Lyhenteet

AD	anomusdiaari
ka	kapanalaa
KA	Kansallisarkisto
LkA	Lääninkanslia
mf	mikrofilmi
MLAK	Maanmittauslaitoksen arkistokeskus
MMH	Maanmittaushallitus
MO	Maanjako-oikeus
Pk	päätöskonsepti
RA	Riksarkivet
ta	tynnyrinalaa
THO	Turun hovioikeus
tk	tuomiokirja
TPL	Turun ja Porin lääni
TMA	Turun maakunta-arkisto
TPM	Turun ja Porin läänin maanmittausarkisto

Karttaviitteet

- Kartta 1. Lehtinen 1967, 17.
- Kartta 2. Huhta & Räsänen 2010, 110. GTK.
- Kartta 3. Toivo 2007, 87.
- Kartta 4. Kra 42 band 1a, <<http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-201006222132>>. Kartan tuottaja www.vanhakartta.fi, Historian ja etnologian laitos, Jyväskylän yliopiston julkaisuarkisto, <<https://jyx.jyu.fi/dspace/>>.
- Kartta 5. RA, Lantmäteristyrelse leverans (LL), 1850 nr 244b, <<http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-200907232821>>. Kartan tuottaja www.vanhakartta.fi, Historian ja etnologian laitos, Jyväskylän yliopiston julkaisuarkisto, <<https://jyx.jyu.fi/dspace/>>.
- Kartta 6. Kra sera pf 119 nr 3u, <<http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-200908073503>>. Kartan tuottaja www.vanhakartta.fi, Historian ja etnologian laitos, Jyväskylän yliopiston julkaisuarkisto, <<https://jyx.jyu.fi/dspace/>>.
- Kartta 7. Soininen 1974, 19. Karttaa muokannut Eeva Raike.
- Kartta 8. Korkeusmalli- ja pohjakartta-aineisto copyright Maanmittauslaitos, lupa nro MML/VIR/TIPA/217/10. Aineiston prosessointi Hanna Virkki, GTK, Etelä-Suomen yksikkö 7.5.2007.
- Kartta 9. Haikari 2007, 128.
- Kartta 10. Riksarkivet (RA), Lantmäteristyrelsen leverans (LL) 1850, nro 17.
- Kartta 11. KA, MHA, A107, 5/1-2, <<http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-200805162246>>. Kartan tuottaja www.vanhakartta.fi, Historian ja etnologian laitos, Jyväskylän yliopiston julkaisuarkisto.
- Kartta 12. TMA, TPM III, Ulvila, Koivisto, 5:2. Isojakokartasta piirtänyt Eeva Raike.
- Kartta 13. MHA, A1b3, <<http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-200805165201>>. Kartan tuottaja www.vanhakartta.fi, Historian ja etnologian laitos, Jyväskylän yliopiston julkaisuarkisto. Verollepanokartasta piirtänyt Eeva Raike.
- Kartta 14. Satakunnan maaperäkartta, korkeusmalli- ja pohjakartta-aineisto copyright Maanmittauslaitos, lupa nro MML/VIR/TIPA/217/10. Aineiston prosessointi Hanna Virkki, GTK, Etelä-Suomen yksikkö 7.5.2007. Karttaa muokannut Sami Louekari.
- Kartta 15. TPM III, Pori mlk, Yyteri, 13. Kartan piirtänyt Eeva Raike.
- Kartta 16. KA, MMH, Maanmittauslaitoksen historiallinen kartta-arkisto, Kalmbergin kartasto, P.II.11, P.III.11.
- Kartta 17. TPM III, Pori mlk, Tuorsniemi, 10:1. Isojakokartasta piirtänyt Eeva Raike.
- Kartta 18. KA, MHA, A85, 5/1-2, <<http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-200805163193>>. Kartan tuottaja www.vanhakartta.fi, Historian ja etnologian laitos, Jyväskylän yliopiston julkaisuarkisto.
- Kartta 19. TPM III, Porin mlk, Pietniemi, 6:3. Isojakokartasta piirtänyt Eeva Raike.
- Kartta 20. TMA, TPM III, Pori mlk, Vähä-Rauma, 7:0. Isojakokartasta piirtänyt Eeva Raike.
- Kartta 21. KA, MHA, A1b 2, <<http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-200805163368>>. Kartan tuottaja www.vanhakartta.fi, Historian ja etnologian laitos, Jyväskylän yliopiston julkaisuarkisto. Verollepanokartasta piirtänyt Eeva Raike.

- Kartta 22. TMA, TPM III, Pori mlk, Kyläsaari, 3:0; Isojakokartasta piirtänyt Eeva Raike.
- Kartta 23. KA, MHA, A84 5/1-2, <http://urn.fi/URN:NBN:fi:jjyu-200805162_441>. Kartan tuottaja www.vanhakartta.fi, Historian ja etnologian laitos, Jyväskylän yliopiston julkaisuarkisto. Verollepanokartasta piirtänyt Eeva Raike.
- Kartta 24. TMA, TPM III, Pori, Hyvelä, 2. Isojakokartasta piirtänyt Eeva Raike.
- Kartta 25. TMA, TPM III, Pori mlk, Ruosniemi, 8. Isojakokartasta piirtänyt Eeva Raike.
- Kartta 26. TMA, TPM III, Porin mlk, Vähä-Rauma, 7:1.
- Kartta 27. TPM III, C78: Pori, Porin kaupunki, 17:13a.
- Kartta 28. Maanmittauslaitoksen arkistokeskus (MLAK), TMP III, Pori mlk, Kyläsaari, 3:2.
- Kartta 29. MLAK, TMP III, Pori mlk, Kyläsaari, 3:8.
- Kartta 30. Riksarkivet (RA), Geographisk charta öfver Ulfsby och Sastmola socknar uti Björneborgs län och Nedre Satakunda härad, år 1807.
- Kartta 31. TMA, TPM III, Pori mlk, Hyvelä, 2:1.
- Kartta 32. TMA, TPM III, Pori mlk, 18:1.
- Kartta 33. KA, MMH, Maanmittaushallituksen historiallinen kartta-arkisto, Kalmbergin kartasto, P.III.11.
- Kartta 34. KA, MHA, pitäjänkartat 1143:03.
- Kartta 35. TMA, TPM III, Ruosniemi, 8:14.
- Kartta 36. TMA, TMP III, Pori mlk, kunnan yhteisiä asiakirjoja, 18:5.
- Kartta 37. TMA, TMP III, Pori mlk, kunnan yhteisiä asiakirjoja, 18:5.

Lähteet

Arkistolähteet

Turun maakunta-arkisto (TMA) Turku

Turun ja Porin läänin maanmittausarkisto III (TPM)

Pori

Porin maalaiskunta

Ulvila

Turun ja Porin lääninhallituksen lääninkanslian arkisto

A. Diaarit

Ab: 29 Saapuneiden anomusasioiden diaari 1811–1811

D. Konseptit ja taltiot

Db:24 Päätöskonseptit 1818–1818

Db:84 Päätöskonseptit 1848–1848

Db:85 Päätöskonseptit 1848–1848

Db:86 Päätöskonseptit 1849–1849

E. Saapuneet asiakirjat

Eb. Diaarioidut anomus- ja valitusasiakirjat

Eba:7, Anomusasiakirjat 1811–1820

Eba:24, Anomusasiakirjat 1825–1825

Eba:479, Anomusasiakirjat 1846–1846

Eba:486, Anomusasiakirjat 1846–1846

Eba:501, Anomusasiakirjat 1847–1847

Uvilan kihlakunnan kruununvoudin arkisto

C. Pöytäkirjat

Ca 1, Katselmuspöytäkirjat 1785–1825

Ca 2, Katselmuspöytäkirjat 1828–1919

E. Saapuneet asiakirjat

Ea 14, Saapuneet kirjeet 1852–1852

Eg 1, Päätökset ja välipäätökset 1756–1829

Eg 2, Päätökset ja välipäätökset 1752–1808

H. Sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat

H:3.1, Sahoja ja myllyjä koskevat asiakirjat 1807–1902

Uvilan nimismiespiirin arkisto

C. Pöytäkirjat

Cc:2, Virkatalojen ja kruununtilojen katselmuspöytäkirjat 1832–1865

D.Toisteet

Dc:1, Kertomukset piirin tilasta ja hallinnosta ja rikos- ja juopumustilastot 1839–1940

LÄHTEET

Uvilan tuomiokunnan arkisto

C. Pöytäkirjat

Ca, Varsinaisasiain pöytäkirjat

Ca1:113, Uvilan kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1873–1873

Ca1:114, Uvilan kärjäkunnan varsinaisasiain pöytäkirjat 1874–1874

Turun hovioikeuden arkisto (THO)

D. Toisteet

Db. Taltiot

Db:a:59, Tuomionide 1874–1874

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Maanmittaushallitus (MMH)

Uudistuskartat ja -asiakirjat (MHA)

Pori

Porin maalaiskunta

Uvila

Maakirjat ja kruununmaaluettelot

13, Turun ja Porin läänin sekä Ahvenanmaan maaherrakunnan maakirja 1830

23, Turun ja Porin lääni maakirja 1845

46:2, Turun ja Porin läänin maakirja 1875

Maanmittaushallituksen historiallinen kartta-arkisto (kokoelma)

Kalmbergin kartasto

Senaatin Talousosaston registraattorikonttorin arkisto

C. Pöytäkirjat

Ca:168, Talousosaston yhteisistuntopöytäkirjat IV 1851–1851

Da. Taltiot

Da:44, Päätöstaltio 1845–1845

Kenraalikuvernöörin kanslia (KKK)

Hb 9. Tilastotaulut 1824–1827

Valtiosihteerinviraston arkisto

E. Saapuneet asiakirjat

Eb. Senaatin yhteisistuntojen ja talousosaston alistukset (OD)

Kansio ”Samtelige Landshöfdingarnes och Finska Hushållnings Sällskapets infordrade underdåniga utlåtanden om Mossars och Kärrs upptorkning i Finland”

Kokoelmat

Böckerin kokoelma

2. Tilastollisia tietoja 1749–1835

Turun ja Porin läänin maanjako-oikeuden arkisto (MO)

MO 2–65, Tuomiokirjat 1782–1814

Turun ja Porin lääni, Henkikirjat

T:2, 1810

T:12, 1820

T:22, 1830

T:36, 1840

Maanmittauslaitoksen arkistokeskus (MLAK), Jyväskylä

Turun ja Porin läänin maanmittausarkisto III (TPM)

Pori mlk, Kyläsaari, 3:2

Pori mlk, Kyläsaari, 3:8

Aikalaiskirjallisuus

Gadd, P. A. 1751. *Försök til en oeconomisk beskrifning öfwer Satacunda häraders norra del*. Stockholm. (Suom. *Satakunnan kihlakunnan pohjoisosan taloudellisen kuvaamisen yrittys*. Tampereen historiallisen seuran julkaisuja 5. Tampere 1946.)

Gadd, P. A. 1783. Kertomus Turun ja Porin läänin sekä Ahvenanmaan maalaislinkeinoista v. 1783. Julkaissut Saini Laurikkala teoksessa *Turun historiallinen arkisto* 5, Turun historiallisen seuran julkaisuja V. Turku 1936. (*Relation om landtmannna näringsars tilstånd och beskaffenhet i Åbo och Björneborgs län med Åland*, 1781.)

Gadd, P. A. & Gjers, Carl Robert 1771. *Oeconomisk afhandling om orsaker til Cumå Krono Lax och Sik fiskets förminskning, som ock de hjelpemedel som deremot kunna vidtagas*. Åbo.

Gadd, P. A. & Idman, Gustav Niclas 1772. *Strömrrensningars Nyttä och Nödvändighet i Björneborg län*. Åbo.

Gadd, P. A. & Stähle, Gabriel 1772. *Försök till en Hydrologisk Afhandling om Ursprunget och beskaffenhet af de Största Wattudrag i Finland*. Åbo.

Gadd, P. A. & Widenius, Ephraim 1772. *Physico-oeconomisk afhandling om upplantningars beskaffenhet i Finland*. Åbo.

Gadd, P. A. & Kekonius, Nils Johan 1786. *Undersökning om Orsakerne til Flod-Vatnets öfversvämningar i Finland*. Åbo.

Gadd, P. A. & Sanmark, Carl Gustaf 1789. *Inledning til Björneborgs läns mineral-historia*, I. Åbo.

Gadd, P. A. & Sanmark, Nils Christian 1792. *Inledning til Björneborgs läns mineral-historia*, II. Åbo.

Gadd, P. A. & Gadd, Berndt Johan 1792. *Inledning til Björneborgs läns mineral-historia*, III. Åbo.

Hassel, Henrik & Wellin, Johan 1751. *Landt-Hushällningens förbättrande i Finland*. Åbo.

Kalm, Pehr & Wegelius, Esaias 1763. *Tankar om nödvändigheten att utdika och Upodla Kärr och Måssar i Finland*. Åbo.

Kraftman Johan 1747. *Utdrag af academiska föreläsningar uti landthushällningen*. Stockholm.

Kraftman, Johan 1761. *Tankar om den wanmagt uti hwilken finska landtman sig befinner*. Stockholm.

Kraftman, Johan 1784a. Berättelse om Lattomeri Kärss utdikning. *Hushällnings Journal*, Augustus 1784. Stockholm. (Julkaistu myös suomennoksena: Kertomus Lattomerens suon ojittamisesta. *Sarka* 1, Satakunnan museon julkaisuja. Pori 1964.)

- Kraftman, Johan 1784b. Ladugårds Byggnaden på Koivisto Rusthåll. *Hushållnings Journal*, October 1784. Stockholm.
- Kraftman, Johan 1786. *Tankar Öfwer Spannemåls och Pennige-bristen*. Stockholm.
- Sacklén, Lars 1782. Beskrifning om staden Björneborg. *Uppfostrings Sällskapets Tidningar* 1920, Stockholm d. 4 Febr. 1782.
- Sacklén, Lars 1792. Framledne Professorens och Riddarens af konglige Wasa Orden Johan Kraftmans Lefwernes Beskrifning. *Åbo Tidningar* 30–36:1792.
- Tillberg, Isaac 1817. Kirjoitus teoksessa *Underrättelser från Kejsleriga Finska Hushållningssällskapet* 6:1817.

Toimitetut lähdetekokset

- Israel Nesseliuksen mietinnöt*, toim. M. Kerkkonen. Suomen historian lähteitä 6. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki, 1949.
- Nesselius, Israel 1709a. Om Finnlands cultur in specie, teoksessa *Israel Nesseliuksen mietinnöt*, toim. M. Kerkkonen. Suomen historian lähteitä 6. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki, 1949.
- Nesselius, Israel 1709b. Oförgripelige tankar huru Swerige kan komma at öfwerflöda af penningar, teoksessa *Israel Nesseliuksen mietinnöt*, toim. M. Kerkkonen. Suomen historian lähteitä 6. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki, 1949.
- Nesselius, Israel 1710a. Om Sweriges och Finlands aldranödigaste genomgrafwande, teoksessa *Israel Nesseliuksen mietinnöt*, toim. M. Kerkkonen. Suomen historian lähteitä 6. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki, 1949.
- Nesselius, Israel 1710b. Om Finlands hufwudstad och hufwud-commerce, teoksessa *Israel Nesseliuksen mietinnöt*, toim. M. Kerkkonen. Suomen historian lähteitä 6. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki, 1949.
- Kotivuori, Yrjö 2005. *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852*. Verkkojulkaisu 2005, <<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilo.php?id=9998>> (käytetty 8.2.2012.)
- Linné, Carl von 1760. *Politia naturae*. Om jämvikten i nature, teoksessa *Gyllene Äpplen 1. Svensk idehistorisk läsebok*, toim. G. Broberg. Atlantis, Stockholm.
- Läntisen ja itäisen tutkijalautakunnan asiakirjoja vv. 1725–1727*, toim. A. R. Cederberg & K. O. Alho. Suomen historian lähteitä 3. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki, 1939.
- Nordisk familjebok*, första utgåvan. Stockholm, 1876–1899.
- Suomen maaherrojen valtiopäiväkertomukset 1755–1756*, toim. A. R. Cederberg. Suomen historian lähteitä VII. Suomen historiallinen seura, Helsinki, 1950.
- Ulrik Rudenschöldin kertomus taloudellisista y.m. oloista Suomessa 1738–1741. Ulrik Rudenschöldin berättelse om ekonomiska o. a. förhållanden i Finland, teoksessa *Todistuskappeleita Suomen historiaan*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki, 1899.
- Vallinkoski, Jorma 1966. *Turun akatemian väitöskirjat 1642–1828*, I. Helsingin yliopiston kirjasto, Helsinki.

Tutkimuskirjallisuus

- Abell, Wilhelm 1980. *Agricultural fluctuations in Europe: from the thirteenth to the twentieth centuries*. Methuen & Co Ltd, London.

- Adolfsson, Maria 2000. *Fäderneslandets kändedom. Om svenska Ortsbeskrivningsprojekt och ämbetsmäns folklivsskildringar undet 1700- och 1800-talet*. Stockholms universitet, Etnologiska institutionen.
- Ahonen, Harri 2005. Pitäjän hyödyllisin mies? Pehr Kalmin käsitys papiston yhteiskunnallisesta tehtävästä. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- Ahvenainen, Jorma 1984. *Suomen sahateollisuuden historia*. WSOY, Porvoo, Helsinki, Juva.
- Ahtiainen, Pekka & Tervonen, Jukka 1996. *Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat. Matka suomalaisen historiankirjoitukseen*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Alanen, Aulis J. 1935, Läpikulkuvesitie-kysymys Suomessa 1700-luvulla pikkuvihaan mennessä. Historiallisia tutkimuksia 20, Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Alanen, Aulis J. 1963. *Suomen historia 9. Suomen historia vapaudenajalla*. WSOY, Porvoo, Helsinki.
- Alanen, Aulis J. 1964. *Suomen historia 10. Suomen historia kustavilaisella ajalla*. WSOY, Porvoo, Helsinki.
- Alanen, Timo 1989. Kartoitustyön vaiheet, teoksessa *Kuninkaan kartasto Suomesta 1776–1805*, toim. T. Alanen & S. Kepsu. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Alifrosti, Kari 2000. Lailla eikä väkivallalla. Maatilan kauppa ja sarkajaon murros keskiajalla, teoksessa *Horjutettu tasapaino ja kadotettu harmonia. Maaseutuyhteisö, ympäristö ja muutos*, toim. K. Jalonen. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 57. Turku.
- Anderson, Benedict 2007. *Kuvitellut yhteisöt. Nationalismin alkuperän ja leviämisen tarkastelua*. Vastapaino, Tampere. (Alkup. *Imagined Communities: reflections on the origin and spread of nationalism*, 1983.)
- Anttila, Veikko 1967. *Järvenlaskuyhtiöt Suomessa*. Kansatieteellinen arkisto 19. Helsinki.
- Anttila, Veikko 1987. Kansanelämää 1700-luvulla, teoksessa *Suomen historia 4. Vapauden aika, kustavilainen aika*, toim. Y. Blomstedt. Weilin & Göös, Espoo.
- Aronsson, Peter 1992. *Bönder gör politik. Det lokala självstyret som social arena i tre smålandsocknar 1650–1850*. Bibliotheca Historica Lundensis 72. Lund University Press, Lund.
- Avellan, Niilo J. 1914. Entisen Ulvilan pitäjän maatilat II, teoksessa *Satakunta. Kotiseutututkimuksia 3*. Satakuntalainen Osakunta. WSOY, Porvoo.
- Avellan, Niilo J. 1925. Entisen Ulvilan pitäjän maatilat III, teoksessa *Satakunta. Kotiseutututkimuksia 5*. Satakuntalainen osakunta, Porvoo.
- Barbour, Michael G. 1995. Ecological Fragmentation in the Fifties, teoksessa *Uncommon Ground: Toward Reinventing Nature*, toim. W. Cronon. W.W. Norton & Company, New York, London.
- Berndtson, Erkki 2008. *Politiikka tieteenä. Johdatus valtio-opilliseen ajatteluun*. Hallinnon kehittämiskeskus, Edita, Helsinki.
- Björn, Ismo 2000. *Kaikki irti metsästä. Metsien käyttö ja muutos taigan reunalla itäisimmässä Suomessa erätaloudesta vuoteen 2000*. Bibliotheca Historica 49. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Björn, Ismo 2003. Järvenlaskut, äkillinen maisemanmuutos, teoksessa *Suomen maatalouden historia 1: Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle*, toim. V. Rasila & E. Jutikkala & A. Mäkelä-Alitalo. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 914:1. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- Bladh, Gabriel & Kuvaja, Christer 2006. *Kahden puolen Pohjanlahtea 1. Ihmisiä, yhteisöjä ja aatteita Ruotsissa ja Suomessa 1500-luvulta 1900-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Bowler, Peter 1997. *Ympäristötieteiden historia*. Art House, Juva.
- Braudel, Fernand 1980. *On History*. The Chicago University Press, Chicago.
- Broberg, Gunnar 1991. Upplysningen i Sverige, teoksessa *Gyllene Äpplen 1. Svensk idehistorisk läsebok*, toim. G. Broberg. Atlantis, Stockholm.
- Brofeldt, P. 1938. *Selostus Kokemäenjoen pato- ja nuottakalastuspaikkojen omistus- ja käyttöoikeudesta*. Helsinki.
- Burke, Peter (toim.) 2001. *New Perspectives on Historical Writing* (1. painos 1991, 2. painos 2001). Cambridge Polity Press.
- Bäck, Kalle 1984. *Bondeopposition och bondeinflytande under frihetstiden. Centralmakten och östgötaböndernas reaktioner i näringspolitiska frågor*. Historiska institutionen, Stockholm.
- Cameron, Rondo 1995. *Maailman taloushistoria paleoliittiselta kaudelta nykypäivään*. Suomen Historiallinen Seura & WSOY, Porvoo, Helsinki, Juva. (Alkup. *A Concise Economic History of the World*, 1989).
- Cederberg, A. R. & Alho, K. O. 1939. Johdanto, teoksessa *Läntisen ja itäisen tutkijalautakunnan asiakirjoja vv. 1725–1727*, toim. A. R. Cederberg & K. O. Alho Suomen historian lähteitä 3. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Christensson, Jakob 1996. *Lyckoriket. Studier i svensk upplysning*. Atlantis, Stockholm.
- Cioc, Mark 2006. *The Rhine: an eco-biography, 1815–2000*. Weyerhaeuser Environmental Books.
- Colten, Craig E. 1998. Historical Geography and Environmental History. *The Geographical Review* 2(88).
- Cosgrove, Dennis 1998. *Social Formation and Symbolic Landscape* (1. painos 1984). The University of Wisconsin Press, Madison.
- Cronon, William 1990. Modes of Prophecy and Production: Placing Nature in History. *The Journal of American History* 76(4).
- Cronon, William 1991. *Nature's Metropolis: Chicago and the Great West*. W.W. Norton & Co. New York.
- Egerton, Frank N. 1973. Changing Concepts of the Balance of Nature. *Quarterly Review of Biology* 48.
- Eng, Torbjörn 2001. *Det svenska väldet. Ett konglomerat av uttrycksformer och begrepp från Vasa till Bernadotte*. Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Historica Upsaliensia 201. Uppsala Universitet.
- Evenden, Matthew D. 2007. *Fish versus Power: an Environmental History of the Fraser River*. Cambridge University Press.
- Fiege, Mark 1999. *Irrigated Eden: the Making of an Agricultural Landscape in the American West*. University of Washington Press, Seattle, London.
- Frängsmyr, Carl 2000. *Klimat och karaktär. Naturen och människan i sent svenskt 1700-tal*. Natur och Kultur, Uppsala.
- Frängsmyr, Tore 1976. *Upptäckten av istiden. Studier i den moderna geologins framväxt*. Almqvist & Wiksell, Uppsala.
- Frängsmyr, Tore 1989a. Introduction: 250 Years of Science, teoksessa *Science in Sweden: The Royal Swedish Academy of Sciences 1739–1989*, toim. T. Frängsmyr. Science History Publications, USA.

- Frängsmyr, Tore 1989b. *Gubben som gräver. Människor och miljöer i vetenskaps värld.* Författarlaget, Fischer&Rye, Stockholm.
- Frängsmyr, Tore 1991. Jordytan: vattuminskningen, teoksessa *Gyllene Äpplen 1. Svensk idehistorisk läsebok*, toim. G. Broberg. Atlantis, Stockholm.
- Frängsmyr, Tore 1993. *Sökandet efter upplysningen. En essä om 1700-talets kulturdebatt.* Höganäs, Wiken.
- Gadd, Carl-Johan 1983. *Järn och potatis. Jordbruk, teknik och social omvandling i Skaraborgs län 1750–1860.* Meddelanden från ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs Universitet. Göteborg.
- Gadd, Carl-Johan 2000. *Det svenska jordbrukets historia. Den agrara revolutionen 1700–1870.* Natur och Kultur, Borås.
- Gadd, Carl-Johan 2011. The agricultural revolution in Sweden 1700–1870, teoksessa *The Agrarian History of Sweden 4000 BC to AD 2000*, toim. J. Myrdal & M. Morell. Nordic Academic Press, Lund.
- Gardberg, C. J. 1997. Ehrensverd, Augustin (1710–1772), sotamarsalkka, linnoittaja, kreivi. *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, <<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/578/>> (käytetty 30.1.2012).
- Grotenfelt, Gösta 1899. *Det primitiva jordbrukets metoder i Finland.* Helsingfors.
- Gustafsson, Alfred S. 1933. Maanmittarikunta ja mittaustyöt Ruotsinvallan aikana, teoksessa *Suomen maanmittauksen historia 1*, toim. K. Haataja et al. WSOY, Porvoo.
- Gustafsson, Henrik 1985. Upplysning, kameralism och förvaltning. En aspekt på det danska styret av Island under 1700-talet, teoksessa *1700-talsstudier tillägnade Birgitta Ericsson*, toim. M. Molander. Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies in History 34. Stockholm.
- Gyllene Äpplen 1–2. Svensk idehistorisk läsebok*, toim. G. Broberg. Atlantis, Stockholm, 1999.
- Götlind, Anna 1999. *Vardagens teknik. Exemplet Dalarna 1700–1900.* Gidlunds Förlag, Södertälje.
- Göös, Hjalmar 1909. Katsaus Lattomeri-nimisen suon kuivaus- ja viljelystöihin, teoksessa *Suomen suonviljelysyhdistyksen vuosikirja 1909.* Helsingin sentraalikirjapaino, Helsinki.
- Haapala, Pertti 1989. *Sosiaalishistoria. Johdatus tutkimukseen.* Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Haikari, Janne 2007. Aateli ja läänitykset, teoksessa *Suomen historian kartasto*, toim. P. Haapala & R. M. Toivo. Karttakeskus, Jyväskylä.
- Haila, Yrjö 1991. Ekologiasta yhteiskuntaan. Onko yhteiskuntataloustiede mahdollinen? teoksessa *Ympäristökysymys. Ympäristöuhkien haaste yhteiskunnalle*, toim. I. Massa & R. Sairinen. Gaudeamus, Helsinki.
- Haila, Yrjö 1998. Assessing Ecosystem Health Across Spatial Scales, teoksessa *Ecosystem Health*, toim. D. Rapport et al. Blackwell, Malden, MA.
- Haila, Yrjö 2003. 'Erämaa' ja ympäristöajattelun moniulotteisuus, teoksessa *Luonnon politiikka*, toim. Y. Haila & V. Lähde. Vastapaino, Tampere.
- Haila, Yrjö & Levins, Richard 1992. *Humanity and Nature: Ecology, Science and Society.* Pluto Press, London. (Suom. *Ekologian ulottuvuudet.* Vastapaino, Jyväskylä, 1992.)
- Hecksher, Eli F. 1949. *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa, I:2.* Stockholm.
- Heino, Ulla 1990. *Eurajoen historia 2.* Eurajoen kunta ja seurakunta, Rauma.
- Heino, Ulla 2006. Sacklén, Lars (1724 –1795), Porin pormestari, kauppaneuvos. *Kansal-*

- lisbiografia*-verkkojulkaisu. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, <<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/5551/>> (käytetty 23.7.2013).
- Heinonen, Visa 2011. Merkantilistinen keskustelu taloudesta, teoksessa *Talous ja yhteiskuntateoria 1. Vanhan maailman talous ja suuri murros*, toim. R. Heiskala & A. Virtanen. Gaudemus, Helsinki.
- Henshaw, Robert E. 2011. *Environmental of the Hudson River*. State University New York Press.
- Hirsjärvi, Tarmo 1932. *Uvilan seurakunta*. Uvilan seurakunta, Forssa.
- Hobsbawm, Eric 1994. *Nationalismi*. Vastapaino, Tampere. (Alkup. *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*, 1990.)
- Huhta, Pekka & Räsänen, Matti 2010. Kokemäenjoen suiston kehitys ja tulevaisuus, teoksessa *Geotietoa Satakunnasta. GeoPori-, Geosatakunta ja Innogeo -projektien loppuraportti*, toim. R. Korhonen. Geologian tutkimuskeskus, tutkimusraportti 183. Espoo.
- Huhtamies, Mikko 2008. *Maan mitta. Maanmittauksen historia Suomessa 1633–2008*. Maanmittauslaitos, Edita, Helsinki.
- Hyrkkänen, Markku 2002. *Aatehistorian mieli*. Vastapaino, Tampere.
- Häggman, Kai 2007. Pitkä tie ulkoluvusta järjellisen lukemisen taitoon, teoksessa *Suomalaisen arjen historia 2. Säätyjen Suomi*, toimituskunta K. Häggman et al. Weilin & Göös Oy, Porvoo.
- Häyry, Matti 2001. *Mahdollisimman monen onnellisuus. Utilitarismin historia, teoria ja sovellukset*. WSOY, Vantaa.
- Häyrynen, Maunu 2005. *Kuvitettu maa. Suomen kansallisen maisemakuvaston rakentuminen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Ilmakunnas, Johanna 2011. *Kartanot, kapiot, rykmentit. Erään aatelissuvun elämäntapa 1700-luvun Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Innamaa, Kerttu 1968. *Suur-Uvilan historia 2*. Porin mlk, Ulvila.
- Jaakkola, Jalmari 1933. *Eräs hyödyn aikakauden turkulainen edeltäjä*. Historiallinen Arkisto 40. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Jokipii, Mauno 1974. *Satakunnan historia 4. Satakunnan talouselämä uuden ajan alusta isoonvihaan*. Satakunnan maakuntaliitto r.y.
- Johannesson, Kurt 1991. *Upptäckten av det historiska arvet (1400–1750)*, teoksessa *Gyllene Äpplen 1. Svensk idehistorisk läsebok*, toim. G. Broberg. Atlantis, Stockholm.
- Johannisson, Karin 1988. *Det mätbara samhället. Statistik och samhällsdröm i 1700-talets Europa*. Norstedst, Stockholm.
- Johannisson, Karin 1991. *Det effektiva samhället*, teoksessa *Gyllene Äpplen 1. Svensk idehistorisk läsebok*, toim. G. Broberg. Atlantis, Stockholm.
- Jones, Michael 1987. *Landhöjning, jordägförhållanden och kulturlandskap i Maxmo*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk H135. Finska Vetenskaps-Societen, Helsingfors.
- Juntumaa, Antero & Rasila, Viljo 2003. Kirkolliset maksut, teoksessa *Suomen maatalouden historia 1. Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle*, toim. V. Rasila & E. Jutikkala & A. Mäkelä-Alitalo. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 914:1. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Jutikkala, Eino 1932. *Läntisen Suomen kartanolaitos Ruotsin vallan viimeisenä aikana 1*. Historiallisia tutkimuksia 15:1. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Jutikkala, Eino 1958. *Suomen talonpojan historia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- Jutikkala, Eino 1968. Sääty-yhteiskunta, teoksessa *Suomen talous- ja sosiaal historian kehityslinjoja*, toim. E. Jutikkala. WSOY, Porvoo, Helsinki.
- Jutikkala, Eino 1968. Sääty-yhteiskunnan hajoaminen, teoksessa *Suomen talous- ja sosiaal historian kehityslinjoja*, toim. E. Jutikkala. WSOY, Porvoo, Helsinki.
- Jutikkala, Eino 1974. Säätyvaltiopäivien valitsijakunta, vaalit ja koostumus, teoksessa *Suomen kansanedustuslaitoksen historia 4*. Eduskunnan historiakomitea, Valtion julkaisutoimisto, Helsinki.
- Jutikkala, Eino 1980. Suurten sotien ja asutusekspansion kaudet, teoksessa *Suomen talous historia 1*, toim. E. Jutikkala & Y. Kaukiainen & S.-E. Åström. Tammi, Helsinki.
- Jutikkala, Eino 2003. Aatelisvalta ja lahjoitusmaat, teoksessa *Suomen maatalouden historia 1. Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle*, toim. V. Rasila & E. Jutikkala & A. Mäkelä-Alitalo. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 914:1. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Jutikkala, Eino & Nikander, Gabriel 1939. *Suomen kartanot ja suurtilat 1*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Juva, Mikko 1968. Suomen papisto kautta aikain, teoksessa *Suomen talous- ja sosiaal historian kehityslinjoja*, toim. E. Jutikkala. WSOY, Porvoo, Helsinki.
- Kalela, Jorma 2000. *Historiantutkimus ja historia*. Gaudeamus, Helsinki.
- Kallioinen, Mika 2001. *Kirkon ja kruunun välissä. Suomalaiset ja keskiaika*. Edita, Helsinki.
- Karjalainen, Pauli Tapani 1997. Kolme näkökulmaa maisemaan, teoksessa *Maiseman arvo[s]tus*, toim. M. Häyrynen & O. Immonen. Gummerus Kirjapaino Oy, Saarijärvi.
- Karonen, Petri 1999. *Pohjoinen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521–1809*. WSOY, Porvoo, Helsinki, Juva.
- Karonen Petri 2004. *Patruunat ja poliitikot. Yritysjohtajat taloudellisina ja poliittisina toimijoina Suomessa 1620–1920*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Katajala, Kimmo 2002. *Suomalainen kapina. Talonpoikaislevottomuudet ja poliittisen kulttuurin muutos Ruotsin ajalla (n. 1150–1800)*. Historiallisia tutkimuksia 212. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Katajala, Kimmo 2003. *Talonpoikaislevottomuudet*, teoksessa *Suomen maatalouden historia 1. Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle*, toim. V. Rasila & E. Jutikkala & A. Mäkelä-Alitalo. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 914:1. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Katajala, Kimmo 2006. *Okänd bonde. Den mångskiftade bondebilden från senmedeltid till modern tid*. *Historisk Tidskrift* 126(4).
- Kaukamaa, L. I. 1938. *Fredrik Frans Wallenstråle porilaisena kauppiana ja laivanvarustajana*. Helsinki.
- Kaukamaa, L. I. 1941. *Porin puutavara kaupasta ja metsänkäytöstä kaupungin ”suuren laivanvarustustoimen” aikana 1809–56*. Historiallisia tutkimuksia 27. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Kerkelä, Heikki 1996. *Vanhan maailman peilissä. Modernin yhteiskunnan synty ja pohjoisten aineisto*. Gaudeamus, Tampere.
- Kerkkonen, Martti 1936. *Pietari Kalm talousopin professorina. Oppihistoriallinen tutkimus*. Historiallisia tutkimuksia 22. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Kerkkonen, Matti 1949. Israel Nesselius ja Suomi. Esipuhe teoksessa *Israel Nesseliuksen mietinnöt*, toim. M. Kerkkonen. Suomen historian lähteitä 6. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.

- Keskinen, Jarkko 2012. *Oma ja yhteinen etu. Kauppiaiden keskinäinen kilpailu ja yhteistyö Porin paikallisyhteisössä 1765–1845*. Turun yliopiston julkaisuja, Sarja C 345. Turku.
- Kjaergaard, Thorkild 1994. *The Danish Revolution 1500–1800: An Ecohistorical Interpretation*. Studies in Environment and History, Cambridge University Press.
- Klinge, Matti 1975. *Bernadotten ja Leninin välissä. Tutkielmia kansallisista aiheista*. WSOY, Porvoo, Helsinki, Juva.
- Klinge, Matti 1982. *Kaksi Suomea*. Otava, Helsinki.
- Klinge, Matti 1987. Yliopisto instituutiona, teoksessa *Helsingin yliopisto 1640–1990*, 1. *Kuninkaallinen Turun akatemia 1640–1808*, M. Klinge & R. Knapas & M. Leikola & J. Strömberg. Otava, Helsinki.
- Klinge, Matti 2002. Kulttuurin maantiede, teoksessa *Suomen kulttuurihistoria 2. Tunne ja tieto*, toim. R. Knapas & N. E. Forsgård. Tammi, Helsinki
- Klinge, Matti 2006. *Iisalmen ruhtinaskunta. Modernin projekti sukuverkostojen periferiasa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1087. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Knapas, Marja Terttu 2009. Pappiloiden puutarhoista, teoksessa *Suomalaiset pappilat. Kulttuuri-, talous- ja rakennushistoriaa*, toim. M. T. Knapas & M. Heikkilä & T. Ävist. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Komaro, Eino 1952. *Itä-Suomen vesitiekysymykset 1800-luvulla erikoisesti Saimaan kanaavaa silmällä pitäen vuoteen 1870*. Historiallisia tutkimuksia 37. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Korhonen, Teppo 2003. Perinne hallitsee maataloustekniikkaa, teoksessa *Suomen maatalouden historia 1. Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle*, toim. V. Rasila & E. Jutikkala & A. Mäkelä-Alitalo. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 914:1. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kovero, Martti 1909. *Valtion uutisasutus Ruotsin-Suomessa jälkeen Isonvihan. Asutuspoliittinen tutkimus*. Taloustieteellisiä tutkimuksia 10. Helsinki.
- Kuisma, Markku 1993. *Metsäteollisuuden maa. Suomi, metsät ja kansainvälinen järjestelmä 1620–1920*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Kuisma, Markku 2007. Ruotsalainen rajamaa, keisarillinen suuriruhtinaskunta, teoksessa *Suomalaisen arjen historia 2. Säätyjen Suomi*, toim. K. Häggman et al. Weilin+Göös, Porvoo.
- Kuisma, Markku 2009. *Suomen poliittinen taloushistoria 1000–2000*. Siltala, Helsinki.
- Kuusi, Sakari 1933a. Maataloudelliset uudisvirtaukset ja maanmittauslaitos Suomessa v. 1725–56, teoksessa *Suomen maanmittauksen historia 1*, toim. K. Haataja et al. WSOY, Porvoo.
- Kuusi, Sakari 1933b. Isojako Suomessa vuosina 1757–1809, teoksessa *Suomen maanmittauksen historia 1*, toim. K. Haataja et al. WSOY, Porvoo.
- Königsson, Lars-König & Frängsmyr, Tore 1977. *Istid-nutid-istid*. Natur och Kultur, Lund.
- Lahtinen, Anu 2012. Maassa vaurauden perusta. Maaomaisuus ja valta keskiajan ja uuden ajan alussa, teoksessa *Kansallinen kapitalismi, kansainvälinen talous*, toim. N. Jensen-Eriksen & M. Lappalainen & J. Nurmiainen & S. Siltala. Siltala, Helsinki.
- Laasonen, Pentti 1991. *Suomen kirkon historia 2. Vuodet 1593–1808*. WSOY, Porvoo, Helsinki, Juva.
- Laasonen, Pentti 2012. Lizelius Anders (1708–1795). Mynämäen kirkkoherra, raamantunsoomentaja, Suomenkieleisten Tieto-sanomien toimittaja. *Kansallisbiografia-*

- verkkojulkaisu. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, <<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/349/>> (käytetty 15.1.2012).
- Laine Markus & Jokinen, Pekka 2001. Ympäristö ja politiikka, teoksessa *Ympäristö-politiikka. Mikä ympäristö, kenen politiikka?*, toim. Y. Haila & P. Jokinen. Vastapaino, Tampere.
- Lappalainen, Mirkka 2012. *Jumalan vihan ruoska. Suuri nälänhätä Suomessa 1695–1697*. Siltala, Helsinki.
- Lappalainen, Jussi 2010. Suomen rekognosointikartoitus 1776–1805. Prologi, teoksessa *Kuninkaan tiekartasto Suomesta 1790*, toim. E.-S. Harju & J. T. Lappalainen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Lauerma, Matti 1983. Ihmisen suhde luontoon valistuksen ja romantiikan kautena, teoksessa *Ihminen ja luonto*, toim. A. Kostianen. Historian perintö 9. Turun yliopiston historian laitos, Turku.
- Legnér, Mattias 2000. 1700-talets ortsbeskrivningar: nationellt projekt eller lokalt identitetsskapande? En undersökning av svenska och finska stadsbeskrivningar. *Historisk Tidskrift* 4.
- Legner, Mattias 2004. *Fäderneslandets rätta beskrivning: mötet mellan antikvarisk forskning och ekonomisk nyttokult i 1700-talets Sverige*. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.
- Lehtinen, Erkki 1967. Keskiajalta 1860-luvulle, teoksessa *Suur-Ulvilan historia* 1. Pori.
- Lehtonen, Turo-Kimmo 2008. *Aineellinen yhteisö*. Tutkijaliitto, Helsinki.
- Lennqvist, Jörgen 2007. *Vätmarkshistoria. Hjälmarens och Kvismarens stränder under 1800- och 1900-talen*. Örebro Studies in History 7. Universitetsbiblioteket.
- Liedman, Sven-Eric 1989. Utilitarianism and the Economy, teoksessa *Science in Sweden: The Royal Swedish Acaademy of Sciences 1739–1989*, toim. T. Frängsmyr. Science History Publications, USA.
- Lindroth, Sven 1975. *Svensk lärdomshistoria* 1. *Stormaktstiden*. P.A. Nordstedt & Söners Förlag, Stockholm.
- Lindroth, Sven 1978. *Svensk lärdomshistoria* 3. *Frihetstiden*. P.A. Nordstedt & Söners Förlag, Stockholm.
- Lindroth, Sven 1981. *Svensk lärdomshistoria* 4. *Gustavianska tiden*. P.A. Nordstedt & Söners Förlag, Stockholm.
- Louekari, Sami 2002. Ympäristö suomalaisessa historiankirjoituksessa, teoksessa *Ympäristöhistorian monet kasvot. Kirjoituksia suomalaisesta ympäristöhistoriasta*, toim. A. Saukkonen. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 62. Suomen historia, Turku.
- Louekari, Sami 2012. Maatalousmaiseman muotoutuminen Porin seudulla 1700–1900, teoksessa *Satakunnan kulttuuriympäristöt eilen, tänään, huomenna*, toim. N. Uusi-Seppä. Satakunnan Museo, Pori.
- Luomanen, Jussi 2008. Paratiisin hyöty vai hyve? Turun akatemian ruotsinkielisten paikalliskuvausten luontokäsitys vuosina 1753–1770. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto.
- Luther, Georg 2000. Böcker, Carl Cristian (1786–1841), Suomen Talousseuran sihteeri, tilastonlaattija, professori. *Kansallisbiografia*-verkkojulkaisu. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, <<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/5785/>> (käytetty 6.2.2012).
- Lähteenmäki, Mikael 2009. *Pohjanlahden rantatie. Ratsupolusta rannikon matkailutiekse*. Kulttuurituotannon ja maisemantutkimuksen laitoksen julkaisuja 15. Pori.

- Magnusson, Lars 2000. *Economic History of Sweden*. Routledge, London.
- Magnusson, Lars 2001. *Äran, korruptionen och den borgerliga ordningen. Essäer från svensk ekonomihistoria*. Atlantis, Stockholm.
- Manninen, Juha 2000. *Valistus ja kansallinen identiteetti. Aatehistoriallinen tutkimus 1700-luvun Pohjolasta*. Historiallisia tutkimuksia 210. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Markkola, Pirjo 2007. Kirkonmäellä ja pappilassa. Papiston monisäikeinen rooli, teoksessa *Suomalaisen arjen historia 2. Säätöjen Suomi*, toimituskunta K. Häggman et al. Weilin+Göös Oy, Porvoo.
- Massa, Ilmo 1991. Ympäristöhistoria tutkimuskohteena. *Historiallinen Aikakauskirja* 4.
- Massa, Ilmo 1994. *Pohjoinen luonnonvalloitus. Suunnistus ympäristöhistoriaan Lapissa ja Suomessa*. Gaudeamus, Helsinki.
- Mauranen, Tapani 1999. Muutos tuli maantietä pitkin, teoksessa *Maata, jäätä, kulkijoita. Tie, liikenne ja yhteiskunta ennen vuotta 1860*, toim. T. Mauranen. Tielaitos, Edita, Helsinki.
- Meinander, Henrik 2006. *Finlands historia. Linjer, strukturer, vändpunkter*. Söderström, Helsingfors; Atlantis, Stockholm.
- Meinander, Nils 1968. Sahateollisuus vesisahojen aikaan, teoksessa *Suomen talous- ja sosiaal historian kehityslinjoja*, toim. E. Jutikkala. WSOY, Porvoo, Helsinki.
- Merchant, Carolyn 1990. Gender and Environmental History. *Journal of American History* 76(4).
- Michelsen, Karl-Erik 1999. *Viides sääty. Insinöörit suomalaisessa yhteiskunnassa*. Tekniikan Akateemisten Liitto, Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Monmonier, Mark 1996. *How to Lie with Maps*. The University of Chicago Press, Chicago and London.
- Myyler, Minna-Liisa 1999. Alansa ensimmäinen. Järvenlaskuneuvoja Lassi Nuutinen, teoksessa *Myrkyin kylvää vai puhdasta luontoa. Maaseutu, ympäristö ja historia*, toim. K. Jalonen. Turun yliopiston Historian laitoksen julkaisuja 50. Turku.
- Myllyntaus, Timo 1980. Talouspolitiikan pääsuuntaviivat, teoksessa *Suomen taloushistoria 1. Agraarinen Suomi*, toim. E. Jutikkala & Y. Kaukianen & S.-E. Åström. Tammi, Helsinki.
- Myllyntaus, Timo 1986. Merkantilismin ja fysiokratian keskeiset piirteet ja käytäntö Suomessa, teoksessa *Yleistä historiaa lukion opettajille. Täydennyskoulutuspäivien antia vuosilta 1982–1984*, toim. J. Marjakoski. Jyväskylän yliopiston historian laitos, yleisen historian tutkimuksia 7. Jyväskylä.
- Myllyntaus, Timo 1991a. Suomalaisen ympäristöhistorian kehityslinjoja. *Historiallinen aikakauskirja* 4.
- Myllyntaus, Timo 1991b. Ympäristöhistorian näkökulma. Ympäristö suomalaisessa historiankirjoituksessa, teoksessa *Ympäristökysymys. Ympäristöuhkien haaste yhteiskunnalle*, toim. I. Massa & R. Sairinen. Gaudeamus, Helsinki.
- Myllyntaus, Timo 1991c. Ympäristöhistoria – mitä se on? *Historiallinen aikakauskirja* 4.
- Myllyntaus, Timo 2001. Environment in Explaining History: Restoring Humans as Part of Nature, teoksessa *Encountering the Past in Nature: Essays in Environmental History*, toim. T. Myllyntaus & M. Saikku. Ohio University Press.
- Myllyntaus, Timo & Saikku, Mikko 2001. Environmental History: a New Discipline with Long Traditions, teoksessa *Encountering the Past in Nature: Essays in Environmental History*, toim. T. Myllyntaus & M. Saikku. Ohio University Press.

- Mäkelä-Alitalo, Anneli 2003. Verotus, autoituminen ja väenotot, teoksessa *Suomen maatalouden historia 1. Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle*, toim. V. Rasila & E. Jutikkala & A. Mäkelä-Alitalo. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 914:1. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Mäntylä, Ilkka 1987. Vapauden aika, teoksessa *Suomen historian pikkujättiläinen*, toim. S. Zetterberg. WSOY, Porvoo, Helsinki, Juva.
- Nenonen, Marko 1999a. Tien synty, teoksessa *Maata, jäätä, kulkijoita. Tie, liikenne ja yhteiskunta ennen vuotta 1860*, toim. T. Mauranen. Tielaitos, Edita, Helsinki.
- Nenonen, Marko 1999b. Maitse vai vesitse. Kulkemisen peruskysymys 1550–1800, teoksessa *Maata, jäätä, kulkijoita. Tie, liikenne ja yhteiskunta ennen vuotta 1860*, toim. T. Mauranen. Tielaitos, Edita, Helsinki.
- Nenonen, Marko 1999c. Vesiltä pyörille. Suuret maantiet 1550–1800, teoksessa *Maata, jäätä, kulkijoita. Tie, liikenne ja yhteiskunta ennen vuotta 1860*, toim. T. Mauranen. Tielaitos, Edita, Helsinki.
- Niemelä, Jari 1989. Lääninlampurit. Suomen ensimmäiset maatalousneuvojat, teoksessa *Työ tekijäänsä kiittää*, toim. E. Kuparinen. Turun historiallinen arkisto 44. Turku.
- Niemelä, Jari 1990. *Tuntematon ruotusotilas. Ruotsinajan lopun ruotuarmeijan miehistön sosiaalinen ja taloudellinen asema Satakunnassa*. Historiallisia tutkimuksia 157. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Niemelä, Jari 1996. *Lääninlampureista maaseutukeskuksiin. Maaseutukeskusten ja niiden edeltäjien maatalousneuvonta 1700-luvulta 1900-luvulle*. Maaseutukeskusten liitto ja Suomen Historiallinen Seura, Tampere.
- Niemelä, Jari 1998. *Vain hyödynkö tähden? Valistuksen ajan hyötyajattelun, luonnontieteen ja talouspolitiikan suhde Pehr Adrian Gaddin elämäntyön kautta tarkasteltuna*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Niemelä, Jari 2008. 1700-luvun utilismi ja toive ilmaston lämpenemisestä. *Auraica: Scripta a Societate Porthan edita 1*.
- Niemelä, Jari 2010. Suomen talousseuran alkuvaiheet. *Auraica: Scripta a Societate Porthan edita 3*.
- Nienhuis, P. H. 2008. *Environmental History of the Rhine-Meuse Delta: an Ecological Story on Evolving Human-environmental Relations Coping with Climate Change and Sea-level Rise*. Springer, Dordrecht.
- Niiles, E. S. 1917. Johan Kraftman. *Eräs vapauden ajan taloudellinen kirjailija ja koulu-mies*. Kevätkaikuja Satakunnasta 2. Pori.
- Nikula, Oscar 1977. *Borgarna som lantbrukare i Finland under 1700-talet*. Acta Academia Aboensis, ser. A, vol 54, nr 4. Åbo Akademi.
- Nordin, Jonas 2002. Suomi Ruotsin valtakunnassa, teoksessa *Suomen kulttuurihistoria 2. Tunne ja tieto*, toim. R. Knapas & N. E. Forsgård. Tammi, Helsinki.
- Nordlund, Christer 2002. *Det upphöjda landet. Vetenskapen, landhöjningsfrågan och kartläggningen av Sveriges förflutna 1860–1930*. Kungl. Skytteanska Samfundets handlingar. Skrifter från projekt Landskapet som arena nr 3. Umeå.
- Nurmiainen, Jouko 2009. *Edistys ja yhteinen hyvä vapaudenajan ruotsalaisessa poliittisessa kielessä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Nygård, Toivo 2005. *Kustaa III. Vallan omaava mutta alamaisilleen armollinen kuningas*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Nyman, Magnus 1994. *Upplysningens spegel. Götheborg Allehanda om Frankrike och världen 1774–1789*. Stockholm, Atlantis.

- Ojala, Jari & Nummela, Ilkka 2007. Pako Malthusin ansasta. Suomen maatalouden tuotavuus 1500–2000, teoksessa *Muutoksen merkit. Kvantitatiivisia perspektiivejä Suomen taloushistoriaan*, toim. J. Jalava & J. Eloranta & J. Ojala Tilastokeskus, tutkimuksia 245. Helsinki, Yliopistopaino.
- Oplinger, Carl S. & Halm, Robert 2007. *The Lehigh Valley: a Natural and Environmental History*. The Lehigh Valley, Penn University.
- Orrman, Eljas 2003a. Suomen keskiajan asutus, teoksessa *Suomen maatalouden historia 1. Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle*, toim. V. Rasila & E. Jutikkala & A. Mäkelä-Alitalo. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 914:1. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Orrman, Eljas 2003b. Keskiajan maatalous, teoksessa *Suomen maatalouden historia 1. Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle*, toim. V. Rasila & E. Jutikkala & A. Mäkelä-Alitalo. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 914:1. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Outram, Dorinda 1995. *The Enlightenment: New Approaches to European History*. Cambridge University Press.
- Paasi, Anssi 1983. *Maantieteen subjekti? Tie humanistisen ja behavioraalisen maantieteen nykytematiikkaan*. Joensuun korkeakoulu, Historian, maantieteen ja muiden aluetieteiden osaston julkaisuja nro 34. Joensuu.
- Paaskoski, Jyrki 2008. *Oppineiden yhteisö. Suomalainen Tiedeakatemia 1908–2008*. Otava, Helsinki.
- Palmén, E. G. 1902. Äldre och nyare sjöfällningar och sjöfällningsförsök i Finland. *Fennia* 1902–1903, 20(7). Helsingfors.
- Paloheimo, Heikki & Wiberg, Matti 2004. *Politiikan perusteet*. WSOY, Porvoo.
- Palonen, Kari 2008. Kaksi politiikan käsitettä. Tulkinta historiasta ja nykytilanteesta, teoksessa *Avauksia poliittiseen ajatteluun*, toim. P.-E. Korvela. & K. Lindroos. Minerva, Helsinki.
- Paloposki, Toivo J. 1976. *Suomen talouden kehittäminen 1750–1760-lukujen valtiopäiväpolitiikassa*. Historiallisia tutkimuksia 98. Suomen historiallinen seura, Helsinki.
- Patoluoto, Ilkka 1986. Hyödyllinen luomakunta. Hyötyajattelun maailmankuvalliset perusteet 1700-luvun Ruotsin valtakunnassa, teoksessa *Hyöty, sivistys, kansakunta. Suomalaista aatehistoriaa*, toim. J. Manninen & I. Patoluoto. Pohjoinen, Oulu.
- Peltola Jarmo 2006. Leveämpi leipä. Elinkeinojen murros, teoksessa *Nouseva maakunta. Satakunnan historia 7 (1870–1939)*, päätoim. P. Haapala. Satakunnan Museo, Porin kaupunki ja Satakuntaliitto.
- Peltonen, Matti 1988. *Uuden maailman synty. Feodalismista kapitalismiin*. Vastapaino, Tampere.
- Peltonen, Matti 1992. *Talolliset ja torpparit. Vuosisadan vaihteen maatalouskysymys Suomessa*. Historiallisia tutkimuksia 164. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Pihlaja, Päivi Maria 2009. *Tiedettä Pohjan tähden alla. Pohjoisen tutkimus ja Ruotsin tiedeseurojen suhteet Ranskaan 1700-luvulla*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 181. Societas Scientiarum Fennica, Helsinki.
- Pitkänen, Kari 2007. Suomen väestön historialliset kehityslinjat, teoksessa *Suomen väestö*, toim. S. Koskinen et al. Gaudeamus, Helsinki University Press, Helsinki.
- Puramo, Eino 1952. *Itä-Suomen vesitiekysymykset 1800-luvulla erikoisesti Saimaan kanaavaa silmällä pitäen vuoteen 1870*. Forssa.
- Puumala, Jussi 1926. Kuivausyrityksiä Satakunnassa, teoksessa *Talonpoika 3. Satakunta*. WSOY, Porvoo.

- Puumala, Jussi 1936. *Satakunnan maataloudellista historiaa 1700-luvulla*. Satakunnan maanviljelysseura, Pori.
- Raivo, Petri J. 1996. *Maiseman kulttuurinen transformaatio. Ortodoksinen kirkko suomalaisessa kulttuurimaisemassa*. Nordia geographical publications 26:1. Department of Geography, University of Oulu, Oulu.
- Raivo, Petri J. 1997. Kulttuurimaisema. Alue, näkymä vai tapa nähdä, teoksessa *Tila, paikka ja maisema. Tutkimusretkiä uuteen maantieteeseen*, toim. T. Haarni & M. Karvinnen & H. Koskela & S. Tani. Vastapaino, Tampere.
- Rantanen, Matti 1997. *Tillväxt i periferin. Befolkning och jordbruk i Södra Österbotten 1750–1890*. Meddelanden från ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs Universitet. Göteborg.
- Rantatupa, Heikki 2000. Maakirjakartat, teoksessa *Kartta historian lähteenä*, toim. H. Rantatupa. Kampus Kustannus, Jyväskylä.
- Rasila, Viljo 2003, Torpparijärjestelmä, teoksessa *Suomen maatalouden historia 1. Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle*, toim. V. Rasila & E. Jutikkala & A. Mäkelä-Alitalo. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 914:1. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Rasila, Viljo 2003. Talusopillisten aatteiden muutokset, teoksessa *Suomen maatalouden historia 1. Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle*, toim. V. Rasila & E. Jutikkala & A. Mäkelä-Alitalo. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 914:1. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Raumolin, Jussi 1973. Annaaleista ja historiankirjoituksen uudistumisesta. *Historiallinen aikakauskirja* 3.
- Ravensdale, J. R. 1974. *Liable to Floods: Village Landscape on the Edge of the Fens AD 450–1850*. Cambridge University Press.
- Runefelt, Leif 2005. *Dygden som välståndets grund. Dygd, nytta och egennytta i frihetstidens ekonomiska tänkande*. Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies in Economic History 43. Stockholms Universitet, Stockholm.
- Ruuth, J. W. & Jokipii, Mauno 1958. *Porin historia* 1–2. Porin kaupunki, Pori.
- Saarenheimo, Juhani 1983. Isojaot ja isojaonjärjestelyt, teoksessa *Maanmittaus Suomessa 1633–1983*. Maanmittaushallitus, Helsinki.
- Saarenheimo, Juhani 2003. Isojako, teoksessa *Suomen maatalouden historia 1. Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle*, toim. V. Rasila & E. Jutikkala & A. Mäkelä-Alitalo. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 914:1. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Saarenheimo, Juhani 1972. *Porin historia* 3. 1809–1939. Porin kaupunki, Pori.
- Saikka, Mikko 2001. *The Evolution of a Place: Patterns on Environmental Change in the Yazoo-Mississippi Delta from the Ice Age to the New Deal*. Renvall Institute Publications 12. Helsinki.
- Saikka, Mikko 2007. *This Delta, This Land: an Environmental History of Yahoo-Mississippi Floodplain*. University of Georgia Press.
- Salo, Unto 1981. *Satakunnan historia* I:2. Satakunnan maakuntaliitto, Pori.
- Salo, Unto 2008. *Ajan ammoisen oloista. Satakunnan ja naapurimaakuntien esihistoriaa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Saloheimo, Veijo et al. 1978. *Itä-Suomen ympäristöhistoriallisen tutkimuksen loppuraportti*. Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja nro 33. Joensuun korkeakoulu, Joensuu.
- Sharpe, Jim 1991. History from below, teoksessa *New Perspectives on Historical Writing*, toim. P. Burke. Polity Press, Cambridge.

- Smeds, Hjelmer 1935. *Malaxbygden. Bebyggelse och hushållning i södra delen av Österbotens svenskbygd*. Helsingfors.
- Soininen, Arvo M. 1974. *Vanha maataloutemme. Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle*. Historiallisia tutkimuksia 96. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Soininen, Arvo M. 1980. Maatalous, teoksessa *Suomen taloushistoria* 1, toim. E. Jutikkala & Y. Kaukiainen & S.-E. Åström. Tammi, Helsinki.
- Solantie, Reijo 1997. *Ilmaston, maankäytön ja väestön kolmiyhteys Suomessa vanhan maatalouden aikana*. Meteorologisia julkaisuja 35. Ilmatieteen laitos, Helsinki.
- Solantie, Reijo 2006. Maataloutta pakkaspirun maassa. *Historiallinen aikakauskirja* 2.
- Solantie, Reijo 2007. Ilmasto ja maatalous 1800-luvulla, teoksessa *Suomen historian kartasto*, toim. P. Haapala & R. M. Toivo). Karttakeskus, Helsinki.
- Suolahti, Gunnar 1912. *Suomen pappilat 1700-luvulla*. WSOY, Porvoo.
- Suomen maatalouden historia* 1. *Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle*, toim. V. Rasila & E. Jutikkala & A. Mäkelä-Alitalo. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 914:1, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2003.
- Suvanto, Seppo 1973. *Satakunnan historia* 3. *Keskiaika*. Satakunnan maakuntaliitto r.y.
- Svensson, Patrick 2001. *Agrara entreprenörer. Böndernas roll i omvandlingen av jordbruket i Skåne ca 1800–1870*. Lund studies in economic history 16. Almqvist & Wiksell International, Stockholm.
- Sörlin, Sverker 1989. Scientific Travel: the Linnean Tradition, teoksessa *Science in Sweden: The Royal Swedish Academy of Sciences 1739–1989*, toim. T. Frängsmyr. Science History Publications, U.S.A.
- Sörlin, Sverker & Fagerstedt, Otto 2004. *Linné och hans apostlar*. Natur och Kultur, Örebro.
- Talvitie, Petri 2013. *Kyläosuudesta yksityiseen maanomistukseen. Isojako Länsi-Uudellamaalla 1700-luvulla*. Historiallisia tutkimuksia Helsingin yliopistosta 28. Helsinki.
- Tanskanen, Minna 2000. *Näkyvän takana. Tutkimus metsäojituksen suomalaisen kulttuurisuudesta*. Joensuun yliopisto, maantieteen laitos julkaisuja nro 8. Joensuu.
- Tarkiainen, Kari 2010. *Ruotsin Itämaa. Esihistoriasta Kustaa Vaasaan*. Suomen ruotsalainen historia 1. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsinki.
- Tasanen, Tauno 2004. *Läksi puut ylenemähän. Metsien hoidon historia Suomessa keskiajalta metsäteollisuuden läpimurtoon 1870-luvulla*. Metsäntutkimuslaitoksen tiedonantoja 920. Metsäntutkimuslaitos, Helsinki.
- Teerijoki, Ilkka 1993. *Nälkävuosien turva? Pitäjänmakasiinit Suomessa 1700-luvulla*. Historiallisia tutkimuksia 175. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Teerijoki, Ilkka 2011. Ehrenmalm, Lars Johan (1688–1774), Turun ja Porin läänin maaherra. *Kansallisbiografia*-verkkójulkaisu. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, <<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/2712/>> (käytetty 30.1.2012).
- Tiitta, Allan 1999. Suomen karttakuvan kehitys. *Tieteessä tapahtuu* 4, <<http://www.tieteessatapahuu.fi/994/sisalto.html>> (käytetty 22.7.2013).
- Toivo, Raisa Maria 2007. Suomen alue Ruotsin ajalla, teoksessa *Suomen historian kartasto*, toim. P. Haapala & R. M. Toivo. Karttakeskus, Helsinki.
- Tommila, Päiviö 1982. Paikalliskuvauksista paikallishistoriaan. Paikallistutkimuksen vaiheita ennen Paikallishistoriallisen Toimiston perustamista. *Historiallinen aikakauskirja* 4.
- Tornberg, Matleena 1988. Ilmaston ja sadonvaihtelut Lounais-Suomessa 1550-luvulta

- 1860-luvulle, teoksessa *Työ tekijäänsä kiittää*, toim. E. Kuparinen. Turun historiallinen Arkisto 44. Turun historiallinen yhdistys, Turku.
- Urpilainen, Erkki 2001. Hyödyn ja uushumanismin kausi, teoksessa *Suomen tieteen historia 1. Tieteen ja tutkimuksen yleinen historia 1880-luvulle*, toim. P. Tommila. WSOY, Helsinki.
- Vahtola, Jouko 2003. *Suomen historia. Jääkaudesta Euroopan unioniin*. Otava, Helsinki.
- Wallerstein, Immanuel 1987. *Historiallinen kapitalismi*. Tampere, Vastapaino.
- Webb, Robert H. & Weisheit, John S. & Belnap, Jayny 2007. *Cataract Canyon: a Human and Environmental History of the Rivers in Canyonlands*. University of Utah Press.
- Westerlund, Lars 1985. *Hushällnings- och Lantbrukssällskapen i Finland åren 1797–1909*. Meddelanden från ekonomisk-statsvetenskapliga fakulteten vid Åbo Akademi, A:215. Åbo.
- White, Richard 2001. Environmental History: Watching a Historical Field Mature. *Pacific Historical Review* 1(70).
- Vileisis, Ann 1997. *Discovering the Unknown Landscape: A History of America's Wetlands*. Islands Press, Washington, DC.
- Vilkuna, Anna- Maria 2003. Kruunun maatalous. Kuninkaankartanot, teoksessa *Suomen maatalouden historia 1. Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle*, toim. V. Rasila & E. Jutikkala & A. Mäkelä-Alitalo. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 914:1. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Vilkuna, Kustaa H. J. 1994. *Valtakunnan eduksi, isänmaan kunniaksi, ruukinpatruunalle hyödyksi. Suomen rautateollisuus suurvalta-ajalla*. Historiallisia tutkimuksia 188. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Williams, Michael 1983. "The Apple of My Eye": Carl Sauer and Historical Geography. *Journal of Historical Geography* 9(1).
- Williams, Michael 1994. The Relations of Environmental History and Historical Geography. *Journal of Historical Geography* 20(1).
- Williams, Raynold 2003. Luontokäsitykset, teoksessa *Luonnon politiikka*, toim. Y. Haila & V. Lähde. Tampere, Vastapaino. (Alkup. artikkeli Ideas of Nature, teoksessa *Problems in Materialism and Culture*, 1980).
- Williamson, Tom 2002. *The Transformation of Rural England: Farming and the Landscape 1700–1900*. University of Exeter Press.
- Villstrand, Nils-Erik 2012. *Valtakunnanosa. Suurvalta ja valtakunnan hajoaminen 1560–1812*. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsinki.
- Wirilander, Kaarlo 1950. Suomen upseeristo 1700-luvulla. Sosiaalhistoriallinen tutkimus Suomen armeijan jakopalkkaisesta upseeristosta. Historiallisia tutkimuksia 34. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Wirilander, Kaarlo 1974. *Herrasväkeä. Suomen säätyläistö 1721–1870*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Virkkala, Kalevi 1946. *Kokemäenjoki geologis-historiallisen kehityksen valossa*. Satakunta 12. Pori.
- Virrankoski, Pentti 1986. *Anders Chydenius. Demokraattinen poliitikko valistuksen vuosisadalta*. WSOY, Porvoo, Helsinki, Juva.
- Virrankoski, Pentti 2000. Kraftman, Johan (1713–1791) Porin triviaalikoulun rehtori, matematiikan professori, maanviljelijä. *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, <<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/402/>> (käytetty 23.7.2013).

- Virrankoski, Pentti 2006. Runeberg, Efraim Otto (1722–1770), maanmittauskomission johtaja. *Kansallisbiografia*-verkkojulkaisu. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, <<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/5804/>> (käytetty 23.7.2013).
- Virrankoski, Pentti 2009. *Suomen historia 1 & 2*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 846. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Voionmaa, Väinö 1929. *Tampereen kaupungin historia 1. Tampereen historia Ruotsin aikana*. Tampereen kaupunki, Tampere.
- Worster, Donald 1977. *Natures Economy: a History of Ecological Ideas*. Cambridge University Press, New York.
- Worster, Donald 1990a. Transformations of the Earth: toward an Agroecological Perspective in History. *Journal of American History* 76(4).
- Worster, Donald 1990b. The Ecology of Order and Chaos. *Environmental History Review* 14(1–2).
- Worster, Donald 1990c. Seeing beyond Culture. *Journal of American History* 76(4).
- Åström, Sven-Erik 1978. *Natur och byte. Ekologiska synpunkter på Finlands historia*. Söderström, Ekenäs.
- Åström, Sven-Erik 1980. Suomen asema Ruotsin valtion- ja sotataloudessa, teoksessa *Suomen taloushistoria 1*, toim. E. Jutikkala & Y. Kaukiainen & S.-E. Åström. Tammi, Helsinki.
- Åvist, Timo 2009. Pappiloiden sosiaalishistoriaa, teoksessa *Suomalaiset pappilat. Kulttuuri-, talous- ja rakennushistoriaa*, toim. M. T. Knapas, M. Heikkilä, T. Åvist. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Ylikangas, Heikki 1984. *Murtuva säätyvalta*. WSOY, Porvoo.
- Ylikangas, Heikki 1986. *Käännekohdat Suomen historiassa. Pohdiskeluja kehityslinjoista ja niiden muutoksista uudella ajalla*. WSOY, Porvoo.
- Ylikangas, Heikki 2004. Kiista uudisasutuksesta isojaon syynä. *Historiallinen aikakauskirja* 4.
- Ylikangas, Heikki 2007. *Suomen historian solmukohdat*. WSOY, Helsinki.
- Östman, Ann-Catrin 2007. Kaskenpoltosta moderniin maatalouteen, teoksessa *Suomalaisen arjen historia. Säätyjen Suomi*, toim. K. Häggman et al. WSOY, Porvoo.

Liite 1

Maanluonnot

Maanluonnolla tarkoitettiin maan kameraalista eli verotuksellista jakoa. Maa oli joko yksityisen omistamaa 'omaperäismaata' tai kruunun omistamaa kruununmaata. Omaperäismaa oli joko veromaata tai rälssimaata sen mukaan, oliko siitä maksettava kruunulle maavero vai oliko se verosta vapautettu (*frälse*). Veromaa oli lähinnä talonpoikien omistamaa ja siitä käytettiin myös nimitystä perintömaa.

Alla olevia maanluontonimikkeitä käytettiin 1500-luvulta 1900-luvulle ja ne menettivät lopullisesti merkityksensä, kun maavero lakkautettiin 1925 ja rälssitilat muutettiin perinnönluontoisiksi 1951.

Allodiaalisäteri. Kokonaan omaksi annettu eli rälssisäteri.

Augmentti (akumentti). Lisä- tai aputila, joka maksoi veronsa sellaiselle ratsutilalle, jonka vero ja siten myös verohuojennus jäi niin pieneksi, että se ei vastannut ratsumiehen ylläpidosta aiheutuvia kustannuksia. Ratsutilalle maksettua veroa sanottiin akumenttiveroksi.

Kruununpuustelli. Kruunun virkatalo.

Kruununtila. kruunun maalla oleva ja kruunun omistama tila, jota talonpoika viljeli vuokraajana. Kruununtilallinen maksoi maaveron, joka katsottiin hänen tilasta maksamukseen vuokraksi. Tilan hallintaoikeus ei ollut perinnöllinen.

Kruunun virkatalo. Tila, joka oli luovutettu asuinpaikaksi jollekin kruunun virran haltijalle. Tilan tuotto oli osa kyseisen virkamiehen palkkaa. Virkataloja oli etupäässä upseerien ja aliupseerien vakansseilla (sotilasvirkatalo), harvemmin muilla valtion virassa palvelevilla (siviilivirkatalo).

Perinnöksiosto. Kruununtilan lunastaminen perinnöksi.

Perintörälssitila. Rälssitila, jota talonpoika viljeli perinnöllisellä hallintaoikeudella maksaen kruununveroa vastaavan vuokran aateliselle omistajalle.

Perintötila. Tila, jonka tavallisesti talonpoikaisella haltijalla oli perinnöllinen omistusoikeus tilaan ja josta oli maksettava maavero kruunulle. Perintötila saattoi maksamattomien maaverojen vuoksi muuttua kruununtilaksi. Perintötilan saattoi omistaa myös kaupungin porvari.

Ratsutila (rustholli). Verovelvollinen perintö- tai kruununtila, joka ruotujakolaitoksen aikana varusti sotaan ratsumiehen hevosineen ja sai nauttia hyväkseen tätä räsitusta vastaavat tilalta kruunulle suoritettavat verot.

Rälssisäteri. Aatelisen maaverosta, ratsupalvelusta ja kaikista muista veroluonteisista rasituksista vapaa asumakartano.

Rälssitila. Alun perin kruununveroista ja väenotoista vapautettu tila, jonka aatelin omisti, mutta jota talonpoika vuokraajana viljeli. Myöhemmin rälssitilalta vaadittiin pieniä osia maaverosta ja 1600-luvulla niille asetettiin samat vaatimukset ruotusotamiehen ylläpitämiseen kun kruunun- ja perintötiloillekin.

Säteri. Aatelin asumakartano. Myöhemmin kartanoiksi alettiin kutsua myös muita suurtiloja, mutta varsinaisia historiallisia kartanoita ovat vain aatelin asumakartanot.

Säteriratsutila. Aatelisen tai muun säätyläisen asumakartano, joka oli verovapaa, mutta varusti ratsumiehen.

Verotila. Eri yhteyksissä käytetty käänös ruotsinkielisestä termistä *skattehemman*. Parempi nimitys on perintötila, koska myös vailla perintöoikeutta olleet kruununtilat maksoivat maaveroa ja olivat siten verotiloja.

Lähde: Jutikkala 2003, 273.

Liite 2

Koiviston kartano vuoden 1801 mittauksessa ja tiluselvityksessä

Nimi	Pellot	Niityt
Koiviston ratsutila	45:29*	218:22 2/20
Lampuoti Matts Stenbäck	16:5 1/2	52:17 7/8
Lampuotien Tontila, Grannila, Lefva, Kämpi ja Mannila sarkajaossa olevat yhteiset pellot	89:2 1/4, tästä jokaisella 17:27 2/20	jokaisella niittyjä 54–62 ta
Lampuoti Johan Ojala	6:25 3/4	51:2 17/20
Lampuoti Magnus Tulensuu	9:2 1/2	47:21 17/20
Lampuoti Anders Luotola	10:2 1/2	51:29 1/10
Lampuoti Michel Michola	16:16 3/4	46:27 7/10
Lampuoti Petter Filps	7:24 3/4	29:28 3/5
Torppari Johan Rajala	4:30 5/8	23:4 1/2
Torppari Thomas Rajala	4:16 1/2	21:27 2/5
Torppari Michel Forial	3:3 1/2	26:20
Torppari Anders Yli Mylläri	4:17 3/4	17:13
Torppari Johan Mylläri	26 1/2	21:17 1/5
Torppari Henric Huhtala	5:17 3/8	18:9
Torppari Matts Boekholms	5:5 1/4	25:15
Torppari Matts Kråkfot	4:21 3/4	12:21
Torppari Johan Kråkfot	4:5	11:30 1/2
Rakuuna Simon Palm	3:5 1/4	14:6
Rakuunan leski Maria Fix	1:3 1/4	9:17 1/2
Johan Carlsson	:11 1/4	7:11
Seppä		3:22
Loinen Wallborg Jacobs dotter		–: 3/4

* Pinta-alat tynnyrinalaa : kapanalaa.

Liite 3

Lyttylän lampuodit ja torpat peltoineen vuonna 1802

Nimi	Peltoa (ta)	Niittyä (ka)
Lampuoti Jacob	15:17	32:3 ⁵³ / ₆₀
Lampuoti Rudenberg	8:29 ¹ / ₈	29:2 ¹ / ₄
Lampuoti Norrbäck	9:5 ³ / ₈	29:14 ¹³ / ₂₄
Torppari Westerwijk	2:17	7:10 ¹ / ₂
Torppari Silbacka	2:2 ¹ / ₁₀	11:11 ¹³ / ₆₀
Torppari Gråbacka	1:18 ⁵ / ₆	12:25 ⁷ / ₁₀
Torppari Caskala	2:2 ¹⁹ / ₂₀	11:13 ¹ / ₆
Torppari Westersund	2:16 ³ / ₂₀	13:9 ¹ / ₁₂
Torppari Fredric Edvik	3:16 ²¹⁶ / ₁₀₀₀	16:29 ⁹⁷ / ₁₀₀₀
Torppari Johan Edvik	3:16 ⁶¹⁶ / ₁₀₀₀	16:1 ⁴⁸⁷ / ₁₀₀₀
Torppari Stenvik	2:29 ⁷¹⁰ / ₁₀₀₀	12:6 ¹ / ₆
Torppari Stenfors	2:14 ³⁹⁸ / ₁₀₀₀	9:29 ² / ₃
Torppari Kyndeis	2:24 ¹ / ₄	12:31 ¹⁰⁷ / ₁₂₅
Torppari Draggsvik	–	14:25 ¹⁹ / ₁₂₅
Torppari Kahaluoto	0:6	4:10
Torppari Torsviks	5:25	16:5
Torppari Wijk	1:6	7: ¹ / ₄
Rakuuna Karbin	1:16 ¹³ / ₃₀	9:10 ² / ₃
Kartanon Seppä	1:18 ⁷ / ₁₆	4:16 ⁶ / ₁₀₀

Lähde: TMA, TPM III, Pori mlk, Lyttylä, 5:2.

Liite 4

Tuorsniemen maankäyttö ja maan jakautuminen tiloittain isojaon mittauksessa vuonna 1770

Tuorsniemen pellot tiloittain (ta:ka)	
Tuorsniemen ratsutila	23:6
Savon augmentti	13:1
Östergårdin kruunutila	14:14 ½
Mattilan augmentti	14:5
Yhteensä	64:24 ½
Peltojen lisäksi kylään kuului	
Kivistä ja karua tervametsää	1 585 ta
Viljelykseen kelpavaa suomaata	1 126 ta
Viljelykseen kelpavia laitumia	143 ta
Heikosti viljelykseen kelpavia suomaita	181 ta
Yhteensä käyttömaata 3 171 tynnyrinalaa ja kaikkienensa isojaossa jaettu maa-ala 3 580 tynnyrinalaa	

Liite 5

Vähä-Rauman pellot, niityt ja metsät tiloittain isojaon mittauksessa

Nro 1. Liinaharjan ratsutila

Peltoa	16:28*
Niittyjä	100:26
Metsää	133:6

Nro 2. Kopräli/Kapprali

Peltoa	8:7
Niittyjä	45:268
Metsää	60:17

Nro 3. Pecka

Peltoa	9:1
Niittyjä	45:26
Metsää	60:17

Nro 4. Langin puustelli

Peltoa	9:11
Niittyjä	54:4
Metsää	72:21

Nro 5. Phisi/Frisi

Peltoa	9:6
Niittyjä	54:30
Metsää	72:21

Nro 6. Tulonen

Peltoa	10:25
Niittyjä	54:30
Metsää	72:21

Nro 7. Pormestarin tila (haltija pormestari Lars Sacklen)

Peltoa	5:38
Niittyjä	44:21
Metsää	59:1

* Pinta-alat tynnyrinalaa (ta) : kapanalaa (ka).

Lähde: TMK, Mml 1, 2, 7:o.

Liite 6

Hyvelän kylän maiden jakautuminen tiloittain isojaossa

Tila	Peltoa kylänvainioissa	Yksityiset pellot	Peltoa yhteensä
1. Noukan kornetin puustelli	14:29	5:12 ³ / ₄	20:9 ³ / ₄
2. Seppä eli Kuuri, verotila	8:9 ¹ / ₂	3:18 ³ / ₄	11:28 ¹ / ₄
3. Näsi eli Friberg	8:9 ¹ / ₂	2:18	10:27 ¹ / ₂
4:1. Sippola eli Kesti	6: ¹ / ₂	2:21 ¹ / ₂	8:22
4:2. Sippola eli Kesti	6: ¹ / ₂	2:21 ¹ / ₂	8:22
Yhteensä	43:17	16:29	60:12

Niityt jaettiin seuraavasti (ta:ka):

1. Noukan sotilasvirkatalo eli kornetin puustelli	139:12 ⁶ / ₁₅
2. Seppä eli Kuuri	62:7 ² / ₃
3. Näsi eli Friberg	61:21 ¹ / ₂
4:1. Sippola eli Kesti	47:9 ⁷ / ₁₀
4:2. Sippola eli Kesti	39:23 ¹ / ₁₀

Lähde: TMA, TPM III, Pori, Hyvelä, 2.

Liite 7

Ruosniemen pellot, niityt ja metsät, mukana yksityiset ja yhteiset vuonna 1772

	ta:ka
Peltoja, vanhoja omistuksia ja sarkajaossa olevia	89:11
Uusia viljelyksiä ja yksittäisiä peltoja	43:8
Niittyjä, vanhoja omistuksia ja sarkajaossa olevia	691:24
Uusia viljelyksiä tai yksittäisiä niittypalstoja	291:26
Pelloiksi ja niityiksi kelpavaa maata	408:29
Metsää	3 189:14
Yhteensä (pyöristettynä)	5 600 ta

Lähde: TMA, TPM III, Ruosniemi, 8.

Politics of Utility

Environmental history from Kokemäenjoki River Valley between 1720–1850

This thesis examines environmental and societal history in Kokemäenjoki River Valley and seeks to understand the characteristic trends that can be discerned in target period of this research. The utilization of agricultural land and natural resources in Kokemäenjoki River Valley is used as an example in the context of a wider study of environmental and societal phenomena. The fundamental goal of the work is to examine the ways of thinking and the structures of power during the Age of Utilitarianism on different levels of society, as well as to look at how they moulded the physical landscape and the relationship between society and the environment. Of special interest is the question of how in the Age of Utilitarianism these relationships are reflected in the actions and thinking of the Crown, the local elite and the commons.

The Kokemäenjoki River Valley and the landscape of Pori near the river mouth are both old, prehistoric areas of human inhabitation and agriculture. This environment was significantly altered during the target period of my investigation 1720–1850 in tandem with the development of agriculture. The Crown was also interested in the area and the region played a part in many plans and ventures typical to the Age of Utilitarianism.

The Age of Utilitarianism here refers to the mentality, activity and thinking in Sweden in the period after the defeats in the Great Northern War in the first half of the eighteenth century, which were followed by the loss of the country's great power status. A lot of attention was then paid to the country's natural resources and their utilization. The period is marked by a strong national optimism that was founded on faith in the excellence of Sweden's climate and natural resources. The key question was how to utilize them. The Crown's mission was to guide its subjects in the right direction, to govern, to penalize, to uphold law and order, and to create new institutions for their safeguarding.

This study will show the way in which the conflict between utilitarian thinking and reality arose in multiple local ventures in the Age of Utilitarianism. For example, the thoroughfare that was planned in the Kokemäenjoki River could not be completed as planned. Such was the case also with the Crown's special

sheepherding estates and the regional grain storage system that was designed to mitigate crop failures. Furthermore, the research will show that previous studies have exaggerated the role of the Crown, the elite and scholars in the development and modernization of agriculture, consequently underestimating the role of peasants, i.e. the rationale of their actions and their capabilities to modernize.

The ventures that the Crown and the local elite considered useful often failed from the start, because they were unrealistic. One stumbling block was also the routes through which information and know-how was transferred to the local level. Putting them in practice was problematic, too. Many projects coming from the elite failed, because peasants simply would not participate. Their reason was simple: they simply did not see any utility or benefit in them.

There was a difference in what counted as benefit for the great majority of peasants and for the Crown and the elite. The economical, social, political and cultural rift between the peasants and the elite was clear. This is a crucial point concerning the Age of Utilitarianism, as it has often been studied solely from the point of view of the Crown and gentry, or as an era and a philosophy in which a new, economically-orientated way of thinking was prevalent. The policies of the eighteenth century benefited the peasants in many aspects of life. Firstly, their status was strengthened in the politics of the diet and many rights important to them were improved during the period. The most significant and far-reaching modernizations for the peasants was the land reform *Storskifte* (the Swedish equivalent of the Europe-wide enclosure movement). The peasants' rights of ownership, which had previously often been violated by the Crown and the local elite, were thenceforth reinforced.

The utilitarian thinking promulgated by the Crown and elite did penetrate the whole of society, all the way down to the peasants. Nevertheless, the utility and benefit for the peasant was detached from the scholars' philosophical constructs. For them "utility" meant everyday realism, knowledge and understanding learned through experience, from wielding a shovel in the fields. It was against this reality that the peasants evaluated the feasibility and usefulness of the plans laid by the elite.

As a worldview, then, utilitarian thinking was diluted on its path from scholarly chambers to the peasant households. Utilitarian thinking and talk was, nevertheless, not alien to the peasants on the state or local levels. They could, for example, argue for their sawmills and water regulation projects on the basis of gained utility. Still, their talk of utility was a kind of rhetoric, used for achieving their own goals.

It is also possible to further dissect the concept of "utility" to different subcategories. An "ideological concept of utility" was based on the international ideals of the scholars and the upper classes of society. It was an attempt to follow international trends and reforms, which then could not be established and completed

as such in Sweden, however. This “ideological utility” was useful to the Crown, as it sought to rebuild Sweden’s self-esteem after its loss of great power status and to justify the policies and reforms of the Age of Utilitarianism. It was needed to portray a picture of a better, wealthier and happier Sweden.

On the other hand, we can discuss the peasants’ “concrete concept of utility”. This meant gains that could be realized relative quickly, most concretely in the fields and crops. Concrete utility was also in the legal changes that immediately strengthened the peasants’ rights and possibilities for action. Thirdly, we can talk about “rhetorical utility” in the discussions and debates between different groups concerning policy direction. Rhetorical utility was needed in the government and political arenas. Each group, including the Crown, the elite and the peasants, adopted this concept of rhetorical utility and used it according to their own needs.

A large part of the politics of utility consisted of ideological and rhetorical utility, which was never realised. Still, the politics of utility did produce long-standing consequences. Firstly, the sources of the society’s information and know-how was established and extended. Secondly, the agricultural industry developed. Although no significant improvements in agriculture were yet accomplished, a long process of reforms and development was set on foot. To be exact, its effects and results were not visible until long into the nineteenth century. Thirdly, the legal and economical status of the nation’s main population – the peasants – was strengthened. The society was not equal even in the beginning of the 1800s, but it had nevertheless become more equal and just, as well as more based on laws and justice. This gradually gave birth to preconditions necessary for a modern political system.

Henkilö- ja paikannimihakemisto

A

Adamsson, Isaac 207
Ahlainen 257
Ahvenanmaa 34, 106
Alankomaat, ks. Hollanti
Ali-Kesti ks. Sippola
Alikartano 164,165
Antila, Gustaf 232
Antila, Johan 231
Antila, Matts 232
Anttila, Emmanuel 244
Anola 128
Arenander, Isaac M. 102
Aretelius, Kustaa Juhonpoika 150

B

Backman, Gabriel 175, 187
Bacon, Francis 49
Baltia 255
Barck, August 241
Bentham, Jeremy 50
Berch, Anders 55, 59
Bergman, Magnus 175
Björkman, A. W. 258
Björnberg, C. J. 258
Blum, Juhana Petter 150, 175
Boel, Samuel 207
Boel, Margareta 207
Brander, Carl J. 235–237
Brahe, Pietari 85
Browallius, Johan 72, 76
Bruus, O. J. 139
Böcker, Carl 130, 131, 132, 139, 231

C

de Carnall, Carl Konstantin 153, 154, 257
de Carnall, Catharina Maria Charlotta 154
Celsius, Anders 76
Chydenius, Anders 169
Chydenius, Samuel 72, 95, 99

D

Dahlin, Olof 76
Descartes, René 49

E

Ehrenmalm, Lars Johan 89, 90, 105, 110, 112
Ehrenström, Olof 83
Ehrensward, Augustin 95, 116
Elgh, Georg Johan 198, 206, 233, 234, 237–239
Eliegård 232, 233, 235
Eneskiöld, Bernt Johan 150, 153, 154
Eneskiöld, Gustaf 150, 153, 154
Englanti 47, 50, 54, 63, 64, 66, 67, 70, 75, 76, 85, 101, 256, 258
Enäjärvi 177, 218, 245, 246, 248
Eurajoki 148, 216, 256, 257
Eurooppa 37, 41, 42, 45, 53, 54, 56, 57, 64, 67, 74, 75, 76, 82, 85, 95, 110, 112, 113, 116, 256
Etelä-Häme 126
Etelä-Pohjanmaa 31, 41, 83, 130, 191
Etelä-Suomi 82, 125, 128

F

Faggot, Jacob 59, 61, 66, 67
Falun 24
Fellman, Abraham 150
Fellman, Isak 150
Finland, ks. Suomi
Friberg, Henrik 238, 261–263
Friberg, Matts Johansson 206, 261–263
Friberg, ks. Näsi
Friisi, tila 171
Friitala 139, 140

G

Gadd, Pehr Adrian 71, 72, 77, 96, 97, 98, 101, 103, 106, 107, 110, 111, 217
Galbackådran 197

Gammelgård, ks. Ulvila, pappila

Gjers, C. J. 102,

Grundström, I. 177

Grönlanti 66

Grönlund, Anton 184

Grönman, Johan 238, 239

Grönvall, F. E. 244

Gyllenbögel, Anders 150, 159, 203–205

Gyllenbögel, Anna Sofia 159

Götanmaa 35, 112

Göteborg 41, 87, 88

H

Harjavalta 120

Harjunpää 210

Hassel, Henrik 50, 109

Hasselblom, Nils 77

Helsinki 40, 41, 82, 105

Hiidenmaa 44

von Hirschleidt, Kristian Albert 133

Hjullböle, ks. Hyvelä

Hokkonen, Mats 232, 233

Hokkonen, tila 183, 251

Hollanti 54, 62, 66, 85, 98, 101, 116

Hoskanen, Carl 211

Huittinen 95, 97, 98, 100, 101, 114, 120,
256

Hyvelä 22, 23, 90, 91, 120, 179–182, 205,
206, 210, 224, 231, 233, 237, 240, 261,
262, 266

Hyvelänjärvi, ks. Pyntösjärvi

Häme 34, 36, 94, 98, 125, 189, 191

Hämeenlinna 87, 88

Höytiäinen 230

I

Idman, Gustav Niclas 96, 97, 102

Ikaalinen 56

Indebetou, Carl 171, 187

Inderö, ks. Kyläsaari

Ingberg, Carl Gustaf 153, 223

Ingberg, Jakob 164, 187, 223

Ingemar, Johan 231

Ingemari, Fredrik 244

Ingnatius, Bengt Jacob 170

Inkerinmaa 44

Irjanne 256

Isoluoto 182

Itämeri 44, 45, 85

Itä-Suomi 35, 41, 85, 86, 100, 101, 119,
128, 193

Itävalta 56

J

Jaakola, Johan 211, 233

Jaakola, Matts 206, 232

Jaakola, tila 184, 251

Johansson, Erik 238, 239

Juslén, Pehr 71

Jyväskylä 29

K

Kaarle XI 170, 192

Kaasmarkku 100

Kainuu 189, 257

Kaivanto 101

Kalm, Pehr 66, 71, 72, 113, 169

Kankaanpään koski 95

Karjala 35, 192

Karkku 256

Kartano, Ephraim 231

Kartano, Johan 231

Kaspianmeri 85

Kauttua 256

Kekonius, Nils Johan 98

Kesti, Hyvelä, ks. Sippola

Kesti, Johan 206, 233, 238

Kesti, Kustaa Gabriëlsson 206

Kesti, Malakias 260

Kesti, Mickel 211, 244, 249

Ketola 95

Keuruu 96

Kihlakallio, tila 232, 233

Kleemola, Isaac 207

Kleemola, Anders Johansson 207

Kleemola, tila 175, 207, 223

Klingspor V. M. 100

Koivisto, kartano 114, 126, 128, 133, 136,
137, 139–141, 143, 145–149, 152, 155,
185, 186, 200

Koivisto, kylä 22, 23, 136, 140, 142, 191,
201, 226

Kokemäenjoki 22, 24, 27, 72, 83, 84, 85, 86,
88, 89, 91, 95–102, 116, 125, 135, 137,

- 141, 169, 222, 231, 239, 253, 268
 Kokemäenjoen vesistö 89, 100, 256
 Kokemäki 84, 91, 95, 99, 100, 101, 120, 145
 Kokemäenjokilaakso 1, 2, 6, 21, 22, 24, 25,
 79, 80, 82, 83, 86, 90, 96, 98, 101, 106,
 108, 115, 116, 118, 120, 124, 127, 130,
 131, 185, 212, 254
 Kokemäensaari, ks. Kyläsaari
 Kopräli, tila 170, 172
 Korpimylly 241, 243, 265
 Korsholma 83
 Koski 257
 Kraftman, Johan 114, 126, 128, 133–137,
 139–141, 143–149, 155, 161, 162, 169,
 172, 185, 186, 191, 200, 228, 231, 252,
 254
 Kristiinankaupunki 84
 Kullaa 120, 124
 Kustaa Vaasa 43, 106, 133, 226
 Kustaa III 45, 47, 61, 64
 Kustaa IV Aadolf 47
 Kuuminaistenlahti 175
 Kuuri, Anders Andersson 206
 Kuuri, Kustaa 261, 262, 263
 Kuuri, ks. Seppä
 Kyläjärvi 175, 177, 209, 215, 218, 235, 246,
 249, 252
 Kyläsaari 22, 23, 91, 150, 175–178, 187,
 194–196, 201, 207–209, 211, 213–215,
 218–222, 224, 226, 235, 245, 246, 247,
 249
 Kymijoki 45
 Kyröjoki 100
 Kyrönkangas 83
 Käkisalmen lääni 34, 44, 150
 Kärlox 224
 Köiliö 256
- L**
 Laatokka 85
 Lagermarck Carl, Gustaf 164
 Lagermarck, Gustaf 164
 Lagermarck, Johan 164
 Lagermarck, Juhana 164
 Laihia 189
 Lammainen 91, 92
 Lamppi 257
 Landmätari, tila 175, 177, 207, 223
 Langen, Isaac 248
 Langi, tila, Vähä-Rauma 171, 174
 Lankoski 257
 Lappi 76
 Lapväarti 114
 Lattomeri 23, 135–138, 140, 141, 146, 148,
 161, 162, 171–174, 186, 200, 201, 204,
 228, 232, 252, 254
 Lauttijärvi 257
 LeBell, Fredrik 170
 LeBell, Mikael 150, 170
 Le Clerc, Georges Louis 73
 af Lefrén, Karl Aadolf 159, 163
 Leidenius, G. W. 249, 260
 Leistilänjärvi 139, 231, 232, 252, 254
 Leistilä 150, 235
 Lempäälä 96
 Levanpelto 150, 257
 Liivinmaa 44
 Liinaharja, ratsutila 171, 172, 197
 Lillienberg, Georg Johan 104, 105, 106,
 108–112
 Lill-Raumo, ks. Vähä-Rauma
 Lind, Israel 232
 Lindebäck, Jakob 235, 237, 238, 252
 Lindebäck, T.E. 163
 Linné, Carl von 72, 73, 76
 Lithow, I. 195
 Litzelius, Anders 169
 Loimijoki 101, 124
 Lounais-Suomi 84, 122
 Loviisa 82
 Lund 104
 Luusouri 93, 255
 Lytttskär, ks. Lyttylä
 Lyttylä 22, 23, 153, 154, 157, 213
 Lyttylä, kartano 128, 147, 150, 153, 155–
 158, 187
 Långfors, ks. Lankoski
 Längelmävesi 96, 100
 Länsipohja 34, 35, 36
 Länsi-Suomi 36, 80, 86, 118, 119, 127, 128,
 141, 193, 226
 Länsi-Uusimaa 191

M

Manelius, Mikko 164
 Mattila, Fredrik Johansson 202
 Mattila, Johan 211, 254, 259, 262, 264, 265,
 266, 267, 269
 Mattila, Matts 233
 Mattila, Petter 202
 Mattila, ratsutila, Kyläsaari 175, 207, 223
 Mattila, tila, Tuorsniemi 159, 202–205
 Mattila, Tobias Johansson 243
 Mattila, Y. 150
 Maxmo 224
 Mellin, Axel 257
 Mennander, Karl Fredrik 71, 72
 Merikarvia 100, 257, 258
 Michelsson, Isaac 206
 Mickelsson, Mickel 184
 Mill, James 50
 Mill, John Stuart 50
 Munck, Juhana 150
 Mustameri 85
 Myllyoja, ks. Myllykoski
 Myllykoski 259, 260, 261, 262, 263, 265,
 268
 Mynämäki 114
 Mört, Jacob 207
 Mört, Olof 150, 180
 Mörtengren, Carl 197, 199

N

Nakkila 25, 120, 124, 128, 139, 175, 231,
 232
 Nesselius, Israel 86–89, 96, 98
 Nevajoki 82
 Nevanlinna 57
 Nikkinen, Henrik 211
 Nikkinen, Johan 211
 Niskakosi 95, 99
 Nokia 96
 Nokiankoski 101
 Noormarkku 257
 Noormarkun ruukki, 154
 Nordström, Johan 232, 233
 Norlanti 35, 36, 41, 80, 84
 Norrköping 40
 Norrlund, Isaac 207
 Noukka, tila, Hyvelä 179, 182, 183, 206,
 238, 239

Noukka, tila, Ruosniemi 183, 233, 260
 Nuikkinen, tila 183
 Nuikinen Henrik 233
 Nuikkinen, Johan 233
 Nuikkinen, Kustaa 238
 Nuikkinen, Lena 238
 Nuikkinen, Viktor 244
 Nuutinen, Lassi 228
 Näsi, tila, Hyvelä 179, 182, 183, 206
 Näsi, Isak 233
 Näsi, Matts 231
 Näsijärvi 88

O

Orivesi 96
 Oulu 40, 41, 100, 257
 Oulujoen vesistö 100

P

Palander, Frans Vilhelm 150
 Palmén, H. J. 203, 204, 216
 Pecka, tila 171, 171
 Phrisi, ks. Friisi
 Pihl, Johan 207
 Pihl, Matts 207
 Pihl, ks. Piili
 Piili, tila 175, 223
 Pietari 35, 40, 45, 82, 100
 Pietari Suuri 70
 Pietilä, I., 249
 Pietniemi 22, 23, 128, 159, 164–167, 177,
 185, 187, 194–197, 199, 222, 223
 Pihlavanlahti 175, 218
 Pirkkala 77, 95, 96, 97, 256
 Pispala 96
 Pohjanlahti 34, 36, 40, 44, 80, 83, 89, 169,
 210, 247, 261
 Pohjanmaa 24, 30, 34–36, 69, 83, 100, 119,
 127, 191, 192, 229
 Pohjanmeri 77
 Pohjois-Amerikka 66
 Pohjois-Karjala 30, 100, 228, 230
 Pohjoismaat 56
 Pohjois-Satakunta 103, 230, 258
 Pohjois-Savo 100
 Pohjois-Suomi 119
 Pohjola 76

- Pomarkku 100, 170
 Pommer 105
 Porthan, Henrik Gabriel 71, 98, 100
 Pori 17, 22–24, 26, 27–29, 40, 41, 83, 84, 87–95, 98, 102, 103, 113, 115, 118, 120, 124, 126, 130, 131, 133, 136, 137, 140, 148, 154, 155, 162, 169, 171, 186, 191, 194, 195, 198, 199, 205, 210, 212, 213, 231, 252, 254, 255, 257, 258, 266, 268
 Porin maaseurakunta 22, 120, 122, 123, 126–128, 131, 132, 182, 214
 Porinlahti 92, 137, 138, 161, 163, 174, 177, 195, 197, 199, 249
 Pormestarinluoto 91
 Pormestarin tila 171
 Preiviikki 175
 Preiviikin lahti 152
 Preussi 67, 70, 116
 Pryssä, Brittha Simontytär 207
 Pryssä, ks. Riutta
 Puola 103
 Putaja 97
 Putajankoski 95
 Pyntösjärvi 179, 231, 233, 234, 237, 239, 241–243, 245, 250, 251, 252, 254, 259, 260, 261
 Päijänne 88, 89
 Päkärä, Michel 211, 233
 Pänäs, ks. Pietniemi
 Pärnäinen 199
 Pöytyä 169
- Q**
 Quesnay, Francois 59, 60
- R**
 Ramberg, Lovisa 223
 Ramberg, Magnus 165
 Ranska 54, 62–66, 70, 82, 85
 Rappe, Christoffer Johan 137
 Reposaari 89, 90, 91, 93, 94, 155
 Rieskala, tila 175
 Riutta, tila 175, 223
 Rosenkampff, Carl 100
 Rosenlew, C. F. 258
 Rosnäs, ks. Ruosniemi
 Rottabäckinoja 250
 Rottajärvi 249, 250, 251, 252
 Rudenschöld, Ulrik 90–92, 94, 102–104, 106–108, 110, 111
 Rukakoski 95
 Runeberg, Efraim Otto 77, 83, 213
 Ruosniemi 22, 120, 183, 184, 201, 206, 209–212, 225, 226, 231, 232, 233, 237, 239, 240, 249, 250, 251, 254, 259, 261, 268
 Ruotsi 15, 17, 27, 34, 36–40, 42–44, 47, 48, 51, 52, 55, 57–67, 69–71, 74, 76, 77, 79–82, 85, 86, 87, 89, 101, 103, 105, 108, 109, 111, 112, 114, 125, 128, 129, 154, 158, 187, 192, 226, 244, 255, 259, 270, 271, 272, 273, 274, 275
 Ruovesi 88, 96
 Rännerinkoski 261, 264
- S**
 Saarenmaa 44
 Saari 200
 Sacklén, Lars 102, 113, 137, 145–148, 159, 161, 162, 186, 187, 195, 201–205, 256
 Saimaa 86, 88, 228
 Saksa 56, 64, 66, 82
 Samstedt, Mathias 112, 113, 159
 Sandelin, Johan 179
 Sandudden, ks. Santanenä
 Sanmark, Carl Gustaf 106
 Santaniemi, ks. Santanenä
 Santanenä 91, 93
 Satakunta 22, 24, 34, 36, 41, 77, 83, 94, 97, 102, 106, 107, 111, 120–122, 124–126, 131, 132, 185, 229, 230, 235, 253
 Savo 35, 36, 126, 192
 Savo, tila 150, 159, 162, 175, 187, 219, 223
 von Schantz, Carl 232
 von Schantz, Philip Wilhelm 218, 219, 220, 222, 240, 243, 247
 Schleswig-Holstein 67
 Seine 97
 Seppä, tila, Hyvelä 179
 Seppä, Matts 231
 Simula, Matts 212
 Simula, tila 211, 212

Sippola, Matts 211, 233
 Sippola, tila Hyvelä 179
 Sippola, tila Ruosniemi 251
 Skoone 34, 66, 191
 Smoolanti 35, 38, 80, 104, 191
 Stengrund, Johanna Elisabeth 159, 169
 Stenius Jakob, nuor. 95, 116, 169
 Stenius Jakob, vanh. 169
 Stähle, Gabriel 96
 Suomenselkä 34
 Suomi 24, 27, 28, 30, 34, 36–40, 44, 45, 47,
 57–60, 66, 69, 71, 72, 74, 79, 80, 81,
 82, 83–85, 87, 89, 90, 96, 97, 100, 103,
 104, 106, 109, 118, 122, 125, 130, 154,
 187, 192, 193, 213, 226, 230, 255, 257,
 270, 275
 Svartholma 82
 Sveanmaa 34, 35
 Sveitsi 82
 Sävikjärvi 228
 Söörmarkku 90, 210, 231, 232, 233, 235,
 244

T

Taalainmaa 31, 35, 86, 105, 169
 Tallinna 40
 Tammerkoski 101
 Tampere 90, 101
 Tanska 34, 67
 Taxell, Erik Johan 206, 233, 235, 237, 238
 Tervaselkä, Isac 238, 249
 Tervaselkä, Johan 211, 233, 244
 Tervaselkä, Simon 211, 233
 Thames 97
 Thunberg, Daniel 95
 Tillberg, Isaac 100, 139, 144, 149, 195–198,
 200, 203, 204, 207, 214–217, 219, 232
 Tillberg, Johan 111
 Tormilainen, Matts 211, 233
 Tormilainen, Mikael 249, 260, 261
 Tormilainen, Robert 244
 Torsnäs, ks. Tuorsniemi
 Toukari 224, 231, 232, 233
 von Troil, Knut 201, 234
 Tukholma 21, 24, 35, 36, 40, 44, 51, 57, 58,
 71, 72, 74, 79, 80, 82, 83, 90, 100
 Tulonen, tila 171

Tuorsniemi, kylä 22, 23, 91, 112, 137, 138,
 159, 160, 161, 162, 172, 174, 194–199,
 201, 202, 205, 206, 222
 Tuorsniemi, ratsutila 137, 147, 150, 159,
 162, 163, 186, 195, 204
 Turkki 104
 Turku 24, 28, 29, 35, 36, 40, 71, 72, 76, 82,
 83, 84, 86, 90, 96, 109, 186, 191
 Turun ja Porin lääni 28, 74, 88, 96, 97, 102,
 104, 105, 106, 112, 230
 Tyrvää 95, 96, 101, 256

U

Upsala 40, 41, 55, 76, 83, 86
 Ulasoori 159, 161, 172, 194, 195–199, 202,
 204, 214, 217, 222
 Ulvila 22, 25, 83, 91, 100, 114, 120, 122–
 124, 126–128, 130, 131–133, 136, 137,
 140, 169, 186, 191, 195, 199, 200, 204,
 214, 216, 240, 241, 257, 259
 Ulvilan pappila 168, 169, 170, 185
 Uusikartano, tila 164, 165, 167, 185, 187,
 223
 Uusimaa 24, 34, 36, 191

V, W

Vaasa 83, 224
 Wahlroos, Arwid 244
 Wahlroos, Carl 114
 Wahlroos, Henrik Johan 165, 167, 211,
 241–243
 Wallenstråle, Fredrik Frans 147, 153–156,
 158, 187
 Vanhakartano 164
 Vanhakylä 200
 Vammainen 95
 Vammaskoski 101
 Wargentín Pehr Wilhelm 72, 74
 Varsinais-Suomi 24, 34, 40, 44, 122, 230
 Wegelius, Esaias 66
 Wellin, Johan 109
 Venäjä 24, 34, 35, 38, 40, 45, 47, 56, 70, 81,
 82, 85, 87, 88, 100, 101, 154, 210
 Viapori 24, 82
 Widenius, Ephraim 77
 Viikinkoski 101
 Viipuri 35

Viipurin lääni 44
von Willebrandt, Ernst Gustaf von 74
Viro 44
Voltaire 48
Vuojoen kartano 148
Vuojoki 256
Vuolle 101
Vähäluoto 182
Vähä-Rauma 22, 23, 91, 137, 138, 161, 171,
172, 173, 174, 187, 194–199
Värmlanti 36, 80, 191

Y

Yli-Kesti, ks. Sippola
Yli-Kesti, Johan 261, 262, 263
Ylä-Satakunta 97
Ytterö, ks. Yyterin kartano, Yyterin kylä
Yyterin kartano 120, 127, 150–153, 159,
170, 175, 247
Yyterin kylä 22, 23, 150, 153, 177, 213, 245,
246
Yyterinniemi 120, 132, 152, 175, 249

Z

Zakrevski, Arseni 131

Å

Åbo, ks. Turku
Åhman, Jean 137, 146, 159, 161–163, 171,
172, 181, 183, 199, 201, 202, 205, 207,
231
Ångermanland 192

Ä

Ähtäri 90
Äijä, T. 150

Ö

Örebro 87, 88
Ösmö 158
Österbotten, ks. Pohjanmaa
Östergård, tila 112, 159, 162
Österland 34